

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

UZUN FİRDEVSÎ'NİN HAYÂT-NÂME'Sİ
(İNCELEME-METİN)

M. Nurefşan KAPAL

2502130577

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN

İSTANBUL-2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Münire Nurefşan KAPAL Numarası : 2502130577

Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Türk Dili ve Edebiyatı Danışmanı : Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN

Tez Savunma Tarihi : 20.12.2018 Saati : 14:00

Tez Başlığı : "Uzun Firdevsî'nin Hayât-nâme'si (İnceleme-Metin)

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN		Kabul
2- Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ		Kabul
3- Doç. Dr. Sadık YAZAR		Kabul
4- Dr. Öğr. Üyesi Cemal AKSU		raporlu
5- Dr. Öğr. Üyesi Özcan TABAKLAR		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Hakan TAŞ		Kabul
2- Dr. Öğr. Üyesi Feryal KORKMAZ		

ÖZ

XV. yüzyılın son yarısı ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış ve üç padişah dönemini (Fatih Sultan Mehmed, II. Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selim) idrak etmiş olan Uzun Firdevsî daha çok bir mesnevî müellifi olarak tanınır. Hayatı boyunca tercüme ve telif pek çok eser kaleme almış ve sürekli yazmış çok üretken bir müellif olan Uzun Firdevsî'nin ittifakla en son yazdığı eser kabul edilen Hayât-nâme mesnevîsini inceledik. Tezimizin “Ekler” kısmında tam listesini verdiğimiz katalogların taranması neticesinde tek nüshası olduğunu tespit ettiğimiz eserin incelemesine geçmeden önce Firdevsî'nin hayatı ve eserleri üzerine kendi eserleri ve diğer kaynaklara dayanarak ayrıntılı bir inceleme yaptık. İkinci bölüm olan inceleme kısmında eseri şekil ve muhteva açısından farklı başlıklar altında inceledik. Tezimizin üçüncü bölümünde ise eserin çeviri yazılı metnini verdik. En son bölümde de Hayât-nâme'nin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilmek için metni günümüz Türkçesine aktardık. Böylece Uzun Firdevsî'nin Hayât-nâme adlı son eserini araştırmacıların istifadesine sunarak müellifin Türk edebiyatındaki yerinin biraz daha netleşmesi yolunda bir katkıda bulunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Rûmî, Hayât-nâme, Klâsik Türk Edebiyatı, Mesnevî, Çeviri yazı, günümüz Türkçesine çeviri.

ABSTRACT

FİRDEVSÎ-İ TAVÎL'S HAYÂT-NÂME (TEXTUAL ANALYSIS-CRITICAL EDITION)

M. NUREFŞAN KAPAL

Uzun Firdevsî or Firdevsî-i Rûmî who lived in the second part of the fifteenth century and the first quarter of the sixteenth century, during the reigns of Mehmed the Conqueror, Bayezid II and Selim I, is usually known as one of the writers of mesnevi genre. Throughout his life, Uzun Firdevsî translated and compiled many works, one of which is the subject of our analysis, Hayât-nâme has been accepted as his last work by consensus. Before analysing the work which we identified as a sole copy in consequence of our catalog searches in Turkey and abroad; we investigated the life and works of the writer based on his works and other historical sources. Subsequently, we analyzed the aforementioned work into various titles with regards to its content and form. In the last chapter, we transliterated the text of Hayât-nâme to modern Turkish with annotative footnotes for making the text more comprehensible. In this way, by presenting Uzun Firdevsî's last work titled Hayât-nâme to the academic world, we tried to locate the writer in the field of Turkish literature.

Keywords: Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Rûmî, Hayât-nâme, mesnevî, Classical Turkish Literature, transcription, contemporary Turkish.

ÖNSÖZ

Yaşadığı devirde yeterince anlaşılamamış ve hakkında yapılan eleştirilerle bir anlamda unutulmasına zemin hazırlanmış Uzun Firdevsî, son zamanlarda eserleri üzerine yapılan akademik çalışmalar arttıkça adeta yeniden keşfedilmeye başlanmıştır. Bu çalışmaları ağırlıklı olarak, ortaya koyduğu zengin dil varlığını ortaya çıkarmak amaçlı dil çalışmaları oluşturmuştur. Bunun dışında gördüğümüz kadarıyla biyografisi üzerinde yeterince durulmamış, verilen bilgilerin tekrarından öteye geçilmemiştir.

Hazırladığımız bu tez Firdevsî'nin son eseri olduğu kabul edilen *Hayât-nâme*'nin tenkitli metninin incelenmesi ve günümüz Türkçesine aktarımının meydana gelmektedir. Bununla birlikte elde mevcut olan tüm kaynakların kullanılmasıyla yazarın biyografisi ve eserleriyle ilgili net olmayan bazı meselelerin izi sürülerek mevcut verilerden hareketle bazı meseleler netleştirilmiş, kesin sonuca gidilemeyen yerlerde ise yorum ve tahminlerde bulunulmuştur.

Çalışma; önsöz, giriş, sonuç ve kaynakça dışında dört ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş Firdevsî hakkında bilgi veren temel kaynaklar ve bunların incelenmesine ayrılmıştır. Bu anlamda Firdevsî'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar başta “Firdevsî'nin Kendi Eserleri” ve “Tezkireler” olmak üzere “Biyografik ve Bibliyografik Eserler”, “Edebî Eserler” başlığı altında “*Süleymân-nâme Muhtasarlari*”, “Dîvânlar ve Mesnevîler”, “Arşiv Malzemesi” şeklinde tasnife tabi tutularak kısaca tanıtılmıştır. Bahsi geçen bu tarihî kaynakların Firdevsî ile ilgili kısımları çalışmamızın sonunda “Ekler” bölümünde verilmiştir.

Birinci bölümde Firdevsî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verilmektedir. Burada Firdevsî'nin biyografisi, tarihî ve modern kaynaklar ile kendi eserlerinde geçen bilgiler ışığında çeşitli tasnifler yapılarak ortaya konmuş ve özellikle hakkında netlik kazanmayan bazı konularda kaynaklarda geçen bilgiler yer yer tablolar eşliğinde bir araya getirilerek bazı tespit ve yorumlar yapılmıştır. Eserleri başlığı altında yazarın tespit edilebilen bütün eserlerindeki hayatıyla ilgili bilgiler ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Örneğin bir kültür hazinesi kıymetinde olan ve çok yönlü bir araştırmayı bekleyen *Süleymân-nâme*'nin 81'e varan ciltleri ihtiva etmesi ve

genellikle tek bir cilt üzerinden tespitlerde bulunulması dolayısıyla, hakkında verilen bilgiler dağınık bir görüntü oluştuyordu. Bu bölümde, tezimizin konusunu da aşmadan bu eser hakkında daha derli toplu ve net bir tablo çizmeye çalıştık. Bundan dolayı eserleri “‘Firdevsî’ye Ait Olduğu Kesin Olanlar’, ‘Firdevsî’ye İsnat Edilip Ona Ait Olmayanlar’ ve ‘Firdevsî’nin Nüshası Tespit Edilemeyen Eserleri’” şeklinde bir tasnife tabi tutularak verilmiştir. “Edebî Şahsiyeti” alt başlığında ise tezkirelerden günümüze gelinceye kadar yazılmış olan kaynakların Firdevsî’yi edebî açıdan nasıl değerlendirdikleri kısaca özetlenmiştir.

İkinci bölüm *Hayât-nâme*’nin incelenmesine ayrılmıştır. Bu bölüme tek nüshası olan *Hayât-nâme*’nin nüsha tavsifi detaylı bir şekilde verilerek başlanmış ve sonrasında bu nüshadan hareketle, eserin bilinmeyen telif ve bitiş tarihleri üzerinde çeşitli çıkarımlara gidilmiştir. Bölümün ikinci alt başlığı eserin şekil özelliklerine ayrılmıştır. Burada ilk olarak eserin genel yapısı ve eserde yer alan nazım şekilleri tablo hâlinde verilmiştir. Sonrasında gelen “Vezin” bölümünde eser bu açıdan ayrıntılı olarak incelenmiş, öncelikle Firdevsî’nin *Hayât-nâme*’de kullandığı vezinler diğer eserlerinden de örnekler verilerek sıklıkla kullandığı aruz kalıpları belirlenmeye çalışılmıştır. “Yazmanın İmla Özellikleri Bakımından Aruz Uygulamaları” başlığında çeşitli alt başlıklar ve tablolarla birlikte eserdeki aruz uygulamaları tek tek ele alınmış ve Firdevsî’nin aruz kullanımına dair bazı tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Sonraki başlıkta eserdeki kafiye ve redif uygulamaları yine örnekler ve tablolar eşliğinde verilerek bu konuda genel bir değerlendirme yapılmıştır. “Eserin Muhtevası” üçüncü alt başlıktır. Burada *Hayât-nâme*’nin fasıllara göre işlediği konular önce tablo hâlinde ortaya konmuş, sonrasında her bölüm birkaç cümleyle özetlenmiştir. Bu bölümün dördüncü ve son kısmı ise eserin üslûp incelemesini içerir. Bu bölümde de girişte Firdevsî’nin eserlerinde kullandığı ve ilk bakışta göze çarpan üslûp özellikleri birkaç madde hâlinde özetlenmiş, daha sonra *Hayât-nâme*’ye bu açıdan bakılarak eserin üslûp özellikleri anlatım biçimi ve konunun işleniş, metinlerarasılık, alıntı unsurlar, âhenk, dil ve söyleyiş özellikleri açısından ortaya konmaya çalışılmıştır.

Eser incelemesinin arkasından gelen üçüncü bölüm, *Hayât-nâme*’nin çeviri yazılı metnine ayrılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde, metnin günümüz Türkçesine çevirisi yapılmış, gerekli yerlerde bu çeviriye dipnotlarla açıklamalar ilave edilmiştir.

Ekler kısmında Fırdevsî'den bahseden tarihî ve modern kaynakların tam metinleri ve nüsha tespiti için taranan kataloglar toplu bir şekilde verilmiş ve en sonda yazmanın tıpkıbasımından örnek varaklar eklenmiştir.

Bu çalışma süresince metnimin günümüz Türkçesine çeviri kısımlarında çıkmaza düştüğümde yolumu açan ve benimle ilgilenme nezaketini gösteren Prof. Dr. Mertol Tulum'a, zaman zaman görüşlerine başvurduğum Doç. Dr. Sadık Yazar'a ve bu çalışmanın ortaya çıkması ve yazım aşamasında yardım ve desteğini gördüğüm değerli danışman hocam Prof. Dr. Azmi Bilgin'e çok teşekkür ederim. Ayrıca akademik çalışmam süresince beni maddî olarak destekleyen Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK)'a, bizlere nezih bir çalışma ortamı ve kaynaklara rahatlıkla ulaşabilme imkânı sunan İslâm Araştırmaları Merkezi'ne (İSAM), çeşitli seviyelerde destek, teşvik ve katkıları olan burada ismini sayamadığım veya isminin anılmasını istemeyen tevazu sahibi gönül dostlarıma yürekten teşekkür ederim.

Nurefşan KAPAL

İstanbul, Aralık 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
UZUN FIRDEVSÎ, HAYATI, ESERLERİ ve EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....	6
1.1. HAYATI.....	6
1.1.1. Doğum Yeri, Yılı ve Nesebi	6
1.1.2. İsmi	6
1.1.3. Çocukluğu ve Gençliği	10
1.1.4. Tarikatı.....	13
1.1.5. Firdevsî'nin Geçim Kaynağı ve Bununla İlgili Bazı Kayıtlar	13
1.1.6. Son Yılları ve Ölümü.....	17
1.2. ESERLERİ	19
1.2.1. Firdevsî'ye Ait Olduğu Kesin Olan Eserler.....	20
1.2.1.1. Süleymân-nâme-i Kebîr	20
1.2.1.1.1. Konusu.....	21
1.2.1.1.2. Süleymân-nâme'nin Yazılış Tarihi.....	21
1.2.1.1.3. Eserin Cilt Sayısı	23

1.2.1.1.4. Süleymân-nâme Ciltlerinin Yakılması ve Firdevsî'nin İran'a Kaçması Meselesi.....	26
1.2.1.1.5. Dili ve üslûbu	28
1.2.1.1.6. Süleymân-nâme Muhtasarı.....	29
1.2.1.1.7. Süleymân-nâme'nin Yazma Nüshaları ve Yapılan Çalışmalar ...	32
1.2.1.1.8. Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhi's-selâm	35
1.2.1.2. Hakâyık-nâme	36
1.2.1.2.1. Eserin Adı.....	36
1.2.1.2.2. Nüshaları	37
1.2.1.2.3. Firdevsî'nin Hakâyık-nâme'sinin Yapısı ve Muhtevası.....	37
1.2.1.2.4. Firdevsî'nin Hakâyık-nâme'si ile Tasavvuf-nâme Arasındaki İlişki	38
1.2.1.3. Kutb-nâme.....	41
1.2.1.4. Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyet-nâmesi	42
1.2.1.5. Terceme-i Câmeşûy-nâme	43
1.2.1.6. Silahşor-nâme.....	44
1.2.1.7. Münâzara-i Seyf ü Kalem	44
1.2.1.8. Davet-nâme	45
1.2.1.9. Tâli'-i Mevlûd-i Kebîr	45
1.2.1.10. Fâl-ı Kur'ân.....	46
1.2.1.11. Şatranç-nâme-i Kebîr	47
1.2.1.12. Ferâset-nâme	47
1.2.1.13. Teşhîsü'l-İnsân.....	48
1.2.1.14. Süleymân ü Belkîs-nâme	48
1.2.2. Firdevsî'ye İsnat Edilip Ona Ait Olmayan Eserler	50
1.1.2.1. Hadîs-i Ahsen.....	50

1.2.2.2. Pend-nâme-i Eflatun.....	50
1.2.3. Firdevsî'nin Nüshası Tespit Edilemeyen Eserleri	51
1.2.3.1. Kasas	51
1.2.3.2. Hadikatü'l-Hakâyık/ Hadâyıku'l-Hakâyık.....	51
1.3. EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....	52
İKİNCİ BÖLÜM.....	56
HAYÂT-NÂME.....	56
2.1. GENEL ÖZELLİKLER	56
2.1.1. Nüsha Tavsifi.....	56
2.1.1.1. Nüshaya Ait Genel Hususiyetler.....	56
2.1.1.2. Nüshanın Diğer Şekil Hususiyetleri.....	58
2.1.1.3. Nüshadan Hareketle Eserin Telif ve Bitiş Tarihi Hakkında Birtakım Tespitler.....	58
2.1.1.4. Yazmanın Başlıca İmla Özellikleri	60
2.1.1.5. Yazmada Görülen En Yaygın İmla Yanlışları	63
2.2. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ.....	64
2.2.1. Eserin Genel Tertip Özellikleri.....	64
2.2.2. Nazım Şekilleri	67
2.2.3. Vezin.....	69
2.2.3.1. Yazmanın İmla Özellikleri Bakımından Aruz Uygulamaları	71
2.2.3.1.1. Türkçe Kelimelerin Aruz Vezninin Açıklık-Kapalılık Esasına Göre İmla Edilmesi	72
2.2.3.1.2. Vasl'ın (Ulama) Özel Bir İşaretle Gösterilmesi	74
2.2.3.2. Firdevsî'nin Hayât-nâme'de Aruz Kullanımına Dair Bazı Tespitler ve Eserin Okunuşu Sırasında Ortaya Çıkan Aruz Tasarrufları.....	75
2.2.4. Kafiye.....	86

2.2.4.1. Hayât-nâme’de Mesnevî Nazım Şeklinde Kafiye Kullanımı.....	87
2.2.4.2. Kaside, Nazım ve Murabba Nazım Şeklinde Kafiye Kullanımı	89
2.2.4.3. Hayât-nâme’de Kafiye Kusurları	92
2.2.5. Redif.....	93
2.3. ESERİN MUHTEVASI	95
2.4. HAYÂT-NÂME’DE ÜSLÛP.....	102
2.4.1. Firdevsî’nin Genel Üslûp Özelliklerine Dair Tespitler.....	102
2.4.2. Hayât-nâme’de Üslûp Özellikleri	103
2.4.2.1. Anlatım Biçimi ve Konunun işlenişi.....	103
2.4.2.2. Âhenk	110
2.4.2.3. Alıntı Unsurlar	112
2.4.2.4. Dil ve söyleyiş özellikleri.....	112
2.4.2.5. Hayât-nâme’de Farklı Metinlerin Etkisi Üzerine Değerlendirmeler	116
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	123
HAYÂT-NÂME-METİN	123
3.1. Metnin Kuruluşunda Takip Edilen Yöntemler	123
3.2. HAYÂT-NÂME-METİN	128
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	270
HAYÂT-NÂME-GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMIŞ METİN	270
4.1. Metnin Günümüz Türkçesine Aktarımında Takip Edilen Yöntemler	270
4.2. HAYÂT-NÂME (GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARIM)	272
SONUÇ.....	407
DİZİN	411
KAYNAKÇA	414
EKLER.....	436
TARİHÎ KAYNAKLARDA UZUN FİRDEVSÎ.....	436

TARANAN KATALOGLAR.....	452
HAYÂT-NÂME-TIPKIBASIMDAN ÖRNEK VARAKLAR	466
(İstanbul Süleymaniye Küt. Hacı Mahmut Efendi 4863)	466
ÖZGEÇMİŞ.....	475

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Firdevsî'nin Kendi Eserlerinde İsmiinin Geçme Şekli	8
Tablo 1.2. Firdevsî'nin 1506 ve 1512 (912-917) Tarihleri Arasında Hazineden Aldığı İn'âmlar, Tarihleri, Miktarı ve Cinsi.....	15
Tablo 1.3. Cilt Sayısı Konusunda Süleymân-nâme'nin Bazı Ciltlerinde Geçen İfadeler	24
Tablo 1.4. Firdevsî'nin Hakâyık-nâme'si ve Tasavvuf-nâme Arasındaki Benzerlikler	39
Tablo 2.1. Hayât-nâme'nin Şekil Yapısı.....	64
Tablo 2.2. Hayât-nâme'de Yer Alan Nazım Şekillerinde Kullanılan Vezinler ve Metinde Geçtiği Kısımlar.....	67
Tablo 2.3. Hayât-nâme'de Kullanılan Vezinlerin Şiirlere Göre Dağılımı ve Beyit Sayıları	69
Tablo 2.4. Firdevsî'nin Hayât-nâme Dışındaki Bazı Eserlerinde Kullandığı Aruz Kalıplarının Genel Bir Tablosu.....	70
Tablo 2.5. Hayât-nâme'deki Beyitlerde Türkçe Kelimelerin İki Farklı Şekilde Yazılmasına Örnekler.....	73
Tablo 2.6. Hayât-nâme'deki Beyitlerde Türkçe Kelimelerin Aruz Dolayısıyla Kısa Okunacak Şekilde İmla Edilmesine Örnekler	74
Tablo 2.7. Hayât-nâme'de Mesnevî Nazım Şekliyle Yazılan Beyitlerdeki Kafiye Sözcüklerinin Dili ve Bunların Geçme Sıklığı.....	87
Tablo 2.8. Hayât-nâme'de Kaside, Nazım ve Murabba Nazım Şekillerinde Kullanılan Kafiye ve Çeşitleri	90
Tablo 2.9. Hayât-nâme'nin Fasıllara Göre İşlediği Konular.....	95
Tablo 2.10. Hayât-nâme'de Birbirine Benzediği Tespit Edilen Beyitler.....	116
Tablo 2.11. İskender-nâme ve Hayât-nâme Arasındaki Birbirine Yakın Olan Beyitler.....	117
Tablo 2.12. Mirsâdü'l-İbâd ve Hayât-nâme Arasındaki Birbirine Yakın Olan Beyit ve Cümleler.....	119
Tablo 2.13. Hayât-nâme ve Süleymân-nâme (C. 44) Arasındaki Birbirine Yakın Olduğu Tespit Edilen Beyitler	120

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

آ	a, ā	ض	ḏ, ž
ا, ء	a, e, ’	ط	ṭ
ب	b	ظ	ẓ
پ	p	ع	‘
ت, ة	t	غ	Ġ
ث	s	ف	F
ج	c	ق	ḳ
چ	ç	ك	k, g, ñ
ح	ḥ	ل	l
خ	ḫ	م	m
د	d	ن	n
ذ	ẓ	و	v, o, ö, u, ü, ū
ر	r	ه	a, e, i (sonda), h
ز	z	ى, ی	ā (elif-i maksûre olarak), ı, î, î, y ve -ı, -î, -yı, -yi (izafe olarak)
ژ	j		
س	s		
ش	ş		
ص	ş		

KISALTMALAR LİSTESİ

a. e.	Aynı eser
Aem.	Ali Emîrî
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
a.g.t.	Adı Geçen tez
a.g.y.	Adı Geçen Yazma
Arşt.	Araştırmaları
a.s.	Aleyhi's-selâm
b.	bin, ibn
B.	Beyit
bk.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Dr.	Doktor
Edb.	Edebiyat
Ed.	Editör
Enst.	Enstitüsü
Fak.	Fakültesi
H.	Hicrî
HN.	Hayât-nâme
Haz.	Hazırlayan

HK.	Halk Kütüphanesi
H.z.	Hazreti
İA	İslâm Ansiklopedisi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
Kit.	Kitabevi
M.	Milâdî
Ktp.	Kütüphanesi
Nr.	Numara
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Ö.	Ölümü
Örn.	Örneğin
s.	Sayfa
S10	Süleymân-nâme 10.cilt
salt.	Saltanatı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.	Sayı
t.	Telifi
T.C	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu Yayınları
TDE	Türk Dili ve Edebiyatı
Trc.	Tercüme
Trh.	Tarih
TTK	Türk Tarih Kurumu Yayınları

t.y.	Tarih yok
T.Y.	Türkçe Yazmalar
vd.	Ve diğerleri
Ünv.	Üniversitesi
vr.	Varak
Yay.	Yayınları
Yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

UZUN FİRDEVSÎ HAKKINDA BİLGİ VEREN KAYNAKLAR ve BUNLARIN İNCELENMESİ

XV. yüzyılda fetihle birlikte doğan, Fatih Sultan Mehmed (salt. 1444-1446, 1451-1481), II. Bâyezîd (salt. 1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (salt. 1512-1520) dönemlerini idrak ederek onlara eserler sunan Uzun Firdevsî, hayatının erken dönemlerinden itibaren eser vermeye başlamış ve ömrünün sonuna kadar bunu aralıksız sürdürmüş çok üretken ve ilgi alanı çok geniş bir yazardır. Yaşadığı dönemde daha ziyade hayatını yazmaya adanmış *Süleymân-nâme*'si ile tanınmış ve yine en fazla bu eseri ile eleştiri oklarına hedef olmuştur. Tezkirelerde yer alan kısıtlı ve çelişkili bilgiler dışında hayatı hakkında çok fazla bilgiye ulaşamadığımız Firdevsî, bazı yerlerde geçen maddî yakınmalar, bazı eserlerinde de bulunduğu yeri anma gibi küçük bilgiler dışında eserlerinde kendisiyle ilgili bilgi vermekten belki de bilerek kaçınmıştır. Firdevsî'nin hayatı ile ilgili bilgi veren temel kaynakları şu şekilde sınıflandırmamız mümkündür:¹

a. Firdevsî'nin Kendi Eserleri

Firdevsî'nin eserlerinde kendisi hakkında verdiği bilgiler doyuruculuktan uzaktır. Daha çok bir mesnevî müellifi olan yazar, sebep-i telif kısımlarında geleneğin de müsaade ettiği bilgileri verirken bazı eserlerinde bulunduğu yeri ve zamanını paylaşır. Böylelikle pek çok eser yazan Firdevsî'nin nerelerde –kısa süre de olsa- ikamet ettiğini öğrenebilmek mümkündür. Yine bu eserlerden belli bir yerde sabit kalmayıp sürekli yer değiştiren Firdevsî'nin, bazı zamanlarda maddî sıkıntıya düştüğünü, çevresinde onu çekemeyen kimselerin de bunda payı olduğunu rahatlıkla anlıyoruz.

¹ Bu bölüm İsmail E. Erünsal tarafından “The Life and Works of Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, With Critical Edition of His Divan (Edinburgh University, 1977) başlığıyla hazırlanan Doktora tezinin “Survey of the Sources” kısmındaki sınıflandırma örnek alınarak hazırlanmıştır (bk. İsmail E. Erünsal, *The Life And Works Of Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, With A Critical Edition Of His Dîvân*, Edb. Fak. Basımevi, İstanbul, 1983, s XVII-XXIII).

b. Tezkireler

Tezkirelerde şair ve müellifler hakkında verilen bilgiler belli bir sistem içerisinde verilmemiş olmalarına rağmen, eserlerinin kendi dönemlerinde ve sonraki nesillerce nasıl görülüp değerlendirildiğini bize göstermesiyle çok önemli kaynaklardır.² Bu anlamda tezkirelerde Firdevsî'nin biyografisiyle ilgili yeterli bilgiye ulaştığımızı söylemek zordur. Firdevsî'nin ölümünden sonra telif edilmiş, Anadolu sahasında yazılmış ilk tezkire olan *Heşt Behişt*'te (t. 945/1538-39) Sehî Beg (ö. 1548) ne madde başı olarak, ne de eserinin herhangi bir yerinde Firdevsî'den bahsetmez. Oysaki II. Bâyezîd devrinde Dîvân-ı Hümayun kâtipliği görevinde bulunmuş olan Sehî Beg³ sarayın şairler listesinde yer alan Firdevsî'yi şahsen olmasa da, gıyaben tanıyor olmalıdır.

Latîfî'nin (ö. 1582) kaleme aldığı *Tezkiretü's-Şu'arâ* (t. 953/1546) Firdevsî hakkında bilgi veren ilk tezkiredir ve onun hakkında yazan diğer tezkireleri etkilemiş bir kaynaktır. Burada Firdevsî'nin Bursalı olduğu, *Süleymân-nâme*'yi kaleme aldığı, bunda pek çok ilme yer verdiği, uzunluğu ve İslâm dinince bahsi uygun olmayan bazı bilgileri içerdiğinden dolayı II. Bâyezîd'in beğenmeyerek 360 cildinden 99'unu seçerek gerisini yaktırdığı bilgisi yer alır. Bu hâdisi sonrasında Firdevsî, Latîfî'ye göre padişahı tıpkı Firdevsî-i Tûsî (ö. 411/1020?) gibi hicvederek Anadolu'dan Acem diyarına kaçmıştır.

Âşık Çelebi (ö. 1572) *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'da (t. 976/1568-69) madde başı yapmadığı Firdevsî'yi, Bursalı bir şair olan “Şevkî-i sâni” maddesinde bahis konusu yapar.⁴ Şevkî'nin *Süleymân-nâme*'yi kısaltmakla (*Muhtasar*) görevlendirildiğini, nice yıllar bu işle uğraşarak vaktini zayi ettiğini söyler. Yine burada verilen bilgilere göre bu eser Şevkî'nin ölümü dolayısıyla müsvedde olarak kalmıştır.

Kınalı-zâde (ö. 1012/1603) ve Beyânî (ö. 1006/1597), tezkirelerinde Latîfî'nin verdiği bilgilerin neredeyse aynısını tekrarlamakla yetinirler. Firdevsî'den bahseden tarihî kaynakların sonuncusu olan Gelibolulu Âlî'nin (ö. 1008/1600) *Künhü'l-*

² İsmail Erünsal, **a.g.e.**, s. XVIII.

³ Halil İnalcık, **Şair ve Patron-Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2016, s. 40.

⁴ Âşık Çelebi, **Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme-Metin**, Haz: Filiz Kılıç, C. 3, İstanbul: İstanbul Arşt. Enst., 2010, s. 1450.

Ahbâr'ında (t. 1007/1598-99) Firdevsî'nin hayatı hakkında yeni bilgilere pek rastlanmazken çok yazıp gereksiz bilgileri kayda geçirmesi, Firdevsî-i Tûsî'nin mahlasını alması gibi konularda çok ağır eleştiriler getirir.

c. Biyografik ve Bibliyografik Eserler

Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zünûn*'u, Firdevsî'den bahseden ilk bibliyografik kaynaktır. *Süleymân-nâme*'yi *Şâh-nâme* olarak zikreden Kâtip Çelebi'nin yazdıkları da Firdevsî ve eserleri ile ilgili yeni bilgiler içermez.

Tanzimat sonrasına geldiğimizde *Kâmûsu'l-Âlâm* ve *Sicill-i Osmânî*'de yazılanlar önceki bilgilerin tekrarları iken, Bursalı Mehmed Tâhir (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Firdevsî'den övgüyle bahseder ve 14 eserinin ismini verir. Eserde Firdevsî'nin biyografisi hakkında Latîfî'de geçen bilgilere herhangi bir ekleme yapıldığı görülmez; bununla beraber *Süleymân-nâme* ciltlerinin yakılmasıyla ilgili Latîfî'nin ortaya attığı iddianın temelinde rakiplerinin onu padişaha kötülemesinin olduğunu kaydeder. *Tuhfe-i Nâilî* Bursalı Mehmed Tâhir'e istinaden Firdevsî'nin isminin İlyas Çelebi, babasının da Hızır isminde biri olduğunu belirtir. İlk kez burada Firdevsî'nin İran'a kaçıp gitmesinin mümkün olmadığına; çünkü *Süleymân-nâme*'nin 81. cildini Yavuz Selim'e ithaf etmesinin onun o tarihlerde İstanbul'da olduğunu gösterdiğine işaret edilir.

Yabancı kaynaklarda Firdevsî'nin biyografisi ilk olarak Alman Türkolog Franz Babinger'in (ö. 1967) 1927 yılında hazırladığı *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* eserinde yer alır.⁵ *Osmanlı Müellifleri*'ni de gördüğü anlaşılan Babinger, Firdevsî'nin adını İlyas b. Hızır olarak madde başı yapar. Mahlasının önündeki "Uzun" sıfatının, eserlerinin uzunluğundan kinaye olduğunu belirtir ve ebcetle tarih düşürmekte usta olduğunu söyler ki, bu bilginin yanlışlığı Fuat Köprülü (ö.1966) tarafından ortaya konmuştur; ayrıca eserlerinde de böyle beyitlere tesadüf edilmemiştir. Fuat Köprülü ise, *İslâm Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Firdevsî" maddesinde Latîfî'den beri tekrar edilegelen bilgilere yenilerini ilave etmiş, doğum tarihi, ataları, mensup olduğu tarikat bilgileri gibi şu ana kadar hiçbir yerde

⁵ Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1927, s. 32, 33.

rastlanmayan bilgileri vermiştir. Bu bilgilerin kaynağı ise, kendisinin bir sahafta rastladığı minyatürlü bir *Süleymân-nâme* nüshasının girişinde verilen bilgilerdir.⁶ Burada ayrıca Firdevsî'nin doğum yerinin Bursa değil, Balıkesir'e bağlı Aydıncık ilçesi olduğu söylenir. İran'a kaçtığı iddiasının çok büyük ihtimalle bir "efsane" olduğunu, 914 senesinde Anadolu'da yazdığı bir eserini örnek vererek çürütür. Köprülü, Latîfî'nin bu iddiası için yine de bir açık kapı bırakarak belki bu tarihlerden sonra Balıkesir'den ayrılarak Doğu taraflarında bir yerlere gidip oralarda ölmüş olabileceğini düşünür.

d. Edebî Eserler

d.1. Süleymân-nâme Muhtasarlari

Firdevsî'nin sağlığında başlanan ve eserin uzunluğu dolayısıyla okumaya daha elverişli hâle getirmek için yazılan *Süleymân-nâme Muhtasarlari*,⁷ müellifle ilgili birincil kaynaklardan olup, müstensihlerin giriş kısımlarında Firdevsî hakkında verdikleri bilgiler hayatıyla ilgili son derece önemlidir. Köprülü çok büyük ihtimalle böyle bir nüshasını bulmak suretiyle Firdevsî ile ilgili yeni bilgilere ulaşmıştır. Yazma eser kütüphanelerinde bu tür muhtasarlara ortaya çıktıkça, Firdevsî hakkında daha fazla bilgiye ulaşmamız mümkün olacaktır.

d.2. Dîvânlar ve Mesnevîler

Firdevsî'den eserlerinde bahsedip onunla ilgili bilgiler veren şair ve müellif olarak şu ana kadar, muhtemelen kendisini de tanıyan Lâmiî Çelebi'yi (ö. 938/1532) ve kendisinden neredeyse üç asır sonra yaşamış olan Yozgatlı Nihânî'yi (ö. 1324/1906) tespit edebildik. Lâmiî Firdevsî'nin kitaplarını yazdırmak için saraydan kâtipler getirttiğini söylerken, Bektâşîliğe mensup bir şair olan Nihânî'den de (ö.

⁶ Bu nüsha Köprülü'nün verdiği bilgiye göre *Süleymân-nâme*'nin ilk 20 cüz'ünü içermekte olup her bir *Süleymân-nâme* cildinin beş cüz olması, Köprülü'nün görmüş olduğu bu eserin bir *Muhtasar* nüshası olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla burada Firdevsî hakkında verilen bilgiler, çok büyük ihtimalle Firdevsî'ye değil, *Muhtasar* nüshası yazan müstensihlerden birine aittir.

⁷ “*Muhtasarlari*” dememizin sebebi, bu kısaltmanın birden fazla kişi tarafından farklı farklı ciltler için yapıldığını düşünmemizdir. Zira Türkiye kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz ve İstanbul'da kaleme alınan üç *Muhtasar*'ın yanında, Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan *Süleymân-nâme* nüshası ve Fuat Köprülü'nün gördüğünü söylediği nüshaların hepsi birer *Muhtasar*'dır. Âşık Çelebi'nin (yukarıda geçtiği üzere) Bursa'da bu şekilde kısaltma yapan bir müstensihden bahsetmesi de yine bu görüşümüzü desteklemektedir.

1324/1906) *Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyet-nâme*'sinin Firdevsî tarafından kaleme alındığını öğreniyoruz.

e. Arşiv Malzemesi

Arşiv belgelerinde bulunan kayıtlardan faydalanılmak suretiyle bazı şairlerin hayatlarının belli kısımları aydınlatılabilir. Bu belgelerden birisi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda II. Bâyezîd dönemine ait olup devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış belirli kişilere çeşitli sebeplerle verilen hediyelerin kayıtlı olduğu ve Prof. Dr. İsmail E. Erünsal tarafından ortaya çıkartılan *Defter-i Müsevvedât-ı İn'âmât ve Tasaddukât ve Teşrîfât ve İrsâliyyât ve Gayrihi* adlı bir defterdir.⁸ Burada, II. Bâyezîd devrinde yaşayan pek çok şairin de kayıtlı olması, adı geçen şairlerin hayatları hakkında bazı noktaların gün ışığına çıkmasına vesile olacaktır. Bu müelliflerden biri de Firdevsî'dir. Bu deftere göre Firdevsî 1506-1512 (H. 912-917) yılları arasında çeşitli vesilelerle yedi kez in'âmât almıştır. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında buradaki notlardan yararlanılarak Firdevsî'nin biyografisine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

⁸ Bu defter için bk. İsmail E. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları 1, II. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn'amat Defteri", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, S. 10-11, (1979-1980), s. 303-342.

BİRİNCİ BÖLÜM

UZUN FİRDEVSÎ, HAYATI, ESERLERİ ve EDEBÎ ŞAHSİYETİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğum Yeri, Yılı ve Nesebi

Firdevsî'nin doğum yerini klâsik kaynaklar Bursa olarak kaydeder. İlk olarak tezkire yazarı Latîfî'nin (ö. 909/1582) verdiği bu bilgiyi Hasan Çelebi (ö. 1012/1603), Beyânî (ö. 1006/1597) ve Gelibolulu Âlî (ö. 1008/1600) de yazdıkları tezkirelerde tekrarlar. Fuat Köprülü ise bu bilginin aksine yazarın Aydıncıklı¹ olduğunu, gördüğü minyatürlü bir *Süleymân-nâme* nüshasının girişinde verilen bilgilere dayanarak söyler.² Köprülü'nün gördüğü bu nüshanın bir *Süleymân-nâme Muhtasarı* olduğunu düşündüğümüzü daha önce de ifade etmiştik. Dolayısıyla elde olmayan bu nüshadaki bilgileri Firdevsî'nin kendisi değil, onu tanıyan, belki de onunla yakın teması olan birinin vermiş olabileceği muhtemeldir. Burada sadece Firdevsî'nin doğum yeri değil, Selçuklu Sultanı Alâaddîn (salt. 1220-1237) dönemine kadar dayanan ataları hakkında bilgiler de mevcuttur. Bu bilgilere göre büyük dedelerinden olan Gazi Genek Bey Sultan Alâaddîn'in bendelerinden olup oğlu İlyas Bey ve İlyas Bey'in oğlu Hızır Bey sancak beyi olarak görev yapmış kişilerdir. Timur zamanında yaşayıp askerî başarılar gösteren Bazarlu Bey'in oğlu ve Firdevsî'nin de babası olan Hacı Genek Bey ise İstanbul'un fethinde bulunmuş ve yaptığı hizmet karşılığında Aydıncık beldesi kendisine zeâmet³ olarak verilmiştir. Firdevsî burada 857 (1453) yılında doğmuştur.

1.1.2. İsmi

Firdevsî, yazarın mahlası olmakla birlikte Latîfî ve Kınalı-zâde tezkirelerinde "Uzun Firdevsî", *Keşfü'z-Zünûn*'da "Firdevsî-i Tavîl" olarak anılırken asıl adı yer almaz. *Künhü'l-Ahbâr* ve *Süleymân-nâme Muhtasarı*'nda Firdevsî-i Rûmî olarak geçer. Fuat Köprülü, ismi konusunda Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı*

¹ Aydıncık, Balıkesir'in Bandırma ilçesine bağlı köklü bir yerleşim birimidir. Şimdi ise Edincik olarak bilinmektedir.

² Fuat Köprülü, **a.g.md.**, s. 650.

³ Zeâmet: Osmanlı Devleti'nin tımar sisteminde 20.000 akçeden fazla dirlik tasarrufunun ismi. Daha fazla bilgi için bk. Erhan Afyoncu, "Zeâmet", **DİA**, C. 44, s. 162-164.

Müellifleri'nde bir *Gülistân* yazmasının sonunda geçen kayıttan dolayı Firdevsî'nin ismini İlyas olarak göstermesinin doğru olmadığını, Paris Millî Kütüphanesi'nde bulunan bir *Süleymân-nâme*'de⁴ “Şerefeddîn Mûsâ” isminin yazar tarafından söylendiğini ifade ederek, *Gülistân* nüshasındaki kaydın başka bir Firdevsî'ye ait olması gerektiğini söyler.⁵ *Tuhfe-i Nâilî*'de ise “İlyās Çelebi. Hızır nāmında birinüñ oğlıdur. Uzun Firdevsî ve Firdevsî-i Rûmî nāmılarıyla meşhûrdur” denilerek Bursalı Mehmed Tâhir'in verdiği bilgiler tekrar edilir.⁶ Franz Babinger de Bursalı Mehmed Tâhir'le aynı görüştedir.⁷ Klâsik kaynaklarda isminin yer almayıp sadece mahlasının geçmesi, böylesi bir karışıklığa sebebiyet vermiştir. Bu durumda Fuat Köprülü'nün, yazarın kendi eserine dayanarak verdiği Şerefeddîn Mûsâ'yı kabul etmemiz gerekir; fakat yine yazarın diğer eserlerinde kendi ismiyle ilgili bu isimden tamamen farklı başka bir isim daha geçmektedir. Aşağıdaki tablo Firdevsî'nin kendi eserlerinde ismini nasıl andığını göstermektedir:

⁴ İlgili kaynağın bahsi geçen sayfalarına ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Paris Bibliothèque nationale de France'ın Türkçe Yazmalar sorumlusu Sara Yontan hanıma teşekkürü bir borç bilirim.

⁵ F. Köprülü, **a.g.m.**, s. 649.

⁶ M. Nail Tuman, **a.g.m.**, s. 762.

⁷ F. Babinger, **a.g.e.**, s. 35.

Tablo 1.1. Firdevsî'nin Kendi Eserlerinde İsmi'nin Geçme Şekli

Eser İsmi	Firdevsî'nin İsmi'nin Geçtiği Bölüm
Süleymân-nâme C. 2	"Kalem ele almağa sebep bu oldu kim bu Firdevsî bende-i nâ-tüvân efgende kim ismidür Orhân bin Genek za'îfdür..." ⁸
Süleymân-nâme C. 7	"Kitâb-ı Süleymân-nâme'nün mü'ellifi bu biñ sekiz yüz otuz altı matla' dâsitânuñ muşannifi kim Firdevsî-i haķır Orhân faķirdür..." ⁹
Süleymân-nâme C. 10	"Eflâtûn-ı Yunânî naklınce: Orhân mü'ellif..." ¹⁰
Süleymân-nâme C. 25	"Firdevsî kim Orhân bin Genek" ¹¹ , "Kitâb-ı Süleymân-nâme'nün muşannifi....Firdevsî kim Orhân b. Genek..." ¹²
Süleymân-nâme C. 81	".....İy Süleymân nedir imdi diñle mür/İsmi Orhân sözlerüm hayr'ul-umûr/Şa'iri Firdevsî Şeh Maḥmûd ola/Āḥiri Sultānumuñ maḥmûd ola" ¹³
Münâzara-i Seyf ü Kalem	"Maḥlası Firdevsî. Tārīḫı adı Orhân Çelebi" ¹⁴

Tabloda da görüldüğü üzere Firdevsî, isminin "Orhan b. Genek" olduğunu söylemektedir. Hasan Bicârî de Budapeşte'de bulduğu *Süleymân-nâme* nüshalarının çeşitli yerlerinde adının Orhan b. Genek olarak geçtiğini belirtir.¹⁵ *Teşhisü'l-İnsân* adlı eserinde de Orhan b. Genek¹⁶ ismi geçmektedir. Firdevsî, mahlasını öyle benimsemiş görünmektedir ki, eserlerinde sıklıkla mahlasını kullanmayı tercih etmiş; belki de sadece eserlerinde değil, yaşadığı dönemde de mahlasıyla tanınmayı istemiştir:

⁸ Süleymaniye Küt. Hacı Mahmut Efendi nr. 4863, s. 4a.

⁹ Yusuf Babür, "Süleymân-nâme-i Kebîr (6-7. ciltler, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)", Erzincan Üniversitesi SBE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2013, s. 326 (C. 7 / v. 2a). Eser Topkapı Müzesi Kütüphanesi H. 1525'te kayıtlıdır.

¹⁰ Rabia Aksu, "Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr (10. cilt) İnceleme-Metin-Dizin", Atatürk Üniv. SBE., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2016, s. 332. (236b/06). Eser Topkapı Müzesi Kütüphanesi H.1525'te kayıtlıdır. Bir nüshası da Macaristan İlimler Akademisi Török F'de bulunmaktadır.

¹¹ Gülnaz Genç, "Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (25 ve 26. Ciltler) Giriş-Metin-Sözlük", (Danışman: Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali), Marmara Üniv. SBE., Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 28 (2b/6). Eser Topkapı Müzesi Kütüphanesi H.1527'te kayıtlıdır.

¹² a.g.t., s. 28.

¹³ AEm Manzum 317, 55a-06

¹⁴ Ahmet Tanyıldız, "Firdevsî-i Tavil Münâzara-i Seyf ü Kalem (İnceleme- Metin-Sözlük)", Hacettepe Üniversitesi SBE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 132. Eserin nüshası Fatih Millet Genel Kütüphanesi, nr. 576'da bulunmaktadır. Ayrıca eser yakın zamanda neşredilmiştir: Firdevsî-i Rûmî, **Kalem ile Kılıcın Münâzarası-Münâzara-i Seyf ü Kalem**, Haz. Ahmet Tanyıldız, Büyüyenay Yay., İstanbul, 2017.

¹⁵ Hasan Bicârî, "Süleymân-nâme'nin Budapeşte'deki Yazma Nüshası", TDK Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler, (I. Ankara, 27-29.09.1972), s. 98.

¹⁶ İbrahim Kutluk, "Kenek Oğlu Orhan ve Teşhisü'l İnsan", **Türk Dili Belleten**, Ocak 1950, Seri III, Sayı 14-15, s. 29.

“Men muhibb-i hānedānem mahlaşum Firdevsî’dür

Var Yezîd’e la’netüm ki ol-durur Mervân-ı har”¹⁷

Eserlerinde ağırlıklı olarak Orhan b. Genek geçmesi yazarımızın isminin bu şekilde olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Bu durumda Fuat Köprülü’nün belirttiği ve birçok araştırmacının da buna dayanarak Firdevsî’nin ismini Şerefeddîn Mûsâ olarak kabul etmeleri meselesi aydınlanmamaktadır. Bu meseleyi açıklığa kavuşturmak için bahsi edilen kaynağa ulaşılmış ve ismin geçtiği sayfa incelendiğinde “*neşr: muşannıf-ı kitāb Firdevsî eydür Muḥammed bin şeyḥ Şerefeddîn Mûsâ – [‘aleyhi] rahmetün vâsi’atün- kitāb-ı Ḥayāt-ı Ḥayvân’da¹⁸ getürmişdür ki eydür Haḳḳ Te’ālā dünyâyı ḥorladı, muḥabbetin men’ eyledi.*”¹⁹ ifadesi yer alır. Aynı cümleler, üzerinde bir yüksek lisans tezi çalışması yapılmış olan *Süleymân-nâme*’nin 76. cildinde de geçmektedir.²⁰ Aralarındaki bu benzerlik iki eserin de aynı *Süleymân-nâme* ciltleri olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Eser hakkında bilgilerin yer aldığı katalogta verilen bilgilere göre bu nüsha “*Süleymân-nâme*’nin kısaltılmış bir nüshası”, yani *Muhtasar*’dır. Ayrıca yine aynı yazmada “Şerefeddîn Mûsâ” isminin geçtiği satırın hemen hizasında, hattından dolayı müstensihinden başka bir kişinin yazdığı anlaşılan: “*zîkr-i ismü’l-mü’ellif*” yazmakta olup büyük ihtimalle karışıklık bu nottan kaynaklanmaktadır. Oysa eserdeki ifadeler okunduğunda Şerefeddîn Mûsâ’nın Firdevsî’nin ismi veya ilgili eserin yazarı değil, başka bir eserin yazarı olduğu anlaşılmaktadır.

İlyâs İbni Hızır ise Firdevsî mahlasını kullanan ve muhtemelen Firdevsî ile yakın dönemlerde yaşamış başka bir müelliftir. Bursalı Mehmed Tâhir’in Arkeoloji Müzesi 164 numarada kayıtlı olan Farsça bir eserin istinsah kaydında geçen “*İlyâs*

¹⁷ Gülnaz Genç, **a.g.t.**, s. 25.

¹⁸ Kaynaklarda Kemâleddin bin İsa el-Dümeirî (1344-1405)’ye ait kılınır. Arapça olan ve hayvanların hayatını konu alan bu eser, Muhammed bin Süleyman tarafından 831/1427 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir (Âmil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV.yy’a kadar)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 1999, s. 150). Burada ismi geçen Şerefeddin Mûsâ da bu eserin mütercimlerinden biri olmalıdır.

¹⁹ Bibliothèque nationale de France, Katalog no: supplement turc 1293, s. 3.

²⁰ Yaşar Şimşek, “Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (76. cilt) Giriş-Ses Bilgisi-Tenkitli Metin-Sözlük”, On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE., T.D.E. Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2013, s. 422.

ibn-i Hızır el-mütehallâş bi'l-Firdevsî' ibaresinden dolayı bu yazmayı Firdevsî'ye ait göstermesi,²¹ kendisinden sonra pek çok kaynakta (özellikle Firdevsî'nin eserleri hakkında yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarında) ve yazma eser kayıtlarında bu yanlış bilginin dolaşıma girerek yayılmasına yol açmıştır. Yukarıda ayrıntılı bir biçimde verilen bilgilerden Firdevsî'nin asıl isminin Orhan b. Genek olduğu açıklığa kavuşmuştur. Söz konusu eser tarafımızca incelenmiş ve İlyâs İbni Hızır adlı ve Firdevsî mahlasına sahip başka bir şair/müellife ait olduğu belirlenmiştir.²²

1.1.3. Çocukluğu ve Gençliği

Firdevsî'nin, çocukluğunu doğduğu yer olan Balıkesir'de geçirdiğini düşünebiliriz. İleriki yaşantısında doğup büyüdüğü Aydıncık'ın efsanelere konu olan tarihî dokusunun Firdevsî'yi etkilemiş olduğu kesindir; zira Aydıncık bir efsaneye göre Süleymân Peygamber tarafından kurulmuş, Belkıs da yine burada doğup burada ölmüştür.²³ Evliyâ Çelebi'nin *Seyahat-nâme*'sinde de muhtemelen halk arasında çok yaygın olarak bilinen bu efsanelere yer verilir.²⁴

Tahsili konusunda elimizdeki tek bilgi Fuat Köprülü'nün aktardığı, Bursalı Melîhî'den (ö. 900 civarı-1494/95 civarı) on yedi yaşında iken aruz ilmini tahsil ettiği anekdotudur.²⁵ Latîfî'nin ve diğer kaynakların yazarı Bursalı olarak göstermesini Köprülü buna bağlar. *Süleymân-nâme Muhtasarı*'ndan aktarılmış olduğunu düşündüğümüz bu bilgiye göre Firdevsî 1470 (874/75) yılının başlarında Bursa'ya giderek iyi bir tahsil gördüğü bildirilen Melîhî²⁶ ile tanışıp edebiyata ve şiire ait bazı bilgileri ondan edinmiş olmalıdır. Sonrasında müellifin tasavvufa meylettiği, amacının aruz ve sarf-nahiv ilmi gibi medrese tahsili gerektiren konuları öğrenmek olmadığını ve sahip olduğu bilgilerin de kendisine keşif yoluyla verildiğini söylemesinden anlaşılıyor:

²¹ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, C. 2., Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 106.

²² Bu konu tezimizin, müellifin eserlerinin yer aldığı kısımda "Pend-nâme-i Eflatun" başlığında ele alınmıştır.

²³ Bekir Biçer, **a.g.t.**, s. 15, 16'dan naklen Mehmet F. Aytekin, **Edincik**, Balıkesir, 1994, s. 11, 12.

²⁴ Bekir Biçer, **a.g.t.**, s. 15, 16'dan naklen **Evliyâ Çelebi Seyahat-nâme**, C. 5, İstanbul, 1984, s. 149, 150, 151.

²⁵ F.Köprülü, **a.g.m.**, s. 649.

²⁶ Sabahattin Küçük, "Melîhî", **DİA**, C. 29, s. 50.

*Ne 'arüz u nahv okıdum ne ho şarf
Cehl-ile itdüm hebā 'ömri telef
Lîk keşf oldı ma 'ânî virdi _ilāh
Ma 'rifetden olmuşum Hānum āgāh²⁷*

Düzenli bir tahsil hayatı olmadığı ifade edilse de, onun hakkında ilk bilgileri veren Latîfî tarafından “*tevārihe müte'allik ebyâtı ve ol fende te'lifâtı elsine-i hâkiyânda merķūm u mezkûrdur. E'imme-i tevārihuñ eşahh aķvālin ve kışas-ı mülūkūñ naql-i şahîhin cem' itmişdür. Tevārîh 'ilminde mütebahhîr ve cemî'-i cihâtı muhî²⁸ ü müstahzır kimesne idî²⁹*” demek suretiyle tarih alanındaki ilmi ve gayreti ortaya konmuştur. Onun yazdığı eserlere bakıldığında sadece tarih ilminde değil, tıp, hendese, gizli ilimler, tasavvuf, dinî rivayetler, efsaneler, satranç, ilm-i nücûm (yıldız ilmi) gibi pek çok ilim dalına ilgisi olduğu ve bu merakı doğrultusunda daha önce bu konular hakkında yazılmış olan kitapları ve duyduğu rivayetleri toplayıp kayda geçirerek, birçoğunu da Farsçadan tercüme etmek suretiyle telif ettiği görülmektedir. Bunun en güzel örneği *Süleymân-nâme*'dir. Firdevsî'nin, bu eseri kaleme alırken Hz. Süleyman ve dönemi hakkında kutsal kitaplarda geçen bütün rivayetleri gözden geçirdiği anlaşılr.

Firdevsî'nin Bursa'da ne kadar kaldığını kestiremiyoruz; fakat bu konuda kendisinin söylediği bilgilere bakılırsa burada fazla kalmayarak Balıkesir'e döndüğü anlaşıyor. Bunu *Süleymân-nâme*'nin 81. cildinde³⁰ 1471 yılının Ağustos ayında, yani henüz on sekiz yaşındayken eserini yazmaya başladığını söylemesinden anlıyoruz. Yine burada kendisinin verdiği bilgilere göre, Fatih Sultan Mehmed zamanında Balıkesir'de iken (Firdevsî-i Tûsî'nin *Şeh-nâme*'sine benzer) bir *Şeh-nâme* yazdığını,

²⁷ İbrahim Olgun, İsmet Parmaksızoglu, **Firdevsî-i Rumî Kutb-nâme**, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 2.

²⁸ Kelime *Latîfî Tezkiresi*'nin neşrinde “meħbit” olarak okunmuştur; fakat lügatlerde böyle bir kelimeye rastlanmamış olduğundan yazma eser kontrollerimiz neticesinde bu kelimenin “muhî²⁸” olduğu farkedilmiş ve ilgili kısımda düzeltme yapılarak tezimize dâhil edilmiştir.

²⁹ Latîfî, **a.g.e.**, s. 424.

³⁰ Sezer Özyaşamış Şakar, “Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Yazmasının (81. Cilt, 28 yk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri”, (Danışman: Prof. Dr. Halil Ersoylu), Mimar Sinan Ünv. SBE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 14, 15. Eserin tek nüshası Fatih Millet Kütüphanesi, Tarih Böl. Nr. 317'de kayıtlıdır.

bunu Mahmûd Paşa (ö. 1474)³¹ eliyle Fatih'e sunduğunu anlatır. Bunun üzerine Fatih, bu kabiliyetini *Şeh-nâme* yerine *Süleymân-nâme* yazmada kullanmasını talep eder. Firdevsî de bu emre uyarak daha önce yazılmış *Süleymân-nâme*'lere ulaşmak ister; fakat tam bir nüsha bulamaz. Bunun üzerine hazinede bulunan tarih ve kıssa kitaplarından ilgili yerleri not alır. Konuyu Arapça ve Farsça yazılmış eserlerden de araştırmasına rağmen asıl nüshaya ulaşamaz. Bütün bu olumsuzluklara rağmen yılmaz ve Tevrat'tan çıkardığı Davud (a.s.) kıssası ile üç cildini yazmayı başarır. İl yazıcılığı göreviyle Niksar'a tayini çıkar, yol boyunca çeşitli kitaplar toplar ve bir at yükü kitabı olur. Sonunda dört ciltlik Farsça tercüme bir *Süleymân-nâme* görür. Bu kitaplar bir Arap'ın elindedir ve Uzun Hasan'a³² (ö. 882/1478) götürmektedir. Ne kadar satın almak istediye de bu kişi satmaz; Firdevsî yine yılgınlık göstermez ve "Arab'a bir vazife ta'yîn kılarak" nüshasını emaneten alır. Bunun için dört ay Niksar'da kalır ve bu nüshaları çevirmek suretiyle altı cilt kitap oluşur. Bunları Fatih Sultan Mehmed'e teslim eder ve karşılığında kendisinden Veysel Karânî (ö. 37/657) aşkı için bir zaviye inşa etmesini ister. Yedinci cildine başladığı sırada Fatih vefat eder. Dolayısıyla *Süleymân-nâme*'nin ilk altı cildinin yazımı Firdevsî'nin on senesini almıştır. *Firâset-nâme* adlı eserini de yine bu on yıllık dönemi içinde yazar.

Henüz tam olarak bilemediğimiz bir sebeple ve büyük ihtimalle ilim aşkıyla belli bir yerde sabit kalmayarak ehl-i sefer olduğunu söyleyen³³ Firdevsî'nin yaşamı tespit edilebildiği ölçüde ağırlıklı olarak Balıkesir'de olmak üzere Bursa, İstanbul, Niksar ve Midilli³⁴ gibi yerlerde geçmiştir. Ayrıca Balıkesir'den başka, bir süre de Manisa'da Sultan Korkut'un (ö. 919/1513) sarayında yaşadığı anlaşılmaktadır.³⁵

³¹ Fatih Sultan Mehmed dönemi veziriâzamı. Halk tarafından çok sevilen, "veli" olarak nitelenip sanatçıları ve ilim erbabını himaye eden bir vezirdi. Tezkire yazarlarına göre güçlü bir şair olan Paşa şiirlerinde "Adnî" mahlasını kullanmıştır. Bk. Şehabettin Tekindağ, "Mahmud Paşa", *DİA*, C. 27, s. 376-378.

³² Akkoyunlu hükümdarı.

³³ M. Ata Çatıktaş, *Süleymân-nâme-i Kebîr, 72. Cilt (Gramer, Sentaks, Lûgat, Metin)*, (Danışman: Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul Üniv., SBE., Basılmamış Doktora Tezi., İstanbul 1979, s. 378.

³⁴ Burada tâcirlik yapmak suretiyle belli bir süre kaldığını *Kutb-nâme* adlı eserinde belirtir. *Kutb-nâme*'nin yazılış tarihi 1503 olduğuna göre bu tarihten önce orada bulunmuş olmalıdır. Bu beyitler şöyledir: "Ben Midilli kal'asın gördüm begüm/Tâcir iken anda çok durdum begüm. a.g.e., s. 62- "Der-ta'rîf-i Midilli" Bölümü.

³⁵ İbrahim Olgun, İsmet Parmaksızoğlu, s. 25.'den naklen A. Kraft. *Di Arabischen, Persischen und Turkischen Handschriften der Konstantinopoles*. Viyana 1842. s. 151.

1.1.4. Tarikatı

Fuat Köprülü onun ünlü Nakşibendî şeyhi Abdullâh-ı İlâhî/Molla İlâhî (ö. 896/1491)'ye bağlanarak el aldığı söyler.³⁶ Ancak böyle bir bilgi kaynaklarda geçmez ve Molla İlâhî hakkında bir menkıbenin de yer aldığı *Hakâyık-nâme*'de veya şu ana kadar tespit edilebilen diğer eserlerinde ona bağlandığına dair sarîh herhangi bir kayda rastlanmaz. Dolayısıyla elimizdeki bu bilgiye bakarak eserlerinde vermiş olduğu bazı bilgilerden hareketle bir şeyler söylemek gerekirse; eserlerinin pek çok yerinde “*künc-i halvetde, maḳām-ı 'uzletde*” olduğunu belirtmesi³⁷, Hacı Bektâş-ı Velî'nin ve Abdullâh-ı İlâhî'nin menâkıbını yazması, Abdullâh-ı İlâhî'nin Üveysî-meşreb bir sûfî olarak tanınması³⁸ ve Firdevsî'nin Fatih Sultan Mehmed'den *Süleymân-nâme* yazması karşılığında Veysel Karânî aşkı için bir zaviye inşa etmesini istemesi, *Kutb-nâme*'de, sahip olduğu bilgilerin medrese tahsiliyle olmadığını ima edip keşif yoluyla verildiğini söylemesi³⁹, hayatının son demlerinde kaleme aldığı *Hayât-nâme*'de nefsi eğitmenin en iyi yolunun tek başına çok zor olacağı, kılavuzsuz Hakk'a ulaşamayacağı, bunun için de bir mürşide bağlanmanın gerekliliği fikrini savunması (34a/7-10, 56a/5, 7, 10) gibi ipuçlarına bakarak onun tasavvuf terminolojisine yabancı olmadığını, belki de içinde olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁰

1.1.5. Firdevsî'nin Geçim Kaynağı ve Bununla İlgili Bazı Kayıtlar

Firdevsî'nin geçimini nasıl sağladığı konusunda elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Konuyla ilgili bilgi edinmek için yer yer onun kendi ifadelerinden ve ayrıca yukarıda da bahsi geçen *În'âmât Defteri*'ndeki kayıtlardan yararlandık. Hayatının ilk dönemlerinde henüz on sekiz yaşındayken şuarâ meclisleri ile meşhur vezir Mahmûd Paşa eliyle *Süleymân-nâme*'yi Fatih'e sunmasına bakılırsa Paşa'yla belli bir dönem bir hâmî-mahmî münasebeti içinde olduğu düşünülebilir; zira pek çok eserinde Firdevsî'nin, Mahmûd Paşa'dan övgüyle bahsettiği ve hatta kendisini İranlı

³⁶ Fuat Köprülü, *Firdevsi*, İA, C. 4, Ankara 1956, s. 650.

³⁷ HN 5a/3, Sezer Özyaşamış Şakar, *a.g.t.*, s. 19.

³⁸ Üveysîlik, bir kişinin zâhiren görmediği bir kimse veya kimselerden manevî eğitim alması ve bu yolla meydana gelmiş olan tarikat anlamında bir tasavvuf terimidir. Daha fazla bilgi için bk. Necdet Tosun, “Üveysîlik”, *DİA*, C. 42, 2012, s. 400, 401.

³⁹ İbrahim Olgun, İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁰ Bu mesele tezimizin “Firdevsî'nin *Hakâyık-nâme*'si ile *Tasavvuf-nâme* Arasındaki İlişki” başlığında ayrıca ele alınmıştır.

Firdevsî yerine koyup Mahmûd Paşa'yı da Gazneli Mahmûd gibi düşünerek kelime oyunları yaptığı görülür.⁴¹ Mahmûd Paşa'nın Firdevsî'yi bu tür bir ilişki içinde destekleyip desteklemediğini bilmiyoruz; fakat hayatının ilk dönemlerinde Mahmûd Paşa'nın önemli bir yeri olduğu kesindir.

Kutb-nâme'de geçen bir beyitte bir süre Midilli'de tâcirlik yaptığını belirtir. Bununla ilgili herhangi bir tarih kaydı yoktur; fakat bunun Midilli baskını, Moton ve Koron kalelerinin zabtından önce olduğunu düşünürsek, 1500'lü yıllardan önce, yani Firdevsî'nin henüz yirmili yaşlardayken böyle bir işle kısa süreli de olsa meşgul olduğu tahmininde bulunmak mümkündür.

Firdevsî'nin hayatı boyunca eser yazdığı ve bunları öncelikle dönemin padişahına ve zaman zaman da vezirler ve diğer saray görevlilerine takdim ettiği bilinmektedir. Büyük ihtimalle geçimini de bu yolla temin eden Firdevsî hakkında, bu konuyla ilgili şu ana kadar tespit edilen en önemli belge II. Bâyezîd dönemine ait bir *În'âmât Defteri*'ndeki kayıtlardır.⁴² Buna göre Firdevsî'nin saraydan aldığı in'âmlar tarihleri ve miktarıyla birlikte aşağıda tablolştırılmıştır.⁴³

⁴¹ “*Hazretün Sultân Mahmûd-ı Emîr/Dergehünde şâirün Firdevsî pîr*

N'ola Şeh Mahmûd çün dense gazel/Söylese Şeh-nâmeyi Firdevs ezel

Sen Süleymân çün Süleymân-nâmeyi/Söyledi Firdevsî tutup hâmeyi” (*Kutb-nâme*, s. 45, 46) beyitleri ve *Hayât-nâme*'de 95b/13, 14. de geçen beyitler bu konu için örnek olarak verilebilir.

⁴² Bu defterin tam künyesi için bk. Giriş, Dipnot 8.

⁴³ Tablo hazırlanırken İsmail E. Erünsal, “II. Bayezid Devrine Ait Bir İn'amat Defteri”, İst. Üniv. Edb. Fak. Tarih Enst. Dergisi, Edb. Fak. Matbaası, 1981, S.10-11, s. 303-342'de olan kayıtlardan ve yine İsmail E. Erünsal, “Arşiv Belgelerine Göre On Altıncı Asır Şairleri”, Edebiyat Tarihi Yazıları-Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler, **a.g.e.**, s. 214, 215'ten yararlanılmıştır.

Tablo 1.2. Firdevsî'nin 1506 ve 1512 (912-917) Tarihleri Arasında Hazineden Aldığı İn'âmı, Tarihleri, Miktarı ve Cinsi

Ünvanı	Tarihi (Hicrî)	Tarihi (Miladî)	Aldığı Akçe Miktarı	Aldığı kumaş cinsi	Tasadduk/İn'âm	Diğer
Firdevsî, şâir, müellif-i <i>Süleymân-nâme</i>	20 Cemâziye'l-âhir 912	7 Kasım 1506	3000		Tasadduk	
Firdevsî, müellif-i <i>Süleymân-nâme</i>	9 Zi'l-ka'de 912	23 Mart 1507	3000	Câme, Benek-i Bursa: şevb	İn'âm	
Firdevsî	26 Rebî'u'l-evvel 913	4 Eylül 1507	3000	Câme, Benek-i Bursa: şevb	İn'âm	
Firdevsî, müellif-i <i>Süleymân-nâme</i>	13 Receb 914	7 Kasım 1508	3000	Câme, Benek-i Bursa: şevb	İn'âm	
Firdevsî	8 Şevval 914	30 Ocak 1509	3000	Câme, Benek-i Bursa: şevb	İn'âm	
Firdevsî, müellif-i <i>Süleymân-nâme</i>	28 Cemâziye'l-âhir 915	13 Ekim 1509	3000	Câme, Benek	Tasadduk	be-marifeti ser-hâzin
Firdevsî	23 Şevval 917	13 Ocak 1512	3000	Câme, Mirahorî an kadife-i müzehheb-i benek-i Bursa, şevb	Tasadduk	be-marifeti ser-hâzin

Bu tabloya göre Firdevsî 1506 ve 1512 yılları arasında hazineden hem akçe, hem de elbise ve kumaş cinsinden yedi sefer in'âmât almıştır.⁴⁴ Firdevsî'ye yapılan

⁴⁴ Şairlere, her sınıftan sanatkâra ve ulemaya, sundukları eser veya şiirleri dolayısıyla yapılan para bağışına câize; hil'ata da câme denmiştir. İn'âmât Defterlerinde câize yerine genellikle aynı anlama gelen in'âm, tasadduk, ıydâne (ıydiyye) sözcükleri kullanılmıştır. Tasadduk ise hem taziye ve mersiye gibi şiirler veya sunulan bir eser mukabilinde verilen hediye, hem de karşılıksız yapılan bağış anlamına gelir. Mustafa Uzun, "Câize", *DİA*, C. 7, s. 28, 29; ayrıca bk. Halil İnalcık, *a.g.e.*,

nakdî in'âmın daima 3000 akçe olduğunu, “Benek-i Bursa” denilen ve kıymeti yüksek bir altınlı kadifenin⁴⁵ de sıkça takdim edildiğini görüyoruz. Müellifin yedi kayıttan dördünde “*müellif-i Süleymân-nâme*” şeklinde kaydedilmesinden, bu ibarenin geçtiği tarihlerde padişaha *Süleymân-nâme* sunduğu tahmin edilebilir. Ayrıca burada geçen tarihler, Firdevsî'nin anılan tarihlerde İstanbul'da⁴⁶ olduğuna, 1509 yılından sonra 1512 tarihine kadar listede olmaması da, o zaman dilimi içerisinde İstanbul'da olmadığına veya herhangi bir vesileyle padişaha eser sunmadığına bir işaret sayılabilir.

Firdevsî'nin, hayatının belli dönemlerinde arzu ettiği alâkayı göremediği ve maddî olarak sıkıntılı zamanlar yaşadığı *Süleymân-nâme*'nin bazı ciltlerinde geçen ifadelerden anlaşılmaktadır. O bazen bu geçim darlığı dolayısıyla eserlerini temize çekecek kâtip bulamadığından, bulsa da ancak acemi kâtiplere yazdırabildiğinden yakınmıştır.⁴⁷ Firdevsî *Süleymân-nâme* ciltlerinin hemen hemen hiçbirinde yazılış tarihlerini anmaz; bununla beraber bu ifadelerin geçtiği ciltte II. Bâyezîd'in İstanbul'da inşa ettirdiği “Bâyezîd Camii”nin bitmiş hâlinde bahsettiğine göre⁴⁸ bu yakınmaların tarihinin 1505 yılı sonrası olduğunu tahmin edebiliriz. Yine aynı eserde kendisinin fakirlikten dolayı borca düştüğünden, padişahın ihsanından başka geliri olmadığından, bunun da harcamalarına yetmeyip bu yüzden aşevinden yiyip içmek zorunda kaldığından yakınıdır.⁴⁹ Burada konuyla ilgili vereceğimiz son bilgi ise, muhtemelen saraydan in'âmât aldığı zaman dilimlerine yaklaşık olarak karşılık

s. 26, 73. Bu tablodan da görüldüğü üzere câizeler para olarak verilebildiği gibi, elbise veya kumaş şeklinde de olabiliyordu.

⁴⁵ Halil İnalcık, **a.g.e.**, s. 75.

⁴⁶ İsmail Erünsal, “Arşiv Belgelerine Göre On Altıncı Asır Şairleri”, **Edebiyat Tarihi Yazıları-Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler**, **a.g.e.**, s. 207.

⁴⁷ “*tende şıhhat az ki za'îf-i dil-şikesteyem... huşûşâ müflis ü medyûn u fakîrem. Nice makâm- şerîf ve künc-i halvet ki kirâlar bucağında esîrem ve her nüshâ tekrâr müsvedde itmege bir abd-i kâtibe kâdir degülem maksûdum üzre inşâ itdürem ve hâbtını ıslâh idüp şıhhat-i kelâm murâdım üzre imlâ itdürem ve dahı kâtibe virüp şıhhati üzre yazdıram. Zîrâ ki bu fakîr ehl-i sefer olduğum ecilden bu kitâbuñ nüshâsın yazdurmağa kâtib-i abde kâdir olmayup vazîfe-hor kâtibe kudretüm yitmedügi sebebdan mübtedilere yazdurmuşdum*” (Ata Çatıkkaş, **a.g.t.**, s. 378-379).

*Müflisem medyûn u müstağrak-ı fakîr/ Elde zer kem deynüm ammâ ki keşîr
Bedl-i şehden gayrı yokdur dirliğüm/ Himmet it ki var fakr-ile pîrligüm.* **a.e.**, s. 382.

⁴⁸ **a.e.**, s. 372-3.

⁴⁹ “*İmâretiden içer Firdevsî şûr-bâ/ Ki harcına vefâ itmez o tîmâr
Fülüs aħmer-durur 'aynumda zer sürh/ Ki elümden deyne gitdi cümle dînâr
Dil ucundan dutuşdum şem'-misli/ Giceler şubha dek âh-ile bî-dâr*” **a.e.**, s. 382, 383 olmalı.

gelmesine rağmen⁵⁰ Firdevsî'nin Sultan Bâyezîd'den aslında bir mansıp beklentisi içinde olduğunu; fakat umduğuna nail olamadığını açıkça göstermektedir:

“Süleymân-nâme'sin te'lîf idüben

Umardum mün'im olam mîr u ahyâr

Ne mün'im ki fakîr olup be-ğâyet

Çodum rehne kitâbı gitdi destâr

Ne milküm var ne mâlüm var ne dirlik

Ne hâbbem var ne cübbem var ne şalvâr

Fakîr u 'âciz oldum müflisem âh

Haķîr derd-mend ü ħor ħam-ħâr

Felekden tâli'umsa nahse düşdi

Melikden oldum amma kim ümîd-vâr

Kim oldur zıll-i İzid İldırım Hân

Felek bende meikle dâ'î ahrâr

.....

Anuñ lütfî görürken pîr ü bernâ

Anuñ fazlın iderken şerh ahyâr

Niçün Firdevsî'ye olmaya himmet

Niçün anmaz kûlın Sulţân-ı muhtâr

Çutam kân eyledüm kân-ı kerem luţf

Çanî kıl ki menem müflis çü vâm-dâr”⁵¹

1.1.6. Son Yılları ve Ölümü

Firdevsî'nin hayatı hakkında tezkirelerde yeterli bilgi olmadığı gibi hayatının son dönemleri konusunda da tartışmalı bilgiler mevcuttur. Latîfî II. Bâyezîd'in 360 cilt *Süleymân-nâme*'den 99'unu seçip geri kalanını yakmasından incinen Firdevsî'nin, padişahı İranlı Firdevsî'ye öykünerek hicvettikten sonra Acem diyarına firar ettiğini yazar.⁵² Kendisinden sonra gelen Beyânî, Hasan Çelebi ve Gelibolulu Âlî de aynı

⁵⁰ *Süleymân-nâme*'nin yetmiş dördüncü cildini sunduğu zamanın 1506 sonrasındaki bir tarihe karşılık geldiğini düşünüyoruz.

⁵¹ Ata Çatıkkaş, **a.g.t.**, s. 318-322.

⁵² Latîfî, **a.g.e.**, s. 426.

bilgileri tekrar ederler.⁵³ Yakın dönem kaynaklarına bakıldığında ise yine bu rivayetlerin bir şekilde tekrarlandığını, bunlardan sadece *Tuhfe-i Nâilî*'de şöyle bir yoruma yer verildiği görülür: “*Me’ḥazlerde Firdevsî’nüñ Īrān’da vefāt itdiği yazmaḳda ise de Süleymân-nâme’yi Fâtîḥ Sulṭān Mehmed-i ṣānī emri-y-ile Balıkesīr’de te’līfe başladığı ve seksen birinci cildüñ dört yüz bir-dört yüz beşinci meclislerini Sulṭān Selīm-i evvel zamānında ikmāl itdigini ve o tārīḥde İstanbul’da bulunduḡını eṣerinde zıkr itmekdedir.*”⁵⁴ Bu ifadelere göre Firdevsî’nin Süleymân-nâme’nin 81. cildini Yavuz Selim’e ithaf etmesi II. Bâyezîd döneminde Anadolu’dan Acem diyarına kaçıp gitmesi mümkün olmadığını göstermektedir. Fuat Köprülü de Latîfî’nin bu iddiasını kabul etmemekle beraber yine de bir açık kapı bırakarak II. Bâyezîd’in ölümünden sonra şark memleketlerinden birine gidip orada ölmüş olabileceğini söyler.⁵⁵

İncelemelerimizde Firdevsî’nin son dönemleriyle ilgili farklı bir bulguya ulaşmış değiliz. Yalnız şu an elde bulunan son eseri *Süleymân-nâme*’nin 81. cildinde verdiği bilgilere göre Tebriz seferine çıktığını ve sonrasında Anadolu’ya döndüğünü söylemektedir.⁵⁶ Bu bilgiye dayanarak Yavuz Sultan Selim’in bu seferden döndüğü tarihin 29 Cemâziyelevvel 921 (11 Mayıs 1515) olduğunu ve yine *Süleymân ü Belkîs-nâme*’yi 81. ciltle beraber Yavuz Selim’e sunduğunu düşünürsek, 1517 yılına kadar hayatta olduğunu tahmin edebiliriz. Firdevsî hakkında konuyla ilgili yeni kaynaklar bulunmadığı müddetçe elbette burada söylediklerimiz bir tahmin ve yorumdan öteye geçmeyecektir.

⁵³ Kınalı-zade Hasan Çelebi, **a.g.e.**, s. 745; Beyânî, **a.g.e.**, s. 203; Mustafa Âlî, **a.g.e.**, s. 222.

⁵⁴ Nail Tuman, **a.g.e.**, s. 762.

⁵⁵ Fuat Köprülü, **a.g.md.**, s. 651.

⁵⁶ Sezer Ö. Şakar, **a.g.t.**, s. 20.

1.2. ESERLERİ

Firdevsî'nin klâsik kaynaklarda ve tezkirelerde bahsedilen tek eseri *Süleymân-nâme*'dir. Oysa yazar, *Süleymân-nâme*'yi telif ettiği sırada başka eserler de kaleme almış veya tercüme etmiş, bazı eserlerinde de bunlardan ismen bahsetmiştir. Mesela *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'de:

“Hadâyıku'l-Hakâyık ve Firâset-nâme ve Şatranç-nâme-i Kebîr ve Tecnîsât Süleymân u Belkîs-nâme ve Müsellâh-nâme ve Tâli'-i Mevlûd-ı Kebîr ve Kutb-nâme mişâli dahı Pârsî'den tercüme kılup ve ba'zı dahı sâyir kitâblardan istihrâc kılup hadîs-i ahsen emlahı'l-keâm birle mensûr u manzûm taşnîf kılup söyledümse min ba'd bu Münâzara-i Seyf ü Kalem hadîs-i muhtâr ile ebyât u eş'âr-ile te'lîf ü taşnîf eyledüm”¹

derken yine aynı eserinde *Süleymân-nâme* gibi yetmiş iki risalenin müellifi olduğunu², başka bir eserinde de³ 44 risaleyi tasnif ettiğini belirtir. Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde ilk kez Firdevsî'nin eserlerine dair bir liste yapması ve bunlar hakkında kısa bilgiler vermesi⁴ pek çok araştırmacıya referans olmuştur. Bununla beraber *Pend-nâme-i Eflatun* adlı, aslında başkasına ait olan bir eseri, sonundaki “İlyâs İbn-i Hızır el-mütahallas bi'l Firdevsî” kaydı dolayısıyla Firdevsî'ye isnat etmesi kütüphane kayıtlarında karmaşaya sebep olmuş, İlyâs İbn-i Hızır adlı ve Firdevsî mahlaslı başka bir şair/müellifin eserlerinin de Firdevsî'ye nispet edilmesine yol açmıştır. Firdevsî'ye ait olduğu kesin olan bazı eserler de “İlyas b. Hızır Uzun Bursevî el-Firdevsî”⁵ örneğinde olduğu gibi kaydedilerek bu karmaşa devam ettirilmiştir. Firdevsî'nin eserleri hakkında yapılan tezlerde bu karışıklığa binaen farklı sayıda ve farklı isimlerde eser isimleri belirtilmiş ve mesele iyice içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Biz bu karışıklığı tam olarak çözemesek de, verilen yanlış bilgileri bir kaynağı referans alarak devam ettirme yoluna gitmeyip, Firdevsî'nin, hakkında

¹ Ahmet Tanyıldız, “Firdevsî-i Tavîl-Münâzara-i Seyf ü Kalem [İnceleme-Metin-Sözlük]”, Hacettepe Üniversitesi SBE., Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005, s. 78.

² a.e., s. 83.

³ Ata Çatıkkaş, a.g.t., s. 113.

⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., s. 105, 106.

⁵ Örneğin Nuruosmaniye Yazma Eser Küt. 34 Nk 4073 ve Çorum İl HK 790'da bulunan “Şatranç-nâme-i Kebîr” bu şekilde kayıtlıdır.

çalışma yapılmış hemen hemen bütün eserlerini ve henüz herhangi bir akademik çalışmaya konu olmamış bazı yazmaları da inceleyerek doğru bilgilere ulaşmaya çalıştık. Yine bu bölümde, hakkında bazı tartışma ve belirsizliklerin (cilt sayısı, bazı ciltlerin yakılıp yok edilmesi vb.) olduğu *Süleymân-nâme* ve *Hakâyık-nâme* (eserin adı, başka eserlerle ilişkisi vb.) eserleri hakkında daha ayrıntılı bilgi vermeye çalıştık. Eserler hakkında yapılan ve hâlen devam etmekte olan tezler ve makale şeklindeki akademik çalışmaları dipnot olarak ya da *Süleymân-nâme*'de olduğu gibi ayrı başlık altında verdik. *Süleymân-nâme* başa alınarak herhangi bir sıra takibi olmaksızın verilen Firdevsî'ye ait olduğu kesin olan eserlerin akabinde “Firdevsî'ye İsnat Edilip Ona Ait Olmayan Eserler” ve “Firdevsî'nin Nüshası Tespit Edilemeyen Eserleri”ni de bu başlıklar altında inceledik. Firdevsî'nin *Hayât-nâme* dışında günümüze ulaşan eserleri şu şekildedir:

1.2.1. Firdevsî'ye Ait Olduğu Kesin Olan Eserler

1.2.1.1. Süleymân-nâme-i Kebîr

Süleymân-nâme,⁶ Firdevsî'nin hem biçim hem de içerik itibarıyla en hacimli ve elli yıldan fazla zaman çaba harcayarak telif ettiği adeta dinî ve tarihî bir destandır. Vasfi Mâhir Kocatürk eserin Türk edebiyatının en büyük eserlerinden biri olduğunu söyleyerek janrının (tür, nev) en müttekâmili olarak niteler.⁷ Bu itibarla hem edebiyat tarihi ve dilin seyri, hem de pek çok bilim dalına, dönemine ait malzeme vermesiyle eşsiz bir kaynaktır.

⁶ Türk edebiyatında Hz. Süleyman ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın (salt. 1520-1566) hayatını anlatan eserler genellikle *Süleymân-nâme* olarak isimlendirilmiştir. Hem Süleyman Peygamber, hem de Kanûnî'nin hakkında yazılan eserlerin pek çoğunun *Süleymân-nâme* ismiyle anılması, her ikisinin de isimlerinin aynı olmasının yanısıra, dünyaya hükmeden bir saltanat sürmelerine bağlanabilir (bk. Hüseyin Akkaya, “Şemseddin Sivasî'nin Süleymânîyye'si”, Marmara Üniv. SBE., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 3). Klasik Türk edebiyatında Hz. Süleyman'ı konu alan *Süleymân-nâme* ve *Süleymânîyye* adıyla pek çok eser kaleme alınmış, bazı eserlerde de bu isimde bölümler oluşturulmuştur. Yine bk. Hüseyin Akkaya, “Süleymân”, *DİA*, C. 38, 2010, s. 61.

⁷ Vasfi Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tahlili ve Tenkidi)*, T.C. İstanbul Kültür Üniv. İKÜ Yayınevi, İstanbul 2016 (3. Baskı), s. 264.

1.2.1.1.1. Konusu

Esas konusu Süleyman Peygamber'in⁸ hayatı ve menkıbeleri olmakla birlikte müellif tarih, ahlâk, felsefe, mitoloji, tıp, ilm-i nücûm gibi pek çok bilgilerden de bahsetmek suretiyle eserine ansiklopedik bir mahiyet kazandırmıştır.⁹ Süleyman Peygamber esas alınarak anlatılan iç içe geçmiş hikâyelerde çeşitli peygamberlerin de menkıbeleri ile birlikte Afrasiyab, Belkıs, Lokman Hakîm, Keykûbâd, Rüstem gibi pek çok tarihî ve efsanevî kişilik yer almaktadır.

1.2.1.1.2. Süleymân-nâme'nin Yazılış Tarihi

Latîfî, eserin II. Bâyezîd'in emriyle yazılmaya başlandığını söyler.¹⁰ Fuat Köprülü¹¹ de bu konuda Latîfî ile hemfikirdir. Süleymânîye Kütüphanesi'nde bulunan ve tarafımızdan incelenen *Süleymân-nâme*'nin ikinci cildinde de bu bilgiyi doğrulayan ifadeler mevcuttur. Mesela, “*Kanı ol şehriyâr-ı a'zam sultân Muhammed Hân gibi pâdişâh yirde pinhân eyledi ve sultân Muştafâ gibi şehinşâhı.....hâke yeksân eyledi*”¹² sözleri, ikinci cildi yazdığı sıralarda Fatih Sultan Mehmed'in vefat ettiğini göstermektedir. Fakat eserin 81. cildinde, yazma işine Fatih Sultan Mehmed döneminde, Balıkesir'de başladığını söyler.¹³ Burada bu hususta oldukça detaylı bilgiler yer alır. İlk altı cildini Sultan'a teslim ettiğini, yedinci cildine başladığında ise henüz bitmeden Fatih Sultan Mehmed'in vefat ettiğini, ondan sonraki ciltlerin ise II. Bâyezîd'in vefatına kadar kendisine takdim edildiğini söyler. İkinci ciltte yer alan ve bu bilgilerle ters düşen ifadeler ise, bize bu kaydın müstensih tarafından sonradan eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Eserin ilk ciltlerinin üzerinde yapılacak ciddi çalışmalar neticesinde bu konunun daha fazla açıklığa kavuşturulacağını umuyoruz.

⁸ Hz. Davud'un oğlu, İsrailoğulları'na gönderilen hükümdar-peygamber. Yahudilik ve Hristiyanlık inancında sadece kral, İslâm'da ise hükümdar-peygamber olduğuna inanılan Süleymân Peygamber'in milattan önce 900'lü yıllarda yaşadığı ve hüküm sürdüğü kabul edilir. Bk. Ömer Faruk Harman, “Süleymân”, *DİA*, C. 38, 2010, s. 56.

⁹ Orhan Köprülü, “Firdevsî, Uzun”, C. 13, *DİA*, 1996, s. 128.

¹⁰ Latîfî, *a.g.e.*, s. 425.

¹¹ F. Köprülü, *a.g.m.*, s. 649.

¹² *Süleymân-nâme-i Kebir*, Süleymaniye Küt. Hacı Mahmud Efendi Bölümü nr. 4863, 4a.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Sezer Ö. Şakar, *a.g.t.*, s. 14, 15. Ayrıca bk. Mustafa Aksoy, “Uzun Firdevsî'nin Süleymân-nâmesi'nde Destan Unsurları (2 Cilt)”, Ege Üniversitesi SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2000, s. 28-38.

Firdevsî'nin ifadelerinden eserini yirmi yılda bitirmeyi planladığı¹⁴ anlaşılrsa da; buna rağmen neredeyse ömrünün tamamı *Süleymân-nâme* yazmakla geçirdiği anlaşılmaktadır:

Elli dört yıl itmişemdür bu kitāba 'ömr ħarc

Şol ümîde ħala benden 'ālem içre yādigār¹⁵

Elli altmış yıl ħiluban 'ömri ħarc

Bir Süleymân-nâme itdüm şāha derc¹⁶

Fuat Köprülü'nün bahsettiği Arapça mukaddimede¹⁷ II. Murad'ın Şeyhî, Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa ve Ahmed-i Dâî gibi büyük şairlere *Süleymân-nâme* yazmalarını teklif ettiği, bu konuda hepsinin aciz kaldığı, sadece o mecliste hazır bulunan Sirozlu Sa'dî'nin 3500 beyitlik bir *Süleymân-nâme* kaleme aldığından bahsedilmektedir. Buna göre Sa'dî'nin yazdığı bu mesnevî Türkçede Hz. Süleyman'ın kıssalarını konu edinen ilk manzum eserdir.¹⁸ Nüshası şu ana kadar ele geçmeyen bu mesnevîden ilk bahseden Firdevsî olmaktadır. Firdevsî'nin 81. ciltte anlattığına göre¹⁹ Fatih Sultan Mehmed'in de *Şeh-nâme* benzeri bir eser yazmakla meşgul olan Firdevsî'ye, onun yerine *Süleymân-nâme* yazmasını teklif etmesi, Hz. Süleyman'ın peygamber olmasının yanında hükümdar olması dolayısıyla padişahların ilgisine mazhar olduğu gibi, o dönemde Hz. Süleyman'ı konu alan hikâye ve rivayetlerin de belli bir alâka gördüğünü açıkça göstermektedir.

¹⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü 4863, 8a.

¹⁵ Gülnaz Genç, **a.g.t.**, s. 104.

¹⁶ Halil İbrahim Usta, "Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (43-44-45. ciltler), İnceleme-Metin-Sözlük", (Danışman: Prof. Dr.Hamza Zülfikar), Ankara Üniv. SBE., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 450.

¹⁷ Fuat Köprülü, **a.g.md.**, s. 650.

¹⁸ Hüseyin Akkaya, **a.g.m.**, s. 61.

¹⁹ Sezer Ö. Şakar, **a.g.t.**, s. 14, 15.

1.2.1.1.3. Eserin Cilt Sayısı

Süleymân-nâme pek çok ciltleri içermekle beraber kaç cilt ve meclis olduğu meselesi karışıktır. Tezkirelerde de bu konu hakkında farklı rakamlar verilmektedir. Mesela Latîfî²⁰ ve Gelibolulu Âlî²¹ 360, Kınalı-zâde²² 380, Kâtip Çelebi ise 330 cilt olduğunu belirtirler. Yazarın kendisinin de farklı ciltlerde birbirini tutmayan sayılar vermesi meseleyi anlamayı iyice zorlaştırmaktadır. Eserin ciltleri hakkında yapılan tez çalışmalarının artmasıyla cilt ve cüz sayısı ile ilgili bilgilerin biraz daha aydınlığa kavuştuğu görülür. Firdevsî'nin *Süleymân-nâme* eserinin yazılışı ve nüshaları hakkında bir makale kaleme alan Fikret Türkmen, bu konuyla ilgili Fuat Köprülü'nün eski kaynaklarda geçen bilgileri aktardığını ifade ettikten sonra eserin İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde mevcut olan muhtasar nüshalarında verilen bilgilere dayanarak²³ Firdevsî'nin *Süleymân-nâme*'yi başlangıçta her ciltte 5 meclis olmak üzere 366 cilt ve 1830 meclis olarak yazmayı tasarladığını, fakat sonrasında Sultan Bâyezîd'in emriyle esmâ-i hüsnâ adedine de atıfta bulunarak 99 ciltle sınırlandırdığını belirtir.²⁴ Tarafımızdan yapılan kütüphane taramaları sonucunda *Süleymân-nâme*'nin 2. cildine ulaşılmış ve burada eserin çeşitli yerlerinde yazarın 48 cilt ve 360 meclis yazmayı tasarladığı görülmüştür.²⁵ Daha sonraki ciltlerde ise verdiği cilt ve meclis sayısı bilgileri farklılaşmaktadır. Bazı yerlerde 360 olarak yer alsa da, ağırlıklı olarak 366 rakamı verilmektedir. Mesela genellikle her cilt bitiminde “*üç yüz altmış altı mücelled kitâbın kırkıncı cildi ve biñ sekiz yüz altmış altı bâbın toķşān beşinci meclisinin*” bittiği veya yine “*üç yüz altmış altı cildin ve biñ sekiz yüz otuz meclis ü bâbın toķuzuncu cildini bitirdiği*” şeklinde ifadeler geçer. Karışıklık biraz da bu rakamların ya müstensihin, ya da müellifin dikkatsizliğinden dolayı her bir ciltte tutarsızlık oluşturacak şekilde farklı verilmesinden kaynaklanmaktadır. 74. ciltte ise artık Firdevsî cilt sayısını

²⁰ Latîfî, **a.g.e.**, s. 425.

²¹ Gelibolulu Âlî, **a.g.e.**, s. 1031.

²² Kınalı-zâde, **a.g.e.**, s. 745.

²³ Bu nüshalar için bk. Dipnot 105.

²⁴ Fikret Türkmen, “Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymân-nâme* İsimli Eserinin Yazılışı ve Nüshaları”, **Edebiyat ve Dil Yazıları: Mustafa İsen'e Armağan**, Ed. Ayşenur Külahlıoğlu İslâm, Süer Eker, Ankara 2007, s. 593.

²⁵ *Süleymâniye Küt.* Hacı Mahmut Efendi 4863, s. 7b, 8b.

doksan dokuz olarak yazmaktadır.²⁶ Şu an tespit edilen en son nüsha olan seksen birinci ciltte de aynı rakam yer alır. Bahsi geçen ciltlerde bu konuyla ilgili olan kısımlar aşağıda bir tablo halinde verilmiştir.²⁷

Tablo 1.3. Cilt Sayısı Konusunda Süleymân-nâme'nin Bazı Ciltlerinde Geçen İfadeler

Cilt nr.	Sayfa (tez)	Konu
2	7a (varak nr.)	"egerçi kim <u>kırk sekiz mücelled</u> kitābuñ te'lîfine ve <u>üçyüz altmış meclis feth-i bâbuñ taşnîfine şürû'</u> eyledüm" ²⁸
6	183	"...Türkî mensûr u manzûm <u>üç yüz altmış altı mücelled</u> kitâb ve <u>biñ sekiz yüz meclis bâb 'ale't-tertib</u> idübdür"
7	434	"bu <u>üç yüz altmış altı mücelled</u> Kitâb-ı <i>Süleymân-nâme</i> 'nün ve <u>biñ sekiz yüz otuz matla'</u> -ı dâsitānuñ yedinci cildini dañı tamām eyledük"
8	208	"bu <u>üç yüz altmış altı mücelled</u> kitâb-ı <i>Süleymân-nâme</i> 'yi taşnîf eyledi. <u>Biñ sekiz yüz otuz altı matla'</u> -ı dâsitānları te'lîf idüb..."
9	452	"bu <u>üç yüz altmış altı kitâbdan biñ sekiz yüz matla'</u> -ı dâsitān feth-i bâbdan ol vücûd-ile şaḥîḥ ḥikāyet ve ol ṭarîḫ-ıla emlah ḥikāyet kılurlar"
10	175	"“bu <u>üç yüz altmış altı mücelled</u> Kitâb-ı <i>Süleymân-nâme</i> 'nün muşannifi bu <u>biñ sekiz yüz otuz altı matla</u> u dâstānuñ mü'ellifi Firdevs-i ḥakîr.."
25	28	"bu <u>üç yüz altmış altı mücelled</u> kitâb-ı <i>Süleymân-nâme</i> 'nün musannifi, <u>biñ sekiz yüz otuz sekiz mecâlisün</u> mü'ellifi Firdevsî kim Orḥān bin Genek.."
26	280	"bu <u>üç yüz altmış altı mücelled</u> kitâb-ı <i>Süleymân-nâme</i> 'nün yigirmi altıncı kitâbın te'lîf itmege muḳadder eyledi ve <u>biñ sekiz yüz otuz altı meclisinün</u> yüz otuzuncı meclisi āḫir kılmaḳlığı müyesser eyledi"
43	210, 211	"Bu <i>Süleymân-nâme</i> 'nün <u>üç yüz altmış altı mücelled</u> kitābuñ kırk üçüncü cildin tamām itmeklik müyesser itdi ve <u>biñ sekiz yüz otuz altı mecâlisün</u> iki yüz yigirminci meclisin tamām itmekligi muḳadder itdi"
45	484	"bu <u>üç yüz altmış altı mücelled</u> kitābuñ ve <u>biñ sekiz yüz otuz altı meclis ü bâbuñ bâḳîsin</u> dañı söyleyevüz"
72		Bu ciltte herhangi bir cilt ve meclis sayısı verilmemektedir.
74	326	" <u>toksan tokuz mücelled</u> tevārîḫ-i lâ-naẓîruñ yetmiş dördüncü mücelled kitābuñ <u>üç yüz altmış altı meclis-i feth-i bâbuñ</u> .."
81	14	"bu <u>toksan tokuz mücelled</u> <i>Süleymân-nâme</i> 'yi taşnîf itdügümüze sebeb ve bu <u>biş yüz toksan biş meclis</u> dâsitānı te'lîf idüp.....söylemesine cihet-i hikmet..."

²⁶ Mehmet Dursun Erdem, "Kitâb-ı Kısâs-nâme-i Süleymân Aleyhisselâm Üzerine Söz Dizimi Çalışması Süleymân-nâme 74. Cilt", (Basılmamış Doktora Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun 2005, s. 326.

²⁷ Bu tabloda geçen ciltlerdeki kısımlar, ikinci cilt hariç tezimizin "Süleymân-nâme'nin nüshaları ve hakkında yapılan çalışmalar" başlığında yer alan tez çalışmalarından alınmıştır.

²⁸ Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmud 4863.

Şu ana kadar tespit edilen son nüsha olan 81. ciltte eserini 99 cilt olarak tasarladığını, yine aynı cildin sebeb-i telif bölümünde 82. cildi Hazine-i Âmire'ye teslim ettiğini belirtirken, bazı kusurlarından dolayı 81. cildi teslim etmediğini söylemektedir. Elde bulunan ve Yavuz Sultan Selim adına yazılan bu yazma eserde, geriye kalan ve anlaşıldığı kadarıyla muhtemelen elinde taslak kayıtları bulunan 17 cildini de Yavuz Selim'e takdim etmek istediği anlaşılmaktadır. Hayatının son yıllarına ait bilgi bulunamadığı için, bu ciltlerin âkibeti konusunda birşeyler söylemek oldukça zordur. İleride, Firdevsî ve eserleri hakkında yapılacak çok daha ayrıntılı, ciddi ve derinlikli çalışmaların artmasıyla bu konuda bilgi sahibi olmak mümkün olabilecektir. Sonuç olarak, yazarın son düşüncesi, II. Bâyezîd'den aldığı tavsiye üzerine, esmâ-i hüsnâ adedinden de ilham alarak eserini 99 cilt olarak tasarladığıdır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Firdevsî'nin eserini ilk başlardaki düşüncesiyle 366 cilt olarak tasarlaması, bir yıldaki gün sayısı ile ilgili olabilir. Nitekim Vasfi Mâhir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*'nde bu dönemlerde Türk halkı arasında toplu okuma âdeti olduğunu, özellikle destan tarzındaki eserlerin evlerde, konaklarda, daha sonra ise kahvelerde toplanan meclislerin huzurunda bir kişi tarafından okunup, meclisçe dinlendiğini, eserin küçük kısımlarının “meclis” olarak adlandırılmasının da buradan ileri geldiğini belirtirken, Firdevsî'nin de *Süleymân-nâme*'sini buna göre yazmayı planladığını, her akşam için bir “mücellled”, yani aşağı yukarı 20 sayfa tutan bir fasıl düşürdüğünü söylemektedir.²⁹ Araştırmalarımız ve okumalarımız neticesinde eserde bu iddiayı doğrulayan bölümler yer aldığını farkettilik. Mesela:

“Şükr ü minnet Hâlık'a her şubh u şâm

Bist ü heftüm meclisüm oldu tamâm

Dilden elden geldügince şehriyâr

Söyleyüp destân[ı] kodum yâdigâr

.....

İy cemâ'at añañuz cümle şahîh

Kim bu meclis âhir oldu iy faşîh³⁰

²⁹ Vasfi Mahir Kocatürk, **a.g.e.**, s. 264, 265.

³⁰ Gülnaz Genç, **a.g.t.**, s. 233, 234.

*Bu zamān meclīs olupdur çün tamām
Gün tolındı irişüpdür vaqt-i şām
Halk odaya gitmege vüs'at diler
'Āşıkān ma'şūkasın halvet diler
Söz tamām oldı cemā'at yiliñüz
Hācetüm hayr u du'ādur kılıñuz’’³¹*

beyitlerinden, eserin akşamları en azından belli bir müddet bir meclis önünde okunduğu anlaşılmaktadır.

İkinci olarak, eserin ciltleri konusunda tezkirelerin değişik rakamlar vermeleri dolayısıyla oluşan karışıklığın da biraz daha açıklığa kavuştuğunu düşünüyoruz. Firdevsî *Süleymân-nâme*'nin ikinci cildinde eserini 48 cilt ve 360 meclis olarak yazmayı tasarladığını söylerken, sonrasında bu fikrini belki de tespit ettiği kaynak sayısının zaman içinde artmasıyla değiştirmiş, 366 cilde çıkarmıştır. Kendi yazdığı³² ciltlerde Firdevsî mutlaka cilt ve meclis sayılarını belirtmektedir. 74. ciltte ise II. Bâyezîd'in de tavsiyesi üzerine artık 99 rakamını telaffuz etmiş ve bu sayıda karar kılmıştır. Şu ana kadar tespit edilen en son cilt olan 81. ciltte de aynı rakam geçmektedir. Geriye kalan 17 cildi de muhtemelen müsvedde olarak yazmış; fakat padişaha takdim etmek istediği hâlde edememiştir. Önceki ciltleri de yine dönemin padişahı Yavuz Sultan Selim adına mahlas bağlayarak kendisine takdim edebileceğini padişaha ifade etmiştir. Bununla beraber Firdevsî'nin ömrü bunu yapmaya yetmemiş olacak ki, 81. ciltten önceki hiçbir yazmada Yavuz Sultan Selim'in ismi geçmemektedir ve hepsi II. Bâyezîd'e sunulmuştur.

1.2.1.1.4. Süleymân-nâme Ciltlerinin Yakılması ve Firdevsî'nin İran'a Kaçması Meselesi

Latîfî 99,³³ Gelibolulu Âlî ise eserin 80 cildinin³⁴ II. Bâyezîd tarafından seçilerek geri kalan kısmının yakıldığını, bunun üzerine Firdevsî'nin, üzüntüsünden

³¹ a.e., s. 210 (b. 18-20).

³² “Kendi yazdığı” kaydını düşmemizin sebebi, kütüphanelerde bulunan ve Firdevsî'nin yazdığı kabul edilen *Süleymân-nâme* olarak kayıtlı yazmaların bazılarının *Muhtasar* olma ihtimalidir.

³³ Latîfî, a.g.e., s. 426.

³⁴ Mustafa Âlî, a.g.e., s. 161.

padişahı da kötöleyen bazı beyitler söyledikten sonra *Şeh-nâme* şairi Firdevsî hakkında rivayet edilenlere benzer şekilde, Acem diyarına kaçtığını aktarmaktadırlar. Bu bilgiler daha sonraki kaynaklarda da genellikle tekrarlanmaktadır. Bu konuda birincil kaynak olarak Firdevsî'nin eserlerinde ve onun yaşadığı dönemde yazıldığı anlaşılan *Süleymân-nâme Muhtasar*'larında böyle bir yakılma hâdisesinden bahsedilmemektedir. *Muhtasar* nüshalarından birine göre³⁵ II. Bâyezîd, eserin 360 cilt olmasını planlayan Firdevsî'nin bu kararından hoşlanmadığını belirtmiş ve 99 cilde kadar kısaltılması gerektiğini söylemiştir. *Süleymân-nâme*'nin 81. cildinde de bu bilgileri doğrulayan ifadeler vardır. Yukarıda eserin ciltleri konusunu tartıştığımız bölümde 74. ciltten itibaren II. Bâyezîd'in bu tavsiyesine uyulduğu açıkça görülmektedir. Bu durumda Latîfî'nin söylediği gibi 99 ciltten sonraki ciltler ortada olmadığı için yakılmış olması da söz konusu değildir, devamında gelen “bu üzüntüyle Acem diyarına kaçma meselesi”nin de gerçekliği kalmamaktadır; zira 81. cildinin sebab-i telif kısmından³⁶ yazarın Yavuz Sultan Selim döneminde Anadolu'da olduğu anlaşılmaktadır:

“faķır dahı kitābuñ te 'lîfine meşğul olup toksan toköz cild **Süleymân-nâme** 'nüñ nüshasın beyāza çıkarup künc-i halvetde maķām-ı 'uzletde 'ömr-harc kitāblardan ve nüshalardan derc eyleyüp menşür u manzûm ki söyledüm. 'Āķibet merhûm Sulţān Bāyezid Hān rahmetullāh bu kitābdan habir olup Koştantin'e getirüp yazdurup seksen ikinci cild kitābı taķsîrinden teslim olınmadı. 'Āķibet zelzele ve fıtrat-ı velvele ki olduğı eclden dergāha virilmeyüp pâdişāh Allāh emrine virdi.....ba 'd-ez-ān tefsîr-i kebîrde olan Süleymân kışşasın heft cild kitāb te 'lîf itmesine ser-cümle ebyāt tecnîs ve tarsî' zü 'l-kāfiyeteyn olmaķ ve bî-nukûţ dibāce bağlamaķ kaşdın kılup dört cildin tamām idicek Tebrîz seferinden gelür-iken Şems Çelebi tîmārımı hāşî-y-ıla küllî aldığını, faķîri müflis ü zelîl kıldığını işidüp beşinci cilde şürü' itmege iktidārım olmayup kâtibe virilecek habbem dahı kalmayup....bāķî cildin nazm itmege mecāl olmaduğı ecilden dört cild tecnîsiyyāt ve bu seksen birinci cild **Süleymân-nâme** 'yi beyāza çıkarup devletlü sulţānumuñ hak-i pāy-i şerîfine mürçeveş dergāh-ı Süleymānî'ye bārigāh-ı hāķānîye yüz süriyü gelüp tuhfetü 'l-faķîr haķîr hediye getürdüm. Ümîzdür kim hayyîz-i kabûlde vāķi' ola ve on yidi cild kitāb-ı **Süleymân-nâme** ki bāķî kaldı. Emr olursa hazînede olan **Süleymân-nâme** 'lerin dahı habtını ve sehv-i kalemini îslāh idüp ve cümle-i kitābı sulţānumuñ mübārek ism-i şerîfine bağlayavuz kim ne sulţānumuñ emsālî 'āleme 'āķıl pâdişāh geldi ve ne **Süleymân-nâme** bigi târîh dinildi kim 'acāyib, garāyib, hikmet-āmîz kışşa-durur. Maķlaşi sulţānum ismine bağlayavuz kim târîh-i rüzigār ola ve cihāna yādigār kıla. Nitekim **Husrev ü Şîrîn** 'i Şeyhî Germiyanoglı Muştafā Çelebi devrinde tamām idemeyüp vefāt

³⁵ Bk. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 715, s. 2a.

³⁶ Sezer Ö. Şakar, **a.g.t.**, s. 20, 21.

eylediği cihetden merhûm Sulţân Murâd Hân'a nevverallâhü kabrehu 'arz ider. 'Aşrında tamâm kılup taḥallüsi Murâd Hân ismine bağlandı.³⁷

Burada anlatılanları kısaca özetlersek; Firdevsî manzum ve mensur karışık olarak yazılan *Süleymân-nâme*'lerden başka, *Tefsir-i Kebir*³⁸de yer alan Süleyman Peygamber'le ilgili kısımları yedi cilt hâlinde manzum olarak yazmayı planlamış, dört cildini bitirdikten sonra kendisine tahsis edilmiş olan tımarını Şems Çelebi adında birinin Tebriz seferi³⁹ sıralarında kendisinden alması ve bu yüzden parasız kalması dolayısıyla beşinci cilde başlayamamıştır. Tüm bu verilerden hareketle Firdevsî'nin en azından II. Bâyezîd döneminde Acem diyarına kaçmadığı ve 1514'lü yıllarda hâlen hayatta olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Ayrıca “*Tebrîz seferinden gelürken*” ifadesi, Firdevsî'nin de bu sefere katılmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Tezkireler onun bu sefere çıkması dolayısıyla Acem diyarına kaçmış olduğunu düşünmüş olabilirler. Kesin olmamakla birlikte bu ihtimal de gözden uzak tutulmamalıdır. Yine bu ifadelerden, tekrar Anadolu'ya dönmüş olduğu veya o esnada Anadolu'da olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, bütün bu bilgiler ışığında yine de kesin bir neticeye ulaşmak zor görünmekte ve kitapların yakılma iddiasının nereden çıktığı bilgisine bir cevap bulmak mümkün olmamaktadır. Bizim burada yapmak istediğimizse bu hususu biraz daha aydınlatmak adına elde ettiğimiz bilgileri yorumlamaya çalışmaktır.

1.2.1.1.5. Dili ve üslûbu

Süleymân-nâme'de, daha önceki kitaplarda yer alan efsanevî ve mitolojik pek çok hikâye zengin bir söz varlığıyla kaleme alınmıştır. Bu yüzden olsa gerek, hakkında yapılan çalışmalar bu malzemeyi ortaya çıkarmak maksadıyla ağırlıklı olarak dil incelemeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Eser Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Yazıldığı döneme ait Anadolu'da kullanılan Türkçe hakkında günümüze

³⁷ a.e., s. 19, 20, 21.

³⁸ Bu eser Fahreddin-i Razi'nin (ö. 1210) “*et-Tefsîru'l-Kebîr*” diye de bilinen *Mefâtiḥu'l-Gayb* adlı tefsiri olmalıdır. 32 cilt halinde basılmıştır (bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Razî”, *DİA.*, C. 12, 1995, s. 89-95, s. 94).

³⁹ Yavuz Selim Çaldıran Savaşı dönüşünde Şah İsmail'in bulunduğu Tebriz'e doğru hareket etmiştir (Eylül 1514). Burada kastedilen sefer de bu olmalıdır.

ulaşmış olan çok önemli bir kaynaktır. Yazarın elli yılı aşkın bir süre boyunca eserini yazmaya devam etmesi de Türkçenin neredeyse altmış yıllık bir serüvenini gözler önüne sermektedir. Dili ise özellikle nesir bölümlerinde halk diline yakın olup oldukça sadedir ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki Türkçeyi andıran bir üslûp hâkimdir.⁴⁰

1.2.1.1.6. Süleymân-nâme Muhtasarı

Süleymân-nâme Muhtasarı'nın tespit edebildiğimiz kadarıyla kütüphanelerde üç nüshası bulunmaktadır.⁴¹ Kataloglarda bu eser Firdevsî üzerine kaydedildiği gibi, son dönemlerde Firdevsî ve özellikle *Süleymân-nâme* ciltleri üzerinde yapılan tez çalışmalarında da Firdevsî'nin ayrı bir eseriymiş gibi gösterilebilmektedir. Bu konunun üzerinde ilk kez bir makalesinde Fikret Türkmen durmuştur.⁴² İlgili eser Firdevsî tarafından yazılmamış olmasına rağmen, verdiği bilgilerle özellikle bir türlü tam olarak netliğe kavuşturulamayan *Süleymân-nâme*'nin ciltleri meselesine ışık tutacak mahiyette bilgiler içerir. Millet Kütüphanesi'nde bulunan yazma eserin hemen başında “mü’ellifini bulamadım” şeklinde bir ibare vardır. Adı geçen yazmalar tarafımızdan incelenmiştir. Eserin II. Bâyezîd döneminde kaleme alındığı ve kendisine takdim edildiği müellif tarafından belirtilmektedir. Bu kişi muhtemelen Firdevsî'yi tanıyan ve hatta bu hususta kendisinin onayını almış birisi olmalıdır. İstanbul'da ikamet ettiğini söyleyen ve kendisinden sonra kalıcı bir eser bırakmak isteyen, ismi bilinmeyen bu şahıs, yine bir tavsiye üzerine eseri hangi sebeplerle kısalttığını ve buna benzer detayları anlatmaktadır. Yaşadıkları dönemde artık söylenilmedik söz kalmadığını, buna rağmen kırk yıldır *Süleymân-nâme*'nin telifiyle uğraşan ve onu 360 cilde tamamlamak isteyen Firdevsî'nin eserinin gereğinden fazla uzun olduğunu söyleyen bir dostu, onu kısaltmasını tavsiye etmiş, aynı kişi, böyle eserlerin yazılmasının amacının yaygın bir şekilde okunup dinlenmesi olmasına rağmen bu uzunlukta bir eserin bu gayeye ulaşmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Firdevsî II. Bâyezîd'in de tavsiyesi üzerine *Süleymân-nâme*'yi 360 cilt olarak yazmaktan

⁴⁰ Ata Çatıkkaş, “Türk Firdevsî'si ve Süleymân-nâme-i Kebîr”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos 1983, s. 174.

⁴¹ İstanbul Fatih Millet Genel Ktp. Ali Emîrî Trh. 316, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 715, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp. Nr. 43Ze689/1. En son kaydettiğimiz nüsha tarafımızdan bu maddeyi yazmamızın akabinde tespit edilmiş olup, Firdevs-i Rumî adına *Süleymân-nâme* olarak kayıtlıdır. Diğer iki yazmaya göre daha kısa olan nüsha 73 sayfadır.

⁴² Fikret Türkmen, *a.g.m.*, s. 593.

vazgececektir; fakat bu ifadelerden, kısaltmanın yapıldığı sıralarda Firdevsî'nin henüz bu amacından vazgeçmediği ve çevresi tarafından eleştirildiği anlaşılıyor. Daha sonra kısaltmayı yapan kişinin, bu tavsiye üzerine kendince gerekli olan yerlerini seçerek *Muhtasar*'ı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Devlet erkânı da kendisini destekler ve eserin tamamını bu şekilde kısaltmasını tavsiye ederler. *Süleymân-nâme*'yi uçsuz bucaksız bir deniz gibi gören *Muhtasar* sahibi, kısaltmayı yapmanın herkesin harcı olmadığını, buna rağmen çevresindeki değer verdiği kimselerin desteğiyle bu işe kalkıştığını ifade eder:⁴³

Yazmanın İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshasında da şu bilgiler yer alır:

“*hâşşa kim Emür Sultân bin Bâyezîd Hân*⁴⁴ *zamânında Mevlânâ Ahmedî gelüp tevârîhden eline gireni miqdârı oldukça cem' idüp İskender-nâme*'yi şürete getirüp elfâz-ı dürer-bâr-ıla müzeyyen eylemişdür; şöyle kim ol miqdâr söz dîmede maqdûr-ı beşer degüldür. Ba'dehu Sultân Bâyezîd Hân bin Muhammed Hân zamânında mevlânâ Firdevsî Rûmî kim gelüp *Süleymân-nâme*'ye ikdâm idüp Sultân Bâyezîd Hân himmeti-y-ile sekiz yüz emşâl ve hikâye tevârîh kitâbların cem' idüp kırk yıl 'ömri anuñ şuğluna şarf itmek-ile üç yüz altmış mücellled kitâb itmek ikdâmına binâ idüp tâ kim kırk cilde dek diyüp Hudâvendigâr hazretine 'arz idicek lâ-cerem Hudâvendigâr kesret-i kelâmdan ictinâb idüp ihtisâr buyurdi kim esmâ-yı hüsnâ 'adedince toksân toktuz cildde tamâm ide. Mevlânâ dahî emîr-i cihan-penâhına intisâb ihtisâra sa'y itdi 'ögr-ile kim yüz yigirmi cildde ancak tamâm idebilür diyüp sa'y-ı belîğ iderken bu hakîr u nâ-tüvân Firdevs sözi-y-ile taht-ı Koştanîniyye'de başlayup altmış sekiz cilde dek okudum ol maḥalde ahâliden kimesneler istimâ' idüp didiler kim bu baḥr-ı bî-pâyâna bir ğavvâs-ı dürer-çîn bu câm-ı cihan-nümâyı ...bu dervîşe himmet-ile havâle idiler gerçi bu bî-çârenüñ ol kadar miqdârı yokdur bu baḥr-ı bî-girâna ğavvâş olup bunuñ gibi ...rakḳâş olam zîrâ kim bu baḥr-ı bî-girâna kişi şalıcaḳ dimege mellâhuñ hevâsı degüldür bellüdü ki tûfâna geştibân-ı Nûḥ egerçi Firdevs bu cevâhir-i bî-bedeli şürete getürdi amma ehle ma'lûmdur ki elfâz-ı hâşâk-ıla yine pûşîde itmişdür ol hadde kim vücûd-ı-y-ıla 'adem dahî zuhûra gelmesi müsâvî oldu lâ-cerem bu dâ'î ta'bîr şâḥib-naḫardan ol himmeti göricek ikdâm ..cehd miyânına bağlayup söz seyâḫatine revâne oldum.”⁴⁵

⁴³ İstanbul Fatih Millet Genel Ktp. a.g.y. s. 2a/3a.

⁴⁴ Burada ismi geçen Emir Sultan bin Bâyezîd (ö. 813/1411), Yıldırım Bâyezîd'in (salt. 1389-1403) oğlu Emir Süleyman olup şair Ahmedî (ö. 815/1412-13) meşhur *İskender-nâme*'sini ona sunmuştur. Yazma eserin Millet Kütüphanesi'ndeki nüshasında eserin yirmi dört cilt olduğu söylenmektedir: “*Emîr Süleymân bin Bâyezîd Hân zamânında Mevlânâ Ahmedî gelüp tevârîhden eline gireni cem' idüp İskender-nâme-i Kebîr* kim yigirmi dört mücellid kitâb şürete getürmüşdür.” (AEm Trh 316, s. 2a). Ayrıca *Süleymân-nâme* seksen birinci ciltte de *İskender-nâme*'nin yirmi dört cilt olduğuna dair şu bilgi vardır: “*vâkı'a böyle olıcaḳ niçün yigirmi dört mücellled Sikender-nâme* ola ve bir mücellled *Süleymân-nâme* olmaya..” Sezer Ö. Şakar, a.g.t., s. 15.

⁴⁵ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 715, 2a, 2b.

Bu bilgilere göre yukarıda anlatılanlara ek olarak; Ahmedî'nin, *İskender-nâme*'yi çeşitli tarih kitaplarından alıntılar yaparak telif etmesi gibi, Firdevsî de *Süleymân-nâme*'yi II. Bâyezîd'in de verdiği destekle *Süleymân-nâme* benzeri kitap ve tarihî kaynaklardan derleyerek meydana getirmiştir. 40 cildini yazdıktan sonra çok fazla uzun sözden hoşlanmayan ve eseri oldukça uzun bulan II. Bâyezîd tarafından Allah'ın 99 ismine istinaden, bu sayı adedince kısaltması tavsiye edilmiş; Firdevsî de buna uyarak ancak 120 cilde kadar kısaltabileceğini ifade etmiştir. *Muhtasar* yazarı ise muhtemelen Firdevsî'nin de onayını alarak İstanbul'da bu işe başlamış, 68 cilde kadar olan kısmını okumuştur. Etrafında bunu duyan bazı kimseler, Firdevsî'nin böylesine eşsiz bir cevheri yazıya döktüğünü, fakat ilgili ilgisiz her sözü içine katarak bazı önemli meselelerin anlaşılmasına engel olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine eseri kısaltmanın gerekliliğine inanan *Muhtasar* yazarı bu işi yapmaya koyulmuştur.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre; kütüphane kayıtlarında *Süleymân-nâme Muhtasarı* olarak geçen yazma, Firdevsî'ye ait olmayıp onu tanıyan bazı kimseler tarafından çok uzun oluşu ve bu yüzden okunmasının zor olacağı gibi gerekçelerle kısaltılmıştır. Burada kısaltmayı yapan kişi eserin 68 cildini okuyup kısalttığını söylemektedir. Bu kısaltma sadece bir cilt midir, yoksa başka ciltleri de var mıdır? 68 cildi kısaltıldıktan sonra diğer ciltler için de aynı şey yapılmış mıdır? Yazmada bu işe devam etmesi devlet erkânı tarafından da tavsiye edildiğine göre başka ciltlerin de olması çok kuvvetle muhtemeldir.⁴⁶ Öte yandan, Fuat Köprülü'nün belirttiğine göre⁴⁷ Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan *Süleymân-nâme* nüshası⁴⁸ da bir *Muhtasar*'dır ve eserin 75 cildinin kısaltılmasından meydana gelmiştir. Firdevsî'nin adının Şerefeddîn Mûsâ olduğu iddiası da bu *Muhtasar*'dan kaynaklanır. Ayrıca, kayıtlarda *Süleymân-nâme* olarak bilinen bazı yazmaların *Muhtasar* olması ve dolayısıyla Firdevsî'ye ait olmaması söz konusudur. Firdevsî'nin hemen hemen her bir kitapta cilt

⁴⁶ Bunu ispatlayan bir kayıt Âşık Çelebi'nin (ö. 1572) *Meşâ'irü's-Şu'arâ* adlı tezkiresinde bulunmaktadır. Burada, madde başı yaptığı "Şevkî-i şanî" adlı Bursalı bir şair/müellifin *Süleymân-nâme* eserlerinin kısaltılmasıyla görevlendirildiğini ve yıllarca bu işi yaptığını belirtir (bk. Âşık Çelebi. *Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme-Metin*, Haz: Filiz Kılıç, C. 3, İstanbul: İstanbul Arşt. Enst., 2010, s. 1450).

⁴⁷ Fuat Köprülü, *a.g.md.*, s. 649.

⁴⁸ E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs De La Bibliotheque Nationale*, C. 2, Paris, 1932-33, s. 224.

ve meclis sayılarını özellikle belirtmesi, *Muhtasar*'lardan ayırıcı bir özellik olarak göz önünde bulundurulabilir.

Yine *Muhtasar*'da geçen bu alıntıdan, o dönemde daha önce çeşitli konularda yazılan kitapların tercüme veya alıntı yapmak suretiyle tekrar kaleme alınarak derlendiği ve böyle bir gelenek olduğu *Muhtasar* sahibinin, Ahmedî'nin *İskender-nâme* ve Firdevsî'nin *Süleymân-nâme*'sinin bu şekilde eserler olduğunu söylemesinden anlaşılıyor. Diğer taraftan Firdevsî'nin, yaşadığı dönemde bazı kişiler tarafından yaptıklarına önyargıyla bakılan bir şahıs olduğu da rahatlıkla görülebilir; zira *Süleymân-nâme*'nin kısaltılmasını tavsiye eden kişi, eserin içeriğine “elfâz-ı hâşâk”, yani gereksiz çerçöp sözler karıştırdığını söylemektedir.

Sonuç olarak, *Süleymân-nâme*, Firdevsî'nin hem biçim hem de içerik itibarıyla en hacimli ve elli yıldan fazla zaman çaba harcayarak telif ettiği adeta dinî ve tarihî bir destandır. Bu özelliğiyle hem edebiyat tarihi ve dilin seyri, hem de pek çok bilim dalına dönemine ait malzeme vermesiyle çok önemli bir kaynaktır. Bunun yanı sıra, akademik çalışmalarda eserin dil ve üslûp olarak *Dede Korkut Kitabı* ile bağlantısı olduğu, hatta onun daha İslâmlaşmış ve daha Osmanlılaşmış olduğu⁴⁹ sıkça tekrarlanmaktadır. Bu teze istinaden, yapılan araştırmalar, genellikle içerisindeki ses ve söz tekrarları vb. dil incelemelerinin dışına çıkmamış ve nesir kısmına göre az olsa da, bir yekûn teşkil ettiğinde oldukça fazla olan nazım kısımları da sanatsız ve şiir değeri olmamakla itham edilerek eser içindeki fonksiyonu ihmale uğramıştır. Hâlbuki bunları sadece yoğun sanatlı şiirlerle kıyaslamadan, manzum destan ve hikâye kategorisinde değerlendirerek incelemek mümkündür. Nesir kısmının da klâsik edebiyata malzeme vermesi bakımından incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

1.2.1.1.7. Süleymân-nâme'nin Yazma Nüshaları ve Yapılan Çalışmalar

Süleymân-nâme'nin Topkapı Müzesi Kütüphanesi başta olmak üzere yurt içinde ve dışında tespit edilen nüshaları, yapılan akademik çalışmalarda detaylı olarak

⁴⁹ Vasfi Mahir Kocatürk, **a.g.e.**, s. 264; Mertol Tulum, “Osmanlı Nesrinin Dili”, **Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V**, Turkuaz Yay., İstanbul, 2010, s. 34.

verildiğinden biz burada tekrara düşmemek için böyle bir listeyi buraya almadık.⁵⁰ 81 cilt olduğu bilinen bu çok ciltli eser hakkında ağırlıklı olarak dil ve edebiyat alanında olmak üzere yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmış ve yapılmaktadır. Veritabanlarının taranması neticesinde⁵¹ eserin yedi cildi (6-7, 8-9, 47, 76, 81. ciltler) üzerinde sekiz yüksek lisans tezi çalışması yapıldığı tespit edilmiştir. 81. cilt tamamen bir dil çalışması olup⁵² diğerleri Eski Türk Edebiyatı alanındadır.⁵³ Üç cildi üzerinde ise (31, 39, 40) hâlen tez çalışmaları devam etmektedir.⁵⁴

Süleymân-nâme ciltleri hakkında yapılan doktora tezi çalışmaları, yine bahsi geçen veritabanlarından taranmak suretiyle tespit edilmiştir.⁵⁵ Basılmamış doktora tezi olarak yedi araştırmacı Yeni Türk Dili alanında (10, 25-25, 38, 42, 44, 43-44-45, 63, 74. ciltler)⁵⁶ çalışma yaparken iki kişi eserdeki destanî unsurları araştırma konusu

⁵⁰ *Süleymân-nâme*'nin yazma nüshaları için bk. Ata Çatıkkaş, **a.g.e.**, s. 18, 19; Fikret Türkmen, **a.g.e.**, s. 595, 596; Himmet Büke, **a.g.t.**, s. 10-20.

⁵¹ <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> -erişim tarihi: 20.11.18; <http://www.osmanliedebiyati.com/> erişim tarihi: 20.11.18).

⁵² Sezer Özyaşar Şakar, “Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Yazmasının (81. Cilt, 28 yk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi SBE, İstanbul 2003.

İlhama Jafarova, “Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Yazmasının (81. Cilt, 28 yk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri”, (Basılmamış YL Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi SBE, İstanbul 2003.

İbrahim Köz, “Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Yazmasının (81. Cilt 7a- 54 b yk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi SBE, İstanbul 2004.

Zeynep Çelik, “Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Yazmasının (81. Cilt 82b-123b yk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi TDE. Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili Programı, İstanbul 2010.

⁵³ Yusuf Babür, “Süleymân-nâme-i Kebîr (6-7. ciltler, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Erzincan Üniversitesi, SBE, Erzincan 2013.

Yasemin Abul, “Süleymân-nâme-i Kebîr'in 47. Cildi Üzerinde Metin ve İnceleme”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi SBE, Manisa 2004.

Murat Vanlı, “Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (8.ve 9. ciltler) İnceleme-Metin”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Üniversitesi, SBE, Erzincan 2012.

Yaşar Şimşek, “Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (76. cilt) Giriş-Ses Bilgisi-Tenkitli Metin-Sözlük, On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2013.

⁵⁴ Uğur Altundaş, “Firdevsî-i Rûmî-Süleymân-nâme-i Kebîr'in 31. cildi Üzerine Dil İncelemesi”, (Basılmamış YL Tezi), Hacettepe Üniversitesi SBE., Ankara.

Ayten Mammadlı, “Uzun Firdevsî'nin Süleymân-nâme'sinin 39. cildi (120-196)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.

Nesibe Gürakar, “Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr'i: 40. cilt İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.

⁵⁵ Bk. Dipnot 105.

⁵⁶ Gülnaz Genç, “Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (25 ve 26. Ciltler) Giriş-Metin-Sözlük, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1995.

Himmet Büke, “Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (38. cilt), Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini”, (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniv. SBE, Isparta 2015.

yapmış⁵⁷ bir kişi ise Eski Türk Edebiyatı alanında bir çalışma gerçekleştirmiştir.⁵⁸ Eserin bir cildi kitap olarak yayımlanmış olup,⁵⁹ doktora sonrası için de hâlen çalışılan bir cilt bulunmaktadır.⁶⁰ Firdevsî'nin tarih yazıcılığı ve Türk tarihine yaptığı katkılar da tarih alanında bir tezde araştırma konusu yapılmış, İslâmiyet öncesi Türk toplumuna dair bilgilerin yer aldığı 42. cilt bu tezin bir bölümünde incelenmiş ve kitap olarak basılmıştır.⁶¹ Eser hakkında son zamanlarda yapılan ve henüz nihayetlenmeyen doktora çalışmalarına baktığımızda, araştırmaların Eski Türk Edebiyatı üzerine yoğunlaştığını ve genellikle tek cilt yerine iki veya daha fazla cildin tez konusu yapıldığını görmekteyiz.⁶² İki araştırmacı ise dört cilt üzerinde (27-28, 29-30. ciltler) hâlen dil alanında çalışmalarına devam etmektedir.⁶³

Asuman Akay, "Firdevsî: Süleymân-nâme (44. Cilt) Metin ve Fiiller Üzerine Bir İnceleme", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1990.

Halil İbrahim Usta, "Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (43-44-45. ciltler), İnceleme-Metin-Sözlük", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1995.

İlhama Jafarova, "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîri (63. cilt) İnceleme-Metin-Dizin", (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi TAE. TDE. Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul 2010.

Mehmet Dursun Erdem, "Kitâb-ı Kısâ-nâme-i Süleymân Aleyhisselâm Üzerine Söz Dizimi Çalışması Süleymân-nâme 74. Cilt", (Basılmamış Doktora Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun 2005.

Rabia Aksu, "Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr (10. cilt) İnceleme-Metin-Dizin", (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2016.

⁵⁷ Mustafa Aksoy, Uzun Firdevsî'nin Süleymân-nâmesi'nde Destan Unsurları (2 Cilt), Ege Üniversitesi SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2000.

Hamdi Güleç, "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'si-42. Cilt, Dâsitân-ı Ceng-i Âheng-i Efrâsiyâb-ı Türk- Üzerinde Bir Metin İncelemesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi SBE, İzmir 1994.

⁵⁸ Hulusi Eren, "Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr-34-35. Ciltler", Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2018.

⁵⁹ M. Ata Çatıkkaş, **Süleymân-nâme-i Kebîr**, C. 72, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2009.

⁶⁰ İsa Sarı, "Firdevsî-i Rumi-Süleymân-nâme 30. cilt: İnceleme-Metin-Sözlük", Hitit Üniversitesi.

⁶¹ Bekir Biçer, **Firdevs-i Rûmî ve Tarihçiliği**, Tablet Yay., Konya, 2006.

⁶² Necmiye Özbek, "Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr 10-11-12-13. Cilt" Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.

Mehmet Burak Çakın, "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr Adlı Eseri 14-15. ciltler: İnceleme-Metin", (Basılmamış Doktora Tezi), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, Ankara.

İlyas Keskin, "Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme (32. cilt)", Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.

Vedat Korkmaz, "Uzun Firdevsî, Süleymân-nâme (31, 32, 33. ciltler): İnceleme-Metin", Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.

İlyas Keskin, "Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme 33-34. ciltler, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.

Âdem Gök, "Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr (c. 37) İnceleme-Metin-Sözlük", Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.

⁶³ Alime Evci, "Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (27 ve 28. Ciltler) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.

Savaş Kaplan, "Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (29 ve 30. Ciltler) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.

Süleymân-nâme ciltleri hakkında yazılmış makaleler ise dipnotta verilmiştir.⁶⁴

1.2.1.1.8. Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhi's-selâm

Bazı çalışmalarda farklı bir eser olarak ele alınan *Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhisselâm*,⁶⁵ *Süleymân-nâme*'nin 74, 75 ve 76. ciltlerini içeren bir eser

⁶⁴ Asuman Ahmed Akay, "Süleymân-nâme Nesrinde Ahengi Sağlayan Ses ve Söz Unsurları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 118 (1999): 217-228.

Asuman Ahmed Akay, "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'sinde İkilemeler", **The Journal of Turkish Cultural Studies**, 2014.

Asuman Ahmed Akay, "Süleymân-nâme'deki Olağanüstü Unsurların Sistematiik Değerlendirilmesi", **Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı**, (1-2 Aralık 2010 İstanbul).

Asuman Ahmed Akay, "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleyman-nâme-i Kebîr'indeki Deyimler", **Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 9, S. 9, [Ahmet Topaloğlu Armağanı Türk Dili ve Edebiyatı Sayısı], Ankara, 2014, s. 103-122.

Ata Çatıkkaş, "Türk Firdevsî'si ve Süleymân-nâme-i Kebîr", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ağustos 1983, s.169-178.

Fikret Türkmen, "Firdevsî-i Rumi'nin Süleymân-nâme İsimli Eserinin Yazılışı ve Nüshaları", **Edebiyat ve Dil Yazıları: Mustafa İsen'e Armağan**, Editör: Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker, Ankara 2007: 591-598.

Halil İbrahim Usta, "Firdevsî-i Rumi'nin Bir Münazarası" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi** 49, s.1 (2009): 61-93.

Hasan Bicari, "Süleymân-nâme'nin Budapeşte'deki Yazma Nüshası", **Türk Dil Kurumu Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler**, (I. Ankara, 27-29.09.1972), Ankara 1975, s.97-104.

Hamdi Güleç, "Süleymân-nâme'de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar, Dil-Üslup ve Motifler", **Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 36, Ankara 2006, s. 243-260.

Mehmet Dursun Erdem, "Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhisselâm ve Söz Dizimi Çalışması Özellikleri", **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, 2005, s. 1-8.

Mustafa Aksoy, "Destanlarda ve Tarihî Kaynaklarda Alp Er Tunga (Efrâsiyâb)", **Türkler**, C. 3, Ankara 2002, s. 554-568.

Mustafa Aksoy, "Uzun Firdevsî'nin Hayatına İlişkin Yeni Bilgiler", II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu, Balıkesir, 31 Mayıs-2 Haziran 2000.

Âdem Gök, "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'sinde Kuşlar" (37. cilt), **Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi= The Journal of Turk&Islam World Social Studies**, C. 3, S. 7, s. 197-219.

Vasfi Mahir Kocatürk, "Süleymân-nâme'de Efrasiyab-ı Türk Hikâyesi", **Türk Yurdu** 3 (236.sayı), Ankara 1954, s. 200-208.

Yaşar Şimşek, "Süleymân-nâme'nin Dili Üzerine (76. Cilt)=On the Language of Suleyman-name (Volume 76)" **Celal Bayar Ün. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XII., sayı [Beşerî Bilimler Sayısı], Manisa 2014, s. 264-278.

Rabia Aksu, "Süleymân-nâme-i Kebîr'de Çeviri Öğeleri=The Translation Items in Süleyman-name-i Kebir", **Atatürk Ün. Türkiyat Araşt. Enst. Dergisi**, Erzurum 2018, S. 62, s. 187-200.

⁶⁵ Eser üzerine yapılan çalışmalar: Mehmet Dursun Erdem, "Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhisselâm Üzerine Söz Dizimi Çalışması Süleymân-nâme 74. Cilt", (Danışman: Doç. Dr. Mehmet Aydın), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, SBE. Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2005; Yaşar Şimşek, "Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (76. cilt) Giriş-Ses Bilgisi-Tenkitli Metin-Sözlük", On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2013.

olup, daha önceki çalışmalarda denildiği gibi eserin bir ön denemesi değildir.⁶⁶ Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde (Hazine nr. 1231) bulunan yazmalardan birinin ilk sayfasında *Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhisselâm* adı kayıtlı olduğu için farklı bir eser olduğu düşünülmüş olmalıdır. Eserin iki nüshası mevcut olup diğer nüshası da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Hazine nr. 1536) bulunmaktadır.⁶⁷

1.2.1.2. Hakâyık-nâme

Firdevsî'nin, hakkında birtakım belirsizliklerin olduğu eserlerinden biri de budur. Eser hakkında bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır⁶⁸; ancak bahsi geçen yazmayı ve tez çalışmasını okumamız neticesinde bazı noktaların henüz aydınlanmamış olması bizi çeşitli araştırmalara sevk etmiştir. Çıkış noktamız ise, Firdevsî'nin *Hakâyık-nâme*'si ile hemen hemen aynı olan bir eserin fark edilmesi olmuştur. Burada eserin adı üzerindeki karmaşaya değinerek aynı içerikteki başka bir eserle (*Tasavvuf-nâme*) *Hakâyık-nâme* arasındaki ilişkiyi tablolaştırmak suretiyle yorumlamaya çalışacağız. Ayrıca *Tasavvuf-nâme* ve bu içerikte yazılan eserlerin Firdevsî'den başka, Abdullâh-ı İlâhî (ö. 896/1491) ve Molla İlâhî/Ahmed-i İlâhî (ö. ?)'ye nispet edilmesi hakkında bir değerlendirme yapmaya gayret edeceğiz.

1.2.1.2.1. Eserin Adı

Eser *Hakâyık-nâme*, *Hakikat-nâme*, *Tuhfetü'l-Hâdî* gibi adlarla anılmaktadır. Yazmanın Ankara Millî Kütüphane'de (26 Hk 73) kayıtlı nüshasının başlığında “*Kitâb-ı Hakikat-nâme ‘ale't-tasavvuf te'lîf-i Firdevsî*” ibaresi yer alır. Eserin diğer adları olarak zikredilen *Hakâyık-nâme* ve *Tuhfetü'l-Hâdî* ifadeleri eserin sebeb-i telif kısmında geçmektedir. İthaf edilen kişi övülürken “*hâk-ı pây-ı şerîfine yüz sürmege dâimâ tehî-dest varmayalum diyü bu **Hakâyık-nâme**[y]i mensûr u manzûm terkib kılup kaleme rakama getirüp bitürdüm. Tuhfetü'l-hâdî âlî nazarına getürdüm*” denmesinden, yazarın eserine *Hakâyık-nâme* ismini verdiği anlaşılmaktadır. “*Tuhfetü'l-Hâdî*” (doğru yolu gösterene hediye) şeklinde geçen ifade ise kanaatimizce

⁶⁶ Bu bilginin geçtiği yerler için bk. İbrahim Olgun, İsmet Parmaksızoglu, **a.g.e.**, s. XVII; Orhan Köprülü, **a.g.m.**, s. 128.

⁶⁷ Mehmet Dursun Erdem, *Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhisselâm ve Söz Dizimi Çalışması Özellikleri*, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları** 2005, s. 1, 2.

⁶⁸ Güllü Araç, “Uzun Firdevsî ve *Hakâyık-nâme*’si”, Hacettepe Ün. SBE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

eserin Hazinedarbaşı Mehmed Bey'e armağan olduğunu vurgulamak için söylenmiştir. Bu şekilde bir ifade yazarın *Münâzara-i Seyf ü Kalem* isimli eserinde de geçmektedir.⁶⁹

1.2.1.2.2. Nüshaları

Eserin Türkiye kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunmaktadır.⁷⁰ Kaynaklarda Firdevsî'ye ait görünmeyen veya müellifi bilinmeyen, Molla İlâhî'ye atfedildiği hâlde neredeyse bu eserle aynı olan başka bir yazma daha tespit edilmiş olup *Tasavvuf-nâme* adıyla neşredilmiştir.⁷¹ Yazma, içerikleri aynı olmakla beraber *Risâle-i Tasavvuf*, *Risâle-i Es'ile vü Ecvibe*, *Necâtü'l-Ervâh*, *Risâle-i Molla İlâhî*, *Müntehabât-ı Molla İlâhî*, *Risâle-i Hızriyye*⁷² gibi adlarla da kataloglarda geçmektedir. Bu durumda eserin tahmin edilenden daha fazla nüshası olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.1.2.3. Firdevsî'nin Hakâyık-nâme'sinin Yapısı ve

Muhtevası

Eserin Millî Kütüphane'de (Mil Yz A 2251/1) kayıtlı nüshası Firdevsî'nin hemen hemen tüm eserlerinde olduğu gibi manzum ve mensur karışık bir yapıdadır. Mensur ve hemen arkasından gelen manzum bir na'tla başlayan eser, Hazinedarbaşı Mehmed Beg'e yazılan mensur ve manzum bir methiye ile devam eder. Daha sonra “*der ta'rîf-i şeyhü'ş-şüyüh Mevlânâ İlâhî nevverallâhü kabrehü; der bahş-i 'ilm-i edyân ve su'âl-i Hızr aleyhi's-selâm cevâb-dâden Mevlânâ İlâhî nevverallâhu; der-beyân-ı zâhir şoden-i Hızr; der-ziyâfet-kerden-i şulţân Muḥammed Ḥân Mevlânâ İlâhî rahmetullâhi 'aleyhim; der-beyân-ı takrîr-i Mevlânâ İlâhî ve der-tevhîd-i ilâhî*” başlıkları altında beş ana bölüm yer alır. İlk bölümde vezir Mahmûd Paşa'nın (ö. 878/1474) Fatih Sultan Mehmed'e Allah dostlarından birtakım kimseleri getirdiğinden ve Fatih'in onları huzurunda imtihana tabi tuttuğundan, sonunda otuz yılda ancak üç kişiyi beğendiğinden bahsedilir. Bu kişilerden biri de Molla İlâhî'dir. Ardından gelen bir dörtlükten sonra asıl konuya girildiğinin ifade edildiği “Neşir: muşannif-i kitâb

⁶⁹ “...min ba'd bu *Münâzara-i Seyf ü Kalem* hadîs-i muhtâr ile ebyât u eş'âr-ile te'lîf ü taşnîf eyledüm. Kaleme rakama getirüp bitürdüm. Tuhfetü'l-Hādî dergâh-ı a'lâya getürdüm, tâ kim...sulţân ibn-i sulţân Bâyezid Ḥân...” Bk. **a.g.t.**, s. 78, 79.

⁷⁰ Yazmanın nüshaları hakkında bk. Güllü Araç, **a.g.t.**, s. 26.

⁷¹ Mücahit Kaçar, Ahmet Akdağ, **Tasavvuf-nâme**, Büyüyenay Yay. İstanbul, 2015 (Yazma Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 5123'te 90b/113a yaprakları arasında kayıtlıdır).

⁷² **a.g.e.**, s. 14.

Firdevsî eydür” denilmesinin ardından Mevlânâ/Mollâ İlâhî’nin Fatih Sultan Mehmed zamanında Acem diyarından İstanbul’a geldiğinden ve burada hem padişah ve hem halk tarafından rağbet gördüğünden bahsedilir. 874/1469-70 yılında Ayasofya’da verdiği bir vaaza Fatih Sultan Mehmed ve devlet erkânı da katılmıştır. Bu esnada “tarikat şeyhlerinden bir merd-i kâmil” olarak nitelenen ve daha sonra gelen bölüm başlığında Hz. Hızır olduğu belirtilen bir şahıs bazı sorular sormak istediğini söyler. İlerleyen bölümlerde “âlem-i ummân nedür? Melek ve insanın terakkisi nasıl olur?” gibi peşisıra gelen tasavvufî ağırlıklı sorular ve bunların cevapları, yine münasebet geldikçe çeşitli âyet ve hadislerin izahlarıyla cevaplanır. Hz. Hızır kaybolduktan sonra ilerleyen bölümlerde Fatih Sultan Mehmed’in izahını istediği “esma-i hüsnanın şerhi, ilm-i tevhidin izahı” gibi çeşitli meseleler yine Molla İlâhî tarafından sohbet üslûbuyla cevaplanır.

1.2.1.2.4. Firdevsî’nin Hakâyık-nâme’si ile Tasavvuf-nâme Arasındaki İlişki

Yukarıda *Hakâyık-nâme*’nin giriş kısmından sonrasının çok benzediği ve aynı konunun anlatıldığı bir esere tesadüf ettiğimizi belirtmiştik. Her iki eserde Molla İlâhî’nin vaaz verdiği, burada Fatih Sultan Mehmed’in de hazır bulunduğu ve Hz. Hızır’ın sorularına Molla İlâhî’nin cevapları anlatılmaktadır. İki eserin, *Hakâyık-nâme*’nin girişinden sonraki bölümlerden itibaren başlayan benzerliğini bir tablo ile göstermek gerekirse:

Tablo 1.4. Firdevsî'nin Hakâyık-nâme'si ve Tasavvuf-nâme Arasındaki Benzerlikler

Hakâyık-nâme	Tasavvuf-nâme
Mevlânâ İlähî 'ulemānuñ fā'iki ve hukemānuñ hāzıkıydı (3a/12)	Hażret-i Monlā İlähî-nevverallāhu rūhahū ve zāde fi'l-'ālemeyni fütūhahū-ki fırka-i 'ulemānuñ fāyiki ve zümre-i hukemānuñ hāzıkı idi (90b)
'āşıkān u 'ārifān u şādıkān örtülü yire şıgmaz oldu ve Ayaşafıyye Cāmi'i mev'izesin diñleyici halk-ile tıldı (3b/1, 2)	'āşıkān şādıkān 'ārifān kāmیلān meclisine şıgmaz oldu ve Ayaşofya Cāmi'i mev'izesin diñleyen cemā'atle tıldı (91a)
Pes Bismillāh diyüp minber üzre kim Mevlânâ İlähî kadem başup ki urdı meger ki haķıķat erenlerinden ve tarıķat şeyhlerinden bir merd-i kāmıl..(3b/7, 8, 9)	Ol 'azīz Bismillāh diyüp minber üzere kim kadem başdı nā-gāh şālīhler sīmāsında bir kimse..(91a)
Yā Mevlânâ İlähî, bu 'ālem-i ecsāma gelmedin kandedidüñ? Mevlânâ İlähî eyitdi: 'ālem-i ervāhda idüm (4a/11, 12)	Monlā İlähî, bu 'ālem-i ecsāda gelmedin kande idüñ? Monlā İlähî eyitdi: 'ālem-i ervāhda idüm (91b)
Haķ sübhānehū ve te'ālā celle celālühū'nuñ dört biñ adı vardur halk bildügi (12a/10)	Haķ sübhānehū ve te'ālānuñ celle celālühū dört biñ adı vardur halk bildügi (99a)
Ādemīde üç rūh vardur ki sāyir hayvanātla müşterekdür: birisi rūh-ı nebātīdür..(15b/1, 2)	Ādemīde üç rūh vardur ki sāyir hayvanātla müşterekdür: ol rūhūñ birisi rūh-ı nebātīdür..(102a)
Ammā ilhām iki dürlüdür. Biri Raḥmānī ikinci nefsanī. Eger nefsanīdendür me'mūr-ı celāledür, eger Raḥmānīdür me'mūr-ı cemaledür. (19a/12, 13)	Ammā ilhām daḥi iki kısmdır. Birisi Raḥmānīdür ikincisi nefsanīdür. Eger nefsanīdür me'mūr-ı celāldür, eger Raḥmānīdür me'mūr-ı cemāldür (105b)
Müdāvemmet-i ism-i Allāh ile kim ism-i zātīdür bī-şekk müyesserdür zāhirdür ve daḥi şöyle kim zıkr olunmuşdur (26b/15, 16)	Müdāvemmet-i ism-i Allāh ile kim ism-i zātīdür bī-şekk müyesserdür zāhirdür daḥi şöyle kim ism-i zāt zıkr olunmuşdur (112a)
Eger kim Hüseyn-i Hallāc dırsen niçün hażm idemedi? Cevāb oldur kim meşreb-i tekāzāsı ve āyinenüñ gāyet şafāsı mütecellī olduķda.. (28a/1,2,3)	Eger dirseñ ki Hüseyn-i Mañşūr niçün hażm idemedi? Eydürüz kim bu oldur kim meşreb-i tekāzāsı ve āyinenün gāyet şafāsı mütecellī olduķda.. (113a)

Görüldüğü üzere *Hakâyık-nâme*'de yer alan na't, methiye, Molla İlähî ile ilgili kısa bir giriş ve kitabın yazarının Firdevsî olduğunun söylendiği bölüm hariç soru-cevaplı bölüm, *Tasavvuf-nâme* ile temelde aynı temayı işlemektedir.

Firdevsî'ye ait olup *Hakâyık-nâme*, *Hakikat-nâme*, *Tuhfetü'l-Hâdî* gibi isimlerle kayıtlı olan yazmaların hepsinde müellif ismi olarak Firdevsî geçmekte iken, *Tasavvuf-nâme* ve kütüphane kayıtlarında *Risâle-i Tasavvuf*, *Risâle-i Es'ile vü Ecvibe*, *Necâtü'l-Ervâh*, *Risâle-i Molla İlâhî*, *Müntehabât-ı Molla İlâhî*, *Risâle-i Hızriyye* gibi eser adlarıyla kayıtlı olan yazmalarda ise giriş kısmının bitiminden hemen sonra gelen “muşannif-i kitâb *Firdevsî eydür*” ifadesi ve öncesindeki giriş kısmı bulunmamaktadır. Kaçar ve Akdağ, kimi kaynaklarda bu eserin Ahmed-i İlâhî'ye izafe edilirken, bazılarında da yazarının Abdullah-ı İlâhî olarak geçtiğini, bununla beraber eserin bizzat Molla İlâhî'nin kaleminden çıkmayıp onun tasavvufî düşüncelerinin bir başkası tarafından yazıya geçirildiğinin anlaşıldığını da belirtirler.⁷³

Bu konuda iki ihtimalin söz konusu olduğunu düşünebiliriz:

1. Kütüphanelerde değişik adlarda kaydedildiği için aynı eser olduğu anlaşılmayan *Hakâyık-nâme* ve *Tasavvuf-nâme* yazmaları bulunmaktadır. Hızır aleyhisselam olarak nitelenen meçhul şahsiyetle Molla İlâhî arasında geçen bu sahne o dönemde halk arasında yaygınlaşınca Molla İlâhî'nin müritlerinden birisi anlatılanları kayda geçmiş, Firdevsî de başına bir giriş yazarak eseri kendine izafe etmiş olabilir.
2. Fuat Köprülü, Firdevsî'nin Molla İlâhî'nin müridi olduğunu muhtemelen Süleymân-nâme Muhtasarı'ndaki Firdevsî ile ilgili bilgi veren bölümlerine dayanarak söylemektedir.⁷⁴ Köprülü'nün bu maddeyi yazdığı yıllarda da Firdevsî'nin Molla İlâhî'den bahseden böyle bir eserin varlığı bilinmemektedir. Tüm bu bilgilere istinaden Firdevsî'nin Molla İlâhî'nin talebesi veya muhibbi olduğu ve onun ilgi alanına girdiği rahatlıkla anlaşılabılır ve böyle bir eseri ilk yazan Firdevsî olabilir. Molla İlâhî olarak belirtilen kişi ve Firdevsî aynı dönemlerde yaşadıkları için bu ihtimal dâhilindedir. Eğer bu ihtimali doğru kabul edersek, *Tasavvuf-nâme*, *Risâle-i Tasavvuf*, *Risâle-i Es'ile vü Ecvibe*, *Necâtü'l-Ervâh*, *Risâle-i Molla İlâhî*, *Müntehabât-ı Molla İlâhî*, *Risâle-i Hızriyye* gibi adları bulunan ve müellif kaydı bulunmayan bu eserlerin, Firdevsî'nin adının da yer aldığı giriş kısımları

⁷³ Mücahit Kaçar, Ahmet Akdağ, **a.g.e.**, s. 11, 14.

⁷⁴ Fuat Köprülü, **a.g.md.**, s. 650.

niçin silinmiştir? Muhtemelen, Firdevsî gibi gizemli ve ezoterik bilgileri kayda geçirmekten çekinmeyen bir şahsın adı belirtilmek istenmemiştir. Bilindiği gibi *Süleymân-nâme*'nin büyük çoğunluğu için, eserin muhtevasını beğenmeyen II. Bâyezîd tarafından imha ettirildiği⁷⁵ şeklinde söylenenler bir iddia olmuş olsa bile, Firdevsî'nin yazdıklarından hoşlanmayan ve yayılmasını tasvip etmeyen bir kesimin olduğu âşikârdır. *Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyet-nâme*'sini yazdığı gibi, döneminde ağızdan ağıza anlatılan ve epey de meşhur olan Molla İlâhî menkıbesini, duyduğu ve bildiği herşeyi yazan bir kimse olan Firdevsî'nin yazdığını düşünürsek, onun isminin anılmasını uygun görmeyen birileri eserin mukaddime kısmını silip isminin unutulmasını istemiş olabilirler. Zaten *Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyet-nâme*'sinin Firdevsî tarafından kaleme alındığı da yakın zamanlara gelinceye kadar çok bilinen bir husus değildir.

1.2.1.3. Kutb-nâme

Tespit edilebilen tek nüshası Süleymâniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Bölümü'nde (nr. 643) kayıtlı olan bu mesnevînin⁷⁶ başlığında “*hâzâ kitâb-ı kıssa-i Midilli*” geçmesine rağmen, yazar eserinin son beytinde:

Ḳuṭb-nâme kodum ismin söyledüm târîḥ aña

Ḳuṭbü'l-aḳṭâb oldı bâḳî Şâh Sulṭân Bâyezîd

diyerek adının *Kutb-nâme* olduğu belirtmektedir. *Kıssa-i Midilli* adının ise müstensihî (Muhammed b. Resûl Sarayî) tarafından konulduğu düşünülmektedir. Firdevsî eserini, çağının kutbu olarak gördüğü II. Bâyezîd'e ithaf etmiştir. *Kutb-nâme* neşrinde, yukarıda geçen beyte dayanılarak eserin 1503 tarihinde yazıldığı ifade edilmektedir. *Kutb-nâme*'nin konusu Midilli baskını olmakla beraber 1499-1503 seneleri arasında yaşanan Osmanlı-Venedik savaşından da bahseder. Midilli baskını İnebahtı, Modon ve Koron kalelerinin yanında en son Draç (Durazzo) kalesinin de Venediklilerin

⁷⁵ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 426.

⁷⁶ *Kutb-nâme*, **a.g.e.**, s. XIX. (Burada yazılan diğer bilgiler için bk. **a.e.**, s. XVIII-XXXIII). Eser hakkında yapılan bir değerlendirme için bk. Atilla Şentürk, **XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler**, Kitabevi Yay., 2002, s. 110'dan naklen A. Kartal, **Doğunun Uzun Hikayesi- Türk Edebiyatında Mesnevi**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013, s. 363.

elinden çıkması üzerine 1501 yılının Ekim ayında giriştikleri bir deniz harekâtıdır. Bütün bunların yanında Sultan Bâyezîd dönemi olayları, 1481 yılında Sultan Cem'in (ö. 900/1495) Bursa tahtında kısa süren saltanatından itibaren Şehzade Korkud'un (ö. 919/1513) İstanbul'daki saltanat naibliği gibi çeşitli hadiseler herhangi bir kronojik sıralama gözetilmeksizin destan tertibinde anlatılmıştır. Ancak anlatılan olayların tarihî gerçekliklere uyduğu da görülmektedir. Eser II. Bâyezîd dönemi olayları hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan biridir. Bu eser tıpkı *Süleymân-nâme* gibi dönemine ait pek çok bilgiyi içeren adeta bir hazine gibidir. Ayrıca eserde o dönemde uygulanan savaş taktiklerine ve deniz manevralarına varıncaya kadar çok geniş bir malzeme bulmak da mümkündür.

1.2.1.4. Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyet-nâmesi

Yaşadığı döneme ait kaynaklarda şu ana kadar herhangi bir bilgiye rastlanamayan Hacı Bektâş-ı Velî'yi (ö. 669/1271?)⁷⁷ ancak kendi zamanından epey sonra yazılmış olan ikinci dereceden kaynaklardan öğrenmek mümkündür.⁷⁸ Bu kısıtlı kaynaklardan sonra, tarihî şahsiyetini ve Bektâşîliğin tarihçesini öğrenmemize katkıda bulunan ve daha çok *Vilâyet-nâme* adıyla tanınan menâkıp-nâme kitapları oldukça önemlidir. Mensur ve manzum olmak üzere iki şekli olan *Vilâyet-nâme*'nin mensur olanını ilk kez Abdülbâkî Gölpınarlı (ö. 1982) neşretmiştir.⁷⁹ *Vilâyet-nâme*'nin çeşitli neşirleri yapılmakla birlikte⁸⁰ Firdevsî'ye aidiyeti konusunda birtakım belirsizlikler bulunmaktaydı. Eldeki tek somut delil ise Yozgatlı Nihânî'nin, 1296/1878-79 senesinde yazdığı manzum *Vilâyet-nâme*'nin “*der beyân-ı sebeb-i nazm-ı kitâb*”

⁷⁷ Hacı Bektâş-ı Velî'nin ölüm tarihi hakkında genel kabul gören bu tarih olmakla beraber farklı kaynaklarda (yazmalar, vakfiye kayıtları, Bektâşî kaynakları vb.) geçmekte olan sekiz ayrı tarih daha bulunmaktadır. Bu tarihler, kaynakları ve daha geniş bilgi için bk. Fatih Köksal, “Hacı Bektaş-ı Velî'nin Ölüm Tarihi Hakkında”, “*Muşkara'dan Nevşehir'e*” II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu (2-3-4 Mayıs 2016) Bildiri Metinleri, Ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yay., Nevşehir, 2016, s. 951-979. (Çevrimiçi) <https://dosyalar.nevsehir.edu.tr/6c99e1fa5d16c71258fa59b3f251400d/2.-uluslararasi-nevsehir-tarih-ve-kultur-sempozyumu-bildirileri-elektronik-yayin.pdf>. Erişim tar. 4.09.18.

⁷⁸ Bu konu hakkında bk. Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *DİA*, C. 14, s. 455.

⁷⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-nâme”*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1958.

⁸⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**; Hamiye Duran-Dursun Gümüşoğlu, **Hünkar Hacı Bektaş Velî Velâyet-nâmesi**, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Araştırma Dizisi, Ankara 2010; bilimsel olmayan bir neşir için bk. Bedri Noyan, **Firdevsi-i Rumi Hacı Bektaş Veli Manzum Vilâyet-nâmesi**, 2. Baskı, Can Yay., İstanbul, 1996).

bölümünde Firdevsî mahlaslı birisinin böyle bir eser nazmettiğini söylemiş olmasıydı. Nihânî eserinde Firdevsî'den eski nâzım olarak bahsederken, mensur olarak kaleme aldığı *Vilâyet-nâme*'yi daha sonra nazma çektiğini; fakat üzerinden zaman geçince eserin yapraklarının dağılıp yazılarının okunmaz hâle geldiğini söyler.⁸¹ Hem mensur, hem de manzum *Vilâyet-nâme*'nin Firdevsî'ye nispet edilmesine rağmen,⁸² elde Firdevsî'nin mahlasının geçtiği herhangi bir nüsha olmaması ufak da olsa bir "acaba?" sorusunu zihinlere getirmekteydi. Yakın zamanda yeni bir nüshanın bulunmasıyla eserin Firdevsî'ye ait olduğu kesinleşmiştir.⁸³ Yazarın mahlasının yer almadığı diğer nüshalar içinse, eserin çoğaltılması esnasında Firdevsî'nin isminin çıkarılarak bu koldan gelen nüshaların yaygınlaşmış olma ihtimalinin olabileceği belirtilmiştir.⁸⁴

1.2.1.5. Terceme-i Câmeşûy-nâme

Aslı Arapça olup Nâsır-ı Tûsî'nin (ö. 672/1274) Arapçadan Farçaya tercüme ettiği dokuz bölümden oluşan bu eseri Firdevsî, Farsçadan Türkçeye on bölüm hâlinde tercüme etmiştir. Çeşitli kumaşlarda oluşan lekeler ve bunların nasıl temizlenmesi gerektiği konusunda bilgiler içeren eser 914 (1508) yılında yazılmıştır. Eserin tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde (nr. 2730) kayıtlı olup on sekiz varaktan oluşur.⁸⁵

⁸¹ Bu beyitler için bk. **Yozgatlı Nihani Velâyet-nâme-i Hacı Bektâş-ı Velî**, Haz. Dr. Orhan Kurtoğlu, Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi 24, Ankara 2015, s. 40, 41. Beyitler hakkındaki değerlendirmeler için bk. M. Fatih Köksal'ın aşağıda adı geçen çalışması Bk. s. 1, 2.

⁸² Abdülbaki Gölpınarlı, **Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme"**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1958, s. XXIV, XXV.

⁸³ Basılmamış bu eser için bk. **Uzun Firdevsî Manzum Vilâyet-nâme (Vilâyet-nâme-i Hâcî Bektaş Velî-i Horasanî (Tenkitli Metin))**, haz. M. Fatih Köksal, Alevilik Araştırmaları Dergisi Yay., 1. Baskı, Ankara, 2018 (İncelememiz esnasında bu eseri bize ulaştırma nezaketi gösteren Prof. Dr. M. Fatih Köksal'a teşekkürü bir borç bilirim).

⁸⁴ Bu konu ve diğer nüshalardan Firdevsî'nin isminin çıkarılması ile ilgili görüşler için bk. **a.g.e.**, s. 4.

⁸⁵ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Sezer Özyaşamış Şakar, **Firdevsî-i Rûmî Terceme-i Câme-şûy-nâme**, Simurg Yay. İstanbul 2009. Ayrıca eser hakkında bk. Sezer Özyaşamış Şakar, "Firdevsî-i Rûmî Terceme-i Câme-şûy-nâme", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007**, s. 723-230. Baron O. M. V. Schlechta Wssehrd tarafından Almancaya çevrilip bastırılan eserin (Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, XVIII (1864), s. 509-522) Türkçe metnine 21 sayfa olarak Viyana'da M. Wickerhauser yayımlamıştır. Ayrıca R. Bonelli 1892'de Roma'da (*Rendicon- ti deli 'Accademia dei Lincei*, V 1 1 IRoma18921. s. 435 -454) ikinci kez yirmi sayfa olarak bastırmıştır. Bk. **Osmanlı Müellifleri**, C. 2: 105; Asuman Akay, **a.g.t.**, XVI; Fatma Büyükkarcı, **Firdevsî-i Tavîl ve Da'vet-nâme'si.**, Boğaziçi Üniv., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993, s. 8.

1.2.1.6. Silahşor-nâme

Firdevsî eserinde kitabının “ilm-i feresden (at yetiştirme, at biniciliği bilgisi) bir risale” olduğunu söylemektedir. Ayrıca silahların tarihini ve savaş tekniklerini anlatır. Az bilinen bir edebî tür olan silahşor-nâme, silahları ilk defa kimlerin kullandığını, kimler tarafından ve nasıl icat edildiğini, silahların nasıl kullanılması gerektiğini anlatan ve silah çeşitleri hakkında etraflı bilgiler veren kitaplardır. On altı bölümden oluşan eser 906 (1500) yılında Edirne’de kaleme alınmıştır. İki nüshası vardır. İlkinin adı serlevhada *Müsellaḥ-nâme* diye kaydedilmiştir. Bu eser, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi’nde (Muallim Cevdet nr. k.355) bulunmaktadır. Diğerinin serlevhasında ise *Silahşor-nâme* yazmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi’nde (H. 625) bulunmaktadır.⁸⁶ Müellif, Ahmed Paşa’nın⁸⁷ Mısır hazinesinden çıkan bir kitabı kendisine verip tercüme etmesini istemesi üzerine böyle bir eseri kaleme aldığını belirtir. Topkapı Müzesi’ndeki nüsha Schlehta Wssehrd tarafından 1864 yılında Almancaya tercüme olunmuş⁸⁸ ve R. Bonelli tarafından 1892 yılında ikinci kez neşredilmiştir.⁸⁹ Türkçe neşri ise Bekir Biçer tarafından yapılmıştır.⁹⁰

1.2.1.7 Münâzara-i Seyf ü Kalem

Millet Genel Kütüphanesi’nde (nr. 576) kayıtlı olan bu eser⁹¹ Süleyman Peygamber’in meclisinde kalem ve kılıç sahibi iki kişi ve sonrasında kalem ve kılıcın sembolik münâzarasını hikâyeleştirir. Firdevsî’nin pek çok eserinde olduğu gibi manzum-mensur karışık olarak kaleme alınan eserin yazılış tarihi, yazılış sebebinin

⁸⁶ Bekir Biçer, **a.g.e.**, s. 7.

⁸⁷ Bu kişi, Hersek-zâde Ahmed Paşa (ö. 923/1517) olmalıdır.

⁸⁸ Fuat Köprülü, **a.g.m.**, s. 651. (yazarın tam adı: Baron O.M.V. Schlehta Wssehrd) . (Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, XVIII (1864), s. 509-522).

⁸⁹ Fuat Köprülü, **a.g.m.**, s. 651. (Rendiconti dell’Accademia dei lincei, V., I., s. 435-454, Roma). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde bulunan eseri (Hazine, nr. 625) yirmi bir sayfa halinde Wickerhauser yayımlamış (Viyana, ts.). Schlehta Wssehrd Almanca’ya çevirmiş (ZDMG, XVI III8631. s. 1- 38), daha sonra da R. Bonelli tarafından ikinci defa neşredilmiştir (*Rendicon- ti deli ’ Accademia dei Lincei*, V 1 1 Iroma 18921. s. 435 -454). Orhan Köprülü, **a.g.m.**, s. 129.

⁹⁰ Firdevsî-i Rûmî, **Silahşor-nâme**, Haz. Bekir Biçer, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011, s. 6, 7, 8.

⁹¹ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Ahmet Tanyıldız, “Firdevsî-i Tavîl-Münâzara-i Seyf ü Kalem [İnceleme-Metin-Sözlük]”, Hacettepe Üniversitesi SBE., Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005; Halil İbrahim Usta, “Firdevsî-i Rûmî’nin Bir Münazarası”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 49 (1): 61-93, 2009; Ahmet Tanyıldız, “Uzun Firdevsî ve Münâzara-i Seyf ü Kalem’i”, **TÜBAR-XXII-/2007-Güz**, s. 163-188.

belirtildiği kısımda 908 (1502), metnin sonunda yer alan ferağ kaydında ise 909 (1503) senesidir. Eserin yazıldığı yer ise yazarın belirttiğine göre Balıkesir'dir.⁹²

1.2.1.8. Davet-nâme

Eserin tek yazma nüshası⁹³ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY 208) bulunmaktadır. Firdevsî'nin bu mensur eserinde gizli ilimler, astroloji, melekler ve cinler, büyü ve davet gibi konular ele alınır. Müellif giriş kısmında sekiz bölümden meydana geldiğini söylese de, yazmada altı bâb bulunmaktadır. Balıkesir'de 893 (1487) yılında telif edilmiştir. Müellif, girişte metnin yazılış sebebini belirtir ve eserini padişaha hediye ettiğini söyler. Çeviri ve derleme yoluyla yazıldığı anlaşılan eserin kaynakları *Şemsü'l-Ma'ârifî's-Sagîr*, *Mushafü'l-Kevâkib*, *Dakâyıku'l-Hakâyık* gibi Arapça ve Farsça kitaplardır. Eser, astroloji ile ilgili zengin bir terminolojiye sahiptir.

1.2.1.9. Tâli'-i Mevlûd-i Kebîr

Firdevsî, *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'in sebep-i telifinde⁹⁴ bu eserin adını verir. Ayrıca *Süleymân-nâme Muhtasarı*'nın birinde⁹⁵ adı geçen eserlerden birisidir. Ankara Millî Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi'nde (nr. 3204), bir mecmuanın 1b-31a varakları arasında yer alan eser bir giriş ve on iki bölümden oluşmaktadır. Her sayfada on beş satır olup nesih hatla kaleme alınmış mensur bir eserdir.

Konusu ilm-i nücûm hakkında olup Süleyman Peygamber ve onun huzuruna gelen on iki büyük devle konuşmasından oluşur. Hikâyeler, diyaloglar hâlinde yazılmıştır. Telif ve istinsah kaydı bulunmasa da 908 (1502-3) yılında yazdığı *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'de bu eserden bahsedilmesi dolayısıyla telifi bu tarihten

⁹² Ahmet Tanyıldız, **a.g.t.**, s. 40, 41, 42, 63.

⁹³ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Fatma Büyükkarcı, **Firdevsî-i Tavîl ve Da'vet-nâme'si.**, Boğaziçi Ünv., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993; Fatma Büyükkarcı (hızl.) (1995). **Firdevsî-i Tavîl ve Da'vet-nâme'si: İnceleme, Transkripsiyon, İndeks, Faksimile ve Mikrofiş.** Cambridge, Mass.: Harvard Üniversitesi; Fatma Büyükkarcı-Yılmaz, **Firdevsî-i Tavîl'in Da'vet-nâme'sinde Ruhlar Âlemi Büyülü Kitap**, P Sanat Kültür Antika: Büyü ve Sanat, s. 29 (2003): 44-29. Ayrıca eserde yer alan minyatürlerin işlendiği bir lisans tezi de bulunmaktadır: Ayde Tunalı, "İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Türk Minyatürleri", Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Ün., 1961.

⁹⁴ Bk: Ahmet Tanyıldız, **a.g.t.**, s. 78.

⁹⁵ Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'nde (nr. 43Ze689/1) Firdevs-i Rûmî adına *Süleymân-nâme* adıyla kayıtlı olup, araştırmalarımız neticesinde bir *Süleymân-nâme Muhtasarı* olduğunu farkettiğimiz yazmanın 2a/6 ve 7.satırlarında "Kaşas gibi Tâli'-i Mevlûd gibi melhemeyi nice dağı bunların gibi cem' idüp sa'y ider" ifadelerinde de eser adı geçmektedir.

daha önce olmalıdır. Sade bir dille yazılmış olan eser Eski Türkiye Türkçesi dönemi özellikleri taşır.⁹⁶

1.2.1.10. Fâl-ı Kur'ân

Eser İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde (TY 816) bulunmaktadır. Harekeli nesihle kaleme alınmış olup bir mecmuanın 61b-79b varakları arasında yer alır. Nazım-nesir karışık yazılan yazmanın ilk sayfasında “*hâzâ kitâbü fâl-ı Kur'ân-ı 'Azîm*” başlığı yer alır. Başlıklar, âyet, hadis ve önemli sözler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Tevhid kısmından sonra sırasıyla Hz. Muhammed'e, dört halifeye ve Hz. Hasan ve Hüseyin'e yazılmış olan na'tler yer alır. Daha sonra gelen “*fî medh-i İbrâhim Pâşâ ve maḳâlât-ı Firdevsî ve tercüme-i fâl*” bölümünde eserin Farsçadan Türkçeye 1 Receb 893 (11 Haziran 1488) tarihinde tercüme edilmeye başlandığı ifade edilir, hangi eserin çevirisi olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Firdevsî yine aynı sayfada “*dergâh-ı mu'allâ ve bârigâh-ı a'lâ*” olarak nitelediği İbrahim Paşa'ya⁹⁷ bu *Fâl-ı Kur'ân*'ı takdim ettiğini de ifade eder. Sonrasında Paşa övgüsüne geçilir. Burada İbrahim Paşa'ya ithafen bir kaside yer alır. “*Dibâce-i fâl-ı Kur'ân*” başlığı altında Câfer-i Sâdık'tan (ö. 148/765) rivayet edilen bir söze yer verir ve fal yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar anlatılır. Eserin geri kalan kısmında fal yorumu için Arap alfabesindeki harflerin açıklamaları yapılır.⁹⁸ Yazma 27 Safer 1293 (24 Mart 1876) tarihinde istinsah edilmiştir. Eser latin harflerine aktararak yayımlanmıştır.⁹⁹

⁹⁶ Geniş bilgi için bk. Himmet Büke, “Firdevsî-i Rumî'nin Kayıp Eseri: Tâli'-i Mevlûd veya Tâli'-i Mevlûd-i Kebir (Bir Yıldız-nâme ve 12 Hayvanlı Türk Takvimi)”, **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:4, S. 8, 2016, s. 66-74.

⁹⁷ Çandarlı İbrahim Paşa (ö. 905/1499): Osmanlı veziriâzamı olup Çandarlı Halil Paşa'nın küçük oğludur. Sultan II. Bayezid'in şehzadeliliği sırasında onun lalalığını yapmıştır. Devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1487-1498 yılları arasında ikinci vezirliğe yükseltildi. Daha sonra veziriâzam olduysa da bir sene sonra Ağustos 1499'da İnebahtı Kalesi'nin kuşatılması sırasında vefat etti. (Münir Aktepe, “Çandarlı İbrahim Paşa”, **DİA**, C. 8, 1993, s. 214).

⁹⁸ Fal-nâme türü hakkında daha fazla bilgi için bk. Mustafa Uzun, “Fal-nâme”, **DİA**, C. 12, s. 141-145, 1995.

⁹⁹ Özer Şenözeyici, Halil Sercan Koşık, **Osmanlı'nın Gizemli İlimleri I: Kuran Falları ve Uzun Firdevsî'ye Ait Bir Örnek**, Kesit Yay., Ankara, 2017 (Eser hakkında yazılan bu bölüm, hakkında yapılan bu çalışmayı görmeden önce nüshayı görerek kaleme alınmıştır).

1.2.1.11. Şatranç-nâme-i Kebîr

Satranç oyununun nasıl oynandığını tablo ve şekillerle anlatan eser 95 varaktır. Ayrıca meşhur tarihî kişilerin satrançla ilgili kıssalarından, satrancın mucidinden; satranç ve tavla oyunları ile ilgili dinî ve hikemî görüşlerden sade bir dille bahseder. Manzum-mensur karışık olan eserin yurt içi ve yurt dışında toplam dört nüshası bulunmaktadır. Firdevsî eserini 909 (1503) yılında Balıkesir’de yazmaya başlamış, Bergama’da tamamlayarak Sultan II. Bâyezîd’e takdim etmiştir. Eserin yazımında faydalanılan kaynaklar “..bir niçe pâre kitâblardan, *Şeh-nâme*’den ve *‘Acâyibü’l-Mahlûkât-ı Kebîr*’den ve *Ķābūs-nâme*’den ve *Ķarāyibü’l-Mevcūdāt* kitabından ve *İhvān-ı Şafā*’dan...istihrāc kılup sekiz faşıl üzere münhamil mensūr u manzūm eşaḥḥ ḳavil üzerine te’lîf ü taşnîf eyledüm”¹⁰⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Eserde “üç yüz altmış altı mücelled *Kitāb-ı Süleymān-nâme*’nün muşannifi, biñ sekiz yüz otuz sekiz meclis bâbın toḳuz yüz toḳşan biñ ebyāt u eş’āruñ mü’ellifi” olduğunu “bunun emşāli kitābları te’lîf, kırḳ dört risāleyi taşnîf¹⁰¹” ettiğini de belirtmektedir.¹⁰²

1.2.1.12. Ferâset-nâme

Millî Kütüphane’de (06 Mil Yz A5151) bulunan, manzum-mensur karışık olarak yazılmış eser 117 varaktır. *Münazara-i Seyf ü Kalem*’de ismi geçen eserlerdendir.¹⁰³ Yazmada (112a) Mesih Paşa’ya (ö. 907/1501) ithaf edilen bir kasidede ondan veziriâzam olarak söz edildiğine göre 1499-1501 yılları arasında

¹⁰⁰ M. Ata Çatıkkaş, *Firdevsî-i Rûmî Şatranç-nâme-i Kebîr (İnceleme-Metin-Dizin)*, TDK. Yay. Ankara 2015, s. 117.

¹⁰¹ a.e. s. 113.

¹⁰² Eser hakkında yapılan çalışmalar: M. Ata Çatıkkaş, *Firdevsî-i Rûmî Şatranç-nâme-i Kebîr (İnceleme-Metin-Dizin)*, TDK. Yay. Ankara 2015, s. 9; M. Ata Çatıkkaş, “Firdevsî-i Rûmî’nin Şatranç-nâme-i Kebîr’i”, VI. Türkoloji Kongresi (Tebliğ), İstanbul 1984; ayrı basım: *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 37, İstanbul 1985, s. 186-198; Buğra Oğuzhan Uluyüz, “Firdevsî-i Rûmî’nin Şatranç-nâmesi, Metin-Dil İncelemesi-Dizin”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniv. SBE. Eskişehir 2014; Şahin Kürşat Şamil, “Ahmed Feyzi’nin Şatranç-nâme-i Rüşdiyesi Firdevsî-i Rûmî’nin Şatranç-nâme i Kebîr’inden İntihal mi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (47), (Yayın No: 2986444), 2016, s. 157-168.

¹⁰³ Ahmet Tanyıldız, a.g.t., s. 78.

yazılmış olması muhtemeldir.¹⁰⁴ Yine aynı sayfada Firdevsî eserinin bir kıyâfet-nâme olduğunu da belirtir. Bu yazma üzerinde hâlen çalışılmaktadır.¹⁰⁵

1.2.1.13. Teşhîsü'l-İnsân

886 (1481) yılında yazılan eser 143 varak olup harekeli nesihle istinsah edilmiştir. Eserin tek nüshasının İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Semineri Kitaplığı'nda olduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁶ Eserle ilgili bir makale yazan İbrahim Kutluk, istinsah tarihinin, eserin yazılış tarihinden çok fazla geç olmadığını tahmin etmektedir. Yazar eserin çeşitli yerlerinde isminin “Orhan b. Genek” olduğunu söylediği için, eserin Firdevsî'ye ait olduğu açıktır.¹⁰⁷ Farsçadan Türkçeye tercüme olduğu söylenen eserin hangi eserden tercüme edildiği belli değildir. Firdevsî bu eseri Ahmed Paşa'ya¹⁰⁸ takdim etmiştir. Pek çok tıp tabirinin yer aldığı eser yirmi beş bölüm hâlinde yazılmıştır. Bu bölümler insanın cenindeki teşekkülü, canın tendeki durumu, gıdanın ne olduğu, insanların yıldızı ve kâmil bir insan olmak için neler yapılması gerektiği gibi çeşitli konular üzerinedir.¹⁰⁹

1.2.1.14. Süleymân ü Belkîs-nâme

Firdevsî *Şatranç-nâme*'de bu eseriyle ilgili şöyle söyler: “*Ale'l-husûs ki Süleymân ü Belkîs-nâme'yi tecnîs-i tamm-ıla nazma getürüp zü'l-kâfiye kim tamâm eyledük. Yidi biñ beyit üzerine kim âhîr kılup söyledük*”.¹¹⁰ Ayrıca eserin adı *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'de de “*Tecnîsât-ı Süleymân u Belkîs-nâme* olarak

¹⁰⁴ Mesih Paşa Kemâlpâşa-zâde'ye göre 1483-1485 yılları arasında da veziriâzamlık yapmıştır. Bk. DİA, Mesih Paşa, C. 29, s. 309. Dolayısıyla eserin yazılış tarihi olarak bu tarihler arası da değerlendirilebilir.

¹⁰⁵ Sedat Kardaş, *Firdevsî-i Tavi, Ferâset-nâme*, Muş Alparslan Üniv.

¹⁰⁶ Bu yazmadan bir makalesinde ilk defa bahseden İbrahim Kutluk'tur. Kutluk bu eseri İstanbul Üniv. Seminer Kitaplığı'nda gördüğünü söylemektedir. Makale için bk. İbrahim Kutluk, “Kenek Oğlu Orhan ve Teşhîsü'l-İnsân”, *Türk Dili Belleten*, Ocak 1950, Seri III, S. 14-15, s. 29-33. Bu eseri adı geçen kütüphanede araştırmamıza rağmen ulaşılamamış ve görevlilerce kayıp olduğu belirtilmiştir.

¹⁰⁷ Örneğin yazmada “*Orhan b. Genek bu kitabı Pârsî'den Türkî'ye terceme kıldığında...*” şeklinde ifadeler yer alır (bk. İbrahim Kutluk, *a.g.m.*, s. 31).

¹⁰⁸ Kutluk makalesinde burada ismi geçen paşanın hangi Ahmed Paşa olduğunu tam olarak tespit edemediğini belirtir Kutluk 1950: 31); zira eserin yazıldığı tarihlerde hayatta olup vazife yapan iki Ahmed Paşa bulunmaktadır. Biri Gedik Ahmed Paşa (ö. 887/1482), diğeri ise Hersek-zâde Ahmed Paşa'dır (ö. 923/1517).

¹⁰⁹ İbrahim Kutluk, *a.g.m.*, s. 29, 32, 33.

¹¹⁰ Ata Çatıkkaş, *Şatranç-nâme-i Kebîr*, s. 22

geçmektedir.¹¹¹ Yine “*dört cild Tecnîsiyyât’ı..... beyāza çıkarup..*”¹¹² şeklindeki ifadeler de aynı eserden bahseder. Eser baştan sona cinas sanatıyla yazıldığı için müellif tarafından bazı yerlerde buna işareten *Tecnîsât/Tecnîsiyyât*, ikinci cildinden itibaren Hz. Süleyman zamanında yaşadığı rivayet edilen Sebe melikesi Belkıs’tan bahsettiği için de *Süleymân u Belkîs-nâme* olarak anılır. Eserde *Süleymân-nâme* olarak anıldığı da görülür.¹¹³ Bu isim karışıklığı çeşitli akademik çalışmalarda bu tek eserin iki farklı kitapmış gibi gösterilmesine sebep olmuştur. Eserin şu an bilinen tek nüshası Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi’nde (nr. CXCVI) bulunmaktadır. Yazılış tarihi belli olmayan eserden ilk kez 1502-1503 yılları arasında kaleme alınan *Münâzara-i Seyf ü Kalem*’de bahsedildiğine göre bundan daha önceki bir tarihte yazılmış olmalıdır. Sonradan eklemelerin de yapıldığı eser Yavuz Sultan Selim’e takdim edilmiştir. Eser 4 cilt hâlinde ve mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

Nüsha 251x175 mm’den oluşan yapraklara 21 satırlı ve çift çizgi ile cetvelenmiş 4 sütun hâlinde yazılmıştır. 224 yapraktan müteşekkil ve harekeli nesihle istinsah edilen nüshada her yaprak bitiminde takip kelimesi bulunmaktadır. Bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple ve ağırlıklı olarak Farsçadır. Metin 1b’den itibaren başlamakla birlikte 3b ve 4a sayfaları da başlıklı ve tezhiplidir. Bu ise esere sonradan ilâvelerin yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. 1b’nin başlığında “*hâzâ kitâb-ı Süleymân-nâme cildü’l-evvel*”, 3b’de “*hâzâ kitâb-ı Süleymân [ü] Belkîs-nâme tecnîs-i tām ve tarşî min kelām-ı Firdevsî*”, 4b’de ise “*te’lîf-i şod berāy-ı Sulţān Selīm bin Bāyezîd Hân bin Muḥammed Hân –ebbede devletehu-*” yazmaktadır. Eser 1b’de “*Elḥamdü lillāhi ilāhüküm ilāhün vāḥidün Allāhu lā ilahe illā hüve. İlāhün mālîk’ül-mülki el-vāḥidü’l-eḥadü’l-evvel illā hüve*” sözleriyle başlayıp 4. cildin sonunda: “*Özge ḥācet bu ki yā Rab raḥmet it/ Nice millet raḥmetüñi bulır [it] –temmet-*” beytiyle nihayetlenir.

Nüshada bulunan tek not, zahriyesinde (1a) yer alan bir temellük kayıdır. Burada “*min kütübi’l-fakîr Adolf Friderik Sturtzenbecker fî Koştanîniyye şehr-i āzār*

¹¹¹ Ahmet Tanyıldız, **a.g.t.**, s. 78.

¹¹² Sezer Ö. Şakar, **a.g.t.**, s. 20, 21.

¹¹³ Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, nu: CXCVI, s. 42. beyitte şu ifadeler yer alır: “*Bu Süleymân-nâme’sin kim yazaram*”.

sene 1783” yazmaktadır. Bahsi geçen şahıs (ö. 1784-Selânik) yazmanın yer aldığı katalogtaki bilgilere göre İsveçli bir rahiptir. Belli bir süre İstanbul’da bulunduğu anlaşılan bu kişi mülkiyet kaydındaki bilgiye göre eseri 1783 Mart ayında İstanbul’da satın almıştır. Sonrasında ise bir şekilde eserin İsveç Uppsala Kütüphanesi’ne ulaştığı anlaşıyor.

1.2.2. Firdevsî’ye İsnat Edilip Ona Ait Olmayan Eserler

1.1.2.1. Hadîs-i Ahsen

Fuat Köprülü, Firdevsî’nin bu isimde bir eseri olduğunu, *Münâzara-i Seyf ü Kalem*’in mukaddimesinde yer alan ve Firdevsî’nin bazı eserlerinin ismini andığı “*‘Kutb-nâme mişâli dahî Pârsî’den tercüme kılup ve ba’zı dahî sâyir kitâblardan istihrâc kılup Hadîs-i Ahsen emlahı’l-keâm birle mensûr u manzûm taşnîf kılup söyledümse.....*”¹¹⁴ ifadesinden çıkarır. Kütüphane kayıtlarında Firdevsî’ye ait olan bu adda bir eser olmadığı gibi yazarın pek çok eserinde böylesi ifadeleri nazım ve nesrini “çok güzel sözlerle” ifade ettiğini anlatmak için kullandığını söyleyebiliriz.¹¹⁵

1.2.2.2. Pend-nâme-i Eflatun

Böyle bir eserin Firdevsî’ye aidiyetinden ilk defa Bursalı Mehmed Tâhir bahseder.¹¹⁶ Bu isnat, yazmanın sonundaki istinsah kaydında yer alan “*‘İlyâs ibn-i Hızır el-mütehallâş bi’l-Firdevsî*” ibaresinden kaynaklanmaktadır. Bu yazma Arkeoloji Müzesi’nde (nr. 164) kayıtlı olup Farsçadır. Sağlık ve temizlik konularını içeren bir eser olduğunu yine Bursalı Mehmed Tâhir söylemektedir. Firdevsî’nin bugüne kadar tamamen Farsça olan bir eserinin bulunmamış olması ve sonundaki kayıta müellif isminin “İlyas b. Hızır” olması, bu eserin Firdevsî’ye ait olamayacağını açıkça göstermektedir.¹¹⁷ Bu Firdevsî aynı mahlası kullanmış başka bir Firdevsî olmalıdır.

¹¹⁴ Tanyıldız, **a.g.t.** s. 78.

¹¹⁵ “*Ey hüner-mend aîla söz kâmil tamâm/Kim hadîs_i ahsendür emlah-ı kelâm*” beytindeki ifadeler buna örnek olabilir. Bk. **a.e.**, s. 130.

¹¹⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, C. 2., Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, s. 106.

¹¹⁷ Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için tezimizin Firdevsî’nin hayatı ile ilgili bölümünde geçen “İsmi” başlıklı kısma bakılabilir.

1.2.3. Firdevsî'nin Nüshası Tespit Edilemeyen Eserleri

1.2.3.1. Kasas

Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'nde (nr. 43Ze689/1) Firdevs-i Rûmî adına *Süleymân-nâme* adıyla kayıtlı olup, araştırmalarımız neticesinde bir *Süleymân-nâme Muhtasarı* olduğunu farkettiğimiz bu yazmanın vr. 2a'da geçen “*Kaşas* gibi *Tâli'-i Mevlûd* gibi melhemeyi¹¹⁸ niçe dahı bunlaruñ gibi cem' idüp sa'y ider” ifadelerinden, Firdevsî'nin *Kasas* adında bir eseri daha olduğu anlaşılmaktadır. Ancak böyle bir esere henüz ulaşamamıştır.

1.2.3.2. Hadîkatü'l-Hakâyık/ Hâdâyıku'l-Hakâyık

Firdevsî'nin *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'inde¹¹⁹ adı geçen eserlerden biri olmasına rağmen şu ana kadar herhangi bir nüshasına ulaşamamıştır. Müstakil bir eser olabileceği gibi, kütüphane kataloglarında *Hakâyık-nâme*, *Hakikat-nâme*, *Tuhfetü'l-Hâdî* adlarıyla kütüphane kayıtlarında geçen *Hakâyık-nâme*'nin bir başka adı olması ihtimali de vardır.¹²⁰

¹¹⁸ Melhame: Yıldızların bazı alâmetlerinden çıkarılan hüküm.

¹¹⁹ Tanyıldız, **a.g.t.**, s. 78.

¹²⁰ Firdevsî bu eserin adını *Hâdâyıku'l-Hakâyık* olarak zikreder. F. Köprülü ise *Hadîkatü'l-Hakâyık* şeklinde kaydetmiştir. Yapılan çalışmalarda genellikle Köprülü'nün yazdığı şekliyle geçtiği için başlıkta her iki eser ismini yazmayı uygun bulduk.

1.3. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Firdevsî'nin edebî şahsiyetiyle ilgili “Hayât-nâme’de Üslûp” başlığı altında tezimizde ayrıntılı bir incelemeye yer verdiğimiz için burada Osmanlı tezkireleri ve Tanzimat’tan sonra yazılmış başlıca kaynaklar dikkate alınarak bir değerlendirme yapılacaktır.

Firdevsî hakkında biyografik bilgi veren ilk tezkireci Latîfî, tarih alanındaki vukufiyetini ve bu alanda verdiği eserleri takdir ederken, hem nazmını hem de nesrini tatsız ve nezaketsiz bulur. “Bu tarz yazılan eserlerin ancak akıllı sanatlı sözden anlamayan câhil kimseler tarafından beğenildiğini” söyler.¹ Beyânî, “*irâd olıcağ kadar şi’ri yokdur*”² derken, Kınalı-zâde de şiirlerinin sadece mevzun ve mukaffa sözlerden ibaret olup sanat değeri olmadığını ifade eder.³ En ağır eleştiriyi ise Gelibolulu Âlî getirir. Başkalarıyla yarışacak derecede tarih bilgisi olduğunu takdir eden Âlî, diğer taraftan sözü gereksiz yere uzattığını, rubai nazım şeklinde hiçbir şiiri ve dinlenilecek bir kıtasının dahi olmadığını söyleyerek yazdıklarını eleştirir. “Eserleri çoğaltılmadığı için unutulup gittiğini” ifade eden Gelibolulu Âlî’ye göre Firdevsî-i Tûsî’nin ruhu Uzun Firdevsî’nin onun mahlasını aldığı için rahatsızlık duymaktadır. Herkes liyakatine göre mahlas almalıdır.⁴

Bu tenkitlerin ve tezkirecilerin Firdevsî’nin yazdıklarını yok sayıp değersizleştirmelerinin etkisi görülmüş olmalı ki, Gelibolulu Âlî’den sonra gelen Osmanlı tezkirelerinde Firdevsî’ye yer verilmemiştir.

Yakın dönem modern kaynaklara baktığımızda bu eleştirel yaklaşım, yerini daha takdîrî ve olumlu bir bakış açısına bırakmaktadır. Bursalı Mehmed Tâhir, “*irticâlen kelâm nazmına muktedir kemâl sahibi bir şair*” olduğunu, rakiplerinin onu kötülemesi yüzünden umduğu kadar kabul görmediğini belirterek, kaleme aldığı mesnevîlerini de manidar ve ruh okşayıcı bulur.⁵ Fuat Köprülü, *Süleymân-nâme*’nin pek çok bilgiyi içinde barındıran ansiklopedik bir eser olduğunu, Firdevsî’nin de çok

¹ Latîfî, **a.g.e.**, s. 424.

² Beyânî, **a.g.e.**, s. 203.

³ Kınalı-zâde, **a.g.e.**, s. 745.

⁴ Gelibolulu Âlî, **a.g.e.**, s. 161.

⁵ Mehmed Tâhir, **a.g.e.**, s. 105.

çalışkan ve üretken bir müellif olup *Süleyman-nâme* yazarken bile değişik konularda telif ve tercüme birçok eser kaleme almaktan geri durmadığını ifade eder. Şairlik kabiliyetinden mahrum olmuş olsa da müellif ve mütercim sıfatıyla Osmanlı kültürüne hizmet etmiş bir muharrir olduğunu söyler.⁶ Vasfi Mâhir Kocatürk “önemli ve değerli bir sanatkâr” olarak gördüğü Firdevsî’nin *Süleymân-nâme*’sine dikkat çekerek, “fevkalade” bulduğu bu eserden *İslâm Ansiklopedisi*’nde bahsedilmesine rağmen,⁷ eserin muhtevası ve özellikleri üzerinde hiç durulmayıp daha önce yapılan değerlendirmelerin aktarıldığını vurgular. Tespitlerimize göre *Süleymân-nâme*’nin dili ve üslûbunun çok sade olup halk tabirleri içermesiyle Dede Korkut Hikâyeleri ile örtüştüğüne ilk Vasfi Mâhir Kocatürk dikkati çekmiştir. Kocatürk’e göre “destanî ve millî çeşni taşıyan” bu eser Türk nesrinde destan ve hikâye üslûbu açısından olgunlaşmanın son merhalesi ve en olgun örneğidir. Bunun yanı sıra müellifin eserinde Efrasiyab ve Turan’ı övmesiyle Arap ve Acem kültürüne son derece düşkün olduğunu belirttiği II. Bâyezîd’in tepkisini üzerine çekip dışlamasından dolayı büyük bir talihsizliğe uğradığının altını çizer. Latîfî’nin, “padişahı hicvedip Anadolu dışına kaçtığı” ifadesini bu açıdan değerlendirerek doğru olduğunu düşünür. Böylece eser, eleştiriye uğradığı için fazla tanınmamış ve Firdevsî de hak ettiği şöhretten mahrum kalmıştır. Hikmet Turhan Dağlıoğlu (ö. 1977) yazdığı bir makalesinde⁸ Firdevsî’nin müthiş bir efsaneci olduğunu, “*Şeh-nâme*’den daha büyük ve beynelmîl Türkçe bir hikâyeler mecmuası” ortaya koyduğunu, buna rağmen Firdevsî-i Tûsî kadar şöhretinin yaygınlaşmadığını söyler.

Son yıllarda Firdevsî hakkında, özellikle de *Süleymân-nâme*’ler üzerinde yapılan akademik çalışmalarda genellikle tezkirecilerin olumsuzlayıcı bakış açısıyla değerlendirmeler yapılmıştır. Firdevsî’nin *Kutb-nâme*’sini neşreden İbrahim Olgun ve İsmet Parmaksızoğlu, tezkirecilerin Firdevsî’ye bakış açılarının yerinde olduğunu, kendisinin şairlik kabiliyetinden tamamen mahrum olmasına rağmen ortaya atılıp kendini kabul ettirmeye çabalamasının anlamsız olduğunu ifade ederler. *Kutb-*

⁶ Fuat Köprülü, **a.g.md.**, s. 651.

⁷ Bk. Fuat Köprülü, **a.g.md.**, s. 649-651.

⁸ Hikmet Turhan Dağlıoğlu, **a.g.m.**, s. 44.

nâme'de de dîvân şiiri ölçütlerine göre affedilmeyecek derecede hatalar yapmıştır.⁹ Tüm bunlara rağmen klâsik edebiyatımızda benzerine az rastlanır bir destan şairi olduğunu, kullandığı dilin Türkçe yönünden son derece önemli olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁰ *Süleymân-nâme* ve *Şatranç-nâme* üzerine çalışmalar yapmış olan Ata Çatıkkaş da Kocatürk'ün görüşlerini tekrarlayarak *Süleymân-nâme*'deki mensur kısımların *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki Türkçeye yakın olduğunu, buna rağmen Dede Korkut'un dilindeki sanatlı ve üstün ifade tarzını *Süleymân-nâme*'lerde bulmanın mümkün olmadığını söyler.¹¹ Prof. Dr. Mertol Tulum, eski nesrin secili yapısının Arapça ve Farsça kelime kadrosunu tercih etmede önemli bir rol üstlendiğini, bu yüzden Türkçe kelimelerin bir köşeye itildiğini belirttiği makalesinde Firdevsî'yi, nesir dilini şiir diline yaklaştırmak maksadıyla ses denkliklerinden faydalanmayı başaran, bu anlamda da Dede Korkut üslûbu denilen bir tarzın çok başarılı bir kullanıcısı ve temsilcisi olarak görür.¹² Son olarak Firdevsî'nin Osmanlı tarihine yaptığı katkıları belli eserlerini inceleyerek onun tarihçi kimliğini ortaya koymaya çalışan Bekir Biçer¹³ onun tarihî olayları abartılı da olsa edebî bir dille anlatmasını, teşhis ve tasvirlerini, özellikle nesirde ustaca kullandığı Türkçeyi kayda değer bulur. Arapça ve Farsça eserler vermenin çok yaygın olduğu bir dönemde Türkçe ağırlıklı yazmasını onun eleştirilmesinin sebeplerinden biri olarak görür ve bunun yanı sıra düşünce dünyası ve aykırı bulunan bazı eserlerinin de bazı yazar ve devlet adamlarını rahatsız etmiş olup kendisine ön yargıyla bakılmasını netice vermiş olabileceğini ifade eder ki bu görüş hiç de uzak bir ihtimal değildir.

Yukarıda kısaca özetlendiği üzere burada Firdevsî'nin eserleri üzerinden yapılan olumlu-olumsuz tüm değerlendirmelerin, en fazla bilinmesinden dolayı genellikle *Süleymân-nâme*'ler üzerinden, hatta görülmüş olan tek bir cildi üzerinden

⁹ Bu konu hakkında farklı bir değerlendirme için bk. Edith Gülçin Ambros, “Şaire Özgünlük Hakkı Tanımak: Firdevsî-i Rûmî'nin Kutbnâme'si ve Latifi'nin Elitist Eleştirisi” (11-12 Aralık 2014 tarihinde Ankara'da yapılan “Türk Edebiyatında Manzum Tarihler Sempozyumu”nda sunulan “Şaire Özgünlük Hakkı Tanımak: Firdevsî-i Rûmî'nin Kutbnâme'si” başlıklı bildirinin genişletilmiş versiyonudur).

¹⁰ İbrahim Olgun, İsmet Parmaksızoglu, **Firdevsî-i Rumî Kutb-nâme**, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. XXVIII-XXXII.

¹¹ M. Ata Çatıkkaş, **Süleymân-nâme-i Kebîr, 72. Cilt (Gramer, Sentaks, Lûgat, Metin)**, (Danışman: Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul Üniversitesi, SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979, s. 18.

¹² Mertol Tulum, **a.g.m.**, s. 34.

¹³ Bekir Biçer, s. 38.

yapıldığı görülmektedir. Oysa daha sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için telif ve tercüme bütün eserlerini de bu değerlendirmelere katmak gerektiği ortadadır. Firdevsî'nin edebî kişiliğini tam olarak ortaya çıkarabilmek için Farsçaya çok iyi derecede hâkim olduğu tercümelerinden anlaşılan, hayatını erken yaşlarından itibaren bu işe adayıp ömrünün sonuna kadar kendi deyimiyle “bir arı gibi” çalışan, bunun için ilden ile gezen, özellikle nesir üslûbunda çeşitli ses ve söz tekrarlarıyla ses unsurlarını çok iyi kullanan ve bunu Türkçe kelimelerle yapan Firdevsî'nin daha farklı açılardan da değerlendirilmeyi hak ettiği kesindir. Daha önceki bilgileri aynen kullanıp aktarmak bize bir bakış açısı kazandırmış olsa da, incelememizi sadece bu verilere bina ederek adeta söylenenleri ispat etmeye çalışmak da kısıtlayıcı bir bakış açısını beraberinde getirmektedir. Bunun içinse geniş çaplı bir araştırma yapılması gerektiği ortadadır. Eserleri üzerinde nitelikli ve farklı yorumlar ihtiva eden çalışmalar arttıkça, Firdevsî'nin Türk edebiyatındaki yeri üzerine daha fazla şey söylemek mümkün olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

HAYÂT-NÂME

2.1. GENEL ÖZELLİKLER

2.1.1. Nüsha Tavsifi

2.1.1.1. Nüshaya Ait Genel Hususiyetler

Hayât-nâme'nin bugün için bilinen yegâne nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hacı Mahmûd Efendi nr. 2333) bulunmaktadır.¹ Son zamanlarda Firdevsî'nin eserleriyle ilgili yapılan bazı çalışmalarda tekrarlanagelen, *Hayât-nâme*'nin iki nüshası bulunduğu, bunlardan birinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde, diğerinin de Beşiktaş'ta Yahyâ Efendi Kütüphanesi'nde olduğu bilgisi ise yanlıştır;² zira II. Abdülhamid'in bendelerinden, Yahyâ Efendi tekkesine mensup³ Hacı Mahmûd Efendi 1901 yılında Yahyâ Efendi Dergâhı'nda bir kütüphane tesis etmiş, daha sonra burada mevcut bulunan eserlerin tamamı 1940 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.⁴ Dolayısıyla hem Süleymaniye Kütüphanesi'nde, hem de Yahyâ Efendi Dergâhı'nda olduğu zikredilen yazma, aslında aynı nüshadır.

Nazım-nesir karışık kaleme alınan eser yer yer harekeli olup nesih hattıyla kaleme alınmıştır ve 95 yapraktan oluşmaktadır. Eserin metni 248x147 mm'lik yapraklarda 163x99 mm'lik bir alana yazılmıştır. Her sayfada (1b'de 11, 6b'de ise 16 satır) 15 satır bulunmaktadır. Eserin yer aldığı sayfa aralığı 1b-96a'dır. Eser reddadelidir. Bazı yapraklarda su lekeleri ve hafif mürekkep dağılmaları, bazı yapraklarda da hafif kurt yenikleri mevcuttur. Kâğıdı açık krem, kalın, âharlı, cildi ise mıkplepli, ebrulu kâğıt kaplıdır. Eserin sonuna doğru bazı yapraklar dikişten kopmak üzeredir. Yazma filigranlıdır. Filigranın yer aldığı sayfada bir hayvan başı motifi

¹ Nüshanın tespiti için taramış olduğumuz yurt içi ve yurt dışında bulunan yazma eser kütüphanesi kataloglarının listesi tezimizin "Ekler" kısmında verilmiştir. Bk. Ekler: Taranan Kataloglar.

² Erdem, "Kitâb-ı Kıssanâme-i Süleymân Aleyhisselâm Üzerine Söz Dizimi Çalışması Süleymân-nâme 74. Cilt", s. 10; Biçer, *Firdevs-i Rûmî ve Tarihçiliği*, s.74; Büke, "Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (38.cilt)", s. 23.

³ (Çevrimiçi) <http://www.ktsv.com.tr/41-seyh-yahya-efendi-ve-dergahi> (erişim tar.7.2.2018).

⁴ Günay Kut, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 212.

bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak Briquet'in kataloğundan⁵ yaptığımız karşılaştırmaya göre, bu motife en yakın şeklin katalogtaki numarasının tarih karşılığı 1494 ve 1497'dir.⁶ Eğer bu tarihlendirme doğruysa ve filigranlı kâğıdın üretimi ile kullanımı arasındaki sürenin 10-15 yıl olduğu⁷ göz önünde bulundurulursa istinsah tarihinin, eserin tahminî bitiş tarihi olan 918/1512'den hareketle bu tarihten birkaç sene sonraya tekabül eden bir tarih olduğu düşünülebilir.

1b'den önce yer alan zahriye sayfası iki yaprak olup ilkinin (a) yüzünde 291 sayısı yazılmış ve hemen altında “*Mustafa Efendi'nüñdür bu kitâb*” notu düşülmüştür. Daha sonra gelen 1a sayfasında “*Kitâb-ı Hayât u Memât te'lîf-i Firdevsî*” ibaresi geçmektedir.⁸ Bu ibarenin solunda silik bir yazı, yanında 96 sayısı ve altta da yazmanın geldiği Yahyâ Efendi Dergâhı'na ve Süleymaniye Kütüphanesi'ne ait mühürler yer alır. Ayrıca bu sayfanın üstünde bir şahıs mührü bulunmaktadır ki, aynı mühür 45a ve 96a'da da vardır. Mühürde “*ğonca-i bâğ-ı le'âfet Aḥmed*” yazılıdır. Nüshanın ilk sayfasındaki (1b) serlevhada “*Hayât ü Memât*” yazısı ve hemen ardından mavi mürekkeple kaleme alınan bir besmele bulunmaktadır. Eser 1b'de “*Ḥamd-i nâ-ma'dūd an ḥazrete sezâ-vârdur ki, her zerre-i mevcūd ve her dâḥil-i dâyre-i vücūd anuñ vücūb-ı vücūdına delîl-i kâṭı'dur*” sözleriyle başlayıp 96a'da “*Tamām oldı kitâb el-ḥamdü lillâh/ Ki ġāyet buldı fikriyle zāmāyır*” beytiyle nihayetlenir. Yazma metnin sona erdiği 96a'da son beyitten sonra, altta beş satır hâlinde müstensihden farklı bir kişinin yazdığı anlaşılan duâ cümleleri vardır. Aynı sayfanın altında eserle ilgisiz sayılar ve çeşitli kelimeler bulunur. Hemen arkasındaki sağ tarafta yer alan sayfada ise üstte okunmayan karalama ibare ve kelimeler, mühür ve sayfanın tamamını kaplayan duâ cümleleri mevcuttur.

⁵ Charles-Moise Briquet, **Les Filigranes**: Dictionnaire Historiques des Marques du Papier dès leur apperition vers 1282 jusqu'en 1600. C. 4 –P-Z, 1907. Second Edition Leipzig, 1923.

⁶ **a.g.e.**, s. 742.

⁷ Adam Gacek, **Arapça Elyazmaları İçin Rehber**, tercüme: Ali Benli, Cüneyt Kaya, Klasik Yay., İstanbul, 2017, s. 75.

⁸ Eserin ismi Firdevsî tarafından son sayfada (96a) *Hayât-nâme* olarak belirtilmesine rağmen hem zahriyede, hem de serlevhada eser ismi *Hayât ü Memât* olarak yazılmıştır.

2.1.1.2. Nüshanın Diğer Şekil Hususiyetleri

Yazmanın ilk sayfasında (1b) yazıların üzerine sıvı damladığı için bazı kelimeler silinmiştir. Harekelemeye ilk sayfalarda dikkat edilmiş, daha sonraki sayfalarda yer yer yapılmıştır.

Âyetler, hadisler, duâ cümleleri, bölüm başlıkları, özel isimler, “nazım”, “kavlulu’ş-şâ’ir”, “el-faşlu’r-râbi” gibi sözler kırmızı mürekkeple imlâ edilmiştir. 2b sayfasından itibaren sağda bulunan her sayfanın sağ üst kısmında çeşitli duâ cümleleri, hadisler ve kelâm-ı kibârlar yer almaktadır. Bu notlardan örnek vermek gerekirse; 2b’de: “Hâzret-i Şeyh Sühreverdî rûh-ı şerîfine bir fâtiha okuyup tefe’ül olına”, 31b’de “izheb ilâ mâ türîdü ve teşâ”, 32b’de “el-kanâ’atü kenzün lâ yefnâ” ve “eş-şabru sa’âdetü’l-dünyâ” yazmaktadır. Secili cümleleri ayırmak için kırmızı mürekkeple noktalar konulmuştur. Bölüm başlıkları Farsçadır. Her sayfa çift çizgi ile cetvellenirken nazım parçaları çift sütun hâlinde cetvellenmiştir. Yazmanın 41. yaprağına sayfa numarası konulmamış, 42. yaprağına “41” numarası verilmiştir. Çeviri yazılı metinde sayfa sayıları bu yanlışlık düzeltilerek verilmiştir.

2.1.1.3. Nüşadan Hareketle Eserin Telif ve Bitiş Tarihi

Hakkında Birtakım Tespitler

1. Nüşanın müellif veya müstensih hattı olup olmadığına dair eserin herhangi bir yerinde bilgi bulunmamaktadır. Diğer yandan Firdevsî’nin, yazmanın nihayetlendiği son sayfada (96a) eserine *Hayât-nâme* adını verdiğini söylemesi, buna rağmen zahriyede ve serlevhada eser isminin *Hayât ü Memât* olarak kaydedilmesi, yazmanın müellif elinden çıkmadığına bir işaret sayılabilir.
2. Eserin Firdevsî tarafından kaleme alındığı tarih 4b/15’te geçmesine rağmen, sadece o kısmın mürekkebi dağıldığı için “*toğuz yüz*”den sonraki tarih kısmı okunamamaktadır.⁹ Aynı şekilde son sayfada (96a) yer alan bitiş

⁹ Yazmada bu kısım şu şekildedir:

tarihinin olduğu kısmın mürekkebi de dağılmıştır.¹⁰ Eserde bazı yerlerde bu şekilde silinmeler söz konusudur; ancak bu durumla çok sık karşılaşılması, bu kısımların özellikle silinmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bütün bunlara rağmen eserin yazılış ve bitiş tarihi hususunda çeşitli ipuçlarından hareketle şunları söyleyebiliriz:

Birincisi; eser Koca Mustafa Paşa'ya ithaf edilmiştir. Paşa uzun yıllar devlet kademelerinde görev yapmış olmakla beraber, Firdevsî'nin kendisinden veziriâzam olarak bahsetmesi dolayısıyla (4b/9) bu görevi yaptığı dönem, 6 Ocak 1512-23 Kasım 1512 (16 Şevval 917-14 Ramazan 918) arasındır.¹¹ II. Bâyezîd döneminde başlayan veziriâzamlığı, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışından yedi ay sonra idam edilmesiyle sona ermiştir. Eserin yazımına başlandığı günü bildiren tarih okunmazken “Rebiu'l-evvel” ayında İstanbul'da iken başladığı bilgisi net bir şekilde okunmaktadır. Bu bilgilere göre eserin yazımına başlandığı tarih için ilk ihtimal, Koca Mustafa Paşa'nın veziriâzamlık görevini yaptığı zaman aralığı düşünülürse sadece Mayıs-Haziran 1512 olabilir; fakat bu tarihi vermekle mesele çözülmüş değildir. Eserin duâ bölümünde II. Bâyezîd'den bahsettiği bir cümlesinde ömrünün uzun olması için duâ eder (88a/14, 15). Zaten duâ bölümünün başlığı “*Ender-ḥatm-i kitāb ve du'ā-yı Ḥazret-i Pādīṣāh e'azzallāhu enṣārah*” olduğu hâlde metinde padişah'tan bir duâ cümlesi hariç bahsedilmez. Bu kısım tamamen Koca Mustafa Paşa'ya tahsis edilmiştir. II. Bâyezîd ise tahttan 24 Nisan 1512 (7 Safer 918) tarihinde çekilmiştir. Durum böyle olunca eserin yazılmaya başlandığı tarih için Mayıs-Haziran 1512 tarihi Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı dönemi olduğu için doğru bir tahmin olmaz; ama şu ihtimali düşünebiliriz: Firdevsî *Hayât-nâme*'yi 1512 tarihinden önce yazmaya başlamış; fakat farklı zaman dilimlerinde eklemeler/çıkartmalar yaparak eserini tamamlamıştır.

İkincisi, eserin 5a sayfası 4 ve 5. satırlarında “*Süleymân-nâme-i Kebîr'üñ ol tārîḥ-i a'zam-ı dil-pezi-rüñ seksen ikinci cildini bitürmişdüm*” ifadelerinden Firdevsî'nin *Hayât-nâme*'yi *Süleymân-nâme*'nin 82. cildinin yazımını bitirdikten sonra kaleme aldığını söylemek mümkündür. Ancak yine Firdevsî'nin kendi

¹⁰ Yazmada bu kısım şu şekildedir:

¹¹ Feridun Emecen, “Koca Mustafa Paşa”, C. 26, *DİA*, İstanbul, 2002, s. 131-133.

ifadelerinden anlaşıldığına göre bu cilt II. Bâyezîd tarafından kusurlu bulunarak hazineye teslim edilmemiş ve bir süre sonra da II. Bâyezîd vefat etmiştir.¹² Bu bilgilere göre, *Süleymân-nâme*'nin – 82. cilt de dâhil- tamamı II. Bâyezîd'e takdim edilmiş, *Hayât-nâme* de bu takdimden sonra yazılmış, sonrasında 82. cilt hatalarının düzeltilmesi için Firdevsî'ye iade edilmiştir. Bu cilt şu an elimizde bulunmamaktadır. Fakat Firdevsî'nin 81. cildi tekrar gözden geçirip Yavuz Sultan Selim'e takdim ettiği, şu an elimizde bulunan ve *Süleymân-nâme*'nin son cildi olan 81. ciltten anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *Hayât-nâme*, Firdevsî'nin bu son iki cildi gözden geçirmeden önceki ilk bütün *Süleymân-nâme* ciltlerinin II. Bâyezîd'e takdiminden sonra ve son iki cilt tashih edilmeden önce yazılmıştır. Bitişi de muhtemelen Yavuz Sultan Selim'in ilk saltanat günlerinde olmuş, henüz padişahın hususi ilgisine erişemediği anlaşılan Firdevsî eserini veziriâzam Koca Mustafa Paşa'ya takdim etmiştir. Bu tarih eserin bitiminde –yine silik bir şekilde–şöyledir:

Şükür kim Hâzret-i Pâşâ kitâbı

Receb ayı içinde oldu âhîr

Topuz yüz (..) (...) irdi hicret

Hayât-nâme tamâm oldu defâtir (95b/15-96a/1)

Bu beyitlerden eserin Recep ayı içinde bitirilip Paşa'ya takdim edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda tarih 918 senesinin Recep ayı (Eylül-Ekim 1512) olmalıdır. Ayrıca okunamayan kısım “*topuz yüz [on sekizde] irdi hicret*” şeklinde okunduğunda, nazmın yazıldığı “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” vezniyle de örtüşmektedir.

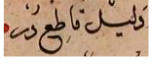
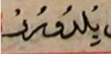
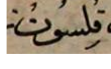
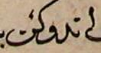
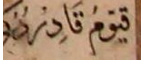
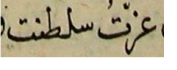
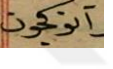
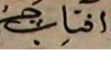
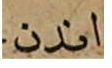
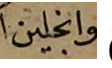
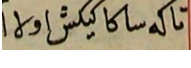
2.1.1.4. Yazmanın Başlıca İmla Özellikleri

Hayât-nâme XVI. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmıştır. Bu dönem, Eski Anadolu Türkçesine ait hususiyetlerin de görülmesi dolayısıyla Klâsik Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi olarak değerlendirilir.¹³ Müstensih nüshası olduğunu tahmin

¹² Sezer Ö. Şakar, **a.g.t.**, s. 20.

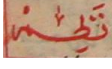
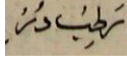
¹³ Atabey Kılıç, “Aruz İmlası Üzerine Notlar”, **Turkish Studies, Volume 3/6 Fall 2008**, s. 471-487, s. 474.

ettiğimiz yazmada da Eski Anadolu Türkçesinin imlâ özellikleri görülmektedir. Yazmada dikkati çeken bazı imlâ özellikleri şöyle sıralanabilir:¹⁴

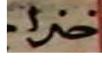
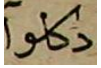
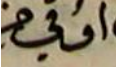
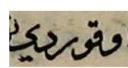
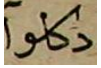
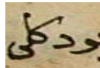
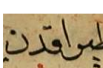
- a. Eklerin vokalleri yuvarlak ve uyumsuzdur: delîl-i kâṭı'dur
(1b/3), bildürür (6a/15), kılsun (5b/4), itdüğün
(6a/13).
- b. Atıf vavları bazen harekeyle gösterilir: Qayyûm u Qâdirdür
(1b/8), Ay u Güneş (67a/13), 'izzet ü saltanat
(63b/12).
- c. Ünlülerin hareke ya da de imlâ harfleriyle gösterilmediği örnekler mevcuttur: ekseler (66a/13), yıylamaqdur (70a/9), kılsalar (83a/8), kişinüñ (85a/5).
- d. A sesi bazen med ile (i): anuñ-içün (63b/7), anda
(66a/12, 69a/2), anlara (68b/10), Ay'uñ (74b/3), arturur
(83a/14), âfitâb (5a/1) ; bazen de medsiz gösterilmiştir: aña
(65b/4, 5), andan (66a/4, 68b/12), ancılayın (73a/1).
- e. Nüshanın bir diğer özelliği, nazım kısımlarında Türkçe kelimelerin imlâsında pek çok yerde veznin göz önünde bulundurularak imâlelerin gösterilmesidir.¹⁵ Aşağıdaki örnek beyitlerde bu özellik açıkça görülmektedir:
- Kim itmedüm saña tã'at ne te'zîn (3a/8),
Tã ki saña giñiş ola anda gör (52a/13),
Göremez sence fâzıl şems-i nâzır (95b/6).

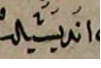
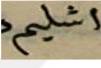
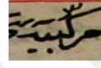
¹⁴ Bu bölümün yazılmasında Faruk Kadri Timurtaş'ın *Eski Türkiye Türkçesi* kitabı kaynak olarak kullanılmıştır.

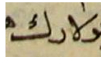
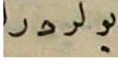
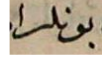
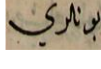
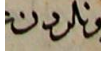
¹⁵ Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için tezimizin "Türkçe Kelimelerin Aruz Vezninin Açıklık-Kapalılık Esasına Göre İmlâ Edilmesi" kısmına bakılabilir.

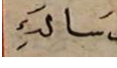
f. Bazı kelimeler özellikle ünlü türemesine bir işaret olarak harekeli imlâ edilmiştir: nazım (3a/7) , raṭıbdur (14b/13), ‘aşırda (5a/7).

g. Yazma nüshada ikili yazım örnekleri sıklıkla görülmektedir.

Huzā (4b/2), Hudā (35b/2); dut ki (49a/10), tut ki (49a/11), okı- (20b/13), okur-ıdı ; deñlü (67b/4), deñli (86a/6); toprakdan (93b/6), tobrağ (93b/7).

h. Yardımcı konsonant olarak -y- kullanılmaktadır: endişeyle (2b/3), işleyem (34a/8), mürekkebeyle (12b/1).

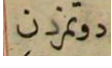
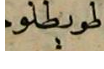
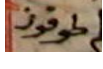
i. İşaret sıfatı ve zamiri fonksiyonunda kullanılan “bu” kelimesinin çoğul biçiminin imlâsında sadece üç yerde zamir n’sinin¹⁶ olmadığı görülür: bularuñ (86a/14), bulardur (54a/7; 61a/4). Metnin diğer kısımlarında kelime “bunlar” şeklindedir: bunlar (8a/8), bunları (10b/12), bunlardan (10b/12).

j. Çoğunlukla “hâ-i resmiye” ile biten, kısmen de olsa “ye” (ی) ile biten kelimelerden sonra yükleme hâli eki olarak “ye” (ی) yerine hemze (ء) kullanılmıştır: risāleyi (5b/13), neyi (45a/11), nesneyi (60a/5).

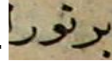
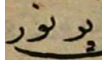
k. Metnimizde t-/d- durumu diğer Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görüldüğü gibi, karışıktır. Eski Türkçedeki “t”ler sadalılaşarak “d” olmaya

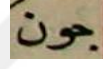
¹⁶ “Zamir n’si” olarak adlandırılan “-n-“ ünsüzünün yardımcı konsonant olarak değerlendirildiği örnekler için bk. F. Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 60.

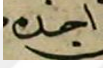
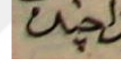
başlamakla birlikte, bunun ne ölçüde olduğunu belirlemek güçtür. Metnimizde bu söylenilenlere göre şöyle örnekler görülmektedir:

dutmazdın ön (69a/14), dutun (19b/11), tut (34a/9),
topdolu (45a/8), tokuz (4b/14).

1. b-p ve c-ç ünsüzlerinin ön, iç ve sonseslerde imlâsı belli bir kurala tabi olmayıp bazı kelimelerde iki şekilde de görülebilmektedir: (Örneğin: bes-

 (22a/13), pes (23b/3); bür-nür (87a/3), pür-nür

(64b/5); hīc (32b/14), hīç (10a/8); cün (41b/10), çün

 (29b/10); icinde (64a/6), içinde (15a/15); kaçan

 (38a/1), kaçan (62b/3).

2.1.1.5. Yazmada Görülen En Yaygın İmla Yanlışları

Yazmada sıklıkla imlâ yanlışları yapıldığı göze çarpmaktadır. Mesela;

Hışm u şehvet olısdur saña dām

Ḍarr u nef` ol dāma_ola dāne müdām (35b/11)

beytinde “ḏār” kelimesi mısradaki zarar anlamına gelecek şekilde kullanıldığı hâlde

 biçiminde imlâ edilmiştir. Yine nüshada bazı yerlerde âyetlerin imlâsında harf veya kelime yanlışları yapıldığı görülmektedir. Örneğin, **Küllemā nazīcet cülūdühüm beddelnāhüm cülūden ġayrahā li yezūku'l-‘azāb** (44a/11) âyetindeki **ġayrahā** kelimesinin metinde ġayrahümā şeklinde imlâsı veya **fihā mā teṣtehihi'l-enfüsü** (59b/8, 9) âyetinde **teṣtehihi** kelimesinin **yeṣtehihi** yazılması gibi. Yazmanın imlâsında böylesi hatalar bir hayli çok olup çeviri yazılı metinde bu hatalar dipnotta belirtilerek düzeltilmiştir. Elimizde ikinci bir nüshanın olmayışı ise, bahsi geçen hataların müstensihinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını öğrenmemizi zorlaştırmaktadır.

2.2. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

2.2.1. Eserin Genel Tertip Özellikleri

Hayât-nâme tertip hususiyeti bakımından mesnevî biçiminde yazılmış, içerisine tevhid, münâcât, na't gibi her bir bölümün kısa veya uzun bir özeti olarak değerlendirilebilecek manzum parçalar serpiştirilmiş, mensur ağırlıklı bir eserdir. Firdevsî şu ana kadar tespit edilebilmiş olan hemen bütün eserlerini bu şekilde kaleme almıştır. Ona bu açıdan mesnevî müellifi denilmesi yanlış olmayacaktır.

İncelediğimiz eserin düzenleniş biçimini genel olarak şöyle bir tabloyla göstermek mümkündür:

Tablo 2.1. Hayât-nâme'nin Şekil Yapısı

Bölümler	Metinde Bulunduğu Yer	Başlık	Beyit sayısı	İçerdiği nazım şekli
Tevhid	Mensur: 1b/1-2a/5	Mensur: başlıksız		
	Manzum: 2a/6-2b/7	Manzum: “Tevhîd-i Bārî Azze Şānuhu”	16	Kaside
Münâcât	Mensur: 2b/8-3a/7	Mensur: “Ender-Münâcât-ı Muşannıf-ı Kitāb Firdevsî Zā'if Lehu Qadruhu”		
	Manzum: 3a/8-3a/15	Manzum: başlıksız	8	Murabba
Na't	Mensur: 3b/1-4a/11	Mensur: “Der-Na't-ı Rasûl-i Kevneyn Seyyidü's-Seḳaleyn ve İmāmü'l-Kıbleteyn Hâtemü'n-Nebiyyîn Şefî'u'l-Müznibîn” Muhammed Muştafâ Şallallāhu 'Aleyhi ve Sellem		
	Manzum: 4a/12-4b/8	Manzum: başlıksız	12	Kaside
Methiye (Koca Mustafa Paşa)	Mensur: 4b/9-4b/15	Mensur: “Der Medḥ-i Vezîr-i A'zam ve Düstûr-ı Mükerrrem Menba'ü'l-Cüd ve'l-Kerem Ma'den-i Vefâ vü Mürüvvet ve Kân-ı Şafâ vü Safvet Hâzret-i Muştafâ Pâşâ Yesserallāhü Mâ Yeşâ'		

		Edāmallāhü te‘ālā ‘Umrehu ve Ebbede Devletehu ve Zāde Rif‘atehu İlā Yevmi’l- Haşri ve’l-Cezā’		
	Manzum: 5b/1-5b/5	Manzum: başlıksız	5	Mesnevî
Sebeb-i Telif	Mensur: 5b/6-6a/ 1	Başlıksız		
Fihrist	Mensur: 6a/2-7a/9	“Der Beyān-ı İbtidā-yı Kitāb ve Fihrist-i Ebvāb”		
Manzume (fihristle bağlantılı)	7a/10-7a/15	Başlıksız	6	Mesnevî
KONU YA GİRİŞ: 1.Fasıl	7b/1-11a/15, Yer yer manzum bölümler	Ara başlık (mensur): “Der Şināhten-i Nefs-i İnsānī”	14	Mesnevî Nazım
2.Fasıl	10a/15-17b/11, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	5	Mesnevî
3.Fasıl	17b/7-18b/12, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	5	Mesnevî
4.Fasıl	18b/13-19b/11, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	12	Mesnevî
5.Fasıl	19b/12-21a/6, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	12	Mesnevî
6.Fasıl	21a/7-22a/15, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	10	Mesnevî
7.Fasıl	22b/1-23b/15, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	13	Mesnevî
8.Fasıl	24a/1-25a/15, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	14	Mesnevî
9.Fasıl	25b/1-26b/15, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	11	Mesnevî
10.Fasıl	27a/1-28b/1, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	10	Mesnevî
11.Fasıl	28b/2-29b/11, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	15	Mesnevî
12.Fasıl	29b/12-30b/7, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	11	Mesnevî
13.Fasıl	30b/8-33a/7, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	22	Mesnevî
14.Fasıl	33a/8-34a/14, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	10	Mesnevî
15.Fasıl	34a/15-36a/2, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	20	Mesnevî
16.Fasıl	36a/3-39b/8, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	19	Mesnevî

17.Fasıl	39b/9-42a/5 ¹⁷ , bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	22	Mesnevî
18.Fasıl	42a/6-43b/9, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	11	Mesnevî
19.Fasıl	43b/10-45b/2, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	13	Mesnevî
20.Fasıl	45b/3-47a/6, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	11	Mesnevî
21.Fasıl	47a/6-49b/3, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	14	Mesnevî
22.Fasıl	49b/3-51a/10, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	16	Mesnevî
23.Fasıl	51a/11-52b/6, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	17	Mesnevî
24.Fasıl	52b/7-54b/5, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	20	Mesnevî
25.Fasıl	54b/6-56b/11, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	20	Mesnevî
26.Fasıl	56b/11-58a/10, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	11	Mesnevî
27.Fasıl	58a/11-61a/14, bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	15	Mesnevî
28.Fasıl	61a/15-64b/9	Başlıksız	10	Mesnevî
29.Fasıl	64b/10-78a/8, yer yer 6 adet nazım şeklinde dörtlük ve bölüm sonunda bir manzume	Başlıksız	40	Mesnevî, Nazım
30.Fasıl	78a/8-86b/11, yer yer 4 adet nazım şeklinde dörtlük ve 2 adet manzume	Başlıksız	27	Mesnevî, Nazım
Fasıl sonu	86b/12-88a/6	Manzum: “Der-beyân-ı temsîlât-ı dâsitân-ı mâzî”	21	Mesnevî
Hâtime (bitiş)	88a/7-96a/6, sonunda bir adet nazım şeklinde dörtlük, daha sonra Mustafa Paşa övgüsü (mensur+manzum)	Mensur: “Ender-hatm-i kitâb ve du‘â-yı Hazret-i Pâdişâh e‘azzallâhu enşârahu”	2	Kaside, Nazım

Bu tabloya göre *Hayât-nâme* tevhid, münâcât, na‘t, methiye, sebeb-i telif ve fihristten oluşan (1b/1-7a/15) giriş kısmı; her bir bölümde çeşitli soruların cevaplarını ihtiva eden, fakat kendi içinde bir bütünlüğe sahip olan farklı konuların ele alındığı 30 fasıl (7b/1-88/6); başlık içeren ve konuların sonuna gelindiğini haber veren manzum bir fasıl sonu ile padişah övgüsü olduğu başlıkta belirtilmesine rağmen ağırlıklı olarak

¹⁷ Yazmada 41.sayfanın numarasız olduğu belirtilmişti. Burada verilen numaralar çeviri yazılı metinde verdiğimiz düzeltilmiş şeklidir.

Koca Mustafa Paşa'nın övüldüğü hâtime kısmından (88a/7-96a/6) ibarettir. Giriş ve hâtime bölümleri, konunun işlendiği fasıllara göre daha az yer kaplar. Anlatılmak istenen her bir konu, öncesinde mensur olarak ifade edilmiş; ardından ya bölüm sonlarında veya aralara serpiştirilen manzume ve dörtlüklerle konular pekiştirilmiştir. Konuların anlatıldığı fasıllar başlıksızken, giriş ve bitiş kısımlarında bölümlerin habercisi olan başlıklar vardır. En uzun fasıl 29. bölümdür ve yine aynı bölümde diğer kısımlara nazaran daha fazla manzume yer alır.

2.2.2. Nazım Şekilleri

Esasen Klâsik Türk edebiyatında ve özellikle de mesnevî nazım şeklinin kullanıldığı eserlerde ağırlıklı olarak manzum form tercih edilirken, hacimli eserlerde farklı formlar ve nazım şekillerinin kullanılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Firdevsî'nin eserleri genellikle mensur bölümler ağırlıklı olmakla beraber manzum-mensur karışık yapıdadır. *Hayât-nâme* de mensur olmakla beraber, arada çeşitli türlerde manzum bölümleri de bulunan bir eserdir. Aşağıdaki tablo, bu nazım biçimlerinin metinde hangi bölümlerde yeraldığını vezinleri ve beyit sayılarıyla birlikte göstermektedir:

Tablo 2.2. Hayât-nâme'de Yer Alan Nazım Şekillerinde Kullanılan Vezinler ve Metinde Geçtiği Kısımlar

Nazım Şekli	Eserdeki Sayısı	Beyit Sayısı	Kullanılan Vezinler	Metinde Geçtiği Kısımlar
Mesnevî		462	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	Konunun işlendiği bölüm
Kaside	3	69	4 müstef'ilün (tevhid) mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün (na't ve methiye).	Giriş (tevhid, na't ve methiye)
Nazım	13	26	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün, fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	Konunun işlendiği bölüm ve 1 kez hâtime bölümü
Murabba	1	8	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün (münâcât)	Giriş (münâcât)

Tablodan da görüldüğü üzere *Hayât-nâme*'nin manzum bölümlerinde daha ziyade mesnevî nazım şekli tercih edilmiş, daha sonra ise 13 yerde nazım¹⁸, 3 yerde kaside ve 1 manzumede de murabba nazım şekli tercih edilmiştir. Mesnevî nazım şeklinde “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün”, kasidede “müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün” ve “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün”, nazımda “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” ve “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” ve murabbada da “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” vezni kullanılmıştır. Mensur yapı içindeki bu manzumelerin genel fonksiyonuna bakarsak; edebî esere bütüncül olarak yaklaştığımızda bunların metni toparlayıcı ve özetleyici işlevleri olduğunu rahatlıkla farkedebiliriz. Kıt'a ve nazım kullanımı ise mesnevîlerde çok yaygın görülmez. Metnimizde ise anlatılan konudan kopmaksızın mensur bölümde anlatılanların hemen ardından, son birkaç cümlede ifade edilenlerin özetlenmesi ve pekiştirilmesi fonksiyonuyla yer aldığı söylenebilir. Mesela birinci fasılda Mevlânâ (ö. 672/1273) ile Şems-i Tebrîzî'nin (ö. 645/1247) ilk tanışmaları anlatıldıktan sonra, mensur kısmın nihayetlendiği yerde bu konunun aslında uzun bir mesele olduğu vurgulanır ve sözü uzatmamak gerektiği şu nazımla belirtilir:

Şerh olırsa cümlesi şâhib-kemâl

Belki hâdden çıkısar işbu risâl

Söz gerek kim ola az u muhtaşar

Diñleyenler çekmeye tâ infî'âl (8b/6, 7)

29. fasılda da insanın beden ve ruh itibariyle en mükemmel surette yaratılması, kişinin kendi nefsinin bilerek Allah'ı tanımasının mümkün olduğu ve bu bilmenin nasıl olacağı maddeler hâlinde açıklanır, daha sonra da en son madde olan kendi varlığında ilim yoluyla Allah'ı bulma şu dörtlülle ifade edilir:

Hakk'ı bātıldan 'ilimle idince fark

¹⁸ Bu dörtlükleri xa-xa kafiye düzeniyle kafiyelenen kıt'adan ayırarak “nazım” nazım şekli adıyla değerlendirmemiz, bu dörtlüklerin metnimizde hepsinin birinci, ikinci ve dördüncü mısralarının “nazım”da olduğu gibi birbiriyle kafiyeli olması dolayısıyladır. İkinci olarak, Fırdevsî bu parçaları metinde “nazım” şeklinde nitelemiştir. Bu iki nazım şeklini birbirinden ayırmayıp kıt'a başlığı altında inceleyenler için bk. Halil Erdoğan Cengiz, “Divan Şiirinde Musammatlar”, **Türk Dili Dergisi: Divan Şiiri Özel Sayısı**, 1986, s. 415-417. Kıt'anın bir alt başlığı olarak değerlendirenler için bk. Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay., Ankara, 2016, s. 202.

Şek degül kim bulısardur kırb-ı Hakk

Kendü nefsin bilmeyince bir kişı

Hakk'ı mutlak fark idemez aıla bak (65b/14, 15)

2.2.3. Vezin

Manzum-mensur karışık ve mesnevî nazım şekliyle yazılmış olan *Hayât-nâme*'nin nesir bölümleri arasına serpiştirilmiş toplam 569 beyit olan şiirler ağırlıklı olarak remel bahrinin “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla kaleme alınırken seyrek de olsa bu kalıba ek olarak üç aruz kalıbı daha kullanıldığını görüyoruz. Bunlar, nesirle bölünen her bir manzume ayrı bir şiir olarak değerlendirildiğinde şu şekildedir:

Tablo 2.3. Hayât-nâme'de Kullanılan Vezinlerin Şiirlere Göre Dağılımı ve Beyit Sayıları

Vezni	Bahri	Şiir Adedi	Beyit sayısı
müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün	Recez bahri	1	16
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	Hezec bahri	3	56
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	Remel bahri	41	470
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	Remel bahri	7	14

Firdevsî, *Süleymân-nâme* ve onun dışındaki eserlerinde de “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbını sık kullanmıştır. Aşağıdaki tablo, Firdevsî'nin bu eserlerinde hangi kalıpları kullandığını göstermektedir:

Tablo 2.4. Firdevsî'nin Hayât-nâme Dışındaki Bazı Eserlerinde Kullandığı Aruz Kalıplarının Genel Bir Tablosu

Eser Adı	Kullanılan Aruz Kalıpları
Süleymân-nâme 6. ve 7.cilt	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün (2 şiir) mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün (1 şiir)
Süleymân-nâme 10. cilt	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün
Süleymân-nâme 63. cilt	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün müstef'ilün fe'ûlün müstef'ilün fe'ûlün
Süleymân-nâme 81. cilt	mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Süleymân-nâme 25 ve 26. Cilt	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün (sonda-1 şiir-münâcât-ı Firdevsî) mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün (1 şiir-Padişaha duâ)
Süleymân-nâme 44. cilt	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün müfte'ilün fe'ûlün (sonda-1 şiir- münâcât-ı Firdevsî)
Süleymân-nâme 72. cilt	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün (sonda-1 şiir- münâcât-ı Firdevsî)
Hakâyık-nâme	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün (1 kez-iki beyitte)
Kutb-nâme	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (na't ve kasidelerde) mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün (başta-1 şiir- münâcât-ı Firdevsî)
Satranç-nâme	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Münâzara-i Seyf ü Kalem	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün (1 şiir) müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün (1 şiir)

Tablodan da görüldüğü üzere Firdevsî, temelde en çok “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbını kullanmayı tercih etmiştir. Bunun yanında az da olsa “mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün”, “müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün”,

“mefâ’ilün fe’ülün mefâ’ilün fe’ülün”, “müstef’ilün fe’ülün müstef’ilün fe’ülün” ve mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün” kalıplarını kullandığı görülmektedir. Fuat Köprülü, dinî ve ahlâkî gayelerle yazılan ve muhatap olarak okumuş zümrenin değil halk kesiminin alındığı eserlerde ve özellikle mesnevîlerde, aruz vezninin hece veznine çok benzeyen “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün”, “mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün” gibi 11’li kalıplarının daha sık kullanıldığının altını çizer.¹⁹ Firdevsî’nin de bu genelleme içerisinde yer aldığı açıkça görülmektedir.

Fuat Köprülü’ye göre Firdevsî aruz ilmini Bursalı Melîhî’den öğrenmiştir.²⁰ Ayrıca “Söz gerek ki ola gāyet key şahîh/Lafzı gökçek vezni maḥbûb u şarîḥ”²¹ diyerek sözün yani şiirin doğru olan şeylerden bahsetmesi gerektiğini, vezninin de güzel ve açık olmasıyla güzelleşeceğini ifade eder. Firdevsî bunları bilmesine rağmen vezin uygulamasında klâsik dîvân şairleri ile kıyaslandığında çok fazla aruz tasarrufuna başvurur. Bu konuyu öncelikle çalıştığımız yazmanın imlâ özellikleri bakımından değerlendirecek; daha sonra ise Firdevsî’nin *Hayât-nâme*’de aruzu nasıl uyguladığına değinerek eserin okunuşu sırasında ortaya çıkan aruz tasarruflarından örnekler vermek suretiyle konuyu açıklamaya çalışacağız.

2.2.3.1. Yazmanın İmlâ Özellikleri Bakımından Aruz

Uygulamaları

Hayât-nâme, daha önce de belirttiğimiz gibi tek nüshadır. Yazmada var olan aruz imlâsı ile ilgili yapacağımız değerlendirmeler bu tek nüsha üzerinden yapılacaktır. Konuyu örneklendirmeye geçmeden önce “aruz imlâsı”²² kavramı üzerinde durmak istiyoruz. Aruz imlâsı “*Türkçe kelimelerin, bilhassa vokalleri bakımından, aruza yani aruz tef’ile ve kalıplarına, buradaki kapalılık-açıklık esasına uyularak yazılmasıdır*”²³ şeklinde tanımlanmıştır. Osmanlı Türkçesiyle yazılan eserlerde şiirde geçen Türkçe bir kelimeyi aruz tef’ilesine uydurmak için şairlerin bu kelimeleri farklı şekillerde yazabildikleri görülmektedir. Dolayısıyla nazımda ve

¹⁹ Fuat Köprülü, “Aruz (Türk)”, *İA*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, t.y. s. 645, 646.

²⁰ Fuat Köprülü, *a.g.md.*, s. 650.

²¹ Asuman Akay, *a.g.t.* s. 4.

²² Bu konu hakkında yazılan ilk makale için bk. Ali Nihat Tarlan, “Bir İmlâ Hususiyeti”, *İstanbul Üniv. Türkiyat Mecmuası*, S. 3., s. 229-232.

²³ Atabey Kılıç, “Aruz İmlâsı Üzerine Notlar”, *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: Prof. Dr. İsmail Ünver Adına*, C. 3, S.6, s. 472.

nesirde imlânın farklı hususiyetleri olacağı, Arap ve Fars aruzunun yanında Türk aruzunun da²⁴ metin neşri çalışmalarında ayrıca ele alınması gerekmektedir. Aruz imlâsının yansımalarının, özellikle Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde sadece Türkçe kelimelerde değil, Farsça ve Arapça kelimelerde de görülebildiği anlaşılmaktadır.

Bu tür aruz imlâsı örneklerini *Hayât-nâme*'nin manzum bölümlerinde geçen Türkçe kelimelerde sıkça görmekteyiz. Bu konuyu aşağıdaki başlıklar ve tablolar eşliğinde incelememiz mümkündür:²⁵

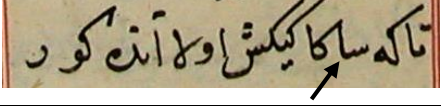
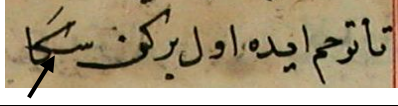
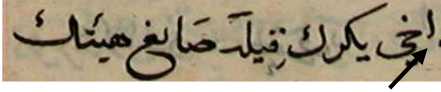
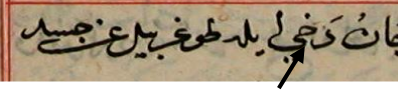
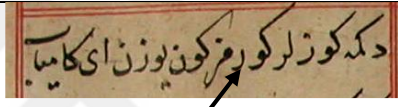
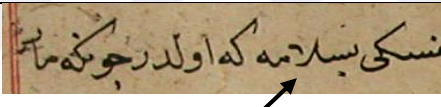
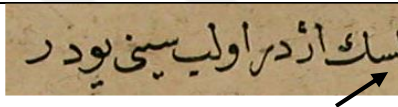
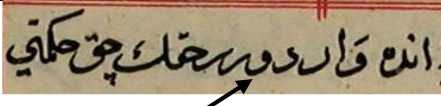
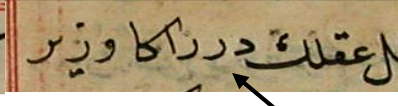
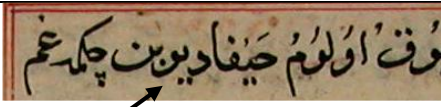
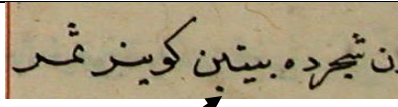
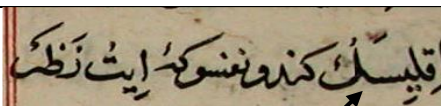
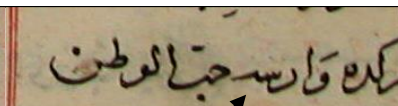
2.2.3.1.1. Türkçe Kelimelerin Aruz Vezninin Açıklık-Kapalılık Esasına Göre İmla Edilmesi

İncelediğimiz metnin nazım kısımlarında karşılaştığımız ve bu dönemde yazılan eserlerde sıklıkla görülen bir husus, Türkçe kelimelerde vezne bağlı olarak kısa hecelerin uzun, uzun hecelerin kısa okunacak şekilde imlâ edilmesidir. Metin, özellikle kısa hecelerin uzun okunması uygulamasına çok büyük oranda dikkat edilerek kaleme alındığı için bir kelimenin aynı metinde, hatta aynı sayfada farklı yazımıyla karşılaşmak mümkündür. Aşağıda verilen ilk tablo bu ikili imlâyâ bir örnek teşkil edebilecek çeşitli isim ve fiil soylu kelime ve eklerden oluşurken, ikincisi uzun hecelerin aruz dolayısıyla kısa imlâ edilmesini örneklendirmektedir:

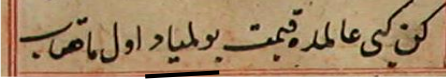
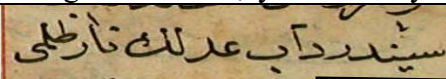
²⁴ Türk aruzu için bk. Fuat Köprülü, **DİA**, “Aruz (Türk)”, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, t.y., s. 643-653.

²⁵ Buradan “Fırdevsî'nin Hayât-nâme'de Aruz Kullanımına Dair Bazı Tespitler ve Eserin Okunuşu Sırasında Ortaya Çıkan Aruz Tasarrufları” başlıklı kısma kadar yazılan bölümler ve tablolar Sadık Yazar tarafından kaleme alınan “Türk Edebiyatında Aruz Etrafında Gelişen İmla Hususiyetleri” makalesinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bk. **Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu**, Kesit Yay. İstanbul, 2015, s. 277-300.

Tablo 2.5. Hayât-nâme'deki Beyitlerde Türkçe Kelimelerin İki Farklı Şekilde Yazılmasına Örnekler

Kelime		
Saña		
	Tā ki saña giñiş ola anda gör (52a/13)	Tā terahhüm ide ol bir gün saña (52b/4)
dahı		
	Dahı yigrek kıla Şāni' hey'etün (20b/12)	Cān dahı eyle toğar bil an cesed (20b/10)
Göremez		
	Göremez sence fāzıl şems-i nāzır (95b/6)	Degme gözler göremez gün yüzini ey kām-yāb (72a/2)
Besle-		
	Nefsüni besleme ki_oldur çünkü mār (78a/3)	Besleseñ ejder olup sini yudar (78a/4)
-durur		
	Ki_anda var-durur Hāk'uñ çok hikmeti (26b/5)	Fi'l-meşel 'aqluñ-durur aña vezir (87a/5)
-uban/- üben		
	Yok ölüm hayfā diyüben çekme gam (19b/1)	Çün şecerde bitüben göynür şemer (41b/11)
İse		
	'Ākil-iseñ kendü nef süne_it nazar (23b/5)	Hātıruñda var-ısa ħubbü'l-vaṭan (26b/14)

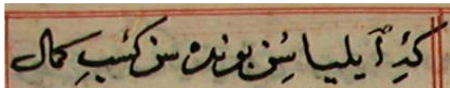
Tablo 2.6. Hayât-nâme’deki Beyitlerde Türkçe Kelimelerin Aruz Dolayısıyla Kısa Okunacak Şekilde İmla Edilmesine Örnekler

Kelime	İmlası
bulmayad[ı]	 Gün gibi ‘âlemde kıymet bulmayad[ı]_ol māhtāb
Söyündürdi	 Söyündürdi āb-ı ‘adlūn nār-ı zūlmi

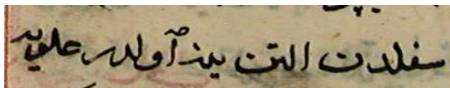
Görüldüğü üzere *Hayât-nâme*’nin manzum kısımlarında özellikle Türkçe bir kelimenin farklı şekillerde imlâsının en önemli sebeplerinden biri aruz imlâsıdır. Hâl böyle olunca “saña”, “dağı” gibi sık kullanılan sözcüklerin metnin içinde iki veya üç farklı şekilde yazıldığına, ayrıca metinde geçen pek çok Türkçe kelimenin bu esasa göre imlâ edildiğine şahit olmaktadır. Kısa hecelerin uzun imlâsı ise nispeten daha az görülmekle beraber bazı hecelerin aruz dikkate alınarak ünlü gösterilmeksizin imlâ edildiği görülmektedir.

2.2.3.1.2. Vasl’ın (Ulama) Özel Bir İşaretle Gösterilmesi

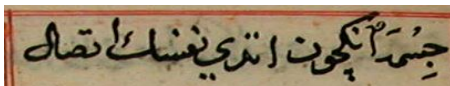
Aruz imlâsı içinde değerlendirilebilecek bir imlâ özelliği de vasl (ulama) uygulamasının sâd harfine benzeyen bir işaretle “” gösterilmesidir. Yazmada, tespit edebildiğimiz kadarıyla 16 yerde kullanılan bu işaret, sadece bir ünlü hecenin başka bir ünlüye katılması şeklinde olan ulamada gösterilmiştir. Böylece müellif/müstensih bu kelimelerin vezne hâlel getirmeyecek şekilde nasıl okunması gerektiğini de göstermiş olmaktadır. Aşağıdaki örnek mısralarda bu işaretin konulduğu görülmektedir:

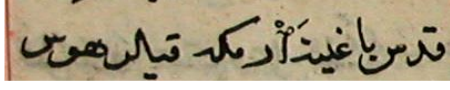
“**Ki_ey**leyesin bunda sen kesb-i kemal” (33a/1)

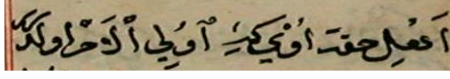
“Sifliden ilten **yine_ol**dur ‘ulvīye” (32b/12)

“**Cisme_**anuñçün itdi nefsūñ ittişāl” (33a/1)

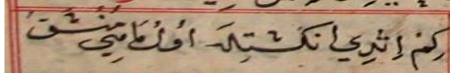

“Kuds bağına_irmege kılar heves” (33a/6)

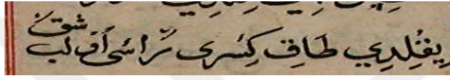

“Ehl-i Hakk’a uy ki_uli’l-emr ol-durur” (34a/6)

Metinde bir ünlünün diğer bir ünlüye ulandığı kimi yerlerde de bu işaretin konulmadığı görülmektedir:

“Kim itdi_engüş-ile ol mähı münşak” (4a/12)

“Yıkıldı tāk-ı kisrā re’si_olup şak” (4b/3)

Görüldüğü üzere yazmada vasl işareti ulama yapılarak okunması gereken her yerde değil, sadece bir ünlü hecenin başka bir ünlüye katılması şeklinde olan ulama çeşidinde gösterilmiş; fakat buna dair her bir mısra da düzenli bir biçimde uygulanmamıştır.

2.2.3.2. Firdevsî’nin Hayât-nâme’de Aruz Kullanımına Dair

Bazı Tespitler ve Eserin Okunuşu Sırasında Ortaya Çıkan Aruz Tasarrufları

Firdevsî’nin *Hayât-nâme*’de aruz kurallarını tatbikte çok özenli davrandığını söyleyemeyiz. Onun yaşadığı XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın ilk yirmi yıllık devresinde aruz veznini Türkçeye tatbikte güçlüklerin aşılması için Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların hızla yaygınlaştığı görülür. Bu yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise, İslâmiyet öncesi kullanılan hece vezninden, Türklerin İslâmiyet’i kabulü sonrasında benimsenen aruz veznine intibak dönemi de geçen birkaç asırda hemen hemen aşılmış; mesnevî, gazel ve kaside gibi belli başlı türler gelişimini tamamlamıştı.²⁶ Buna rağmen hece vezninin tesirleri bütün bütün silinmiş de değildi. Aruz vezniyle yazılan şiirlerde, hece veznini andıran ve sekizli ve on birli şekillerine uyan aruz vezinlerini tercih edenler de vardı.²⁷

²⁶ Nihat M. Çetin, “Aruz (Türk Edebiyatında Aruz)”, *DİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 424-437, s. 434.

²⁷ Fuat Köprülü, *a.g.m.*, s. 645, Nihat Çetin, *a.g.m.*, s. 434.

Bu konuyla ilgili yazılan bir makalede²⁸ Gülçin Ambros Firdevsî'nin *Kutb-nâme* adlı manzum bir tarih olan mesnevîsinde, vezin uygulamalarında aşırı derecede aruz tasarrufuna başvurduğunu ve bunu bilinçli bir şekilde önemsemeyerek yapmış olabileceğini iddia etmekte, halk kesimine hitap eden eserler kaleme aldığı için “*halk şiirinin görelî özgürlüğünü dîvân şiirine uygulamak istemiş olabileceğini*” öne sürmektedir. Hâlbuki bu eserini incelediğimizde özellikle kasidelerde şiirsel yönü zayıf olmasına rağmen vezin hatası olmadan da şiir yazdığını görebiliriz. Bunun dışındaki destanî anlatımın olduğu bölümlerde ise muhatabını dikkate alarak, okuyan kesimin yadırgamayacağı şekilde bu hususa özen göstermeye gerek duymadan yazdığı söylenebilir. Bu tür eserleri değerlendirirken sadece dîvân edebiyatının ölçütlerini değil, halk edebiyatını da göz önünde bulundurmak gereklidir. Ambros’a göre eğer bu bir özgünlükse, müellifin bu özgünlüğü hemen hemen tamamı halk kesiminin okuma zevkine hitap eden diğer eserlerinde de uygulamış olabileceği düşünülebilir. Biz bu görüşü *Hayât-nâme* çerçevesinde değerlendirmek istiyoruz.

İlgili makalede üzerinde durulan eser, Firdevsî'nin şu ana kadar tespit edilebilen tamamı manzum nadir eserlerinden biridir; en hacimli eseri olan ve 80 cildi aşkın olan *Süleymân-nâme* de neredeyse tamamı manzum-mensur karışık olarak yazılmıştır. Eserleri hakkında yapılan incelemelerde Firdevsî'nin şairlikle uzaktan yakından alâkasının olmadığı, eskilerin ulûm-ı mebâdî dediği başlangıç ya da temel bilimleri bilmediği öne sürülmektedir.²⁹ Bu da daha çok eserlerindeki aruzla ilgili hatalarına dayandırılır. Burada, Firdevsî'nin hayatını ve sanatını değerlendiren tarihî kaynaklarda ve eserleri hakkında yapılan çalışmalarda onun hakkında şu ana kadar tespit edilebilen ilk değerlendirmeyi yapan Latîfî'nin yaptığı eleştirinin izlerinin açıkça görüldüğünü ve bu yazılanlardan bağımsız bir değerlendirmeye rastlanmadığını da belirtmemiz gerekir. Bu hataların bir kısmını Türkçe kelimelerde görülen aruz imlâsı kapsamında değerlendirmek mümkündür. *Hayât-nâme*'nin manzum bölümlerinde bunun dışında da ciddi imâle ve zihaf hataları yapılmış ve bu kusurların

²⁸ Edith Gülçin Ambros, “Şaire Özgünlük Hakkı Tanımak: Firdevsî-i Rûmî'nin Kutbnâme'si ve Latîfî'nin Elitist Eleştirisi” (11-12 Aralık 2014 tarihinde Ankara'da yapılan “Türk Edebiyatında Manzum Tarihler Sempozyumu”nda sunulan “Şaire Özgünlük Hakkı Tanımak: Firdevsî-i Rûmî'nin Kutbnâme'si” başlıklı bildirinin genişletilmiş versiyonudur).

²⁹ İbrahim Olgun – İsmet Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s. XXVIII ve XXIX ‘den naklen Gülçin Ambros, **a.g.m.**, s. 4.

kapsamı alabildiğine genişletilmiştir. Bu bir açıdan bakıldığında onun şiire dair bu bilgileri klâsik dîvân şairlerinin eserlerinde uyguladığı ustalıkta tatbik etmediğini/edemediğini gösterebilir. Öte yandan Firdevsî aslında hiç de azımsanmayacak sayıda eser kaleme almış, bunları yazıya geçirme hususunda ciddi gayret göstermiş, birçok konuda bilgi sahibi velud bir yazardır. Kendisi de, pek çok eserini bir kere yazıldıktan sonra tekrar kontrol edecek veya ettirecek imkâna sahip olmadığını söylemektedir. Bununla beraber bu hususa ciddi bir dikkat sarfetmek istemiş olsaydı, sayıca daha az eser vererek bahsi geçen hatalarda daha dikkatli olabilirdi. Onun böyle bir amacının olmadığı, anlatım ve içeriği ön planda tutarak daha geniş halk kitlelerine birşeyler anlatma hevesinde olduğu anlaşıyor.³⁰ Zaten Latîfî'nin ifadelerinden Firdevsî'nin eserlerinin halk arasında rağbet gördüğü bilinmektedir.³¹ *Hayât-nâme* de, bütün bu hususiyetlerden müstağni değildir ve eserin manzum kısımlarında başvurduğu imâle, ulama ve zihaf sıklığı genel kullanımın üzerindedir. Konunun anlaşılması bakımından Firdevsî'nin *Hayât-nâme*'de var olan aruz uygulamalarından çeşitli başlıklar altında örnekler vermek istiyoruz:

1. **İmâle:** Bir kelimedeki ünlüyü, uzun ünlü biçiminde okumak ve takti'de o şekilde değerlendirmek³² olup kısa okunması beklenen bir heceyi uzun okumak anlamına gelir. İki çeşit imâle vardır:

a. **İmâle-i memdûde (medd):** İki ünsüzle veya bir uzun ünlü ve ünsüzle biten heceler (örnek: mest, dâr) kendilerinden sonra gelen kelime ünsüzle başlarsa bir uzun bir kısa hece değerinde okunur. Kendilerinden sonra gelen kelime ünlüyle başlarsa meddin yapıp yapılmayacağı şairin seçimidir.³³ Buradaki tek istisna “nûn” sesi olup bir uzun hece değerinde kabul edilir ve med yapılmaz. Aşağıdaki beyitler, imâle-i memdûde uygulamasına riayet

³⁰ Ömrünün sonlarına doğru, elden geçirip son hâliyle Yavuz Sultan Selim'e sunduğu dört cilt manzum bir eser olan *Süleymân u Belkîs*-tan bahsederken “ba'd-ez-ân tefsîr-i kebîrde olan Süleymân kıssasın heft cild kitâb te'lîf itmesine ser-cümle ebyât tecnîs ve tarsî' zü'lkâfiyeteyn olmak ve bî-nukûd dibâce bağlamak kaçdın kılup dört cildin tamâm idicek” (Bk. Sezer Özyaşamış Şakar, **a.g.t.**, s. 20) şeklindeki ifadelerinden, edebî yönü ağır basan daha sanatlı bir tarza yöneldiği anlaşılmaktadır.

³¹ Latîfî bunu eserinde şöyle ifade eder: “‘avâmü'n-nâsdan ezhân-ı kâşıra efsâne-i kıssası için ve hikâyât-h'ânlar ve kıssa-güzârlar kıssa hisşesi için ba'zî encümünde kırâ'at itseler olur. Zirâ 'avâm chehesi sözün nîk u bedin ne fehîm idebilir”. Latîfî, **a.g.e.**, s. 425.

³² Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 210.

³³ Ahmet Emin Saraç, “Fuzûlî'nin Farsça ve Türkçe Gazellerinin Aruz ve Kafiye Bakımından İncelenmesi”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Medeniyet Üniv. SBE., İstanbul 2018, s. 42.

edilerek medli hecelerin bir uzun bir kısa hece değerinde okunduğu örnek beyitlerden alınmıştır:

Nessāc ider kirm atlas-ı meř**dūd** toķur zer-nigār
Bennā kıılır naķlı yapar ķaır-ı müseddes hoş ģarīm (2a/11)

Gāh zulmet **gāh** gördüñ nār u nūr
Gāh Hāķķ'a nezdīk olduñ ģāhī dūr (23b/10)

Nefs gevherdür velī pāk ü laķīf
Ĥayy u nūrānī vü idrāki ģafīf (29b/3)

Medli hecelerde (yār, nūr, kesb gibi) kendilerinden sonra gelen kelime ünlüyle başlarsa řair burada ulama yapabilir ve bu hece bir buçuk değerinde olmaktan çıkarak bir kapalı hece hâline gelir. Böyle değerlendirildiğinde Klâsik Türk şiirinde âhengi artıran bu uygulamadan çeşitli örnekler aşağıda verilmiştir:

Ne medĥ ide ģalāyık aña lāyık
Le fī ģalkın didi ta' **zīm** idüp Hāķ (4b/7)

Çün senüñ-çün **seyr** ider encüm bürüc
Çün senüñ-çün **devr** ider dāķil ģurüc (22a/10)

Nuķķıdur Firdevsi'nüñ āb-ı ģayāt
Gūs iden anı bulur mevtden necat (36a/2)

Metnimizde bu uygulama oldukça sık görölürken 6 beyitte ulama imkânına rağmen medli hece şeklinde değerlendirilerek bir buçuk ses değerinde okunmuş

heceler de göze çarpar.³⁴ Ses değerine hâle getiren bu durum aruzda hataya yakın bir uygulama olarak kabul edilebilir:

Câr erkân çün senüñ-çün dâyedür

Mihr u meh çarh-ı felek ser-mâyedür (22a/11)

‘İlm-i Hâk’la gönüñi ma’mür it

Ma’deletle cânüñi pür-nür it (87a/2)

Hâk’a isterseñ bulasın sen vüşül

Varlıguñı terk idüben pâk ol (58a/5)

b. İmâle-i maksûre: Bir kelimedede geçen ünlüyü, uzun ünlü biçiminde okumak, yani açık heceyi kapalı hece yerine koymaktır.³⁵ Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler zaten uzatılarak okundukları için imâle sayılmazlar. Aksine bu ünlülerin kısa okunmasıyla zihaf oluşur. İmâle-i maksûre Türkçe sözcüklerde yapılan uzatmadır.³⁶

Atıv vavlarında, izafet kesrelerinde ve imlâ harfî olan ye’lerde yapılan imâle eskiden beri bariz bir kusur olarak görülmemektedir. Türkçe kelimelerde yapılan imâleler ise bilhassa kelime ortasında ve “i” ünlüsünün dışındaki ünlülerde hoş karşılanmamıştır. Türkçe kelimelerde uzun ünlünün olmaması Türk şairlerini özellikle ilk dönemlerde imâle yapmaya mecbur bırakmıştır. İmâle çok defa bir kusur olarak görülmekle beraber bazı hâllerde metne âhenk veren bir unsur olarak da yer alır.³⁷ Metnimizde bu imâle çeşidi sayılmayacak kadar fazla olduğu ve ayrı bir araştırma konusu olduğu için aşağıda çok belirgin örnekler çeşitli şekillerde kategorize edilerek verilmiştir:

³⁴ Metinde bu uygulamanın görüldüğü diğer beyitlerin numaraları: 2b/2, 29b/1, 64a/15.

³⁵ Yekta Saraç, a.g.e., s. 210.

³⁶ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yay., İstanbul, 2005, s. 146.

³⁷ Yekta Saraç, s. 210, 211.

İzafet kesresinde: Bu imâle, Farsça izafetlerin olduğu beyitlerde sık görülmese de vezin gerektiği yerlerde uygulanmıştır:

Dārende-i ʔāk-ı muḳarnas bī-bedel bī-ḫūn u ḫūn
Sāzende-i ʕarḥ-ı muḳavves ḡaybdān_ı ʿālim ʿalīm (2a/8)

Şūret-i ḡayvāniye irse zevāl
Cānlanur rūḡāniye bulur kemāl (19b/2)

Atıf vavlarında:

Çi ger **bay u ya yoḡsulam** senüñem
Çi ger **şāh u yaḡod ḡulam** senüñem (3a/12)
Bu cesed-durur ḡüher ḡākī ṣaḡl
ʿĀciz **ü muḡlim** olur ḡor u zelīl (29b/1)

Hâ-yı resmîyelerde:

Geymiş külāh-ı kec kebūd ʕarḥ-ı sipihre_eyle nāzar
Şemleşini Şems şarınub urur semāʿ ider ḡarīm (2a/14)

Yidi **ḡoḡḡa**dur eflāk ol ḡüher ḫūn
Sekiz cennet o şāḡuñ taḡtı muḡlak (4b/4)

Türkçe kelime ve eklerde yapılan imâleler:

Kelime kökünde:

Ḳuş **ḡulavuzsuz** uçuban ḡidemez
Kimse **kendüden** kemāl kesb idemez (34a/10)

Keyf-ile kemdendür münezzeh bu 'azīm **evi** anuñ
Lemmā vü lemden[dür] berī hükmi muṭā' -i ke's-şarīm (2b/5)

Sözi **çoğ** itdügümi kıılma 'aceb
Kim gereklüdür sözüm iy luṭf-ı Rab (34a/11)

Kelime ortasındaki eklerde:

Yok **hikmetine** hiç muḥālif **kudretine** hem mu'ın
Yok **'izzetine** hem fenā bākī anuñ mülk-i melīm (2b/4)

Huzāyā ki benüm 'āciz çü miskīn
Kim **itmedüm** saña ṭā'at ne te'zīn (3a/8)

Cān cesedden olmayınca dūr pes
Ḳurb-ı Haḳḳ'a **bulmayısar** dest-res (23b/3)

Kelime sonundaki eklerde:

Huzā cem' eyleyüp cümle kemālāt
Kemāl **içre** nebī **kıldı** muşaddaḳ (4b/2)

Cemāli küntü kenzüñ sırrı taḥḳīḳ
Haṭı furḳān u yüzi menşūr evraḳ (4a/13)

Kāmil-iseñ **nefsüne virme** dilek
Ḳıl zebün ki **dutına** ḥūy-ı melek (78a/4)

2. **Zihaf:** Zihafın klâsik literatürdeki anlamı aruz tef'ilelerinde meydana gelen değişikliklerdir. Fakat Türk edebiyatında zamanla bu anlamı unutulurak normalde

uzun okunması beklenen bir heceyi kısa okumaya zihaf denmeye başlanmıştır.³⁸ Firdevsî, metnimizde Arapça ve Farsça kelimelerin köklerinde, ağırlıklı olarak da son hecede bir buçuk hece değerinde olan ve medli okunması gereken sesleri tek kapalı hece olarak değerlendirmiştir.³⁹ Genellikle metnin edebî değerini düşüren bu zihafa aşağıdaki beyitler örnek olarak verilebilir:⁴⁰

Gāh z̤ulmet gāh gördüñ nār u nūr
Gāh Hakk'a **nezdīk** olduñ ġāhī dūr (23b/10)
Dünyāda 'uqbā-y-içün eyle 'amel
Fikr u tedbīründe olmaya h̤alel (55b/2)

Bundan başka, herhangi yazılı bir kuralı olmamasına rağmen klâsik edebiyat şairlerinin Necâtî, Fuzûlî, Nihânî gibi mahlasların son hecelerinde sıklıkla zihaf yaptıkları görülmektedir. Bu şekilde bir zihafın yaygın görülmesi, şairlerin bunu bir kusur olarak görmediklerine bir işaret sayılabilir. Metnimizde hem müellifin mahlası olan “Firdevsî” kelimesinde, hem de sonunda nispet ye'si olan bazı kelimelerde bu zihaf görülmektedir.⁴¹

Gelmesün **Firdevsî**'nüñ sözi ba'īd
Vardur āyet okı min h̤alkın cedīd (20b/13)

Şüret-i **hayvāniye** irse h̤alel
Bilki [hem] **rūhāniye** olur bedel (19b/3)

Kāmil-iseñ māyil olma **sifliye**
'Āķıl-iseñ cehd idegör **'ulviye** (28b/1)

³⁸ Ahmet Emin Saraç, **a.g.t.**, s. 53.

³⁹ Metinde bu şekilde kelime kökünde zihaf tespit ettiğimiz diğer kelimeler: pādīşāh, nüvāh̤t, ādem, cānā, yār, kemāl, pāk, mūtū, āşār, cāh, mahkūm.

⁴⁰ Bu ve diğer zihafı sesler metnimizde italik şekilde yazılarak belirtilmiştir.

⁴¹ Metinde bu şekilde kelime kökünde zihaf tespit ettiğimiz diğer kelimeler: dā'ī, h̤ālī, a'ī, 'āşī, fānī, ma'nī, cismānī.

Sakin yâ ile biten kelimeler terkibe girdiklerinde son hecede zihaf yapılabilir. Metnimizde bunun örneği sadece bir beyitte görülmektedir:

Hiṭābı **mūnhi**-i eflāk-ı gāyet
‘İṭābı **dā’i**-i ācāl-ı kāhir (94b/13)

Normalde bir buçuk hece değerinde olan, fakat zamanla Türkçeleşip adeta bir kapalı hece olarak değerlendirilen “hīḫ” kelimesi ve “Allāh” lafzının son hecesi metnimizde de telaffuz edildiği şekliyle genellikle bir kapalı hece değerinde okunmuştur:

Hiḫ bilür misin nedür iy yār-ı hāl
Maḫṣūd ol kim kesb idesin sen kemal (32b/14)

Rūḫ ne cevherdügin **Allāh** bilür
Ḥaḫ'dan özge var mı di **Allāh** bilür (11a/9-14)

3. Ulama: Aruz vezni bağlamında birkaç çeşidi olan vasl’ın (ulama)⁴² en sık görülen şekli, sonu ünsüzle biten bir kelimeyi vezin dolayısıyla ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlamaktır. Açık heceye ihtiyacı olan şair, bu şekilde bir uygulama ile kapalı olan heceyi açık hâle getirir. Metinde sıkça görülen örneklerden ikisi şöyledir:

Ḳuds bāḡ-iken saña evvel vaṭan
Cāna niḫün mer**keb**—oldı yirde ten (32b/11)

Cem’ olupdur mecl**is**—iḫre ‘āḫilān
Nāḫ**ır**—olmuşdur sözüne fāzılān (9a/4)

⁴² Ulama ile ilgili bilgiler ve sınıflandırma için Sadık Yazar, **a.g.e.**, s. 286-288’deki bilgilerden yararlanılmıştır.

Yazma metinlerde rastlanılan ikinci bir ulama şekli de, medli yani bir buçuk hece değerindeki “yâr”, “nûr”, “kesb” gibi hecelerdeki açık hece değerini düşürmek için yapılandır. Bu konuya “imâle-i memdûde” başlığında da değindiğimiz için burada sadece bir örnek vereceğiz:

Cāhil-iseñ kalduñ işbu **hāk_ara**
Pāk olur mı yūriyen **nā-pāk_ara** (30b/6)

Bir diğer ulama çeşidi ise daha ziyade Türkçe kelimelerde bir ünlü hecenin başka bir ünlü heceye katılmasıdır. “Ki” bağlacı ile ol- kelimesinin birleşerek k’ol-, nice ve ol- kelimelerinin ise nic’ol- şeklinde imlâsı bu vasfın yaygın örneklerindendir. Bu şekilde bir uygulamayla bir hecelik fazlalık ortadan kaldırılmış olur. Klâsik eserlerde bu şekildeki ulamaların kelime kadrosu bellidir. Bununla beraber özellikle mesnevî nazım şekliyle yazılan eserlerde ve tercümelerde bu kelime kadrosunun genişleyip Arapça ve Farsça kelime ve ekleri de kapsadığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili metnimizden örneklendirme yaparsak:

Şākir andan kāmīlān-ı pūr-hūner
Zākir anuñ hāzretine **_alkı**ş ider (5b/3)

Her ne kim yaratdı Hālīk bī-gümān
Yirli yirince düzet**di_añ**la ‘ayān (18b/8)

Ḳadem başduḳda ‘ālem mülkine **_Aḥ**med
Yıḳıldı tāk-ı kisrā re’**si_ol**up şaḳ (4b/3)

Hayât-nâme’de iki ünlünün birbirine katılması şeklindeki ulamanın kapsamı genişletilerek Farsça tamlamalardaki izafet kesresinin de kendisinden sonra ünlüyle başlayan kelimeye katıldığı görülmektedir:

Muhammed'dür Resûl-**i** a'zam muhakkağ
Kim itdi_engüş-ile ol mâhı münşak (4a/12)

Cân dilerken cennet-**i** a'lâ gülşenin
Hîç seve mi bu heyûlâ küllhanın (42a/1)

Loğma ki âdem yise hoş kan olur
Pes hayât-**i** ebed bulup ol cân olur (56b/3)

4. **Kasr:** Aruzda, uzun olan Arapça, Farsça bir kelimeyi “hafifleştirerek” okumaktır. Yani “şâh” yerine “şeh”, “nigâh” yerine “nigeh” okumak buna örnek olarak verilebilir.⁴³ Metnimizde birkaç yerde kasr uygulamasına tesadüf edilir. Bunlardan bazıları şu cümlelerde geçmektedir:

Tâ ola cev**l**engehûn 'arş u felek (39a/9) (kelimenin aslı cevâlâneh)
Mihr u **meh** çarh-ı felek ser-mâyedür (22a/11) (kelimenin aslı mâh)
Ki iki_olmaz mülke **şeh** Vâhid gerek (77b/3) (kelimenin aslı şâh)

Bu örneklerde de görüldüğü gibi Firdevsî, *Hayât-nâme*'nin nazım bölümlerinde diğer kalıpları az da olsa kullanmakla beraber, ağırlıklı olarak aruz vezninin hece veznine çok benzeyen “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbını kullanmıştır. Bu da halk kesiminin muhatap alındığı dinî ve ahlâkî gayelerle kaleme alınan eserlerde sık görülen bir durumdur. İncelememize esas olan yazmada da imlâ bakımından aruza dikkat edildiği, özellikle Türkçe kelimelerde uzun hece gerektiği yerde uzunluğu gösteren imlâ harflerinin yazıldığı görülmektedir. Ayrıca ulamanın yazmada düzensiz de olsa bazı yerlerde sâd harfine benzeyen bir işaretle gösterildiği görülür. Firdevsî'nin yaşadığı XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başları aruz veznini tatbik etmek için Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların şiirde çok fazla hızla kullanıldığı bir dönemdir. Bunun yanı sıra Türklerin İslâmiyet öncesi kullandığı hece vezni etkisini

⁴³ Cem Dilçin, **a.g.e.**, s. 16.

kaybetmemiş, özellikle mesnevîlerde hecenin sekizli ve on birli kalıplarına uyan vezinler tercih edilmiştir. Dîvân şiiri geleneğinden beslendiği anlaşılan ve bunun bir yansıması olarak eserlerinde manzum bölümlere yer veren Firdevsî'nin, bu tarz eserlerinde halk kesimine hitap ettiği için şuurlu olarak aruz ve kafiye kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalmadan yazdığı, dîvân şiirini halk edebiyatına yaklaştırdığı, böylece özgün olduğu iddia edilmektedir.⁴⁴ Biz Firdevsî'nin *Kutb-nâme* eseri için öne sürülen bu tezi, -*Hayât-nâme* konu bakımından farklı olmasına rağmen- dikkate alarak, Firdevsî'nin bu eserde aruzu nasıl tatbik ettiğini tabloların da yardımıyla örneklendirmeye çalıştık. Bütün bunların neticesinde eserde aruz kurallarına tam olarak bağlı kalınmadığının, yapılan hataların çerçevesinin de oldukça geniş tutulduğunun farkına vardık. İddia edildiği gibi Firdevsî tüm bu kuralları bilmekle beraber, gerçekten de hitap ettiği kesimin yadırgamayacağını da bilmenin referansıylar, kuralları önemsemeyerek anlamı öncelemiş olabilir. Bu durumda kendi çağında bu açıdan da farklı olduğundan dolayı yoğun eleştirilere maruz kalmış olması muhtemeldir. Bu iddiaların netleşmesi için müellifin diğer eserleri ve aynı düzlemde karşılaştırılabilir başka eserlerle birlikte döneminin şartları da göz önünde bulundurularak ayrıntılı incelenmesi gerektiği açıktır.

2.2.4. Kafiye

Kafiye, en az iki mısra sonunda, anlamca ayrı, sesçe birbirine uyan iki sözcük arasındaki ses benzerliğidir.⁴⁵ Kafiye yapıyı oluşturan, tekrarlanan bir sestir ve bunu gösteren harfe revî denmiştir.⁴⁶ Kafiye türleri revî harfine bakılarak belirlenir.

Hayât-nâme'nin manzum bölümlerinde farklı nazım şekilleriyle şiirler bulunmaktadır. Metnimizin kafiye yapısını incelerken bunu dikkate alarak mesnevî ve mesnevî dışındaki nazım şekillerinde kafiye olmak üzere iki başlık altında inceledik.

⁴⁴ Daha fazla bilgi için tezimizin "Firdevsî'nin *Hayât-nâme*'de Aruz Kullanımına Dair Bazı Tespitler ve Eserin Okunuşu Sırasında Ortaya Çıkan Aruz Tasarrufları" bölümüne bakılabilir.

⁴⁵ Cem Dilçin, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁶ Yekta Saraç, *a.g.e.*, s. 265.

2.2.4.1. Hayât-nâme’de Mesnevî Nazım Şeklinde Kafiye

Kullanımı

Metnimizde mesnevî nazım şekliyle toplam 434 beyit bulunmaktadır. Mesnevîlerde her beyit kendi içinde kafiyelendiği için şiirin genel ritmini belirlemez. Ancak bu şekilde kafiyelenme müellifin kafiye ve redif için seçtiği kelimeleri inceleme imkânı sunar. Bu kısımda yer alan beyitlerin hemen hemen tamamında mücerred ve mürdef kafiye⁴⁷ kullanılırken, kafiye'nin geçtiği kelimelerin diline baktığımızda aşağıdaki gibi bir tablo karşımıza çıkar:

Tablo 2.7. Hayât-nâme’de Mesnevî Nazım Şekliyle Yazılan Beyitlerdeki Kafiye Sözcüklerinin Dili ve Bunların Geçme Sıklığı

Kafiye Sözcüğünün Dili	Mesnevî Nazım Şeklinde Geçme Sıklığı
Arapça	236
Arapça-Farsça	83
Türkçe	46
Farsça	35
Türkçe-Arapça	23
Türkçe-Farsça	11

Bu tablo Firdevsî’nin kafiye kelimelerini daha çok Arapça kelimelerden seçtiğini göstermekte olup bunların sayısı 236’dır. Mesnevî nazım şekliyle yazılan beyitlerin çoğunda böyle bir kullanım söz konusudur. Arapça-Farsça kelimelerle yapılan kafiyeli beyitlerin sayısı 83’tür. 46 beyitte Türkçe kelimelerle kafiye oluşturulmuştur. 35 beyitte de Farsça sözcüklerle kafiyeli beyitler kurulmuştur. Ayrıca Türkçe-Farsça olan sözcüklerle yapılan kafiyeler de varsa da sayıca azdır. Bu konuyla ilgili bazı örnekler şunlardır:

Arapça kelimelerle yapılmış kafiyeli beyitler:

Ten kafesdür çıkmayınca murğ-ı **rûh**

⁴⁷ Mücerred kafiye yalnız revî harfiyle yapılan kafiye'dir. Mürdef kafiye ise revî harfi ile beraber ridf harfinin de bulunduğu kafiye'dir “..cihân/...nişân” kafiyesi gibi. Bk. Yekta Saraç, **a.g.e.**, s. 272.

Mülk-i bâkîden aña _açılmaz **fütûh** (22a/7)

‘Âlem-i ‘unşur-durur kevn ü **fesâd**

Pes anuñ kevnine yokdur **i’timâd** (25a/8)

Türkçe kelimelerle yapılmış kafiyeley beyitler:

Zînet-i dünyāya sen **aldanmağıl**

Fānî mülki saña bâkî **şanmağıl** (23b/4)

Pes gerek nefsüñi te’ dîb **idesin**

Hakk’a _iresin çünkü bundan **gidesin** (28a/15)

Farsça kelimelerle yapılmış kafiyeley beyitler:

Söz gerek kim dinicek dilde **revân**

Müstemi‘ taḥsîn ide ol dem **hemân** (9a/6)

Cân cesedden olmayınca dūr **peş**

Ḳurb-ı Hakk’a bulmayısar **dest-res** (23b/3)

Arapça ve Farsça kelimelerle yapılmış kafiyeley beyitler:

Gerçi ten fānî olur yokdur **gümân**

Lîki bâkî ḳalır aña işbu **cân** (22a/6)

Ne heves ḳıldıñ gelüp bu **menzile**

Ne sebebdan düşdüñ âb-ıla **gile** (25a/4)

Türkçe ve Arapça kelimelerle yapılmış kafiyeley beyitler:

Bundan efḍal var-iken saña **vaṭan**

Bunda tırmak 'acz-ile her dem **neden** (25a/4)

Hâtıruñda var-ısa **hubbü'l-vaṭan**

Cāna pervāz urup iriş aña **sen** (26b/14)

Türkçe ve Farsça kelimelerle yapılmış kafiye beyitler:

Bu cevāriḥ bu kuvā her ne ki **var**

Hep ra'ıyyetdür aña vü **pīšekār** (87a/6)

Nefsüñi besleme ki _oldur çünki **mār**

Besleseñ ejder olup sini **yudar** (78a/4)

2.2.4.2. Kaside, Nazım ve Murabba Nazım Şeklinde Kafiye

Kullanımı

Hayât-nâme'de mesnevî dışında kaside, nazım ve murabba nazım şekilleriyle yazılan şiirler vardır. Kaside ve nazım tek kafiye etrafında şekillendiği ve beyit sonları dikkate alındığı için murabbayı da beraberinde değerlendirdiğimizde, kullanılan kafiye şekillerinden sırasıyla şöyle bir tablo oluşmaktadır:

Tablo 2.8. Hayât-nâme’de Kaside, Nazım ve Murabba Nazım Şekillerinde Kullanılan Kafiye ve Çeşitleri

Nazım Şekli	Kafiye şeması	Kafiye ⁴⁸	Kafiye Çeşidi
Kaside	aa, ba, ca...	 -īm	Mürdef Kafiye-ridf-i yâî
Murabba	aaaA, bbbA, cccA....	 -īn	Mürdef Kafiye-ridf-i yâî
		 -īm	Mürdef Kafiye-ridf-i yâî
		 -l	Mücerred Kafiye
		 -nd	Mukayyed Kafiye ⁴⁹
Kaside	aa, ba, ca..	 -k	Mücerred Kafiye
Nazım	aaba	 -āl	Mürdef Kafiye-ridf-i elifi
Nazım	aaba	 -l	Mücerred Kafiye
Nazım	aaba	 -āl	Mürdef Kafiye-ridf-i elifi
Nazım	aaba	 -k	Mücerred Kafiye
Nazım	aaba	 -āt	Mürdef Kafiye-ridf-i elifi
Nazım	aaba	 -ān	Mürdef Kafiye-ridf-i elifi
Nazım	aaba	 -āb	Mürdef Kafiye-ridf-i elifi
Nazım	aaba	 -āl	Mürdef Kafiye-ridf-i elifi
Nazım	aaba	 -ūr	Mürdef Kafiye-ridf-i vâî
Nazım	aaba	 -ir	Mürdef Kafiye-ridf-i yâî
Nazım	aaba	 -ār	Mürdef Kafiye-ridf-i elifi
Nazım	aaba	 -l	Mücerred Kafiye
Nazım	aaba	 -r	Mücerred Kafiye
Nazım	aaba	 -ār	Mürdef Kafiye-ridf-i elifi
Kaside	aa, ba, ca...	 -r	Mücerred Kafiye

Tablodan da anlaşılacağı gibi Firdevsî *Hayât-nâme*’nin kaside, nazım ve murabba nazım şekillerinde ağırlıklı olarak mürdef kafiyei tercih eder. Hemen

⁴⁸ Revi ve reviden önce tekrarlanan kafiye seslerine işaret etmektedir.

⁴⁹ Mukayyed kafiye: Reviden önce gelen ridf harflerinden olan elif, vav, ye dışında bir sakın harfin var olup, ondan önce de bir med harfinin bulunmamasıdır. A. Emin Saraç, *a.g.t.*, s. 70.

ardından mücerred kafiye gelir. Sadece bir yerde de mukayyed kafiye kullandığı görülür. Kafiye sesleri açısından en fazla tercih edilenler “-āl, ār” gibi “ā” uzun ünlü barındıran ses üniteleridir. Bu “dîvân şairleri en fazla mürdef kafiye kullanmışlardır”⁵⁰ çıkarımını da doğrular mahiyettedir.

Metinde çok az da olsa zü-kâfiyeteyn⁵¹ beyitler bulunmaktadır:

Dārende-i tāk -ı mukarnas bī-bedel bī-çün u çün

Sāzende-i çarḥ-ı mukavves ğaybdān_ı ‘ālim ‘alīm (2a/8)

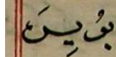
Sübḥān-ı a‘zam bī-naẓīr ol lā-yemūt u lā-yenām

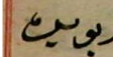
Sultān-ı ‘ālem bī-vezīr ol lā-yefūt u lā-kazīm (2a/12)

Bu tasniften sonra metindeki beyitlerin tamamına baktığımızda; 14 yerde ses benzerliğinden çok, harf benzerliğine dayanan ve aynı zamanda cinas da olan göz kafiyesi örneklerine⁵² rastlanmaktadır:

‘Ākıl olan fāniye niçün baḳa

Çünkü yok bunda şebāt-ıla beḳā (25a/11)

Añlaya ḳandan gelüp sin bu yire

Ne işitdūñ tıyduḡuñ ne buyura (30b/2)

Bu örneklerden başka metnimizde geçen cinaslı kafiye rastlanan beyitlerden bazıları aşağıda gelmektedir:

Hakk'a tā'at eyleyüp nefsüñi bil

⁵⁰ Yekta Saraç, **a.g.e.**, s. 275.

⁵¹ Bazı şiirlerde mısra sonundaki kafiye haricinde, alt ve üst mısralarda birbirine paralel biçimde kafiye bulunduğu da olur ve bu, şiirde ahengi artıran bir unsurdur. Bu şekilde iki kafiye bulunduran şiirlere zü-kâfiyeteyn denir. Yekta Saraç, **a.g.e.** s. 268.

⁵² Mes'ud b. Ahmed, **Süheyl ü Nev-bahâr: İnceleme-Metin-Sözlük**, Haz. Cem Dilçin, A.K.M. Başkanlığı, Ankara, 2016, s. 141.

Menzilüne irmege var bağla bil (30b/7)

Ehl-i Hakk'a uy ki_uli'l-emr ol-durur

Hazrete layık seni ol oldurur (34a/6)

Kendü nefsin bilmeyen bilmez Hak'

Hakk'ı bilmez seçmeyen bātıl hakı (32b/8)

2.2.4.3. Hayât-nâme'de Kafiye Kusurları

Aşağıdaki beyitte “varlık” ve “menlik” kelimelerinde kaf ve kef harfleri arasında mahreç yakınlığı ile kafiye yapılmıştır. Çıkış yerleri yakın olan b/p, d/t, h/h vb. harflerle yapılan bu kusur ikfâdır:

Ara yirde mâ vü menlik kalmaya

Hak'dan ayru sende varlık kalmaya (39b/6)

Yazmada tespit edebildiğimize göre iki yerde kafiye kelimeleri birbirine uydurmak için harf ekleme veya çıkarma yapılmıştır. Aşağıdaki ilk örnekte nizâ', zâğ (karga) kelimesine uydurulmak için “nizâğ” şeklinde yazılmıştır. İkinci beyitte ise risâle kelimesinin sonundaki “e” sesi aynı gerekçelerle düşürülmüştür:

Çün kim insân-ıla mahrem olsa zâğ

Ögrenür âdem dilin yokdur nizâğ (56a/15)

Şerh olırsa cümlesi şâhib-kemâl

Belki hâdden çıkısar işbu risâl (8b/6)

2.2.5. Redif

Redif, kafiyei oluşturan sözcüğün son harfi olan reviden hemen sonra gelen anlam ve fonksiyon açısından aynı ek, kelime veya kelime topluluklarıdır. *Hayât-nâme*'de kullanılan redif kadrosu, kullanılma sıklıkları ile birlikte şu şekildedir:

Ek hâlindeki redifler: -a/-e (12 kez), -esin/-asın (10 kez), -ı/-i (9 kez), -durur (8 kez), -ın/-in (6 kez), -üñ (4 kez), -ur/-ür (4 kez), -ısar/iser (2 kez), -dür (3 kez), -ye (3 kez), -si (2 kez), -ini, -ine, -ñe, -er/-ar, -dan, -sin, -emez, -uñı, -ğıl, -ıla, -leye, -maya, -meyesin, -em.

Kelime hâlindeki redifler: olur (10 kez), kıl (5 kez), olası (4 kez), ola (4 kez), ol (3 kez), odur (2 kez), gerek (2 kez), eyleye (2 kez), it (2 kez), degül (2 kez), ider (2 kez), bulur (2 kez), Şems, bes, iden, eyledüñ, geçer, eylegil, nedür, ide, anuñ, gör, görür, kılmaya, ara.

Bir ek ve bir kelimedenden oluşan redifler: -e sen, -ye sen, -señ gerek, -ı yok, -er kişi,

Kelime grubu hâlindeki redifler: Allâh bilür, em ben, kıl taleb, olsun Pâşâ.

Buna göre metindeki redifler ek, ek ve kelime, kelime ve kelime grubu hâlinde karşımıza çıkmaktadır. Metinde kelime grubu yapısındaki rediflerin pek fazla yer almadığı görölür. Ek ve kelime şeklindeki rediflerin kullanımı da çok değıldir. Bununla beraber daha çok ek şeklindeki redifler göze çarpmakta olup hemen hemen hepsi metinde birden fazla kez kullanılmıştır. Metnimizde geçer redifli beyitler için birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

Bu ceseddür çüriyen siflî geçer

Cân nite ölür ki ol 'ulvî geçer (28a/7)

Nefs kâfirdür müselmân eylegil

Var riyâzetle _ehl-i îmân eylegil (30b/1)

Çün fenâ mülkin kıyup gitseñ gerek

Berk ne tutduñ terk-i ĥod itseñ gerek (52a/11)

Ĥuzāvendā saña bir bendeem ben

Senüñ zikrũñle dāyim zindeem ben (3a/14)

Sonuç olarak, Firdevsî *Ĥayât-nâme*'nin manzum bölümlerinde ağırlıklı olarak mürdef kafiye, hemen ardından da mücerred kafiye tercih etmiş, birkaç örnek haricinde bunun dışına çıkmamıştır. Mesnevî nazım şekliyle yazılan beyitlerinde kafiye'nin yer aldığı kelimeler çok büyük oranda Arapça sözcüklerden oluşur. Sadece Türkçe sözcüklerle kafiye kullanımı Farsça kullanımına göre daha fazla görülse de, Arapça kelime kullanımının yanında çok azdır. *Ĥayât-nâme*'de, kafiye kullanımında yoğun hatalara tesadüf edilmemektedir. Çoklukla aynı kafiye şekillerini ve redifleri tekrar ettiği için hata sayısı da azalmıştır. Bununla beraber, belki de çoğu zaman halk kesiminin anlayışını göz önünde bulundurarak muhtevayı öncelediğini, hatta bunun için devlet tarafından teşvik edildiğini⁵³ de düşünersek, bu kesimin hoşlanacağı âhengi sağlamış olduğunu söyleyebiliriz. Eserin genel görünümü böyle olsa da, kafiye açısından sağlam ve sanatlı beyitlere yer yer tesadüf edilmektedir. Rediflerin kullanımına baktığımızda da benzer şeyleri söyleyebiliriz. Redifler sıklıkla ek hâlinde ve farklı beyitlerde yinelenerek kullanılmış, kelime ve kelime gruplarının redif olarak kullanımında tekrarlara düşülmüştür.

⁵³ Bekir Biçer, *Firdevs-i Rûmî ve Tarihçiliği*, Tablet Yay., Konya, 2006, s. 32.

2.3. ESERİN MUHTEVASI

Hayât-nâme önce mensur, sonra manzum olarak kaleme alınan tevhitte başlar, münâcât, na't ve Koca Mustafa Paşa övgüsüyle devam eder. Sonra kitabın bâblarının belirtildiği “Der Beyân-ı İbtidâ-i Kitâb ve Fihrist-i Ebvâb” üst başlığının altında 30 bölümden oluşan konu başlıkları sıralanır. Aşağıdaki tablo bu bölümlerin metinde hangi sayfa aralıklarında olduğunu ve ihtiva ettikleri konuları göstermektedir:

Tablo 2.9. Hayât-nâme’nin Fasıllara Göre İşlediği Konular

Fasıl Numarası	Konusu
7b/1-11a/15: El-faşlu’l-evvel (1. fasıl)	Mevlânâ Şems-i Tebrîzî hâzretine nefisden su’âl idüp ol dağı cevâb virdüğü beyânındadır
11a/15-17b/12: El-faşlu’s-sânî (2. fasıl)	Hâzret-i Mevlânâ Şems-i Tebrîzî’yi imtihâna çeküp, ma’ârifden haber açup su’âl ve cevâb itdüklerin beyân ider
17b/12-18b/13: El-faşlü’s-sâlis (3. fasıl)	nefs-i küllî cism-i küllîye murtabı olduğuğundan ğarağ neyduğın bildürür
18b/13-19b/12: El-faşlu’r-râbi (4.fasıl)	nefs-i küllînün sirâyet itdüğün bildürür.
19b/12-21a/7: El-faşlu’l-hâmis (5. fasıl)	mevte ve hayâta i’tibâr kılmaklığı bildürür.
21a/7-22b/1: El-faşlü’s-sâdis (6. fasıl)	mevtün ve hayâtun ve cismün mâhiyyetin bildürür.
22b/1-24a/1: El-faşlü’s-sâbi’ (7. fasıl)	nefs-i cüz’iyye birle cesed-i cüz’iyye murtabı olduğuğın bildürür.
24a/1-25b/1: El-faşlü’s-sâmin (8. fasıl)	mevt mağğ-ı hikmet idüğün bildürür.
25b/1-27a/1: El-faşlü’t-tâsi’ (9. fasıl)	mevti ‘ale’l-veçhi ve’t-tahkîk teşğis itmek keyfiyyeti tarîkin bildürür.
27a/1-28b/2: El-faşlü’l-‘âşir (10. fasıl)	mevt hikmet olduğdan soñra ammâ tabakât-ı insâniden ne mertebelü kişilere rahmet-i mağğ olur ve ne derecelü kişilere ‘azâb-ı mağğ olur, anuñ beyânındadır ki zîkr olunur.
28b/2-29b/12: El-faşlü’l-hâdî ‘aşer (11. fasıl)	nefis kuvvetden fi’le çıkmaklığınıñ keyfiyyetin bildürür.
29b/12-30b/8: El-faşlü’s-sânî ‘aşer (12. fasıl)	fi i’râzi’s-siyâseti ya’nî siyâsetden ğarağ neyduğın bildürür.
30b/8-33a/8: El-faşlü’s-sâlis ‘aşer (13. fasıl)	fi ‘uyûni’l-cesedi ve mişâlihi ya’nî cesedün ‘aynı ve mişâlin bildürür.
33a/8-34b/15: El-faşlü’r-râbi’u ‘aşer (14. fasıl)	Mevlânâ Hâzreti Şems-i Tebrîzî Hâzretinden nefis ve nefsün ağvâlin su’âl itdüğü beyânındadır.

34b/15-36a/3: El-faşlü'l-hāmisü 'aşer (15. fasıl)	hayvānāt ölümü kerih gördüklerinin sebebi beyânındadır.
36a/3-39b/9: El-faşlü's-sādisü 'aşer (16. fasıl)	lezzet ü elem ve feraḥ u ḡam ve sürür u ḥüzün ve rāḥat u ta'ab beyânındadır.
39b/9-42a/6: El-faşlü's-sābi'u 'aşer (17. fasıl)	nefs-i emmāre ile umūr-ı cüz'iyeye beyânındadır.
42a/6-43b/10: El-faşlü's-şāminü 'aşer (18. fasıl)	ehl-i ḥāl ve ehl-i nār beyânındadır.
43b/10-45b/3: El-faşlü't-tāsi'u 'aşer (19. fasıl)	küfür-ile kāfir beyânındadır.
45b/3-47a/6: El-faşlü'l-ısrün (20. fasıl)	felek-i kamer tahtındaki cehennemün ve ehlinün beyânındadır.
47a/6-49b/4: El-faşlü'l-ḥādī ve'l-ısrün (21. fasıl)	ehlullāhuñ beḳāya ṭālib ve cūhhālün fenāya rāḡıb olduğu beyânındadır.
49b/4-51a/11: El-faşlü's-şānī ve'l-ısrün (22. fasıl)	ef'āl ve a'māl ve aḥlāk ve re'y birbirine muḥālif olduğu beyânındadır.
51a/11-52b/7: El-faşlü's-şāliṣ ve'l-ısrün (23. fasıl)	lezzāt-ı rūḥāniyye ve ālām-ı nefsāniyye beyânındadır.
52b/7-54b/6: El-faşlü'r-rābi'u ve'l-ısrün (24. fasıl)	insān-ıla melā'ike arasında müşterek olan lezzetler beyânındadır.
54b/6-56b/12: El-faşlü'l-hāmisü ve'l-ısrün (25. fasıl)	insānuñ a'māl-i seyyi'esi ve ef'āl-i ḳabīhası beyânındadır.
56b/12-58a/11: El-faşlü's-sādisü ve'l-ısrün (26. fasıl)	i'tikād-ı mü'min ve i'timād-ı muḳallid beyânındadır.
58a/11- 61a/15: El-faşlü's-sābi'u ve'l-ısrün (27. fasıl)	Şāni'uñ şun'ı ve 'ālemün emr u niḳāmı beyânındadır.
61a/15-64b/10: El-faşlü's-şāminü ve'l-ısrün (28. fasıl)	nefis lezzetinden ve elem[in]den sonra bulup müfāraḳat itdüğü nesneler beyânındadır.
64b/10-78a/9: El-faşlü't-tāsi'u ve'l-ısrün (29. fasıl)	fi beyān-ı ta'alluḳi-'r-rūḥ bi'l-beden ve fevāyidiḥā.
78a/9-96a/6: El-faşlü's-şelāşün (30. fasıl)	sülūk-i vüzerā ve aşḫāb-ı ḳalem-i zurefā zikrindedür.

Eserin ilk bölümü nefis hakkındadır. Konuya girmeden önce sahih bir rivayet olduğu belirtilerek Anadolu Selçuklu hükümdarlarından Alâaddîn Keykûbât (ö. 634/1237) zamanında Konya şehrinde pek çok Allah dostunun bulunduğu bir

meclisten bahsedilir. Padişah onları her Cuma gecesi huzurunda toplamaktadır. Bir gün Mevlânâ ve Fakih Ahmed'in de¹ bulunduğu böyle bir meclisteyken birden bütün mumlar sebepsiz yere söner, yeniden yakmalarına rağmen aynı şey tekrarlanır. Mevlânâ ise bunun şehre gelen "gezende bir er"den dolayı olduğunu, bunu ise kendini bildirmek için yaptığını söyler. Dışarı çıkıp baktıklarında elinde mumuyla Şems-i Tebrîzî oturmaktadır. İçeri alırlar. Dervişler kendisini bilmedikleri için ona küçümseyerek bakarlar. O sırada Şems kendi mumunu üflediğinde diğer mumlar yine söner. Fakih Ahmed onun velâyet kuvvetiyle farklı birisi olduğunu anlar ve onu selamlar, diğer erenler de aynı şeyi yaparlar; ama Mevlânâ dervişleri bid'at ehli olarak gördüğünden Şems'e itibar etmemesine rağmen yine de velâyet derecesinin kuvvetli olduğunu anlamıştır, iyice emin olmak için onu soru sorarak sınamak ister. Eser, otuz bölümde Mevlânâ'nın Şems'e bölüm başında sorduğu sorular ve bunların cevaplanmasından oluşur.

Nefis hakkında sorulan soruya dönülür ve Şems, insanın ve nefsin mahiyeti konusunda âlimlerin ve filozofların belli bir görüşte birleşmediklerini söyledikten sonra bu fikirleri kısaca anlatır. Burada, hadis olarak bilinen **kendini bilen Rabbini bilir**² sözünün önemine atıf yapılır ve nefis hakkında kendi görüşünün ne olduğunu anlatır. İkinci bölüm, Mevlânâ'nın Şems'in verdiği cevaplardan memnun kaldığı ve ilmine ve ifade gücüne hayran olduğunu belirttikten sonra akıl, zaman, mekân, felek, kevâkib, erkân-ı erbaa gibi pek çok kavramın ne olduğu hakkında tek cümlelik sorulara kısa kısa verilen cevaplardan müteşekkildir.

Üçüncü bölüm, küllî nefsin küllî cisme niçin bağlı olduğundan bahseder. Aslında Allah'ın kâinâtı yaratmadan önce herşeyi bildiği, onu yokluktan varlığa çıkararak bütün bunları görünür hâle getirdiği ifade edilir. Dördüncü bölümde küllî nefsin kâinata nasıl etki ettiği bir cümleyle anlatıldıktan sonra ölümün hikmet olduğu konusuna giriş yapılır.

Beşinci bölüm ölüme ve hayata nasıl değer vermek gerektiğiyle ilgilidir. Beden doğumdan itibaren yaşlılığa kadar çeşitli aşamalardan geçer ve bunların pek çok

¹ Bk. Dipnot 78 (IV. Bölüm).

² Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve münzilü'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs**, C. I, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1932, s. 361.

hikmeti vardır. Bütün bunları bilmemek ve yok olacağını zannetmek insanı yoldan çıkarır. Oysa bedenın ölümü ruhun doğumu gibidir. Vahdet-i vücudçu varlık algısı, yani “varlık birdir, o da Hakk’ın varlığıdır” vurgusu burada ve bundan sonra gelen beyitlerde sıkça işlenir.

Altıncı bölüm ölümün, hayatın ve cismin ne olduğu hakkındadır. Yedinci bölümde insan nefsinin bedenle irtibatının nasıl olduğunu, ruh bedenden ayrılmadıkça Allah’ın vaad ettiğı şeylere erişilemeyeceğı âyet ve hadislerden misaller verilerek anlatılır. Sekizinci bölüm ölümün hikmeti hakkındadır. Nefsin bu âlemde bedenle birlikte eğitilerek öbür âlemde yaşamaya elverişli hâle geleceğı ve eğitimi bittikten sonra bedene ihtiyacının kalmayacağı üzerinde durulur.

Dokuzuncu bölüm, ölümün hikmet olduğunu insanın nasıl bileceğı temsilî bir anlatımlâ açıklanır. Bir denizde seyahat eden gemiden hareketle, insan nefsinin o gemideki gemici olduğu ve nefsin o gemiden çıkamadığı müddetçe, ticaret şehrine ulaşamayacağı anlatılarak ölümün hikmet olduğu görüşü savunulur ve âyetlerle de bu görüş desteklenir.

Onuncu bölüm ölümün hikmet olması ile kimlere rahmet, kimlere de azap olacağı yine iki temsille ve konuyla bağlantılı âyetlerle açıklanır. On birinci bölümde nefsin kuvve hâinden fiile çıkmasının nasıl olduğu anlatılır.

On ikinci bölümde nefsin idaresi bağlamından hareketle, siyasetten maksadın ne olduğu açıklanır. Nefsini idare etmeyi başarabilen bir kişinin zamanla ailesini, kabilesini, şehrini, hattâ ülkesini yönetmeyi hak edebileceğı belirtilir. On üçüncü bölüm kelâm ve felsefenin konularından olan bedenın aynı ve misalinin, beden ve nefis çeşitli unsurlara benzetilerek izah edilmesi şeklindedir.

On dördüncü bölümde nefis ve nefsin hâllerinin tasavvufî açıklaması sorulur. Fakat bu bölümde daha çok ilmin kıymeti ve hangi ilmin daha değerli olduğu âyetlerle anlatıldıktan sonra nefsi eğitmenin en iyi yolunun tek başına çok zor olacağı, bunun için bir mürşide bağlanmanın gerekliliğı fikri savunulur.

On beşinci bölümde, hayvanların hayatı sevip ölümü sevmemelerinin sebebi üzerinde durulur.

On altıncı bölüm, lezzet ve elem gibi birbirine zıt kavramlar bedene ve ruha ait olmak üzere ikiye ayrılarak hayvanların bedenî yaşayışı ve ihtiyaçlarından hareketle anlatılır.

On yedinci bölüm, insan ve hayvan nefislerine gelen ağrı, elem vb. sıkıntıların bedene gelen fena şeyleri defetmek ve onu belalardan korumak için verildiği ve böyle olmadığı takdirde nefsin tembellik edip bedeni koruyamayacağı âyetlerden, insan ve hayvandan örnekler verilerek anlatılır. On sekizinci bölümde, Allah’a inanan bir kimse ile cehennem ehlinin nasıl ayırt edileceği, iki zümrenin davranışları karşılaştırılarak anlatılır. Cehennem ehlinin bedenlen tekrar tekrar var edileceği izah edilmeye çalışılır.

On dokuzuncu bölümde, küfür ile kâfirin ne demek olduğu âyet ve hadislerden örnekler verilerek anlatılır. Yirminci bölümde, ay feleğinin altında bulunan cisimlerin su, hava, toprak ve ateşi ifade eden ümmehât ve hayvan, bitki ve madenlerden ibaret olan mevâlidle beraber yedi türlü olduğu belirtilir. Cennet ehlinin cennetteki durumları da bir hadis kaynak gösterilerek açıklanır. Yirmi birinci bölümde, Allah dostlarının sonsuzluğa, câhillerin geçici şeylere rağbet etmesinin hikmeti âyet ve hadisler eşliğinde açıklanır. Aynı zamanda insanın bu dünyada her zaman lezzet ve elemle beraber yaşadığı, bu ikisinden asla uzak olamayacağı, bunların da ruha ve bedene ait elemeler ve lezzetler olarak ikiye ayrıldığı örnekler verilerek anlatılır. Âhiret ise sıkıntı, elem ve ecelin olmadığı bir mülktür. Bu yüzden dünyadaki bu elem ve lezzetlere, dünyevî makamlara bel bağlamamak gerektiği vurgulanır.

Yirmi ikinci bölümde, herbir insanın fiillerinin, amellerinin, fikirlerinin ve yaratılışının farklı olmasının sebepleri anlatılır. Bunun hakkında bilginlerin ve filozofların çeşitli görüşleri aktarılır. Ayrıca insanın nebatî, hayvanî ve nâtik olmak üzere üç çeşit nefsi olduğundan bahseder. Hayvanî nefsin ölümü istemediği, insanın bu nefsi terketmediği sürece olgun bir insan olamayacağı belirtilir. Yirmi üçüncü bölümde, ruha ait lezzetler ve nefse ait sıkıntıların ne olduğu anlatılır. Ruha ait lezzetler maddeler hâlinde sıralanır ve diğer varlıklarla insan bu açıdan kıyaslanır. Bunun neticesinde insanla hayvan arasında, lezzet ve elem bakımından pek çok fark olduğu ifade edilir. Bunu ancak **kendini bilen Rabbini bilir**³ sözünün sırrını

³ Bk. Dipnot 2.

anlayabilen ve bedene ait lezzetleri terkedip ruhânî lezzetleri keşfeden kimselerin idrak edeceği söylenir.

Yirmi dördüncü bölüm, insan ve melek arasında ortak olan lezzetlerden bahseder. İnsan lezzetinin iki türlü olduğu söylenip tek tek ifade edildikten sonra, bunların insan ve melek arasında ortak olduğunu, elemde ise şeytanla insan arasında bir ortaklık söz konusu olduğu anlatılır. Kişi dünyaya rağbet etmemeli, **ölmeden önce ölünüz**⁴ hadisiyle amel edip gerçek hayatı bulmalıdır. Yirmi beşinci bölüm, insanın kötü amelleri ve çirkin fiilleri hakkındadır. İnsanın güzel veya çirkin olan ahlâkının her birinin sonsuz hayatta yansımaları olduğundan, insanın inancının doğru olmasıyla ancak düzgün ve ahlâklı davranışlar sergileyebileceğinden bahsedilir. Böyle olmak için de yazarın teklifi, bu davranışları benimseyip uygulayan Allah dostlarıyla arkadaşlık yapıp sohbetlerini dinlemek ve bir mürşide bağlanmaktır.

Yirmi altıncı bölüm, imanlı bir kimsenin inancıyla hakikat ehlini taklit eden bir mukallidin itimadını açıklar. İnsanın dünyada sahip olduğu itikat onu ya mutlu ya da elem sahibi yapar. Firdevsî bunu bir temsille açıklar. İnsan, bedene ait yönleriyle yok olursa sonsuzluğa ulaşacaktır. Hiçbir varlık bir kabuk hükmündeki bedenini terk etmeden daha üst bir varlığa erişemez. Mesela bir tohum ancak kabuğunu terk ederse meyve olabilir. Yirmi yedinci bölüm, Allah'ın sanatı, dünyanın işleri ve düzeni hakkındadır. Akıl sahibi bir insan bu âlemin düzenine bakarak, onu sağlam bir düzen içinde tertip eden bir sanatkâr ve idarecinin olduğu fikrine ulaşabilir. Daha sonra taklit ve tahkik konusu işlenir. Taklitte kalmayıp tahkike ulaşmak gerektiği vurgulanır. Örneğin cennetin tasvirinin yapıldığı âyetlerde nasıl bir yer olduğunu daha iyi tahkik edebilmek için cennet, insanın zihninde canlandırabilip aklına yakınlaştıracabileceği ve algı sınırlarına giren varlıklarla anlatılmıştır. Buna dair âyetlerden örnekler verilir. Her peygamber, gönderildiği kavmin anlayış seviyesine göre hakikatleri anlatmıştır. Yirmi sekizinci bölüm, nefsin elem ve lezzetten soyutlandıktan sonra bulduğu şeyler hakkındadır.

En uzun bölümlerden biri olan yirmi dokuzuncu bölümde, ruhun bedenle birlikteliği ve bunun faydaları açıklanır. Öncelikle insanın kendini bilmesinin üç yolu

⁴ Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve münzilü'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs**, C. 2, s. 401.

olduğu anlatılır. Bunlardan, kişinin ilim vasıtasıyla kendini bilerek Allah'ı bulması üzerinde durulur. Bunun yolu da, ruhun bedenle alâkasının hikmetini bilmektir. Bunun izahı ise şöyle yapılır: Önce âyet ve hadisten örnekler verilir ve dünyanın âhiretin ekim yeri olduğu, dünyada işlenen her bir amelin âhirette meyve vereceği ifade edilir. Bunun gibi, ruhun da bir tohum olduğu ve insan bedenine serpildiği, uygun şartların yerine gelmesiyle bu tohumdan ilim, irfan ve Allah'a yakınlık mahsulünün alınacağı çeşitli örneklerle anlatılır. Bu mahsulün alınabilmesi için ruh-beden birlikteliği gerekmektedir. Marifetin ise üç türlü olup ilk mertebesi olan aklî marifetin, müslimgayimüslim Allah'ın varlığını kabul eden herkesi kapsadığı, seçkin insanlara mahsus marifetin de insandaki zahirî ve batınî duyuların kullanılmasıyla idrak edilen şuhûdî marifet olduğu anlatılır. Bu marifete kalple ulaşılabileceği ve onun özel bir yaratılışa sahip olduğu, bir âyetin uzunca açıklaması yapılarak anlatılır.

Otuzuncu bölüm, vezirlerin manevî yolculuğundan ve kalem sahibi zarif kimselerden bahseder. İlk bölümde anlatılan Alâaddin Keykûbat'ın Allah dostlarını topladığı meclis yeniden konu edilir. Meclisteki Alâaddin Keykûbat'ın veziri, Şems'e vezirlerin manevî yolculuğunun esasları ve sahip olması gereken özellikleri sorar. Şems de âyet ve hadislerden örnekler vererek anlatır. “Der-beyân-ı temsîlât-ı zamân-ı mâzî” başlıklı bölümde Konya şehrinin, Mevlânâ ve Şems'in aslında neyi temsil ettikleri açıklanır. İnsandaki maddî-manevî kuvvelerin de bu temsildeki gibi karşılıkları olduğu anlatılır. *Hayât-nâme*'nin son bölümü ise “ender-hatm-i kitâb ve du‘â-yı Hazret-i Pâdişâh” başlığını taşır. Padişaha hemen başta duâ etmekle beraber asıl övgünün, dönemin veziriâzamı Koca Mustafa Paşa'ya yapıldığı görülür. Firdevsî, bir ülkeyi olgun bir vezirin mamur ve bayındır hâle getirdiğini mübalağalı bir şekilde ifade edip, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hz. Ebubekir'in sözlerine yer vererek Mustafa Paşa'nın burada anlatılan niteliklere fazlasıyla sahip olduğunu söyler. Eser, *Hayât-nâme*'nin tasavvufî bir risale olduğu ifade edilerek sona erer.

2.4. HAYÂT-NÂME'DE ÜSLÛP

2.4.1. Firdevsî'nin Genel Üslûp Özelliklerine Dair Tespitler

Üslûp (biçem, deyiş, tarz) terimi, bir yazarın, bir şairin ya da konuşmacının düşünce ve duygularını kendine özgü bir anlatımla söze dönüştürmesi demektir. Kimi yazar ve şairlerde bu anlatım, onları başkalarından belirgin bir biçimde ayıran ve ilk bakışta farkedilen bir özelliğe dönüşür.¹ Ayrıca üslûp, farklı boyutları olan çok geniş bir konudur. Böyle geniş bir konuyu Firdevsî'nin bütün eserlerini inceleyerek her yönüyle ele almak apayrı bir araştırma konusu olacağından, hakkında akademik neşir yapılmış olan eserlerini okumamız neticesinde farkettiğimiz Firdevsî'ye ait olan ve onu başka yazarlardan belli ölçülerde ayıran temel üslûp özelliklerinin birkaçına değineceğiz. Burada şunu özellikle belirtmek gerekir ki, 81 cilt *Süleymân-nâme* ve onun dışında da pek çok eser kaleme almış verimli bir yazar olan Firdevsî bize bu konuda geniş bir malzeme sunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmının dahi okunmasıyla ona has bazı özellikler hemen göze çarpar. Bunları maddeler hâlinde şöyle sıralamamız mümkündür:

1. Firdevsî'nin eserleri genellikle nesir ağırlıklı olup, içerisinde yer yer konuyla bağlantılı veya onun tekrarının yapıldığı manzumeleri de ihtiva eder. Firdevsî'nin ilk dönemlerinde tamamen mensur bir tarzda yazdığını, belli bir süre sonra ağırlıklı olarak mensur-manzum yapıyı tercih ettiğini, nazım parçaları olmaksızın yazılan *Süleymân-nâme*'nin ikinci cildinden biliyoruz.² Tamamı manzum olan *Kutb-nâme* ve tamamı nesir *Tâli* '-i *Mevlûd* adlı eserleri onun, bu tarzın dışına çıkabildiğini gösteren istisna eserlerdir.
2. Eserleri genellikle didaktik ve ansiklopedik mahiyettedir. Eserlerinde mitoloji, tarih, tasavvuf, peygamber kıssaları, satranç, ilm-i nücûm, astroloji gibi pek çok konu anlatılmaktadır.
3. Sanatlı bir anlatımdan ziyade, bildiklerini aktarma gayesi taşır. Anlatılan konuya göre bu sade dilin biraz daha ağırlaşabildiği, Arapça-Farsça tamlamalı cümle yapılarını kullandığı görülse de göze batacak karmaşıklıkta

¹ Doğan Aksan, *Yunus Emre Şiirinin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 137.

² Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi nr. 4863.

değildir. Eserlerinin tevhid, münâcât, na't, methiye ve sebep-i telif bölümlerinde asıl konunun anlatıldığı bölümlere göre Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların yoğun olduğu bir anlatım göze çarpar. Mesela *Süleymân-nâme*'nin kırk dördüncü cildinde:

“Bî-bedel Sulţân-ı 'âlem lâ-şerîk ü lâ-vezîr
Bî-ḥalel Deyyân-ı a'zam bî-nâzîr oldur penâh”³

Veya *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'in na't kısmında geçen:

“...eşrefü'l-mahlûkât efzâlü'l-mevcûdât ve şefî'ü'l-'araşât nakd-i 'âlem ferr-i âdem şadr-ı a'zam mükerrem muḳaddem muḳassem mücessem 'akl-ı mücerred rûḥ-ı mücessed ismi Aḥmed nâmı Muḥammed....efşahu en efşaha'l-Arabi ve'l-'Acem pîşvâyı âdem ve min dūni livâ-i yevmi'l-kıyâmeti”⁴ gibi yerlerde hem ağır bir dil, hem de secili yapıdaki cümleler sıkçadır. Konu ve olay anlatımına geçtiği bölümlerde ise üslûbun akıcılığını temin eden secili cümleler sade bir dille karşımıza çıkmaktadır:

“..ve dīvân karşusunda perî leşkeri baş başa çatup, bilek bilege virüp, kol kola, omuz omuz sôykenüp şol terkeşe koyılmış ok gibi biribirine şokilup ayağın tururlar ve şol tarafında dahı ehremen leşkeri ve perî ve dîvler çerisi ve 'afârît tâyifesi kara tağlar depesinde kara şam ağaçları gibi biribiriniñ yanında turuşup, kal'a burûcları gibi omuz omuz virişüp, şaf u alay bağlaşup ve gâh gâh kara bulutlar gibi kükreşüp, ra'dveş haykırışup, evren gibi ağızların açışup, ağzı salyarların yir yüzine zehr gibi saçışup tururlar....”⁵

2.4.2. Hayât-nâme'de Üslûp Özellikleri

2.4.2.1. Anlatım Biçimi ve Konunun İşlenişi

Hayât-nâme Firdevsî'nin diğer pek çok eserleri gibi mensur-manzum karışık olarak yazılmıştır. Mensur bölümlerin aralarında nazım parçalarına yer vermek, klâsik

³ Akay, **a.g.t.**, s. 1 (Tevhid kısmından-*Süleymân-nâme* 44. cilt).

⁴ Tanyıldız, **a.g.t.**, s. 74.

⁵ Akay, **a.g.t.**, s. 8. Konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Asuman Ahmed Akay, “Süleymân-nâme Nesrinde Ahengi Sağlayan Ses ve Söz Unsurları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 118 1999, s. 217-228.

edebiyat nesrinin en önemli özelliklerinden biridir ve bir nesir üslûbu olarak klâsik doğu nesrinde varlığını kesintisiz uzun müddet sürdürmüştür.⁶ Böyle bir yapı içinde belli bir fonksiyona sahip olan manzum bölümler *Hayât-nâme*'de nesirle yazılmış kısımlara göre yaklaşık 1/3'lik bir kısmı işgal eder ve 565 beyittir. Dolayısıyla metinde asıl unsur nesirdir ve konu bu kısımda anlatılır. Klâsik mesnevî tertibinin ayrılmaz unsurları olan tevhid, münâcât, na't, methiye ve sebeb-i telifte anlatılanlar ve bâblara ayrılmış her bir konu önce mensur bir biçimde ifade edilir; hemen ardından belli uzunluklarda ve farklı nazım şekillerinde manzumeler gelir. Bunlar genellikle ya anlatılan konunun özetidir; ya son birkaç cümlede anlatılanların tekrarıdır veya az da olsa anlatılanların kısa bir devamıdır. Mesela; ruh ve beden ne olduğundan bahsedildiği bir fasılda, ardından gelen beyitler konunun kısa bir özeti gibidir:

Söz budur kim eyledüm anı beyân
Efđalin Allâh bilür yokdur gümân
Nefs-i insânî nedür bilmez beşer
‘Âkılüñ ‘aklı ihâta_itmez şaşar
Rûhı nice fark ide şâhib-kemâl
Ki_Ahmed’e bildürmedi_anı Hâk te‘âl
Fahır-ı ‘Âlem ol Muhammed hâk Resûl
Rûha vâkıf olmadı iy pür-usûl
Emri Rabbi⁷ gelicek Hâk'dan hitâb
Rabbimüñ emri diyü virdi cevâb
Rûh ne cevherdügin Allâh bilür
Hâk'dan özge var mı di Allâh bilür (11a/9-14)

⁶ İ. Hakkı Aksoyak, “Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler”, **Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V**, Turkuaz Yay., İstanbul, 2010, s. 58.

⁷ “Rabbimin emrindendir” anlamına gelen bu ibare, İsrâ suresinin “Sana ruh hakkında soru soruyorlar: de ki: “Ruh, Rabbimin emrindendir ve size (ruha ait) ilimden sadece az bir şey verildi” mealindeki 85. âyetinde geçmektedir.

Bir başka yerde ise monotonluğu kırmak ve diğer konuya geçişi sağlamak için bir vasıtaadır:

Böyle diyüp Hazret-i Şems-i cihân
İtdi Monlâ müşkilin hall ü beyân
Kıldı tahsîn aña Monlâ Hazreti
Hoş nüvâht itdi ve kıldı ‘izzeti (17b/7, 8)

Eserde konu soru-cevap şeklinde anlatılır. Giriş bölümünden sonra Konya’da Alâaddîn Keykûbât döneminde geçtiği rivayet edilen bir toplantıdaki ana karakterler Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî’dir ve her bölüm Mevlânâ’nın Şems’e sorduğu sorular ve onun verdiği cevaplardan oluşur. Eserin yirmi dokuz ve otuzuncu fasıllarında, yani en son bölümlerinde ise soru Hızır (a.s.) olduğu söylenen şahsa yine Mevlânâ tarafından sorulur ve cevaplar onun ağzından verilir. Anlatılacak meseleye bu şekilde dikkat çekilmiş olur. Bu tarz anlatım şekli, “*tarîkat şeyhlerinden bir merd-i kâmil*” diye nitelenen bir şahsın Molla İlâhî’ye sorular sorup cevaplarının verildiği *Hakâyık-nâme*’de ve soruları soranın Süleyman Peygamber, cevapları verenin ise eserin kahramanlarından bir devin olduğu *Tâli’-i Mevlûd*’da da vardır. Sorular sorulduktan sonra “andan, nite andan, nite kaçan ki” kelimeleriyle cevaplara geçiş yapılır. Nazım ve nesir bölümlerine geçiş “nazım” ve “nesir” kelimeleriyle özellikle belirtilir. Bu üslûp özelliği Firdevsî’nin manzum-mensur karışık yapıdaki hemen hemen tüm eserlerinde aynıdır.

Konu anlatımının yer aldığı mensur bölümlerin üslûbuna baktığımızda; kökü Orhun Kitabelerine dayanan çok eski bir gelenek olan nesirle anlatım, nazımla anlatım yanında hem nitelik, hem de nicelik bakımından her zaman geride kalmıştır. Nazımın bu üstünlüğü inşa geleneği içinde de varlığını sürdürmüş, bu tür eserler veren müelliflerin hatırı sayılır bir kısmı metninde mensur anlatıma ara vererek konuyla bağlantılı birtakım manzum parçalara yer vermek suretiyle eserini süslemiştir. Esasen mensur metinlerde, kısaca “nesir içindeki kafiye” demek olan secinin yer alması da, nesrin nazma yaklaştırılması çabasından başka bir şey değildir.

Klâsik edebiyat nazariyesi ve belâgati konu alan eserlerde klâsik nesir üslûbu, genellikle “üslûb-ı sade”, “üslûb-ı müzeyyen” ve üslûb-ı âlî” adı altında kategorize edilmiştir. Günümüzde ise bu tabirler “sade nesir”, “orta nesir” ve “süslü nesir” şeklinde anılır. Bu tasnifteki eksiklikleri tamamlama gayesiyle bu üç başlığa “ağdalı nesir” de eklenerek klâsik edebiyattaki nesir eserleri dört gruba ayrılmıştır. Buna göre:

1. Sade nesir (üslûb-ı sade): Geniş halk kitlelerine bir şeyler anlatma gayesiyle yazılmış, Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların az görüldüğü, dili sade, secinin ya hiç olmadığı veya nadiren görüldüğü ve sanat endişesi güdülmezsizin yazılmış olan eserlerdir. Bu özellikleriyle bu tarzı “halk nesri” olarak isimlendirmek mümkündür. Çoğunlukla XIII-XV. yüzyıl aralığında kaleme alınmış ve genellikle tefsir, siyer, ahlâk, nasihat, evliya menkıbeleri gibi konuların ele alındığı, öğretici yanı ağırılıkta olan eserlerde bu üslûbun yansımaları vardır. Bu üslûp da iki kategoride ele alınırsa; biri, dilinde Arapça ve Farsça sözcüklerin ve secinin hemen hemen hiç kullanılmadığı, çok sade bir dille yazılmış eserlerdir. İkincisi ise dili sade olmakla beraber yer yer yabancı kelimelerin de görüldüğü, seyrek de olsa seciye rastlanan metinlerdir.

2. Orta Nesir (üslûb-ı mutavassıt): Arapça ve Farsça sözcük ve tamlamaların Türkçe kelimelerden daha fazla kullanıldığı, bazı kısımlarda secili cümlelerin yer aldığı, didaktik anlatımın yanında sanat kaygısı da göz önünde bulundurulmuş nesirdir. Tarihlerin ve şuarâ tezkirelerinin büyük bir kısmı bu gruba dâhil edilebilir.

3. Süslü Nesir (üslûb-ı müzeyyen): Arapça ve Farsça sözcük ve tamlamaların çokça görüldüğü, öncelikli gayenin sanat yapma olduğu ve neredeyse her cümlesinde seci olan sanatlı nesirdir. Tezkirelerin bir kısmı, tasavvufî eserler, tarihler ve münşeat mecmuaları bu üslûp gözetilerek yazılmıştır. Bu tarzın en büyük temsilcisi ise hiç kuşkusuz Sinan Paşa’dır (ö. 891/1486).

4. Ağdalı Nesir (üslûb-ı âlî): Süslü nesre göre daha ağır ve ağdalı bir dilin kullanıldığı, Arapça ve Farsça sözcüklere çok sık başvurulduğu, hatta kullanımda olmayan kelimelerin de yer aldığı, uzun tamlamalarla dolu, secili ve asıl amacı sanatlı bir eser meydana getirmek olan külfetli nesirdir. Veysî (ö.

1037/1628) ve Nergisî (ö. 1044/1635) bu tarzın en meşhur temsilcileri sayılmıştır.⁸

Bütün bu anlatılanlara göre *Hayât-nâme*'nin nesir üslûbu için şunları söyleyebiliriz: Yazar metnin başından sonuna kadar aynı anlatım üslûbunu takip etmez, anlattığı konuya göre kullandığı kelimeler sadeleşir veya ağırlaşır. Özellikle tevhit, münâcât, na't, methiye ve duâ kısımlarında dönemin temayülüne de uygun olarak secili, Arapça-Farsça kelime ve tamlamalardan oluşan bir anlatım tarzını tercih etmiştir. Mensur kısımlarda manzumelere göre daha başarılı bulunan Firdevsî, *Süleymân-nâme* ciltlerinde pek çok yerde farkedilecek biçimde Türkçe kelimelerle seci yaparak Dede Korkut üslûbuna yaklaşır.⁹ Aşağıda yer verdiğimiz bölüm buna bir örnektir:

“kuşlar ötişip çağrışduğından,
atlar süheylinden,
gürz ü girân düpöldüsinden,
kuşlar kanadıla oklar şıpıldusından,
kaynak, toynak zahmın yiyen Türk erenleri ağlaşmasından,
zahımnâk merdânlaruñ cân u ciger tağlaşmasından,
eğân u zârî ve şadâdan zemîn ü zemân iniledi,
çarh-ı âsumân gümledi.
Gayyûr u câzû ol cengi görüp, sihrin unıdup,
barmak ağıza urup belinledi.”¹⁰

Hayât-nâme'de eserin türü ve konusu gereği secili ifadelerde ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmıştır. Aşağıda eserin, secili sözcük ve söz öbeklerinin sıkça görüldüğü methiye bölümünden uzunca bir kısım alıntılanmıştır. Örnek kelimeler ise koyu renkle işaretlenmiştir:

⁸ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal vd., **Klasik Dönem Osmanlı Nesri**, Kriter Yay., İstanbul, 2009, s. 13-16.

⁹ Mertol Tulum, “Osmanlı Nesrinin Dili”, **Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V**, Turkuaz Yay., İstanbul, 2010, s. 34.

¹⁰ Akay, **a.g.t.**, s. 27.

ba'dehu 'ulemādan maḥfī ve fuḫalādan pūşīde olmaya ki **bu maḳāle-i ḥaḳāyīḳuñ** ve **bu risāle-i deḳāyīḳuñ** lisān-ı Fārisīden zebān-ı Türk[ī]ye terceme olduğına cihet ve bā'ış ve ḥikmet budur ki hicret-i Nebevī'nüñ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem tokuz yüz (.....) şuhūr senenüñ mübārek Rebī'u'l-evvel şehrinde Kōstantīniyye şehrinde āfītāb-ı çarḫ-ı **celāl** aḫter-i şa'd-ı **kemāl** medār-ı **erbāb-ı ḥacāt** merkez-i **aşḫāb-ı mühimmāt pādīşāhuñ** cemşīd-i saltanat ve āsumān-ı rif'at **şehinşāhuñ** -ebbede devletehu- emrine imtişāl gösterüp künc-i **ḥalvetde** maḳām-ı **'uzletde** sālīkāne diz çöküp **oturmuş-ıdum**. *Süleymān-nāme-i Kebīr*'üñ, ol tārīḫ-ı a'zam-ı **dil-pezirüñ** seksen ikinci cildini **bitürmüş-idüm**. Velī ol kân-ı **seḫānuñ**, ma'den-i cūd u **vefānuñ** ya'nī Muştafā **Pāşā'nuñ** -eṭālallāhu 'umrehu- şimdiki 'aşırda **'ulemānuñ**, **fuḫalānuñ**, **kūmelānuñ**, **ümerānuñ**, **vüzerānuñ** mā-beyninde Pāşā Ḥazretlerinüñ -dāme 'izzehu- mişli ma'dümdür ki tā kıyāmet **devlet-ile dāyim** ve **'izzet-ile ḳāyim** ola ki pāk i'tikād **'azīz** mü'min-i muvaḫḫid ehl-i **temīzdür** ki rāy-ı tedbīrinde Āşaf-ı **devrān**, fikr-i müşīrde Menūçīhr-i **zamāndur**. **Firāsetde** vü **kiyāsetde** **bī-naẓīr**, ḥüsn ü **şabāḫatde** **bī-bedel vezīrdür**. Ve lütf u **feşāḫatde** **maḫsūd-ı Şahbāndur**. Ḥayr-endiş kân-ı kerem ve menba'u'l-cūd ve'l-iḫsāndur. Ve **belāḡatde** ve **'ibāretde** tamām meḥāret bulmuş emīr-i **kāmurāndur**. Fazilet-ile 'ālem-i āfākı tutmuş Ḥātem-i şānī ve dānā-yı kāmīl, ehl-i **'irfāndur** (4b/11-5a/15).

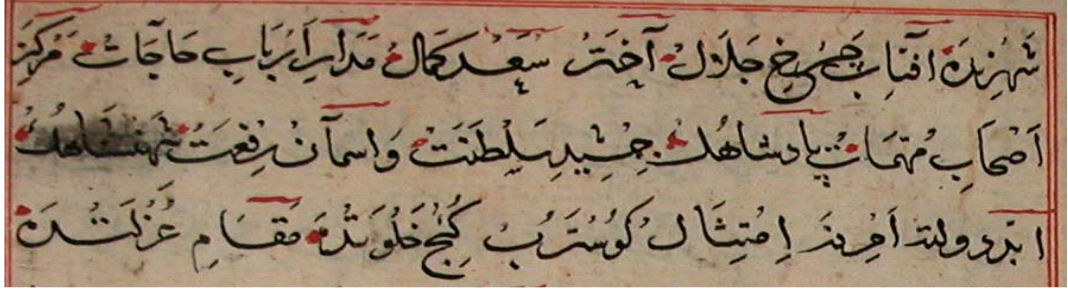
Yukarıdaki metinde görüldüğü gibi çoğunlukla Arapça ve Farsça kelimelerden meydana gelen secili bir kullanım söz konusudur. Bunlar arasında sadece bir kere (oturmuş-ıdum-bitürmüş-idüm) Türkçe sözcüklerle kurulu seci örneği vardır. Buradaki secileri meydana getiren kelimelerin neredeyse tamamı isim ve isim soyludur. Sadece cümle sonunda değil, cümle içinde de peş peşe dizilen seciler yer alır. “*ḥalvetde- 'uzletde*” sözcüklerinde görüldüğü üzere seciyi oluşturan kelimelerin revī harflerinin aynı olduğu mutarraf seci¹¹ ve “*Kebīr'üñ-pezirüñ*” ve “*seḫānuñ- vefānuñ*” sözcüklerinde kullanılan ve secili kelimelerin hem revī harfī, hem de vezinlerinin aynı olduğu mütevâzî seci¹² hem bu bölümde, hem de metnin diğer secili ifadelerinde en sık görülen çeşitlerdir. Metinde seyrek de olsa “*bu maḳāle-i ḥaḳāyīḳuñ ve bu risāle-i deḳāyīḳuñ*” örneğinde görüldüğü gibi söz öbekleri arasında seciyi meydana getiren sözcüklerin hem revī, hem vezin ve aynı zamanda adet bakımından bir olduğu murassa secinin¹³ örneklerine de rastlanır. Yazma nüshada seciye dikkat çekmek maksadıyla

¹¹ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal vd., **a.g.e.**, s. 21.

¹² **a.e.** s. 22.

¹³ **a.e.**, s. 22.

belli bir düzende olmasa da yer yer kırmızı mürekkeple noktalar konularak işaret edilmiştir:

Konu anlatımının yer aldığı fasıllarda seci pek görülmez ve oldukça sade bir söyleyiş hâkimdir. Aşağıdaki paragraf bu sade söyleyişe örnek olması bakımından dikkat çekicidir:

“...Andan nemed-püş elindeki muma püf didi çerb oldu, cemî’i orta yirde yanan şem’-ile bile çerb oldu. Pes fakih Ahmed Sultân vilâyet kuvveti-y-ile ol eri kimdügin bildi, yirinden kalkup merhabâ kıldı. Andan cümle erenler görüşdiler, illâ ki Mevlânâ Hazreti görüşmedi. Niçün anuñ-içün ki, gerçi Mevlânâ Hazreti ‘âlim-idi ve illâ ki dervişleri ehl-i bid’atdur diyü sevmez-idi, i’tibâr kılmaz-ıdı. Ammâ ki bu gelen nemed-püşüñ zâhir yüzinden bu kadar vilâyetin göricek diledi ki bunu ‘ilm-ile imtiḥân kıla, kimdügin bile” (8a/9-8b/1).

Sonuç olarak Türkçede Arapça ve Farsçanın tesirlerinin yoğunlaştığı bir dönemde eser veren Firdevsî, yaşadığı dönemin ve ele aldığı konuların da etkisiyle, *Süleymân-nâme*’de uyguladığı Türkçe kelimelerle oluşturduğu seci örneklerinden farklı olarak, eserin özellikle seci ihtiva eden bölümlerinde Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaları sıklıkla kullanmıştır. Bu açıdan eserin ilgili kısımlarında “orta nesir” diye adlandırılan üslûp özelliklerinin görüldüğünü söyleyebiliriz. Eserin tamamına hâkim olmayan bu üslûp, konu anlatımına başlandığı ilk fasıldan itibaren yerini sade bir anlatıma bırakır. Şair ve yazarların mesnevîlerin tevhit, münâcât, na’t, methiye gibi bölümlerinde daha sanatlı bir dil kullandıkları bilinmektedir. İçinde bulunduğu geleneğin etkisiyle Firdevsî de bu bölümlerde seciye sıkça yer vermiş, bunun dışındaki bölümlerde böylesi bir anlatımın peşine düşmemiştir. Buradan onun öncelediği meselenin sanatlı bir eser ortaya koymak olmadığı, muhtevayı ön planda tutarak

“müteallim ve mübtedîlerin”¹⁴ anlayabileceği şekilde yazmayı tercih ettiği sonucu çıkarılabilir. Tezkire yazarı Latîfî de, Firdevsî’yi eserlerinde sanatlı bir dil kullanmadığı ve halk kesimine hitap ettiği için eleştirmektedir.¹⁵ Öyleyse Firdevsî’nin üslûbunun genel anlamda sade ve açık olduğunu söylememiz mümkündür.

2.4.2.2. Âhenk

Hayât-nâme’nin mensur kısımlarında âhengın Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların secili kullanılmasıyla sağlandığını görürüz. Secinin hemen hemen bütün bölümlerde kullanılması metnin ritmini önemli ölçüde arttırır. Firdevsî’nin nesirde daha başarılı olmasının sebebi de secilerle sağlanan âhenge bağlanır. Âhengi oluşturan secilerle ilgili bazı örnekler şunlardır:

“Bâğ-[bân]-ı gülzâr-ı risâlet. Ve serv-i çemen-i celâlet. Şadr-ı şuffe-i şafâ, mâh-ı kubb-e-i vefâ. Mu‘allâ, müzekkâ, müctebâ, muktedâ. Server-i enbiyâ. Hâbîb-i Hudâ. Aḥmed ü Maḥmūd. Cümle maḥşūd. Resûl-i ma‘būd. Muḥammed-i Maḥmūd. Eşref-i mevcūd. ‘Aleyhi-‘ş-şalâtü ve’s-selâmu ba‘de şad dūrūd..” (4a/5-8)

“kaçan ben[üm] didüğüm nesneyi siz esleñüz, yarın melekût-ı semāvâtta benüm ebüm ve sizüñ ebüñüz katında benüm-ile bile olasız ve melâ’ikeler ‘arşuñ havlinde Bârî te‘âlâya tesbîḥ idüp takdis iderler, siz daḥı añlasuz, ser-beser cemî‘-i lezzetler birle anda mütelezziz olasız” (60a/5-8).

“dürr-i dilâvîz nâ-gehân bu sebze-püş yüzi nûrlu pîr-i ‘azîz, dilinde du‘â, elinde ‘aşâ içeri girdi, selâm virdi, fakr şerâyitîn ehl-i tarîkat üslûbca yirine getürdi. Daḥı Şems-i Tebrîzî Hazretinüñ nazarına karşı diz çöküp oturdı. Şems-i Hazret, ol kâmil görüp yirinden durup merḥabâ kılup gördi, remz-ile ḥâl ü ḥâtır şorişdı. Andan ikisi yine yirlü yirine oturişdı.” (64b/12-65a/2).

¹⁴ Firdevsî’nin *Hayât-nâme*’de “Eger kim tamâm tafşîl birle şerḥ idersek söz tavîl olup ḥadden çıkar. Pes biz muḥtaşar söyledük müte‘allimlere ve mübtedîlere” sözlerinden anlaşıldığına göre hitap ettiği kesim henüz ilim öğrenmeye yeni başlayan kimselerdir (58b/8, 9).

¹⁵ Latîfî bunu “ne nazmında nezâket ü lezzet ve ne neşrinde leṭâfet ü ḥalâvet var. Suḥan-güylar eşnâsında pür-güý ıtlâkı aña şadık u şahîḥdür. Meḡer ki ‘avâmü’n-nâsdan ezḥân-ı kâşıra efsâne-i kışşası için ve ḥikâyât-h‘ânlar ve kışşa-güzârlar kışşa cehelesi sözün nîk u bedin ne fehm idebilir” şeklinde ifade eder. Bk. Latîfî, a.g.e., s. 424.

Hayât-nâme'nin manzum olan kısımlarında âhenk, vezin, kafiye ve rediflerle sağlanmaktadır. En sık kullanılan vezin “fâ’ilâtün fâ’ilâtü fâ’ilün”dür. Bunun dışında az da olsa “müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün” ve “mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün” vezinleri de görülmektedir. Beyitlerde âhenk açısından kusura sebebiyet veren imâle ve zihafılar oldukça sık görülür. Kafiye, redif ve cinas bakımından orijinal kullanımlara pek rastlanılmaz. Nazım kısımlarında âhenk unsurlarından biri olan aliterasyon örneklerine ise metnimizde az da olsa rastlanmaktadır:

Dâidür Firdevsi_ider aña du‘ā
Her hataardan hıfz ide Hâfız Huzā (5b/5).
Çün senüñ-çün seyrider encüm bürüc
Çün senüñ-çün devr ider dâhil hürüc (22a/10)

Aşağıdaki beyitte seçilen kelimelerde geçen sesler, tabiatla “hu” zikrini çeken varlıkların sesini duyurmak ister gibidir:

“Tesbîh ider âhû anı yâ hû diyüp tağda şehir
Hû hû diyüp zıkrın kıılır tîhû çeker bağda selîm” (2a/15)

Tarsi, bir beytin dizelerindeki sözcükleri sayı, vezin ve kafiye bakımından birbirine denk getirme sanatıdır.¹⁶ *Hayât-nâme*'de tarsi sanatıyla belli bir âhenk meydana getirildiği görülür. Birbirine mukabil olan her kelimede seci olmasa da vezince aynı olmasına daha çok dikkat edildiği görülür:

“Kazā takdîr-i re’yi-y-le muḳaddem
Kader tedbîr-i hükmi-y-le müdebber
Umûr-ı şer’adur ‘adli müzeyyin
Rumûz-ı ğaybadur ‘ilmi müfessir
O kilkinde fütüvvetdür hazaýin

¹⁶ Cem Dilçin, a.g.e., s. 161.

O ʔab'ında kiyâsetdür zehâyir
Hiʔabı münhi-i eflâk-ı ğâyet
‘İʔabı dâ’i-i âcâl-ı kâhir” (94b/10-13)

2.4.2.3. Alıntı Unsurlar

Metinde konuyla ilgili çok sayıda âyet, hadis, kelâm-ı kibar ve manzumeler yer alır. Bunlar üslûbu durağanlıktan kurtarıp anlatımı hareketlendiren unsurlar olarak göze çarparlar. Eserde âyetlerin bazen bir kısmı, bazen de tamamı verilir. Bazı yerlerde “Nitekim Bārî-i te’âlâ kelâm-ı kâdiminde buyurur, kavluhu te’âlâ” gibi ifadelerle sonraki cümlelerin âyet olduğu haber verilir. Alıntı itibariyle en sık geçen unsur âyetlerdir. Metinde hadis iktibasları da yer alır. Bazen âyet ve hadisler “ya’nî” denildikten sonra Türkçeye aktarılır. Mesela:

Küllemâ nağicet cülüdühüm ya’nî her bâr kim cesedler çürür, şâniyen bir kez girü vücûda gelür âhîretde” (43a/7, 8),

“Resûl Hâzreti -şallallâhu ‘aleyhi ve sellem- buyurdı kim: **En-nâsü niyâmün fe’izâ mâtü intebihû** ya’nî nâslar uykuda-dururlar; ammâ ölicecek uyanurlar.” (23a/4, 5).

Yine alıntı unsur olarak metinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali’nin söz ve hutbelerinden belli yerlerin Arapça olarak, kime ait olduğu belirtilmeksizin geçtiğini söylememiz gerekir.¹⁷ Bu alıntılara “‘nitekim eydür’, ‘dimişlerdür ki’, ‘nitekim eydinilmişdür’” vb. sözlerle geçiş yapılır. Eserin nesir kısımlarında birkaç yerde “Nitekim dinilmişdür, kavlü’ş-şâ’ir” dendikten sonra Arapça beyitlere yer verilir (48b/2, 11; 55a/4, 76a/9).

2.4.2.4. Dil ve söyleyiş özellikleri

Hayât-nâme’nin dili, destanî özelliklere sahip *Süleymân-nâme*’lerin diliyle kıyaslandığında daha ağırdır. Bu durum, konusu dolayısıyla kullanılan Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalardan kaynaklanır. Diğer eserlerinde daha çok tevhit, münâcât, na’t, methiye ve sebeb-i telif kısımlarında görülen bu zor anlaşılır dil *Hayât-*

¹⁷ Hem transkribe metinde, hem de metnin günümüz Türkçesine evirisinin yapıldığı bölümde bu Arapça sözlerin ve şiirlerin çevirileri ve kaynakları belirtilmiştir.

nâme'nin neredeyse bütününe hâkimdir. Hem nazım, hem de nesir bölümlerinde Türkçe kökenli kelimeler çok azdır. Bunlar genellikle “neydüğin, nitekim şol, kim, için, tağla-, ol-, bul-, kimse, var” vb. kelimelerdir. Çoğunluğu Türkçe kelimelerden oluşan mısra ve beyitlerin sayısı çok azdır:

‘Aqluñı başa dirüp dirgil özün (19a/15)

Pāk olan pākı bulur varlık odur

Pāk olur Haqq'a yarar yarlık odur (28a/12)

Bunda gelmekden nedür aña işüñ

Gelişüñ kandan ne yire gidişüñ (32b/13)

Şanma senden soñra_özüñ kimse aña (52b/4)

Metinde geçen başlıkların tamamı Farsçadır. Konu anlatımının yapıldığı her fasıl başına “*el-faşlu'l- evvel, el-faşlu'l-hāmis*” şeklinde Arapça ibarelerle başlanır ve bazen de Türkçe karşılıkları hemen yanında verilir: “*el-faşlü's-şālīs: Ya'nī üçinci faşıl*” gibi. Nasihat üslûbunun gereği her bir sorunun cevabına “bilgil ki” diyerek başlanır. Özellikle *Süleymân-nâme*'lerde dikkat çekici bir biçimde gündelik dilin her türlü imkânlarından faydalanan Firdevsî, *Hayât-nâme*'de muhtemelen anlattığı konu gereği böyle bir anlatıma başvurmaz. Ancak herşeye rağmen çok az da olsa gündelik dilin yansımaları yok değildir. Örneğin:

Haq'dan özge var mı di Allāh bilür (11a/14)

Di niçün geldüñ bu āb-ıla gile” (30b/3)

Eserde atasözü kullanımı pek görülmez. Tespit edebildiğimiz tek atasözü: “*Kuş kulavuzsuz uçuban gidemez*” (34a/10) mısrasında geçmektedir. Deyimler ise görece daha fazla olup bugün bir kısmı kullanımdan düşmüştür. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır: Kadem basmak (4b/3), can damarların kesip dağlamak

(1b/10), semâ urmak (2a/14), zikir çekmek (2a/15), per dökmek (2b/2), ömür sürmek (57a/6), hayırla dirilmek (57a/7), ömrünü telef etmek (58a/1), söz tutmak (43b/7), sözünde turmak (84b/15), akıl yitişmek (60a/1), yoldan azdurmak (61a/1), gözünün nûru gitmek (64a/3), iş üzerine olmak (67a/4), gözü tûş olmak (71b/15), tığ düzmek (72a/7), selâmet yakasın tutmak (72a/9), laf topunu urmak (73a/7), bil (bel) bağlamak (30b/7), berk bağlamak (77b/12), hûy-ı melek tutunmak (21a/6, 30b/5, 78a/4), arkası kavi olmak (79a/8), arkası kuvvet tutmak (83b/14), karar tutmak (79b/5), yüzün döndürmek (81b/1), yol bulmak (34a/8), yüzü suyu artmak (83a/1), ırak düşürmek (83a/7), kademini zâyil kılmamak (83a/9), gâm yimek (84a/4), yük urmak (84a/6), yükin çekmek (85b/12), ele getürmek (77a/6), let urmak (91b/4), gönül yapmak, gönül yıkmak (91b/7), hakkı örtmek (85a/8), Hak yoluna sebil itmek (92b/1), göz urmak (92b/12), elden kırmamak (93b/14), yol bulmak (34a/8, 81b/11), söz hadden çıkmak (58b/9), gönlü tolmak (94b/6).

Hayât-nâme'de cümleler genellikle basittir. Bazı yerlerde geçen uzayıp giden cümleler anlaşılmayı zorlaştırmaktadır:

“Eyle ‘illet-i ūlā ki Bārī te‘ālā -celle celāluhu- ‘aded-i işneynden evvelki vāhıde müterettib olduğu gibi vaktā kim nefis-i mevcūdātdan birisi oldu-y-ısa ve mertebesi ‘aql-ı fa“āl mertebesinden dūn oldu ve cism-i mutlak mertebesinden a‘lā oldu ve cisim eşkâlden ve şüretten ve nuķūşdan ve hayātdan fāriğ olup bi‘t-ṭab’ bu mezkūrāta kâbil oldu-y-ısa ve nefis bi‘z-zāt hayy oldu-y-ısa ve bi‘l-kuvv ve ‘allāme oldu-y-ısa ve bi‘t-ṭab’ fa‘āle oldu-y-ısa hikmet-i ilāhiyye ve ‘ināyet-i Rabbāniyye nefis nev‘ün mine‘l-hikmeti meşgūl olmayup fāriğ kılmaklığı ve cisim kabūl-i tāmi-y-ile mu‘aṭṭal ve nāķısu‘l-aḥvāl kılmaklık dilemedi-y-ise ve nefis kendüden a‘lā mevcūdāta ḥākim olmak mümkün olmadı-y-ısa nefisden a‘lā olan ‘aql-ı fa“āldür” (18a/3-12).

Devrik cümle ise nadir görülür. Örneğin şu cümleler devrik yapıdadır:

“Sa’y-ile nesne olmaz ‘ināyetüñ olmayınca, istemek-ile bulunmazsın sen istemeyince” (3a/6, 7); “Ve şol nesneler kim beķā anlarıñ birle tamām olur ve ğāyet ve nihāyetinde yitişür, nefis aña rāğıb ola mevcūdātuñ nev‘inde mümkün olduğu mikdārı” (34b/14-35a/1).

Hayât-nâme'de pek çok kavramın tarifi yapılmaktadır. Öyle ki, eserin bir bölümü (ikinci fasıl) sadece çeşitli kavramların tariflerinden oluşur. Bunun dışında da yeri geldikçe bazı kavramlar tarifleriyle birlikte verilir. Örneğin: “Şol cism-i küllî kim cümle-i ‘âlemdür, felek-i muhîtden merkez-i arzâ varıncaya degin” (18b/4, 5) “mevt kim nefis cesedden müfârağat itmeklikdür” (23a/7).

Metinde konu anlatımında genellikle, görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ile geniş zaman kullanılır (ider, kılur, didüñ, koyma, bulasın, kılam, imiş..).

Firdevsî, hâmîsi Koca Mustafa Paşa'yı “âşaf-ı şânî Büzüremihr-i zamân, feylesof-ı devrân, ‘alâü’-d-dîn ve’-d-dünyâ muzaffer-i Hayder-dil ü Aḥmed-sünen Muştafâ Pâşâ” (89a/6, 8) şeklindeki abartılı nitelemelerle överken II. Bâyezîd’in ikinci planda kaldığı görülür. Eserin duâ kısmı “Ender-ḥatm-i kitâb ve du‘â-yı Ḥazret-i Pâdişâh” şeklindeki başlığa rağmen, aslında övülen Koca Mustafa Paşa’dır. Aslında Firdevsî II. Bâyezîd’den çok destek ve himaye görmüş, pek çok eserini de ona sunmuştur. *Hayât-nâme*’yi yazdığı sıralarda en azından belli bir müddet bu himaye ve ilgiden mahrum kalmış olmalı ki bu eseri Koca Mustafa Paşa’ya sunmuş, II. Bâyezîd’den bahsederken de şöyle ifadeler kullanmıştır:

“Tut ki mülk içinde sen Ḥân Bâyezîd
Nef’i ne çün sende_ olursun nâ-bedîd” (49a/11)

Hayât-nâme'de görülen üslûp özelliklerinden biri de bağlaçlarla kurulan, arka arkaya dizilmiş, yer yer uzayıp giden cümlelerin fazlalığıdır. Örneğin “ki’li birleşik cümleler” oldukça fazladır. Bir cümlede ikiden fazla “ki” bağlacının kullanıldığı da görülmektedir:

“Pâşâ Ḥazretlerinüñ -dâme ‘izzehu- mişli ma’dümdür **ki** tâ kıyâmet devlet-ile dâyim ve ‘izzet-ile kâyim ola **ki** pāk i’tikâd ‘azîz mü’min-i muvaḥḥid ehl-i temîzdür **ki**...”

Eserde dikkati çeken uygulamalardan biri de, bir mısra veya beytin farklı yerlerde ufak değişikliklerle tekrar edilmesidir. İkinci kez geçtiği yerlerde de genellikle farklı bağlamlarla ele alınmayan ve muhtemelen vurgu amaçlı tekrar edilen bu mısra ve beyitler, amacı ne olursa olsun tercih edilmemesi gereken bir kusur olarak görülmüştür: *Hayât-nâme*’de bir mısra veya beytin küçük değişikliklerle farklı yerlerde tekrar edildiği de olur. İkinci kez geçtiği yerlerde farklı bağlamlarda olmayıp muhtemelen vurgu amaçlı tekrar edilen bu mısra ve beyitler, amacı ne olursa olsun yapılmaması gereken kusur olarak görülmektedir:

Tablo 2.10. *Hayât-nâme*’de Birbirine Benzediği Tespit Edilen Beyitler

Ten duḥānından eger dūr olasın Şem‘veş ez-pā vü ser nūr olasın (19b/6)	Ten duḥānından olursañ zerre dūr Şem‘veş rūhuñ ola mānend-i nūr (20b/12)
Murğ-ı cān uçar şınıcaḳ ten ḳafes (33a/6)	Murğ-ı cān uçar şınıcaḳ bu ḳafes (42a/5)
Muntazırken rūḥa gūlzār-ı na‘īm Ḥayf ola külhānda olmaḳlık muḳīm (25a/15)	Var-iken Firdevs Cennet ol na‘īm Kūlhān içre niçün olasın muḳīm (47a/6)

2.4.2.5. *Hayât-nâme*’de Farklı Metinlerin Etkisi Üzerine

Değerlendirmeler

Firdevsî *Hayât-nâme*’nin Farsçadan Türkçeye çevrilmiş bir eser olduğunu, büyük şeyhlerin risalelerinden, İmâm-ı Gazâlî (ö. 555/1111), Muhyiddîn-i Arabî (ö. 638/1240) ve Ferîdüddîn Attâr’ın (ö. 618/1221) çeşitli sözlerinden seçerek Türkçeye tercüme ettiğini söylemektedir. Bu meseleyi etraflı bir şekilde araştırmak için ismi anılan yazarların Türkçeye çevrilen eserlerini incelememize rağmen *Hayât-nâme* ile lafız olarak birebir veya yakın ifadelerle de olsa örtüşmenin olduğu bir esere rastlanmamıştır. Fakat metinde sadece genel bir ifadeyle “*meşâyıḫ-ı kibār risālelerinden*” (5b/14) denilerek işaret edilen bazı eserlerden alıntı yapılan farklı metinler olduğu tespit edilmiştir. Mesela Ahmedî’nin (ö. 815/1412-13) *İskender-*

*nâme*¹⁸ (t. 1390) adlı eseriyle, *Hayât-nâme*'nin konu anlatımının yapıldığı beyitleri arasında yaklaşık 90 beyitte çeşitli şekillerde benzerlikler tespit edilmiştir. Mesela aşağıdaki örneklerde Firdevsî, Ahmedî'den aldığı beytin birkaç kelimesini değiştirerek adeta tekrar etmektedir:

Tablo 2.11. İskender-nâme ve Hayât-nâme Arasındaki Birbirine Yakın Olan Beyitler

İskender-nâme ¹⁹	Hayât-nâme
Bir dahı zîbâ söz eydem ben saña Sen benefşe bigi gûş olgıl baña (B. 7586)	Bir meşel vardur diyem dahı saña Çün benefşe gûşuñı dutğıl bana (86b/12)
Ten duhânından çü sen dūr olasın Şem'-vâr ucdan uca nūr olasın (B. 219)	Ten duhânından olursañ zerre dūr Şem'veş rūhuñ ola mănend-i nūr (20b/12)
Her neyi kim gözlerüñ görür 'ayân Ol-durur ol anuñ içinde nihân (B. 431)	Her neyi kim gözlerüñ el-hağ görür Hağğ 'ayân anda seni muṭlağ görür (45a/11)

Bir başka örnekte ise ilk beyitten bir kelime değiştirip ikinci beyti ise aynen aldığı görülmektedir:

İskender-nâme	Hayât-nâme
Çünkü üşbu memleketden irile Dahı yigrek pâdişahlıh virile (B. 7599)	İşbu fânî memleketden ki irile Dahı yigrek pâdişahlıh virile (87b/14)

¹⁸ Bilinen ilk *İskender-nâme*, *Şah-nâme*'si içinde bu hikâyeye manzum olarak yer veren İranlı Firdevsî'dir (ö. 411/1020?). Bu eser için bk. Firdevsî, **İskender-nâme**, Haz. Nimet Yıldırım, Kabalcı Yay., İstanbul, 2013). Daha sonra yine İranlı şairlerden olan Nizâmî (ö. 611/1214?) ve Emir Hüsrev Dihlevî (ö. 725/1325) de manzum olarak işlemiştir. Doğu edebiyatlarında işlenen ortak konulardan olan İskender'in hikâyesini Türk edebiyatında manzum olarak ilk yazan ise Ahmedî'dir. Bugün kayıp olan ve Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî'nin yazdığı *İskender-nâme*'de yer yer Ahmedî'nin eserinden alıntılanmış beyitler olduğu ve aynı uygulamanın Ahmed-i Rıdvân'ın (ö. 1528-38 arası?). Bu eser ve ortak beyitler için bk. İsmail Avcı, **Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014, s. 56) yazdığı *İskender-nâme*'de de olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. İsmail Ünver, **Ahmedî İskender-nâme İnceleme-Tıpkıbasım**, TDK. Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 3-24. Tüm bunlar, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinin döneminde ilgi gördüğü ve şairler tarafından model ve örnek alındığını açıkça göstermektedir.

¹⁹ Ahmedî, **İskender-nâme**, Haz. Yaşar Akdoğan, T.C. Kültür ve Turizm Bak. Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri. Buradaki beyitler (çevrimiçi), https://media.turuz.com/.../1556-Ahmed-i-Iskendername-Yashar_Aghdoughan-505s.pdf kaynağından alınmıştır (erişim tar. 11.11.18). Eser hakkında inceleme ve tıpkıbasım için bk. İsmail Ünver, **a.g.e.**

Yukarıdaki tablolardan hareketle Firdevsî'nin, Ahmedî'nin (ö. 815/1412-13) *İskender-nâme*'sini okuduğunu ve belli ölçüde bu eserden etkilendiğini söyleyebiliriz. Firdevsî de eserini, *İskender-nâme*'de olduğu gibi öğüt vermek ve okuyucuya birşeyler öğretmek için kaleme almıştır. Bunu kendisi şu şekilde ifade etmektedir:

Pend olur maşşūdumuz iy lutf-ı Rab (49a/14)

Nuṭḫıdur Firdevsi'nün pend-i şaḥīḥ (49b/2)

'Āḳıl iseñ 'ulvī mülke tālīb ol

Cāhil iseñ siflī mülke rāḡīb ol (49b/2)

Nuṣḥıdur Firdevsi'nün āb-ı ḥayāt

Gūş iden ölmez ebed bulur ḥayāt (52b/6)

Yine metinde “bilgil ki, dön hemān, eyle terk, cehd it, pāk kııl, seni sen bilesin..” gibi sözlerin sık sık geçmesi, bu üslûbun yansımalarıdır.²⁰

Firdevsî'nin alıntı yaptığı bir diğer eser Necmeddîn-i Râzî'nin (ö. 654/1256) *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eseridir. Bu eser 1422 yılında Karahisarlı Kasım b. Muhammed (ö. ?) tarafından *Mirsâdü'l-İbâd mine'l-Mebde' ve'l-Meâd* adıyla Türkçeye tercüme edilerek II. Murad'a sunulmuştur.²¹ *Hayât-nâme*'nin vezirler ve kalem erbâbının sülûkünün anlatıldığı otuzuncu faslın (79a/3-86b/14) mensur kısımlarının büyük çoğunluğu eserin aynı konunun anlatıldığı bölümünden (171b/1-177a-9) alınmıştır. *Hayât-nâme*'de olan manzum kısımlar ise Karahisarlı'nın tercümesinde yoktur:

²⁰ *Süleymân-nâme*'de de buna benzer ifadeler şöyledir: “Bu *Süleymân-nâme-i Kebîr*'ün te'lîfinden maşşūd va'z u naşîḥatdır”. Çatıkkaş, **a.g.t.**, s. 368.

²¹ Kasım b. Mahmud Karahisarî, “İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd fî Tercemeti Mirsâdü'l-İbâd (İnceleme-Metin-Dizin)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Haz. Ahmet Çal, Fırat Üniv. SBE., Elazığ, 2008 (Tabloda yer alan metinden parçalar bu çalışmadan alınarak, hemen yanlarında bu parçaların tezde bulunduğu sayfalar yazılmıştır).

Tablo 2.12. Mirsâdü'l-İbâd ve Hayât-nâme Arasındaki Birbirine Yakın Olan Beyit ve Cümleler

Mirsâdü'l-İbâd Tercümesi	Hayât-nâme
Ve Hoca 'Aleyhisselâm buyurur ki “ <i>vezîrâni fi's-semâ'i.....</i> ” cün memleketde vezîr-i kâmil muhterem-i hâkim olmaya. Memleketün zeyni ve şafâsı olmaz (s. 339-340).	Resûl-i hazret 'aleyhi's-selâm buyurur: <i>vezîrâni fi's-semâ'i.....</i> Çün memleketde vezîr-i kâmil ü muhterem hâkim olmaya, memleketün zeyni ve şafâsı olmaz. (79a/9-12)
Ve başın bu dünyâ cifesine indürmeye. Beyt (Farsça): ²² Dünyâ nedür bilür misin iy yâr Mezbeledür ki ici heb murdâr Bay u dervîşün anda şâdılığı Per hayâlât u hiledür zinhâr Gencdür diyüb aña renc yimegil ²³ gayru küm deyyâr (s. 340, 341)	ve başın bu [dünyâ] cîfesine indürmeye ki: <i>Ed-dünyâ cîfetün ve tâlibühâ kilâb</i> ²⁴ . Nazım: Cîfedür dünyâ mişâli iy kâm-yâb Tâlib olandur aña hemçün kilâb Cîfeye tâlib olan 'âkıl degül Fâniye gönül viren kâmil degül Nefsüne uyma sakın emmâredür Kim aña meftün olan bî-çâredür(80a/10-14)
...yâhûd kimseye şikâyet eylemeye ki ta anı halk diline bırakmaya. Ya cün dilese ki tama'dan ötrü bir kişiye hayf eyleye. Pâdişâh üzerine bahâne kılmaya ki ol böyle buyurur dimeye. Ve kendüyü “ <i>beriyyü's-sâha</i> ” ²⁵ göstermeye. zîrâ ki bunlar nifâk ve hıyânetdür. (s. 342)	...yâhûd kimseye şikâyet itmeye; tâ anı halk diline bırakmaya. Ya çünki dilese tama'dan ötrü bir kişiye hayf eylemeye, pâdişâh üzerine bahâne kılmaya, ol böyle buyurdu dimeye ve kendüyü günâhsız göstermeye zîrâ bunlar nifâk ve hıyânetdür (82a/6-9)

Verilen örneklerde görüldüğü gibi Firdevsî bu eserin bahsi geçen kısmını fazla bir değişiklik yapmaksızın *Hayât-nâme*'ye alıntılamış, Farsça bir beytin açıklaması

²² İlgili tez çalışmasında, kaynak metindeki Arap alfabeli âyet, hadis, çeşitli Arapça ve Farsça şiirler, ibareler ve dolayısıyla buraya alamadığımız Farsça beyitler transkribe edilmeden kaynak metinden kopyalanarak aktarılmıştır. Bu yüzden burada sadece “Farsça (beyit)” demekle iktifa ettik. Bu Farsça beyitler *Hayât-nâme*'de yoktur.

²³ Buradaki kelimeler ilgili tez çalışmasında okunamayarak kaynak metinden kopyası alınmıştır.

²⁴ Hz. Ali'ye nispet edilen bir sözdür. Anlamı: “Dünya bir leştir, ona tâlip olan köpeklerdir” Bk. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 409.

²⁵ İlgili kısımda burası okunamayıp Arapça kopyası aktarılmıştır.

olan bir manzumeyi ise tamamen değiştirerek farklı kelimelerle ifade etmiştir. Bundan başka kaynak metnin ilgili bölümünde 8 beyitlik bir kıt'a *Hayât-nâme*'de yer almaz, onun yerine tamamen farklı konu ve ifadelerle iki beyitlik bir manzume (nazım) yer alır. Bu şekilde Firdevsî 3 nazım ve mesnevî nazım şekliyle yazılmış 12 beyit daha eklemiştir. Diğer kısımlar kaynak eserle neredeyse birebir aynıdır. Firdevsî'nin kendi eserleri arasında da zaman zaman tekrarlar görülür. Örneğin *Süleymân-nâme* ciltleri ve diğer eserlerinin hemen hemen hepsinde eser veya bölüm sonunda “*Der-beyân-ı temşilât-ı dâsitân-ı mâzî*” başlıklı manzume, konuya göre bazı unsurlar değişmekle beraber model olarak aynıdır. Aşağıdaki tabloda buna dair iki örnek bulunmaktadır.²⁶

Tablo 2.13. Hayât-nâme ve Süleymân-nâme (C. 44) Arasındaki Birbirine Yakın Olduğu Tespit Edilen Beyitler

Hayât-nâme	Süleymân-nâme C. 44
Bir meşel vardır diyem dahı saña Çün benefşe gūşuñı dutğıl baña Konya şehri bu cihānda fi'l-meşel Ki ol cihānuñ mişli tendür mā-ḥaşal Şeh 'Alāü'ddīn olur rūḥuñ dahı Tābi'i rūḥuñ kuvāsi yā ahī Ḥāzret-i Şems olur 'aqluñ bil yakīn (86b/12-15)	“Bir meşel diyem saña olğıl āğāh Bu cihānuñ mişlidür baḥr-ı sipāh Kal'a-i Sinop olur gönölün temām Kal'ada ḥalkı kuvāsi vesselām Cehd kıl kim bulmaya şeytān rāh yohsa gönölün içre ider ol tebāh” ²⁷

Yukarıda Firdevsî'nin *Hayât-nâme*'si ile *İskender-nâme* ve *Mirsâdü'l-İbâd* arasında çeşitli benzerlikler söz konusudur. Buna göre Firdevsî, bu eserleri okumuş ve birtakım değişiklikler yaparak yazdıklarıyla ilgili kısımlarını kendi yazdıkları arasına dâhil etmiştir. Nitekim belli bir geleneğe ve ortak konulara sahip bu edebiyatta şair ve yazarların üstat kabul ettikleri kimselerin eserlerini örnek alıp ondan alıntılar yapmaları ilk defa görülmemektedir. Aynı durum Kınalı-zâde'nin *Ahlâk-ı Alâ'î* eseri

²⁶ Bu başlık ve içerik benzerliği Ata Çatıkkaş, **a.g.e.**, s. 315-316 ve 369-370 ve İbrahim Olgun, İsmet Parmaksızoglu, **a.g.e.**, s. 284'te de vardır. Bu örnekler çoğaltılabilir.

²⁷ Buradaki beyitler Asuman Akay, **a.g.t.**, s. 30, 31'den alınmıştır.

için de söz konusudur. Kınalı-zâde bu eseri yazarken Gazâlî başta olmak üzere çeşitli eserlerden faydalanmıştır.²⁸

Firdevsî *Hayât-nâme*'de, hangi eserlerden olduğunu belirtmese de Farsçadan Türkçeye bir tercüme yaptığını söylemektedir. Elimizde yeterli veri olmadığı için eserin tercüme olup olmadığı konusunda bir şey söylemek zordur. Fakat elimizdeki örneklerden hareketle şöyle bir manzara görürüz: Firdevsî, model metinden bazen birkaç kelimeyi değiştirerek, bazen farklı manzume eklemeleri yaparak, bazen de neredeyse ibarenin aynısını alarak eserine dâhil etmiştir. Ayrıca ağırlıklı olarak Farsçadan tercüme ve yer yer de telif çok fazla eseri olan Firdevsî, kaçınılmaz olarak zaman zaman kendi eserleri arasında tekrarlara düşmüş, yer yer de söylediklerini öğretmek istediği için bu tekrarları faydalı görmüştür. Her ne sebeple olursa olsun, bu meseleyle ilgili doğru bir tespit yapmak ve sağlıklı bir sonuca varmak için müellifin diğer eserleri, yaşadığı dönemin değer yargıları ve diğer şair ve yazarların da benzer tutumları göz önünde bulundurularak karşılaştırmalı olarak ele alınmalı, -diğer eserlerinde de varsa- bu etkilenmenin/alıntılamanın boyutları ortaya çıkarılmalıdır. Böylece yazarın üslûbu ve özgünlük derecesi daha net bir biçimde ortaya çıkmış olacaktır.

Sonuç olarak; Firdevsî *Hayât-nâme*'yi Türk edebiyatında inşa geleneğinde mevcut olan bir üslûpla mensur-manzum olarak kaleme almıştır. Buna rağmen metinde asıl unsur nesirdir ve asıl konu bu kısımda anlatılmıştır. Metindeki manzum bölümler, konunun özetlenmesi veya sonraki konuya geçiş için bir vasıta fonksiyonundadır. Nesir kısımlar nazımla yazılmış bölümlere göre daha sanatlı olup özellikle tevhit, münâcât, na't, methiye ve duâ bölümlerinde dönemin temayülüne de uygun bir biçimde secili ve Arapça-Farsça kelime ve tamlamalardan oluşan bir anlatım tarzı hâkimdir. Konunun anlatıldığı bölümlerde ise seci pek fazla yoktur ve nispeten

²⁸ Kınalı-zâde Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâî Kınalızâde'nin Ahlak Kitabı (İnceleme-Çeviriyazı-Tıpkıbasım)**, Haz. Mustafa Koç, Türkiye YEK Bşk. Yay. İstanbul, 2014, s. 22. Burada konu hakkında şu değerlendirme yapılır: “Şark ahlâk literatürü daima önceki metinleri sarmalayarak teşekkül etme sistemine sahiptir. Miras sürekli tasfiye edilir, ilâvelerle tekmil edilir. Müşterek bir miras telakkisi bu tür metinlerde müellifler tarafından kaynaklara sürekli atıflar yapmayı lüzumsuz kılar. Müellif farklı düşündüğü takdirde ayrıldığı noktayı tebarüz ettirir. Bu tür metinler üzerinde yürürken, modern referans sistemini aramak beyhudedir ve bu klasik metinlerin geldiği geleneği dikkate almamaktır. Şüphesiz orijinalite terkipte, ifadede ve ilavededir”.

daha sade bir söyleyiş söz konusudur. *Hayât-nâme*'nin 1/3'ini oluşturan manzum kısımlarında ise az da olsa tesadüf edilen sanatlı beyitlerde çok başarılı ve orijinal örneklerle karşılaşılır. Aruz kusuru taşımayan beyitlerin bile şiiriyet yönü zayıftır. Bütün bunlar bize Firdevsî'nin, hitap ettiği kesimi de dikkate alarak süslü ve sanatlı bir eser ortaya koyma amacı olmayıp önceliği anlama verdiğini göstermektedir. Bütün bunları yaparken de gelenekte var olan mensur metinlerde manzum bölümlere yer verme geleneğine uyarak söylemek istediklerinde halkın zevkine hitap eden ve onların kulağını tırmalamayacak bir âhengi sağlamış olduğunu söylememiz mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAYÂT-NÂME-METİN

3.1. Metnin Kuruluşunda Takip Edilen Yöntemler

A. Metnin Düzeni ve İmla İle İlgili Meseleler ve İşaretler Sistemi

1. Metin “Gentium” fontu kullanılarak yazılmıştır.
2. Mensur metinde her sayfa ve satır belirtilerek numaralandırılmış, sayfalar “[1b]”, satırlar ise parantez içerisinde “(2)” şeklinde olduğu gibi gösterilmiştir. Ayrıca her sayfada yinelenmek suretiyle beyitlere numara verilmiştir.
3. Metinde okunamayan yerler üç nokta ile “(.....)” şeklinde belirtilmiş, - tamamen silik olanlar hâriç- dipnotta yazmada geçtiği şeklin görüntüsü verilmiştir.
4. Metnin mensur kısımlarında, anlaşılmayı kolaylaştırmak için gereken yerlere noktalama işaretleri konulmuştur.
5. Hem çeviri yazılı metin, hem de aktarma metinde özel isimler kesme işaretiyle (') ayrılmıştır.
6. Metinde geçen eser isimleri italik yazılmıştır.
7. Metnin neşrinde çeviri yazı alfabesi kullanılmıştır. Arap harfleri ve bunların çeviri yazıdaki karşılıkları tezimizin giriş kısmında belirtilmiştir.
8. Metinde geçen âyet, hadis, şair sözü ve bunlara benzer tüm alıntı ibareler Latin harfleriyle yazılıp “bold/koyu” olarak vurgulanmış ve çevirileri dipnotta belirtilmiştir.
9. Âyet mealleri için <http://www.kuranmeali.com> adresinde belirtilen siteden yararlanılmış ve burada verilen meallerden Diyanet Vakfı’nın yeni meali esas alınmıştır.
10. Gerekli yerlerde metin tamine başvurulmuş ve bunların aslî şekilleri dipnotta belirtilmiştir. Bunun neticesinde metne eklenen harf veya kelimeler köşeli parantez “[]” içinde gösterilmiştir. Okunmasına rağmen anlamlandırılmayan kelime veya ibarelerin hemen yanına “(?)” işareti konulmuştur.

11. i- fiili, ile edat/bağlacı ve için edatının çeviri yazımında yazma metinde birleşik yazılmışsa (-) işaretiyle eklenmiş olduğu kelimeyle birlikte yazılmıştır. Örneğin: ‘ilm-ile, olmağ-içün, ider-isem, turur-ıdı. “İle” edatı eklendiği kelimeyle birleşik olup vezin gereği “le”, “la” biçiminde okunması gerekiyorsa yine (-) işaretiyle birlikte yazılmıştır. Örneğin: ‘aşk odı-la, çevgânı-la. Yine bu şekildeki birleşik yazımlarda “y” kaynaştırma harfi mevcutsa “şu-y-ıla, ne-y-imiş, ecli-y-içün” örneklerinde olduğu gibi yazılmıştır. Metnin manzum bölümlerinde ise “y” kaynaştırma ünlüsüyle yazıldığı hâlde vezin gereği ünlü düşmesi yapılacaksa bu, örneklerde görüldüğü gibi yazılmıştır: “hükmi-y-le, re’yi-y-le.”

12. ”Şâ’im, kâ’il...” gibi hemzeli sözcüklerin imlâsında, (“melâ’ike” kelimesi hâriç) metinde bu kelimeler düzenli bir şekilde “ye” (ﻯ) ile imlâ edildiğinden (dāyim, sāyil gibi) metne uyularak “ye” (ﻯ) ile imlâ edilmesine dikkat edilmiştir.

13. Sonu daha çok “hâ-i resmiye” ile biten, kısmen de olsa “ye” (ﻯ) ile biten kelimelerden sonra yükleme hâli eki olarak “ye” (ﻯ) yerine hemze (ء) kullanılması Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıkça görülen bir imlâ özelliğidir. Bu kelimeler çeviri yazılı metinde “nesneyi, risāleyi” örneklerinde olduğu gibi imlâ edilmiştir.

14. Arapça ve Farsça kelimelerin orijinal okunuşlarıyla yazılmasına dikkat edilmiştir: “terceme, maḥabbet, Haḫḫ” gibi. Ancak “nazım, akıl” örneklerinde olduğu gibi, özellikle yazmanın mensur bölümlerinde araya ünlü türetildiğine işareten harekeli imlâ edilmiş oldukları için böyle kelimeler örneklerde belirtildiği şekilde yazılmış, hareke konulmayan yerlerde de yine aynı kurala bağlı kalınmıştır. Manzum bölümlerde ise veznin gerektirdiği yerlerde türemiş olan ünlüler “bez(i)m” kelimesinde olduğu gibi parantez içerisinde gösterilmiştir.

15. Āsmān”, “hudāvendgār” gibi Farsça kelimeler, “āsumān,” “hudāvendigār” biçiminde bugün kullanıldığı şekle uygun olarak okunmuştur.

16. Yazmada “ve” bağlama edatı bazı yerlerde konulmamıştır. Bu, pek çok yazmada sıklıkla karşılaşılan bu durum olduğu için çeviri yazılı metinde atıf

vavlarının olması gerektiği yerlerde köşeli parantez içinde belirtilmeksizin konulmuştur.

17. Allah'ın isim ve sıfatları büyük harfle yazılmamıştır; ancak özel isim yerinde kullanılan veya “hakk” gibi iki anlama gelebilen kelimelerde anlama işaret etmek için böyle kelimeler büyük harfle başlatılmıştır.

18. Dâd” (ض) harfiyle imlâ edilen kelimeler, günümüzdeki seslendirilmelerine göre okunmuştur: riyâzet, rıdvân gibi.

19. “Lâkin, öndün, yer” gibi bazı kelimelerin ünlüleri metinde farklı şekillerde yazılmış ve harekelenmiştir. Çeviri yazılı metinde bu türden kelimelerin imlâsına bağlı kalınmıştır.

20. Elif-i maksûre ile yazılan ve bazen –ā, bazen –ī sesi ile kafiyeli veya secili kullanılan (دعوى، قتي) gibi kelimeler “fetā, da‘vā” şeklinde okunmuştur.

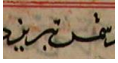
21. Üçüncü teklik şahıs iyelik eki olan –ı, -i veya kelime sonundaki –ı, -i sesleri bazen “ye” (ي) harfi konularak, bazen de konulmaksızın imlâ edilmiştir. Örneğin “ma‘nâsınuñ rumûzlarını ve esrârınuñ hâkâyıkını” şeklinde gelen iki tamlamanın ilkinde –ı, -i sesi gösterilirken diğerinde unutulmuştur. Bu harfin ve harekenin konulmadığı yerlerde –ı, -i sesi köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir.

22. b-p ve c-ç ünsüzlerinin ön, iç ve sonseslerde yazımı düzensiz olup belli bir kurala bağlı değildir. Bu gibi kelimelerin yazımında p ve ç’li şekillerinin kullanılmasına dikkat edilmiş (örneğin: ağaç, aç, çün, pür, hep gibi), dipnotta ayrıca belirtilmemiştir. “bes-pes” kelimelerinde ise bağlama göre imlâ edilmeye çalışılmıştır.

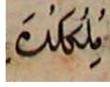
23. Yazmada “dünyevî” kelimesi “dünyâvî” şeklinde imlâ edilmiştir. Bu imlâ aynen korunarak metne müdahale edilmemiştir.

24. “Şekk, mümtedd, haqq” gibi sonu şeddeli olan fiiller (muzaaf fiil) metnin mensur kısımlarında örneklerde verildiği gibi Arapça asıllarına uygun şekilde, manzum kısımlarda ise vezne dikkat edilerek imla edilmiştir.

25. “Şems-i Tebrîzî” ifadesi yazmada geçtiği hemen hemen bütün yerlerde

“Şems-i Tebrîz” şeklinde nispet “i”si konulmadan imlâ edilmiştir. Bunlar çeviri yazılı metinde düzeltilerek “Şems-i Tebrîzî” olarak yazılmıştır.

26. “Mülk/milk” kelimesi yazmada kelimenin ilk geçtiği yerde

“mülkünde/milkünde” şeklinde imlâ edildiği ve her iki imlâ da doğru olduğu için, bu imlâlardan “mülk” olanı tercih edilmiş ve kelimenin geçtiği yerlerde bu şekilde yazılmıştır.

27. Üçüncü teklik şahıs işaret sıfatı olan “ol”, kendinden sonra gelen kelimeye bitişik yazılmışsa “-” ile imlâ edilmiştir. Örn: ol-dem, ol-dağı.

28. Farsçadaki “vâv-ı ma’dûle”ler ise “~” ile gösterilmiştir. Örn: H̱âb, cüzḥ~ânlık.

29. Türkçe asıllı kelime ve eklerin imlâsında Eski Anadolu Türkçesi’nin ses özelliklerine bağlı kalınmış ve bunun için Faruk Kadri Timurtaş’ın *Eski Türkiye Türkçesi* kitabı kaynak olarak kullanılmıştır. Farsça asıllı kelime ve eklerin yazımında, eklerin kelimelerle birleşim şekillerinde ise İsmail Ünver’in “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” adlı makalesinde teklif edilen esaslara uyulmaya çalışılmıştır.

30. Farsça tamlamalar bazı yerlerde yanlış anlaşılabilir olarak “tamlama –i’si” yerine “u/ü” veya “vu/vü” bağlama edatı konularak imlâ edilmiştir. Örneğin, maḫṣad-ı aḫṣā yerine maḫṣad u aḫṣā (25a/6), def̣-i ḫazar yerine def̣ ü ḫazar (35b/10) yazılması gibi. Bunların müstensih dalgınlığından kaynaklandığı düşünüldükçe ayrıca dipnotta belirtilmesi gerekli görülmeyerek doğru şekilleri yazılmıştır.

B. Aruzla İlgili Uygulamalar

1. Metinde geçen manzum kısımların vezinleri her bir manzumenin başında verilmiştir.

2. Vezin bozuklukları ve aksamaları gibi problemler dipnotta belirtilmiştir.

3. Tespit edilen zihafı ünlüler italik yazılmıştır. Örneğin; Dünyā (دنیا) kelimesinin ikinci hecesi metinde zihafı okunması gerekip metinde de elifle yazılmışsa “ā” italik (ā) yazılmış, yazmada da bu zihafa işaret edecek şekilde elif yerine hâ-i resmiye ile imlâ edilmişse (دنيه), bu durumu belirtmek için uzunluk işareti olmadan, fakat yine italik yazılmıştır: dünya.

4. İki ünlünün birbirine katıldığı vasl (ulama) uygulaması, katılan seslerin arasına alt tire işareti konularak gösterilmiştir. Örn: Ki_olmaya, bil ki_ol.
5. Yukarıda 14. maddede belirtildiği gibi ünlü türemeleri yazmanın nesir bölümlerinde harekeli imlâ edilerek gösterildiğinden çeviri yazılı metinde de bu şekilde yazılmıştır.
6. Metnin çeviri yazımında şeddeli kelimelerin imlâsında da vezne dikkat edilmiştir. Örneğin, “Çün Hâk'uñ künhinde yok 'aqla mecal” mısrasındaki, aslı “Hâk'k'uñ” olan kelimenin “Hâk'uñ” şeklinde imlâsı gibi.

3.2. HAYÂT-NÂME-METİN

[1b] (1) Bismillâhi'r-raḥmāni'r-raḥīm. (2) Ḥamd-i nā-ma'dūd ol ḥazrete sezāvārdur ki, her zerre-i mevcūd ve her dāḥil-i (3) dāyire-i vücūd anuñ vücüb-ı¹ vücūdına delil-i kı'atı'dur. Ve şenā-yı nā-maḥdūd (4) şol cenāba nişārdur ki, tertib-i mümkināt ve nizām-ı mevcūdāt (5) ol cenābuñ vaḥdāniyyet-i zātına bürhān-ı sātı'dur. Evveldür kim (6) aña ibtidā **lā evvelihim**,² kı'at'ā intihā yok ve zāhirdür ki kimse neydügin bilmez. (7) Bāṭındur ki kimseden gizlenmez. Ḥayy-ı ḥāzırdur ki cemī-i ḥayylar ḥayātı andan alurlar. (8) Qayyūm u kādirdür ki, cümle muḥtāc ḥācetin andan bulurlar. Cebbārdur ki **innā ce'alnā fī a'nāḥihim** (9) **aḡlālen**³ zenciri-y-ile cebbārlaruñ boynını bağlamışdur. **Minhū'l-vetīn**⁴ tıḡi-y-ile kāhirleruñ (10) cānı tamarların kesüp taḡlamışdur. Bir subbūḥ u quddūsdür ki, anuñ-içün (11) hezārān hezār cevāhir-ile, zevāhir-i ervāḥ-ı mücerrede, me'āric-i 'ulvī ve tārīm-i [2a] (1) bālā ve merākī-i semāvāt-ı 'ulyāda, mevc mevc, fevc fevc, tırup baḥr-ı tesbīḥde (2) sābiḥ ve cihān-ı takdīsde sâ'ih olup şabūḥları **naḥnū nüsebbihū bi-ḥamdike**⁵ ve ḡabūkları⁶ (3) **ve tekāddese leke**⁷ bir vāḥid ü eḥaddür ki tevḥīdi-y-içün her zerre-i berr ve her kıatre-i baḥr (4) lisān-ı ḥāl ve delālet-i maḡāl aḥvāli-y-ile bülbul-i ḡyā olup eydür ki **lā ilāhe** (5) **illallāhu vaḥdehu lā şerīke leh; lehū'l-mülkü ve lehū'l-ḥamdü ve hüve 'alā külli şey'in kādīr**.⁸

¹ Bu kelime sayfadaki lekelenmeden dolayı sonradan yazılmış bir kelimedir. Yazmada “bilüp” şeklinde yazılmıştır. Fakat anlamca buraya uymayan bu kelime “vücüb” olarak değiştirilmiştir.

² Onun başlangıcı yoktur.

³ “Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik.” Yâsîn 8.

⁴ “(Sonra da onun şah damarını) mutlaka keserdik.” Hâkka 46.

⁵ “Biz sana hamdederek daima seni tesbih ediyoruz.” Bakara 30.

⁶ Yazmada kelime şeklinde yanlış imla edilmiştir.

⁷ Seni takdis ediyoruz.

⁸ “Allah’tan başka ilâh yoktur. O birdir, ortağı yoktur, mülk O’na aittir, hamdler de O’na layıktır, her çeşit hayır O’nun elindedir. O her şeye kadirdir”. İmam Mâlik’in *Muvatta* adlı hadis kitabında “Hac” başlığı altında geçen bu tesbih cümlesi, Hz. Peygamber’in hac, umre veya bir gazveden dönerken söylediği bir dua olarak nakledilir. Bk. Malik b. Enes, **Muvatta**, C. 2, çev: Ahmet M. Büyükcınar, Vecdi Akyüz vd., Beyan Yay. İstanbul 1994, s. 304, 305.

(6) Tevhîd-i Bârî Te'âlâ - 'Azze Şānuhu- Nazım:

[müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]

- 7 Allāhu vāhid lem-yezel kayyūm u kādir hay kadīm
Baḥşāyiş ü baḥşende ger ġaffār u raḥmānu'r-raḥīm
- 8 Dārende-i ṭāḳ-ı muḳarnas bī-bedel bī-çün u çün
Sāzende-i çarḥ-ı muḳavves ġaybdān-ı 'ālem 'alīm
- 9 Ḥallāḳ-ı 'ālem micmere-gerdān nesīm-i nevbahār
Rezzāḳ-ı ādem ḳāsim-i rūy u dehende ḥaḳ ḳasīm
- 10 Eflākı rengīn lājiverd a'lā muṭabbāḳ nīlgün
Ġabrāsıdur sebz-i muravvaḳ saḥnı pür-ḥūn u na'im
- 11 Nessāc ider kirm atlas-ı meşdüd ṭoḳur zer-nigār
Bennā ḳılur naḥli yapar ḳaşr-ı müseddes ḥoş ḥarīm
- 12 Sübhān-ı a'zam bī-naẓır ol lā-yemūt u lā-yenām
Sultān-ı 'ālem bī-vezır ol lā-yefüt u lā-ḳazīm
- 13 Hem bī-telaffuz nuṭḳ anuñ gūyā ider ḥāk-i beşer
Hem bī-tefekür fikr anuñ 'İsā ḳılur bād-ı nesīm
- 14 Geymiş külāh-ı kec kebūd çarḥ-ı sipihre_eyle naẓar
Şemlesini Şems şarınub urur semā' ider ḥarīm
- 15 Tesbīḥ ider āhū anı yā hū diyüp ṭağda seher
Hū hū diyüp zıkrin ḳılur tīhū çeker bağda selīm
- [2b] 1 Ḳılletle keşret küllisi şāhid-durur tevhîdine
Kim muṭlakā bu fi'l-ile vāhiddür Allāh-ı 'azīm
- 2 Zıkrinde döker andelīb-i nāṭıḳa-i dil per anuñ⁹

⁹ Bu mısradaki tamlama –i'sinde vezin aksamaktadır.

- Fikrinde şır şehbâz-ı ‘aķıl bāl-i idrāk-i samīm
- 3 Ne vaşf-ı baħrine bulundu endişe-y-le ħad kıyās¹⁰
- Ne zāt-ı pāk-i ‘ilmine var zerre şübhe Ħaķ ‘alīm
- 4 Yok ħikmetine ħiç muħālif ħudretine hem mu‘īn
- Yok ‘izzetine hem fenā bākī anuñ mülk-i melīm
- 5 Keyf-ile kemdendür münezzeh bu ‘aẓīm evi anuñ
- Lemmā vü lemden[dür] berī ħükmi muṭā‘-i **ke’ş-şarīm**¹¹
- 6 Sulṭān odur kim pādişāhlık aña lāyıkdur hemān
- Kim ġayr hep olur güzāf aña müsellemdür selīm
- 7 Evveldür anda münderic ābād bī-şekk ü şebīh
- Āħir kim andan müstemirr āzāl ebed oldur muķīm

(8) Ender-Münācāt-ı Muşannif-i Kitāb Firdevsī -Zā’afallāhu Ķadrehu-

(9) ilāhī, seyyidī ve mevlāyī! Sen ol pādişāhsın ki, şāhlığıña zevāl yok (10) ve sen ol sulṭānsın ki mülküñde iħtilāf yok. Her zerreñüñ (11) şadāsı **ķulillāhümme mālike’l-mülk**,¹² her mümkinüñ nidāsı **ķüllü şey’in hālikün**¹³ (12) ve celālüñ āyeti **el-ķibriyā’ü ridā’ī**¹⁴ ve cemālüñüñ şıfatı **lā yese’anī arzī ve semā’ī**.¹⁵ ilāhī! (13) Her ne ķadar ķār-sāz-ısañ¹⁶ gine ol ķadar bī-niyāzsın ve her ne ķadar bī-niyāz-ısañ (14) gine ol ķadar ķār-sāzsın. Her mümkinden münezzehsin kemāl-i bī-niyāzlığıñdan (15) ve

¹⁰ Bu mısradā ħad kıyas, “ħad ve kıyās” anlamında kullanılmıştır.

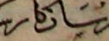
¹¹ Yazmada āyet “key şarīm” şeklinde yanlış imla edilmiştir. Anlamı: “(Böylece bahçe) simsiyah kara toprak gibi oldu.” Kalem 20.

¹² “De ki: ‘ey mülkün sahibi olan Allah’ım.’” Āl-i İmran 26.

¹³ “O’nun zatından başka her şey yok olacaktır.” Kasas 88.

¹⁴ “Azamet benim örtümdür” (Kudsī Hadis). Tam metni şöyledir: “Büyüklük benim ridam, ululuk ise izarımdır. Bunlardan birisi hakkında Benimle münakaşaya giren olursa onu cehenneme atarım”. *Müslim*, “Birr”, 136’dan naklen **Buharī-Müslim-İbn Mace-Ebu Davud-Tirmizī-Nesāī-Muvatta Kudsī Hadisler**, C. 2, terc: Ahmet Varol, Madve Yay., İstanbul, 1991, s. 490.

¹⁵ “Beni göğüm de, yerim de ihâta etmedi, [ancak mümin kulumun kalbi beni ihâta etti]”. Hadis olarak bilinen bu söz, uydurma sayılan hadislerdendir. (Süyutī’den (**el-Dürerü’l-Müntesire**, s. 175) naklen Harun Ünal, **Uydurma Hadisler I**, Miraç Yay. İstanbul 2007, s. 100.

¹⁶ Yazmada kelime “sāz-ķār” şeklinde imla edilmiştir.

her mevcūd-ile bilesin tamām-ı bende-nüvāzlığından. İlāhī! Ben ne diyeyim ki bunca [3a] (1) muṭīʾ vü ‘āṣī, dānā vü k̄āzī yaradursın izhār-ı kār-sāzlığıñ ve kudretiñ-i için (2) ve bu cümle-i semāvātuñ ve arzeyn[üñ] evvelīn ve āḥirīn[i] yoğ idersin. Beyān-ı bī-niyāzlığıñ (3) ve ‘izzetiñ-i için ve gine ḥikmetüñ i‘mārı¹⁷ bu ḥarāb-ābādı ma’mūr idüp iki ev binā iden (4) kemāl-i ma’diletiñ-i için birine “cennet” didüñ, maẓhar-ı ḥikmet ü cemālüñ itdüñ ve birine “cehennem” didüñ, (5) ālet-i saṭvet-i celālüñ itdüñ. Her kime ne evde naṣīb itdüñ-ise taḳdīr senüñdür ve her (6) kimi ne bölükden kıldüñ-ısa tedbīr senüñdür. Sa’y-ile nesne olmaz ‘ināyetüñ olmayınca, (7) istemek-ile bulunmazsın sen istemeyince.

Naẓım:

[mefā’ılün mefā’ılün fe’ülün]

8 Huzāyā ki benüm ‘āciz çü miskīn

Kim itmedüm saña ṭā’at ne te’zīn

9 Benüm yā rab yirimi itme siccīn

Ağışnā yā ğıyāşe’l-müstağīşīn

10 Egerçi bende çok ğāyet cerīme

Velī vardur ümīdüm sen kerīme

11 Baña raḥm it cānum koyma caḥīme

Ağışnā yā ğıyāşe’l-müstağīşīn

12 Çi ger bay u ya yoksulam senüñem

Çi ger şāh u yaḥod kulam senüñem

13 Çi ger redd ü ya maḳbūlem senüñem

Ağışnā yā ğıyāşe’l-müstağīşīn

14 Huzāvendā saña bir bendeem ben

¹⁷ Bu kelime yazmada “mi’mārı” şeklinde imla edilmiştir. Kelimenin, anlam dolayısıyla “i’mārı” şeklinde olması gerektiğini düşündüğümüz için bu kelimeyle düzeltilmiştir.

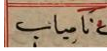
Senüñ zikrünüle dāyim zindeem ben

15 Meded kıl 'āciz ü efgende em ben

Ağışnā yā ğıyāşe'l-müstağışın

[3b] Der-Na't-ı Resül-i Kevneyn Seyyidü's-Şekaleyn ve İmāmü'l-Kıbleteyn
Hâtemü'n-Nebiyyîn Şefî'u'l-Müzñibîn (2) Muḥammed Muşţafâ -Şallallāhu 'Aleyhi ve
Sellem-

(3) Ba'de şad hezārān hezār şılat-ı şalavāt ve tuḥaf-ı taḥıyyāt-ı nāmiyāt¹⁸ u (4) zākiyāt, ber-ravza-i muḳaddes, mu'aṭṭar, muṭahhar, münevver seyyid-i kāyināt ve ḥulāşa-i mevcūdāt (5) Muḥammed Muşţafâ -şallallāhu 'aleyhi ve sellem- ki ol-durur tūṭî-i şekerḥā-yı **elif lām mīm zālike'l-kitāb**¹⁹ (6) ve ol 'andelīb-i çemen-ārā-yı **elif lām mīm Allāhu lā ilāhe illā hüve'l-ḥayyü'l-kayyüm**.²⁰ Şāhib-i şafvet-i (7) **elif lām mīm şād**,²¹ 'ālim-i kāşif-i kef hā yā 'ayn şād,²² tūṭî-i ṭāk-ı **tā hā mā enzelnā 'aleyke'l-Ḳur'āne li-teşkā**,²³ ḥallāl-i ṭışım-ı (8) **tā sîn mīm**,²⁴ ferrāş-ı bārigāh-ı **yā sîn ve'l-Ḳur'āni'l-ḥakīm**,²⁵ cerīde-i maḥabbet-i **hā mīm 'ayın sîn kāf**,²⁶ mäh-ı āsumān-ı şıdk-ı (9) **şād ve'l-Ḳur'āni zi'z-zıkr**,²⁷ münşi-i dīvān-ı **nūn ve'l-kalemi ve mā yestürün**,²⁸ mäh-rüy-ı cānān-ı (10) **ve'd-ḍuḥā**²⁹ ve sitāre-i āsumān-ı **ve'n-necmi izā hevā**,³⁰ mü'eddib-i memleket-i **'allemehu şedīdü'l-ḳuvā**,³¹ (11) seyyāh-ı badiye-i mü'eddeb-i **şümme**

¹⁸ Yazmada kelime "nāmiyāb" şeklinde imla edilmiştir.

¹⁹ "Elif Lām Mīm, işte bu kitab." Bakara 1, 2.

²⁰ "Elif Lām Mīm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Diridir, Kayyum'dur." Âl-i İmran 1, 2.

²¹ A'raf 1.

²² Meryem 1.

²³ "Tâhâ, (Ey Muhammed), biz Kur'anı sana meşakkat olsun diye indirmedik. Tâhâ 1, 2.

²⁴ Kasas 1.

²⁵ "Yâ Sîn, (Ey Muhammed), hikmet dolu Kur'an'a andolsun." Yâsin 1, 2.

²⁶ Şûrâ 1, 2.

²⁷ Sad 1. Yazmada yanlışlıkla "ve'l-Ḳur'āni'l-mecīd" şeklinde imla edilmiştir.

²⁸ "(Ey Muhammed), andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin." Kalem 1.

²⁹ Duha 1.

³⁰ "Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı." Necm 1, 2.

³¹ "(Kur'an'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti." Necm 5.

denā fe-tedellā,³² mihmān-ı hāzret-i fe-kāne kābe kavseyini (12) ev edna,³³ ān bülbül-i cennet-i firdevs-i mā enzel nā ‘aleyke,³⁴ ol ‘andelīb-i gülistān-ı (13) haḳīkat-ı üd’u ilā sebīli Rabbike,³⁵ ol sīmurğ-ı kâf-ı ceberût-ı innā erselnāke,³⁶ (14) ol tūtî-i tāk-ı melekût-i innā a‘ṭaynāke,³⁷ ol mübārız-i meydān-ı (15) kevkebe-i cāhidi’l-küffāra ve’l-münāfikîn.³⁸ Ol ekmel-i mevcūdāt, efḍalü’l-halkı ve hāteme’n-nebiyyîn-i [4a] (1) mā kāne Muḥammedün ebā eḥadin min ricāliküm ve lākin resûlallāhi ve hāteme’n-nebiyyîn.³⁹ Efḍal-i maḥlûkāt, (2) şāhibü’l-hulḳ ve imāmü’l-mürselîn. İnneke le-‘alā ḥuluḳin ‘aẓīm.⁴⁰ Ol şadr-ı dîn ü devlet ve (3) muḳtedā-yı şer’-i millet, mālîk-i sikke-i sa’adet, sākin-i serāy-ı siyādet, (4) bedr-i āsitān-ı nübüvvet, mihter-i dünyā vü āḥiret, hātem-i nigîn-i nübüvvet (5) ve der-i şıdḳ-ı fütüvvet, bāğ-[bān]-ı gülzār-ı risālet ve serv-i çemen-i celālet. Şadr-ı şuffe-i (6) şafā, māh-ı ḳubbe-i vefa, mu‘allā, müzekkā, müctebā, muḳtedā, server-i enbiyā, ḥabīb-i Hudā, (7) Aḥmed ü Maḥmūd, cümle maḳşūd, resûl-i ma’būd, Muḥammed-i Maḥmūd, eşref-i mevcūd (8) -‘aleyhi-‘ş-şalātü ve’s-selām-. Ba’de şad dūrüd u şad şalavāt. Ol (9) ḥoca-i her dü ‘ālemüñ ve āl-i nebiyy-i Ādem’üñ aşhābına ve aḥbābına ve eṭbā’ına (10) ve eşyā’ına olsun. Ḳālallāhu te’ālā: İnnallāhe ve melā’iketehu yüşallüne (11) ‘ale’n-nebiyyi yā eyyühe’llezîne āmenü şallü ‘aleyhi ve sellimü teslīmen.⁴¹

[mefā’lün mefā’lün fe’ülün]

- 12 Muḥammed'dür Resûl-ı a‘zam muḥaḳḳaḳ
Kim itdi_engüşt-ile ol māhı münşak
- 13 Cemāli küntü kenz⁴²üñ sırrı taḥḳīk

³² “ Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu.” Necm 8.

³³ (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.” Necm 9.

³⁴ (Ey Muhammed), biz Kur’ānı sana meşakkat olsun diye indirmedik.” Tâhâ 1, 2.

³⁵ “(Ey Muhammed), Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır.” Nahl 125.

³⁶ “(Ey Muhammed), muhakkak ki biz seni gönderdik.” Ahzab 45; Fâtır 24.

³⁷ “Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik.” Kevser 1.

³⁸ “Kâfirlere ve münâfıklara karşı cihad et.” Tevbe 73.

³⁹ “Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın Resûlü ve nebilerin sonuncusudur.” Ahzab 40.

⁴⁰ “Sen elbette yüce bir ahlâk üzerinesin.” Kalem 4.

⁴¹ “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygambere salat ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salat edin, selam edin”. Ahzab 56.

⁴² “Ben gizli bir hazineydim”. Tasavvuf literatüründe çok fazla kullanılan ve uydurma kabul edilen şu kutsî hadisın anlamına gönderme vardır: “Gizli bir hazine idim; bilinmek istedim de yaratılmışları yarattım”. Hadis kabul edilen bu söz için Bk. Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ ve Münzilü’l-ilbâs ammâ

- Haṭı furkân u yüzi menşür evrak
- 14 Saçı ḥablü'l-metîn olur çü sünbül
- Yañağı cennet-i Firdevs ü feylaḡ
- 15 Ne var kim Bū Leheb münkir olursa
- Şuhûdı sūsmâr u tibr u 'aḡ'aḡ
- [4b] 1 Nübüvvet ḥatmi_anuñ şânında geldi
- Risâlet rif'ati_andan buldı revnaḡ
- 2 Huzâ cem' eyleyüp cümle kemâlât
- Kemâl içre nebî kıldı muşaddaḡ
- 3 Qadem başduḡda 'âlem mülkine_Aḡmed
- Yıkıldı tâḡ-ı kistrâ re'si_olup şaḡ
- 4 Yidi ḥoḡḡadur eflâk ol güher çün
- Sekiz cennet o şâhuñ taḡtı muṭlaḡ
- 5 Nehârî sāyebānı perr-i Cibrîl
- Maḡârî perdedârıdur ḡadırnaḡ
- 6 Saçı **ve'l-leyli**⁴³ yüzi **ve'd-ḡuḡā**⁴⁴ dur
- Qaşı **yâ sîn ü ṯā hā**-durur el-ḡaḡ
- 7 Ne medḡ ide ḡalāyık aña lāyık

iştehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs, C. 1, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1932, s. 132. Daha fazla bilgi için Bk. İbrahim Hakkı Aydın, "Kenzi Mahfi", C. 25, **DİA**, 2002, s. 258-259; Muhittin Uysal, **Tasavvuf Kültüründe Hadis –Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler**, Yediveren Kitap, Konya, 2001, s. 268, 269). Sufiler bu hadisi varlığın oluş sebebi olarak zikredip keşfen belirlendiğini ileri sürerler. Mertol Tulum, **Yakarışlar Kitabı (Tazarru'nâme)**, TDV Yay., Ankara, 2011, s. 460. İbn Teymiyye, Zerkeşî, İbn Hacer ve Suyutî gibi ünlü hadis âlimleri bu sözü uydurma hadisler arasında gösterirler. Mehmet Yılmaz, **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 91.

⁴³ Âyetin tamamı: "(Ortalığı) бүтүдүгү zaman geceye andolsun." Leyl 1.

⁴⁴ "Kuşluk vaktine andolsun." Duha 1.

Le fî halkın⁴⁵ didi ta'zīm idüp Hāk

8 Hezār tuhf-ı taḥiyyāt āline_anuñ

Ki virdi dīn-i İslām'a çü revnaḳ

(9) Der Medḥ-i Vezīr-i A'zam ve Düstūr-ı Mükerrerrem Menba'ü'l-Cūd ve'l-Kerem Ma'den-i Vefā vü Mürüvvat ve (10) Kān-ı Şafā vü Safvet Ḥazret-i Muştafā Pāşā -Yesserallāhu Mā Yeşā'ü Edāmallāhu Te'ālā 'Umrehu ve Ebbede Devletehu ve Zāde Rif'atehu İlā Yevmi'l-Ḥaşri ve'l-Cezā'-

Ba'dehu 'ulemādan (12) maḥfī ve fuḫalādan pūşīde olmaya ki bu maḳāle-i ḥaḳāyīḳuñ ve bu risāle-i (13) deḳāyīḳuñ lisān-ı Fārisī'den zebān-ı Türk[ī]'ye terceme olduğına cihet ve (14) bā'is ve ḥikmet budur ki: Hicret-i Nebvī'nüñ -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- tokuz (15) yüz (.....) şuhūr-ı senenüñ mübārek Rebī'u'l-evvel şehrinde Ḳostantīniyye [5a] (1) şehrinde āfitāb-ı çarḥ-ı celāl, aḥter-i şa'd-ı kemāl, medār-ı erbāb-ı ḥacāt, merkez-i (2) aşḥāb-ı mühimmāt pādişāhuñ Cemşīd-i salṭanat ve āsumān-ı rif'at şehinşāhuñ (3) -ebbede devletehu- emrine imtişāl gösterüp künc-i ḥalvetde, maḳām-ı 'uzletde (4) sālīkāne diz çöküp oturmuş-idum. *Süleymān-nāme-i Kebīr*'üñ, ol tārīḥ-ı a'zam-ı (5) dil-peziürüñ seksen ikinci cildini bitürmüş-idüm. Velī ol kān-ı sehānuñ, (6) ma'den-i cūd u vefānuñ, ya'nī Muştafā Pāşā'nuñ -eṭālallāhu 'umrehu- şimdiki (7) 'aşırda 'ulemānuñ, fuḫalānuñ, kümelānuñ, ümerānuñ, vüzerānuñ mā-beyninde Pāşā (8) Ḥazretlerinüñ -dāme 'izzühu- mişli ma'dümdür ki tā kıyāmet devlet-ile dāyim (9) ve 'izzet-ile ḳāyim ola ki pāk i'tikād 'azīz mü'min-i muvaḥḥid ehl-i temīzdür ki (10) rāy-ı tedbīrinde Āşaf-ı devrān, fikr-i müşirde Menūçīhr-i zamāndur. (11) Firāsetde vü kiyāsetde bī-naẓīr, ḥüsn ü şabāḥatde bī-bedel (12) vezīrdür ve lütf u feşāḥatde maḥsūd-ı Saḥbān'dur. Ḥayr-endiş (13) kān-ı kerem ve menba'ü'l-cūd ve'l-iḥsāndur ve belāḡatde vü 'ibāretde (14) tamām mahāret bulmuş emīr-i kāmurāndur. Fazīlet-ile 'ālem-i āfāḳı tutmuş (15) Ḥātem-i şānī ve dānā-yı kāmīl, ehl-i 'irfāndur -ṭāle beḳāhu-

Nazım:

⁴⁵ “Gerçekten (yeniden) yaratılıştā.” Sebe 7'den. Âyetin tamamı şöyledir: “Yine inkâr edenler şöyle dediler: ‘Çürüyüp ufalandıktan sonra sizin yeniden diriltileceğinizi söyleyen bir adamı size gösterelim mi?’”.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- [5b] 1 Muştafā Pāşā-durur kân-ı kerem
Ki_oldı rāzī ḥazretinden cümle_ümem
- 2 (.....) ḥāndur āşaf ol vezīr
Kim Menūcihr-i zamān kāmīl müşīr
- 3 Şākir andan kāmīlān-ı pür-hüner
Zākir anuñ ḥazretine_alķış ider
- 4 Hāķ te'ālā devletin ķılsun ziyād
Tā kıyāmet bākī tura_ol ḥoş-nihād
- 5 Dāidür Firdevsī_ider aña du'ā
Her ḥaṭardan ḥıfz ide Hāfız Huzā

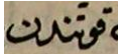
(6) Neşir:

Bu Firdevsī-i ḥaķīrūñ ve dāi-i faķīrūñ ne miķdārı ola ki ol (7) vezīr-i a'zamuñ ve emīr-i mufahḥamuñ egerçi kūh-ı şükūhından cevāba mecālüm (8) ve 'arż-ı 'arza ḥālüm qalmaz ki anuñ bu kemīneye itdūĝı 'ālī himmeti taķrīr (9) ve ḥüsn-i luṭfını ta'bīr idebilem; ammā ṭāķat yitdükçe istedüm ki anuñ (10) şükürinüñ edāsında ve devām-ı devletinüñ du'āsında bākī 'ömrümi āḥire iletüp (11) ḥizmete ve devletlü işigine mülāzemete varduĝumca, ḥāk-i pāyine yüz (12) sürdügümce, dāyimā dest-tehī varmaĝa 'ār idüp, meskenet kūşesin (13) ihtiyār idüp 'ilm-i meşāyihdan bu ḥikmet-āmīz ve 'ibret-engīz risāleyi (14) te'līf itdüm. Meşāyih-ı kibār risālelerinden, İmām-ı Ğazālī ve Şeyḥ (15) Muḥyiddīn-i 'Arabī ve Şeyḥ 'Aṭṭār maķālelerinden intiḥāb kılup Türk[ī]'ye [6a] (1) terceme olındı.

Der Beyān-ı İbtidā-yı Kitāb ve Fihrist-i Ebvāb

(2) Min ba'd 'ulemādan maḥfī degül ki tekmīl-i kitāb üslūbı ma'lūmdur. Ba'zı risālenüñ (3) fihrist-i ebvābı lāzım olduĝı ecilden bu maķāle daḥı tamām otuz bāb (4) üzerine söylenüp te'līf olındı. Kümelānuñ su'ālinde vü cevābında (5) ma'āriflerinin evveli vü āḥiri, muķaddemi vü mu'aḥḥarı faşl-ıla ta'yīn ve bāb-ıla tezyīn, (6) ma'lūm

u zāhir ola ve müṭāla'a kılan, maḫşūdı olan su'ālī (7) vü cevābı zahmetsizin bulmağa kâdir ola. Nite şöyle kim: El-faşlü'l-evvel (8) Mevlānā, Şemsüddīn-i Tebrizî Hazretine nefisden su'āl kılup (9) ol daḫı cevāb virdügi beyānındadır. El-faşlu's-şānī imtiḫāna çeküp, (10) ma'ārifden ḫaber açup eşyā-yı külden su'āl idüp ol daḫı cevāb (11) virdügi beyānındadır. El-faşlu's-şālis nefis-i küllī cism-i küll[ī]ye murtabıṭ (12) olduğundan ğaraż-ı aşlı neydügin bildürür. El-faşlu'r-rābī' (13) nefis-i küllīnün sirāyet itdügin bildürür. El-faşlu'l-ḫāmis mevte ve ḫayāta (14) i'tibār kıлмаğı bildürür. El-faşlu's-sādis mevtün ve ḫayātuñ ve cismün (15) māhiyyetin bildürür. El-faşlu's-sābī' umūr-ı cüz'iyye ile nefis-i emmārenün beyānındadır. **[6b]** (1) El-faşlu's-şāmin mevt ḫikmet idügin bildürür. (2) El-faşlu't-tāsi' mevti 'alā vechi't-taḫḫik teşḫis itmek keyfiyyet-i ṭarīki beyānındadır. (3) El-faşlu'l-'āşir mevt ḫikmet olduğdan soñra ammā ṭabaḳāt-ı insāniyyeden ne mertebelü (4) kişilere raḫmet-i maḫz olur ve ne derecelü kişilere 'azāb-ı maḫz olur anuñ beyānındadır ki zıkr olur. (5) El-faşlu'l-ḫādī 'aşer nefsün kuvveden⁴⁶ fi'le çıkmaklığını keyfiyyetin bildürür. (6) El-faşlu's-şānī 'aşer siyāsetden ğaraż neydügin bildürür. (7) El-faşlu's-şālisü 'aşer cesedün 'aynı ve mişālin bildürür. (8) El-faşlu'r-rābī' 'aşer nefsün aḫvāli beyānındadır. El-faşlu'l-ḫāmisü 'aşer (9) ḫayvānāt ölmeyi kerīḥ gördüklerinin sebebi beyānındadır. El-faşl (10) ü's-sādisü 'aşer lezzet ü elem ve rāḫat u ta'ab gördügi sebebi beyānındadır. (11) El-faşlu's-sābī' 'aşer nefis-i emmāre-y-ile umūr-ı cüz'iyye beyānındadır. (12) El-faşlu's-şāminü 'aşer ehl-i ḫāl-ile ehl-i nār beyānındadır. El-faşlu't-tāsi' 'aşer (13) küfür ile kāfir beyānındadır. El-faşlu'l-'ısrün felek-i ḫamer taḫtındaki cehennemün (14) ve ehlinün beyānındadır. El-faşlu'l-ḫādī ve'l-'ısrün ehlullāhuñ (15) beḳāya ṭālib ve cühḫālün fenāya rāġib olduğı beyānındadır. El-faşl (16) u's-şānī ve'l-'ısrün ef'āl ve a'māl ve aḫlāk ve re'y birbirine muḫālif olduğı beyānındadır. **[7a]** (1) El-faşlu'r-rābī' ve'l-'ısrün insān-ıla melā'ike arasında müşterek (2) olan lezzetleri beyān ider. El-faşlu'l-ḫāmisü ve'l-'ısrün (3) a'māl-i seyyi'e ve ef'āl-i ḫabīḫa beyānındadır. El-faşlu's-sādisü ve'l-'ısrün (4) i'timād-ı muvaḫḫid ve i'timād-ı muḫallid beyānındadır. El-faşlu's-sābī' ve'l-'ısrün (5) Şāni'ün şun'ı ve 'ālemün nizām-ı emri beyānındadır. El-faşlu's-şāminü ve'l-'ısrün (6) nefis lezzetden ve elemden müfāraḳat itdükden soñra

⁴⁶ Yazmada kelime “kuvvetinden” şeklinde imla edilmiştir.

bulduğu nesneler beyânındadır. (7) El-faşlu't-tâsi' ve'l-'ışrûn vüzerānuñ ve erbāb-ı kalemüñ ve bevvāb-ı (8) dergāhuñ sülûki beyânındadır. El-faşlu's-selāşûn (9) Muştafā Pāşā'nuñ -tāle beķāhu- şalāhiyyet ve ma'delet ve ma'rifeti beyânındadır.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 10 Pes risāle aşlı bu iy kāmṛān
Kim otuz fihrist-i ebvāb añla_inan
- 11 Ger ḥaķīķat gözi-le itseñ naẓar
Her birinde var me'ānī-_i mu'teber
- 12 Rūḥ-ı ķudsī mişli urduñ ķünkü dem
Ki_ide taḥsīn işidürse 'İsī hem
- 13 Bu risāledür ma'ārif iy hümām
Hep ḥaķāyıkdur ne kim varsa kelām
- 14 Müstemi'[īn]den budur ammā murād
Eyleye Firdevsi'yi ḥayr-ıla yād
- 15 Bu muḥibb-i etkıyādur ol ḥaķīr
Dergeh-i Ḥaķ'da_ister ola destgīr

[7b] (1) El-faşlu'l-evvel Mevlānā Şems-i Tebrīzī ḥazretine nefisden su'āl (2) idüp ol daḥı cevāb virdügi beyânındadır. Nite rivāyet-i şaḥīḥ ve naķl-i (3) şarīḥdür ki merḥūm u mağfūr ve sa'īd ü şehīd sultān 'Alāüddīn, (4) ol ḥāķān-ı bī-bedel āl-i Selçuk-ı 'azīm şāhidi, Ḥaķ ķorḥusından (5) āgāh ve 'ādil ve kāmīl pādişāh-ıdı. Meger ki anuñ ḥāl-i ḥayātında ve (6) eyyām-ı devletinde Konya şehrinde ehlullāh ğāyet çok

imiş. Her āzīne gicesi (7) meşāyih-ı kibārı da‘vet, envā‘-ı ni‘met bişürüp hayır du‘aların almağ-ıçün ziyāfet (8) ve hizmet ider-idi.

Rivāyet iderler ki meşāyih-ı kibārdan şāh huzūrında (9) yitmiş iki nefer ehlullah var-ıdı. Cümlesinden birisi faḳih Aḥmed Sultān-ıdı (10) -raḥmetullāhi vāsi‘atün-. Meger ki bir Cum‘a gicesi şāhuñ huzūrında erler cem‘ olup (11) şöḥbet ider-iken cem‘inüñ şem‘leri bī-sebeb çerb olup⁴⁷ ammā defī (12) varup maṭbahdan yine yaḳdılar; velākin şem‘leri söyündüğine her birisi hayrete (13) varup “bu ne ‘alāmetdür?” diyüp birbirinüñ yüzine baḳdılar. Meger ki (14) Mevlānā‘-i Ḥazret dahı ol meclisde bile-y-ıdı, ‘ulemānuñ efḍali ve kümelānuñ (15) ekmeli idi. Lākin henüz Şems-i Tebrīzī Ḥazreti Mevlānā Ḥazret-ile gelüp buluşmamış-ıdı. [8a] (1) Vilāyete ḳadem başup Şems Ḥazret-ile bilişmemiş-ıdı.

Mevlānā‘-i Ḥazret -‘aleyhi‘r-raḥmetü (2) ve‘l-gufrān- baş ḳaldurup eyitdi:

“Bu şehre bir gezende er gelüpdür, kendüyi (3) bildürmek-içün şem‘leri çerb ḳılıpdur” diyüp “cem‘iñüzüñ vilāyetinden anuñ (4) vilāyeti ziyāde olmağa ‘alāmetdür, ‘aña delālet ider” diyüp emr itdi ki: (5) “Görüñ taşra kimse var mı, yok mı?” diyince anlardan birisi taşra çıkup (6) gördi ki, bir derviş тұrur, elinde bir mumcuğızı var, da‘vet idüp içerü (7) getürdiler; çünki bevḳāb dervīşi şāh nazarına getürdi, selām virüp (8) erenlere içerü girüp taş eşikde oturdı. Bunlar ednā göz-ile baḳup (9) dervīşe i‘tibār itmediler. Andan nemed-pūş elindeki muma “pūf” didi (10) çerb oldu, cem‘i orta yirde yanan şem‘-ile bile çerb oldu. Pes faḳih Aḥmed (11) Sultān vilāyet ḳuvveti-y-ile ol eri kimdügin bildi, yirinden ḳalkup (12) merḥabā ḳıldı. Andan cümle erenler görışdiler, illā ki Mevlānā Ḥazreti görışmedi. (13) Niçün anuñ-içün ki, gerçi Mevlānā Ḥazreti ‘ālim-ıdı ve illā ki dervīşleri ehl-i (14) bid‘atdur diyü sevmez-ıdı, i‘tibār ḳılmaz-ıdı. Ammā ki bu gelen nemed-pūşuñ (15) zāhir yüzinden bu ḳadar vilāyetin göricek diledi ki bunu ‘ilm-ile imtiḥān ḳıla, [8b] (1) kimdügin bile. Ammā bu gelen dervīş ḥod Şems-i Tebrīzī Ḥazretleri-y-ıdı -raḥmetullāhi (2) ‘aleyh-. Mevlā çün ḳaşd-ıla gelmiş-ıdı ki Mevlānā ile anuñ menāḳıbları kitāblarda (3) meşṭūr ve dillerde dahı meşḥūrdur. Zikri ḥācet degüldür. Eger tafşıl-ile zikr (4) olunur-ısa risāle çoğalup

⁴⁷ Çerb kelimesinin “donmak, katılaşmak” anlamı vardır. Metinde ise bu kelime “sönmek” anlamıyla kullanılmış olup bu anlamdan çıkma bir yan anlam almış olmalıdır; çünkü mum, alevi söndüğü zaman hemen donup katılaşır. Yan anlamı bu ilişkiden doğmuş sayabiliriz.

muṭavvel olur, muḥaṣṣal murād edā olmaz. Söz ḥadden (5) çıķup kelām derece-i ıṭnāba⁴⁸ varur.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

6 Şerḥ olırsa cümlesi şāḥib-kemāl

Belki ḥadden çıkıсар işbu risāl

7 Söz gerek kim ola az u muḥtaşar

Diñleyenler çekmeye tā infi'al

(8) Neşir:

Andan Mevlānā baş ҡaldurup 'ilim kuvveti-y-ile Şems'i mülzem ҡılmağ-içün

(9) evvel su'al ҡılup eyitdi kim:

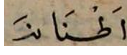
“Derviş, ҡandan gelürsin ve ҡande gidersin?” (10) Eyitdi:

“Beķā mülkinden fenā mülkine geldim. Yine fenā mülkinden beķā mülkine giderem”. (11) Mevlānā eyitdi:

“Bu uzak sefere azuğun nedür ve maḥremün kimdür ve merkebün (12) ne nesnedür ve mürşidün daḥı kimdür?”. Cevāb virdi kim:

“Azuğum ҡanā'at (13) ve maḥremüm 'ışķ u irādet ve merkebüm nefis ve mürşidüm Ƙur'an'dur” diyicek (14) yine Mevlānā şordı ki:

“Cemī'isin ḥūb buyurduñ, ma'lūmumuzdur; velākin (15) bu nefis ne nesnedür, bilmekde 'acźümüz var ve daḥı 'Alī Ḥazreti -raḍiyallāhu 'anhu- [9a] (1) buyurmuşdur: **Men 'arafe nefsehu fe-ķad 'arafe Rabbehu.**⁴⁹ Pes ķişinün nefsi ne

⁴⁸ Yazmada kelime şeklinde yanlış imla edilmiştir.

⁴⁹ “Kendini bilen, Rabbini bilir” . Ebū'l-Fidā İsmāil b. Muhammed Aclūnī, **Keşfü'l-Hafā ve münzilü'l-ilbās ammā iştehere mine'l-ehādīs alā elsineti'n-nās**, C. I, Dāru İhyāi't-Türāsi'l-Arabī, Beyrut 1932, s. 361.

nesnedür (2) ve nice bilinür? Cevāb vir ki şevāb hāşıl idesin. Bu kadem başduğın
'ulemā meclisidür; (3) tā kim fużalā meclisine lāyık olasın.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 4 Cem' olupdur meclis içre 'ākilān
Nāzır olmışdur sözüñe fāzılān
- 5 Key saķın söyleme bī-ma'nā kelām
Tā ki ța'n itmeye saña kāmīlān
- 6 Söz gerek kim dinicek dilde revān
Müstemi' taḥsīn ide ol dem hemān
- 7 Meclis-i 'irfāna başduñ çün kadem
Ur ḥaķīķat sözlerinden imdi dem

(8) Neşir:

Kaçan ki Mevlānā Huzāvendigār bu vech-ile su'āl idicek, nemed-pūş-ı (9)
kāmīl daḥı muḥaķķikāne cevāb virüp eyitdi kim:

“Ya Mevlānā Ḥazreti! Bilgil ki: (10) Nefsini bilen kimse ehl-i 'irfān ve kāmīldür
ve insān-ı fāzıldur. Ve bilgil ki: (11) 'Ulemā ve felāsife insānuñ māhiyyetinde çok
iḥtilāf kılup dururlar. (12) Ol iḥtilāfātuñ küllīsin üç maķāle cem' ider, bunuñ beyānı
içündür; (13) zīrā ba'zılar eyitdiler kim: “İnsān bir nesnedür kim etden ve kandan ve
'izāmdan (14) ve ıamarlardan ve siñirlerden terkīb olınmışdur” ve ba'zılar eyitdi
kim: (15) “İnsān cesed-i cismānī ve nefis-i rūḥānīden 'ibāretdür” didiler ve ba'zılar
[9b] (1) eyitdiler kim: “İnsān bir nesnedür kim cesed-i cismānī ve nefis-i rūḥānīden
(2) 'ibāretdür” didiler⁵⁰ ve ba'zılar eyitdiler: “İnsān nefis-i nāṭıķadur, cesed aña (3) bir
gönlek menzilinde-durur” didiler. Bu üç veçhe ḥukemā insānuñ māhiyyetinde (4)
dimişlerdür. Nefisde daḥı iḥtilāfları üç vech-iledür. Vech-i evvel oldur kim: (5) “Nefis
cism-i laṭīfdür, ğayr-ı mer'īdür” didiler. Ve ba'zılar eyitdiler: “Nefis cevher-i

⁵⁰ Bu cümle bir önceki cümleinin tekrarı olup müstensih hatası olarak kabul edilmelidir.

rūḥānīdūr, (6) ğayr-ı maḥsūsa-durur, ba'de'l-mevt bākī ḳalır". Ve ba'zılar eyitdiler kim: "Nefis (7) mizāc-ı bedenden ve aḥlāt-ı cesedden mütevellid olmış bir 'arāzdur, öldüğinden (8) soñra bātıl olur, cisimsüz aña vücūd yoḳdur" didiler. Bu ṭā'ife cism-ile (9) 'arāzdan ğayrı nesne bilmezler. Anlaruñ umūr-ı rūḥāniyyede ve cevāhir-i (10) nūrāniyyede ve şuver-i 'aḳliyyede 'ilimleri yoḳdur.

Bilgil kim: Kişi nefsin bilmeklik (11) şerīf 'ilimdür; zīrā bir kimse ğayrı bilmeklik da'vāsın ḳılup kendü nefsin (12) bilmemek ğāyetde çirkīndür; zīrā ol su'āl ğayrı ṭā'āmlandırurup (13) kendü aç olmaḳ ve ğayrıya libās giydürüp kendü 'uryān olmaḳ gibidür (14) ve ğayrı yola delālet eyleyüp kendü ḍāll olmaḳ gibidür. Ve bilgil kim: İnsān (15) nefsin bilmek mümkün olmaz; illā üç vecih üzre naẓar itmeklik-ile mümkün olur. [10a] (1) Ve biri oldur ki: Cesed emrine naẓar eyleye. Ve biri oldur ki: Mücerred nefse naẓar (2) eyleye. Ve üçünci oldur ki: Cesede mürekkeb olduğı ḥālde naẓar eyleye.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 3 Tā ki nefsin bilmege ḳābil ola
Nefs[i] 'irfānında ol kāmīl ola
- 4 Nefsin bilen kişi bilür Ḥaḳ'ı
Bilmeyen **bel-hüm eḍal**⁵¹ cāhil ola

(5) Der Şināḥten-i Nefs-i İnsānī

İmdi eyle olsa yā Mevlānā! Degme şaḥıs kendü (6) vücūdından bā-ḥaber olup nefsin bilmez; ammā kemāl-i ma'rifet budur ki kişi nefsin bile. (7) Pes eydürüz kim: Cesed etden ve ḳandan ve 'izāmdan ve ṭamarlardan ve siñirlerden (8) terkīb olmış bir nesnedür; bunuñ küll[i]si cisimdür, hīç birinde şekk olınmaz. Ve ammā (9) nefis bir semāvī cevherdür, ḥayydur, bi-zātihi 'ālemdür, bi't-ṭab' fa'āledür. Mādām ki (10) mevcūd bir laḫẓa cevelāndan ḥālī olmaz; Bārī te'ālā ḥaḳ itdüğü günde (11) [cesedi] anuñ üzerine ḥaḳ eylemişdür. Ve ammā ol nefis-ile cesedden mürekkeb olan (12) bu

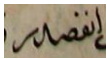
⁵¹ "İşte bunlar hayvanlar gibi, hattâ daha da aşağıdadırlar." A'raf 179.

müşâhed olup ve maḥsûs olup ve muḥâṭab olup su'âl idene (13) cevâb virüp maşnû'larda şâni' olandur. Kaçan ölse bu nesneler andan (14) öldükden sonra bâṭıl olur; zîrâ ölmek nefsi cesedden müfâraḳat itmekden (15) ğayrı nesne degüldür, ol vaḳit anuñ cemî'-i feẕâyili bâṭıl olur. Ve bilgil kim: 'Uḳalānuñ **[10b]** (1) ekşeri nefsüñ vücūdına ikrâr iderler; lâkin nefis cesedüñ mizâcından (2) mütevellid olmışdur diyü zann iderler; ammâ emir anlar zann itdükleri gibi degüldür. (3) Zîrâ bir nesneden mütevellid olan ol nesnenüñ cevheridür. Cesed ḥod cisimdür, (4) cisim ölmesinde şekk yokdur. Nefis ḥod cisim degüldür, cismüñ a'râzlarından (5) daḥı degüldür. Bu biz didüğümüz nesnenüñ şıḥḥatine delîl oldur kim: Cisim sâkin (6) olup ya müteḥarrik olmaḳdan münfekk olmaz cisim olduğı ḥayṣiyyetden. (7) Ve eger cisim olduğı ḥayṣiyyetden müteḥarrik olsa vâcibdür ki her cisim (8) müteḥarrik ola ve eger sâkin olsa vâcibdür ki her cisim sâkin ola. (9) Hâl budur ki emir böyle degüldür. Bil kim: Ba'zı ecsâm dâyimâ müteḥarrik olur; (10) eflâk ve kevâkib gibi ve ba'zısı sâkin olur: yir gibi ve yirüñ eczâsı gibi (11) ve ba'zısı ğâḥ sâkin olur ve ğâḥ müteḥarrik olur: mevâkib ve şu gibi (12) ve ḥayvân gibi ve nebât gibi. Pes bu nesne delâlet eyler kim bunları sâkin kılop ve müteḥarrik kılan bunlardan ğayrı bir nesnedür. (14) Ol nesne cisim degüldür ve 'arâz degüldür; zîrâ 'arâz bi'n-nefs kâyim olmaz, (15) cisimden ḥâlî anuñ infisâsdur(?).⁵² Ve bir delîl daḥı oldur kim 'arâzuñ **[11a]** (1) fi'li yokdur; zîrâ 'arâz fâ'ili-y-ile kâyimdür; eger 'arâzuñ fi'li olsa 'arâz (2) anuñ-ıla kâyim olmaz-ıdı; belki ol 'arâz-ıla kâyim olur-ıdı. 'Arâz ḥod nefsi-y-ile kâyim (3) olmaz; fe-keyfe ki ğayrı nesne anuñ-ıla kâyim ola. Pes bu nesne 'arâzuñ fi'li yoğduğına beyân olur; zîrâ ḥaḳîḳatde fâ'il oldur kim fi'li aḥz itmege ve terk itmege (5) kâdir ola; zîrâ fi'li terk itmek işlemekden âsândur. Pes eger 'arâzuñ (6) fi'li olsa anuñ terkine daḥı kâdir olmaḳ gerek, şol fi'line kâdir olduğı (7) gibi. Şol kimse ki "nefs-i nâṭıḳa basıṭdür, nûrânîdür" diyü zann eyler her nesnenüñ (8) şüreti anda muşavverdür.

Nazım:

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

9 Söz budur kim eyledüm anı beyân

⁵² Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

- Efḍalın Allāh bilür yokdur gümān
- 10 Nefs-i insānī nedür bilmez beşer
‘Ākilūñ ‘aqlı ihāṭa_itmez şaşar
- 11 Rūhı nice farḳ ide şāhib-kemāl
Ki_Ahmed'e bildürmedi_anı Hāḳ te‘āl
- 12 Faḥr-ı ‘Ālem ol Muḥammed ḥaḳ Resūl
Rūḥa vāḳıf olmadı iy pür-usūl
- 13 **Emri Rabbī**⁵³ gelicek Hāḳ'dan ḥiṭāb
Rabbimūñ emri diyü virdi cevāb
- 14 Rūḥ ne cevherdügin Allāh bilür
Hāḳ'dan özge var mı di Allāh bilür

El-faşlu’s-şānī Ḥazret-i Mevlānā Şems-i Tebrizī’yi imtiḥāna çeküp, [11b] (1) ma‘ārifden ḥaber açup su‘āl ve cevāb itdüklerin beyān ider.⁵⁴ Kaçan ki Ḥazret-i (2) Mevlānā Şems-i Tebriz[ī’n]üñ ma‘ārifü’n-nefs ḥuşuşında bu vech-ile su‘āle cevāb (3) virdügin ki işitdi, kemālātına ve feşāḥatine taḥsīn kılup āferīn itdi. (4) Andan yine kemāl birle Şems'i imtiḥān idüp eşyā-yı külliden ve māsivādan (5) su‘āl itdi. Nite pes su‘āl itdi ki:

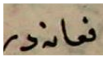
“Nefis nedür?” Cevāb virdi kim: “Cevher-i basīṭ-i (6) rūḥāniyyedür, fa“āledür, ‘aql-ı fa“ālūñ şüretlerinden bir şüretdür”. (7) Ve daḥı su‘āl itdi kim: “İrādet⁵⁵ nedür?”.

⁵³ “Rabbimin emrindendir”. İsrā 85’ten. Âyetin tamamı şu şekildedir: “Sana ruh hakkında soru soruyorlar: de ki: “Ruh, Rabbimin emrindendir ve size (ruha ait) ilimden sadece az bir şey verildi”.

⁵⁴ Bu ikinci bölümde yer alan sorular ve cevaplar, müellifin *Süleymân-nâme* adlı eserinin 10. cildinde de hemen hemen yakın ifadelerle yer almaktadır; fakat orada Mevlânâ’nın yerinde Lokman Hakim, Şems-i Tebrizî’nin yerinde ise Süleymân (a.s.) vardır. İncelediğimiz yazmanın başka nüshası olmadığı için okuma ve anlam dolayısıyla sadece tereddütte kaldığımız yerlerde bu cildin benzer kısımlarıyla karşılaştırma yapılmıştır. Metnimizde düzeltme yapılan yerlerde zikri geçen *Süleymân-nâme* cildi için dipnotta “S10” kısaltması kullanılarak belirtilmiş, daha sonra ise çalışmamızda geçen şekli verilmiştir. İlgili kısım için bk. Rabia Aksu, “Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr (10. cilt) İnceleme-Metin-Dizin”, Atatürk Üniv. SBE., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2016, s. 354-362. (Bu kısmın yazma metninin sayfa aralığı: 858-863; 190a/192b arası).

⁵⁵ irādet: edāt HN (a.g.t., s. 355).

Cevāb virdi kim: “Bir emr-i mümkinüñ tekvīnine (8) vehim birle işāret kılmakdır”. Yine su’āl itdi kim: “Aķıl nedür?”. Cevāb virdi ki (9) “Aķıl bir temīzdür, insānuñ her şaķşına maķşuş olur ve sāyir ĥayvānātda bulunmaz”. (10) Ve daķı su’āl itdi kim: “Cins nedür?”. Cevāb virdi ki: “Cins bir şıfatdur kim (11) şuver-i muķtelife cem’ ider; şol şuver-i muķtelifedür ki küllīsinden ma’nā-yı vāķid-ile (12) ta’bīr olunur”. Yine su’āl itdi kim: “Nev’ nedür?”. Cevāb virdi ki: “Nev’ bir şıfatdur ki (13) şuver-i müteferriķa cem’ ider. Eyle şuver kim ma’nā-yı vāķid anı cem’ ider”. Ve daķı su’āl (14) itdi kim: “Şaķış nedür?”. Cevāb virdi ki: “Şaķış bir cümledür kim aña işāret olunur, (15) ĥayırına olunmaz ve ĥayrıdan ef’āl birle ve şuver birle temeyyüz olunmaz”. Yine su’āl [12a] (1) itdi ki: “Faşıl nedür?”. Cevāb virdi ki: “Faşıl bir şıfatdur kim ecnās-ıla (2) envā’ ortasın fark eyler”. Ve daķı su’āl itdi ki: “Ĥāşşa nedür?”. Cevāb (3) virdi kim: “Ĥāşşa bir şıfatdur ki maķşuş olur bir şey’ ĥayrda bulunmaz”. (4) Ve yine su’āl itdi ki: “Nūr nedür?”. Cevāb virdi ki: “Nūr bir cevherdür, tākırdür (5) ve zātında muķahhırdur ĥayrını. Ve daķı su’āl itdi ki: “Zulmet nedür?”. Cevāb (6) virdi ki: “Adem-i nūrdur”. Ve yine su’āl itdi kim: “Nehār nedür?”. Cevāb (7) virdi ki: “Nehār şemsüñ ĥav’ıdur ve leyl arzūñ zıllidü[r]”. Ve daķı su’āl (8) itdi ki: “Ĥarāret nedür?”. Cevāb virdi ki: “Ĥarāret heyūlānuñ (9) ĥarāreti ĥayelān itmekdür”. Ve yine su’āl itdi ki: “Bürüdet nedür?”. (10) Cevāb virdi ki: “Mīr’āt ol ĥayelān iden ĥarāretüñ ĥamūlidür”. (11) Ve daķı su’āl itdi ki: “Ruķūbet nedür?”. Cevāb virdi ki: (12) “Heyūlānuñ eczāsı seyelān itmekdür”. Ve yine “Yübūset nedür?” diyü (13) su’āl itdi. Cevāb virdi ki: “Eczānuñ temāsükidür”. Ve daķı (14) su’āl itdi ki: “Levn nedür?”. Cevāb virdi ki: “Ecsāmuñ şu’ā’ınuñ (15) berķidür”. Ve yine su’āl itdi ki: “Rāyiķa nedür?”. Cevāb virdi ki: [12b] (1) “Rāyiķa buķārātdur. Eyle buķārāt kim zevāt keyfiyyātıdur, ecsām-ı mürekkebeye taķallül (2) ider”. Ve daķı su’āl itdi ki: “Şūret nedür?”. Cevāb virdi ki: “Şūret (3) ecsām-ı heyūlāt teşādüm itdügındendür, andan ĥāşıl olur”. Yine su’āl (4) itdi ki: “Ĥarekāt nedür?”. Cevāb virdi ki: “Ĥarekāt altı nev’dür: Ol (5) altınuñ biri kevndür ve biri fesāddur⁵⁶ ve biri ziyādedür ve biri noķşāndur (6) ve biri taĥyīrdür ve biri nuķledür”. Ve “bunlaruñ ef’alde ĥālleri nedür?” diyü (7) su’āl itdi. Cevāb virdi ki: “Kevn heyūlā şuverini ķabūl itmekdür ve ammā (8) fesād şuver-i heyūlādan ĥal’

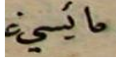
⁵⁶ Yazmada kelime dikkatsizlik eseri olarak şeklinde imla edilmiştir. Kelimenin doğru şekli olan “fesād”, aynı sayfanın 8. satırında geçmektedir.

olınmağdur ve ammā ziyāde şey'üñ nihāyeti (9) mütebā'id olınmağdur ve ammā nokşān nihāyetüñ tekārübüdur ve tağyir (10) şıfat mütebeddil olmağdur ve nuğle bir mekāndan bir mekāna çıkmagdur". (11) Ve yine su'āl itdi ki: "Mekān nedür?". Cevāb virdi ki: "Mekān (12) her mevzi'dür, mütemekkin aña temekkün ider". Ve dağı su'āl itdi ki: (13) "Zamān nedür?". Cevāb virdi ki: "Zamān harekāt-ı feleküñ 'adedidür". (14) Ve yine su'āl itdi ki: "Felek nedür?". Cevāb virdi ki: "Felek bir cism-i (15) şeffāfdur ki 'āleme muhītdür". Ve dağı su'āl itdi ki: "Ālem nedür?". [13a] (1) Cevāb virdi ki: "Ālem Allāh'uhn gayrı cemī-i mevcūdāta dirler". (2) Ve yine su'āl itdi ki: "Kevākib nedür? Cevāb virdi kim: "Kevākib (3) ecsām-ı kürriyyedür, şebātınun devāmından cāmide gibidür". Ve dağı su'āl (4) itdi kim: "Cisim nedür?". Cevāb virdi ki: "Cisim oldur ki anuñ tūli (5) ve 'arzı ve 'umkı ola". Ve yine su'āl itdi ki: "Cism-i şeffāf nedür?". (6) Cevāb virdi ki: "Cism-i şeffāf oldur ki hucub-i māverā qalmaya". Ve dağı (7) su'āl itdi ki: "Nār nedür?". Cevāb virdi ki: "Nār bir cism-i neyyirdür kim eşyānuñ (8) eczāsın⁵⁷ tefrīk⁵⁸ ider, eczā-yı basıtasına redd eyler". Ve yine su'āl (9) itdi ki: "Hevā nedür?". Cevāb virdi ki: "Hevā bir cism-i laṭif ve hafīfdür (10) ve seyyāldür ve şeffāfdur ve serī'u'l-harekedür". Ve dağı su'āl (11) itdi ki: "Şu nedür?". Cevāb virdi ki: "Şu bir cism-i seyyāledür kim arzuñ (12) havālisini ihāta kılmışdur". Ve yine su'āl itdi kim: "Arz nedür?". Cevāb (13) virdi kim: "Arz bir gālīz cisimdür, 'ālemün merkezinde ṭurur, cihāt-ı sitte-y-ile (14) mübeyyendür. Pes şark gün toğduğı ṭarafdur ve garb gün batduğı (15) ṭarafdur ve şimāl burc-ı cedyün medārıdur ve cenūb Süheyl'uhn medārıdur [13b] (1) ve ufq-ı muhīt yilisidür ve esfel-i arzuñ merkez yilisidür". Ve dağı (2) su'āl itdi ki: "Balçuk nedür?". Cevāb virdi kim: "Şu-y-ıla toprağdur". (3) Ve yine su'āl itdi ki: "Zebed nedür?". Cevāb virdi kim: "Şudur ve hevādur". (4) Ve dağı eyitdi: "Buğār nedür?". Cevāb virdi ki: "Şudur ve nārdur". Ve yine (5) su'āl itdi kim: "Duğān nedür?". Cevāb virdi kim: "Nārdur ve türābdur". (6) Ve dağı su'āl itdi ki: "Berķ nedür?". Cevāb virdi kim: "Nārdur ve hevādur". (7) Ve yine su'āl itdi kim: "Me'ādin nedür?". Cevāb virdi kim: "Me'ādin oldur kim (8) eczā-yı türābisi gālīb ola". Ve dağı su'āl itdi kim: "Ḥayvān nedür?". (9) Cevāb virdi kim:

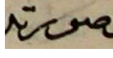
⁵⁷ Bu cümlede "eşyānuñ" kelimesinden sonra bir tamlayan eksikliği söz konusudur. Hâlbuki hemen ardından gelen "eczānuñ" sözcüğü anlamca buraya uymamakla birlikte yanlış yazılmış olmalıdır. "eşyānuñ eczāsın" ise daha doğru bir ifade olup tamlayan eksikliği de bu suretle giderilmiş oluyor.

⁵⁸ Yazmada kelime "ta'rīf" okunacak şekilde imla edilmiştir. Cümlelerin anlamına göre bu kelime "tefrīk" olmalıdır. S10. da da kelime tefrīk olarak geçmektedir. Bk. a.g.t. s. 357.

“Ḥayvān oldur kim eczā-yı mā’īsi gālib ola”. Ve yine (10) su’āl itdi ki: “Nebāt nedür?”. Cevāb virdi kim: “Nebāt oldur kim (11) eczā-yı hevā’īsi⁵⁹ gālib ola”. Ve daḥı su’āl itdi ki: “İnsān nedür?”. (12) Cevāb virdi ki: “İnsān oldur ki eczā-yı nāriyyesi gālib ola”. (13) Ve yine su’āl itdi ki: “Melā’ike nedür?”. Cevāb virdi ki: “Anda ṭabī’at-ı (14) felekiyye gālib ola”. Ve daḥı su’āl itdi ki: “Cin nedür?”. Cevāb virdi kim: (15) “Cin oldur kim eczā-yı nāriyye ve eczā-yı hevā’iyye gālib ola”. Ve daḥı [14a] (1) su’āl itdi ki: “Şeyṭān nedür?”. Cevāb virdi kim: “Şeyṭān oldur kim anda (2) eczā-yı türābiyye ve eczā-yı nāriyye gālib ola”. Ve yine su’āl itdi kim: “Riyāḥ nedür (3) ya’nī yeller nedür?” didi. Cevāb virdi kim: “Yıl hevā-yı temevvücdür ve seyelāndur”. Ve daḥı (4) su’āl itdi ki: “Ṭabī’at nedür?”. Cevāb virdi ki: “Ṭabī’at nefis-i (5) felekiyye kuvvālarından bir kuvvetdür ve erkān-ı erba’aya sirāyet eylemişdür”. Ve yine su’āl (6) itdi ki: “Eṣīr nedür?”. Cevāb virdi ki: “Eṣīr bir ḥār hevādur, felek-i kamer yilisindedür”. (7) Ve daḥı su’āl itdi ki: “Nesīm nedür?”. Cevāb virdi ki: “Nesīm hevā-yı mu’tediledür, (8) arzuñ yilisindedür”. Ve yine su’āl itdi ki: “Zemherīr nedür?”. Cevāb virdi ki: (9) “Zemherīr küre-i nesīmüñ üstindeki hevādur”. Ve daḥı su’āl itdi ki: (10) “Şu’ā’ nedür?”. Cevāb virdi ki: “Şemsüñ ve kamerüñ ve ılduzlaruñ envārıdur”. (11) Ve yine su’āl itdi ki: “İn’ikās-ı şems nedür?”. Cevāb virdi ki: (12) “İn’ikās-ı şems, şemsüñ envārı arzdan hevāya rücū’ kılmaḳdur”. (13) Ve daḥı su’āl itdi ki: “Buḥār nedür?”. Cevāb virdi ki: “Buḥār eczā-yı mā’iyyedür kim (14) şu’ā’ birle hevāya rücū itmişdür”. Ve yine su’āl itdi ki: “Duḥān nedür?”. Cevāb (15) virdi kim: “Duḥān eczā-yı arziyye-i laṭīfedür, hevāya ḥarāret birle mürtefi’ olur. [14b] (1) Ve daḥı su’āl itdi ki: “Bulut nedür?”. Cevāb virdi kim: “Bulut eczā-yı mā’iyye (2) ve arziyyedür ki hevāda müterākım olmışdur”. Ve yine su’āl itdi ki: “Yağmur nedür?”. (3) Cevāb virdi kim: “Yağmur eczā-yı mā’iyyedür, ba’zısı berāber olup (4) ve şaḳīl olup merkez-i arzdan yaña rücū’ kılmışdur”. Ve daḥı su’āl itdi ki: (5) “Berḳ nedür?”. Cevāb virdi kim: “Berḳ bir nārdur kim bulut altında eczā-yı duḥāniyyenü[ñ] (6) ihtikākından yalıñlanur”. Ve yine su’āl itdi ki: “Ra’id nedür?”. Cevāb (7) virüp eyitdi kim: “Yeliñ āvāzıdur, şehābuñ altında devr eyler ve (8) çaḳmaḳlık taleb eyler”. Ve daḥı su’āl itdi ki: “Şā’ika

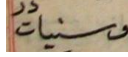
⁵⁹ Yazmada kelime yanlışlıkla şeklinde imla edilmiştir.

nedür?”. Cevāb (9) viridi kim: “Şā’ika bir şavtdur⁶⁰ ki seḥāb altından devr iden (10) rīḥ def’aten vāḥideten çaḳmaḳlıḳdan ḥādiş olur”. Ve yine su’āl (11) itdi ki: “Şavt⁶¹ nedür?”. Cevāb viridi kim: “Bir fer’dür kim ecsām birbirine (12) doḳuşduḡından hevāda ḥādiş olur”. Ve daḡı su’āl itdi kim: “Ṭuman⁶² nedür?”. (13) Cevāb viridi kim: “Ṭuman bir buḡār-ı raṭıbdur, yiryüzinden (14) yaḡmur ‘aḳabince hevāya çıkar”. Ve yine su’āl itdi ki: “Hāle nedür?”. (15) Cevāb viridi kim: “Hāle bir dāyiredür kim ḡaymuñ saṭḡında in’ikās-ı şemsden [15a] (1) ḡaşıl olur”. Ve daḡı su’āl itdi ki: “Ḳavs-i ḳuzah nedür?”. Cevāb viridi kim: (2) “Ḳavs-i ḳuzah ol dāyirenüñ nişfıdır ki küre-i nesimde ḥādiş olur”. Ve yine (3) su’āl itdi ki: “Ḳar nedür?” Cevāb viridi ki: “Uvacak ṭamladur kim bulutuñ (4) ḡılāletinde cāmıd olup andan rıfḳ-ıla yire iner”. Ve daḡı su’āl itdi ki: “Ṭolu nedür?”. (5) Cevāb viridi ki: “Ṭolu ṭamlalardur ki hevāda seḥāb semkinden çıḳduḡdan (6) soñra ṭoñar. Ve yine su’āl itdi ki: “Seyl nedür?”. Cevāb viridi ki: (7) “Seyl çok yaḡmur yaḡduḡından derelerden aḳan şulardur”. Ve daḡı su’āl (8) itdi ki: “İрмаḳların başı nedür?”. Cevāb viridi ki: Ṭaḡlardan çıkan (9) bınarlardur ve artduḡı seyllerüñ çoklıḡındandır”. Ve yine su’āl (10) itdi ki: “Zelzele nedür?”. Cevāb viridi kim: “Zelzele yirüñ altında muḡtebis (11) olan rīḡuñ ḡareketidür”. Ve daḡı su’āl itdi kim: “Ḥasf nedür?”. Cevāb (12) viridi ki: “Ol muḡtebis olan rīḡuñ çıḳduḡı vaḳit yir aşıḡa obrılmaḳdır. (13) Ve yine su’āl itdi ki: “Cibāl nedür?”. Cevāb viridi kim: “Cibāl yirüñ (14) mīḡıdır ve yiryüzinde esen yillere ve deñizlere aḳıdır(?) müsenneyātdur?”.⁶³ (15) Ve daḡı su’āl itdi ki: “Cezāyir nedür?”. Cevāb viridi ki: “Deñiz içindeki [15b] (1) aṭalardur”. Ve yine su’āl itdi ki: “Berriye nedür?”. Cevāb viridi kim: (2) “Berriye diyü ol yire dirler kim anda şu olmaya ve ot bitmeye”. Ve daḡı (3) su’āl itdi ki: “İcām ve biṭāḡ nedür?”. Cevāb viridi kim: “İcām ve biṭāḡ (4) diyü ol yire dirler ki anda şu ve ot ola”. Ve yine su’āl itdi ki: “Adrān (5) nedür?”. Cevāb viridi kim: “Adrān diyü ol yire dirler ki anda şular (6) çoḡ ola”. Ve daḡı su’āl itdi ki: “Arz nedür?”. Cevāb viridi kim: “Arz (7) bir cism-i kürridür, hevānuñ vasaṭında Bārī te’ālā izni birle durur”. Ve yine (8) su’āl itdi ki: “Hevā nedür?”. Cevāb viridi ki: “Hevā yirüñ

⁶⁰ Yazmada kelime yanlışlıkla şeklinde imla edilmiştir.

⁶¹ Burada da kelime bir önceki dipnotta geçen şekliyle yazılarak yanlış imla edilmiştir.

⁶² Yazmada kelime “ṭaman” şeklinde imla edilmiştir.

⁶³ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

cemī-i cevānibinden (9) ihāṭa kılıpdur”. Ve daḥı su’āl itdi ki: “Felek nedür?”. Cevāb virdi ki: “Felek (10) oldur hevāyı cemī-i cevānibinden ihāṭa idüp-durur”. Ve yine su’āl itdi kim: (11) “Arżun merkezi nedür?”. Cevāb virdi ki: “Merkez-i arz, arzuñ vasaṭında (12) bir nokṭa[dur]. Ol nokṭadan yirüñ zāhirine varınca muḥītuñ yigirmi iki (13) bölükinden üç bölüki ve bir bölükünüñ nıṣfı miqdārıdur”. Ve daḥı su’āl (14) itdi ki: “Biḥār nedür?”. Cevāb virdi kim “yiryüzinde müstenḫı’ātdur, şuyı (15) cem’ idüp-durur”. Ve yine su’āl itdi ki: “Deñizüñ ziyādelügi nedür?”. Cevāb [16a] (1) virdi ki: “ırmaqlaruñ şuyı dökilmekligindendür”. Ve daḥı su’āl itdi ki: (2) “Fārisüñ deñizi bir günde ve bir gicede artup eksildüginüñ ‘illeti nedür?”. (3) Cevāb virdi ki: “Anuñ artduğı ay toğduğı vaḳit şuyı ğaleyān (4) idüp ve ḳaynayup aña dökilen ırmaqlaruñ şuyı girü rücū’ itdügıdır. (5) Ve intikāşı ay ṭolunduğı vaḳit şuyınuñ ğaleyānı gidüp girü ḳarārına varduğıdur”. (6) Ve yine su’āl itdi ki: “Ölü deñizlerüñ şuları ṭuzlu olduğınuñ sebebi ve yağmurlaruñ ve ırmaqlaruñ ṭatlu olduğınuñ ‘illeti nedür?”. Cevāb (8) virdi kim: “Ḥaḳḳ’uñ ḳudreti-durur kim deñizleri ṭuzlu yaratdı ve nehirleri (9) ṭuzsuz ve ṭatlu yaratdı kim ṭuzsuz şular kim nehirlerdür, ṭuzlu baḥrüñ ğıdāsıdur”. (10) Ve daḥı su’āl itdi ki: “Ṭabāyi’-i erba’a nedür?”. Cevāb virdi ki: “Ḥarāret (11) ve bürüdet ve ruṭūbet ve yübüsetdür”. Ve yine su’āl itdi ki: “Erkān-ı (12) erba’a nedür?”. Cevāb virdi: “Nār ve hevā ve şu ve ṭopraqdur”. Ve daḥı su’āl (13) itdi ki: “Aḥlāṭ-ı erba’a nedür?”. Cevāb virdi kim: “Şafra ve sevdā ve balğam ve ḳandur”. (14) Ve yine su’āl itdi ki “Mevālidāt ve kāyināt nedür?”. Cevāb virdi ki: “Me’ādin (15) ve nebāt ve ḥayvāndur”. Ve daḥı su’āl itdi ki: “Me’ādin nedür?”. Cevāb virdi ki: [16b] (1) “Yirüñ ḳa’rında olan cevāhirlerdür”. Ve yine su’āl itdi ki: “Nebāt nedür?”. Cevāb (2) virdi ki: “Şol otdan ve ağaçdan biten nesnelerdür”. Ve daḥı su’āl itdi ki: (3) “Ḥayvān nedür?”. Cevāb virdi kim: “Ḥayvān bir cism-i müteḥarrikdür, ḥaşşāşdur”. (4) Ve yine su’āl itdi ki: “İrādet nedür?”. Cevāb virdi kim: “İrādet (5) vehim birle bir nesnenüñ tekvīnine işāret ḳılmaḳdur. Eyle nesne kim olmaḳlığı (6) ve ğayrda olmağ[lıg]ı mümkindür”. Ve daḥı su’āl itdi ki: “Ḳudret nedür?”. Cevāb virdi ki: (7) “Bir nesneyi ihtiyār-ıla işlemeklik elinden gelmekdür”. Ve yine su’āl (8) itdi ki: “İhtiyār nedür?”. Cevāb virdi kim “Eḥad emrini ḳabūl itmekdür”. (9) Ve daḥı su’āl itdi kim: “Kerāhiyyet nedür?”. Cevāb virdi kim: “Ṭabī’at anı (10) işlemekden nefret itmekdür”. Ve yine su’āl itdi ki: “İlim nedür?”. Cevāb virdi ki: (11) “İlim ‘ālimüñ nefsinde ma’lūmuñ şüretidür”. Ve

dağı su'āl itdi ki: “Cehil nedür?”. (12) Cevāb virdi kim: “Şey'i ğayr şüret birle taşvır itmekdür”. Ve yine su'āl (13) itdi ki: “İ'tikād nedür?”. Cevāb virdi ki: “İ'tikād qalbi bir şey'ün (14) üzerine bağlamaqdur”. Ve dağı su'āl itdi ki: “Vehim nedür?”. Cevāb virdi ki: (15) “Vehim nefis-i hayvāniyye kuvālarından bir kuvvetdür kim eşyāyı hayāl eyler”. Ve yine [17a] (1) su'āl itdi kim: “Fikir nedür?”. Cevāb virdi ki: “Fikir nefis-i nāṭıka fi'llerinden (2) bir fi'ldür kim eşyā ortasın temeyyüz eyler”. Ve dağı su'āl itdi ki: “İmān nedür?”. (3) Cevāb virdi kim: “Muḥbir ḥaber virdüğü nesneyi taṣdīq itmekdür”. Ve yine (4) su'āl itdi ki: “İslām nedür?”. Cevāb virdi ki: “İslām teslīmdür bilā-(5) i'tirāz”. Ve dağı su'āl itdi ki: “Dīn nedür?”. Cevāb virdi ki: (6) “Dīn bir cemā'at bir re'ise itā'at itmekdür”. Ve yine su'āl itdi ki: “Küfür nedür?”. Cevāb (7) virdi ki: “Küfür ğitādur ya'nī örtmek-durur”. Ve dağı su'āl itdi ki: “Şirk nedür?”. (8) Cevāb virdi kim: “Kişiye [Teñgri'nün şerīkidür]⁶⁴ dimekdür”. Ve yine su'āl itdi ki: “Münkir⁶⁵ nedür?”. (9) Cevāb virdi ki: “Ḥaqq'a inkār eyleyeler”. Ve dağı su'āl itdi ki: “Ṭā'at nedür?”. Cevāb (10) virdi ki: “Ṭā'at āmirün emrine inqıyād idüp nāhīnün nehy-ile menhī olmaqdur”. (11) Ve yine su'āl itdi ki: “Me'ād nedür?”. Cevāb virdi ki: “Me'ād nefis-i cüz'iyye nefis-i (12) küllīye rücū' itmekdür”. Ve dağı su'āl itdi ki: “Şevāb nedür?”. Cevāb virdi kim: (13) “Şevāb ol rāḥatdur kim nefis anı ḥasedinden müfāraḳat itdükden soñra (14) bulur”. Ve dağı su'āl itdi kim: “İkāb nedür?”. Cevāb virdi kim: “İkāb ol (15) ālām ve ol ḥüzündür kim nefis anı bedenden ayrıldıqdan soñra bulur”. Ve yine [17b] (1) su'āl itdi kim: “Ḥayır nedür?”. Cevāb virdi ki: “Ḥayır oldur kim mā yenbeğī vaqt-i yenbeğīde (2) **min ecli mā yenbeğī**⁶⁶ işleye. Ve dağı su'āl itdi kim: “Ma'rūf⁶⁷ nedür?”. Cevāb virdi kim: (3) “Ma'rūf sünnetde ve şer'atde 'ādet-i cārī olduğı nesneyi işlemekdür. Ve dağı su'āl itdi ki: “Ecrün ücreti nedür?”. Cevāb virdi kim: (5) “'Āmil 'ameli birle müsteḥaqq olduğı nesnedür. Ve şekil diyü şüret-i cismāniyye[ye] (6) dirler, levn diyü şüret-i rūḥāniyye[ye] dirler. Bu ikisi küllisinde mevcūddur.

⁶⁴ Teñgri'nün şerīkidür: -HN. a.g.t., s. 361.

⁶⁵ Yazmada kelime **مَحْمُولٌ** “maḥmūl” şeklinde imla edilmiştir. Burada sorulan soru ile verilen cevabın uyuşmadığı görülmektedir. “Allah'ı inkār eden kimselerdir” cevabının sorusunun “münkir nedür?” olması daha uygun düşmektedir.

⁶⁶ Hayır, yerinde ve zamanında işlenendir.

⁶⁷ Yazmada kelime yanlışlıkla **مَعْرِفَت** şeklinde imla edilmiştir.

Nazım:

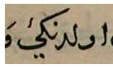
[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 7 Böyle diyüp Hâzret-i Şems-i cihân
İtdi Monlâ müşkilin hâll ü beyân
- 8 Kıldı taḥsîn aña Monlâ Hâzreti
Hoş nüvāht itdi ve kıldı 'izzeti
- 9 Bil ki sözdür zīneti her âdemüñ
Söz-iledür zīneti bu 'âlemüñ
- 10 Çünkü raḥmet geldi söz gökden yire
Hon-ı raḥmet oldu yirde söz bire
- 11 Sözle bilindi kamu hep müşkilât
Sözden özge nesne yok iy pāk-zat

(12) El-faḥlū's-ṣālīs, ya'nī üçüncü faḥıl nefis-i küllî cism-i küllîye (13) murtabıṭ olduğundan ğaraḥ neydüğün bildürür. Yine kaçan ki Şems-i Tebrîzî (14) Hâzreti 'âlem-i mâsivâdan haber virdi-y-ise, Hâzret-i Mevlânâ taḥsîn kılup (15) daḥı su'âl itdi ki:

“Yâ Şems Hâzretleri! Haber vir baña, nefis-i küllî cism-i küllîye murtabıṭ [18a] (1) olduğundan ğaraḥ nedir?” diyicek, Şems-i Tebrîzî Hâzreti -raḥmetullâhi 'aleyh- cevâb (2) virüp eyitdi kim:

“Vaḳtâ ki mevcûdātuñ ba'zı ba'zınuñ taḥtında müretteb (3) oldu ve 'illet-i ülâsına müte'allik oldu, eyle 'illet-i ülâ ki Bārî te'âlâ (4) -celle celâluhu- 'aded-i işneynden evvelki⁶⁸ vâḥide müterettib olduğu gibi vaḳtâ kim (5) nefis-i mevcûdâtdan birisi oldu-y-ısa ve mertebesi 'aql-ı fa'âl mertebesinden (6) dūn oldu ve cism-i muṭlaḳ mertebesinden a'lâ oldu ve cisim eşkâlden (7) ve şüretten ve nukûşdan ve ḥayâtdan

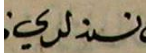
⁶⁸ Yazmada kelime yanlışlıkla ”evveldenki” şeklinde imla edilmiştir.

fāriğ olup bi't-ṭab' bu mezkūrāta (8) kābil oldu-y-ısa ve nefis bi'z-zāt ḥayy oldu-y-ısa ve bi'l-ḫuvve 'allāme oldu-y-ısa ve (9) bi't-ṭab' fa"āle oldu-y-ısa ḥikmet-i ilāhiyye ve 'ināyet-i Rabbāniyye nefis nev'ün mine'l-ḥikmeti (10) meşğul olmayup fāriğ kılmaklığı ve cismi ḫabūl-i tāmm-ıla mu'aṭṭal ve nāḫısu'l-aḥvāl (11) kılmaklık dilemedi-y-ise ve nefsi kendüden a'lā mevcūdāta ḥākim olmak mümkün olmadı-y-ısa (12) nefisden a'lā olan 'aql-ı fa"āldür. Ḥikmet-i ilāhiyye vācib kıldı kim (13) nefis cism-i muṭlaḳa sirāyet eyleye taḥrīk-ile ve şekl-ile ve şüretler-ile ve nuḫūşlar-ıla (14) ve renkler-ile ḥükm eyleye; tā kim bunların birle bu cisim tamām ola ve nefis ol ḫuvvetden (15) fi'le çıktığı şan'atlar birle ve Bārī te'ālā ḥikmetine teşbīh itdügi fi'ller birle [18b] (1) kāmil ola. Zīrā Bārī te'ālā kāyinātı yaratmazdın öndin bildüğine (2) iktifā kılmadı, 'ademden vücūda getürdi; tā küllī cüz'ī birle zāhir olsun için ve ḥikmetde ve ḫuvvetde olan nesneler⁶⁹ zuhūra gelsün için. (4) Pes ol sebebeden nefis-i küllī cism-i küllīye murtabıṭ oldu. Şol cism-i küllīye kim (5) cümle-i 'ālemdür, felek-i muḥitden merkez-i arḫa varıncaya degin. Nefis-i küllī (6) bunun cemī'-i eflākine ve kevākibine ve mevālidine ve erkānına Bārī te'ālānuñ izni (7) birle sirāyet eylemişdür.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 8 Her ne kim yaratdı Ḥālīḳ bī-gümān
Yirli yirince düzetdi_añla 'ayān
- 9 Şun'ı zāhir olmağ-ıçün ber-kemāl
Ālem-i kevni yaratdı_ol Ḥaḳ te'āl
- 10 Kevn içinde Ḥālīḳ'ıñ çok 'izzeti
'Arş u ferş içi ṭoludur ḫudreti
- 11 Müsteḳarrı 'izzetinüñ lā-mekān
Sür'ati fermānınuñdur **kün fe-kān**⁷⁰

⁶⁹ Yazmada kelime "nesneleri" şeklinde imla edilmiştir.

⁷⁰ Bu söz Kur'ân'da "kün fe-yekûn" ("ol" der, hemen oluverir) şeklinde geçer. Bakara 117, Âl-i İmran 47- 59, En'âm 73, Nahl 40, Yasin 82, Mü'min 68. Âyetin tamamı şu şekildedir: "O, bir şeyin olmasını

12 'Aql olur künhünde_anuñ nādān pes

Fehm ü idrāk irmez aña bir nefes

(13) El-faşlu'r-rābi', ya'nī dördüncü faşıl: Nefs-i küllünün (14) sirāyet itdüğün bildürür. Andan Hāzret-i Mevlānā su'āl (15) kılup eyitdi ki:

“Yā Şems-i Tebrīzī, haber vir baña ki nefis-i küllünün sirāyet[i] [19a] (1) ne vech-iledür?”. Cevāb virüp eyitdi kim:

“Yā Mevlānā! Kaçan ki nefis-i küll felek-i (2) muhītün a'lāsından feyz eylese, merkez 'āleminden yaña müteveccih olsa eflāke (3) ve kevākibe ve 'anāşır-ı erba'aya evvelen fe-evvelen sirāyet eylese, tā merkez-i arzā varınca[ya] (4) degin ol irāde cem' olsa felek-i kamer tahtında olan kāyināt-ı fāsidenün (5) vücūda gelmesine sebep olur. Andan vakit aqşā-yı gāyetine yitişe ol (6) vakit felek-i muhītten yaña girü rücū' ider. Pes nefis-i insānī-i kāmīlün (7) sebebi oldur. Bu bir mücmel sözdür kim şerh itmeklige ve mevt (8) hikmet idüğün beyān itmeklige muhtācdur. Yā Mevlānā Hāzreti! Bilgil ki: Cemī'-i hayvānāt (9) [ölümü] kerth görürler, hayātı severler. Ol sebebdan 'uqālānuñ çoğı eydürler ki: (10) “Ölüm haqdur ve hikmetdür”, [lākin] ol hikmet neydüğün bilmezler. Bārī te'ālānuñ (11) -celle celāluhu- **haleka'l-mevte ve'l-hayāte**⁷¹ didügi kavli ihticāc iderler. (12) Bārī te'ālānuñ kavlinün ma'nāsı[nı] bilmezler. Bu nesnelere ikrār ider-iken (13) hayātı severler, ölümü kerth görürler. Dirlikleri yaramaz olduğı (14) vakit hayātı zemm iderler ve şedāyid vaktinde ölüm[i] temennā iderler.

Naızım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

15 Çünkü Haqq'ıñ mazharısın aç gözüñ

'Aqluñ başa dirüp dirgil özüñ

dilediğinde ona sadece “ol” der, o da hemen oluverir”. Edebiyatımızda pek çok örneğı olan bu söz, şairlerimiz tarafından, Kur'an'daki muzari çekimi (geniş zaman), maziye (geçmiş zaman) dönüştürülerek metnimizde de geçtiğı şekliyle kullanılmıştır. Mehmet Yılmaz, **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 98.

⁷¹ “Ölümü ve hayatı yaratandır.”. Mülk 2'den. Âyetin tamamı şu şekildedir: “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır”.

- [19b] 1 N'ola cism ü şüret olsa ger 'adem
Yok ölüm hayfâ diyüben çekme ğam
- 2 Şüret-i hayvāniye irse zevāl
Cānlanur rūḥāniye bulur kemāl
- 3 Şüret-i hayvāniye irse ḥalel
Bilki [hem] rūḥāniye olur bedel
- 4 Rūḥ ölmez tendür ölen fānīdür
Rūḥ bākī nite_ölür rūḥānīdür
- 5 İşbu şüretten olıcaḡ ḥālī rūḥ
Ḥil'at-ı ḥāş-ıla_açıla_aña fütūḥ
- 6 Ten duḥānından eger dūr olasın
Şem'veş ez-pā vü ser nūr olasın
- 7 Vara zerre şems-i tābān kıl taleb
Vara kaṭre baḥr-i 'ummān kıl taleb
- 8 Çünkü sen de_anlardan olduñ muḡtebes
Aşluña meyl itgil imdi hem-nefes
- 9 Cehd kıl kim irişesin 'ulviye
Kaşd kıl sifliden iriş a'līye
- 10 Farḡ-ı eflāk olmuş-iken menzilüñ
Maḥremi olma saḡın āb u gilüñ
- 11 Var melek ḥūyın dutun sen yā beşer
Nūh felekden ide[sin] tā kim güzer

(12) El-faşlu'l-ḥāmis, ya'nī beşinci faşıl: Mevte ve ḡayāta (13) i'tibār kılmaḡlığı bildürür. Andan Ḥazret-i Mevlānā yine su'al kılup (14) eyitdi kim:

“Yā Şems-i Tebrîzî ve yā ehlullâh-ı ‘azîz! Haber vir bize ki mevte (15) ve hayâta i’tibâr kılmaklık ne vech-iledür?”. Hazret-i Şems cevâb virüp [20a] (1) eyitdi ki:

“Yā Mevlânâ! Bilgil ki: ‘Âkıl kimesne kaçan bu cesedüñ terkîbine nazâr (2) eylese, mütķan hikmeti ve muhkem şıfatı fikir kılsa; nitekim teşrîh kitâbında ve menâfi’-i (3) a’zâ kitâbında bunuñ te’lîfinüñ ‘acâyibi ve terkîbinüñ ğarâyibi ve ol (4) ‘izâmlar üzerine mümtedd olan siñirlerüñ keyfiyyeti ve eţrâfına münteşir olan (5) tamarlaruñ tafşîli zıkr olınmışdur. Görür kim: Oğlanlık hâlinde artmaklıkdadır (6) ve yigitlik hâlinde medde ve kemâldedir ve pîrlik hâlinde münzic olup gönîlür. (7) Ol vakit bilür kim anuñ terkîbi ğâyetde kemâl ve hikmet ve şavâbdur. Andan (8) kaçan pîrlik eyyâmında fikr itse kuvveti gitdüğini ve hüsni teğayyür olduğını (9) ve her kuvâsı nokşân bulduğın ve ölüp cemî’-i a’zâsı mün’adim olduğın (10) ve öldükden soñra müntefih olup yidüğin ve tobrak içinde çüriyüp (11) muzmañil olup gitdüğin bu hâllerden hikmet neydüğin bilmesê mütehayyir (12) kalur, şekk idüp toĝru yoldan azar. Pes yā Mevlânâ Hazreti! Bilgil ki: Kaçan (13) ‘âkıl kimse rahmüñ ħalkını ve cenîn nuţfeden vücûda geldüğin ve ol (14) vücûda geldüği mekânüñ keyfiyyetin ve anda cenîn için yaraķlanan mâddeleri (15) fikir kılsa ğâyetde hikmet ve muhkem şan’at görür. Toĝduğı hâline ve daħı fikir kılsa ki [20b] (1) raħimde nice münķalib olur ve ol cenîne mütemâsik olan ruţûbât nice (2) müsterhî olur ve anda olan ruţûbât ve dem nice aķar ve anasına (3) ol hâlde yitişen şiddet ve cehdi görse ‘aķlı mütehayyir kalur; lîkin (4) vaktâ kim cenîn bu ‘âlemüñ füşhatine ve nesîmüñ tabî’atine intikâl itdüği ve bu ‘âlemüñ (5) nûrı anuñ işrâķ itdüği vaz’-ıla müste’nif olan ni’metler ve lezzetler (6) ve ol dîķ mekândan anı ķurtarduğı zâhir olsa ğâyetde hikmet (7) ve şavâb görür ve bilür kim ol mekândan çıķmak aña efďalmış. Pes (8) yā Mevlânâ! Eyle gerekdür kim bilesin nefsüñüñ ve cesedüñüñ hâlini, şol cenînüñ (9) raħımdağı hâli gibidür; zîrâ cesedüñ mevte nefsüñ vilâdeti gibidür.

Nazım:

[fa’îlâtün fa’îlâtün fa’îlün]

10 Anasından toĝduğı gibi veled

Cân daħı eyle toĝar bil an cesed

- 11 Gerçi_ölür ten cānsuzın aña yakın
Cān velī ölmez yine cāndur hemīn
- 12 Ğam degül tebdīl olursa şūretüñ
Dağı yigrek kıla Şāni' hey'etüñ
- 13 Gelmesün Firdevsi'nüñ sözi ba'īd
Vardur āyet okı **min halkın cedīd**⁷²
- 14 Ten duḡānından olursañ zerre dūr
Şem'veş rūhuñ ola mānend-i nūr
- 15 Bir güneşdensin ki gündüz zerresi
Bir deñizdensin ki 'ummān kaçresi
- [21a] 1 İşbu gündüz māh u şems [ü] ḡāveri
Cümlesi olmuş-durur Ḥaḡ mazḡarı
- 2 Rūḡ-ı insānī_andan olur pāk zat
Ki_oldı şeksüz mecma'-ı cümle şıfāt
- 3 Ḥaḡ'dan olmuşdur ḡalīfe ol emīn
'Ālem-i ḡayb u şehādetde hemīn
- 4 Sen de andan muḡtebessin bī-gümān
Aşluña eyle rücū'i pes hemān
- 5 Cehd ide gör iresin ol menzile
Ḳalmayasın bunda fānī_āb u gile
- 6 Nefsüñ eger dutına ḡūy-ı melek
Menzilüñ 'İsā gibi ola felek

⁷² “Yeniden yaratılış konusunda”. Kaf 15'ten. Âyetin tamamı şu şekildedir: “İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik ki (yeniden yaratmayalım)? Doğrusu onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler”.

(7) El-faşlü's-sâdis, ya'nî altıncı faşıl: Mevtüñ ve hayātuñ (8) ve cismüñ mâhiyyetin bildürür. Andan Hâzret-i Mevlânâ yine su'âl (9) itdi ki:

“Yâ Şems Hâzreti! Haber vir baña ki mevtüñ ve hayātuñ ve cismüñ (10) mâhiyyeti nedür?” diyicek Hâzret-i Şems cevâb virüp eyitdi kim:

“Yâ Mevlânâ! (11) Bilgil ki: Mevt-ile hayât cesedânîdür⁷³ ve nefsanîdür. Hayât-ı cesed anı (12) ve nefs-i cesed anı isti'mâl itmeklik-durur ve mevt ol nefs-i cesedânîñ (13) isti'mâlin terk itmeklik-durur. Nitekim uyanıklık nefs-i havâs (14) isti'mâl itmeklikdür ve uyku havâssuñ isti'mâlini terk itmeklikdür. Ammâ (15) nefsuñ hayâtı zâtîdür; zîrâ nefsuñ cevheri bi'l-fi'l hayy-durur ve bi'l-kuvve [21b] (1) 'alâme-durur ve bi't-tab' ecsâmda eşkâl ve nuķuş ve şuver fa'âle-durur (2) ve anuñ mevt-i cevherine câhil olup zâtıñ ma'rifetinden 'âmil olmaķlıķdur (3) ve ol nefis şehvât-ı cismâniyye[ye] ğarķ olup heyulâ baħrine müstağraķ olduğı (4) sebebinden 'arız olur. Nâslaruñ ekşeri nefislerinüñ cevherini câhil olup (5) bilmedükleri-y-içün ve hayât-ı ebedîden ğâfil oldukları-y-içün hayât-ı dünyevîden (6) ğayrı nesne bilmezler ve ol sebebden dünyâda bâķî qalup muħalled olmaķlığı (7) temennâ iderler. Nitekim Bârî te'âlâ kelâm-ı kâdiminde buyurur, qavluhu te'âlâ: (8) **Ya'lemüne [zâhıran] mine'l-hayâti'd-dünyâ ve hüm 'ani'l-âhıratı hüm ğâfilün.**⁷⁴ Ve daħı qavluhu te'âlâ: (9) **Rađü bi'l-hayâti'd-dünyâ ve't-me'ennü bihâ ve'llezîne hüm 'an âyâtinâ ğâfilün.**⁷⁵ (10) Ve daħı qavluhu te'âlâ: **Türîdüne**⁷⁶ **'arâza'd-dünyâ vallâhu yürîdü'l-âhırah**⁷⁷ ve daħı (11) qavluhu te'âlâ: **Ve'l-âhıratü hayrun ve ebķâ**⁷⁸ ve daħı qavluhu te'âlâ: **Ve inne'd-dâra'l-** (12) **âhırate lehiye'l-hayevân lev kânü ya'lemün.**⁷⁹ Ve daħı fi'l-cümle hayât-ı dünyâvî (13) dileycilerüñ haķķında âyât çokdur. Hayât-ı dünyâvî cesedüñ hayâtı-durur (14) hayât-ı rûhânîden ğâfil olurlar; hayât-ı uhrevî kim nefis hayâtı-durur. (15)

⁷³ Bu kelime müellif tarafından uydurulmuş sayılabilir.

⁷⁴ “Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Âhiret konusunda ise tamamen gaflettedirler.” Rûm 7.

⁷⁵ “Dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimselerle âyetlerimizden ğâfil olanlar var ya; işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir.” Yunus 7.

⁷⁶ Yazmada “yürîdüne” şeklinde yazılarak yanlış imla edilmiştir.

⁷⁷ “Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah âhireti (kazanmanızı) istiyor.” Enfal 67.

⁷⁸ “Oysa âhiret daha hayırlı ve sürekli dir.” A'lâ 17.

⁷⁹ “Âhiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi.” Ankebut 64.

Yā Mevlānā! Bilgil ki: Cesed meyyit-durur ve ḥayāt aña 'arız-durur ve nefsüñ
[22a] (1) aña mücāvereti birle ḥayy olur. Nitekim hevā muḥlim-durur, cevher anuñ
ziyāsı (2) şemsüñ ve sâyir kevākibüñ aña işrākı sebebi-y-ile-durur. Cesed cevher-i
meyyit idüğine (3) delil şol müfāraḳat itdüğinden soñraki ḥāl-i-durur; zīrā görürsün
ki (4) nice müteḡayyir olup fāsīd olur ve mütelāşī olup evvelki ḥāl-i gibi türāba rücū'
eyler. (5)

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 6 Gerçi ten fānī olur yokdur gümān
Līki bākī ḳalur aña işbu cān
- 7 Ten ḳafesdür çıḳmayınca murḡ-ı rūḥ
Mülk-i bākīden aña_açılmaz fütūḥ
- 8 Ḥazretüñdür ḳünki 'ālem cevheri
Mā' ü tñüñ rūḥ-perver gevheri
- 9 Fānī 'ālem terkin ur iy pādişāḥ
Ol beḳā mülkin vire Raḥmān ilāḥ
- 10 Ḫün senüñ-ḳün seyr ider encüm bürüc
Ḫün senüñ-ḳün devr ider dāḥil ḥurüc
- 11 Ḫār erkān ḳün senüñ-ḳün dāyedür
Mīhr u meh ḳarḥ-ı felek ser-māyedür
- 12 Cümlesinüñ sende vardur riştesi
Emr-i Ḥaḳ'la_oldı ādem āşüftesi
- 13 Nefsüne inşāf it imdi sende bes
Ḥaḳḳ'a lāyık ṭā'at eyle her nefes
- 14 Ḥ'āb-ı ḡafletden uyan iy pür-hüner
Kendüzüñden kendüne eyle naḳar

15 Aşluña eyle rüçü' añup vağan

Rûh-ı pāk ol terk idüben mā' ü men

[22b] (1) El-faşlü's-sābi', ya'nī yedinci faşıl: Nefs-i cüz'iyye (2) birle cesed-i cüz'iyye murtabıñ olduğın bildürür. Nite andan Mevlānā Hāzreti (3) yine su'āl idüp eyitdi kim:

“Yā Şems Hāzreti! Baña haber vir ki nefis-i cüz'iyye (4) cesed-i cüz'[ī]ye murtabıñ olduğı ne cihetledür?” diyicek cevāb virüp (5) eyitdi ki:

“Yā Mevlānā Hāzreti! Bilgil kim: Nefs-i cüz'ī cism-i cüz'[ī]ye murtabıñ olduğı (6) riyāzat sebebi-y-ile cevherindeki hikmet ü fezāyil kuvvetden fi'le gelsün (7) içündür; tā kim heyülā-yı cüz'iyye tamām ola ve cüz' ü külle müşābih ola. Ol (8) heyülā-yı cüz'iyye tamām olmaqlık nüfūs-ı cüz'iyyeye siyāset ve tedbīr ta'allüm (9) idüp ahlāk-ı cemīle birle pāk olmaqlıkdur. Kaçan nefis-i insānī gāyetine (10) yitişse, fezāyiller izhār itmeklik birle kāmīl olsa cesedden müfārağat (11) itdükden soñra ol lahm-ıla ve dem-ile ve ahlāt-ı erba'a-y-ıla mü'ellef olan (12) heykelden eşref bir hāle dağı intikāl eyler. Nitekim Allāh te'ālā -'azze ismuhu- (13) buyurur kelām-ı kādīmīnde ki kavluhu te'ālā: **Ve nünşī'üküm fi-mā lā ta'lemün.**⁸⁰ Ve kavluhu te'ālā: (14) **Şümmellāhü yünşī'ü'n-neş'ete'l-āhīrah.**⁸¹ Pes ol cesedden müfārağat itdükden (15) soñra intikāl itdüğü hāli şol cesedün raḥimdeki hāli-y-ile bu dünyāya [23a] (1) geldüğü hāli gibidür. Nefis evvel cesedden müfārağat eyledüğü cisimden (2) müfāriğ olmayınca görmez. Nitekim cenīn bu dünyādaki hāli dünyāya (3) gelmeyince görmez. Ol sebebdan seyyidü's-şekāleyn ve imāmü'l-kıbleteyn Resül (4) Hāzreti - şallallāhu 'aleyhi ve sellem- buyurdi kim: **En-nāsü niyāmün fe'izā mātū intebihū,**⁸² (5) ya'nī nāslar uykuda-dururlar; ammā ölicecek uyanurlar. Uykuda (6) oldukları öldüklerinden soñrağı hāllerinden gāfil olduklarıdır. (7) Pes kaçan sekerāt-ı mevt gelse şol mevt kim nefis cesedden müfārağat (8) itmeklikdür; ol vaḳit va'd olınan

⁸⁰ “(Sizin yerinize benzerlerinizi getirmek) ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmak üzere aranızda ölümü biz takdir ettik. (Bu konuda) bizim önümüze geçilmez.” Vākıa 61.

⁸¹ “Sonra Allah (aynı şekilde) sonraki yaratmayı da yapacaktır.” Ankebut 20.

⁸² “İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar”. Bu hadis için bk. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî Ebû Nuaym İsfahânî, **Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiya**, C. 7, Kahire: Matbaatü's-Saade, 1979, s. 52.

nesneleri mu'âyene kıılır. Nitekim (9) Allāh te'āla kelām-ı kādīmīnde ve Kūr'ān-ı 'azīmīnde buyurur kim, kavlulu te'ālā: (10) **Fe-keşefnā 'anke gıṭā'eke fe-beşaruke'l-yevme ḥadīd.**⁸³ Ve daḥı Hāzret-i Muḥammed (11) -şallallāhu 'aleyhi ve sellem-[e]: **Va'būd Rabbeke ḥattā ye'tiyeke'l-yakīn**⁸⁴ dīdi. Yakīn (12) dīdūgīnden murād mevtdür, cesedden nefis müfāraḳat itdūgīn dīledi. (13) Ve daḥı **küllü nefsin za'ıḳatü'l-mevti şümme ileynā türce'ün.**⁸⁵ Pes ölüm ḥikmet (14) oldı; zīrā bezm-i Ḥaḳḳ'a ölmeyince rücü' itmemüz yok ve nefis Allāh te'ālā[nuñ] (15) va'de kılduḡı nesneler cesedden müfāraḳat eylemeyince vāşıl olmaz. Nitekim [23b] (1) Bārī te'ālā -'azze ismuḥu-: **Yā eyyetühe'n-nefsü'l-muṭma'inneḥ. İrci'ī ilā Rabbiki rāzıyeten** (2) **marzıyyeh**⁸⁶ dīdi. Pes ma'lūm oldı kim mevt ḥikmet-i maḥz imiş Ḥaḳḳ'un ḥikmetlerinden.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 3 Cān cesedden olmayınca dūr pes
Kurb-ı Haḳḳ'a bulmayısar dest-res
- 4 Zīnet-i dünyāya sen aldanmaḡıl
Fānī mülki saña bāḳī şanmaḡıl
- 5 'Āḳıl-iseñ kendü nefsüne_it naẓar
Bāḳī mülke fānīden eyle güzer
- 6 Añla kandan geldüñ işbu menzile
'Ulvideyken düşdüḡüñ āb u gile
- 7 Hāzret-i Haḳḳ'dan niçün rūḥ ola dūr
Zulmete düşmek revā mı ehl-i nūr
- 8 Kaṭ' idüp menzil gözetdüñ bunca rāh

⁸³ “Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir.” Kaf 22.

⁸⁴ “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.” Hicr 99.

⁸⁵ “Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.” Ankebut 57.

⁸⁶ “(Allah şöyle der:) “Ey huzur içinde olan nefis! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!” Fecr 27, 28.

- 'Ulvīden sıflīye düşdüñ hayf āh
- 9 Bu seferden ne-y-imış maķşūd pes
- Ṭā'at idüp bulasın ma'būd bes
- 10 Gāh zūlmet gāh gördüñ nār u nūr
- Gāh Hakk'a nezdik olduñ gāhī dūr
- 11 Geh hafif oldu yoluñ gāhī şakīl
- Geh 'azīz olduñ mūkerrem geh zelīl
- 12 Geh sūkūn u gāh gerdiş eyledüñ
- Geh ferāğat gāh cünbiş eyledüñ
- 13 Bunca menzil alduğūña ne sebep
- Hakk'a ṭā'at itmek olur luṭf-ı Rab
- 14 Bundan evvel kande-y-idüñ fikr kıl
- Menzile_irmege_eyle ṭā'at şükr kıl
- 15 Kālbüñi pāk eyle dāyim şāyim ol
- Ṭā'at-i Hakk'a mülāzım kāyim ol

[24a] (1) El-faşlü's-şāmin fī hikmeti'l-mevt, ya'nī sekizinci faşıl dağı (2) mevt maḥz-ı hikmet idüğün bildürür. Andan yine Mevlānā Hāzreti su'āl (3) kılup eyitdi kim:

“Yā Şems-i Tebrīzī Hāzreti! Haber virgil baña kim mevt hikmetdür (4) didüklerinüñ aşlı nedür?”. Cevāb virüp eyitdi kim:

“Yā Mevlānā Hāzreti! (5) Bilgil ki: Her vücūda gelen nesnenüñ evveli vü āhiri vardur kim aña yitişür (6) ve gāyetinüñ şemerātı vardur kim aña yitişür. Pes nuṭfenüñ kevnī, ya'nī vücūda (7) geldüğü evvelidür ve gāyeti vilādeti-durur. Vilādeti dağı ancılayın (8) kevn olmışdur, ya'nī vücūda gelmişdür ve mevt anuñ gāyeti-durur. Nitekim (9) nuṭfenüñ şemerātı vilādetden soñra hāşıl olur; zīrā ṭıfl mümteni' (10)

olmaz toğup öldükden soñra mümteni' olur. Nefis dañı ancılayın mümteni' olmaz, (11) illā cesedden müfāraķat itdükden soñra olur. Ol mevt degüldür, (12) illā ki hikmetdür. Kaķan ki cenīnün raħimde şüreti tamām olsa ve ħılķati (13) kāmīl olsa toğduķdan soñra ħayāt-ı dünyāvī birle müntefi' olur. (14) Ancılayın nefsün dañı cesedde şüreti tamām olsa ve fezāyil ü kāmīl (15) birle fāzıl u kāmīl olsa cesedden müfāraķat itdükden soñra [24b] (1) ħayāt-ı ebedī birle müntefi' olur. Pes mevt hikmet oldu.

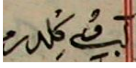
Yā Mevlānā! (2) Bilgil ki: Nefsün cesed içinde mişli şol mektebdeki oğlan gibidür. (3) Kaķan oğlan eger öğrenüp mü'eddeb olup murtażā olsa mektebden çıkar; (4) zīrā maķşūd tamām oldu, mücāzāt ve ikrām bāķī kaldı. Nefsün cesed-ile (5) hikmeti ancılayın-durur. Kaķan anuñ-ıla olmaķlıķda murād olup muħkem olsa (6) andan müfāraķat eyler. Nitekim şabīnün mektebde murādı ħāşıl olsa, taħta ve (7) kalem ve mürekkebden müstağnī olsa kāmīl olup yazar oķur-ıdı nefsinde 'ilim (8) maħfūz olsun için. Kaķan kim 'ilim ve kitābet nefsinde muķarrer olsa mektebden (9) çıkar; nefis dañı ħavāş birle maħsūsātuñ emrini ve fikir ķarīķi-y-ile ma'ķūlātı (10) tamām kılsa andan soñra riyāżet birle umūr-ı ħaybiyyenün ma'rifetine irişse (11) ol umūrları ħaķķı bilmeklik birle bilse ol sünen-i ħüdā yurduna göçenler-ile (12) aħvāllerini başıret-i 'aynı birle mu'āyene kılsa melekūt-ı semāvāta, ķısmet-i (13) eflāke vāşıl olup anda ağmaķlıķa müştāķ olur. Anda 'urūc itmek (14) aña bu şaķīl cesed-ile mümkün olmaz; illā bunu terk itmeklik birle olur. (15) Anı terk itmeklik olmaz; illā mevt birle olur. Eger mevt olmasa [25a] (1) anda 'urūc itmek mümkün olmaz-ıdı. Pes mevt Allāh te'ālādan nefis-içün raħmet ve ni'met oldu.

Nazım:

[failātün fā'ilātün fā'ilün]

- 2 Cismi terk it tā ki kāmīl ola rūħ
ķurb-ı ħaķ'dan açıla bāb-ı fütūħ
- 3 'Arş-ı 'ālī olmış-iken menzilün

- Āb u gildür⁸⁷ meskenüñ ne hāşılıuñ
- 4 Ne heves kılduñ gelüp bu menzile
Ne sebebden düşdüñ āb-ıla gile
- 5 Āb u gilden nefsiñi eyle hālāş
Kurb-ı Hakk'a olasın hāşu'l-havāş
- 6 Cān u 'aqla maqşad-ı aqşā odur
İttikāya maqlab-ı a'lā odur
- 7 Mā vü menden geç kılup şālih 'amel
Raḥmet ide tā Huzā 'azze vü cel
- 8 'Ālem-i 'unşur-durur kevn ü fesād
Pes anuñ kevnine yokdur i'timād
- 9 Çün tebeddüldür işi dāyim hemān
Pes şebātı yokdur anuñ bī-gümān
- 10 Hızr olup içseñ dahı āb-ı hayāt
Bulımazsın bunda_ebed 'ömre şebāt
- 11 'Ākıl olan fāniye niçün baқа
Çünkü yok bunda şebāt-ıla beķā
- 12 Çünkü bunda yoğ-imiş bākī hayāt
Bir yir iste kim bulna_anda şebāt
- 13 Ki_ol cihān bağına irişmez hazān
Gülleridür tāze anuñ her zamān
- 14 Bundan efḍal var-iken saña vaṭan
Bunda tırmaķ 'acz-ile her dem neden

⁸⁷ Yazmada kelime grubu şeklinde imla edilmiştir.

[25b] (1) El-faşlü't-tāsi', ya'nī toḵuzıncı faşıl: Mevti 'ale'l-vechi ve't-tahḵīḵ teşḥīs (2) itmek keyfiyyeti ṭarīkin bildürür. Yine Ḥazret-i Mevlānā su'āl kılpup eyitdi kim:

“Yā Ḥazret-i (3) Şems-i Tebrizī! Ḥaber vir baña ki mevt ḥikmet olduḡı taḵdīrce kişi nice (4) teşḥīş idebile mevti?” diyicek Şems-i Tebrizī Ḥazreti -'aleyhi'r-raḥmetü (5) ve'l-ḡufrān- cevāb virüp eyitdi kim:

“Yā Mevlānā! Mevtde ḥikmet çoḡdur, (6) ol kişi fehmi ider kim göñli vü gözi uyanıklardur. Yā Mevlānā! Bilgil ki: (7) Cesed bir gemi gibidür ve nefis gemici gibidür ve a'māl-i şāliḥa ol gemide olan (8) tācirlerüñ ser-māyesi gibidür ve dünyā deñiz gibidür ve eyyām-ı ḥayāt ol deñizden (9) geçecek mevzī' gibidür. Ölüm deñizüñ sāhilidür ve dārü'l-āḥiret ol (10) ticārete varduḡları şehir gibidür ve cennet tācirler[in] itdükleri ribḥ gibidür. (11) Ve Allāh te'ālā mülk-i mecāziden ḥalāş idüp tācirlerce deñizden (12) metā'lar-ıla sālīm ḵurtulmaḵ ruzī kılsa ḡāyet ḥoşdur; ammā gemiden (13) çıḡmasa ticāret şehrine girmek mümkün olmaz ve metā'ıñ ribḥi fevt olur-ıdı. (14) Nefsüñ cesed-ile mişāli ancılayındur; zīrā ḵaçan eyyām-ı ḥayātı a'māl-i şāliḥa (15) birle ḵaṭ' eylese ve sīret-i 'ādile birle seyir kılsa ve aḥlāk-ı cemīle birle [26a] (1) ḥulūḵlansa ve re'y-i şaḥīḥ üzre i'tikādı muḥkem olsa ve maḥsūsāta (2) 'ibret gözi-y-ile nazar eylese ve ma'rifet-i ḥaḵīḵī birle anuñ ḥaḵāyıkını bilse (3) ve ma'ḵulātuñ ḥaḵāyıkından baḡş eylese ve 'ömrünüñ āḥirine ve cesedünüñ (4) pīrlüḡine yitişse, ölüm olmasa melekūt-ı semāvāta 'urūc itmek ve melā'ikeler (5) zümresine dāḥil olup cennete vāşıl olmaḵ nite mümkün olur-ıdı, āḥiret (6) ni'metleri zāyi' olup ve Allāh te'ālāya mülākī olmaḵ andan fevt olur-ıdı. (7) Pes ölüp fevt olmaḵ 'ayn-ı ni'metdür ve raḥmetdür; zīrā Bārī te'ālāya (8) vāşıl olmaḵ olmaz; illā öldükden soñra olur. Nitekim Allāh te'ālā kelām-ı ḵadīminde (9) buyurur kim: **Küllü nefsin zā'ıḵatü'l-mevt şümme ileynā yürce'ün.**⁸⁸

⁸⁸ “Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.” Ankebut 57.

Ve bir meşel dahı yā Mevlānā (10) budur ki: Bu dünyā bir meydān gibidür ve şol nefisler kim sābiķu'l-ḥayrāt-dururlar (11) ol atı geçenler gibidür. Ve Allāh te'ālā melik-i mecāzī meşābesinde-durur. Nitekim ol (12) geçen atlu meliküñ ḳapusına gelse atından iner; inmeyince melik ḳatına girmek mümkün olmaz, (13) ḥil'atler ve kerāmetler andan fevt olur. Ol sābiķu'l-ḥayrāt olan nefislerüñ (14) ḥükmi ancılayındur. Nitekim Allāh te'ālā medḥ idüp eydürür kim ḳavluhu te'ālā: (15) **İnnehüm [kānū] yūsārī'üne fi'l-ḥayrāti ve yed'ünenā rağaben ve raheben ve kānū lenā ḥāşī'in.**⁸⁹ [26b] (1) Ḳaçan ki 'ömür fānī olsa ve cesed pīrlige irse nefis ya cüvān olup kāmil olsa, (2) eger ol cesedden müfāraḳat eyle[me]se melekūt-ı semāvāta 'urūc itmek aña mümkün (3) olmaz; zīrā bu şaḳīl cesed ol 'ālī ve şerīf mekāna lāyık olmaz. Pes ölüm ḥikmet oldu. (4)

Nażım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

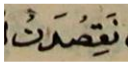
- 5 Mevti şanma sen 'abeş al 'ibreti
 Ki_anda var-durur Ḥaḳ'uñ çok ḥikmeti
- 6 İy süñükden bir nefes bu murğ-ı cān
 Uçmayınca bulımaz menzil revān
- 7 Nūr-ı Ḥaḳ'dan rūḥuñ-idi muḳtebes
 Erde olmışdı ḥicābı ten ḳafes
- 8 Cism ü şūret olmayınca pes 'adem
 Rūḥ-ı envār irmeye maḳşūda hem
- 9 Varlığı terk eyle kim var olasın
 Rūḥ-ı ḳudsī birle sen yār olasın
- 10 Tendür ölen şanma kim rūḥuñ ölür
 Ten ölicecek bil ki cān bāķī ḳalır

⁸⁹ “Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışrlar, (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize duā ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi.” Enbiya 90.

- 11 Şûretinden çünki cān bākī kıala
Ol Hāk'ıñ envārına vāşıl ola
- 12 Çünki rūḥuñ oldu Hākķ'ıñ mazharı
Çıkısa tenden naķşıdan⁹⁰ olur berī
- 13 Cism ü şûret olmayınca tā 'adem
Aşlına kıılmaz rücū'ı rūḥ hem
- 14 Hāṭıruñda var-ısa ḥubbü'l-vaṭan⁹¹
Cāna pervāz urup iriş aña sen
- 15 Çün seni andan ırandur bu kafes
Terk idüp bul kıurb-ı Hākķ'a dest-res

[27a] (1) El-faşlü'l-'āşır: Mevt ḥikmet olduķdan soñra ammā ṭabaķāt-ı insāniden ne mertebelü (2) kışilere raḥmet-i maḥż olur ve ne derecelü kışilere 'azāb-ı maḥż olur, anuñ beyānındadır ki (3) zıkr olunur. Hāzret-i Mevlānā Şems-i Tebrizī'den su'āl idüp eyitdi kim: (4)

“Yā Şems-i Tebrizī! Hāber vir baña ki ölüm ḥikmet olduğı hālde mü'minlere (5) ve evliyālara raḥmet midür degül midür?”. Şems-i Tebrizī Hāzreti cevāb viridi kim: (6) “Yā Mevlānā! Bilgil ki: Dünyā mezra'a gibidür, ya'nī ḥātunlaruñ erḥāmı ekingāh gibidür. (7) Nitekim Allāh te'ālā buyurur, kıavluhu te'ālā: **Nisā'üküm ḥarşun leküm fe'tü ḥarşeküm.**⁹² Ve nuṭfe (8) mezra'anuñ toḥumu gibidür ve evlād mezra'anuñ ekini gibidür ve yigitlik eyyāmı (9) nüşür olup artmaķ gibidür ve küḥület eyyāmı nażıc-durur ve pırlik (10) eyyāmı evvel ekin kıurmaķ gibidür ve mevt biçin gibidür ve āḥiret şol (11) ḥırmen gibidür kim ekin cemī' aña gelür, kıabından

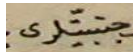
⁹⁰ Yazmada kelime “naķşdan” şeklinde yazılarak vezne hālel getirecek biçimde harekelenmiştir.

⁹¹ “Ḥubbü'l-vaṭan mine'l-İmān” (Vatan sevgisi imandandır) sözünün kısaltılmış şeklidir. Kimilerince hadis kabul edilmekle birlikte sahih hadis kitaplarında böyle bir hadis bulunmamaktadır. Mehmet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 70, 71.

⁹² “Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.” Bakara 223.

ayrılır, şamanı devābba (12) ‘alef olur ve āhıretde daḥı cemī’-i ümmetlerden anda cem’ olurlar, sırrları (13) keşf olur. Allāh te‘ālā ḥabīs[i] ṭayyibden keşf ider; cennetileri(?)⁹³ cehenneme şalar, müttakileri (14) cennete koyar. Pes mevt mü’mınlere ve evliyālara ḥikmet ve raḥmetdür. Ol (15) sebebden evliyālar ölümü temennā iderler. Nitekim Allāh te‘ālā bī-ğaraḥ (16) kendülerini evliyādan ḡann idenleri ta’yīb idüp eyitdi ḡavluhu te‘ālā: [27b] (1) **Ḳul yā eyyühe’l-lezīne ḥādū in ze’amtüm enneküm evliyā’u lillāhi min dūni’n-nāsi** (2) **fe-temennevü’l-mevte in küntüm şādıḳīn.**⁹⁴ Pes bu delālet eyledi kim velīlerüñ (3) ‘alāmeti ölümü temennā itmeklikdür. Pes ölüm ḥikmet oldu.

Ve bir daḥı (4) bilgil kim: Nefis şınā’at ehli gibidür, cesed dükkān gibidür ve cesedüñ a’zaları (5) şun’ınuñ āletleri gibidür. Şāni’ler cehd iderler kim ‘amelde meşakḡat çeküp (6) māl kesb ideler. Ḳaçan ḡanī olsa dükkānı ve şan’atlerinüñ āletlerini terk eyler, (7) meşakḡatlı ‘amelden fāriḡ olur. Nefsüñ ḥükmi daḥı ancılayındur. Ḳaçan cesed-ile (8) mülākī olup murādın alduḡdan şoñra āhıret azuḡın tamām eylese (9) cesedden müstaḡnī olur. Eger andan cesedi almasalar meleküt-ı (10) semāvāta ‘urūc idüp melā’ike zümresine dāḡil olmaz. Pes mevt (11) Allāh te‘ālādan ḥikmet ve raḥmet oldu. Yūsuf-ı Şıddıḡ eyitdi ḡavluhu: (12) **Rabbi ḡad āteytenī mine’l-mülki ve ‘allemtenī min te’vili’l-eḡādīşi fāṭıru’s-** (13) **semāvāti ve’l-arzi ente veliyyün fi’d-dünyā ve’l-āḡirati teveffenī müslimen** (14) **ve elḡıknī bi’ş-şāliḡīn**⁹⁵ didi. Gerek kim **teveffenī**⁹⁶ didüḡi (15) ḡavli-y-ile ölümü nice temennā itdi; zīrā bilür kim şāliḡ ḡulları [28a] (1) lāḡıḡ olmaz; illā öldükden şoñra ölüm ḥikmet [olur]. Ve daḥı İbrāḡīm Peyḡamber (2) -‘aleyhi’s-salātü ve’s-selām-: **Ve’llezī yümütünī şümme yuḡyīn. Ve’llezī atḡme’u en yaḡfıra lī** (3) **ḡaṭī’etī yevme’d-dīn. Rabbi heb lī ḡukmen ve elḡıknī bi’ş-şāliḡīn. Ve’c’alnī** (4) **min veraṡeti cenneti’n-na’ım.**⁹⁷ Pes ölüm

⁹³ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

⁹⁴ “De ki: “Ey Yahudi akidesini benimseyenler! Bütün insanlar deḡil de yalnız kendinizin Allah’ın dostları olduḡunu iddia ediyorsanız, (bunda da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!” Cuma 6.

⁹⁵ “Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat.” Yūsuf 101.

⁹⁶ “Beni vefat ettir”

⁹⁷ “O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır. O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduḡumdur. Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat. Beni naim cennetinin varislerinden eyle.” Şuarâ 81-83, 85.

hikmet-durur; zîrâ ölmeyince cennet ni'metin yimez. (5) Bilgil kim bu kerâmet
nefsedür, cesede degüldür; zîrâ cesed tobrağ (6) içinde çürür, şâlihlerle lâhık olan
'ameldür.

Nazım:

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

- 7 Bu ceseddür çüriyen siflî geçer
Cân nite ölür ki ol 'ulvî geçer
- 8 Nûr-ı Hâk'dur rûh pâkdur 'aybdan
Sözi taşdıķ eyle diñle ğaybdan
- 9 Gitmese senden cesedle bu şıfât
Rûh görünmeye hergiz pâk zât
- 10 Kâmil-iseñ varsa 'akluñda şah(ı)v
Kendülikden kendüñi⁹⁸ eyle mah(ı)v
- 11 Jeng-i şehvetden kılursañ nefsi pâk
Rûh-ı a'zam bigi_olasın tâbnâk
- 12 Pâk olan pâkı bulur varlık odur
Pâk olur Hâk'a yarar yârlık odur
- 13 Şem' yanmayınca hîç olur mı nûr
'Işķ odına yan vü Hâk'dan olma dūr
- 14 Kendüñi yitür ki varlık bulasın
Fânî ol kim tâ ki bâķî olasın
- 15 Pes gerek nefsüñi te'dîb idesin

⁹⁸ Vezin burada aksamaktadır. Bir üst mısradaki aslı "sahv" olan son kelime "sahıv" şeklinde ünlü türetilerek imla edilmiştir. Aksama, sonraki mısradan, yazmada "kendüñi" kelimesinden sonra yer alan ve anlama çok da katkısı olmayan "var" kelimesi çıkarılınca düzeltilmektedir.

Haḳḳ'a_iresin çünki bundan gidesin

[28b] 1 Kāmil-iseñ māyil olma sifliye

‘Āḳıl-iseñ cehd idegör ‘ulviye

(2) El-faşlü’l-ḥādī ‘aşer, ya’nī on birinci faşıl: (3) Nefis kuvvetden fi’le çıkmaklığınıñ keyfiyyetin bildirür. Ḥazret-i Mevlānā yine (4) Şems-i Tebrīzī Ḥazretine su’āl kılup eyitdi kim:

“Ḥaber vir baña yā Şems-i (5) Tebrīzī! Nefis kuvvetden fi’le çıkmaklığ[ın]uñ keyfiyyeti nedür?”. Cevāb virüp (6) eyitdi ki:

“Yā Mevlānā! Bilgil ki: Oğlancuḳlar nefislerinüñ ‘aḳılları bi’l-ḳuvve-durur (7) ve bāliglerüñ bi’l-fi’l-durur ve ‘uḳalānuñ nefsi bi’l-ḳuvve ‘allāmedür ve ‘ulemānuñ (8) nefsi bi’l-fi’l ‘allāmedür ve ‘ulemānuñ nefisleri bi’l-ḳuvve felāsifedür ve felāsifenüñ (9) nefisleri bi’l-fi’l ḥukemā-durur ve aḫyār-ı ḥukemā bi’l-ḳuvve melā’ikedür, rūḫları (10) cesedlerinden ayrılssa bi’l-fi’l melā’ike olur. Pes mevt ḥikmet-durur. (11) Yā Mevlānā! Bilgil ki: Erkān-ı erba’anuñ cisimleri nebāt cismine⁹⁹ müteḥavvil olur. (12) Ḥayvānuñ şerīfi insān-durur. Pes nebāt şüreti menkūs şırāṭ-durur, (13) nefis-i ḥayvāniyye andan tecāvüz eyleyüp ḳurtuldı. Ve ḥayvan şüreti (14) satıḫ üzerine memdūd şırāṭ-durur nefis-i insāniyye andan geçüp (15) ḳurtuldı. Ve insān şüreti müstaḳīm şırāṭ-durur cennet-ile nār arasında [29a] (1) ḥaṭ gibi naşb olunmış-durur. Her ḳanḡı nefis kim andan geçe, cehennemden ḳurtulur, (2) cennete dāḫil olur. Eyle cennet kim melā’ike şüreti-durur ve illā eger andan (3) ḳurtulmaz-ısa esfel-i sāfilinde ḳalır. Nitekim Allāh te’ālā buyurur ḳavlulu te’ālā: (4) **Le-ḳad ḫalaḳna’l-insāne fī aḫseni taḳvīm. Şümme radednāhu esfele sāfilin.** (5) **İlle’llezīne āmenū ve ‘amilū’ş-şāliḫāti fe-lehüm ecrun ḡayru memnūn.**¹⁰⁰

Yā Mevlānā Ḥazreti! (6) Bu bābda sen naḫar eyle ki fikir ḳıl kim ḡāyetde ḫaṭar üzerinesin; zīrā (7) cennetüñ ḳapusına yaḳın olduñ. Eger nefsüñ cesedinden ayrılmazdın öñdin (8) a’māl-i şāliḫa birle azuḳ idinicek olur-ısañ, ümıddür ki ḥāviye zindānından (9) ḳurtulasın, cennete vāşıl olasın; şıddıḳlar, nebiler, şāliḫler ve

⁹⁹ Yazmada kelime ”cismiyye” şeklinde imla edilmiştir.

¹⁰⁰ “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Ancak, iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar için devamlı bir mükâfât vardır.” Tin 4-6.

şehīdler (10) birle olasın. Anlaruñ yoldaşlığı ğāyetde gökçek yoldaşlıkdur, (11) ‘ākıl olan cehd idegörmek gerek.

Nazım:

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

12 Tende cān kāmīl olup bulsa kemāl

Bu cesed zindān olur aña vebāl

13 Bu kafes uşanuban çıkınca cān

İrişür Firdevs bağına revān

14 Bu cesedde siflīken seyrāngehi

‘Ālem-i ervāḥ olur cevlēngehi

15 İsteyü Firdevs[ī] a‘lā gülşenin

Nite seve bu heyūlā küllḥanın

[29b] 1 Bu cesed-durur güher ḥākī şaḳīl

‘Āciz ü muzlim olur ḥor u zelīl

2 Balğam u şafrā-durur sevdā vü ḥūn

Hem ‘izām ü laḥm ü eczāsı zebūn

3 Nefs gevherdür velī pāk ü laṭīf

Ḥayy u nūrānī vü idrāki ḥafīf

4 Şāḥib-idrāk olur anlar ma‘rifet

Aşlı rūḥānī-durur nūrı şīfat

5 Çünkü eczādan degül cān mü‘telif

Bu teğayyürle_olur ammā muttaşif

6 ‘Ākıl ol añlayuban terkībini

Cān gibi şanma anuñ tertībini

7 Cān cesed varlığın itmeyince terk

- 8 Kıurb-ı Hakk'ı hāşıl itmez tızrek
Cān cesedde anuñ-çün itdi qarār
Ki_ide tāt Hālık'a leyl ü nehār
- 9 Cisme cān anuñ-çün itdi ittişāl
Tā kim anda eyleye kesb-i kemāl
- 10 Çün kemāli kesb idüp kāmīl ola
Kıurb-ı Hakk'a lā-cerem kābīl ola
- 11 Kıuds gülzārına bula rāhı pes
Kıuds ehliyle bula Allāh'ı pes

(12) El-faşlü's-sānī 'aşer fī aġrāzı's-siyāseti, ya'nī on (13) ikinci faşıl: Siyāsetden ġarāz neydüġin bildürür. Hāzret-i Mevlānā (14) yine su'āl itdi ki:

“Yā Mevlānā Şems-i Tebrīzī Hāzreti! Hāber vir baña ki (15) siyāsetden ġarāz ve murād nedür?”. Şems-i Tebrīzī Hāzreti dağı cevāb [30a] (1) virüp eyitdi kim:

“Yā Mevlānā! Bilgil ki: Nefis cesedüñ siyāset idicisidür ve her (2) kıanķı nefis ki cesedüñ siyāsetde ġereġi ġibi murtażā ola, ehline ve ġademinde (3) ve ġılmānına se'īs olmaġa lāyık olur. Ve her kimse ki sīret-i 'ādile birle ehline siyāset eyleye, (4) kıabīlesine siyāset eylemeġe lāyık olur. Ve her kim ki bir şehir ehline siyāset eylemeġe (5) lāyık ola, nāmūs-ı ilāhī-içün siyāset eylemeġe lāyık olur. Ve her kim ki nāmūs-ı (6) ilāhiyye içün siyāset eylemeġe lāyık ola, 'ālem-i eflāke 'urüc itmek aña (7) mümkin olur; tā kim anda a'māl-i şāliġası birle şevāb bula. Pes ölüm ġikmetdurur. (8) Yā Mevlānā! Eġer senüñ nāmūs-ı ilāhiyye siyāsetine kıudretüñ yitmez-ise, bāri anuñ ehline (9) ġizmet eyle; tā kim anuñ ehlinüñ şefā'ati birle cehennemden kıurtulasın (10) ve anlaruñ mu'āveneti birle melekūt-ı semāvāta 'urüc idesin ve Allāh'ıñ (11) rahmeti birle cennete dāġil olasın ve sen dağı ehl-i semāvātdan olasın.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 12 Raḥmet-i Haḳḳ'ı dilerseñ sen ebed
Ehl-i Haḳḳ'ıñ mürşidini kılma red
- 13 Nefsüñe virme murād eyle cezā
Raḥmet-i Haḳḳ'a olasın tā sezā
- 14 Şāyim ol ki_emmāre nefis ola zebūn
Ṭā'at it kim nefsüñ ola ser-nigūn
- 15 Nefs-i ejder olmasa 'āciz tamām
'Aḳl u rūḥa olmaya çāker gūlām
- [30b] 1 Nefs kāfirdür müselmān eylegil
Var riyāzetle_ehl-i īmān eylegil
- 2 Añlaya ḳandan gelüpsin bu yire
Ne işitdünñ tıyduḡuñ ne buyura
- 3 'Ulvideyken niçün indünñ esfele
Di niçün geldünñ bu āb-ıla gile
- 4 Başıñ indürmez-iken eflāke sen
Nite düşdünñ işbu siflī ḥāke sen
- 5 'Āḳıl-iseñ tıtnıup ḥūy-ı melek
'Arş-ı 'āliden güzer ḳıl nūh felek
- 6 Cāhil-iseñ ḳaldunñ işbu ḥāk ara
Pāk olur mı yūriyen nā-pāk ara
- 7 Haḳḳ'a ṭā'at eyleyüp nefsüñi bil
Menzilüñe irmege var bağla bil

(8) El-faşlü's-şālīşü 'aşer fī 'uyūni'¹⁰¹-cesedi ve mişālihi, ya'nī (9) bu on üçüncü faşıl: Cesedüñ 'aynı ve mişālin bildürür. Hāzret-i (10) Mevlānā Şems'den yine su'āl kılup eyitdi ki:

“Yā Şems! Haber vir (11) baña ki cesedüñ 'aynı ve mişāli ne nesnedür diñleyelüm, kemāl birle (12) cesedümüz añlayalum” diyicek Şems-i Tebrīzī Hāzreti cevāb virüp (13) eyitdi kim:

“Yā Mevlānā! Bilgil ki: Kaçan nefis şırātdan geçse ve anuñ āfetlerinden (14) kurtulsa andan şoñrağı nesneler aña āsān olur; pes bu cesedüñ (15) 'aynındandır kim nefis anuñ içinde şol keşif içinde habs olunmış [31a] (1) maḥbūs gibidür; zīrā bu cesed ḥaḳīkatde keşif-durur; zīrā her ḳāzūratuñ menba'idur. (2) Zīrā görmez misin ki bevil ve gāyıt ve burun sümügi ve tükürük ve ḳan (3) ve şaru şu ve kir cemī'isi bu cesedden çıkar ve ol keşifden olan (4) nesnelerüñ cemī'isi bunda vardır. Pes bunuñ evveli nuṭfe-durur ve (5) āḥiri cīfe-durur ve ḳāzērdür ve bu iki ḥālūñ arasında 'özür-ile memlūdur (6) nefis ve dāyimā bunuñ tanzīfinde ve guslinde ve tenḳıyesinde ve 'ayıbların (7) setr itmesindedür. Āfetlerden ḥıfz ider, ıssıdan ve şovukdan ve açlıḳdan (8) ve şusuzlıḳdan şaḳlar. Ve bir vech-ile daḥı nefsüñ cesed-ile mişli (9) gicede vü gündüzde şol şaneme ṭapanlar gibidür; zīrā nefis 'ilim ta'allūmini ve Allāh (10) te'ālāya 'ibādet ḳılmaḳlığı terk eylemişdür, ekl ve şürb ve libas, (11) mesken ve merkeb gibi bunlara beñzer nesnelere meşḡul olmuşdur. Nitekim (12) bu kāfirler şaneme ṭaparlar bunlaruñ ḥaḳḳında Ḥaḳḳ te'ālā buyurur ḳavluhu te'ālā: (13) **Era'eyte meni'tteḥaze ilāhehu hevāhu.**¹⁰² Ve bir vech-ile daḥı cesed gūyā bir kāfir-durur. (14) Eyle kāfir kim Allāh te'ālādan maḥcūb-durur kendüyi kim yaratduḡın ve kim (15) rızıḳ virdüḡin bilmez. Ve bir vech-ile daḥı cesed bir şāḥib-i ḥāl ve bed-ḥū avratdur kim [31b] (1) nefsi kendü ārzūsına da'vet eyler ve cemī'-i nesne kendü murādınca olduḡın (2) ister. Ve cesed bir cāhil gibidür kim işüñ şoñın gözetmez nefsüñ (3) düşmeni-durur; lākin dostlıḳ izḥār eyler, va'd otın ketm eyler. Ve (4) bir vech-ile daḥı cesed bir şeyṭān-durur; zīrā çok vesvese ḳılır. Ve bir (5) vech-ile daḥı şol cenāze üzerinde yatan meyyit gibidür, nefis anı çeküp (6) üzerine getürmişdür, türāba defn itmeyince ḳurtulmaz. Ve bir vech-ile daḥı (7) şol şemsüñ nūri-y-ile ḥaḳḳuñ arasındaki

¹⁰¹ Metinde “‘uyūb” olarak geçmekle birlikte, kelimenin “‘uyūn” olması anlamca daha uygundur.

¹⁰² “Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilāh edineni gördün mü?” Furkan 45.

bulut gibidür; zîrâ cesedüñ (8) ahlâtı zulmânîdür, 'aķıl üzerine hâyil olur nazar kıлмаға қомаз, yaramaz (9) nesnelere meyl itdürür, eceli unutturur. Ve bir vech-ile daķı (10) bu nefis-i cüz'iyenüñ mişli böyledür kim, bir cevher-i şerîfdür ve bu fülk (11) olan 'âlemde ğarîb-durur. Şol bir ĥakîm kimse gibidür ki bir ğarîplık (12) şehirde bir fâcir ve câhile, yaramaz ĥuluklu 'avratuñ 'ışķına mübtelâ olmışdur, (13) dâyimâ ol kişiden me'kûlât-ı tayyibe ve meşrûbât-ı lezîze ve libâs-ı (14) fâĥire ve mesken-i müzahrafe ve şehevât-ı müziyye ister. Ol kişi daķı (15) anuñ maĥabbeti miĥnetinden ve şöĥbeti belâsından cemî'-i himmetin ve ol niçe [32a] (1) 'inâyetin anuñ emrine şarf eylemişdür; ĥattâ kendü nefsi ĥâlini unutmışdur (2) ve bile büyüdüĝi yârânlardan ayrılmışdur.

Yâ Mevlânâ! Bilgil ki: Nefsüñ cevheri (3) cevher-i rûĥânîdür, 'âlemi ĥazż-ı rûĥânîdür, bi-zâtihi ĥayy-durur, ekle ve şürbe (4) ve libâsa ve meskene -şol kim cesede müte'allık nesnelerdür- aña muĥtâc degüldür. (5) Ve her nesne kim bu dünyâ emirlerinden insân aña muĥtâc-durur; ol nesneler (6) ten içündür, cân aña muĥtâc degüldür. Mâdâm ki nefis cesed-ile ĥurur, (7) ekşer-i himmeti cesed emrine ĥâbi'dür, nefis ceseden ayrılmayınca râĥatlık bulımaz. (8) Nitekim ol yüzi gökçek, ĥulķı çirkin 'avratuñ 'ışķına mübtelâ olan (9) kimesne andan müfâraķat eylemeyince ve 'ışķını terk itmeyince ve maĥabbete tesellî (10) kılmayınca râĥat yokdur. Pes meveddet ve rahmet ve ni'met-durur nefis için (11) ve bevârdur cesed için. Nitekim Allâĥ tebâreke ve te'âlâ kelâm-ı mecîdinde buyurur (12) ķavluhu te'âlâ: **El-ĥamdü lillâhillezî ezhebe 'annel-ĥazen, inne Rabbenâ le-ĝafûrun (13) şekûr. Ellezî eĥallenâ dâra'l-maķâmeti min fażlihi lâ yemessünâ fihâ naşabün (14) ve lâ yemessünâ fihâ luĝûb. Ve'llezîne keferû lehüm nârü cehenneme lâ yüķzâ 'aleyhim (15) fe-yemûtü ve lâ yuĥaffefü 'anhüm min 'azâbihâ ke-zâlike neczî külle kefûr.**¹⁰³

¹⁰³“(Şöyle derler): Hamd, bizden hüznü gideren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbimiz çok baĝışlayandır, şükürün karşılığını verendir. O, lutfuyla bizi kalınacak yurda yerleştirendir. Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada bir usanç da gelmez. İnkâr edenler için ise cehennem ateşi vardır. Öldürölmezler ki ölsünler. Kendilerinden cehennem azabı da hafifletilmez. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız.” Fâtır 34-36.

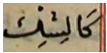
Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- [32b] 1 Yūsuf-ı Şiddīkveş var Hakk'a bak
Bu Züleyhā-yı cihāna vir talāk
2 Hülkī çirkīn 'avrata beñzer cihān
Yüzine bakma er-iseñ dön hemān
3 İşbu nefsānī murādı eyle terk
Göñlüñi Hakk kullığına eyle berk
4 Zīnet-i dünyāya kılma sen nazar
Tā katuñda bir ola hāk-ile zer
5 Taşfiye-y-le nefsüñi sen pāk kıl
Qalbüñi mir'ātveş tābnāk kıl
6 Kendü kendüñ tā göresin āşikār
Bilesin bu yir degül dāru'l-ķarār
7 Nefs irfānını kıl evvel taleb
Hakk'ı bilmege budur añla sebeb
8 Kendü nefsin bilmeyen bilmez Hakk'ı
Hakk'ı bilmez seçmeyen bātil hākı¹⁰⁴
9 Kendü nefsin bilmeyen kāmīl degül
Ehl-i 'irfān olmağa qābil degül
10 Bilmeyen nefsin ne gevher-durur
Gevden aħmak anı şanma er-durur
11 Quds bāğiyken saña evvel vañan

¹⁰⁴ Bu mısra da geçen "bātil hākı" ifadesi "bātil ve hākı" anlamında kullanılmıştır.

- Cāna niçün merkeb oldı yirde ten
- 12 'Ulvīden bil kim getürdi sifliye
Sifliden ilten yine_oldur 'ulviye
- 13 Bunda gelmekden nedür aña işüñ
Gelişñ¹⁰⁵ kıandan ne yire gidişüñ
- 14 Hiç bilür misin nedür iy yār-ı hāl
Maķşūd ol kim kesb idesin sen kemāl
- 15 Sini gökden indürüp kılan şebāt
Ādemīye kıt idüp viren hāyāt
- [33a] 1 Cisme_anuñ-çün itdi nefsüñ ittişāl
Ki_eyleyesin bunda sen kesb-i kemāl
- 2 Kesb idüp kāmīl olursa merd-i tām
Kışr-ı tenden kıksa gerek bī-kelām
- 3 Murğ çünkim beyzada bulur kemāl
Çıkar andan uçup açup perr ü bāl
- 4 Yiryüzinde her yaña seyrān ider
Per açup řāvūsveş cevlan ider
- 5 Rūh dahı tende çün kāmīl olur
Sifliden 'ulve_uçmağa kıabil olur
- 6 Murğ-ı cān uçar şınıcaķ ten kafes
Kıuds bağına_irmege kılar heves
- 7 Şeş cihetden bulıban ol bāl ü per
Nüh felekden 'āliye kılar güzer

¹⁰⁵ Kelime harekelenerek şeklinde imla edilmiştir.

(8) El-faşlü'r-râbi'u 'aşer, ya'nî on dördüncü faşıl: Mevlânâ (9) Hazreti Şems-i Tebrîzî Hazretinden nefis ve nefsüñ aḥvālın su'āl (10) itdüğü beyânındadır. Nite kaçan ki Mevlânâ Hazreti Şems-i Tebrîz'üñ -'aleyhi (11) rahmeten vâsi'aten- bu vech-ile kemâlini bulup mäsivâdan su'āl kılup (12) Şems'üñ daḥı cevâba kâdir olduḡın bilicek taşdıķ kılup (13) taḥķıķ bildi ki, bir kâmil vücûddur, Hızır gibi her meclise ḥâzır ve (14) her su'âlüñ cevâbına kâdir[dür]. Pes Mevlânâ Hazreti diledi ki ḥaķıķat-i (15) ḥâlden, tasavvufdan söz açup, “nefs-i insânî nedür ve miķdârı nedür [33b] (1) ve cesedüñ keyfiyyeti nedür ve cesed murtabıṭ olmazdın öñdin ḳanda (2) olur-ıdı ve cesed-ile mülâķi olduḡından ġaraḫ ne-y-ıdı?” diyüp (3) su'āl itmek diledi Şems-i Tebrîzî Hazretinden; zîrâ ki 'ulûm çokdur dükelisi şerîfdür ve 'ilim bilmeklik, 'izzet ve talep kılmaklık helâk (5) olmaḳdan necâtdur. Niçün ki nefsüñ ḫayâtı 'ilim-iledür kim 'ilm-i şerîf (6) ḳulûba râḫat ve 'ilim bilmeklik Ḥaķķ'dan hidâyetdür ve cehâlet zulmetinden (7) ḳurtulmaḡa sebebdür ve dîn dünyâda şalâḫdur ve bilür ile bilmez (8) daḫı bir degüldür; zîrâ Ḥaķķ tebâreke ve te'âlâ kelâm-ı ḳadîminde ve kitâb-ı (9) kerîminde buyurur ki ḳavlulu te'âlâ: **Ḳul hel yestevî'llezîne (10) ya'lemüne ve'llezîne lâ ya'lemün.**¹⁰⁶ Efḫal-i 'ulemâ oldur kim dîn (11) yolında ehl-i vera' ola ve âḫiret emrinde yaḫîn üzerine (12) ve başıret üzerine ola, taḳlîd ü rivâyet üzerine olmaya; (13) zîrâ ki âḫiret ve ma'rifet-i me'âd ve 'ilm-i ebed İblis'e ve zürriyâtına (14) maḫcûbdur; nite ebşârdan ve taḳlîd ehlinden ġâyıbdür ve (15) ehl-i taḳlîd oldur kim, âḫiret emrine muḳırr olanlaruñ ḫaķıķatını [34a] (1) añlamaz ve ba's ü ḳıyâmet ve ḫaşr u ḫisâb ve mîzân ü şırâṭ ü me'âd (2) ve andaḡı cezâyı bilmez; zîrâ ki bu 'ilim lübbü'l-elbâbdur ve evliyâullāhuñ (3) sırrıdır. Eyle evliyâullāḫ ki pesendîdeḫâ-yı Ḥaķķ-dururlar. Eyle kimesnelerdür ki: (4) **Aḫlaşü bi-ḫâlişatin zıkra'd-dâr.**¹⁰⁷

Nazım:

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

5 Rahmet-i Ḥaķķ[a]_olmaḫ isterseñ yaḫîn

Ehl-i Ḥaķķ'dan ayruḡ olma key saḳın

¹⁰⁶ “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Zümer 9.

¹⁰⁷ Âyet Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmektedir: “İnnâ aḫlaşnāḫüm bi-ḫâlişatin zıkra'd-dâr”. Anlamı: “Şüphesiz biz onları, âḫiret yurdunu düşünme özelliḡi ile (temizleyip) ihlaslı kimseler kıldık.” Sad 46.

- 6 Ehl-i Hakk'a uy ki_uli'l-emr ol-durur
Hazrete layik seni ol oldurur
- 7 Dutinup Hak murşidin uysañ aña
Muţma'inne ide nefsiñi saña
- 8 Tā melek-tab' u ferışteh olasın
Kuds gūlzārına_açuk yol bulasın
- 9 Hakk'a layik işleyem dirseñ 'amel
Tut meşâyih nuşhın imdi mā-ḥasal
- 10 Kuş kulavuzsuz uçuban gidemez
Kimse kendüden kemāl kesb idemez
- 11 Sözi çoğ itdüğümi kılma 'aceb
Kim gereklüdür sözüm iy luţf-ı Rab
- 12 Cehdüm oldur kim seni sen bilesin
Hakk'a layik hoş 'ibādet kılasın
- 13 Çün saña keşf ola sırr-ı **men 'aref**¹⁰⁸
Hakk'ı bulmağda bulasın sen şeref
- 14 Mā vü menden kim geçer me'men bulur
Nefsini miskīn iden mesken bulur

(15) El-faşlü'l-ḥāmisü 'aşer, ya'nī bu on beşinci bāb [34b] (1) ve faşıl: Ḥayvānāt ölümü kerīh gördüklerinüñ sebebi beyānındadır. (2) Hazret-i Şems-i Tebrīzī'den bu zıkr itdüğümüz ma'ārifi kasd itdi kim (3) kemāl birle su'āl idüp cevābın işide. Andan Hazret-i Mevlānā evvel (4) su'āl kılup eyitdi kim:

¹⁰⁸ "Bilen kişi" anlamına gelen bu söz bir hadisten alıntıdır. Hadisin tamamı şu şekildedir: "Men 'arafe nefsehu fe-ḳad 'arafe Rabbehu". Anlamı: "Kendini bilen, Rabbini bilir" Aclūnī, **a.g.e.**, C. 2, s. 361. Beyitte de bu hadise işaret vardır.

“Yā Şems-i Tebrîzî! İy şāhib-kemāl-i ‘azîz! (5) Haber vir baña ki: Hayvānāt ölümü kerīh görüp hayātı sevdiklerine sebep (6) nedür?”. Cevāb virüp eyitdi kim:

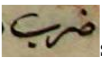
“Yā Mevlānā! Bilgil ki: Hayvānāt ölümü kerīh (7) görüp hayātı sevdiklerinde iki ‘illet vardır: Biri oldur kim cemī-i mevcūdātuñ (8) ṭabī’atında beḳāya maḥabbet itmeklik vardır ve fenādan i’rāz itmek vardır; (9) ol sebebden mevti kerīh gördiler. Ve hayvānātun ṭabī’atında beḳāya (10) maḥabbet olup fenāyı kerīh gördüklerinin ‘illeti oldur kim Bārī te’ālā (11) mevcūdātuñ vücūda gelmesine ‘illet-durur ve cümle-i kāyinātuñ tekvīnine sebep-durur. (12) Pes Bārī te’ālā ebedü’l-vücūd ve dāyimü’l-beḳā-durur; ol sebebden (13) maḥlūkātı daḥı beḳāya maḥabbet iderler ve fenāyı kerīh görürler; tā kim ol (14) maḥabbet-i nefis tevālūd ve tenāsül ṭaleb itmesine nisbet ola. Ve şol nesneler kim (15) beḳā anlaruñ birle tamām olur ve ḡāyet ve nihāyetinde yitişür, nefis aña rāḡıb [35a] (1) ola mevcūdātuñ nev’inde mümkün olduḡı mikdārı. Ve bir ‘illet (2) daḥı oldur kim, nāslaruñ öldüklerinden soñra ḳanda varacaḳların ve (3) ḥālleri nice olacaḡın bilmezler; ol sebebden ölümü kerīh görürler. (4) Ve bilgil ki: Mevcūdāt daḥı dürlü dürlü külliyyāt ve cüz’iyyātdur. (5) Külliyyāt a’lā mertebesinden ibtidā kıılır; andan tā āḥir olunca tedennīde (6) olur ve ol ṭokuz mertebedür. Şol ṭokuz mertebe kim: Aḥad gibi evveli (7) Bārī te’ālādur - ‘azze ve cell-, andan ‘aḳıldur, andan nefisdür, andan (8) ṭabī’atdur, andan heyülādur, andan cism-i muṭlaḳ-durur, andan felek-durur, (9) andan ‘anāşır-ı erba’a-durur, andan mevālīd-i şelāşe-durur. Ve ammā cüz’iyyāt (10) enḳaş ḥālden ibtidā kıılır, andan evvelen fe-evvelen teraḳḳī ider; tā etemm ve efḍal (11) ḥāline varıncaya degindür. Bu muḳaddimedden maḳşūd olınan oldur kim (12) hayvānuñ nüfūsı ölümü kerīh görüp hayāta maḥabbet itdükleri ma’lūmuñuz ola.

Nazım:

[fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün]

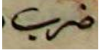
- 13 Nefs-i hayvānīde olmasa ‘amel
Ki ḳatı müşkil gelür aña ecel
- 14 Līk mü’min olsa kāmīl pür-kerem
Ne ölür ne ḥod görür derd ü elem

- 15 Mü'min ölmez bulsa Hakk'ın kudretin
Terk idüp ten degşürür ol kisvetin
- [35b] 1 Sûretâ gerçi kahırdur bu ecel
Ma'nîde_ammâ rahmet olur mâ-ḥaşal
- 2 Kahr u hışmına Hakk'ın virgil rızâ
Tâ ki senden râzî ola ol Hudâ
- 3 Hakk muṭî'a luṭf idüp virür sevâb
'Âşîye kıılır velî kahr u 'azâb
- 4 Çünkü Hakk'ın ismidür nâfi' lâṭîf
Daḥî kâhhâr oldı ismi yâ ḥanîf
- 5 Kâhir oldur kahrı_içün ism-i celâl
Hem lâṭîf isminde çok mihr ü cemâl
- 6 Luṭfınuñ içinde pinhân kahr anuñ
Kahr içinde gizlüdür hem mihri_anuñ
- 7 Ni'metinde gizlemiştir nıḳmetin
Nıḳmetinde_itdi belürsiz ni'metin
- 8 Luṭfı bu virdi saña hışm u gazab
Hışmı terk idüp bulasın luṭf-ı rab
- 9 Şehvet-ile itdi hem mevşûf özüñ
Nef u cezb-ile ola ma'rûf özüñ
- 10 Dârr¹⁰⁹ u nef olmazsa_eğer def-i zarar
Bulımazsın dirlige hergiz zafer
- 11 Hışm u şehvet olırdur saña dâm

¹⁰⁹ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

- Ḍarr¹¹⁰ u nef' ol dāma_ola dāne müdām
- 12 Hırs ucından şayd olur dām-ıla nefis
Ḍurb-ı Haḳḳ'a bulmaz andan dest-res
- 13 Key saḳın aldamasun dām-ıla dīv
Kim döküpdür dāne ḳılur saña rīv
- 14 Dānesi zāhir-durur dāmı nihān
Key saḳın şayd olmaya bu murğ-ı cān
- 15 'Ālemi icād iden ḥallāḳ-ı dehr
Ḳahrı ḳor luṭfında vü ḳahrında mihr
- [36a] 1 Her ne kāmīl bu sözüñ sırrın bile
Ḥuffetü'l-cennet aña rüzī ḳıla
- 2 Nuṭḳıdur Firdevsī'nüñ āb-ı ḥayāt
Gūş iden anı bulur mevtden necāt
Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt
Key dürüş kim içesin āb-ı ḥayāt¹¹¹

(3) El-faşlü's-sādisü 'aşer, ya'nī on altıncı faşıl: (4) Lezzet ü elem ve feraḥ u ḡam ve sürür u ḥüzün ve rāḥat u ṭa'ab beyānındadır. (5) Ḳaçan ki Şems-i Tebrīzī Ḥazret-i Mevlānā Ḥuzāvendigār Ḥazretlerine insānuñ (6) ve ḥayvānuñ nefisler[i] ölümi kerīḥ görüp ḥayāta maḥabbet itdüklerinüñ (7) sebebi beyānındadır. Mevlānā Ḥazreti 'ilmine taḥsīn ḳılup āferīnler (8) itdükden soñra yine su'āl ḳılup eyitdi ki: "Yā ekmel-i kümelā ve yā a'ḳalu'l- (9) 'uḳalā! Ḥaber vir baña ki lezzet ü elem ve feraḥ u ḡam ve sürür u ḥüzün (10) ve rāḥat u ṭa'ab neydügin beyān idesüz ki bunlar biri birnüñ (11) zıdlarıdır, cümlesin aşlı birle şerḥ idüp 'ayān ḳılasın" (12) diyicek

¹¹⁰ şeklinde olan yanlış imla burada da yinelenmiştir.

¹¹¹ Bu beyit yazmada der-kenār olarak yer almaktadır.

Ḥazret-i Şems-i Tebrîzî, ya'nî ol pîr-i 'azîz -'aleyhi'r-raḥmetü ve'r-rıdvân- (13) cevâb virüp eyitdi kim:

“Yâ Mevlânâ Ḥazreti! Bilgil ki: Lezzet (14) ü elem iki nev' üzerine-durur: Biri cismânî, biri rûḥânîdür (15) ve ḳalanı daḥı ancılayın-durur. Ammâ lezzet-i cismânî şol râḥatlıḳdur kim [36b] (1) elem zâyil olduḡı vaḳit nefs-i ḥayvânî görür; ammâ elem nefs-i ḥayvâniyye (2) emr-i ṭabî'inüñ i'tidālinden mizâc çıḳduḡı vaḳit gördüḡi (3) zaḥmetler-durur bi-sebebin mine'l-esbâb. Ammâ bilmek gerek kim anuñ (4) esbâbı çok-durur, saḡışını Allâh te'âlâdan ğayrı kimse bilmez; lîkin (5) ba'zını zıkr idelüm tâ kim elem ü lezzet neydüḡi ve ḥâdiş olduklarınıñ (6) keyfiyyeti biline.

Pes eydürüz kim ḥayvânâtıñ ma'idesinüñ ve ḳur- (7) şaḡınıñ ḥarâreti şol fetîl-ile yanan od gibidür. Ḳaçan ğıdâsı (8) dükense ma'idenüñ cirmindeki ruṭûbâta meşġûl olur, ol (9) ruṭûbâtı daḥı dükedür ve anda mensûḥ olan siñirleri (10) iḥrâḳ ider. Nitekim çerâġuñ nârı yaḡı dükencek fetîline (11) meşġûl olup fetîli daḥı yaḳar, nefse ol vaḳit elem ḥâşıl (12) olur kim cesedi ğıdâ ṭaleb ḳılmaġa başlar; tâ kim mi'deye bedel ola (13) ve ma'idede fânî olup nesneye 'ivâz olup bedel (14) ola. Ḳaçan ğıdâ ma'ideye yitişse, ḥarâret anı naẓc idüp bişürmege (15) meşġûl olsa ol ma'ide cirmindeki yalınlar sâkin olup [37a] (1) seviz ḥayvân ol vaḳit râḥat bulur ki aña lezzet diyü ad ḳorlar. (2) Şusuzlġınıñ daḥı ḥükmi ciger ḥarâreti birle ancılayındur. Pes ḥayvân ekl (3) ü şürb lezzetin bulmaḳdan zâyil olmaz; tâ ṭabî'atdaki ḥâceti tamâm (4) idince[ye] degin. Ḥattâ eger ḥâcet miḳdârından ziyâde olsa lezzeti elem (5) olur, ol vaḳit ḥayvân eklden ve şürbden tâ ol yiyüp ve içdüḡi (6) nesne cesedüñ eṭrâfına siñinceye degin imtinâ' eyler; zîrâ ḥayvânıñ (7) bedeni dâyimâ seylâbda-durur, ne bir laḫẓa ve ne bir miḳdâr durmaz. (8) Ammâ biz didüġümüzüñ şıḥḥatini ṭıb ehli olanlar bilür; zîrâ her sır ehlinden (9) maḥfi ve pûşîde olmaz. Ammâ ol lezzet kim ḥayvân anı cimâ'dan (10) bulur. Ol madde kim aña menî diyü ad ḳodılar, ḳanuñ zübdesi-durur. (11) Ḳaçan ḥayvânun bedeninde çoġalsa ṭabî'at ol vaḳit kendüde sıḳlet bulur, (12) şol meşâneye bevil cem' olduḡı gibi, sıḳlet bulduḡı gibi ve şol (13) baġırsaklara ġâyıṭ cem' olduḡı gibi sıḳlet bulduḡınleyin, menî daḥı (14) ancılayındur. Ḥikmet ve 'inâyet-i Rabbâniyye şehveti erkeġüñ cibilletinde (15) merkûz ḳıldı; tâ kim vesîle cem' ola, ikisinden tevâlüd ve tenâsül [37b] (1) ḥâşıl ola, nesil bâḳî ḳala. Zîrâ eşḫâş bâḳî ḳalmaḳ yokdur; belkim dâyimâ (2) kevn ü fesâda varurlar gelüp ve

gitmekde, bitüp yitmekde dururlar kim 'âlem-i (3) fenâda Haqq'dan gayrısı fânîdür, hîç birinüñ beķası yok-durur. Ve dahı (4) kaçan maḥlûḳ bedeninden ḳatı çıķsa, ol ṭabī'atdeki şıķletden ḥıffet bulur. (5) Ol zamān ḥayvān rāḥat olur, aña lezzet-i cimā' diyü tesmiye iderler. Ve ammā (6) ol rāḥat kim ḥayvān anı sükünü ve nevmi vaķtinde bulur. Anuñ ol (7) vaķit sebebi oldur kim bedeniniñ mizācları ıssı olur, siñirleriniñ ruṭûbatı (8) ḳurur, ol vaķit ḥareketi za'îf olur. Kaçan ki ḥareketi sākin ola; bedeni (9) şovusa, sükündan bürüdet ḥāşıl olsa, bürüdetden ruṭûbet (10) mütevellid olsa siñirleri ol vaķit boşanur, ḥareket itmeklik āsān olur. (11) Yükin vaz' itdügi vaķit ḥükmi ancılayındur; zīrā ḥareket ve şıķlet kim ifrāṭ (12) mizācı ıssı ḳılır, i'tidālden çıkarur. Ammā ol lezzet kim ḥayvān anı ıssıda (13) ve şovuşda bulur. Oldur kim ḥarāret kaçan ziyāde olsa bedeniñ mizācı (14) ıssı olur, mizācı i'tidālden çıkarur, ol vaķit aña elem ḥāşıl olur. (15) Ve ol ḥarāretüñ zıddı bürüdet ve gölge ve şovuş yirler ṭaleb eyler. **[38a]** Kaçan bir zamān ṭursa, çok ṭurmaḳdan bedeniñ bürüdeti ifrāda (2) olsa, i'tidālden çıkar-ısa ol vaķit şemsden ve nārdan bürüdetüñ (3) zıddın ṭaleb eyler. Pes biz zıkr itdügümüzden ma'lûm oldı kim, ḥayvān (4) dāyimā feraḥ olupistirāḥat bulurmuş, ḡāḥ ḥarāret-ile ve ḡāḥ bürüdet-ile. Ve lezzet-i (5) cismānī mizāc i'tidālden bir ṭarafa ziyādeye noķşān, ıssıdan şovuşa (6) ve şovuşdan ıssıya, sükündan ḥarekete, ve açlıḳdan ṭoḳlıḳa ya (7) ṭoḳlıḳdan açlıḳa, veya susuzlıḳdan ḳanmaḳlıḳa ya ḳanmaḳdan şusuzlıḳa (8) çıḳmaḳlıḳdur. Sāyir lezzāt ve ālām-ı cismānī dahı bu ḳıyās üzerinedür. (9) Bunuñ beyānı nefis şol lezzeti kim mevcūdātuñ ḥüsnine bir naḫar birle (10) bulur veyāḥūd naḡamāt işitmek-ile bulur veyāḥūd revāyılı-ı ṭayyibeleri (11) koḳmaḳ birle bulur veyāḥūd melmūsāta yapışmaḳ birle bulur. Anuñ (12) küllisi mizāca müşākil olduḡı ḥissi-y-iledür. Bunuñ beyānı oldur kim: (13) Her maḥşüşı ḥiss idici i'tidāl-ile redd eyler mizācı ṭabī'atde ḥavāssı (14) anuñ-ıla mütelezziz olur ve anı sever kendüye cezb ider. Kaçan ki bu zıkr itdügümüz (15) nesneleri te'emmül itseñ bilürsin kim elem-i cismānī ve lezzet-i cismānī ḥayvānuñ **[38b]** nefsine mizācı i'tidālinden çıḳup girü i'tidāle redd olmaḳlıḳ birle (2) 'arız olurmuş; tā kim ol elemeler anuñ cesedini ḥıfz idüp ve heyākilini (3) 'arız olan āfetden şaḳlamaḡa da'vet ide ve ol lezzetler anı menfa'at (4) cerr itmege ve maḫarrat def itmege ḳandura; zīrā ecsām meyyitler gibidür, (5) maḫarrat def itmege ve menfa'at cerr itmege ve eşyā-yı mühlikeden taḫarruz itmege (6) ḳādir degüldür. Biz

didüğümüz[ün] şıhhatine ve vaşif kılduğumuzuñ haqıkatine cesed nefisden (7) müfāraḳat eyledügi vaḳitde[ki] ḥālī delālet eyler. Ammā ol lezzet ve sürür kim (8) menāfi'in ve maḥbūbın bulduğı vaḳit bilür, anı şefḳat iḥdās eyler. Ve şol ḡam (9) ve ḥüzün kim ol maḥbūbından müfāraḳat eyledügi vaḳit veyāḥūd yavı kılduğı (10) vaḳit 'arız olur. Anuñ küll[ī]si nefis[i] cesedin şıyānet itmege ḳandırmaḳlıḳdur. Ve ammā (11) şehevānī merkūze ol şol tab'ına muvāfıḳ olup mizācını işlāḥ idendür. (12) Bunuñ beyānı şol et yiyen ḥayvānlar ḥaşerāt yimege iştiḥālārı olmaz; illā zarūret (13) birle olur. Ve ol ot yiyen ve dāne yiyen ḥayvānlar et yimege iştiḥālārı olmaz (14) ve anı yimekten mütelezziz olmazlar. Ve ancılayın insān daḡı ṭab'atına ve mizācına (15) muvāfıḳ olan nesneleri yir veyāḥūd mürür-ı eyyām ve evḳāt üzerine mu'tād [39a] olan nesneyi yir; ammā ol şayruya muzırr olan nesneyi iştiḥā ḳılmaḳ sebebledür kim (2) anuñ şerḡı ṭavıldür, pes açlıḳ ve şusuzlıḳ ṭa'āma ve şarāba ḥācet olduğı (3) miḳdār-imış ve lezzet kifāyet itdügi ḥasebi-y-ile imış ve şehvet ya'nī ārzū mizāca (4) ve ṭab'a muvāfıḳ olduğı ḥasebi-y-ile imış.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 5 Er gerek dāyim riyāzet eyleye
Şavm ṭutup Ḥaḳḳ'a ṭā'at eyleye
- 6 Besleme emmāre nefsüñ hemḡü bil
Çek riyāzet tā olasın Cebra'ıl
- 7 Çün behīme nefis yir ṭoymaz 'alef
Çün sibā' ister ḳıla cānuñ hedef
- 8 Cehd it anı [kim] melek-ḡū idesin
Rūḡ-ı ḳudsī gibi bundan gidesin
- 9 Cehd it insān-iken olasın melek
Tā ola cevlengehüñ 'arş u felek
- 10 Fānī terk it ki olur kevn ü fesād

- Kim ʔoludur ‘ālem ‘unşur-ı fesād
- 11 Çün tebeddüldür cihān işi tamām
Günde yüz biñ levne girer şubḥ u şām
- 12 Çün cihān ḥāli degüldür ber-ķarār
Pes şebātı yoķdur anuñ kāmķār
- 13 Bir mekān kim olmaya anda şebāt
‘Āķıl andan isteye bākī ḥayāt
- 14 Bākī dirlük ister-iseñ pür-hüner
Siflī mülkden ‘ulviye eyle güzer
- 15 Kim bağına_irmez anuñ bād-ı ḥazān
Gülleridür tāze adıdur cinān
- [39b] 1 Ḥāzır-iken ‘ulvide dāru’n-na‘īm
Siflī külḥanda niçün olduñ muķīm
- 2 Nuṭķını Firdevsi’nüñ eyle_istimā’
Sırr-ı eşyāyı_añlayasın bī-nizā’
- 3 Ḳalbüñ içre fāyız olup bu ra‘īb
Keşf ola esrār-ı Ḥaķ bī-şekk ü reyḃ
- 4 Çün tecellī_ide Ḥaķ'ıñ yüzi yaķın
Görine senden yaķın ‘ilmü’l-yaķın
- 5 Zāyil ola şoñra senden hep şaḥ(ı)v
Her ne ki_itdüñ ola senden cümle maḥv
- 6 Ara yirde mā vü menlik ķalmaya
Ḥaķ'dan ayru sende varlık ķalmaya
- 7 Ḳaṭre kim deryāya_irür ‘ummān olur
Zerre kim envāra_irür tābān olur

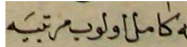
8 Mā vü menden geç ki Hakk'ı bulasın

Hak'dan artuğın unut hāş olasın

(9) El-faşlü's-sābi'u 'aşer, ya'nī on yedinci faşıl: Nefs-i emmāre ile (10) umūr-ı cüz'iyye beyānındadır. Kaçan ki Şems-i Tebrizī Hazreti lezzet ü elem ve feraḥ u ḡam (11) huşuşında bu vech-ile cevāb-ı şāfi virdi-y-se, Mevlānā Hazreti rūḥ-ı münevverine (12) Hakk'ıñ rahmeti [ile] taḥsīn kılup yine su'āl itdi ki:

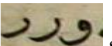
“Ḥaber vir baña ki nefis-i ḥayvāniyye (13) umūr-ı cüz'iyyenüñ fesādın def ider mi veyāḥūd itmez mi? Ve nefis-i cüz'iyye tamām ḥāle (14) ṭalib olduğu birle kāmil mertebeye¹¹² yitişür mi veya yitişmez mi?”. Cevāb virdi ki: (15)

“Yā Mevlānā Hazreti! Bilgil kim: Nefs-i ḥayvāniyye kaçan umūr-ı cüz'iyyeden oldı-y-ısa [40a] (1) nefis-i cüz'iyye tamām ḥāle ve mertebe-i kemāle yitişmek mümkün olmaz; illā cism-i cüz'iyyeye (2) muḳārin olmak birle mümkün olur. Şol cism-i cüz'iyye kim ḥayātuñ cesedi-¹¹³durur; (3) ḥāl budur kim ecsāda tamām olmazdın öñdün āfet 'arız olur; zīrā (4) mukarrer olupdur ki kendüye fesād iden nesneleri def itmege ḳādir olmaz. (5) Zīrā cismüñ cevheri 'āciz-durur, cāhile-durur¹¹⁴ ve meyyite-durur,¹¹⁵ nāḳısu'l-ḥāl-durur; (6) lākin ḥikmet-i ilāhiyye nefse cesed ecli-y-içün ālām ve evcā' ilḥāk eyledi; tā kim (7) ol elemler müfsid olan nesneleri def itmege nefsi ḳandıra ve 'arız (8) olan āfetlerden şaklaya; tā kim cesed tamām ola. Ol cesed muḳārenet-ile (9) nefsüñ eyyāmı kāmil ola. Andan gerekse nefis dilesün gerekse ibā idüp i'rāz (10) eylesün aña mevt ṭabī'i gelür. Nitekim gerekse cenen dil-ile sevsün gerekse (11) sevmesün, vilādet-içün ṭalk ya'nī oḡlān ağrısı ḥātun kişiye 'arız olur; (12) zīrā kim cesedüñ mevti nefsüñ vilādetidür. Mevt ḥikmet idügi şāhib-i (13) kemālüñ ḥod ma'lūmıdır. Ve daḡı bilgil ki: Eger nefis cesed ecli-y-içün eleme (14) yitişmese cesed ḥaḳḳında kāhillük eyler-idi, helāk idici nesnelerden (15) anı şaklamaz-ıdı,

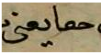
¹¹² Burada “kāmil”den sonra gelen “olup” kelimesi anlam bakımından yersizdir. İki satır altta geçen “mertebe-i kemāl” tamlaması bu fazlalığı doğrulamaktadır.

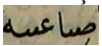
¹¹³ Metinde ḥasedi şeklinde yazılmış, fakat anlamca uymadığı için “cesed” şeklinde düzeltilmiştir.

¹¹⁴ Yazmada –durur eki şeklinde imla edilmiştir.

¹¹⁵ Yazmada –durur eki şeklinde imla edilmiştir.

kemāle yitişmezden öndin helāk olup nefis dağı kemāle [40b] yitişmez-idi. Bunuñ beyānı oldur ki, nefis-i insān[ī]nün tamām olmağı ve kemāle yitişmek- (2)-ligi mümkün olmadı; illā bu hikmet āsāriyla tolu olan cesed vāsitası-y-ıla oldı-y-ısa (3) beşerün cesedine murtabıñ oldı; zirā nefis-i insānī maḥsūsātuñ haḳāyikini¹¹⁶ bilmez (4) ve ma'kūlātuñ ma'nāsını taşavvur eylemez ve 'amel-i şinā'īye¹¹⁷ kādır olmaz ve ahlāk-ı cemīle (5) birle ve a'māl-i şāliha birle müteḥallık olmaz; illā bu cesed vāsitası-y-ıla olur. (6) Nitekim Bārī te'ālā -'azze ve cell- kelām-ı kādīmide ve furkān-ı 'azīmide buyurur ki (7) kavluhu te'ālā: **Vallāhu eḥraceküm min бүтүни үммehātiküm lā ta'lemüne şey'en ve (8) ce'ale lekümü's-sem'a ve'l-ebşār.**¹¹⁸ Ve bir yirde dağı buyurur ki kavluhu te'ālā: (9) **Ve-lemmā beleğa eşüddehu ve'stevā āteynāhu ḥukmen ve 'ilmen ve ke-zālike neczi'l-muḥsinin.**¹¹⁹ (10) Eger nefse cesedden ve nefsinden olan eşyādan elem lāḥıḳ olmasa, insān meşelā (11) kaçan uyusa, uyhuya müstağrak olsa, andan elini ayağını çekse, yanındağı oda (12) şovuksa, yatsa ve anı uyuracak kimse olmasa elsüz ve ayakşuz kalur, yürümege (13) ve şan'at işlemege kādır olmaz-ıdı. Sāyir ḥayvānlaruñ dağı nefislerinün kıyası bunuñ (14) üzerinedür. Eger anlaruñ dağı nefislerine cesedlerin helāk iden nesnelerden elem (15) irişmese kāhillük ider-idi; meşakḳat çeküp anı beslemez-idi ve küll[ī]si tamām olmazdın [41a]¹²⁰ (1) öndin helāk olur-ıdı; nesil münkaṭı' olmağa sebep olur-ıdı. Hāl budur kim, (2) anlar ādem oğlanlarunuñ havāyicine lā-büd-dururlar. Ba'zı ḥukemāya eyitdiler ki: (3) “Ḳaḡı veledün sevgülüdür” didiler, “kükçügi sevgülüdür, tā büyüyince ve marīzi sevgülüdür, (4) tā şihḥat bulınca ve ġāyib dağı sevgülüdür; tā gelinceye dek” didi. Pes hikmet-i (5) ilāhiyye ve 'ināyet-i Rabbāniyye nefis-i nebātī[ye] şol nebātuñ cesedi helāk idici (6) nesnelerden 'arız olan nesne kim elemdür ve zaḥmetdür ilḥāk eyledi. Şol (7) elem ve zaḥmet kim nefis-i nebātiyye-i nebātuñ kökine ve dallarına ve ruṭubāt cezḇ itmege (8) kandurur. Eger ol ruṭubātı

¹¹⁶ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

¹¹⁷ Yazmada bu kelime şeklinde noktasız imla edilmiştir.

¹¹⁸ “Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumdayken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.” Nahl 78.

¹¹⁹ “Mūsā olgunluk çağına erişip gelişimini tamamlayınca, biz ona ilim ve hikmet verdik. Biz iyilik edenleri böyle mükâfâtlandırırız.” Kasas 14.

¹²⁰ Yazmada bu yaprak numarasızdır. Sonraki yaprağa ise 42 yerine 41 numarası verilmiştir. Çeviri yazılı metinde sayfa sayıları bu yanlışlık düzeltilerek verilmiştir.

cezb itmese nebātuñ cismi kurur; ol kurumağ nebātun (9) mevtidür; lîkin ğıdāsı fevt olduğı vaķıt nefs-i nebātī[ye] elem 'arız olmaz. (10) Nitekim nefs-i hayvāniyye ğıdāsı fevt olıcağ elem 'arız olur-ıdı. Ol sebebden (11) bir mekāndan bir mekāna intikāl itmek-ile ve mūzıyātdan nefs-i nebātī[ye] elem (12) yitişmesün diyü ħazer itmeklige kudret virilmedi; zîrā kim ħikmet-i ilāhiyye (13) aña elem kılmaklığı ve elemnden imtinā' itmeklige lâıyık kılmadı.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 14 Dünyāya gelen kişı çeker elem
Şādī bulmaz çekmeyince ħalbi ğam
- 15 Hemçü İdrīs olmayınca pāk-zāt
Cennet içre ebedī bulmaz hayāt
- [41b] 1 Gerçi işbu cismüñ oldı aşlı ħāk
Nefsüñ[i] aña velī iy zāt-ı pāk
- 2 Rūhuña kim ħayd olupdur bunda ten
Ķuds gülzār-idi_aña evvel vaţan
- 3 Bunda bağlandı ki_ola kāmīl tamām
Dürlü idrāki_ide taĥsīl ol hümām
- 4 Cism ü cān birlikle kim buldı murād
Dilde insān lafz-ıla idindi ad
- 5 Ķışrdur ten rūĥ olupdur aña mağz
İşbu sırrı fikr it aña ki_oldı nağz
- 6 Ķışr içinde mağz olinca_āĥir tamām
Ķışra şığmak lāzım olur bī-kelām
- 7 Ādemīye tā ki kuvvet ola ol
Kim bula insān-içün olmağa yol

- 8 Kim nebāt-iken bula cism-i nebāt
Rūḥ-ı ḥayvānīden ola pāk-şifāt
- 9 Cisme cān itdügi budur ittişāl
Mülk-i tende eyleye kesb-i kemāl
- 10 Çün kemāli kesb idüp ola tamām
Kısr-ı tenden çıkmak ister bī-kelām
- 11 Çün şecerde bitüben göynür semer
İrmedin bād-ı ḥazān yire düşer
- 12 Beyzada (.....)¹²¹ yavri kemal
Beyza_içi şeksüz olur aña vebāl
- 13 Beyzadan lā-büd çıkar perrān olur
Perr ü bālin açuban cevlan kılur
- 14 Murğ-ı cān da bulıcağ tende kemāl
Çıkmak ister bu kafeşden mäh u sāl
- 15 İy süñükden bu kafeş çıkınca cān
‘Ālem-i ervāḥ olur aña mekān
- [42a] 1 Cān dilerken cennet-i_ a’lā gülşenin
Hıç seve mi bu heyulā külhanın
- 2 Çün cānuñ cennet olur seyrāngehi
‘Ālem-i ervāḥ olur cevlangihi
- 3 Siflī mülkin nite kıla ol mağar
Cehdi bu kim ‘ulviye kıla güzzer

¹²¹ şeklinde imla edilen kelime okunamamıştır; fakat “kemāl” kelimesini tamamlayacak şekilde “kemāl buldu, olgunluğa ulaştı” anlamında bir kelime olduğunu düşünüyoruz.

4 Ger muvaḥḥid mü'min-iseñ çekme ğam

Ne elem var cāna ne görür elem

5 Murğ-ı cān uçar şınıcaḡ bu kafeş

Kurb-ı Ḥaḡḡ'a bulur ol-dem dest-res

(6) El-faşlü's-sāminü 'aşer, ya'nī on sekizinci faşıl: Ehl-i ḡāl¹²² (7) ve ehl-i nār beyānındadır. Kaçan ki nefis-i ḡayvān-ıla umūr-ı cüz'iyeyi Şems-i Tebrīzī Ḥazreti (8) beyān itdi-y-ise Ḥazret-i Mevlānā yine su'āl kılup eyitdi kim:

“Yā Şems-i Tebrīzī-i (9) cihān-tāb! Ḥaber vir baña ki: 'Ehl-i ḡāl mü'min-i muvaḥḥid-ile ehl-i nār nice fark (10) olna, ol-daḡı mü'minüm diyüp da'vā kıla' diyicek Şems-i Tebrīzī Ḥazreti (11) cevāb virüp eyitdi ki:

“Ehl-i nār ḡışımnāk ve ḡāhir olur, ehl-i cennet şābir (12) ve şākir olur. Ve daḡı ehl-i nār intikām alıcı ve ḡaṡır yıķıcı olur ve intikām (13) almaḡ-ıla lezzeti ol-daḡı ancılayın elemden mūrāḡ ḡāric olmaḡ-durur. Bunuñ beyānı, (14) zīrā ḡazāb nārdur ve ḡarāretdür. Ḳalbūñ cirmine meşḡul [olur] şol nār kim intikāmuñ (15) şehvetidür, ḡazabuñ āşārıdur. Eger añā intikām irişse ol ḡarāret [42b] (1) sākin olur ve odı söyünür. Ve eger intikām itmege ḡādir olmasa ḡazab, (2) ḡüzün ve ḡam olup muşībet olur. Bunuñ mişālī: Kaçan bir kişinūñ akrabāsından (3) birisini öldürseler ol ḡātili ḡaved itmekligūñ şehveti anı ḡazaba getürür. (4) Kaçan kim ḡātili depelese ol ḡarāret sākin olur. Ve eger akrabāsını mevt (5) depelese ol ḡüzün muşībet olur; zīrā mevti yirine ḡaved itmek ḡādir (6) olmaz. Sāyir şehevāt daḡı bu ḡıyās üzerinedür; zīrā sāyir şehevāt daḡı (7) nirāndur, cesede meşḡul olur, nefisde anuñ elemi bulunur. Bilgil kim: Cesedūñ (8) küll[ī]sinde bi'l-ḡuvve nār vardur; kaçan añā bi'l-fi'l nār yitişse bi'l-fi'l (9) nār olur. Bu nesneye delīl oldur kim, her nesne kim anuñ od-ıla yanması (10) mümkün ola, oda yakın olmayınca yanmaḡ mümkün olmaz me'kūlāt (11) ve melbūsāt küll[ī]si¹²³ ve ancılayın nīrān-ı ḡāmidedür, nārdan ve hevādan (12) ve şudan ve tobraḡdan icād olınmışdur, girü anlara ḡulūl ider ḡatı (13) oldukları vaķit bu ecilden

¹²² Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

¹²³ Bu kelimedden sonra gelen “girü” kelimesinin bu satırda yanlışlıkla yazıldığı anlaşılmaktadır; zira kelime bir alt satırda da geçmektedir.

ötri Resûl Hâzreti -şallallâhu ‘aleyhi ve sellem- (14) buyurdu, kâle Resûlullâhi -şallallâhu ‘aleyhi ve sellem-: **Ehlü’n-nâri mine’n-nâr (15) hulikû ve mine’n-nâri ye’külün ve ‘ale’n-nâri yenkalibün**, ya’nî nâr ehli nârdan [43a] (1) maḥlûḳ oldılar ve nâr üzerine girü münkalib olurlar didi. Ve cesedün (2) daḥı ḥâli böyledür; zîrâ merâfîkı ve mâddesi daḥı küll[î]si nîrân-ı ḥâmidedür. (3) Kaçan şu’lelense göñli üzerine yalınlanur. Nitekim Bârî te’âlâ -celle celâluhu- (4) kelâm-ı kadîminde buyurdu ki kavluhu te’âlâ: **Nârullâhi’l-mûkâdetü’lletî tetṭali’u (5) ‘ale’l-ef’ideh. İnnehâ ‘aleyhim mü’şadeh. Fi ‘amedin mümeddedeh**¹²⁴, ya’nî ‘amedin mümeddedeh (6) emel-i ṭavîldür veyâ ecel-i kaşîrdür, anuñ içinde **lâ-bişîn**¹²⁵ olup ḳalurlar. (7) **Lâ yezûḳüne [fîhâ] berden ve lâ şerâben**¹²⁶ **küllemâ naḍicet**¹²⁷ **cülûdühüm**¹²⁸, ya’nî her bâr kim (8) cesedler çürür, şâniyen bir kez girü vücûda gelür âḥiretde.

Bilgil kim: (9) Allâh te’âlâ ekşer-i mevzi’de mü’minleri medḥ eyledi, kâfirleri zemmi eyledi; (10) zîrâ ikisi daḥı aḥı celletdür kim ikisinüñ arasında ziyâde bu’d vardur. (11) Birisi mecma’-ı ḥayırdur ve feżâyil-i insânînüñ küll[î]si anuñ içindedür, ol (12) îmân-durur. Ve birisi anuñ zıddıdır, ol küfürdür ve şürûr-ı nâr-durur. (13)

Nazım:

[fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]

Cehd ḳıl kim ehl-i îmân olasın

14 Nefs-i kâfirken müselmân olasın

Nefsini mü’min ḳılan bulur Ḥaḳ’ı

15 Mü’min olan fark ıder bâṭıl ḥaḳı¹²⁹

Ne-durur nefsün kemâli_añla yakın

[43b] 1 Ṭâ’at itmekdür Ḥaḳ’a ‘ilmü’l-yakîn

¹²⁴ “O, Allah’ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir. Şüphesiz uzatılmış direkler arasında (bağlı oldukları halde) ateş onların üzerine kapatılacaktır.” Hümeze 6-9.

¹²⁵ Bu ifade Nebe Suresi 23. âyette geçmekte olup “(cehennemde bütün zamanlar boyunca) kalacak olanlar” anlamına gelmektedir.

¹²⁶ “Orada ne bir serinlik ve ne de içecek bir şey tadacaklar.” Nebe 24.

¹²⁷ Metinde şeklinde hatalı olarak imla edilmiştir.

¹²⁸ “Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.” Nisa 56.

¹²⁹ Bu mısradaki geçen “bâṭıl ḥaḳı” ifadesi “bâṭıl ve ḥaḳı” anlamında kullanılmıştır.

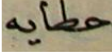
- Nefs kâfirdür haķıķat ejdehā
- 2 Def in itmezseñ haţar var yok rehā
- Tīg-ı **lā havl**¹³⁰-ıla kıl anı tebāh
- 3 Ķurb-ı Haķķ'a tā bulasın rāst rāh
- Bī- fezāyil ķalmasun cehd eyle nefis
- 4 Ki_olmaya ehl-i rezālet nefis pes
- Nedür ecnās-ı fezāyil añlaya
- 5 'İlm ü hilm ü hikmet olur diñleye
- Ṭā'at-ıla_olur riyāzet cinsi hem
- 6 Cümlesi beş oldu añla bīş ü kem
- 'İlm ü hilm-ile 'amel kıl 'āmil ol
- 7 Ķurb-ı Haķķ'a ir[me]sine ķābil ol
- Dut sözün Firdevsi'nün sen cān-ıla
- 8 Tā ki mūnis olasın rūḥān-ıla
- Nāşihuñ nuşhın dutan kāmīl hümām
- 9 Cennet-i Firdevs[i] idinür ol maķām

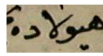
El-faşlü't-tāsi'u 'aşer, (10) ya'nī on dokuzuncı faşıl: Kūfür-ile kāfir beyānındadır. Ḥazret-i Mevlānā (11) Şems-i Tebrīzī Ḥazretine yine su'al ķılup eyitdi kim:

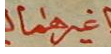
“Yā Ḥazret-i Şems! (12) Ḥaber vir baña ki kūfür ne nesnedür ve kāfir nedür?” diyicek andan Şems-i Tebrīzī (13) Ḥazreti -raḥmetullāhi 'aleyhi- cevāb virüp eyitdi ki:

¹³⁰ “Allah'tan başkasında güç ve kudret yoktur” anlamına gelen “lā havle ve lā kuvvete illā billāh” ifadesine telmih söz konusudur.

“Yâ Mevlânâ! Bilgil kim: (14) Küfür diyü ‘Arab luğatinde ğıṭāya¹³¹ dirler. Ol bir nesnedür kim nefse ḥased (15) cihetinden ‘arîz olur. Ve bunun beyânı oldur kim, nefis kaçan cehâlete [44a] (1) müstağrak olsa cehâlet nefsüñ zâtınuñ emrini örter, cevherini (2) bilmezler olurlar, evveli neydüğünü unudur ve me’âd emrinden daḥı nesne (3) almaz; ḥattâ cehâleti sebebinden şuña yitişür kim cesedinden ğayrı kendünüñ vücdı (4) veren bilmez; ḥattâ kendüyi cisimdür zann eyler. Fikrinüñ ekşerinde “insân şol ṭavîl ve ‘arîz (5) u ‘amîk et-ile kandan mü’ellef ceseddür” dir, bu cesed-ile bir cevher varduğunu, bu cesedüñ (6) ḥareketi ol cevher idüğün bilmez. Pes her kimse kim cevherin bilmeye umûr-ı rûḥânîden nesne (7) bilmez, heyûlâ¹³² bahrine ğark olduğı-y-içün işitse daḥı inkâr eyler. Ol ṭâ’ife cehennem şıfât- (8)-larını işitseler anı taşavvur eylemezler. Cehennem bir ğiñ şandukdur, od-ıla ṭoludur, ol od yalınlanup (9) yanar. Bârî te’âlâ -celle celâluhu- melâ’ikelere emr eyler, kâfirleri ol şanduka iterler. (10) Her bâr kim cesedleri yanar ve kömür ve kül olur, anlara et ve kan i’âde eyler, şâniyen ve şâlişen (11) lâ yenkaṭı’ evvelki gibi yanar diyü zann eyler. Bârî: **Küllemâ nazicet cülûdühüm beddelnâhüm** (12) **cülûden ğayrahâ**¹³³ li **yezûku’l-‘azâb**¹³⁴ didüğü kavli birle ihticâc eyler. Anuñ (13) kavlinüñ ma’nâsını ve kitâbuñ te’vîlin bilmezler. Kaçan Allâh te’âlânuñ ğafûr ve (14) raḥîm ve ḥannân ve mennân ve ra’ûf ve vedûd idüğün [bilseler], esmâ-yı ḥüsnâsın (15) işitseler ve ol ‘aḳıllar inkâr itdüğü nesnelere fikir itse cesedleri sebebinden [44b] (1) i’tikâd eylemezler, müteḥayyir ḳalurlar, enbiyâlar ḥaber virdükleri nesnelere şekk iderler; (2) zîrâ cehennemüñ şıfatını ve ehlinüñ ‘azâbını ve anuñ kitâblarınıñ te’vîlini ve ma’nâsınıñ (3) rumûzlarını ve esrârınıñ ḥaḳâyıkın bilmezler ve ancılâyın kaçan cennet şıfatların ve ehlinüñ (4) sürûrın işitseler,¹³⁵ anuñ içinde ağaçlar var ve ol (5) ağaçların yemişleri var, kuşûrları var ve ol kuşûrlar arasında ırmaḳlar ve kuşûrlar (6) içinde ḥürîler ve ğilmânlar var ve bu[nı] taşavvur iderler. Cennet ehli raḥmân

¹³¹ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

¹³² Yazmada “heyûlâ” kelimesine –de/-da bulunma hal eki yazılarak yanlış imla edilmiştir.

¹³³ Ayette geçen “ğayrahâ” kelimesi metinde “ğayrahümâ” şeklinde yanlış imla edilmiştir.

¹³⁴ “Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.” Nisa 56.

¹³⁵ Yazmada bu kelimedden sonra “anı umûr-ı cismânî ve bostândur” şeklinde yarım kalmış ve bağlamdan kopuk bir ifade gelmektedir. Muhtemelen müellif/müstensih bir satır atlaması yapmış olmalıdır. Bu yüzden bu ifade metinden çıkarılmıştır.

civārındadır (7) diyü işitseler [şekk iderler]. Nitekim Bārī te‘ālā: **Fī maḵ‘adi şıdḵin ‘inde melīkin muḵtedir**¹³⁶ (8) didi. Anlar çün Rabbü’l-‘ālemīn[i] görürler, Rabbü’l-‘ālemīn dahı anları görür. Nitekim (9) Bārī te‘ālā: **Vücūhūn yevme’izin nāziratūn**¹³⁷ **ilā Rabbihā nāzīrah**¹³⁸ didi. Melā’ike anlara (10) hediyeler ve tuhfeler birle gelürler. Nitekim kavluhu te‘ālā: **Ve’l-melā’iketü yedḥulüne** (11) **‘aleyhim min külli bābin selāmūn ‘aleykūm bimā şabertūm fe-ni‘me ‘uḵbe’d-dār**¹³⁹ didi. Ve dahı (12) cennet ehli ihyāda-dururlar, kocamazlar ve ölmezler ve şayru olmazlar ve acıkmazlar ve (13) şusamazlar; yirler ve içerler, tebevül ve taḡayyuṭ eylemezler, sıfātların fikr eyleseler müteḥayyir (14) ḳalurlar.¹⁴⁰ Cennet emirlerinde ve enbiyālar ḥaber virdügi nesnelerde şekk iderler, pes anuñ (15) emirlerini bilmez, anlardan fevt olduḡı-y-içün inkār iderler, ḳılıc ḥavfından dilleri-y-ile **[45a]** (1) iḳrār iderler. Nitekim Bārī te‘ālā: **Ve’llezīne lā yū‘minūne bi’l-āḥirati ḳulūbühüm** (2) **münkiraten ve hüm müstekbirūn**¹⁴¹ didi. Küfrüñ ḥaḳıḳati ve neydügi bu didüğüümüzdür. (3) Allāh te‘ālānuñ ḳavli-y-ile Haḳḳ te‘ālā bizi ve dahı sizi küfürden ve nifāḳdan (4) ve fışḳ ve ‘işyāndan saklasun. Āmin yā Rabbe’l-‘ālemīn.

Nazım:

[fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilūn]

- 5 Küfr ü şirkden nefsuñi var eyle pāk
Kalbünüñ mir’atı ola tābnāk
- 6 Haḳḳ’ı bir bilgil ki ol vāḥid-durur
Kāyināt emrinde_anuñ şāhid-durur
- 7 Mülk anuñdur mālīk oldur bī-gümān
Kāfir olur ḳān-ıla ṭutan gümān

¹³⁶ “Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.” Kamer 55.

¹³⁷ Ayette geçen “nāziratūn” kelimesi metinde “nāziratūn” şeklinde yanlış imla edilmiştir.

¹³⁸ “O gün birtakım yüzler aydındır, Rablerine bakarlar.” Kıyāme 22, 23.

¹³⁹ “Melekler de her bir kapıdan (Adn cennetleri) yanlarına girerler (ve şöyle derler): Sabretmenize karşılık selam sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir!” Ra’d 23, 24.

¹⁴⁰ Buradan itibaren konu bütünlüğü bozularak cehennem ehlinen bahsetmeye başlanması, müstensih hatası olarak bir atlamanın söz konusu olduğunu gösteriyor.

¹⁴¹ “Āhirete inanmayanların kalpleri bunu inkār etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar.” Nahl 22.

- 8 'Arş u ferşe topdolu hâzır-durur
Aña ikrār itmeyen kâfir-durur
- 9 Evvel oldur bî-miṣāl ü bî-bedel
Âhîr oldur hem ebeddür hem ezel
- 10 Bu mezâhir kim görürsin her nazar
Ḳamu oldur söz bu ki_itdüm muhtaşar
- 11 Her neyi kim gözlerüñ el-ḥaḳ görür
Ḥaḳ 'ayân anda seni muṭlaḳ görür
- 12 Lu'betuz bir lu'bete eyle nigāh
Gör neverdden aña müşkil mā-sivāh
- 13 Cümle şeydendür¹⁴² münezzeh aña Ḥaḳ
Ḳamu şeyde görinen ol lîk baḳ
- 14 Ne ki varsa ol Ḥaḳ'a maẓhar-durur
Andan artuḳ şanma nesne var-durur
- 15 Niredendür cünbiş ü cūşiş nedür
Ya görinen mecma'-ı gūşiş nedür
- [45b] 1 Sözüni Firdevsi'nüñ aña ki pes
Ḳurb-ı Ḥaḳḳ'a bula[sın] tā dest-res
- 2 Kim sözinde yokdur anuñ hîç ğaraẓ
Cümlesi cevher-durur şanmañ 'araẓ

(3) El-faşlü'l-'iṣrūn, ya'nī yigirminci faşıl: Felek-i ḳamer tahtındaki cehennemüñ (4) ve ehlinüñ beyânındadır. Ḥazret-i Mevlānā yine su'āl itdi ki:

¹⁴² Hemzeli “şey” kelimesi yazmada düzenli olarak bu şekilde imla edildiği hâlde, bu beyitte vezin dolayısıyla hemzesiz imla edilmiştir.

“Yâ Şems-i Tebrîzî! (5) Haber vir baña ki felek-i kamer tahtındaki ‘âlem ne ‘âlem ve cehennem ne cehennemdür ve (6) ehli nedür?”. Andan Şems-i Tebrîzî Hazreti -‘aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufrân- cevâb (7) virüp eyitdi kim:

“Yâ Mevlânâ Hazreti! Bilgil kim: Cehennem felek-i kamer tahtındaki ‘âlem-i (8) kevn ü fesâdda-durur ve cennet vüs‘at-i semāvâtıdaki ‘âlem-i eflâkde- (9) durur ve cehennem ehli hayvânât cesedine müte‘allık olan nefisler-dururlar.(10) Eyle hayvânât kim âlâm u evcâ’ anlara yitişür ve cennet ehli melâ’ikeler (11) nefisleridür. Bu nesne[ye] delîl Bârî te‘âlânuñ: **İntalîkû ilâ zıllin zi selâsi** (12) **şu‘ab**¹⁴³ didüğü şol cisimler birle müttehid olan nefislerine işâret eyledi. (13) Cisim ki tûli, ‘arzı ve ‘umkı vardur. Bunuñ beyânı: Ol nefisler vaqtâ kim (14) Qur‘ân içinde Âdem kıssası birle zıkr olınan cinâyeti işledi-y-ise: **İhbiţû** (15) **ba‘zuküm li ba‘zin ‘adüvvün ve leküm fi’l-‘arzi müsteķarrun ve metâ’un ilâhîn**¹⁴⁴ didi. Ve dağı: **[46a] (1) Fihâ tahyevne ve fihâ temütüne ve minhâ tuḥracûn**¹⁴⁵ didi. Ve cehennem yidi ṭabaḳadur (2) dinildi; zîrâ felek-i kamer tahtında olan cisimler yidi dürlüdür: Dördi (3) ümmehâtdur ve üçü mevâlîddür. Ve bilgil kim: Nefisler vaqtâ kim uçmaḳdan (4) çıkarıldı, yire indi, bu cisimlerün қа’rında heyûlâ baḥrinde ḳaldı. Heyûlâ kim (5) kevn ü fesâd ḳapularıdır ve bu müvelledâtuñ heykelinde ṭolup münḳatı’ olmuştur. (6) Nitekim Bârî te‘âlâ: **Ve ḳaṭṭa’nâ hüm fi’l-‘arzi**¹⁴⁶ didi ve dağı: **Ve mâ min dâbbetin fi’l-‘arzi ve lâ ṭâ’irin yaṭîru bi cenâḥayhi illâ ümemün emşālüküm mâ ferraṭnâ**¹⁴⁷(8) didi ve dağı: **Leḥâ seb’atü ebvâbin li-küllî bâbin minhüm cüz’ün maḳsûm**¹⁴⁸ didi ve (9) ancılayın ‘âlem-i kevn ü fesâdda bu seb’a-i seyyârenüñ delâleti-y-ile cārî tis’atü (10) ‘aşer didi; zîrâ seb’a-i seyyârenüñ delâleti ‘âlem-i kevn ü fesâdda zâhir (11) olmaz; illâ bu on iki burûclarda seyirleri birle zâhir olur. Pes cümlesi on (12) ṭoḳuz olur. Dünyânuñ aḥvâlini münḳalib olan şol nesne kim ol seb’a-i (13) seyyârenüñ aḥḳâmı icâb itdüğü nesnelerün muḳtezâsıdır ve şol (14) nesneler kim bu cesedlerün mevâlîdine yitişür, âlâm u evcâ’

¹⁴³ “Üç kola ayrılmış gölgeye gidin.” Mürselat 30.

¹⁴⁴ “(Allah dedi ki): Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır.” A’raf 24.

¹⁴⁵ “(Allah dedi ki): Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve orada dirilip mezardan çıkarılacaksınız.” A’raf 25.

¹⁴⁶ “Biz onları yeryüzünde parça parça topluluklara ayırdık.” A’raf 168.

¹⁴⁷ “Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık”. En’am 38.

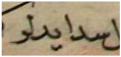
¹⁴⁸ “Onun yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.” Hicr 44.

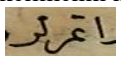
gibi ve eşkām gibi (15) ve emrāz gibi ve aḥzān ve dervīşlik gibi ve baylık gibi ve ol şedāyidler¹⁴⁹ kim [46b] (1) sayılmaz, anuñ gibi. Nefis mādām ki bu cism-ile biledür, anlara merhūn-durur; pes (2) kaçan ‘āqıl kişi nefsiñ bu cesed-ile müteḥayyir olduğu ḥālını ve aña lāḥıḳ olan miḥnetleri (3) ve muşḫbetleri ve aña ‘ārız olan evcā’ u ālāmı fikr eyleye ve ol cennet ehli (4) olan nefisleriñ ḥāllerin fikir kıla, bile kim anlar eḥibbā-dururlar, (.....) itmezler¹⁵⁰ ve acıkmazlar (5) ve şuşamazlar ve kıocalmaz ve yoḥsul olmazlar ve kıonşılarna ḥased itmezler, dāyimā sürürda, (6) telezzüzde-dururlar ve emīnler-dururlar ve ḥavfları ve ḥüzünleri yok. Nefis ol (7) mevzi’a varmağa rāḡıb olur ve bunda olmaqlıktan tezeḥhüd ider. Her bār kim (8) zāhir gözi-y-ile cesedine nazar eyler, kendü cinsi oḡlanların-ıla mu’azzeb görür. (9) Allāh te’ālā[dan] isti’āze kıılır, andan ḥalāş olup kıurtulmaḳ ṭaleb eyler.

Nazım:

[fa’ilātün fa’ilātün fa’ilün]

- 11 ‘Āqıl-iseñ siflī mülke_itme nazar
‘Ulviye kıudsī gibi eyle güzer
- 12 Hıdmet ol sultāna kııl muḥtācı yok
Mülketinde zılm ü bid’āt bācı yok
- 13 Var muvaḥḥid mü’mın ol ölmeyesin
Ḥār u ḥāşāk içre toz olmayasın
- 14 Şāni’a baḳ kim şānāyi’dan nazar
Ma’nī gözle yirde de çokdur şuver
- 15 Ḥaḳḳ’ı bir bil ki_ol kıadīm-i pāk-zāt
‘Ārif ol gözleme baḥş-i muḥdeşāt
Anı andan bil yakīn terk it fikr

¹⁴⁹ Yazmada kelimenin imlası şeklindedir.

¹⁵⁰ Bu kelime şeklinde imla edilmiştir; fakat öncesinde anlamı tamamlayan bir kelime olması gerekirken müstensih hatası olarak bu kelime atlanmış olmalıdır.

- [47a] Tā saña rüzī ola şükkr-ile zıkr
- 1 Çün Hâk'uhn künhinde yok 'aqla mecāl
Pes kaçan fikrin kıla vehm ü hayāl
- 2 'İlm odur kim anı sen kesb idesin
Sifliden 'ulvīye alup gidesin
- 3 Ki_ol ma'ārif içredür hayrān 'uķūl
İste bul çeküp riyāzetle vuşūl
- 4 Ger riyāzet birle keşfi bulasın
'İzz ü rāḥat lezzetin ne bilesin
- 5 Var-iken Firdevs cennet ol na'īm
Külḥan içre niçün olasın muķīm

(6) El-faşlü'l-ḥādī ve'l-ışrūn: (7) Ehlullāhuñ beķāya ṭālīb ve cūhhālūñ fenāya rāğīb olduğı beyānındadır. (8) Ḥazret-i Mevlānā yine su'āl kılup eyitdi kim:

“Yā Şems-i Tebrīzī! Baña ḥaber vir ki: (9) Ehlullāh beķāya ve cūhelā fenāya rāğīb olduğınıñ ḥikmeti nedür?”. Şems-i Tebrīzī (10) Ḥazreti cevāb virüp eyitdi kim:

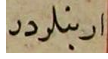
“Yā Mevlānā! Bilgil kim: Her bār kim 'ālem-i eflākde (11) 'aķıl gözi-y-ile nefesine nazar eyler, 'ālem-i eflākde kendü cinsini görür, anlara (12) vāşıl olmaķlığı temennī kılor, anlara lāḥıķ olmaķlığı Rabbinden diler. Nitekim (13) Yūsuf nebī ve İbrāhīm Ḥalīl -'aleyhime's-selām- diledüler, ol vaķit aña dūnyā (14) zindān olur. Nitekim Resūl Ḥazreti -şallallāhu 'aleyhi ve sellem-: **Ed-dūnyā (15) sicnū'l-mü'mini ve cennetü'l-kāfir**¹⁵¹ didi. Ol vaķit aşḥāb-ı a'rāfdan olur. [47b] (1) Aşḥāb-ı a'rāf anlar-
durur kim ma'rifet ehli olalar. Nitekim Allāh te'ālā -celle (2) celāluhu- anları vaşf idüp eyitdi: **Ve beynehümā ḥicābūn 'ale'l-a'rāfi** (3) **ricālūn ya'rifūne küllen bi-sīmāhūm ve nādev aşḥābe'l-cenneti en selāmūn 'aleykūm** (4) **lem yedḥulūhā ve hūm**

¹⁵¹ “Dūnya müminin zindanı, kāfirin cennetidir”. Ebü'l-Fidā İsmāīl b. Muhammed Aclūnī, **Keşfü'l-Hafā ve münzilü'l-ilbās ammā iştehere mine'l-ehādīs alā elsineti'n-nās**, C. I, Dāru İhyāi't-Türāsī'l-Arabī, Beyrut 1932, s. 410.

yeṭme'ün. Ve izā şurifet ebşāruhüm tilkā'e aşḥābī'n-nāri (5) ḵālū Rabbenā lā tec'alnā me'a'l-ḵavmi'z-zālimīn¹⁵² didi. Ol a'raf üzerindeki (6) erenlerdür.¹⁵³ Bārī te'ālā -celle celāluhu-: Lā tülhīhim ticāratün ve lā bey'un 'an (7) zikrillāhi ve iḵāmi's-şalāti ve itā'iz-zekāti¹⁵⁴ didügi ḵavli-y-ile medḥ eyledügi (8) pes anlar evliyāullāh-dururlar, ölümi temennā iderler; zīrā anlar öldükden şonrağı (9) vücūd-ı maḥz ve beḵā-yı dāyim ve ravḥ u reyḥān-ı ḥayevān ālāmdan ve evcā'dan (10) ḥalās ve necāt bulurlar. Şol ālām ü eşḵām ki cehennemdür ve nīrān-durur ve ammā (11) şol kimesneler ki biz vaşif ḵılduğumuz ve Allāh te'ālā kitābında nebī ve velī üzre (12) beyān eyledügi nesneleri bilmez, evvelā bu dünyāyı bilür. Eyle dünyā kim küllī ālām (13) cesedānī ve şehevānī ve cismānī ve lezzāt-ı cirmānī-dururlar. Ve ol rāğīb (14) olmaz; illā bunda olmaḵlıḡa rāğīb olur. Temennā eylemez; illā bunda muḥalled olmaḵlıḡı (15) temennā ider. Nitekim Allāh te'ālā -celle celāluhu- anları ḵılup eyitdi ḵavluhu te'ālā: [48a] (1) Yeveddü eḥadühüm lev yu'ammeru elfe senetin ve mā hüve bi-müzaḥziḥihi mine'l-'azābi en yu'ammera vallāhu (2) başīrun bimā ya'melün.¹⁵⁵ Pes anlar kāfirlerdür, anlar[a] ma'ārif-i ḥaḵīḵī ve esrār-ı (3) ḥafī¹⁵⁶ bilmeklik maḥfi oldı. Eyle esrār kim küll[ī]si umūr-ı uḥreviyye (4) ve neşr-i şāniye-durur.

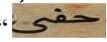
Bilgil kim: İnsān dāyimā lezzetden¹⁵⁷ ve elemnden (5) ḥālī olmaz; ol lezzet cismānī olur ya rūḥānī olur. Bunuñ (6) mişālī şol bir aç ḵişi gibidür kim ḡayr-ı ṭayyibü'r-rāyiḥa ṭa'āmlar buldı, (7) ol ṭa'āmı yimeklikde lezzet bulur; zīrā aç-durur ve müte'ellim (8) daḡı olur; zīrā rāyiḥası ḵabīḥ-durur. Ve daḡı şol şusuz gibidür (9)

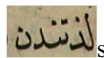
¹⁵² “İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A'raf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, “selām olsun size!” diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar. Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman, “ey Rabbimiz! Bizi zâlim toplumla beraber kılma” derler.” A'raf 46, 47.

¹⁵³ Yazmada şeklinde yanlış imla edilmiştir.

¹⁵⁴ “Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar...” Nur 37.

¹⁵⁵ “Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.” Bakara 96.

¹⁵⁶ Metinde bu kelime “” şeklinde imlâ edilmiştir.

¹⁵⁷ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir. Ardından gelen kelime “elemnden” olarak imla edildiğine göre, “lezzetinden” kelimesi de buna uyumlu imla edilmelidir veya tam tersi “elemnden” kelimesi düzeltilerek “eleminden” okunmalıdır. Bu durumda da cümlede bir tamlayan eksikliği söz konusu olacaktır; fakat bağlam bu eksikliğe izin vermemekte, ardından gelen cümleden anlaşıldığına göre genel ve mutlak anlamda bir lezzet ve elemnden bahsedilmektedir. Bu durumda kelimeyi “lezzetden” şeklinde okumanın metnin anlamına göre daha uygun olduğu kanaatindeyiz.

kim bir lezzetsiz şu buldı, içdi, lezzet bulur şusuz (10) olduğu-y-içün ve müte’ellim olup kerâhiyyet bulur rāyihâsı zışt (11) olduğu-y-içün. Ya şol kimse gibi kim bir ‘uzvında zaḥmet¹⁵⁸ var-ıdı, (12) ol uzvunuñ veca’ı gitdi, bugün bir uzv-ı âḥere uğradı; o kimse hem (13) rāḥat ve hem elem bulur vaḳt-i vāḥidde. Ve daḥı şol kimse gibidür kim (14) bir zaḥmetlü ‘amel işledi, ḥāl budur ol ‘amelinde şevāb-ı cemīl ve ecr-i cezīl (15) umar, ol ‘amelinüñ zaḥmeti olduğu-y-içün elem bulur, şevāb recā itdügi [48b] (1) ecl-içün lezzet ve feraḥ daḥı bulur-ısa sāyir ālām ve lezzāt-ı cismānī- (2) nūñ ḥikmeti bu kıyās üzerinedür. Nitekim dinilmişdür ḳavlü’ş-şā’ir: (3) **Ve men yekedi’l eyyāmu enne şurūfehā, izā serra minhā cānibün sā’e cānibü.**¹⁵⁹ (4) Ammā lezzāt ve ālām-ı rūḥānīler vaḳt-i vāḥidde şol kimesneler gibidür kim (5) bir mün’am mūrīşinüñ öldügin işitdi, aḳrabāsı öldüğine naẓar-ı elem bulur (6) ve mīrāsın yidüğine naẓar-ı feraḥ olur. Şol kimesne kim bir lezzāt āvāz işitdi; (7) līkin ol āvāz-ıla idilen söz ol işiden kişiye hicvi var, pes ḳalbi (8) ḡamgīn olur; līkin istimā’ında mütelezziz olur. Ve şol kimesne gibi kim (9) müştāk olduğu nesneyi gördi; līkin ol nesnenüñ bir yaramaz ḥālī daḥı var. (10) Pes gördüğine naẓar-ı feraḥ olur; līkin ol yaramaz ḥālīne naẓar-ı ḡamgīn olur. (11) Nitekim dimişlerdür ḳavlü’ş-şā’ir: **Meyyeztü beyne cemālihā ve fi’ālihā,**¹⁶¹ (12) **fe-ize’l-melāḥatü bi’l-ḥıyāneti lā tefā.**¹⁶² Bu mişāl üzerine kaçan sen insānuñ (13) aḥvālīne i’tibār eyleseñ, elemnden ve lezzet ve rāḥatdan ḥālī olur[sın]; zīrā (14) elem anı incidür ve elem zāyil olduğu gibi feraḥ ḳalır. Pes vaḳt-i vāḥidde hem (15) mütelezziz olur zıkr eyledük kim müte’ellim daḥı olur. Biz bu faşlı şol sebebeden [49a] (1) zıkr eyledük: Nefis ‘amelinde baḥş idenler ve nefsüñ

¹⁵⁸ Metinde bu kelime “رحمتو” şeklinde imlâ edilmiştir.

¹⁵⁹ “Dünyanın dertlerindendir ki, ahvalinin bir tarafı insanı sevindirirse, öbür tarafı mutlaka incitir”. Yazarının belirtilmediği bir şair sözü olarak geçen bu ifadeler *Edebü’l-d-Dünyâ ve’l-d-Dîn*’de anlamca hemen hemen aynı olmakla beraber iki kelime farkıyla şu şekilde geçer: “ve min âdeti’l eyyāmi enne ḥuṭūbehā, izā serra minhā cānibün sā’e cānibü”. Bu söz için bk. İmam Ebü’l-Hasan el-Mâverî, *Edebü’l-d-Dünyâ ve’l-d-Dîn (İslâm’da Dünya ve Din Edebi)*, trc. Ali Akın, Temel Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1982, s. S.220.

¹⁶⁰ Yazmada şiirin bu kelimesi “فاستبت” şeklinde imla edilmiştir.

¹⁶¹ Yazmada “cemālihā ve fi’ālihā” kelimeleri “جماله ونفعا له” şeklinde yazılmıştır.

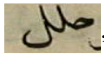
¹⁶² Bir şiirden alıntı olan bu beyit Ebu Bekir ibnü’s-Serrâcî’n-Nahvî (ö. 316/928-9) adlı bir şaire aittir. Anlamı: Onun güzelliği ve eylemlerini ayırdım; güzelliikle ihanetin birbirine uymadığını gördüm Bk. Ebu’l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü’l-Ebsâr fi Memâlikü’l-Emsâr*, C. 7, Ed: Fuat Sezgin, Thk. Abdülabbas Abdülcasim Ahmed- Ebûzabî [Abudabi]: el-Mecmaü’s-Sekaffi, 2003, s. 102.

māhiyyetinden ve keyfiyyetinden (2) teftiş idenlerüñ ekşer nüfüs-ı eřhāř mütebāyinedür çok-durur diyü (3) i'tikād idenler anlaruñ i'tikādını zāyil eylemek için bu miřālleri (4) zıkr eyledük.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- Her ki sem'in duta 'ākıl pendine
5 Nefsi düşürmeye şehvet bendine
Var-iken mülk-i beķā dārü'n-na'ım
6 Fānī külhanda niçün olduñ muķīm
Fānī mülki terk ide budur edeb
7 Var beķā mülkin düz anı kıl taleb
Ger aña tevfiķ-i Hāķ'la iresin
8 Mülk-i bāķī nice olur göresin
Mülk odur ki_irmeye_aña derd ü 'anā
9 Görmeye_anda kimsene miħnetle_'anā
Rāħat anda bulunur ki_irmez ecel
10 Devlet anda bulunur gelmez halel¹⁶³
Dut ki dünyā içre sulţān olasın
11 Aşşı ne ki saña yeksān olasın
Tut ki mülk içinde sen Hān Bāyezīd
12 Nef'i ne çün sende_olursun nā-bedīd
Çün Süleymān biñ yıl olsañ pādiřāh
13 Degmez ol añıduġuña gāh gāh

¹⁶³ Metinde bu kelime “” şeklinde imlā edilmiştir.

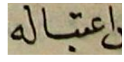
- Söz muṭavvel olduğın kılma ‘aceb
- 14 Pend olur maḵṣūdumuz iy luṭf-ı rab
- Sen seni kimsin işidüp bilesin
- 15 Hāḵḵ'a lāyık neyse ṭā‘at kılasın
- İdesin ḥayr işe_idüp ‘ömrüñi sarf
- [49b] 1 Ki_anlayasın tā ki sırr-ı **men ‘aref**¹⁶⁴
- ‘Āḳıl-iseñ ‘ulvī mülke ṭālīb ol
- 2 Cāhil iseñ siflī mülke rāḡīb ol
- Nuṭḵıdur Firdevsī’nüñ pend-i ṣaḥīḥ
- 3 Ṭut sözini tā olasın merd-_i melīḥ

El-faṣlu’s-ṣānī ve’l-‘ısrūn, (4) ya’nī yigirmi ikinci faṣıl: Ef’āl ve a’māl ve aḥlāk ve re’y birbirine muḥālif (5) olduğu beyānındadır. Ḥazret-i Mevlānā su’āl kılup eyitdi kim: (6)

“Yā Şems-i Tebrīzī! Ḥaber vir baña ki ef’āl ve a’māl ve aḥlāk ve re’y birbirine (7) muḥālif olduğına cihet nedür?” diyicek Şems-i Tebrīzī Ḥazreti cevāb (8) virüp eyitdi kim:

“Yā Mevlānā! Bilgil kim: Ol ‘nüfūs-ı eşḥāş mütebāyinedür’ (9) diyenlerüñ re’yini ḳavī kılan oldur kim nefsüñ zāhir olan ef’āl ve aḥlākı (10) ve re’y ve a’māl birbirine muḥālif olur, ba’zı mütelezzeḳ olur ve ba’zı (11) müte’ellim olur. Pes¹⁶⁵ nefis-i eşḥāş müfāṣaledür ve mütebāyinedür. Şol (12) eşḥāş-ı cismānī birbirine mütebāyine olduğu gibi diyü ḥükm eyledi, andan (13) re’yine “nefis cevher-i basīṭdür” didügi ḳavl-ıla münāḳaza kıldı; güyā kim (14) basīṭüñ ma’nāsın bilmedi. Biz ḥaber virdük

¹⁶⁴ Bu hadis için bk. Dipnot 110.

¹⁶⁵ Yazmada “pes” kelimesinden hemen sonra kelimesi yer alır. Yanlış imla edilmekle birlikte kelimenin “i’tibār-ıla” olduğu anlaşılıyor; fakat cümlemin anlam bütünlüğü içinde de bu kelimenin olmaması gerektiği ağır basmaktadır. İki alt satırda aynı kelime geçtiğinden müstensihinin göz kayması sebebiyle yanlışlıkla buraya yazmış olduğunu düşünebiliriz.

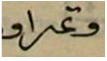
kim: Nefis birdür; lakin bir niçe (15) cinse müntecis olur ve ecnās bir niçe nev' olur ve envā' bir niçe şahış [50a] (1) olur ve ecnās-ı cismāniyye envā'ına vü eşhāşına ihtişāş bulduğu (2) i'tibār-ıla; zīrā ol eşhāş-ı cismānī fī-zātihi çokdur ve birbirinden (3) münfaşıldur. Ve bilgil kim: Anuñ ef 'ālinüñ ihtilāfı ecnāsı ve envā'ı ve eşhāş-ı muhtelif olan ecnāsı-y-içün isti'mālī hasebi-y-iledür. Bu hod ma'lūm (5) ve mu'ayyendür. 'Ulemā ve hukemā bilürler kim: İnsān-ı vāhidüñ nefsinüñ ef'ālī muhtelif (6) olduğu, a'zāsınüñ şekilleri ve mafsalları muhtelif olduğu sebebendür. (7) Ve insān-ı vāhidüñ nefsi vāhidesi vardır diyü¹⁶⁶ ehl-i 'ilmüñ ekşeri (8) insān-ı vāhidüñ üç nefsi vardır dirler: Biri şehvāniyye ve biri (9) gāzabiyye ve biri nāṭika diyü zann eylediler. Biz beyān eyledük kim bu (10) isimler nefsi vāhide ef'āl-i muhtelifesi i'tibār-ıla ıtlāk olunur. Bunüñ beyānı: (11) Zīrā nefis kaçan cisimde gıdā vü gāvā işlese aña nefsi nebātiyye diyü tesmiye (12) iderler. Ve eger hiss ve harekāt itse hayvāniyye ve gāzabiyye dirler. Ve eger nuṭk (13) ve temīz¹⁶⁷ olsa nefsi nāṭika diyü ad kodılar. Nitekim bir şahş-ı vāhide demürce (14) dirler ve dūrüdger dirler ve yapucı dirler, kaçan anlarıñ her birisi 'alā (15) vechi'l-aḥsen işlese. Pes bu muḳaddimeyi bast itdügümüzden maḳşūd oldur kim, [50b] (1) ālām ve lezzāt-i cismānīnüñ zikri bir niçe ola. Ve lezzet-i nefis mizāc (2) i'tidāle rücū' itdüğü vaḳit bulduğu rāḥatdur ve elem-i nefis cesedüñ (3) mizācı i'tidālden hāriç olduğu vaḳit taḡayyür olmaḳdur diyü münāsebet-ile (4) ma'rifet-ile yüzinden aḥladup haḳikat-i ḥālī bildürdük ki, ḥayvānāt (5) ölümü kerīh gördüklerininüñ 'illetin bilüp behāyim şıfatı terk idüp (6) insān-ı kāmīl olasıñ ki nefsiñ melekī ḥūyın ḥūlandırup aḥlāk-ı ḥamīde ile (7) şāliḥatü'l-a'māl kılp fāniden beḳāya ihtiyār-ıla sefer ve sifliden 'ulviye (8) irādiyyet-ile güzer kılmaklıḡa cehd idesin.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

9 Kāmīl-iseñ eylegil şāliḥ 'amel

¹⁶⁶ “Ve insān-ı vāhidüñ nefsi vāhidesi vardır diyü” cümlesi burada tamamlanmayarak insan nefesine ait başka bir görüşün savunulmasına geçilmiştir. Bu yüzden metinde fazladan gibi durmaktadır. Burada müstensih hatası olarak cümleinin sonrasında gelecek kısmın atlanmış olması ihtimali ağır basmaktadır.

¹⁶⁷ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

- Ki_ide rahmet saña Hâk 'azze vü cel
- 10 Mü'min ol görmeyesin derd ü elem
Mevt-içün çekmeyesin dünyâda ğam
- 11 **Mütü kable en temütü**¹⁶⁸ didi Hâk
Mü'min ölmez zindedür taḥkîk bak
- 12 Nefs 'irfânında bulıcaḳ kemâl
Ḳurb-ı Hâḳḳ'a bulısar şeksüz vişâl
- 13 Nefs-i emmâre-durur şîr u peleng
Tâbi'i hıṣm u ğazab bebr u neheng
- 14 Nefse kuvvet ne-durur hıṣm u ğazab
Kibr u kînle oldu 'isyâna sebeb
- 15 Nefse ğâlib Hâḳḳ'a tâlib ol ki pes
Ḳurb-ı Hâḳḳ'a tâ bulasın dest-res
- [51a] 1 Dilde nedür añla nârullâh ğazab
Yaḳar urduḳda dil ü cānı leheb
- 2 Gelmesün dirseñ dil ü cāna ḥaṭar
Kibr u kînden olmasun sende eṣer
- 3 Kibr u kîn iden virür ṭâ'at yile
Mâ vü menden geçmezüz rahmet bula
- 4 Çarḥ 'ayyūḳa_itmek isterseñ güzer
Hem-çü şebnem ol fenâda pür-naḳar
- 5 Ger tehevvrle gelürseñ hem-çü sîl
Ser-nigün olur özüñ ḥor u zelîl

¹⁶⁸ “Ölmeden önce ölünüz”. Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve münzilü'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs**, C. 2, s. 401.

- 6 Dil şikeste tut meremmet bulasın
Kıl tevāzu' tā ki rahmet bulasın
- 7 Zāhiruñ kibr u riyādan eyle pāk
Bāṭınuñ ihlāş-ıla kıl tāb-nāk
- 8 Şāfī kıl kibr u ḥasedden cānuñı
Kibr u kīnden pāk dut imānuñı
- 9 Göñlüñi tevḥīd-ile pūr-nūr kıl
Ma'rifetle_ervāḥuñı ma'mūr kıl
- 10 Rahmet ide tā saña ḥālīk mecīd
Rahmetinden olmayasın nā-ümīd

(11) El-faşlu's-şālīşü ve'l-ışrūn, ya'nī yigirmi üçüncü faşıl: (12) Lezzāt-ı rūḥāniyye ve ālām-ı nefsāniyye beyānındadır. Ḥazret-i Mevlānā Şems-i Tebrīzī'den (13) yine su'āl kılup eyitdi kim:

“Yā Ḥazret-i Şems-i Tebrīzī! Haber vir baña ki lezzāt-ı rūḥāniyye (14) ve ālām-ı nefsāniyye nedür?”. Şems-i Tebrīzī Ḥazreti cevāb virüp eyitdi kim:

“Yā Mevlānā (15) Ḥazreti! Bilgil ki: Lezzāt-ı rūḥāniyye dirler dörd dürlüdür: Biri şhevāniyye-i [51b] (1) ṭabī'ī-durur ve biri ḥayvāniyye-i ḥissiyedür ve biri insāniyye-i fikriyyedür ve biri (2) melekiyye-i rūḥāniyyedür. Ammā lezzāt-ı şhevāniyye-i ṭabī'iyne nefsi ṭā'āma vü şarāba (3) tenāvül itdügi vaķit bulduğı rāḥat-durur. Ve ammā lezzāt-ı ḥayvāniyye iki dürlüdür: (4) Biri şol cimā' vaķtinde bulduğı lezzetdür ve biri şol ḥaşmına intikām itdügi (5) vaķit bulduğı rāḥat-durur. Ol biri şehvetdür kim ğazab vaķtinde nehc ider (6) ve lezzet-i fikriyye şol nefis ma'lūmātuñ ma'nāsın taşavvur itdügi vaķit bulduğı (7) lezzetdür ve lezzet-i rūḥāniyye-i melekiyye şol cesedden müfāraķat itdügi vaķit (8) bulduğı rāḥatdur. Pes lezzet-i şhevāniyye insān-ıla ḥayvān ve nebāt ortasında (9) müşterekmiş ve ḥayvān-ı ḥissiyne insān-ıla ḥayvān ortasında müşterekdür nebātuñ anda (10) ḥazẓı yokdur ve fikriyye insān-ıla melekiyye ortasında müşterekdür ḥayvānuñ anda ḥazẓı (11)

yokdur ve melekiyye-i rûhâniyye cesedden müfâraakat eyleyen nefse muhtaş-durur ve nefis-i (12) nebâtiyyenün lezzetden hazzı vardır; lîkin aña elem yokdur. Nitekim bundan evvelki (13) faşıl-da beyân eyledük ve melâ'ike nefsinüñ dağı lezzeti var elem yok; lîkin havf (14) ve şefkati var. Nitekim Bâri te'âlâ: **Yehâfûne Rabbehüm min fevkihîm**¹⁶⁹ didi ve dağı **hüm** (15) **min haşyeti Rabbihîm müşfikûn**¹⁷⁰ didi. Ve hayvân nefsinüñ hem lezzeti ve hem elemi vardır; [52a] (1) lîkin lezzâtınıñ küll[î]si cismânîdür; ammâ ki insân nefsinüñ lezzâtı vü âlâmı cismânî (2) var-ısa dağı rûhânîsi dağı vardır, eyle olsa hayvân-ıla insân arasında (3) fark çokdur. Kendü nefsin bilmiş kâmil gerekdür kim **men 'arafe nefsehu fe-kad 'arafe** (4) **Rabbehu**¹⁷¹ birle 'âmil olup kâmil ve fâzıl ve 'âkıl ola.

Nazım:

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

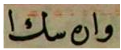
- 5 Lezzet-i cismâniyi terk it ki sen
Lezzet-i rûhâniyi tâ bulasın
- 6 Fânî mülke virme dil ki_itmez mihir
Kim degüldür bir qarâra bu sipih
- 7 Dut Süleymân mülkine_olduñ şehriyâr
Aşşı ne kim sende_etüñ yir mür u mâr
- 8 Bir iki gün dut ki olduñ mülke şâh
Nef'i ne sende olur cismüñ tebâh
- 9 Çün fenâ mülki degül bâkî ebed
Dil beķâyâ bağla kim oldur sened
- 10 İşbu fânî mülke ne itdüñ heves
Ki_evvelidür âhiridür bir nefes

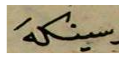
¹⁶⁹ “Onlar üzerlerinde hâkim ve üstün olan rablerinden korkarlar.” Nahl 50.

¹⁷⁰ “Rablerinin azametinden korkup titreyenler” Mü'minûn 57.

¹⁷¹ “Kendini bilen, Rabhini bilir” Keşfü'l-Hafâ, a.g.e., C. 2, s. 361.

- 11 Çün fenā mülkin koyup gitseñ gerek
Berk ne tutduñ terk-i hod itseñ gerek
- 12 Çün zirā'at yiridür mülk-i cihān
Āhiret yarağını düz bu zamān
- 13 Tā ki saña giñiş ola anda gör
Ölmedin ölüm yarağın ide gör
- 14 Ġāfil olma kim kopar rüz-ı haşır
Furşat elde var-iken işüñ bişir
- 15 Nāme elüñ tutuban göz göriser
Hayr u şerden itdügin Hāk şorisar
- [52b] 1 Hāk katına varasın¹⁷² endīşe kıl
Hākķ'a lāyık tāt-at-ıla pīşe kıl
- 2 Sen bişür kendü aşuñ elüñle bes
Yohsa guşsañ kimse çekmez son nefes
- 3 Ni'metüñ yiyüp şunanlar siniñe¹⁷³
Dönme yeler yönlerini sinüñe
- 4 Şanma senden soñra_özüñ kimse aña
Tā teraḥḥum ide ol bir gün saña
- 5 Hayra harc it māl kıl şālih 'amel
Ki_ide raḥmet saña Hāk 'azze vü cel
- 6 Nuşḥıdur Firdevsi'nüñ āb-ı hayāt
Güş iden ölmez ebed bulur hayāt

¹⁷² Kelime yazmada varasın şeklinde imla edilmiştir.

¹⁷³ Yazmada kelime ”siniñe” şeklinde yanlış imla edilmiştir.

(7) El-faşlû'r-râbî'u ve'l-'ışrûn, ya'nî yigirmi dördüncü faşıl: (8) İnsân-ıla melâ'ike arasında müşterek olan lezzetler beyânındadır. Hâzret-i (9) Mevlânâ Şems-i Tebrîzî'den yine su'âl kılup eyitdi kim:

“Yâ Şems-i Tebrîzî Hâzreti! Haber (10) vir baña ki insân-ıla melâ'ike arasında müşterek olan lezzetler ne nesnedür?”. (11) Cevâb virüp eyitdi kim:

“Yâ Mevlânâ Hâzreti! Bilgil kim: İnsân nefsinüñ lezzeti (12) iki dürlüdür: Biri şol cesedden mücerred olduğu vakit bulduğıdur ve biri (13) dahı cesed vâsıtası-y-ıla bulduğıdur. Yidi dürlüdür: Biri şol günlerüñ (14) ve şekillerüñ ve naķışlaruñ ve şüretlerüñ ve renklerüñ hüsninden bi-ţarîķı'l-başar (15) idrâk olınandır; ikinci şol sūretlerden ve elhân ve nağmelerden ve medh ü şenâdan [53a] (1) sem' ţarîķi-y-ile istimâ' olınandır; ve üçüncü şol şehevâta muvâfık ta'âmlardan (2) zevķ ţarîķi-y-ile idrâk olınandır; ve dördüncü melmūsâtdan lems ţarîķi-y-ile idrâk (3) olınandır; ve beşüncü şol mizâca muvâfık râyihâlardan hâşıl olandır; ve altıncı (4) cimâ'dan hâşıl olan lezzetdür; ve yidüncü hasmına itdüğü intikâmdan hâşıl olan (5) lezzetdür. Bu mezkūrâtuñ küll[i]si nefis cesed vâsıtası-y-ıla bulur, bir kerre havâss-ıla (6) mübâşeret kıldüğü vakit bulur, ve bir kerre zıkr idüp añduğı vakit bulur. (7) Bunüñ beyânı: İnsân kaçan ki bir gökçek yüzi görse anı gördüğü birle (8) lezzet bulur ve sürür hâşıl ider. Andan soñra gözinden ğâyib (9) olsa yüzüñ hayâli nefsüñ fikrinde bâķi ҡalur; her bār zātına [murâd] eyleye fikrinde (10) ol şüretüñ rüsümını muşavver bulur. Sâyir maḥsūsâtuñ dahı hükmi ancılayındur. (11) Kaçan nefis anları añsa cesed şirketin sūr u meserret bulur. Anüñ ezdâdı (12) kim âlâm-durur, anüñ hükmi dahı ancılayın-durur. Bunüñ beyânı oldur kim insân kaçan (13) bir zışt şüreti görse yâḥūd bir yaramaz âvâz işitse kendüye elem hâşıl (14) olur, ğâyib olup gitdükden soñra dahı añsa nefsinde anüñ imin bulur; (15) zîrâ nefis zātına nazâr eyledüğü vakit ol gördüğünü ve işitdiğünü [53b] (1) resmin şol muma yüzüñ kaçın basup naķş olduğu gibidür kim zātında (2) münakkaş bulur. Pes lezzetler ve bu elemeler egerçi nefse cesed vâsıtası-y-ıla olur; (3) lîkin maḥsūsât ğâyib olduğdan soñra dahı nefis anüñ resmini bilür. (4) Pes ma'lûm oldu ki nefis ol lezzeti cesedden müfâraķat itdüğü vakit dahı (5) bulurmuş. Ve ammâ rûḥânî lezzet kim nefis anı cesedden mücerred olduğu

hâlde bulur, (6) ol iki dürlüdür: Biri oldur kim cesedden müfâriķ olduğı vaķit bulur.¹⁷⁴ Ol daķı (7) iki dürlüdür: Biri ol hâriçden anuñ üzerine redd olınandır -nitekim bundan (8) evvel beyân eyledük- ve biri kendü zâtında hâşıl olur. Ol dört dürlüdür: (9) Biri oldur kim maḥsûsâtuñ ve ma'ķûlâtuñ ḥaķâyıķını taṣavvur itdüğü vaķit bulur, (10) ikinci oldur kim re'y-i ṣaḥîḥa ve mezâhib-i ḥamîdeye i'tikâd itdüğü vaķit bulur, (11) ve üçünci aḥlâķ-ı kerîmesin ve 'âdet-i cemîlesin mülâḥaza itdüğü vaķit bulur, (12) ve dördüncü a'mâl-i zekiyyesin ve ef'âl-i ḥayriyyesin añduğı vaķit bulur. Bu lezzetler (13) insân-ıla melâ'ike ortasında müşterekdir. Ve daķı bunlaruñ ezdâdı kim ol elemdür, (14) şeyâtın-ile ins arasında müşterekdir. 'Aķıl issi ṣâḥib-kemâl gerekdir ki zıkr itdügümüz (15) ma'ârifden ḥabîr ola, nefsin cehil zulmetinden kırtarup Ḥaķķ'a lâyıķ 'amel kıla.

Nazım:

[fa'ilâtün fa'ilâtün fa'ilün]

- [54a] 1 Kendü nefsuñ bilüp okı **men 'aref**¹⁷⁵
Tîr-i nefse naḥv ü ṣarf olmaz hedef
- 2 Ğırre olma zînet-i sıflıye sen
Cehd it iriş mülket-i 'ulvîye sen
- 3 Kim ziyân-ı dünyâ çok nef' az-durur
Bel'am-ı Bâ'ûr'ı nefsi azdurur
- 4 Dünyâyâ raġbet kılan nâdân olur
Mevt irür cismi yire yeksân olur
- 5 Ölmedin ölen kişı dirlik bulur
Ķurb-ı Ḥaķķ'a yitişür birlik bulur
- 6 Cismi aşlı ḥâķ u âb u bâd olur

¹⁷⁴ Nefsin bedenden soyutlandığında bulduğu ruhanî lezzetin ikincisinin yazmada geçmediği görülüyor. Bunun büyük ihtimalle müstensih hatası dolayısıyla olduğunu düşünmekteyiz.

¹⁷⁵ Bu hadis için bk. Dipnot 108.

- Dağı ateş anda ne bünyād olur
- 7 Çünkü 'unşur oldı aşı-ı kāyināt
Kim felek abā bulardur ümmehāt
- 8 Çün cihān ezdāddan terkīb olur
Fānīdür lā-būd ne kim tertīb olur
- 9 Cem' olup bir arada bu dörd pes
İ'tidāl buldıķda kāyim tırdı pes
- 10 Līk aradan kim olunca i'tidāl
Birbirinden ayrılup bulur zevāl
- 11 Bozulup terkīb-i ten bātıll olur
Bir kararā şanma kim kābil olur
- 12 Nice bula işbu dörd zıd i'tidāl
Birbirinden itmeye mi infişāl
- 13 Dünya çün pes ne gerek bu hırş u āz
Aşşı ne dünyā çoğ-ısa 'ömr az
- 14 Çün cihān mülkin koyup gider kişi
Dünya mālın pes ne cem' eyler kişi
- 15 Dünya cem'i cehl-ile tül-i emel
Cīfedür her naḥl cem' eyler cü'al
- [54b] 1 Cem' iderseñ mālı ḥayra eyle ḥarc
Yohsa koyup gitmek-içün itme derc
- 2 Dünyāda 'uqbā-y-içün eyle 'amel
Fikr u tedbīründe olmaya ḥalel
- 3 Nefsüñüñ aḥlākını maḥbūb kıl
Ṭālib olup Rabbüñi maṭlūb kıl

- 4 Cehd kıl nefsüñ tuta hadd-i melek
Kim ola cevlanğehüñ 'arş-ı felek
- 5 Hakk'a_ümîdin her ki o toğrı kıla
Raḥmetinden nice bî-behre kıla

(6) El-faşlı'l-hāmisü ve'l-'ısrūn, yigirmi beşinci faşıl: (7) İnsānuñ a'māl-i seyyi'esi ve ef'āl-i kabīḥası beyānındadır. Hāzret-i Mevlānā yine (8) Şems'den su'āl kılup eyitdi kim:

“Yā Şems-i Tebrīzī Hāzreti! Haber vir baña ki insānuñ (9) a'māl-i seyyi'esi ve ef'āl-i kabīḥası nedür?” diyicek Şems-i Tebrīzī Hāzreti cevāb (10) virüp eyitdi kim:

“Yā Mevlānā Hāzreti! Bilgil kim: İnsānuñ a'māl-i seyyi'e ve ef'āl-i kabīḥa (11) olsa nefsi ebeden Fir'āvun olup ıztırāb-ıla müte'ellim olur. Nitekim Bārī te'ālā (12) - 'azze ve cell- münāfıklar hakkında: **Yuḥıbbüne külle şayḥatin 'aleyhimü'l-'adüvv**¹⁷⁶ didi. Kaçan a'māl-i (13) şāliḥa ve ef'āl-i cemīle olsa nefsi ebeden sākine ve hādiye ve müsterīḥa olur. (14) Ve ancılayın aḥlākı cemīle ve mu'āmelesi ṭayyibe olsa nefsi ebeden göñüllerde maḥbūb (15) olur, 'avāyilden emīn olur. Ve kaçan ḥulķı yaramaz olsa ve ṭabī'atı vahşıyye-i sebu'ıyyet [55a] (1) üzre aña muşāḥıb olanlar ebeden zahmetde olurlar ve kendüsi (2) belāda ve meşakkatde olur. İ'tikād anuñ daḥı ḥükmi ancılayındur; zīrā ba'zısınuñ (3) nefsi mü'lem olur ve müteḥayyir ḳalup şükr[i] bırağur. Bu nesneye delīl: **Elem tera ennī müz selāşine ḥucceten, erūḥu ve ağdū dā'ime'l-ḥaserāt**¹⁷⁷ didüğü ḳavil-durur. İ'tikādı yaramaz olanlar (5) şol Rabbini Yehūdī viledi diyü i'tikād idenler gibidür ve “imām muḥālefetden ḥavf (6) itdi gizlendi” diyü i'tikād idenler gibi ve şol Bārī te'ālā İblīs ve anuñ (7) leşkerini kendüye 'adüvv olsun içün ḥalķ itdi diyü i'tikād idenler gibidür (8) ve şol Bārī te'ālā kāfirlere ve 'āşilere ca'üddur diyü i'tikād (9) idenler gibidür ve ba'zıları 'ālemüñ niżāmı yoḳdur diyü i'tikād ider ve anuñ (10) müdebbiri 'ālemüñ emrini terk eyledi; tā ki ba'zı nesne

¹⁷⁶ “Her sayhayı (gürültüyü) kendi üzerlerine (aleyhlerine) sanırlar. Onlar düşmandırlar”. Mūnāfikūn 4. (Ayette geçen “yahsebüne” kelimesi metinde “yuḥıbbüne” şeklinde yazılarak yanlış imla edilmiştir).

¹⁷⁷ “Görmedin mi benim otuz yıldan beri maddi ve manevi elde ettiğim her zaman hüsrandır”. Ebu's-Safā Salāhuddīn Halīl b. İzziddīn Aybeg b. Abdillāh Safedī, **el-Vāfi bi'l-Vefeyāt**, C. 14, Neşriyātü'l-İslāmiyye: 14/6, Tahkik: Sven Dederling, 1982, s. 14.

murādinuñ ve meşiyyetinuñ (11) hilāfı üzerine vākı' olsun didiler, ve ba'zılar Bārī te'ālā ğafūrdur ve raḥīmdür ve (12) ḥannāndur ve mennāndur ve kerīmdür ve ra'ūfdur ve vedūddur ve bārīdür ve iḥsān (13) idicidür melā'ikelere “ve kāfirleri ve ‘āşileri dutuñ bu otdan (14) ḥandeḳa atuñ” diyü emr eyler. Her bār kim dirler bir kömür olup ve kül olur, (15) girü anlara ruṭūbet ve ḳan i'āde eyler; tā kim ‘gıdā-yı ğayr-ı münḳaṭı' olup [55b] (1) dürlü dürlü. Ve ba'zılar ḳaçan ki insā[n] ölse nefsi bāṭıl olur dirler. Ve ba'zılar (2) cennet olınmaz; illā semāwāt ḥarāb olduḳdan şoñra olur dirler. Bu mişāllü i'tikādlar (3) nefsi müte'ellim kıılır. Ve ammā şol kimse kim ‘ālem birdür ve ḳādir ve cevād ve kerīm (4) bānisi vardur, ‘ālemüñ emrini niṣām-ı aḥsen üzerine muḥkem kııldı ve ḥalāyıḳuñ (5) tedbīrini tertīb eyledi, anda hīç ḥalel ḳomadı, aña hīç bir nesne maḥfī (6) degüldür dir.¹⁷⁸ Bārī te'ālānuñ maḥlūkātı birbirinden fark eylemez [dir], anuñ nefsi (7) ebeden hādiye ve sākinedür; ālāmdan ve re'y-i fāsideden ve evcā'dan ve i'tikādāt-ı (8) zāyıḡdan ve cehālet ḳulmetinden berī ve müsterīḥdür. Kendü daḥı rāḥatdur ve andan (9) ğayrı ḥalḳ daḥı rāḥatdur, hīç bir aḥad yaramazlık dilemez ve kendüyi ğayrınıñ (10) üzerine fāzıl bilmez ve ğayrıdan hīç bir ḥaḳ ṭaleb eylemez ve andan kimesneye ezā yitişmez. (11) Bu ḥulḳ ol mükerrrem ḳardaşlaruñ şifātlarıdır. Sen daḥı anlaruñ şoḫbetlerin (12) diler-iseñ ve anlaruñ yollarına yürimeḳ ḳaşdın ider-iseñ ve anlaruñ aḥlāḳı (13) birle ḥulḳlanmaḳ ister-iseñ anlaruñ ‘ilimlerine naḳar kıılasın ve sözlerini bilesin (14) ve meclislerine ḥāzır olasın ve anlaruñ kelāmıların işidesin ve risālelerin (15) okıyasın. Şāyed ki senüñ daḥı nefsüñ ğaflet uyḡusından uyana ve cehālet [56a] (1) ḳulmetinden ḳurtula ve saña başiret gözi açıla, ehlullah dirligi gibi dirilesin (2) şālih ḳullar-ıla bile olasın. Ve daḥı bilmek gerekdür ki ba'zı i'tikād şāḥibin (3) müte'ellim kıılır ve ba'zın feraḥ kıılır. Nitekim bundan evvel aşlı birle beyān itdük; (4) velīkin işbu ḥaḳīḳat sözini cān ḳulaḡı-y-ıla ğūş itmege, naşīḥat (5) dutup āḫirinde vaḳtı ḥoş itmege mürşid-i kāmile ve hādī-i sübüle iriş[en] (6) ‘āşık gerekdür.

Nazım:

[fa'ilātün fa'ilātün fa'ilün]

Ger dilerseñ raḥmeti ola mezīd

¹⁷⁸ Burada geçen ve “dir” (de-) kelimesi anlamsal olarak birkaç kelime sonra gelmelidir.

- 7 Hâk taleb kıl mürşide olgıl mürîd
Hem kim ister 'uqbâda Allâh ire
- 8 Hâk' a irenlerle otura tura
Hâk dileyen hâk bulur ere irer
- 9 Hâk' a tâlib olan er eri arar
Bulmasa mürşid-i kâmil bir mürîd
- 10 Hâk' a irmez olur ammâ ol mürîd
Her kim olur eyülerle hem-nişîn
- 11 Lâ-büd evvelde o olur pîş-în
Kaṭre kim baḥra irer 'ummân olur
- 12 Hem sadefde lû'lü-i mercân olur
Gül kil-ile maḥrem olsa bir nefes
- 13 Götürür başında_anı maḥbûb pes
San ki şemsüñ nûr[1] inse bir naẓar
- 14 Sürme_ider nûrı baṣar çün pür-hüner
Çünkü insân-ıla maḥrem olsa zâğ
- 15 Öğrenür âdem dilin yokdur nizâ'
Gökden encüm toprağa itse naẓar
- [56b] 1 Ma'den içre düreye la'l ü güher
Şemse şebnem irse gökde nûr olur
- 2 Hâr u ḥâşâk alasından dūr olur
Şem' çünkü ola fedâ nâr pes
- 3 Zülmeti gidüp olur envâr pes
Loḳma ki âdem yise hoş ḳan olur
- 4 Pes ḥayât-_1 ebed bulup ol cân olur

- Ehl-i Hakk'la dāyim ol ki hem-nefes
- 5 Kurb-ı Hakk'a tā bulasın dest-res
- Küllü şey'in yerci'ü¹⁷⁹ dan ol habîr
- 6 Aşluña kavuş olup 'uqbāda bir
- Ehl-i Hakk'la olur-iseñ hem-nişîn
- 7 Hakk'ı hak bil olma saşın hod-bîn
- Ādemînüñ sîretin dut ki hümām
- 8 Dār-ı 'uqbā[d]a idinesin sen maḳām
- Dutma hayvān hūyın olur bed-şıfat
- 9 Cehd idüben ol melā'ik ma'rifet
- İnsüñ evveli bilürseñ sen melek
- 10 Olısar cevlengehüñ 'arş-ı felek
- Nuşhını Firdevsî'nüñ dut cān-ıla
- 11 Tā ki rūhuñ şād ola imān-ıla

El-faşlü's-sādisü ve'l-ısrün (12) i'tikād-ı mü'min ve i'timād-ı muḳallid beyânındadır. Hâzret-i Mevlânâ yine Şems-i Tebrîzî'den (13) su'âl kılup eyitdi ki: “Haber vir baña ki, yâ Şems-i Tebrîzî Hâzreti -'aleyhi'r-rahmetü-¹⁸⁰ (14) eyitdi ki: “Yâ Mevlânâ Hâzreti! Bilgil kim: Ba'zı i'tikād şâhibini müte'ellim kılur (15) ve ba'zını feraḥ kılur. Nitekim bundan evvel beyân eyledük; lîkin bir meşel [57a] (1) darb idelüm; tā kim ol zıkr olınan nesne ma'lûm ola ki: Zamān-ı (2) ḳadîmde ehl-i 'ilimden bir kişi var-ıdı, mütedeyyin kişi idi, anuñ bir (3) oğlu var-ıdı içküden ḥālî olmaz-ıdı, atası anuñ ef'ālını kerîh (4) görür-idi. Bir gün eyitdi:

¹⁷⁹ “Herşey (aslına) döner” (Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, **Mirkâtü'l-Mefâtih Şerh-i Mişkâtü'l-Mesâbih**, Dâru İhyâi't-Türâs, Kahire: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, [t.y.], C. 7, s. 2936). Bu söz hadis olarak bilinmektedir.

¹⁸⁰ Burada bir satır atlaması yapıldığı bellidir; çünkü diğer bölümlerde olduğu gibi bu ifadenin hemen akabinde soru sorulması gerekirken “eyitdi” kelimesine geçilmiştir.

“Yâ oğul! İşbu nesneden yığılan saña mālumuñ (5) nısfını vireyim ve hem senüñ-içün bir ev yapayım ve bir ni’metlü kişinüñ kızın dahı alup (6) cemî-i havâyicüñ göreyim. Pes ol evde hatūnuñ-ıla tena’um eyleyüp ‘ömür sür. Oğlı (7) eyitdi: “Andan garaž nedür?”. Atası eyitdi: “Hayr-ıla dirilmek ve mesrūr olup (8) feraḥ olmaḳdur”. Oğlı eyitdi:

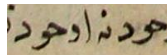
“Kaçan ki içem, serḥoş olam. Şol miḳdār feraḥ olam (9) ki Kisrā mülk[i] benümdür diyü zann iderem. Kendüzümi şöyle büyük bilürem ki (10) fıl qatumda bir serçe bigi görürem”. Atası eyitdi:

“Ne’am; lîkin ayılduğuñ vaḳit bilürsin kim (11) zannuñ ve ḥayālüñ fāsiddür”. Oğlı eyitdi:

“Şāniyen niye içerem serḥoş oluram, ol ki (12) ḥālümü görübilürem” didi.

Pes cesedden müfāraḳat itdükden soñra beḳāsın (13) taṣavvur idenlerüñ kıyāsı buncılayındur; zīrā bilürler ki garaž ḥayāt-ı dünyāvī (14) degüldür; illā ki lezzet ve feraḥ ve sürürdur, (.....)¹⁸¹ nefislerine öldükden soñra (15) ḥāşıl-durur. Nitekim Allāh te’ālā buyurur: **Ve tercüne¹⁸² minallāhi mā lā yercüne ba’de’l-mevt¹⁸³** [57b] (1) didi. Mevt ḥod nefis cesedinden müfāraḳat itdükden ḡayrı nesne degüldür; (2) eyle olsa anlaruñ dünyādaki lezzātlarından nesne naḳş eylemez. Ve ammā nefis fānīdür (3) diyü i’tikād idenlerüñ andan ḥālī degül kim sa’idlerden olalar yāḥūd şaḳīlerden (4) olalar. Eger sa’idlerden-ise bu i’tikād, idenlerüñ nefisini münfa’il kıılır; zīrā her bār kim (5) ölüp fānī olmaḳlığı fikr eyler, dirliği anuñ üzerine menfez olur ve nefis maḥzūn (6) olur, dünyādaki lezzet naḳş olur; zīrā ol lezzet gidüp fānī olduḡın (7) bilürler, anuñ üzerine i’tikād eylerler. Ve eger ol nefis fānīdür diyü i’tikād (8) idenler eşḳıyādan olurlar-ısa ‘ömürleri olduḡınca ḥüzn-ile vü ḡamḡin-ile dirilürler, (9) āḥir ḥasret-ile vü muşḫbet-ile ölürler. Ve bilgil kim: Re’y-i fāsıde ve i’tikādāt-ı reddiyye (10) kim nefis münfa’il ḳalır ve i’tikād idiciyi incidür, çokdur anı saymaḳlığa (11) ḳādir olamaz; lîkin ma’lūmuñuzdur ki i’tikād neydüḡin şaḥīḥ bildürdük. (12) Pes gerekdür ki anuñ-ıla temessük olına ve ḡayrısından ictināb ideler;

¹⁸¹ Burada geçen ibare okunamamıştır.

¹⁸² Âyette geçen “ve tercüne” kelimesi metinde “ve yercüne” şeklinde yazılarak yanlış imla edilmiştir.

Ayrıca âyetin sonunda da “ba’de’l-mevt” ibaresi yer almamaktadır.

¹⁸³ “Üstelik siz Allah’tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz.” Nisa 104.

zīrā ki (13) mü'min ve muḥakkiḳ olanlaruñ şıfatlarını ve i'tikādlarını ve 'ulūmlarını ve ḥāllerinüñ (14) keyfiyyetlerini bildürdük.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

15 Nāşihuñ nuşhın dutan kāmīl olur

'İlm-ile iden 'amel fāzıl olur

[58a] 1 Kendü nefsüñ bilüp okı **men 'aref**¹⁸⁴

'Ömrüñ itme yok yire zāyi' telef

2 Ger bulırsañ işbu esrāra zuhūr

Göñlüñ içre rüşen ola_Allāh nūr

3 Dut sözümlüp burada maḥv-ı zāt

Qalmaya sende beşerlikden şıfāt

4 Kendülikden kendüñ iderseñ fenā

Ol fenā çün bulasın Ḥaḳ'dan beḳā

5 Ḥaḳḳ'a isterseñ bulasın sen vüşül

Varlıguñı terk idüben pāk ol

6 Şem' fānī olmasa olmaya nūr

Göge şebnem maḥv olup bula zuhūr

7 Dānelikden çıkmayınca dāne hem

Lāle sünbül olmaya vü bīş ü kem

8 Toḥm şüret terk idüp olur şemer

Qatre şulıḳdan çıkup olur dürer

9 Nuṭfe çünkim şüretin terkin urur

¹⁸⁴ Bu hadis için bk. Dipnot 110.

Gör Muşavvir aña ne şüret virür

10 Ehl-i Hakk'ıñ remzini aña tamām

Tā olasin 'ālem içre neng ü nām

(11) El-faşlü's-sābi'u ve'l-'iştirün, Şāni'ıñ şun'ı (12) ve 'ālemüñ emr u nızāmı beyānındadır. Hāzret-i Mevlānā Şems-i Tebrīzī'den yine su'āl (13) kılup eyitdi ki: “Yā Şems-i Tebrīzī ve iy 'ālīm ve fāzıl ve 'azīz! Haber vir baña Şāni'ıñ şun'ı (14) ve 'ālemüñ emr u nızāmı ne nesnedür? Söylegil işidelüm, anuñ-ıla müşerref olup hoş- (15)-dil olalum” diyicek Şems-i Tebrīzī Hāzreti dañı -rahmeten vāsi'aten- cevāb virüp eyitdi ki: **[58b]**

(1) “Yā Mevlānā! Bilgil kim anuñ beyānı budur ki: İnsān-ı 'āqıl eydür kim: (2) “'Ālemün qadīm bir hākīm ve 'ālīm ve rahīm ve cevād ve kerīm şāni'i vardır. (3) 'Ālemüñ emrini nızām-ı muhkem üzerine tertīb eylemişdür ve 'ālemüñ (4) umūrlarından bir nesne aña maḥfī degüldür, küll[ī]sini bilür ve cemī'inüñ (5) müdürdür, ferden ve ferden her birisini lāyık olduğı miqdār tedbīr eylemişdür, (6) cemī'-i maḥlūqātuñ hükmi anuñ qatında insān-ı vāḥid ve ḥayvān-ı vāḥid gibidür (7) ve melā'ikelerinüñ kuvāsi semāvāta ve eflāke sirāyet eyledüğü gibidür” i'tikād (8) eyle[r]. Bu bir mücmel sözdür. Eger kim tamām tafşıl birle şerḥ ider-isek söz tavīl (9) olup ḥadden çıkar. Pes biz muhtaşar söyledük müte'allimlere ve mübtedīlere. Ve nazar-ı (10) 'ilme eyle gerekdür ki evvel emirden aña müşādere kıllalar, fikirlerin aña müteveccih (11) kıllalar; zīrā anuñ şānı 'azīmdür. Nitekim sāyir 'ulūma müşādere kıllup (12) ta'līm iderler, andan anuñ ḥaḳīqati anlara zāhir olur ve şıḥḥati ma'lūm (13) olur. Ve bilgil ki: Mübtedīlerüñ ġaraźları her şānā'atüñ evvelinde ol (14) şānā'at bilmezdin öñ taḳlīd birle anuñ aşlın taḥḳīk itmek-durur. (15) Ol sebebden ol şānā'at ma'lūm olmaz; illā andan baḥş idüp ve anı **[59a]** (1) keşf itdükden soñra ma'lum olur. Bilgil kim: Taḥḳīk ehl[i] her şānā'atde (2) taḳlīde rāzī olmazlar; zīrā anuñ ḥaḳīqat[in]den baḥş itmek ve bürhān-ı yaḳīn (3) birle keşf itmek anlara mümkündür. Ve ancılayın enbiyā kitāblarına ikrār (4) idenlere eyle gerekdür ki oğlancuqlar gibi ve nisālar gibi taḳlīde rāzī (5) olmayalar; belkim andan baḥş itmek ve esrār keşf itmek

anlarnı üzerine (6) vâcibdür; zirâ enbiyâların ve enbiyâyı¹⁸⁵ viribiyenün cennetün meḥâsinini vaşf (7) itdüklerinden ve ehlinün tena“umın beyân itdüklerinden ğaražları hemân dil-ile (8) ikrâr itmek ve bilâ-taḥkîk i’tikâd eylemek degüldür; belki ğaražları anuñ (9) ḥaḳîkatini bilüp taşavvur kılmakdur; tâ kim aña râğıb olalar ve anı taleb (10) eyleyeler; zîrâ nefis bilmedügi nesneyi taleb eylemez ve taḥkîk itmedügi nesneye (11) râğıb olmaz, ğâyib nesne taşavvur olmaz; illâ ‘alâ vechi’l-belîğ anı vaşf (12) itmeklik birle olur. Ol sebebden Bārī te’ālâ cinānuñ meḥâsinini (13) ve ehlinün tena“umını Qur’ân içinde evşâf-ı cismānī birle çok vaşıf (14) kıldı. Nitekim Bārī te’ālâ: ‘Alâ sürurin mevzūnetin.¹⁸⁶ Mütteki’ne ‘aleyhā (15) mütekābilin. Yeṭṭufū ‘aleyhim vildānün muḥalledün. Bi-ekvābin ve ebārīka [59b] (1) ve ke’sin min ma’in. Lā yuşşadde’üne ‘anhā ve lā yünzifün. Ve fākihedin (2) mimmā yeteḥayyerün. Ve laḥmi ṭayrin mimmā yeştehün. Ve ḥūrun ‘in. Ke-emşālī’l- (3)-lū’lū’l-meknūn¹⁸⁷ didi ve daḥı: Fī sidrin maḥḍūd. Ve ṭalḥin menḍūd. (4) Ve zıllin memdūd. Ve mā’in meskūb. Ve fākihedin keşīratin lā maḳṭū’atin ve (5) lā memnū’atin ve fūruşin merfū’atin¹⁸⁸ didi. Ve niçe bu âyetlere beñzer daḥı ve (6) târeten evşâf-ı rûḥāniyye birle vaşıf kıldı; meşelâ: Fī maḳ’adi şıdkın (7) ‘inde melīkin muḳtedir¹⁸⁹ didügi ḳavil gibi daḥı: Felâ-ta’lemū nefşün mā uḥfiye (8) lehūm min ḳurrati a’yunin cezā’en bimā kânū ya’melūn¹⁹⁰ didügi gibi daḥı: Fīhā mā (9) teşteḥīhi’l¹⁹¹-enfūsü ve telezzū’l-a’yuni ve entüm¹⁹² ḥālidūn¹⁹³ didügi gibi daḥı: (10) Vücūhün yevme’izin nāzīratün ilâ Rabbiḥā nāzīrah¹⁹⁴ didügi gibi târeten rûḥāniyye (11) ile cismānī ortasında olan evşâf birle

¹⁸⁵ Yazmada kelime **و انبياء** “enbiyaları” şeklinde imla edilmiştir.

¹⁸⁶ Âyette geçen “mevzūnetin” kelimesi metinde “mevzū’atin” şeklinde yazılarak yanlış imla edilmiştir.

¹⁸⁷ “Onlar, karşılıklı yaslanmış vaziyette mücevheratla işlenmiş tahtlar üzerindedirler. Ebediyen genç kalan uşaklar, onların etrafında; içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları, cennet pınarından doldurulmuş sürahileri, ibrikleri ve kadehleri, beğendikleri meyveleri ve arzu ettikleri kuş etlerini dolaştırırlar. Onlar için saklı inciler gibi, iri gözlü huriler de vardır.” Vâkıa 15-23.

¹⁸⁸ “(Onlar), dikensiz sidir ağaçları ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altında, yayılmış sürekli bir gölgede, çağlayan bir su başında, tükenmeyen ve yasaklanmayan çok çeşitli meyveler içinde ve yüksek döşekler üzerindedirler.” Vâkıa 28-34.

¹⁸⁹ “Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.” Kamer 55.

¹⁹⁰ “Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.” Secde 17.

¹⁹¹ Âyette geçen “teşteḥīhi” kelimesi metinde “yeşteḥī” şeklinde imla edilmiştir.

¹⁹² Âyette “entüm” kelimesinden sonra “fīhā” ibaresi geçmektedir. Fakat bu ibare metinde geçmemektedir

¹⁹³ “Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı herşey oradadır. Siz orada ebedî olarak kalacaksınız.” Zuhuf 71.

¹⁹⁴ “O gün birtakım yüzler aydıdır. Rablerine bakarlar.” Kıyâme 22-23.

vaşf eyledi. Nitekim: (12) **Meşelü'l-cenneti'lleti vu'ide'l-müttekün. Fihā enhārun min mā'in ğayri āsin ve enhārun** (13) **min lebinin lem yetegayyer ta'mühu ve enhārun min hamrin lezzetin li's-şāribin. Ve enhārun min 'aselin** (14) **muşaffā ve lehüm fihā min külli's-şemerāti**¹⁹⁵ didüğümüz sen(?) 'alā sebīli'n-nisbiyye **meşelü'l-cenneti**¹⁹⁶ didi; tā kim anı taşavvur itmek fehme qarīb ola; zīrā anı haqīkat üzerine vaşif **[60a]** (1) kılmağdan vaşif kâşır-durur, her tā'ife anı 'aql yitişdügi kadar bilür; zīrā (2) enbiyālaruñ da'v[1] havāşşa vü 'avāma 'amdür. Hāl budur: Mesīh -'aleyhi's-selām- (3) cennet ve cennet ehlinüñ ni'metlerini evşāf-ı ğayr-ı cismānī birle vaşf eyledi, (4) havāriyyūnlara vaşiiyet idüp eyitdi: **İzā fe'altüm mā kulte tekünü ma'ie ğaden** (5) **fi melekūti 'inde ebī ve ebiküm**, ya'nī “kaçan ben[üm] didüğüm nesneyi siz esleñüz, (6) yarın melekūt-ı semāvātda benüm ebüm ve sizüñ ebüñüz katında benüm-ile bile (7) olası ve melā'ikeler 'arşuñ havlinde Bārī te'ālāya tesbīh idüp (8) taqđīs iderler, siz dağı añlasız, ser-be-ser cemī-i lezzetler birle anda mütelezziż olası”. (9) Mesīh tasrih eyledi, rumüz söylemedi; zīrā hitāb-ı tevriyet ve kütüb-i enbiyā (10) ve kütüb-i felāsife tehziḅ eyledügi kavim birle-y-idi, anlar cennetüñ kabūlüne (11) yaraqlanmışlar ve musavvirāne tehziḅ olınmışlar-ıdı. Ve ammā Muḥammed -'aleyhi's-şalātü (12) ve's-selām- ümmī kavme ve beriiye ehline ve 'ulüm-ıla murtażā olmayanlar[a] ve haşr u (13) neşre ikrār kılmayanlar[a] ve dünyā mülklerinüñ ni'metin bilmeyenlere virinilmişdür. Fużalā kim (14) semāvāt ni'metlerin bilmekler-ile [tekrīm olınmışlardur ve] semāvāt ehli kim āḫiret begleridür ve cinān (15) ehli-durur; ol sebebden kitābında cinān ehlinüñ evşāfını vaşf-ı cismān-ıla **[60b]** (1) vaşf eyledi; tā kim kavmi fehmi itmege yaqīn ola ve taşavvur itmege (2) āsān ola ve nefisler aña rāğīb ola. Biz ekşer-i baḫşümüzi kütüb-i ilāhiyyenüñ (3) esrārından kılduk ve risālemizüñ ekşerini tenzīlāt-ı nebevīnüñ tefsīrinde (4) kılduk ve ekşer-i keşfümüzi mevzū'āt-ı nāmūsunuñ rumūzlarında kılduk; (5) zīrā hitābumuz ve mükālememüz şol kavm-iledür kim 'ulemā aḫyār-dururlar, riyāzāt ve (6) felsefiyye birle mü'eddeb-dururlar ve kütüb-i semāvīnüñ esrārına muḫırrdurlar. (7) Ve eger sen anlaruñ birisi olur-ısañ bir fāzıl kavmüñ şoḫbetine gel kim eyle (8) kavim kim 'ulemā-dururlar ve

¹⁹⁵ “Allah’a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır.” Muhammed 15.

¹⁹⁶ “O cennetin örneği” ifadesi Kur’ân’da Ra’d suresinin 35. ve Muhammed Suresinin 15. âyetinin başında yer almaktadır.

aşdıķā-dururlar, ‘ilimleri felsefiyye ve re’yleri nebeviyye (9) ve sīretleri melekiyye ve lezzetleri rūḥāniyye ve himmetleri ilāhiyye-durur. (10) İḥvānū’ş-şeyāṭīn-ile şoḥbet kılmaklığı terk eyle; zīrā anlar seni dilemez; illā ki (11) cerr-i menfa’at-içün dilerler. Şol mü’mınlerden ol ki ba’zılar ba’zılarının dostlarıdır, (12) ma’rūf-ıla emr iderler münkerden nehy iderler; tā kim şol kullarından Allāh te’ālā anları: (13) **İnne ‘ibādī leyse leke ‘aleyhim sulṭān**¹⁹⁷ didügi ḳavıl-ıla işāret eyledi, **el-aḥillā’ü** (14) **yevme’izin ba’zuhüm li-ba’zin [‘adüvvün] ille’l-müttakīn**¹⁹⁸ didügi ḳavıl birle medḥ eyledi.

Naẓım:

[fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün]

- 15 Kāmil ol ki emr u nehyi gözleye
Ehl-i tevḥīd izini ol izleye
- [61a] 1 Kim muḳallid nef’i ġāyet az-durur
Nefs telbīs-ile yoldan azdurur
- 2 Ne cihānuñ ḥalkına_olğıl hem-nefes
Ne zamānuñ mālına ḳılğıl heves
- 3 Çün cihānuñ aslı ḥāk ü bād ola
Āb u āteş içre ne bünyād ola
- 4 Gerçi ‘unşur aşlı-durur kāyināt
Nüh felek ābā bulardur ümmehāt
- 5 Her ne kim ezdāddan terkīb olur
Çār ‘unsurdan kim ol tertīb olur
- 6 Gerçi bulur i’tidāl-ile ḳarār
Līki bāḳī ḳalmaz āḥir pāyidār

¹⁹⁷ “Şüphesiz (gerçek) kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin olmayacaktır.” İsrâ 65.

¹⁹⁸ “O gün Allah’a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar.” Zuhuruf 67.

- 7 Kim olunca ara yirden i'tidāl¹⁹⁹
İttişāli olmaz olur infişāl
- 8 Bu fenāyı terk idüp iste beķā
İrişesin tā ki Hakk'a yā fetā
- 9 Var-iken Firdevs cennet cāvizān
Fānī mülke virme göñül yār-ı cān
- 10 Çünkü 'ömrüñ aşsısı yok oldu az
Dünya-y-içün niye gerek hırş u āz
- 11 Dut ki olduñ şāh sulţān Bāyezīd
Aşsı ne çüñkim olursun nā-bedīd
- 12 Dutalım olduñ Muḥammed Ḥān Murād
Nef'i ne bākī degül kevn ü fesād
- 13 Dünyada 'uķbā için eyle 'amel
Tā saña raḥmet kıla 'azze vü cel
- 14 Çün koyuban gidilürmiş mülk ü māl
Pes gerek ki terk ide şāhib-kemāl

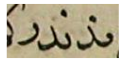
(15) El-faşlü's-şāminü ve'l-ışrūn: Nefis lezzetinden ve elem[in]den soñra [61b] (1) bulup müfāraķat itdügi nesneler beyānındadır. Ḥāzret-i Mevlānā (2) yine su'āl kılup eyitdi ki:

“Yā Şems-i Tebrīzī ve iy kāmīl ve fāzıl ve (3) 'azīz! Haber vir baña ki nefis lezzetinden ve elem[in]den müfāraķat itdüğinden soñra (4) bulduğı ne nesne söyle

¹⁹⁹ Beytin bu mısrasında anlamsal bir zıtlık bulunmaktadır; zira önceki beyitlerde dört unsurun dengede durmasıyla varlıkların devamlılığının mümkün olduğu anlatılmıştı. Burada ise “itidal olunca denge bozulup dağılırlar” şeklinde yanlış bir ifade söz konusudur. Bu yanlışlık metnin günümüz Türkçesine çeviri kısmında, ayrıca belirtilmeksizin düzeltilerek aktarılmıştır.

diñleyelüm, ma'nāsına muṭṭalī' olup ma'rifetden (5) nesne añlayalum” diyicek Şems-i Tebrīzī Ḥazreti daḥı cevāb virüp eyitdi kim:

(6) “Yā Mevlānā Ḥazreti! Bilgil ki: ‘Āqıl kişi nāmūsuñ evāmırını ve nevāhisini, va’dini (7) ve va’idini ve zecirlerini işitdi-y-ise, ḥāl bu olsa ki ḥudūdı birle ‘amel kılmasa, (8) yāḥūd ‘ilm-i felsefeyi işitse, vācibātın eylemekden i’rāz eylese, işlemese, (9) nefis emrini terk eylese, cesedden müfāraḳat eylemezdin öñdin nefis meşāliḥine (10) nazar eylemekden i’rāz eylese, ekṣer-i ‘ināyetini bu cesedüñ ıslāḥına şarf (11) eylese, himmetini anuñ terbiyyetine kılssa, gicede vü gündüzde me’kūlāta ve meşrübāta (12) ve libāsa ve merkebe ve meskene vü māl cem’ine ve dünyā zīnetlerine meşḡūl olsa (13) ve cismānī şehvetlere müstaḡraḳ olsa ve cirmānī lezzetlere ṭalsa, ḡayrı (14) nesne zıkr eylese ve dünyāda muḥalled ḳalmaḳlıḡı temennī kılssa, daḥı bunda (15) ebedī bilür-ise heyyā lā heyyā ölinceye deḡin ‘ömrini fānī eylese, andan aña [62a] (1) ölüm gelse, nefsi bilā-cesed bāḳī ḳalsa, ālātı bī’l-küllıyye gitse ol vaḳit (2) anuñ ḥālī şol kişi gibidür kim, gözleri görmez olup ve ḳulaḳları işitmez olup (3) ve dili söylemez ve elleri ḳurıyup ve ayakları kesilüp ḥor ḥaḳīr aḥıbbāsı (4) vü aşdıḳāsı vü iḥvānları terkini urmuş olur ve ḳonşılarında ayrılmış (5) ve düşmenleri zafer bulmuş ve ḥasūdları şamata ḳılmış, cesedinde rūḥından (6) ḡayrı nesne ḳalmamış, rūḥı daḥı ‘azāb çeker, ne diridür²⁰⁰ kim dirliğinden lezzet (7) bula ve ne ölüdür kim ‘azābdan emīn ola. Nitekim Allāh te’ālā: **Lā yemūtü** (8) **fīḥā ve lā yaḥyā**²⁰¹ didi. Ol vaḳit nefis ol fevt itdüḡi nesneleri sebebinden (9) melūllük çeküp maḥzūn olur, temennī idüp eydür: **Yā leytenā nūraddü ve lā** (10) **nūkezzıbe bi-āyāti Rabbınā**²⁰² der. Daḥı eydür kim: **Fe-hel lenā min şüfe’ā’i** (11) **fe-yeşfe’ü**²⁰³ **lenā ev nūraddü fe-na’male ḡayra’llezī künnā na’mel**²⁰⁴ der. Bārī te’ālā eydür kim: (12) **Ve lev ruddü [le’ādü] limā nūhū ‘anhu**²⁰⁵ der; ol vaḳit ḥasret-ile ve nedāmet-ile körlükde (13) ve cehāletde felek-i ḳamer taḥtında, cisim ḳa’rında ve heyūlā baḥrinde bāḳī ḳalur, (14) iḥvān-ı şeyāṭından olur. Nitekim Bārī te’ālā: **Küllemā**

²⁰⁰ Yazmada kelime “nedendür” şeklinde yanlış imla edilmiştir

²⁰¹ “Orada ne ölür (kurtulur), ne de (rahat bir hayat) yaşar” A’lâ 13.

²⁰² “Ah keşke dünyaya döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak.” En’am 27.

²⁰³ Yazmada “fe-yeşfe’üne” şeklinde imla edilmiştir.

²⁰⁴ “Şimdi bizim için şefaathiler var mı ki bize şefaath etseler veya (dünyaya) döndürülsek de yaptıklarımızdan başkalarını yapsak.” A’raf 53.

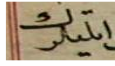
²⁰⁵ “Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine ysaklanan şeylere yine döneceklerdi.” En’am 28.

deḥalet ümmetün le'anet uḥteḥā²⁰⁶ didi, andan yiryüzindeki ḥalka vesvese kıllurlar, anları azdurur, [62b] (1) ḍallīn ve muḍillīnden olur. Nitekim Bārī te'ālā: **Fe-kübkibū finā hümū'l-'ādūn**. (2) **Ve cünūde İblīse ecme'ün**²⁰⁷ didi. Ve bilgil kim: Ol nefisler bi'l-ḳuvve şeyātīndür, (3) kaçan cesedinden müfāraḳat eylese bi'l-fi'l şeytān olur. Nitekim ḥayırlu (4) nefisler bi'l-ḳuvve melā'ike-dururlar, kaçan cesedinden müfāraḳat eylese bi'l-fi'l melā'ike (5) olur. Nitekim şıfātü'l-mü'minīn[i] bundan evvel ki beyān eyledük mü'min-i muvaḥḥid (6) şıfatını ve muḳallidīn-i dīn sīretini aşı birle şerḥ eyledük. Pes bu bi'l-ḳuvve (7) şeytānī olan nefisler fi'le çıḳmağ-ıçındür. Nitekim Bārī te'ālā buyurur: (8) **Şeyātine'l-insi ve'l-cinni yūḥī ba'zuhūm ilā ba'zin zuḥrufe'l-ḳavli**.²⁰⁸ İns şeyātīn[i] (9) şol şırrır olup cesede mūnis olan nefislerdür ve cin şeyātīn[i] şol (10) cesedden müfāriḳ olan şırrır nefislerdür, gözden ğāyib olmışlardır. (11) Ol müfāraḳat eyleyen nefislerüñ bu cesedinde olan nefisler-ile mişli şol şarāba (12) vü ṭa'āma iştihā[s]ı ḳavī olup; lākin ḳuvvet-i ḥāzimesi za'ıf olup (13) siñürmeyenler gibidür. Ol ṭa'ām ārzū ider; lākin yimez. Himmeti ile olur kim (14) ṭa'ām yiyenler ve anı görenlere nazar eyleye kim ārzūsı şehvetinden (15) emīn ola. Ve şol kimse gibidür kim ālāt za'ıf oldu fi'l işleyemez; anuñ [63a] (1) himmeti şol işleyenleri görmeklige ile olur; tā kim ṭabī'atı ḳavī ola, āleti ḳıvām (2) bula. Ol müfāraḳat eyleyen nefisüñ ḥükmi ancılayındur; zīrā anuñ āleti yokdur, (3) tā kim lezzāt-ı maḥsūs birle kendü cinsi oğlanlar ne vesvese kıllur, tā kim (4) anları ḳandıra. Anlar ol lezzāt-ı cismāniyye [ile] ḥāşıl olan fi'lleri āletlerüñ²⁰⁹ (5) biri-y-ile işleyeler, anlar işledüğinden bu lezzet bile ol şırrır (6) nefislerüñ cesedden müfāraḳat itdükden soñra ḥükmi ancılayındur. Ol (7) kendü cinsini şırrır nefislerine müte'allıḳ olur. Anlar kıtāle ve ḥuşūmāta (8) ve 'adāvete vesvese eyler. Bu nesneye Bārī te'ālā: **Mīn şerri'l-vesvāsi'l-ḥannās**. (9) **Ellezī yüvesvisü fi şudūri'n-nās**²¹⁰ didügi ḳavil birle işāret eyledi. (10) Me'ād emrini bilmeyenlerüñ ve öldükden soñrağı nesnelerden ğāfil olanlaruñ (11) ḥükmi daḡı ancılayındur. Nitekim Bārī te'ālā: **Ve mīn verā'ihim**

²⁰⁶ "Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) yoldaşına lanet eder." A'raf 38.

²⁰⁷ "Artık onlar ve o azgımlar ile İblis'in askerleri hepsi birden tepetaklak oraya atılırlar." Şuarā 94-95. "Ecme'ün" kelimesi "ecme'in" şeklinde imla edilmiştir.

²⁰⁸ "(İşte biz, böylece her peygambere) insan ve cin şeytanlarını düşman ettik; bazısı bazısına yaldızlı sözler söyleyerek aldattır." En'am 112.

²⁰⁹ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

²¹⁰ "Gizlice vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine sığınırım." Nas 4-5.

berzeḥun (12) **ilā yevmi yüb'aşūn**²¹¹ didi. Nitekim bundan aḳdem beyān itmişüz şerlü (13) nefislere cesedlerden müfāraḳat itdükden soñra yitişen elemeleri beyān (14) eyledük. Velī yā Ḥazret-i Mevlānā! Dilerüz kim ḥayırlu nefisler cesedlerinden (15) müfāraḳat itdükden soñra bulduḳları lezzet-i rūḥānīleri daḫı **[63b]** (1) beyān idelüm. Egerçi kim ḥaḳīḳat-ile Allāh te'ālā bilür, velī ehlullāhdan (2) istimā' itdügümüz budur ki eydürler kim: Lezzet-i rūḥānī kim ḥayırlu (3) nefisler anı öldükden soñra bilür, vaşf eyleyenlere anı vaşif kılmāḳdan ḳāşır-dururlar (4) ve anı bilmeklige beşerüñ fehmi yitişmez; zīrā ebediyye vü sermediyye vü rūḥāniyyedür. (5) Nitekim Allāh te'ālā: **Felā-ta'lemü nefşün mā uḥfiye lehüm min ḳurrati a'yünün cezā'en** (6) **bimā kānū ya'melūn**²¹² didi; lākin dilerüz kim anuñ ba'zını beyān idevüz mümkin (7) olduḡı miḳdār aña işāret ve himmet birle işāret idevüz. Anuñ-içün (8) mişāller ḍarb eyleyevüz; tā kim fikr idiciler fehm itmege ḳarīb ola. Zıkr olındı (9) kim: Meger pādīşā[h] oḡlanlarından bir zarīf gökçek yüzlü yigit var-ıdı, (10) bināsı tamām kāmil şūret ve cemīl aḥlāk ve 'ādil sīret idi. Bir pādīşāhuñ (11) kızına 'aşıḳ oldu, meleklerle lāyık armağanlar ve başlıklar giyindürüp (12) kızını dileyüp aldı. Çok zamān 'izzet ü salṭanat ve lezzet birle anuñ-ıla (13) dirildi, ḥavādiş-i rüzigārdan emīn-idi. Andan soñra dehr ikisini bir- (14)-birinden cüdā kıldı, ḥātūn ölüp yigit ḳaldı. Üzerine düşmen (15) geldi, aña ḡālib olup memleketinden çıkardı. Yigit var-ıdı ḡarīblik **[64a]** (1) yirlere düşdi, daḫı yohsul olup zelīl oldu, pīrlik daḫı (2) yitişdi, şayru daḫı oldu, bedenünün ḳuvveti gidüp za'īf oldu, (3) gözünün nūrı gitdi, ḳulaḡı daḫı işitmez oldu, açlıkda vü 'uryānlıkda (4) ḳaldı, ölümünü temennā kıldı. Bir gün bir vīrāneye vardı, bir mezbele (5) üzerinde yatdı uyudu. Düşinde gördi ki: Evvelki ḥālinde girü (6) yigit olmuş, beglikde vü salṭanatda memleketi içinde hükmi cārī ol ölen (7) ḥātūn daḫı diri olmuş, yanında anı ḳoçar. Evvelki ḥālindeki gibi ikisi (8) bir serīr üzerinde otururlar. Serīrlerini yil her ḳande dilerler-ise (9) götürür. Ol bulduḡı lezzetüñ sürūrından ve ferāḡlıḡından muḡtarib (10) olup uyandı. Kendüyi gördi kim: Ol ḥarāblikda ve ol mezbeleda (11) ve kelbler dört yanında yatduḡı yerde anı yiyleşürler. Ol düşinde (12) gördüḡi ḥāl-ıla ol uyandüḡi ḥālūñ arasında ne ḳadar fark var-ısa, (13)

²¹¹ “Ve onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.” Mü'minūn 100.

²¹² “Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.” Secde 17.

hayırlı nefislerüñ cesedde olduğı-y-ıla ve cesedden müfāraķat (14) olduğı arasında ol ķadar fark var.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 15 Farķ bu kim aşlı birle oldu şerħ
Rāstı dindi kızb oldu ķat' u tarħ
- [64b] 1 Ger bu sırr-ı Hāķķ'a bulduñsa vuķūf
Bu hāķīķat-ı 'ilmle olduñ feylesūf
- 2 Sırr-ı Hāķķ'ı itmek oldur istimā'
Varlığından kendü kıla el-vedā'
- 3 Hāķķ'a irmek isteyen t̄alib hemān
Ol beķā çün varlığın eyle [ziyān]
- 4 Bāl ü perrin itmese pervāne terk
Bulmaya şem'ıye vuşlat ol gerek
- 5 Cismi vīrān içre cān ma'mūr olur
Şem' oda yansa teni pūr-nūr olur
- 6 Mā' ü menle gitmese senden şifāt
Saña rūşen olmaya bu keşf-i zāt
- 7 Varlığın dildārına kim virmeye
'Āşık ol ma'şūkına hīç irmeye
- 8 Bu söze hūccet yiter da'vā[yı] ķo
Len tenālū'l-birra hattā tünfiķū²¹³
- 9 Mā' ü menden geķ ki Hāķķ'ı bulasın

²¹³ “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolında harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.” Āl-i İmran 92.

Kurb-ı Hakk'a irişüp hâş olasın

(10) El-faşlü't-tâsi'u ve'l-ısrûn: Fî beyân-ı ta'alluķi- (11)-'r-rûh bi'l-beden ve fevâ'idihâ. Çünkim ol kâmil ü fâzıl u şeyh-i 'azîz zıkr olan (12) ma'ârif[i] takrîr kıldı-y-ısa, çün dürr-i dil-âvîz nâ-gehân bu sebze-püş yüzi (13) nûrlu pîr-i 'azîz, dilinde du'â, elinde 'aşâ içerü girdi, selâm viridi, (14) fakr şerâyiğin ehl-i tarîkat üslûbca yirine getürdi. Dağı Şems-i Tebrîzî (15) Hazretinüñ naazarına qarşu diz çöküp oturdu. Şems Hazreti, ol kâmil [65a] (1) görüp yirinden durup merhabâ kılup gördi, remz-ile hâl ü hâtır (2) şorişdı. Andan ikisi yine yirlü yirine oturışdı. Dağı (3) ol kişi dönüp Mevlânâ Hazretine eyitdi:

“Bu kıl ü kâlden, su'âl ü (4) cevâb u makâlden dağı geçmez misin? Hızır-ı hâzır sâķi elinde[n] ma'ârif-i (5) âb-ı hayât içmez misin?” diyicek Mevlânâ Hazreti istikbâl kılup, 'izzet (6) idüp dağı eyitdi:

“Yâ şeyh-i kâmil, iy rûzigâr-ı dîde-i 'âķıl! Kıl ü (7) kâlden şol vakit geçevüz ki kendü nefsumüzi tanıyup seçevüz. (8) **Men 'arafe nefsehu fe-ķad 'arafe Rabbehu**²¹⁴ tarîķi-y-ile Hakk'a lâyıķ tâ'at kılup (9) hâmd idüp ağız açavuz; zîrâ kim bilmez bir degüldür. Nitekim Hakk tebareke (10) ve te'âlâ -celle celâluhu- kitâb-ı tevhîdinde, hitâb-ı temcîdinde buyurur ki: (11) **ķul hel yestevî'llezîne ya'melüne ve'llezîne lâ ya'lemün.**²¹⁵

Nazım:

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

12 Pes mu'ayyen oldı ki_iy şâķib-kemâl

Bir degüldür ehl-i 'ilm-ile cühâl

13 Anuñ-içün bu 'azîze men fakîr

Bilmedügüm nesneyi itdüm su'âl

²¹⁴ Bu hadis için bk. Dipnot 108.

²¹⁵ “De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Zümer 9.

(14) Neşir: Kaçan ki Mevlânâ Hazreti -‘aleyhi’r-rahmetü- böyle diyicek ol şahış (15) eyitdi ki:

“Yâ Mevlânâ! Egerçi ‘ulûm çokdur, nihâyeti yokdur. Velî hûkemâ-yı [65b] (1) evvelîn ü âhîrîn bu ‘âlem-i ecsâma gözleri-y-ile nazar eyleyüp ve bu cismüñ (2) zâhir emirlerin havâşları-y-ıla müşâhede kıldılar, ‘ağılları-y-ıla ahvâlini fikr (3) eylediler, küll-i eşhâşuñ taşarrufını gördiler ve hayriyyātuñ fenlerine (4) i’tibâr eylediler. Cemî-i eczâsında aña müşâbih olmaqlığa şüret-i (5) insândan ekmel nüktesini tamâm bulmadılar; tâ kim aña teşbîh eyleyeler. (6) Pes bu fende envâ’ dürlü risâleler te’lif kılup çok ma’ârif (7) söylediler, her biri bu fende bir risâle taşnîf itdiler; ammâ ki sır cümlesinden (8) maşşûdları bu ma’nâdur ki Hazret-i ‘Alî -raḍiyallâhu ‘anhû- buyurmuşdur ki: (9) **Men ‘arafe nefsehu fe-kad ‘arafe Rabbehu.**²¹⁶ Pes eyle olsa kişi nefsin (10) bilmek üç vech-iledür: Evvel bu ki cezbe-i ilâhî yitişe, meczûb (11) ola; ikinci bu ki mürşid-i kâmile yitişe, hûdmet-ile, tã’at-ıla, riyâzet-ile, (12) mücâhede çekmek ile müşâhede bula; üçünci ‘ilm-ile ‘amel kılup Haqq’ı (13) kendü vücûdında aramağ-ıla haqqı bâtıldan fark itmek-ile [bula].

Nazım:

[fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]

- 14 Haqq’ı bātıldan ‘ilimle_idince fark
Şek degül kim bulısardur kurb-ı Haq
- 15 Kendü nefsin bilmeyince bir kişi
Haqq’ı muṭlak fark idemez aña bak

[66a] (1) Neşir:

Kaçan ki ol şahş-ı ‘azîz böyle dise Mevlânâ Hazreti su’âl (2) kılup eyitdi ki:

“Yâ ‘azîz! Hûb buyurduñ ki kişie ya feyz-i ilâhî yitişmek (3) gerek; yâhûd mürşid-i kâmile yitişmek-ile, riyâzet-ile kurb-ı Haqq’a vüşûl bulur. (4) Andan hod müşkilrekdür elümüzden gelmez; velâkin ‘ilm-ile kişi nefsin bilmek, (5) Rabbini bulmağ ne vech-ile olur bize su’âl it” diyicek eyitdi ki:

²¹⁶ Bk. Dipnot 108.

“Rûh (6) bedene ta'alluk tutduğuna hikmet neydiğini kişi 'ilm-ile bilmeyince kendü nefsin (7) dahı tanıyamaz”. Eyitdi ki:

“Ya kişi nice ola ki rûh bedene ta'alluk tutduğunun (8) hikmetin bile?”. Cevâb virdi ki:

“Yâ Mevlânâ! Bilgil ki: Rûh bedene (9) ta'alluk tutduğunun hikmetinden fevâid nedür? Kâlallâhü te'âlâ: **Ve mâ hâlaqtü'l-(10)-cinne ve'l-inse illâ li-ya'büdün**²¹⁷ ve kâle'n-nebiyyü -şallallâhu ['aleyhi] ve sellem-: **Ed-dünyâ** (11) **mezra'atü'l-âhîrati**.²¹⁸ Yâ 'azîz! Bilgil ki: Zemîn-i dünyâyâ ol isti'dâd (12) olur kâbiliyyet virdiler ki bu dürlü dürlü dâneleri ve tohumları anda (13) ekseler ve perveriş virseler biri yüz olur; tâ yidi yüze çıkınca. Nitekim (14) buyurur: **Ke-meşeli habbetin enbetet seb'a senâbile fî külli sünbületin mi'etü habbetin** (15) **vallâhu yüzâ'ifü men yeşâ**.²¹⁹ Pes hâkikat-i dünyâyâ dahı bu kâbiliyyet[i] virdiler [66b] (1) mezra'a-i âhîret ola, anda bu a'mâl-i şâliha tohumını ekeler; tâ kıyâmet (2) güninde birine on tâ yidi yüze çıkınca semerât götüreler. **El-hasenetü** (3) **bi-aşri emşâlihâ ilâ seb'i mi'eti zî fin**.²²⁰ Ve ba'z[ı] ola ki bî-hadd ü bî-nihâyet (4) götüre. Nitekim buyurur: **İnnemâ yüveffe's-şâbirüne ecrahüm bi-gayri hisâb**.²²¹ (5) Pes buncılayın insânun bedeni yirine ol isti'dâdı virmişlerdür (6) ki, vaqtâ ki Hâkık te'âlâ rûhâniyyet tohumunu **ve nefahtü fîhi min rûhî**²²² ekmesi-y-ile (7) anda ekse ve 'inâyet güneşi-y-ile ve şer'at şuyı-y-ıla perveriş virseler (8) andan kurbet ma'rifeti semerâtını ol kadar götüreler ki hîç yaradılmışun (9) vehmine ve 'aqlına sıgmaz ve haddünün gâyeti beyâna gelmez; illâ bu miqdâr gelür ki: (10) **A'dedtü li-ibâdiye's-şâlihîn. Mâ lâ**

²¹⁷ “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” Zâriyat 56.

²¹⁸ Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 495.

²¹⁹ “(Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu), yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir.” Bakara 261.

²²⁰ “Bir hasene, ondan yedi yüz kat büyük hasene ile; bir seyyie (yani kötülük) ise, yalnız kendi misliyle karşılanır” (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahih-i Buhârî ve Tercemesi**, C. 1, Mütercim: Mehmet Sofuoğlu, Ötüken Yay. İstanbul 1987, s. 193-194).

²²¹ “Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.” Zümer 10.

²²² “İçine ruhumdan üflediğim zaman.” Hicr 29'dan. Âyetin tamamı (Hicr 29, 29) şöyledir: “Hani Rabbin meleklere, ‘ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygıyla eğilin’ demişti”.

'aynün ra'et²²³ ve lā üzünün semî'at ve lā haţara 'alā (11) kalb-i beşer.²²⁴ Pes andan soñra nite ki bu dünyāvī tohumı eküp kemāle irişince (12) envā' dürlü esbāb ü ālāt gerek; tā ki ol maķşūd hāşıl ola. Meşelā (13) evvel yir gerek ki anda tohum şaçalar ve hem gökler gerek; tā kim yağmur yağa ve Güneş (14) gerek ki toğup tohum terbiyyet eyleye ve dahı hevā gerek; zīrā ṭabī'atı şovukdur (15) ve Güneş'ün ıssısı lā-cerem hevā sebebi-y-ile i'tidāl zāhir olur. Andan soñra [67a] (1) kalan esbāb dahı gerek çığıt gibi ve demür ve ip ve ağaç gibi. Pes ihtiyāc (2) düşdi demürçiye ve kömürçiye ve mutāba ve neccāra; tā kim bunları (3) ārāsta eyleye. Ve bunlar dahı bunca halk gerek; tā ki bunlar (4) iş üzerine olalar. Meşelā etmekçi ve kaşşāb ve baķķāl ve aşçı ve cüllāh (5) gibi ve bunlara dahı halk gerek; tā ki bunlar dahı kendü işlerine (6) meşğül olıbileler. Meşelā degirmenci ve celeb ve çoban gibi dahı bu resme (7) kıyās eyle. Zāhir ṭā'ifeye bir niçe cemā'at gerek kim anlaruñ meşālihini (8) bitüre; tā ki anlar işlerine meşğül olıbileler ve andan soñra (9) bir pādīşāh-ı 'ādil dahı gerek; tā ḥalāyıkı 'adl-ile saklaya. Şöyle ki: (10) Qavisi za'ifini helāk kılmaya ve cemī'-i halk emn ü ferāğat birle kendü (11) işlerine meşğül olalar; çünkü sen hoş te'emmül idecek olur-ısañ (12) her ne var-ısa dünyāda, meşelā göklerden ve ıldızlardan ve Ay u Güneş (13) ve 'anāşır ve nebāt ve ḥayvān ve melek ve cinn ü ins ve ehl-i şanāyi' ve tüccār (14) ve 'ulemā vü ümerā ve a'vān, bu kamusı iş üzerine olmak gerek; tā kim (15) bu dünyāvī eküp tertīb vireler ve andan şemerāt götüreler. Pes [67b] (1) imdi anda kim rūḥāniyyet tohumın ekeler kim ol **min rūḥi** anbarındandır, (2) **ve nefahtü fihî**²²⁵ ekincilik-ile insāniyyet kâlebinüñ yirine şaçalar. Pes ol (3) tohum terbiyyet bulup andan ol şemerāt ma'rifet-i kurbdur hāşıl (4) olunca gör ki ne deñlü ālāt ve esbāb gerek ola; tā ki maķşūd hāşıl (5) ola. İmdi ḥaķıķatde nazar idecek olur-ısañ dünyā vü āḥiret sekiz (6) uçmak ve yidi ṭamu, dahı bunlaruñ arasında ne var-ısa cümlesi bu tohumı (7) terbiyyet itmek-içün her biri bir iş üzerine olmak gerek; tā ki ma'rifet (8) kemāle irişe. Nitekim buyurdi: **Ve mā ḥalaķtū'l-cinne ve'l-inse illā li-ya'būdūn,**²²⁶ (9)

²²³ Yazmada bu kelime yanlışlıkla راس "ra's" şeklinde yazılarak yanlış imla edilmiştir.

²²⁴ "Salih kullarıma, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve insanın gönlünden geçmeyen nimetler hazırladım" (Tirmizli Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, **Sünen-i Tirmizî Tercümesi**, C. 5., Trc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yay. İstanbul, t.y. s. 315).

²²⁵ "Ruhumdan üflediğim zaman." Hicr 29.

²²⁶ "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Zariyat 56.

ey **li-ya'rifūn**.²²⁷ Hakk te'ālā buyurur ki: “Men cinn ü ins yaratdum; illā baña ibādet (10) için halk itdüm” dir. İmdi 'ibādeti ma'rifet-ile tefsīr itdiler. Andan (11) sonra şöyle bilgil kim: Egerçi rūhuñ 'ālem-i ervāhda Hakk te'ālānuñ (12) kurb[ı] civārında zevki var-ıdı ve ol 'āleme münāsib ma'rifet ve müşāhede (13) ve mükāşefesi var-ıdı; ammā bu maḳām gerek tamāmı ve sa'ādetlerüñ (14) kemāli rūḥ bedene ta'alluḳ dutduğundan sonra olısar-ıdı; zīrā ki (15) ol āletler ki zāhirden ve bātından vücūda gelür ve ma'rifet āleti olur. **[68a]** (1) Ol nesneler bu makāmda bulunur. Meşelā; nefis ve ciger ve sırr ve ḥafī gibi ve (2) bir nev' daḥı uş beş havāşş-ı zāhire gibi. İmdi rūhuñ kemāli ḥod bu ālet - (3)-ler-ile zāhir olur; zīrā ki rūhuñ ḡayb 'āleminde egerçi rūḥānī (4) nūrı var-ıdı. Şöyle ki: Külliyyāt-ı 'ulvī anuñ-ıla idrāk ider-idi. Ammā ol (5) ālet ki bu 'ālemdekini ve ol 'ālemdekini anuñ-ıla cem' eyleyüp külliyyāt (6) ve cüz'ıyyatı idrāk idebile. Pes bunlar yoğ-ıdı ol 'ālemde bunda (7) ḥāşıl idebilür bunlaruñ vāsıtası-la ma'rifet-i ḥaḳīḳati, Hakk'ıñ zātın (8) ve şıfātın bilmekdür, anı bundan ḥāşıl ider. Nitekim buyurur: **Fe-aḥbebtü** (9) **en u'raf**.²²⁸ İmdi şöyle bilgil kim ma'rifet üç nev'dür: Biri (10) ma'rifet-i 'aḳlī ve biri ma'rifet-i naẓarī ve biri ma'rifet-i şuhūdī, ya'nī (11) bir ol ki 'aḳl-ıla ḥāşıl ola. İkinci ol ki ḳalb-ıla ḥāşıl ola ve üçüncü (12) oldur ki mu'āyene birle ḥāşıl ola. İmdi ma'rifet-i 'aḳıl 'avām mertebesidür; (13) zīrā ki kāfir de müselmān da bu ma'rifetde berāberdür. Ve hem daḥı cühūd-ı sābıḳ (14) ve mülhid-i dehrī anda müşterekdür; zīrā ki bunlar 'aḳılda birbiri-y-ile (15) şirket bulmuşlardur ve cümlesi Hakk te'ālānuñ vücūdına ittifāk iderler; **[68b]** (1) ammā ihtilāf Hakk te'ālānuñ şıfātındadır ve zātında-durur.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 2 Biñ bir ümmet ne ki varsa işbu halk-ı kāyināt
Cümle bilür birdür Allāh ol ḳadīm-i pāk-zāt
- 3 Līki millet içre budur baḥş-i ceng ü ḳıl ü ḳāl
Dürlü dürlü şerḥ iderler bilmeyüp zāt u şıfāt

²²⁷ “Bilsinler diye”

²²⁸ Bk. Dipnot 42.

(4) Neşir:

Ve ehl-i İslām arasında daḥı ḥilāf vardır, şifātdadır zātda degüldür; (5) zīrā ki cemīʾ ittifāḫ iderler Ḥaḳḳ'ıñ varlığına. Nite ki küffār ḥaḳḳında buyurmuşdur: (6) **Ve le'in se'eltehüm men ḥaleḳa's-semāvāti ve'l-arzı le-yeḳülünallāh,**²²⁹ ya'nī: “Yā Muḥammed! Eger bunlar (7) şoralar-ısa yirleri gökleri kim ḥaḳḳ itdi? Pes cevāb virüp eyit kim: “Allāh (8) yaratdı”. Ve daḥı büt-perestler dirler kim: **Mā na'būdühüm illā li-yuḳarribūnā ilallāhi zūlfā.**²³⁰ (9) Pes ma'lūm oldı ki, Ḥaḳḳ'ı bilmekde cemīʾ inüñ ittifāḳı vardır ve anuñ vüçūdında (10) şekk yoḳdur; ammā bu nev'-i ma'rifet sebeb-i necāt olmaz; illā anlara olur ki 'aḳılları (11) mü'eyyed olmuş ola nūr-ı imān birle; tā ki nübüvvete iḳrār idüp şer'a muṭī olalar, (12) andan soñra necāt bulup muḳaffer olalar. Şöyle bilgil ki: Bu ma'rifet-i 'aḳılda (13) ḳalan müdriküñ daḥı ihtiyācı vāḳı olur; meşelā beş ḥavāşş-ı zāhirī gibi (14) ve daḥı ḥavāşş-ı bāṭinī ve ḳuvā-yı beşerī gibi. Şöyle ki: Ḥavāşş-ı zāhirī birle maḥşūsāt (15) 'ālemine naḳar eyleye ve ḳuvā-yı bāṭinī birle 'ālem-i ma'ḳülāta naḳar eyleye, böyle olıcaḳ **[69a]** (1) derḥāl ḥükm ider ki bu maşnū'a bir şānī gerekdür; ḳünki tedric-ile (2) bu iki nev'i ki didük, anda naḳar eylese her şey' kim vardır, anı Ḥaḳḳ te'ālānuñ (3) taḥt-ı taşarrufında maşrūf bulur. Pes istidlāl ider ki, buncılayın fi'l (4) gerek ki bir ḳādir ü ḥaḳīm evvelinden şādır ola. Şöyle ki: Ol 'ālim ü başır ü (5) semī' u mütekellim ola. Pes her kimüñ naḳarı rāst ve 'aḳlı şāfī ola, anuñ (6) hem ḥicābı az olur, riyāzeti vü fikreti artuḳ olur ve hem anuñ istidlālī (7) envā-yı maḥlūḳātdan Ḥālīḳ'a ziyāde olur ve hem delāyil-i vaḥdāniyyet üzre (8) ḳāṭı' olur. Ammā şöyle bilgil ki: Rūḥı bedene bu ma'rifetden (9) ötrü göndermediler; zīrā ki bu nev'-i ma'rifet delīl ṭaleb itmekdür. (10) İmdi delāyil içinde ḥod tefāvüt öküş olur. Görmez misin ki kāfirler, (11) mülhidler ve felāsife her biri kendülerinüñ küfürlerine ne deñlü delāyil (12) birle istidlāl itmişlerdür. Vaḳtā ki delāyil arasında muḥālefet dutsa, (13) ḳaḅı delīl ki ḳuvvetlüdür, anuñ daḥı ḡāyeti vü nihāyeti mücerred Şānī'i (14) işbāt itmekdür artuḳ degül. Rūḥ ḥod bedene ta'alluḳ dutmazdın (15) öñ Ḥaḳḳ'ıñ ma'rifetinden bundan özge niḳe maḳāmātı daḥı var-ıdı **[69b]** (1) ki bu ḥisāba gelmez-idi. Bugün delīl-i 'aḳlī birle işitdügini vāsıtasız (2) işidür-

²²⁹ “Andolsun, eğer onlara “gökleri ve yeri kim yarattı, Güneş'i ve Ay'ı hizmetinize kim verdi?” diye soracak olsan mutlaka ‘Allah’ diyeceklerdir.” Ankebut 61.

²³⁰ “Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” diyorlar.” Zümer 3.

idi, **elestü bi-Rabbiküm**²³¹ hitâbını işidüp **belâ** cevâbını virür-idi. İmdi (3) işitmek hüd görmek gibi degül. Nitekim dimişlerdür: **Leyse'l-ḥaberu ke'l-mu'āyenetü**.²³² (4) Pes bunda geldiği andan artuḡ oldu ki ol mu'āyene ḥaber vire ve 'ayānı (5) beyāna getüre.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 6 Gerçi bī-ḥad söz işidür sem'-i sāmi' bī-gümān
Līki dindük gibi çıkmaz göz göricek soñra_inan
- 7 Söz işidüp gibi olmaz bilür anı pür-hüner
Göz göricek zāhir olup işdilen neyse inan

Neşir:

Vaktā ki bunı ma'lūm (8) itdün-ise, geldük imdi ma'rifet nazarı daḡı ḥavāşşa maḡşūsdur ve ol (9) şöyledür ki: Çün rūḡ toḡumu beşeriyet yirinde ekile, anı şerī'at kânūn[ı] (10) birle ve ṭarīkat perverişi-y-ile terbiyyet ide ki taḡliye-i rūḡ faşlında geliserdür (11) in-şā'allāhu te'ālā; tā ki şecere-i insānī müşmirliği maḡāmına irişe. Ol ḥāşiyet (12) toḡumda var-ıdı yimişde zāhir ola anuñ ez'āfınca. Ve ol nesneler ki (13) toḡumda bulunmaz-ıdı hem anı daḡı bile getüre, şol zerdālū toḡumu gibi. Meşelā çünkim (14) anı dikeler, andan bir ağaç zāhir olur ve yeşil yaprak ve budak ve çiçek ve çaḡala (15) ve zerdālū zuhūra gelür. Aşl-ı toḡum hüd birdür. Pes bunca biñ daḡı ol [70a] (1) cinsden bi-'aynihi zāhir olur ve ol zerdālünüñ postı ve yaprağı (2) ve budağı ve ağacı ve köki kim bunlar ol toḡumda yoḡ-ıdı, anları hem bile getirür. (3) Ve bunlarıñ her birinde bir ḥāşiyet vardır ki daḡı birinde ol ḡadar yoḡdur. (4) Ve postunda bir zevḡ ve bir ḥāşiyet vardır -ki aşl-ı toḡum ki çekirdekdür- (5) anda yoḡ-ıdı. Meşelā ağzuñ naşibi evvel ol toḡumdan idi, hemān şimdi (6) gör ki ağzuñ ağaçdan ve hem yemişden ḡazḡı vardır. Şöyle kim: Ağaç (7) lezzetini ol yemişde zevḡ-ile bulur ve hem gerek andan ḡazḡı vardır ki (8) sebze ḡaşıl olur ki: **El-ḡadratü tezīdü fi'l-başar**²³³ ve hem dimāḡuñ (9) daḡı naşibi vardır çiçekden ki yıylamaḡdur ve hem

²³¹ “Ben sizin Rabbiniz deḡil miyim?” A'raf 172.

²³² “Duymak, görmek gibi deḡildir”. Aclūnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 236.

²³³ “Yeşil, gözü güçlendirir”. Aclūnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 439. Zayıf hadis olduḡu rivayet edilir.

rāyihāsı hoş gelür dimāğa (10) ve hem elüñ dahı hazzı vardır dutmağdan; zīrā ki andan ‘aşā düzerler (11) ve hem ayağūñ dahı hazz[ı] vardır andan; zīrā ki na’leyn olur. Dahı niçe (12) havāş ve menāfi’ ü fevāyid vardır ki tohumda yoğ-ıdı; ammā anda ta’biye (13) olmuş-ıdı. Pes bu tarīk üzre kıyās eyle tohum-ı rūhı dahı, çünkü andan (14) ten şeceresi zāhir oldı. Bir tarafında nefis şifātınūñ budaqları bitdi (15) ve bir tarafında kalb şifātınūñ budaqları vücūda geldi ve hem havāşş-ı zāhirī [70b] (1) yaprakları aşikāre oldı ve kuvā-yı bātinī kökleri muhkem berkitdi (2) ve sır çiçekleri açıldı ve hafī çağalası zuhūra geldi ve andan soñra (3) ma’rifet zerdālusi yüz gösterdi. Pes böyle olıcağ rūha niçe (4) āletler zāhir olup hāşıl oldı bu mertebede -ki evvel yoğ-ıdı- meşelā müdrikāt-ı (5) zāhirīden ve müdrikāt-ı bātinīden; ammā zāhirī uş havāşş-ı hamse gibi görmek (6) ve işitmek ve dadmak ve dutmak ve yiylemekdür. İmdi cemī’-i ‘ālem-i şehādet -ki (7) aña ‘ālem-i mülk direvüz- bu beş havāş birle idrāk olur ve ol ‘ālem ki (8) bunlarūñ-ıla anı idrāk itmek mümkün degüldür. Aña ‘ālem-i melekūt dirler ki ‘ālem-i (9) gaybdur. Pes anı müdrikāt-ı bātinī birle idrāk iderler: biri ‘aql ve biri (10) kalb ve biri rūh ve biri sır ve biri hafīdür. Ve nite ki havāşş-ı zāhirīnūñ (11) her birisi-y-ile bir nesne idrāk olur kim kalanı-y-ıla anı idrāk itmek mümkün (12) degüldür ve anda taşarrufı yokdur. Meşelā uş hāşşa ki anuñ-ıla göze görünür (13) nesneyi idrāk iderler ve ol nesneyi ki işitmek-ile idrāk olur. Pes anı gözle (14) idrāk mümkün degüldür ve işitmek-ile olan dahı hergiz gayr-ıla idrāk mümkün (15) degüldür olmaz. Bunı bildüñ-ise ancılayın havāşş-ı bātinūñ birisi-y-ile her ne kim idrāk [71a] (1) olur, gayr-ıla anı idrāk eylemek mümkün degüldür. Meşelā ‘aqlūñ ki kalbūñ (2) mir’ātında dahli yokdur ve kalb dahı dahıl idemez ‘aqlūñ ma’kūlātında ve taşarrufa (3) mecāl yokdur. Pes anlar ki ma’kūlātı ‘aql birle idrāk iderler. Dilerler-idi ki (4) kalbūñ mir’ātında ‘aql-ıla seyrān iderler-idi, hergiz muṭṭalı’ olup müyesser olmaz-ıdı; (5) zīrā mümkün degüldür ki kalb ve rūh ve sır ve hafī ‘ilimlerin ‘aql idrāk eyleyü- (6)-bile. Lā-cerem ‘aql anlara ‘ikāl olup zındıka ve felsefiyye yitişdürür. Ammā (7) ol şāhib-devlet ki: **Ve’tü’l-büyüte min ebvābihā**²³⁴ kapısından çünkü (8) içerü gire ve tohum-ı rūha perveriş kânūn-ı şer’ üzre vire ve bu āletleri (9) -ki müdrikātdur- kemāle irişdüre ve her ne ki mülk ve melekūt içinde var (10) üç yüz altmış ‘ālemden pes bu müdrikāt-ı zāhirī ve bātinī birle anı (11) idrāk eyleye. Tamām

²³⁴ “Evlere kapılarından girin.” Bakara 189.

ol vakit rūḥ gayb ‘āleminde külliyyāt-ı ‘ulvī idrāk (12) ider-idi; ancak şimdi gayb ve şehâdetde külliyyâtı ve cüz’iyyâtı bile idrāk eyleye. (13) Ve her bir zerre bu ‘âlemün zerrâtından vardır, şöyle ki her biri Ḥaqq’uñ bir (14) sıfatına mazhar düşmüştür ve Ḥaqq’uñ âyeti anda ta’biye olmuştur. Pes ol zerrātuñ (15) yüzünden hicāb niqābını götüre ve Ḥaqq’uñ âyet-i cemālî aña ‘ayān ola. Nitekim [71b] (1) eydür: **Ve fī külli şey’in lehu âyetün tedüllü ‘alā ennehu vāhid.**²³⁵ Bu maḳām ‘âlem-i ikān (2) eşiginün serḥaddidür. Nitekim buyurur: **Ve ke-zālike nūrī İbrāhîme melekûte- (3) ‘s-semāwāti ve’l-arzi ve li-yekûne mine’l-mü’mîn.**²³⁶ Bu menzilde Ḥaqq’uñ zâtı (4) vaḥdāniyyeti birle bilinür ve şifāt-ı ulūhiyyeti ‘ayne’l-yakīn birle müṭā’la’a olur. (5) Bu ol maḳāmdur ki ol ‘azîz dimişdür ki: **Mā nazartü fī şey’in illā ve rü’yeti- (6)-İlāhî fihî.**²³⁷ İmdi bu mertebe egerçi ‘ālî vü şerīfdür ve hem havāşş-ı maḳāmdur; (7) ammā bu kadar vardır ki rūḥı bu ‘âlemde bu ma’rifet ki çiçek meşābesinde insān şeceresinde (8) andan ötrü göndermediler; belki eḥaşş-ı havāşşa kim isti’dād ve ḥüsn-i (9) terbiyyet erzānî kıldılar; tā kim anlar bu şecere-i insānî üzerinde çiçek gibi (10) kavimdiler, belki ol ḥaḳīkî yimişlük derecesine yitişdürürler kim ol ma’rifet-i (11) şuhūdîdür ve maḥlūkat vücūda geldüğinden maḳşūd-ı aṣlî ma’rifetdür. Nitekim (12) buyurdı: **Fe-ḥalaktü’l-ḥalka li-‘u’rafe.**²³⁸ Ammā bu gayb gelininün yüzünden ‘izzet (13) niqābını enbiyā vü evliyādan özge kimse götürmemişdür ve cemāl ü kemālını (14) gayret sarāyında ve gıbtatserā perdesinde gizlemişdür; tā ki her ağıyar (15) ve nā-maḥrem anuñ cemālîne gözi tüş olmaya ve her ehl-i nā-ehil²³⁹ anı [72a] (1) görmeye ki: **el-‘aynū ḥaḳ.**²⁴⁰

Nazım:

[fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün]

²³⁵ “Her şeyde O’nun varlığını, birliğini gösteren bir alâmet vardır.” Ali Muhammed Muhammedü’s-Sallâyî, **İmân-ı Billah Celle Celâlihü**, Dâr-ı İbn Kesîr-Suriye, C. 1, s. 9. Kitapta ‘bir şair sözü’ olduğu söylenmektedir.

²³⁶ “İşte böylece İbrahim’e göklerdeki ve yerdeki hükümler ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun.” En’am 75.

²³⁷ “Neye baksam ben orada Allah’ı görüyorum.” Bk. İsmail Hakkı Bursevî, **Ruhu’l-Beyân –Kur’ân Meali ve Tefsiri-**, C. 4, Erkam Yay. İstanbul 2005, s. 455. Bu ifadenin adı geçen tefsirde şuhudî marifete sahip kişilerin söylediği bir söz olduğu belirtilir.

²³⁸ Bk. Dipnot 42.

²³⁹ Yazmada bu ifade bir atıf vavı fazlasıyla “her ehlî ve nā-ehil” şeklinde imla edilmiştir. Anlamca metinde sadece ehil olmayan kimseler kastedildiği için ifade aradaki vav çıkarılarak düzeltilmiştir.

²⁴⁰ “Nazar haktır”. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 99.

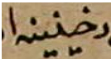
- 2 Gül ruḥına²⁴¹ o şanem ki urınur müşgîn niḳāb
Degme gözler göremez gün yüzini iy kām-yāb
- 3 Herkes nergis çeşm görseydi yāruñ gün yüzün²⁴²
Gün gibi ‘ālemde kıymet bulmayad[ı]_ol māh-tāb

(4) Neşir:

Ay çünkü niḳābsız te’ennī birle cemāl gösterdi. Bundan ötrü (5) her ehl-i nā-ehil barmağ-ıla göstermelü oldu. Ammā çünkü Güneş bu ḥikāyeti (6) gördi, gayret idüp sür’at-i deverān birle cevelān urdı ve hem (7) nūrından tīg düzüp ser-bend idindi; tā ki her kişi eger ḥām (8) ṭama’ kılup anı gözleyecek olur-ısa pes anuñ ol nazarı (9) bo[y]nını bu nūrānī tīgler-ıla urup selāmeti yaḳasın duta ve (10) ehl-i nā-ehil naẓar-ı şomından emīn ola. Lā-cerem Ay āfet[i] yitişüp (11) noḳşān buldı ve Güneş bu āfet-i noḳşāndan emīn oldu. Ol tīgler (12) sebebi-y-ile imdi Güneş tīgleri görücü ve göze daḥı gözinden ötrü (13) götürdi. Ol göz kim kördür aña ne tīg gerek ol ḥod görmez. (14) İmdi meşāyih-ı ṭarīḳat-ḳaddesallāhu ervāḥahüm- bu ṭarīḳat üzre (15) ṭāḳatleri yitdükçe ‘izzet burḳa’ını gayb bıkırlarınuñ yüzlerine dutarlar-ıdı [72b] (1) ve gayret tutuğunu beyān eline virmezler-idi; tā ki ‘irfān-ı cemāl ‘ayān (2) olup anı her ehl-i nā-ehil görmeye. Bundan ötrü iderler-idi (3) ki merdāneliği ve ḥıdmeti her ṭā’ifede görmezler-idi; ammā ba’z[ı] ḥavāşda (4) müşāhede kılurlar-ıdı. Nite ki haberde gelmişdür: Hüseyn-i Manşūr’uñ (5) bir kız ẓarındaşı var-ıdı. Şöyle ki: Bu ṭarīḳ-ı ṭarīḳat içinde erlik (6) da’vāsın ider-idi ve hem bedī’u’l-cemāl idi. Bağdād içinde gezer-iken (7) yüzünüñ yarusını cār-ıla urup ve yarusın şöyle açuḳ ḳor-ıdı. (8) Pes ‘azīzlerden biri su’āl eyledi ki:

“Niçün yüzüñ tamām örtmezsin?”. (9) Andan ol eyitdi:

“Baña bir tamām er göster ki ben daḥı yüzümü (10) tamām örtem. Tamām Bağdād içinde bir yarım kişi vardur, aña Hüseyn-i (11) Manşūr dirler. Eger ol degülmüşse yüzümüñ yarusını daḥı örtmez-idüm” (12) didi.

²⁴¹ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

²⁴² Mısradaki vezin aksamaktadır.

İmdi 'azîz-i men, eger bugün ma'rifet Ay'ı 'izzet ağlınuñ dāyire- (13)-sinden taşra gelicek olursa hîç barmağ-ıla gösterici aña zahm (14) urmayalar; zîrā anlar ki barmağ-ıla gösterürler-idi, hem anları dahı (15) barmağ-ıla göstermelü oldu. Neden şöhret belāsından kör olup görmezler? [73a] (1) Ve ancılayın eger vahdet güneşi tutuğunu şalup işneyniyyet kūh-ı Qāf'ıñ (2) ardından tūlū' idecek olur-ısa hîç bāk yokdur; zîrā ol (3) gözciler ki her biri Sîmurğ-ı vaqt-ıdı, şimdi bu ğurbet Qāf'ınuñ (4) ardındaki **bede'e'l-İslāmi ğarîben ve se-yeūdū kemā bede'e'**²⁴³dür. Hem ğāyib (5) olmuşlardur ve eger hem ğayb gelinleri yüzlerinden perdelerin götürecek (6) olurlar-ısa aġyār melāmetinden emîn olmuş olalar; zîrā ol 'izzet (7) ehli 'azîzler ki recūliyyet meydānında laf topını ururlar-ıdı, şimdi (8) şöhret a'rāfında maḥbūs qalmışlardur. Nitekim buyurur: **Ve 'ale'l-a'rāfi (9) ricālün.**²⁴⁴ **Sūbhānallāhi maḥav ve'nḳazav.**²⁴⁵

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 10 'Āşık öğren 'ışk[ı] sen pervāneden [kim] itme kāl
'İşk odına yak vücūduñ koma sende perr ü bāl
- 11 'İşk odına ten yakandur Haḳ katında_olan Ḥalīl
Yohsa Ḥāmān mişli mürted görmeye 'ışkı vişāl

(12) Neşir:

'Aceb ḥāldür ki hîç biri qalmadı anlardan şöyle dükendi. (13) Ammā ma'rifet-i şuhūdī ki eḥaşş-ı ḥavāşşa maḥşūşdur. İmdi anlar (14) mevcūdātuñ ḥulāşasıdur ve kāyinātuñ güzīdesidür ve dünyā (15) vü āḥiret anlaruñ vücūdına tābī'dür. Bil ki: Haḳıḳatde ezel ve ebed [73b] (1) dāyiresinüñ noktası anlardur. İmdi şöyle bilgil kim: Rūḥ bedene (2) ta'alluḳ dutduğundan fāyide budur ki, bu nev'-i ma'rifet vücūda gelüp (3) zāhir ola; zîrā ki ervāḥ-ı beşerīnūñ şifāt-ı rubūbiyyetden naşībi var-ıdı. (4) Nitekim melā'ikenüñ var-ıdı ammā 'izzet tutuğunuñ ardından niçe biñ (5) ḥicāb-ı nūrānī vāsiḫası-y-ıla idi. İmdi eyle ḥicāblar ki biriñüzden (6) eger anları götüre idi,

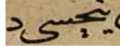
²⁴³ "İslām garip olarak başladı, tekrar başladığı gibi garip hale dönecektir." İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yay. Ankara 1995, C. 2, s. 322.

²⁴⁴ "A'raf üzerinde de birtakım adamlar vardır." (A'raf 46)

²⁴⁵ Allah geçip gidenden ve bitip tükenenden münezzehtir.

cemî-i melâ'ike -Cibrîl gibi rûhü'l-ḳudüsdür- (7) feryâd iderler-idi ki: **Lev denevtü ünümüleden la'ḥteraktü.**²⁴⁶ Henüz ihtirāk (8) ḥicāb-ı nūrānī pertevinüñ ḥāşiyetidir, andaki şifât-ı ulūhiyyet tecellîsin (9) zāhir ola ki ma'rifet-i şuhūdī anuñ ne[tı]cesidür.²⁴⁷ Pes **cā'e'l-ḥakḳu ve zeheḳa-** (10)-**'l-bāṭıl**²⁴⁸ okıyacak olur-ısa ma'rifetden naşīb āyetini kim götüribile. (11) Anuñ-içün götürmez ki rûḥ ḡāyet leṭāfetdedür. Pes Ḥakḳ te'ālānuñ şifât-ı (12) ulūhiyyet tecellîsinüñ 'aḳsine ḳāyıl olmadı; zīrā ki keşāfet yokdur ki (13) anda naḳş bağlana. Geldük imdi melā'ikenüñ ve ḥayvānātuñ bu biş (14) müdrikatı yoḡ-ıdı kim biri 'aḳıl ve ḳalb ve rûḥ ve sır ve ḥafîdür; tā ki (15) envār-ı tecellî-i şifātın idrāk idebileler-idi bunlaruñ sebebi-y-ile. Lā-cerem **[74a]** (1) Ḥakḳ te'ālānuñ bî-nihāyet ḥikmeti ve bî-ḡāyet ḳudreti şöyle iḳtizā (2) eyledi ki, Âdem'üñ balçuḡını yoḡurduḡı vaḳit kendü yed-i ḳudreti-y-ile (3) -kim ḡayb genci olsa gerek-idi-, anda bir ḳalb düzdürdi zücāce (4) şifatında. Şöyle kim: Anuñ keşāfeti ola ve hem leṭāfeti ḡāyetde ola. (5) Andan soñra anı mişḳāt içinde ḳodı -ki ol bedendür-. Döndi (6) evvel ḳalb zücācesinüñ ortasında bir mişbāḥ düzdi -ki ol çerāḡ- (7)-dur-. Nite ki buyurdi: **El-mişbāḥu fî zücācetin.**²⁴⁹ Mişbāḥ didüḡi ol sırrdur ki (8) ḳalbüñ içindedür. Andan soñra bir fetîle düzdi çerāḡuñ (9) içinde -kim ol ḥafîdür-. Andan döndi cān yaḡını ḳalbüñ zücācesinde (10) dökdi kim ol şecere-i mübārekeden alınmışdur, **min rûḥi**²⁵⁰dür. Şöyle kim: (11) Ol şecere-i mübāreke ne şarḳîdür ne ḡarbîdür; şarḳî didüḡi 'ālem-i melekūtdur, (12) ḡarbî didüḡi 'ālem-i mülkdür, ya'nî bir şecere kim bu iki 'ālemden degüldür. İmdi (13) bu yaḡ ki didük ḡāyet şafā vü nūrāniyyetde-y-idi. Diler-idi kim mişbāḥa (14) nūr baḡışlaya, egerçi oda yitişmemiş-idi. Nitekim buyurur: **Yekādü** (15) **zeytühā yuẓî'ü ve lev lem temseshü**

²⁴⁶ “Buradan bir parmak dahi ileri geçersen yanarım” anlamındaki bu söz Cebrail (A.S.)’a aittir. Yaygın kanaate göre Hz. Muhammed miraç gecesi Sidretü’l-Münteha’ya vardığında Cebrail’i asli hüviyetiyle görmüş, yolculuḡa birlikte devam ederlerken oradan daha öteye geçemeyeceḡini söyleyen Cebrail (a.s.) Hz. Muhammed’e bu sözle karşılık vermiştir. Bk. Mustafa Uzun, “Sidretü’l-Münteha”, **DİA.**, C. 37, s. 152, 153; Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, C. 2, Sütun Yay. İstanbul, 2008, s. 564.

²⁴⁷ Yazmada bu kelime “niçesidür” okumaya daha müsait bir şekilde imla edilmiş olmakla beraber, anlamca metne uymadıḡı için, “ye” harfinin noktalarının yanlış konulduḡu düşünülerek “neticesidür” olarak okunması tercih edilmiştir.

²⁴⁸ “Hak geldi, bāṭıl yok oldu.” İsrā 81.

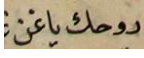
²⁴⁹ “Kandil bir cam fanus içinde” Nur 35.

²⁵⁰ “Ruhumdan” Hicr 29.

nār.²⁵¹ Rūḥuñ yağı²⁵² gāyet nūrāniyyetde [74b] (1) olduğu-y-içün qalb zücācesin kemāl-i nūrāniyyete yitişdüirdi, **ke-ennehā** (2) **kevkebün dūrriyyün.**²⁵³ Kevkebe teşbīh itdügi andan ötrüdür ki noqşānı (3) olmaz, nitekim Ay'uñ ve Güneş'üñ noqşānı olur. Pes ol nūrāniyyetüñ (4) 'aḳsi zücāceden mişkātuñ içindeki hevāya doḳundı, lā-cerem (5) münevver eyledi. 'Aḳıl ol nūrāniyyetden 'ibāretdür. Andan ol mişkātuñ (6) içindeki hevā ki zücāce nūrāniyyetinüñ 'aḳsine ḳābil-idi, aña (7) ḳuvā-yı beşerī dirler, ya'nī ol ḳuvvetler ki insān anuñ-ıla ḳāyimdür. Anlar vücuda (8) geldi: Biri cāzibedür ki cezb ider ve biri hāzimedür ki hażm idüp (9) siñirür ve biri māsikedür ve daḳı bundan ḡayrı ne ki var-ısa. Ve ol (10) pertev ki mişkātuñ derīçelerinden ṭaşra çıḳdı, aña havāşş-ı ḥamse (11) dirler: görmek ve işitmek ve dadmak ve dutmak ve yiylemekdür. Mādām ki (12) bu esbāb ve bu ālāt bu ṭarīḳ üzre kemāle irişmedi, hergiz **küntü kenzen** (13) **maḥfiyyen**²⁵⁴ sırrı āşikāre olmadı, ya'nī Allāh nūrınuñ zuhūrına bu mişbāh (14) bu ālet-ile olmasa-y-ıdı anuñ nūrı nite zāhir ola-y-ıdı. Egerçi nār-ı ilāhī (15) cemī-i ḳāyinātı ḳaplamışdur kim: **E lā innehu bi-küllü şey'in muḥīt.**²⁵⁵ Ammā bu ḳadar [75a] (1) vardur ki: **Küntü kenzen maḥfiyyen**²⁵⁶ sırrı gizlü-y-idi. Pes evvel nārınuñ (2) zuhūrına bu mişbāh bu deñlü esbāb birle zārūrī gerek oldı.

(3) İmdi bu ma'lūm oldı-y-ısa daḳı bilgil ki: 'Ālem-i ervāḥda -ki 'ālem-i (4) melekūtdur-, mücerred rūḥāniyyet yağı çünki nāruñ nūrāniyyetine ḳābil (5) degül-idi. Ve hem 'ālem-i ḥayvāniyyetde çünki mişkāt var-ıdı, ammā mişbāh (6) ve yağ ve fetīle yoḡ-ıdı. Pes ol-daḳı nāruñ nūrāniyyetine ḳāyıl olmadı. (7) Lā-cerem bir mecmū'a degül, illā insāndur. Şöyle ki: Anuñ cesedini mişkāt (8) eyledi ve ḳalbini zücāce ḳıldı ve sırrın[ı] mişbāh ve nefsinı fetīle idüp (9) rūḥını yağ eyledi. Pes bu nūr-ı ilāhīnüñ nārı ol mişkāt ki bedendür, (10) anuñ içindeki mişbāha ki sırrdur tecellī ḳıldı. Nitekim Ḥazreti Resūl (11) -'aleyhi's-selām- buyurur: **İnnallāhe ḥaleḳa ādeme fe-tecellā fih.**²⁵⁷ Ve hem Ḥaḳḳ (12) te'ālā ol tecellīnüñ beyānında buyurur kim: **Allāhu**

²⁵¹ “Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır.” Nur 35.

²⁵² Bu tamlama yazmada şeklinde imla edilmiştir.

²⁵³ “Fanus sanki inci gibi parlayan bir yıldız” Nur 35.

²⁵⁴ Bk. Dipnot 42.

²⁵⁵ “İyi bilin ki, O her şeyi kuşatandır” Fussilet 54.

²⁵⁶ Bk. Dipnot 42.

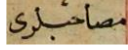
²⁵⁷ Bu söz “Allah Âdem'i yarattı ve ona tecelli etti” anlamındadır. Hadis kitaplarında “Allah Âdem'i yarattı” ifadesi hadis olarak geçmekle birlikte devamında “..yarattıktan sonra onun belini

nūru's-semāvāti ve'l-arz. (13) Meşelü nūrihi ke-mişkātın fihā mişbāh, el-mişbāhu fi zücācetin, ez-zücācetü (14) ke-ennēhā kevkebün dūrriyyūn yūkadū min şeceratin mübāreketin zeytūnetin lā şarkıyyetin ve lā (15) ğarbiyyetin yekādū zeytūhā yuzī'ü ve lev lem temseshū nār, nūrun 'alā nūr, yehdillāhu [75b] (1) nūrihi men yeşā,²⁵⁸ ya'nī nūr-ı mişbāh Allāh nūrından zāhir olmuştur. Yehdi- (2)-llāhu nūrihi men yeşā²⁵⁹ didügi, ya'nī Hakk te'ālā kendü nūr-ıla münevver kıldı (3) diledügi kişinüñ mişbāhını. Bu işaretdür aña ki mişkāt ve mişbāh her (4) şahşa hāşıldur; ammā Allāh nūru her mişbāha hāşıl olmaz. Ammā her mişbāh (5) -ki sırrdur- rūhuñ yağı nūr-ıla münevverdür. Ve hem her şahşuñ kalb zücācesi (6) ol nūrāniyyetden aydınlık bulmuşdur -ki aña 'akıl dirler-. Ve dahı (7) ol nūrāniyyetüñ 'akşı mişkāt -ki bedendür-; anuñ içini taşını kuvā-yı (8) beşerī-y-ile ve beş havāşş birle münevver kıılır, tā hattā şol t̄ayife kim her (9) nesnenüñ ma'rifetini 'akla havāle kıılır. Şöyle şanurlar kim kendülerüñ (10) meşābīhları²⁶⁰ nūr-ı hafī birle münevverdür. Bilmediler ki her nūrāniyyet ki (11) kendülerde buldılar, ol rūh yağınuñ nūru 'akşindendür, (12) ol hod mecāzıdır. Şöyle ki buyurdi: **Yekādū zeytūhā yuzī'ü**²⁶¹ aña (13) işaretdür; zīrā anuñ ma'nāsı budur ki diler ki rūşen kııla, ammā kıılmaz-ıdı. (14) Pes ol t̄ayifenüñ mişbāhı Allāh nūrınuñ nārından söyünmiş oldı. (15) Ammā anlaruñ haberleri yokdur; zīrā haberi ol kişinüñ olur ki bir vakit [76a] (1) anuñ mişbāhı nūr-ı hafī birle münevver olmuş ola ve anuñ zevkını (2) bulmuş ola, ol vakit ki söyüne, anuñ haberi olur söyündüğinden (3) ve illā hīç haberdār olmaz. İmdi Hakk te'ālā haber virür ol t̄ayifeden (4) kim, bir niçesinüñ mişbāhı Allāh te'ālā nūrından münevverdür ve bir niçe- (5)-sinüñ mişbāhı ol nūrdan mahrūm olmuştur. Bu āyetde ki: (6) **E ve men kāne meyten fe-aḥyeynāhū ve ce'alnā lehu nūran yemşī**²⁶² bihi fi'n-nās (7) **ke-men**

sıvazladı....” (hadisin tamamı için bk. **Sünen-i Tirmizî Tercümesi**, C. 5., a.g.e. s. 188) şeklindedir. “Ve sonra ona tecelli etti” şeklinde metinde yer alan ifade hadis kitaplarında yer almamaktadır.

²⁵⁸ “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fanus içinde. Fanus sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” Nur 35.

²⁵⁹ “Allah dilediği kimseyi nuruna iletir.” Nur 35.

²⁶⁰ Kelime yazmada “muṣāḥibleri” şeklinde imla edilmiş olmasına rağmen, anlamca metne uymamaktadır. Müstensihın yanlış imla ettiğine kanaat getirilerek kelime, anlamca da metne uygun olan “mesābīhleri” (misbah kelimesinin çoğulu) şeklinde okunmuştur.

²⁶¹ “Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak.” Nur 35.

²⁶² Âyette geçen bu kelime yanlışlıkla “temşī” şeklinde imla edilmiştir.

meşeluhu fi'z-zulümāti leyse bi-hāricin minhā.²⁶³ Pes ma'rifet-i şuhūdīnūñ (8) şerhi budur ol miqdārca kim hayyiz-i 'ibārete ve maḥall-i işārete (9) sıgar **'arefehā men 'arefehā ce'alehā men ce'alehā.**²⁶⁴ Her şahış ki ol nūr-ıla (10) diri oldu, fehm ider anı ki mütenebbih olur. Nitekim buyurur: (11) **Li-yünzira men kâne hayyen.**²⁶⁵ Ve her kim ol nürdan maḥrūm olmışdur, ekşer (12) aña niçe biñ kez okıyup virüp akdaracak olur-ısañ hergiz (13) bir ḥarf işitmez. Nite ki buyurur: **İnneke lā tüsmi'u'l-mevtā.**²⁶⁶

Pes bilgil ki: (14) Rūḥ bedene ta'alluḳ dutduğı bu ma'nālardan ötrüdür -ki eger (15) bu ta'alluḳ diñilmiştir-. Pes rūḥa bu āletler ki ğaybını ve şehādetini [76b] (1) anlaruñ vāsıtası-y-ıla idrāk olmasa-y-ıdı rūḥa ma'rifet hergiz (2) ḥāşıl olmaz-ıdı. Lā-cerem bu āletler gerekdür ki tā ki rūḥ lāyık ola (3) şifāt-ı ulūhiyyet tecellīsine ve Ḥaḳḳ te'ālānuñ zātın ve şifātın bilmekde (4) mişbāḥlık zevkını bula. Ekşer yüz biñ 'āḳıl dilese ki mişbāḥuñ (5) nūrāniyyetinden ve nāriyyetinden ḥaber vire, her ne kim diler-ise cümlesi mecāzī (6) olup ḥaḳīḳī olmaya. Pes ḥaber-i ḥaḳīḳī oldur ki fetile ve yağ ḥaberin vire; (7) zīrā kim bunlar kendüleruñ vücūdların maḥv idüp bezl eylemişlerdür; (8) tā kim ma'rifet-i şuhūdī nūrāniyyeti ve nāriyyeti zevkından çāşni bulalar. (9) Nitekim bu ḥuşūşda şem'a pervāne ṭa'n idüp eyitdi ki:

Şi'r:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

10 Şem'iyā_oda yanduguña tekiye_idüp kılma ğurūr

Ḳalbümüñ cūşına olmaduñ yaḳīn²⁶⁷ sen girü ṭur

11 İplik ucı birle ulaş yāra nite vaşl ola

Cān viren cānān bulur cāndan çıkup ider zuhūr

²⁶³ “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi mi olur?” En'am 122.

²⁶⁴ “O'nu bilen bilir, bilmeyen bilmez.” Bk. İmam Gazalî, **İhyâu Ulûmi'd-din**, C. 2, Bedir Yayınevi, İstanbul 1973, s.721.

²⁶⁵ “Diri olanı korkutması için” Yasin 70.

²⁶⁶ “Şüphesiz sen ölümlere duyuramazsın.” Neml 80.

²⁶⁷ Mısradaki vezin bozukluğunun giderilmesi için “yaḳīn olmadın” ifadesi “olmadın yaḳīn” şeklinde düzeltilerek mısradaki vezin bozukluğu giderilmiştir.

(12) Neşir:

İy şāhib-nażar! Bu bir ‘aceb sırrdur ki bu dükeli vesāyiṭ (13) ve ālāt gerekdür kim iş üzre olalar; tā ki cān yağı kendü vücūdını (14) fedā eyleye. Ammā fetīle hem bahānedür arada; tā rūḥ vücūd-ı mecāzīsini (15) ḥaḳīḳīye tebdīl ide ve nāriyyet-i ḥaḳīḳī vücūdı -ki gizlü-y-idi- an[1] izhār [77a] (1) eyleye. Pes ḥaḳīḳatde nite ki yağ oduñ ‘āşıkıdır; tā ki kendü (2) vücūd-ı mecāzīsini ḥaḳīḳīye döndüre. Ancılayın o[d] daḥı yağıñ ‘āşıkıdır; (3) tā ki gizlü genci āşıkāre kıla. İmdi **yuḥıbbühüm ve yuḥıbbūnehu**²⁶⁸ sırrı budur ki: (4) **Küntü kenzen maḥfiyyen fe-aḥbebtü en u’raf**²⁶⁹ ḥaḳīḳati budur. Eger rūḥ kâlebdan (5) bu âletleri ve bu esbâbı ḥâsıl kılmaya-y-ıdı ve bu müdrikâtı -ki ğaybî (6) ve şehâdetîdür- ele getürmeye-y-ıdı, hergiz tevḥîd ve ma’rifetde bu maḳāma (7) yitişmez-ıdı ve Ḥaḳḳ’uñ niyābetine ve ḥilāfetine lâıyık olmaz-ıdı ve emānet (8) yükine taḥammül idemez-ıdı ve Ḥaḳḳ te’ālānuñ cemāline ve celāline āyīne olmaz-ıdı (9) ve hıç kimesne **küntü kenzen maḥfiyyen fe-aḥbebtü en u’raf**²⁷⁰ ḥaḳīḳatine irişmez-ıdı. (10)

Nazım:

[fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün]

- 11 Pes ta’alluḳ dutduğı bu cisme rūḥ
Kim beden içre bula rūḥuñ fütūḥ
- 12 Kâleb içre ḳalbüñe eyle nażar
Tā müeşşirden bulasın sen eşer
- 13 İşbu cism ü işbu kâleb işbu rūḥ
Rabbini bilmek gerek bula fütūḥ
- 14 Çün bi-ḥamdillāḥ ki var sende başar
‘Aḳl-ıla bu āşara_eyle sen nażar
- 15 Bilesin nedür müeşşir ḳudretin

²⁶⁸ “Allah onları sever, onlar da Allah’ı sever.” Mâide 54.

²⁶⁹ Bk. Dipnot 42.

²⁷⁰ Bk. Dipnot 42.

- Hālîk'ıñ pes añlayasın hılķatin
Niredendür işbu_işārāt añla bil
- [77b] Kendü nefsüñ bilmesine bağla bil
- 1 İşbu āşārı ki gördüñ sen hemān
Bir müeşşirden-durur zāhir nihān
- 2 Gerçi_eşer hādsiz müeşşirdür eḥad
Ki_ol-durur Allāh vāḥid hem şamed
- 3 Ki iki_olmaz mülke şeh vāḥid gerek
Birligine çok anuñ şāhid gerek
- 4 Vācib ü Ḥaḫ ki 'ayān oldur ḫadīm
Vāḥid ü ferd ü şameddür ol kerīm
- 5 Ḥaḫķ'[1] bildüñ çünki Ḥaḫ vāḥid-durur
Birligine cümle şey şāhid-durur
- 6 Çünki bildüñ rāst kim Ḥaḫ bir gerek
Ṭā'atine ḫul Ḥaḫ'ıñ ḫāzır gerek
- 7 Añla āşārı eşerden sözi kes
Ol müeşşir ṭā'atine_eyle heves
- 8 Ol seni bir ḫāk-iken gūyā iden
'Aḫl u cānuñ virüben gūyā iden
- 9 Saña ṭā'at itdi emri kılasın
Kendü nefsüñ tanıyuban bilesin
- 10 Ḳalmayasın siflīde āb gil-durur²⁷¹
Gilde ḫalanuñ işi müşkil-durur

²⁷¹ Burada āb gil ifadesi “āb u gil” anlamında kullanılmıştır.

- 11 Var-iken ol cennet-i dār-ı na'īm
Hār u hāşāk içre olduñ sen muķīm
- 12 Bu heyūlā külhanını eyle terk
Hıdmet-i Hākķ'a bilüñi bağla berk
- 13 Terk iderseñ bu heyūlā külhanın
Bulasın Firdevs-i a'lā gülşenin
- 14 Çünkü şeksüz sırdur evşāf-ı beşer
Hayra dürüş senden ırak ola şer
- 15 Virme nefs ārzūsını ki_olur le'īm
- [78a] Dost sanma ki_ol-durur düşmen 'azīm
- 1 Nefsüñe uyma şaķın sini_azdurur
Kim bu nefse_uymaz kişi key az-durur
- 2 Nefsin emmāre-durur çünkü_ejdehā
Degme merdān bulımaz andan rehā
- 3 Nefsüñi besleme ki_oldur çünkü mār
Besleseñ ejder olup sini yudar
- 4 Kāmil-iseñ nefsüñe virme dilek
Kıl zebūn ki dutına hūy-ı melek
- 5 Nefsüñi itseñ melek-hū pür-hüner
'Arş-ı 'āliden kılasın sen güzër
- 6 Böyle diyüp sebze-püş pır pes
Oldı sākın ol zamān añla vü bes
- 7 Diñle imdi bir ma'ārif dahı sen
Vir şalātı Muştafā'ya yā hasen

El-faşlı's-selāsūn: (9) Otuzıncı faşl: Sülūk-i vüzerā ve aşhāb-ı kalem-i zurefā zıkrindedür. Kaçan ki (10) ol şeyh-i pîr-i sebze-püş bu ma'kûl kelâmı söyleyicek, ma'ârifden haber (11) açup bu vech-ile şöhet eyleyicek, gördiler ki ol pîr-i 'azîz turduğı yirden (12) ğayıb oldu. Mevlānā Hudāvendigār Hazreti ve cemî'-i ekâbir-i eşyâ sultân (13) 'Alā'üddîn meclisinde ol-dem hâzır olan pîr ü bernâ bildiler ki sebze-püş pîr (14) Hızır-ı hâzırdur. Andan Hızır'ın mübârek yüzün gördüklerine, Hızır-ıla şöhet (15) itdüklerine, 'ilm-i ledünden haber açup diyüp işitdüklerine şād olup Hakk'a [78b] (1) hamd idüp şükr itdiler. Andan 'ilmü'l-yakîn bildiler ki: Şems-i Tebrîzî (2) hazreti dahı Hızır-ı şânîdür, Hızır-ı hâzırın akrânıdur. Hemân-dem yirlerinden (3) turup istediler ki Şems hazretlerinin mübârek elin öpüp 'izzet ü hürmet (4) kılarlar. Velâkin Şems-i Tebrîzî yirinden turup bunlara nüvâht kırup (5) Allāh'ın vahdâniyyetine ve Muhammed'ün nûr-ı şerîfine and viridi ki kendüye (6) iltifât kılmayalar ve hürmet ü 'izzet itmeyeler. Anlar dahı sâkin olup yirlü (7) yirinde ki oturdılar, andan sultân 'Alā'üddîn vezîri (8) Şâhib, ol hayr-endiş, hıdmet-i Hakk'a tâlib, ayağ üzre (9) turup, hıdmete yüz urup, Allāh'ın 'azametini and virüp (10) eyitdi ki:

“Mübârek ismüñ nedür ve mevlūd-i aşluñ ne yirdendür?” (11) diyüp su'âl idicek cevâb viridi ki:

“İsmümüz Şems'dür (12) ve mekân-ı mevlūdumuz Tebrîz'dedür” diyüp andan Şâhib yine (13) su'âl itdi ki:

“Yâ Şems-i Tebrîzî! İy mürşid-i 'azîz ve iy kalb-i pāk ü (14) temîz! Luṭf idüp bize vüzerā sülûkünden haber vir işidelüm, (15) naşîhatiñ-ile 'âmil olup Hakk'a lâıyık işi idelüm dünyâ [79a] (1) padişahına yarayavuz” deyicek cevâb virüp eyitdi ki:

“İy (2) Şâhib-i pāk-dîn ve iy vezîr-i sultân 'Alā'üddîn! Yakîn (3) bilgil ki: Vezîrlik saltanata yârdur ve hem memleketün rükn-i a'zamıdur (4) ve pâdişâ[ha] da vezîr-i şâlih ve şâhib-i re'y ve müşfik ve kâfi, 'âlim ve 'âmil gerek. (5) Pes muṭlak pâdişâhlık Hakk te'âlānuñdur ki hiç vezîre ve müşîre muḥtâc (6) degüldür; zîrâ ki anuñ şebah ü mişli ve nazîri yokdur. Bâkî kalanı (7) eger enbiyâdur -'aleyhimü's-selâm-, Hazret-i 'İzzet'den vezîr [di]lerler kim: **Vec'al** (8) **lî vezîran**²⁷², ya'nî “baña bir

²⁷² “Bana ailemden birini yardımcı yap.” Tâhâ 29.

vezir keramet kıl kim arkam anuñla kavî ola”. Resûl (9) Hazreti -‘aleyhi’s-selâm- buyurur: **Vezirâni fi’s-semâ’i ve vezirâni fi’l-arzı** (10) **fe-emmâ vezirâni fi’s-semâ’i Cebrâ’îl ve Mikâ’îl ve vezirâni fi’l-arzı Ebû** (11) **Bekr u ‘Ömer radıyallâhu ‘anhümâ.**²⁷³ Çün memleketde vezir-i kâmil ü (12) muhterem hâkim olmaya, memleketüñ zeyni ve şafası olmaz. Pâdişahlıguñ (13) mişâli bir çadır mişâli gibidür ve anuñ diregi şâhib-i re’ydür (14) ve tınâbları beglerdür, ba’zısı ulu ve ba’zısı kiçi olur. Ve kalan kişiler (15) ol ırak tınâblardur ki hâlka olmuş ola haymenüñ çevresinde. Ve nâyibler [79b] (1) ve ‘âmiller ve kalan aşhâb ol tınâblar gibidür ki serhaddinde ola. (2) Ve hâkikatde ol haymenüñ mîhları pâdişahuñ ‘adlidür ki (3) hayme anuñ-ıla kâyimdür, eger begler ve vezirler ve leşker bisyâr ola. Ammâ (4) saltanat kuvvet dutmaya ‘adlsüz, nitekim haymenüñ diregi tınâbları [ile] tamâm olur, (5) velâkin mîhsız karar dutamaz. Mâdâm ki bu tarafda bir mîh eksük ola, (6) anuñ noğşanı haymede zâhir olur. Nitekim Hazret-i Risâlet -‘aleyhi’s-selâm- (7) buyurur ki: **El-mülkü yebkâ me’a’l-küfri ve lâ yebkâ me’a’z-zulm.**²⁷⁴ Çün vezir (8) saltanat haymesinüñ diregi meşâbesindedür, pes ne deñlü key yücerek (9) ve ‘âlîrek ve zîrek gerek kim ola memleket dahı zînetlü ve heybetlü olur velâkin (10) vezirdür lâkin dört haşlet kendüye kâr eyleye: Biri toğrulık (11) ve biri yücelik ve biri sâbit-çadem ve biri taḥammül idüp yük götürmek. (12) Nitekim bu nesneler direkde vardır, anda dahı olmak gerek. İmdi vezirüñ (13) dahı üç hâli vardır: Evvel hâli Hakk-ıla kendü arasındadır, ikinci (14) hâli pâdişâh-ıla kendü arasındadır ve üçüncü hâli kendü-y-ile ra’iyyet (15) ve leşker arasındadır. Bu üç hâlüñ her birisinde gerek ki ol dört [80a] (1) haşleti şaklaya ve anuñ-ıla ‘amel ide her bir hâle münâsib ma’ni-y-ile. Meşelâ (2) evvelki hâli Hakk-ıla kendü arasındadır, toğrulık itmekdür. Bu ma’nâyâ kim (3) Hakk te’âlâ buyruğında müstakîm ola. Nitekim Hakk te’âlâ buyurur kim: **Fe’stekîm** (4)

²⁷³ “Her peygamberin gök ehlinden iki, yer ehlinden iki veziri olur. Benim gök ehlinden vezirlerim Cebrail ve Mikail, yer ehlinden vezirlerim de Ebû Bekir ile Ömer’dir.” Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, **el-Câmiü’s-sahih=Sünenü’t-Tirmizî**, C. 6, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebî, 1978/1398, s. 56.

²⁷⁴ “Mülk küfürle devam edebilir; zulümle devam edemez.” Yazmada bu sözün Hz. Peygamber tarafından söylendiği ifade edilir. Hadis kitaplarında bu kelimelerle veya bu anlamı ifade eden bir hadise rastlanmazken genel bir kanaat olarak “el-küfrü yedüm ve lâ zulmü lâ yedüm” yani “küfür devam eder, zulüm devam etmez” sözü Hz. Peygamber’e isnat edilmektedir. Yazmada geçtiği şekilde ise Mâverdî’nin *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn* kitabında geçmektedir. Bk. İmam Ebû’l-Hasan el-Mâverdî, **a.g.e.**, s. 211.

kemā ümirte²⁷⁵ rāst ola. Nitekim saña buyurmuşlardır, ya'nī şerī'at ve tarīkatde (5) rāst ola, şırāt-ı Hakk tarafını ri'āyet eyleye ve andan ihtirāz ide ki şüretde (6) halka toğrulık ola ve Hakk te'ālā tarafını mühmel kıya. Dükeli egriligüñ (7) başı budur; velākin Hakk-ıla işi rāst ola eger halk tarafında egrilik olur-ısa (8) hīç andan ğam yime, **men**²⁷⁶ **kāne lillāhi kānallāhu lehu.**²⁷⁷ Ve ammā ki yücelik (9) haşleti himmetinde ola, ya'nī himmeti yüce ola ki dünyānuñ bezeklerine (10) ve cāh ve māl ve manşıbına aldanmaya ve başın bu [dünyā] cīfesine indürmeye (11) ki: **Ed-dünyā cīfetün ve tālībühā kilāb.**²⁷⁸

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

12 Cīfedür dünyā mişālī_ıy kām-yāb

Tālīb olandur aña hemçün kilāb

13 Cīfeye tālīb olan 'ākıl degül

Fāniye gönül viren kāmīl degül

14 Nefsüne uyma saşın emmāredür

Kim aña meftün olan bī-çāredür

15 Çün behīme nefis olur ister 'alef

Yā sebu'dur dāyim ider cān telef

[80b] 1 Var riyāzet birle anı çāker it

Seb'-iken hōr u zelīl ü ebter it

2 Nefs iderseñ ger melek-hū ehl-i kemāl²⁷⁹

Hōş meliksin devletüñ görmez zevāl

²⁷⁵ “Öyleyse emrolunduğun gibi dosdoğru ol.” Hud 112.

²⁷⁶ Yazmada “mā” şeklinde yanlış imla edilmiştir.

²⁷⁷ Kim Allah için olursa Allah da onun için olur. ²⁷⁷ İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu'l-Beyân**, C. 10, Erkam Yay., İstanbul, (t.y.), s. 82. Bu ifadenin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde geçtiği belirtilir.

²⁷⁸ “Dünya bir leştir, ona talip olan köpeklerdir”. Hz. Ali'ye nispet edilen bir sözdür. Bk. Aclûnî, C. 1, **a.g.e.** s. 409.

²⁷⁹ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

3 Ne melik ki_olduñ melek iy pür-hüner

Nüh felekden idesin 'arşa güzër

(4) Ve dahı bil ki dünyānuñ cāh ve me'meni yol yarağın bil ki zād-ı rāhıldür ve 'ömür (5) gevherinüñ müddeti hacc ayların bile ve eceli vaqf-ı 'arafāt mişālinde bile. (6) Kendüyi beytullāh -ki Ka'bedür- aña kâşid ve zāyır i'tikād eyleye ve yakın (7) bile ki zād-ı rāhili aña anuñ-içün virdiler kim nefsi-i emmāre şıfatlarınıñ beriyyesini (8) anuñ-ıla kaṭ' ide. Kasd itdügi Ka'be'nüñ arasında hicāb nefsi-i emmāre (9) beriyyesidür, pes aña ol kişi ṭabī'at Bağdād'ında ārzū Şaṭṭınıñ (10) kenārında qarār itse ve her gün develerini düzüp қоşa ve dahı sefer (11) āletlerin düzetse ve shevāt şarābından kendüye mest ü gaflāt kalsa; (12) bu böyle iken hācılar göçse, ol bī-haber kalsa, aña degin ki hacc mevsimi (13) irişse huccāc hacc idüp girü dönse, nā-gāh bu gafletden ayılsa (14) ol kişi ne görür ki elinde hārmān yeli ve başında hacālet toprağı (15) ve gözinde hasret şuyı ve gönlinde nedāmet odı kalmış. Hemān [81a] (1) pes imdi bu vākı'a anuñdur ki, dünyānuñ cāh ü mālī ki sa'ādet-i (2) ebediyyeye vesīle idi, ol kişi anı mühmel ve zāyī' kıoya ve andan (3) bu nefsanī kışlağa kani' ola. Ammā anlar ki -ne'üzü billāh- bu dünyānuñ (4) esbābını heşt bihiştüñ derecātına ve Hāḫḫ te'ālānuñ kıurubātına (5) vesīle idi, vardılar anı hevā-yı nefsanī Hindūsitān'ınıñ (6) seferine zād-ı rāhile düzdiler ve shevāt-ı hayvāniyye[ye] vesīle (7) itdiler. Lā-cerem maḫşadı ve maḫşūd yolından ırāḫ düşdiler (8) ve hergiz vişāl Ka'besine iricek degüllerdür. **Ke'l-en'āmi** (9) **bel hüm eḏallü sebīlen**²⁸⁰ mertebesinde kıaldılar. Anlaruñ naşṭbleri (10) bu oldı ki: **Zer hüm ye'külü ve yetemette'ü ve yülhihimü'l-emelü fe-sevfe ya'lemün**.²⁸¹ (11) Pes çünkim kişi himmetin 'ālī dutsa, bu fānī bezeklere mağrūr olmaya (12) ve nazarın āhiret derecātına ve 'ālī maḫāmlara ilte ve dünyānuñ cāh ve (13) mālını Hāḫḫ te'ālā hāzretinde kıurbet bulmağ-içün vesīle düzer. (14) Ve ammā işbāt-ı haşleti ol ma'niyedür ki dīn işinde yakīni dürüst (15) ola ve kıademi şābit ola ve ol işi ki Allāh te'ālā içün kılup hāḫḫ-içün [81b] (1) kılmaya ve hāḫḫ melāmet itdügi-y-içün ol işden yüzün döndürmeye (2) ve kimseden kıorqmaya ki Hāḫḫ te'ālā

²⁸⁰ "Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha şaşkındırlar." Furkan 44. Yazmada āyetin

başında yer alan "ülā'ike" kelimesi yanlışlıkla yazılmıştır. Āyet başında bu kelime yer almamaktadır.

²⁸¹ "Bırak onları yesinler (içsinler), yararlansınlar; emelleri onları oyalayadursun. İleride (gerçeğı) bilecekler." Hicr 3.

hâşlarınıñ şıfatıdır: **Yücāhidūne** (3) **fi sebīlillāhi ve lā yeḥāfūne levmete lā'im.**²⁸² Ve bir hâşlet dahı taḥammüldür ve ol (4) ma'niyedür ki şerī'at teklīfâtınıñ emāneti bugün götürmekde қatlanup (5) taḥammül ide; zīrā ki gök ehli an[1] götürmekde 'ācizlerdür. Niteki kelām-ı qadīmde (6) buyurur ki: **İnnā 'arāzne'l-emānete 'ale's-semāvāti ve'l-arza ve'l-cibāle fe-ebeyne en** (7) **yahmilnehā ve eşfaḳne minhā ve ḥamelehe'l-insān, innehu kāne ḡalūmen cehūlen.**²⁸³ Pes şabr (8) idüp bahādurлық göstere, emānete ḥıyānetlik itmeye; tā ki anuñ qademi (9) Hāḡḡ te'ālā yolına sülük itmekde muḡkem ola ki, aña degin ki ḡiṡāb irişe: (10) **İnnallāhe ye'mürüküm en tüeddü'l-emānāti ilā ehlihā.**²⁸⁴ Pes ol emānet dutmaḡ (11) bahānesi-y-ile yüzi aḡ, Hāḡḡ te'ālā ḡazretine yol bulup iḡerü gire.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 12 El-emānet el-emānet yā vezīr
Rāst-bīn olḡıl emīn [ü] yā beşīr²⁸⁵
- 13 Āḡiret emrinde ḡomayup ḡuşūr
Dünyā işinde ḡalḡa olḡıl dest-gīr

(14) Ammā ikinci ḡālī ki vezīr-ile pādīşāh arasındadır. Hemān ol dört (15) ḡaşletdür ki anlaruñ-ıla 'amel ider: Evvel ṡoḡrulıḡdur ol ma'niye ki **[82a]** (1) zāhirin ve bāṡının pādīşāh-ıla bir eyleye ve iḡini ḡıyānetden ve ḡıll u ḡışdan (2) şāfi ḡıla ve anuñ ḡıdmetinde nifāḡ-ıla zindigānī ḡılmaya. Nite ki ḡużūrında (3) kendüyi ḡoş ḡösterür, ancılayın ardınca dahı kendüyi eyle duta (4) ve her eyü yatlu ki pādīşāh dir ve işler **şaddaḡte el-emīr**²⁸⁶ diye. Ve anuñ (5) mizācın saḡlaya. Ve ḡünkü ṡaşra ḡıḡsa anuñ sivāsın di[me]ye ve yāḡūd (6) kimseye şikāyet itmeye; tā anı ḡalḡ diline bıraḡmaya. Ya ḡünkü (7) dilese ṡama'dan ötrü bir ḡişiye ḡayf eylemeye, pādīşāh üzerine (8) bahāne ḡılmaya, ol böyle buyurdı dimeye ve kendüyi ḡünāhsız (9)

²⁸² “Allah yolunda cihad ederler. Bu yolda (hiḡbir) kınayıcının kınamasından da korkmazlar.” Maide 54.

²⁸³ “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve daḡlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan ḡekindiler. Onu insan yüklendi. ḡünkü o ḡok zālımdır, ḡok cāhildir.” Ahzab 72.

²⁸⁴ “Allah size, emanetleri mutlaka ehli olanlara vermenizi emrediyor.” Nisa 58.

²⁸⁵ Bu mısradaki hece eksikliğinden dolayı vezin aksamaktadır.

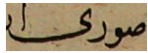
²⁸⁶ Emir doḡru söyledi.

göstermeye; zīrā bunlar nifāk ve hıyānetdür. Pes toğrulık ve ihlāş (10) ve emīnlik oldur ki, ol nesne ki pādişāhuñ salāhına (11) yaraya. Ve hem şavāb-ı re'y ol ola ki anuñ hāzretinde bir dībāce-i (12) hūb ve laţīf 'ibāret-ile ve saltanat adın saqladukdan soñra furşat (13) vaqtinde anı 'arza kıla; ve eger pādişāh anuñ sözine i'tirāz (14) ya istidrāk itse anı nehy itmeye ve pādişāhı tahtı'e kılmaya ki (15) pādişāhuñ firāseti kāmildür. Nitekim dimişlerdür: **Kelāmü'l-mülûki mülûki-[82b]** (1)-'l-kelām, ya'nī pādişāhların kelāmı kelāmların pādişāhıdır. (2) Pes anuñ sözün[e] rızā göstere ve kendünüñ kelāmına 'āşık (3) ve mu'tekid olmaya. Eger anuñ kelāmında kelām ziyāde olsa (4) te'ennī birle 'arza kıla, 'unf-ıla redd itmeye, fi'l-cümle Hakk kelimesini (5) geçürtmeye; ammā pādişāhuñ vaqtin ve furşatın gözede; tā ki melālet (6) vaqtinde ve gāzab vaqtinde dimeye ki sözi maqbūl ola. Ve ol nesne ki (7) hakkıdır ve şalāh ve savāb anda var, pādişāha laţīf hileler birle (8) i'lām ide; tā ki ihlāş ve toğrulık tarīk[i] ziyāde ola. Ammā (9) ikinci haşlet ki yücelikdür, pādişāh hāzretinde yüce himmet-ile (10) zindigānī kıla ve rekīklik-ile ve tabī'at sebebi-y-ile fāsīd tama'lar (11) itmeye ve nazarın hīç bir kimseye bırakmaya ve dürlü dürlü iltimāslar kılmaya (12) ve kendüyi 'azizü'n-nefs ve kānī' duta ki, tā pādişāh çün firāset nūri-y-ile (13) bu ahlākı anda müşāhede kılsa gerek nazarında maqbūl ve maḥbūb (14) olur ve hıdmeti ve kerāmeti nazarında ziyāde olur ve eyü adı cihānda (15) yayılır. Ve her ne ki maḥşūd-ısa andan, ziyāde aḥsen-i vech-ile [83a] (1) hāşıl olur ve yüzi şuyı²⁸⁷ artar.

Nazım:

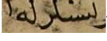
[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 2 Bu vezāret işi müşkildür be-ğāyet kāmkar
Degme senden rāzı olmaz halk-ı 'ālem şehriyār
- 3 Aşaf-ı devrān gerekdür ya Menūçih-r-i zamān
Ki_eylük-ile aña anı halk-ı 'ālem rūzigār

²⁸⁷ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

(4) Ammā üçüncü haşlet ki şebâtdur. Gerekdür kim pâdişâh[a karşı] vefâdâr ve hûb- (5) ‘ahd ola, kâdemi sâbit ola. Eger pâdişâhuñ mu‘arızları ve mu‘anidler (6) diler-ise ki anı dürlü dürlü esbâb-ıla aldayalar, pâdişâh huzûrından (7) ırak düşüreler, gerek kim hîç bir nesne-y-ile aldanmaya. Egerçi aña (8) çok māl ü cāh ‘arza kılsalar hîç birine iltifât idüp vefâ ve (9) şebât tārīkından kâdemini zâyil kılmaya. Ammâ dördüncü haşlet ki taḥammüldür. (10) Gerekdür kim yük götürici ve şâbir ve ğayûr ola, eger ki pâdişâh (11) ğaḫab ḫâlinde ve tîzlik vaktinde her ne ki itse ve dise aña, ya ğayrına (12) gerek kim lâṭif sükûnet birle anuñ ileyinde temelluk ide ve ol kelimâtı (13) ide ki anuñ ğaḫabı odını teskîn ider ve ol kelimât ki hışım ve ḫased (14) arturur, andan ihtirâz eyleye, ki pâdişâha çünki bir vâkı‘a yitişe (15) ya bir ḫâdişe vâkı‘ ola düşmenler tarafından, eger şabr u sükûnet ve şulḫ u tedbîr [ile] [83b] (1) anı def itmek mümkün olur-ısa ki pâdişâh çünki kıṭâle ikdâm itmeye. (2) Eyle ide kim: **Eş-şulḫu ḫayrun.**²⁸⁸ Ve eger ‘ilâc aña bir nesne-y-ile²⁸⁹ olmayacak olur-ısa (3) kılıc-ıla olur-ısa -hem anı itmek gerek- pâdişâhı ḫarbden men’ itmeye. (4) Huşûşâ ki kâfir cengi olsa, vezîre gerek kim ol kıṭâle pâdişâhı (5) ḫandıra ve ḫarîş kıla. Eger ki pâdişâh korksa anuñ ḫavfını göñlinden (6) götüre ve anı ümîzvâr kıla Haḫḫ te‘âlâdan fetih ve nuşret yitişmekde. Nitekim (7) kelâm-ı kâdimde buyurur: **E lâ inne ḫizballâhi ḫümü’l-müfliḫün.**²⁹⁰ Ve eger (8) çerisi az olsa anuñ ḫalbine bu âyet-i kerîme-y-ile takviyyet vire ki: (9) **Kem min fi’etin ḫaliletin ğalebeth fi’eten keşîraten bi-iznillâh vallahu me’a’ş-şâbirîn.**²⁹¹ (10) Ve her aḫvâle gerek ki dîne ve mülke ve ra’iyyete yarar nesneleri anuñ (11) ileyinde ḫoya ve müdâhene²⁹² kılmaya ve ḫayrâta delâlet ve i‘ânet kıla; (12) tā bu ḫadîs (.....) **in nesiye zekkerahu ve in zekera e’ānehu**²⁹³ (13)-

²⁸⁸ “Sulh (daima) hayırlıdır.” Nisa 128.

²⁸⁹ Yazmada kelime “nesneler-ile” şeklinde imla edilmiştir.

²⁹⁰ “İyi bilin ki Allah’ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” Mücadele 22. Yazmada âyetin sonundaki ifade “fe-inne ḫızba’llahi ḫümü’l-ġalibün” (Maide 56) âyetiyle karıştırılarak “ġalibün” şeklinde imla edilmiştir.

²⁹¹ “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir.” Bakara 249.

²⁹² Yazmada kelimenin bazı harfleri silik olup okunan harflerden ve bağlamdan yola çıkarak kelimenin “dalkavukluk, ikiyüzlülük” anlamına gelen “müdâhene” olduğu düşünülmüştür.

²⁹³ “Kendisine unuttuğu şeyi hatırlatır ve işlerinde yardımcı olur”. Bu söz bir hadisten alınma olup, tamamı şu şekildedir: “men veliye minküm ‘amelen fe-erâdallâhü bihi ḫayran ce’ale lehu vezîran şâlihan in nesiye zekkerahu ve in zekera e’ānehu”. Anlamı: Sizden biriniz iş başına geçer ve Allah onun hayrını dilerse Allah ona salih kimseyi vezir yapar (yardımcı kılar), kendisine unuttuğu şeyi hatırlatır ve işlerinde yardımcı olur.” Hafız Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b.

dur aña meded eyleye ve çün vezîr bu edeb ve bu ahlâk-ıla bezenmiş (14) ola pâdişāhuñ arkası anuñ-ıla kuvvet dutar anlardan (15) olur ki Haqq te‘ālā minnet kıldı Mūsā Peyğambere -‘a[leyhi’s-selā]m-. Nitekim buyurdi: **[84a] (1) Se-neşüddü ‘azudeke bi-aḥīke ve nec‘al lekümā sulṭānen.**²⁹⁴

Ammā üçinci ḥāli (2) ki vezîr-ile ra‘iyyet ve ḥaşem arasındadır. Gerek kim hemân girü ol dört (3) ḥaşleti saklaya ve ri‘āyet kıla, ol toğrulıkdur ra‘iyyet ve ḥaşem birle. (4) Ol ma‘niye ki anlaruñ aḥvāline müşfik ola ve dāyim anlaruñ ğamın (5) yimege meşğül ola. Şöyle ki: Dāyim rāḥat olalar ve anlaruñ üzerine (6) ağır yük urmaya ki eger pâdişāhuñ nihādında māl cem’ itmek hırşı (7) zāhir olur-ısa zarūrî zulüm ve bid‘at komağa başlar ve leşkerüñ tönluğı (8) artmağa başlar, lā-cerem leşker bî-berk olur ve hem ra‘iyyet ḥarāb olur; (9) çünki ra‘iyyet ḥarāb ola vilāyet dahı ḥarāb olur ve çün leşkeri (10) bî-berk ola, iklīm dāyim zelzele içinde olur ve āfetler ve fitne (11) ve ‘azīm ḥāller zāhir olur ki hergiz andan soñra yiryüzindeki ḥazīneler-ile (12) anı def itmek mümkün olmaz. Pes vilāyetüñ ve ra‘iyyetüñ ābādānlığı kaygısında (13) olmağ gerek ki leşkere meded ola. Vaqtā ki leşkerüñ berki tamām ola (14) ve göñli hoş ola, pâdişāhlık ve memleket ziyāde olmağa başlar ve dükeli (15) cihān ḥazīne olur ve pâdişāha ve hem vezîre eyle gerek kim mülküñ **[84b] (1)** içinde bid‘atler komağa ki ol dostlık degüldür, belki düşmenlıkdur. Pâdişāh (2) bednām olur dünyāda vü āḥiretde, belki güci yitdükce dürişe (3) ki idrārılar ve sadaqalar arta ve keremi e‘immete ve zühhāda ve ‘ubbāda (4) ve dīn ehline irişe ki bu nesneler salṭanatı dāyim dutar ve āḥiretde (5) kurbāt ve derecāt vācib kıılır. Vezîr kendü ḥaşşasından böyle (6) gerek kim ḥayrāta dürişe ve dergāhını ḥācet ehline dāyim açuk (7) duta ve tār fikirlü ve dar göñüllü olmaya ve ḥalk-ıla tekebbürlük (8) itmeye belk[i] ḥulḳ-ıla ve hoş kerem-ile ve mürüvvet-ile ḥalka zindigānī (9) kıla. Ve bir ḥaşlet yücelikdür. Gerek kim ra‘iyyet ve ḥaşem birle himmetin yüce (10) duta zindigānī kıla. Şöyle ki: Hıdmet ve rüşvet tāmā‘ın anlardan (11) itmeye ve muttaşıl keremin ve mürüvvetin anlara irişdire.

Sinan b. Dinar en-Neseî, **Sünenü’n-Neseî**, Mütercimler: A. Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin vd., C. 7, 8, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1981, s. 217.

²⁹⁴ “Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size bir iktidar vereceğiz.” Kasas 35.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

12 Mā' ü menden geçe ḥodbīn olmaya

Ḥıışm idüben kibr u kīni kılmaya

13 Sehv-ile cürm ideni 'afv eyleye

Degme kişı şuçına ol kılmaya

(14) Ammā üçinci ḥaṣlet ṣebātdur. Gerek kim ḥaṣem ve ra'ıyyet birle ṣābit-
(15) ḳadem ola, sözinde ṭura. Vaktā ki bir begi tertīb itse, bir 'āmili [85a] (1) bir iş
üzerine naşb itse, ya bir manşıbı bir kişıye tefvīz itse (2) anı tağyīr ve tebdīl itmeye
ve şāhib-i ğaraż kişilerün sözün diñlemeye (3) ṭanıksız. Nitekim buyurur: **Yā**
eyyühe'llezīne āmenū in cā'eküm fāşıkun (4) **bi-nebe'in fe-tebeyyenū en tuşībū**
ḳavmen bi-cehāletin fe-tuşbiḥū 'alā mā fe'altüm (5) **nādimīn**.²⁹⁵ Ve çünki bir kişinün
ḥāyınlığı ṣābit olsa, elbette anda (6) hīç kāhillik itmeye ve aña cezā itmekde ihmāl
itmeye ve dāyim (7) gözede ve kimseyi rüşvet ve ḥıdmet sebebi-y-ile puldan men'
itmeyeler ki (8) anlar ḥaḳḳı örticilerdür. Ve daḥı vezīre vācibdür ki çün bir kişı (9)
şuğle ya bir 'amele ya bir manşıb naşb itmege istese ihtiyāṭ (10) ide, anuñ istihḳāḳına
göre iş buyura ki dīn ve dünyā manşıblarınun (11) cemī'isinde ḥalel ve noḳşān bu
vecihden ḥāşıl olur ki işleri (12) ve manşıbları müsteḥaḳlarına virmeyeler; belki bir
kişıye vireler ki anlar (13) ḥıdmet ve rüşvet birle dergāha irmez-idi, elikdürmişlerdür
ki (14) anlarun ehliyetine ve istihḳāḳına hīç nazar itmezler. Anlarun ki istihḳāḳı (15)
ve ehliyeti vardur; himmeti yüceliginden ve 'izzetlerinden ve dīn ğayretinden [85b]
(1) her begün dergāhına varup ṭavāf itmediler ve her ehl-i nā-ehle ḥıdmet itmediler.
(2) Lā-cerem ḥaḳḳ müsteḥaḳḳa irişmedi, vebāli ve mazlimesi pādişāhuñ, vezīrün (3)
üzerine oldı. Pes pādişāhlara vācibdür ki her iş ehlini ṭaleb (4) kıllalar ve anuñ
istihḳāḳına göre iş buyuralar; tā ki dīn manşıbları (5) ehlietsüz kişiler eline
düşmeye. Vezīrlerün ve ḥāciblerün ve nāyiblerün (6) her ne kim taḳşiri vāḳı' ola, anı

²⁹⁵ “Ey iman edenler, size bir fâsık haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.” Hucurat 6.

teftiř idüp řora ve ehl-i fakīri (7) ve diyānet ehlini taleb kıla, fakīr olanları bucaqlarda žāyi' olmaya (8) ki fāsid řama' birle iřleri ve manřıbları nā-ehillere buyurmayalar.

Nazım:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 9 Kāmile kemlik-ile itmeye qahr
Cāhile cāh virüben itmeye mehr
- 10 Her kiřinüñ mertebesin gözleyüp
Aña göre himmet-ile ide mihr

(11) Ammā dördinci şaşlet taşammüldür. Gerek kim vezīr řol şayme diregi gibi ola ki (12) cemī'-i řaymenüñ yükin ol çeke. Pes ol-dağı ra'ıyyetüñ ve leřkerüñ (13) ve memleketüñ yükini şefkati ve himmeti arķasında çeküp götüre ve raşmet (14) nazarı-y-ıla ra'ıyyete nazār ide. Ve eger anlardan anuñ řaķķında niçe řurdevāt (15) vücūda gele, derşal afv şıfatın pīř duta ve şilim ve taşammül göstere. [86a] (1) Meger ol nesnede mülk ziyānı ve şalelidür ki pes anuñ tedārüki ve cezāsı (2) vācibdür. Ve hem gerek ki řabī'atına melālet birle yol virmeye ki anuñ sebebi ile (3) bir vecihsiz iř kıla ki dost düşmen anuñ ařvālını gözedüp şoralar, (4) řoñra řerm-sār şalurlar. Her şalel ki ba'ż[ı] dīn içinde ve ba'ż[ı] dünyāvīdür, (5) vāķı' olmazdın öñdün anuñ tedārükine meşğül ola ki vāķı' olıcaķ (6) anuñ tedārüki düşvārdur ve her niyyeti řālīř kıla. Bu deñli pādīřāhuñ ve ra'ıyyetüñ (7) şıdmeti řaķķ rızāsı-y-içün ve şazrete yaķın olmağ-içün işleye; tā bu rāřatlık (8) bundan bir mü'mine yitişe diyü i'tikād eyleye. Yāhūd bir zālimi zūlmünden men' ideyim (9) ve anuñ-ıla řaķķ'a taşarrüb kesb ideyim diyü kıla. Nitekim Ĥāce -'aleyhi's-selām- (10) buyurur ki: **Üñřur eřāke zālimen ev mazlūmen řīle yā Resūlallāh üñřur mazlūmen (11) ve keyfe enşuruhu zālimen fe-ķāle temne'uhu mine'z-zulmi fe-zāke naşruke iyyāhu.**²⁹⁶ (12) Pes her sa'y ve taşammül ve şabır ve şoğruluk ve řebāt ve emr u nehiy ve 'adl ve şıdmet (13) ve tevāzu' ve renc ü meřaķķat ve dağı ü řarc ve dimek ve işitmek dost u düşmen-ile (14) ve řař u ām-ıla bularuñ her birini ki işlemiş ola, řaķķ te'ālā

²⁹⁶ “Zālīm de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!” Birinin, “Yā Resūlallāh, mazlum olduğıunda ona yardım edeyim; ancak zālīm ise nasıl yardım edebilirim?” demesi üzerine řu cevabı vermiştir: “Zulmetmesini engellersin, bu da ona bir yardım sayılır”. Aclūnī, **a.g.e.**, C. 1, s. 242.

h azretinde ma b l (15) ola. **İnnall he  ayyib n l  ya bel  ill   ayyib.**²⁹⁷ Buncılayın kalan ‘ miller ve n yibler ve  alem ehl[i] **[86b]** (1) her birisi  a an kendü işlerini diy net ve em net birle yirine (2) getüreler ve H    te’ l   arafın ri’ yet ideler ve ra’iyyetleri r  at (3)  alsalar her biri bir  urbet ve bir rif’at olur H    h zretinde. İmdi (4) vez re cem ’at ile gerek ki evr d  ve ev at  dağı ola, (5) giceler  urmak gibi ve  ikre me   l olmak gibi  ab  da ve a  amda (6) ve ‘aşırda, t  anlardan olalar ki H    te’ l  anları med  ider ki: (7) **Yed’ ne Rabbeh m bi’l- gad ti ve’l-’a iyyi y r d ne vechehu.**²⁹⁸ Ve eger (8) gündüzün tam mını **l  il he illall h**  ikrine me   l olibil r-ise, (9) gelmekde ve gitmekde,  urmakda oturmakda tam m devletl   ıfatında (10) ola. Ve anlardan ola ki buyurur: **Ellez ne yez k r nall he  iy men ve (11)  u’ den ve ‘al  c n bihim [ve] yetefekker ne**²⁹⁹ birle ‘amel  ılup ‘ mil ola; (12) t  kim ol vez r d ny  meliki  atında yir idin p m   r-i k mil vezirliğe (13)   bil ola ve hem All h te’ l  derg hında ma’rifet ve ma’delet birle  urb-ı H   ’a (14) v  il ola.

Nazım:

[f ’il t n f ’il t n f ’ilün]

 urb-ı H   ’a ister-ise n dest-res

15 Ma’rifet bilmeklige eyle heves

 urb gerekse d yım eyle ma’rifet

[87a] 1 Z lm[i]  o kim anda  ı maz bu şıfat

Ma’deletle h   l eyle ma’rifet

2 Cehl[i] terk it ger  anursan  ‘  ibet

‘ lm-i H   ’la g  l  n  ma’m r it

3 Ma’deletle c nu n  p r-n r it

Böyle diyüp  ems-i Tebr z ol zam n

²⁹⁷“ Allah temizdir, temiz olandan başkasını kabul etmez”. Acl n , **a.g.e.** C. 1, s. 260.

²⁹⁸ “Sabah-a  am Rab’lerine O’nun rızasını dileyerek dua edenlerle (birlikte ol).” En’am 52; Kehf 28.

²⁹⁹ “Onlar ayakta yken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. (Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde) d   n rl r.”   l-i İmran 191.

- 4 Sākin oldı hoş edeble pes revān
Şoḥbeti kim anda āḥir itdi pes
- 5 Dün sürilüp şubḥ-demde yitdi bes
Şems-i Tebrîz aldı_icāzet gitdi hem
- 6 Dağılur şoḥbet gider ḥayl ü ḥaşem
Şoñra Mollā ḥazretine geldi Şems
- 7 Erligin gösterdi 'arza kıldı Şems
Kışsası meşhūr olur añlar emîr
- 8 Söylemek ḥācet degül bilür müşîr
Bu risāle şanma kim kışsa-durur
- 9 Kışsadan maḳşūd olan ḥişşe-durur
Ḥişşe bu ki şerḥ olındı ma'rifet
- 10 Ehl-i dil oḳuya bula taḳviyet
Ḥayr-ıla Firdevsi'yi yād eyleye
- 11 Fātiḥa'-y-la rūḥını şād eyleye

Der-beyān-ı temsīlāt-ı dāsītān-ı māsī

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 12 Bir meşel vardur diyem daḥı saña
Çün benefşe gūşuñı dutḡıl baña
- 13 Konya şehri bu cihānda fi'l-meşel
Ki_ol cihānuñ mişli tendür mā-ḥaşal
- 14 Şeh 'Alā'üddīn olur rūḥuñ daḥı
Tābi'i rūḥuñ kuvāsı yā aḥī
- 15 Ḥazret-i Şems olur 'aḳluñ bil yaḳīn

[87a] 1 Tābi'idür ehl-i diller pāk-dīn

- Ḥazret-i Mollā olur nefse bedel
- 2 'Aql anı te'dīb ider hem mā-ḥaşal
Nefs eger ki 'aqluñuz te'dīb ide
- 3 Gıll ü gışdan pāk key tehzīb ide
Bundan efḍal dahı vardır bir meşel
- 4 Naql ideyin añlağıl şāhib-kemāl
Nefs-i insānī bedende iy hümām
- 5 Ol beden şehrine vālīdür tamām
Fī'l-meşel 'aqluñ-durur aña vezīr
- 6 Kuvvet-i fikriyye_olur aña müşīr
Bu cevāriḥ bu kuvā her ne ki var
- 7 Hep ra'ıyyetdür aña vü pīšekār
Kim aña ḥıdmet kılan şehvet-durur
- 8 Dilegin virmek aña ḥıdmet-durur
Bu ğazabdur ḫapusında bir 'avān
- 9 Halka zulm ü ḳahr olur işi hemān
İkisi de ol vezīre_olur 'adū
- 10 İster irgüre zarar ol tende ḥū
Vāliye ki ol vezīr ü ol müşīr
- 11 Anlaruñ dutarsa_ögüdin ger emīr
Ol ğazabla şehvete te'dīb ider
- 12 Kendü ahlākın[ı] şeh tehzīb ider
Nāşihuñ nuşhın dutarsa pes o şāh
- 13 Şek degül rahmet kılar aña ilāh
İşbu fānī memleketden ki_ayrıla

- 14 Dağı yigrek pādişāhlık virile
Mülk-i kudsüñ içre olup ol muķīm
- 15 Bulisardur ravḥ u reyḥān-ı na‘īm³⁰⁰
‘Aql u fikrin şehvet iderse zebūn
- [88a] 1 Şehr vīrān ola hem kendü cünūn
Nice insān **bel eḍal**³⁰¹ ḥayvān ola
- 2 Dünya vü ‘uķbāda_aña ḥüsrān ola
Mülk[i] vīrān kendü mağbūn olısar
- 3 Nefs[i] ġālib ‘aql meftūn olısar
Cehd it³⁰² irem dir-iseñ ol ḥazrete
- 4 ‘Aķluñı itme zebūn bu şehvete
Ḥaķķ’a bağla göñlüñ anı bulasın
- 5 Andan ayru_olma anuñla olasın
Nuşḥını Firdevsî’nüñ dutġıl tamām
- 6 Vir şalâtı Muştafâ’ya hem selām
Vallāhu a’lemü bi’ş-şavāb³⁰³

Ender-ḥatm-i kitāb ve du‘ā-yı Ḥazret-i Pādişāh -e‘azzallāhu enşārahu-

(8) Ve şükr-i bī-ķiyās ol Ḥallāķ-ı ‘āleme ve bī-ḥadd sipās ol Rezzāķ-ı benī- (9) ādeme kim, miftāh-ı ḥayr u sa‘ā[de]t kabza-i ihtiyār-ı yemīn-i irādetindedür. **Bi-yedike’l-ḥayr:** Ve nevāḥī-i kāyināt taht-ı kudretinde mağhūr ve selāsıl-i (11) tasarrufında me’mūrdur. **İnneke ‘ālā külli şey’in ḳadīr:** Gāh olur kim merḥūm ve mağfūr ve (12) şehīd, sulṭān Muḥammed Ḥān-ı Ġāzī-mişil melik-i kāmile bir müfsid

³⁰⁰ “Fe-ravḥun ve reyḥānün ve cennetü na‘īm” (Ona rahatlık, güzel rızık ve naim cenneti vardır). Vākıa Sûresi 89. âyete gönderme vardır.

³⁰¹ “..ke’l-en‘āmi bel ḥüm eḍall” (işte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar). A’raf 179; Furkan 44 âyetlerine gönderme vardır.

³⁰² Yazmada “it” kelimesi şeklinde, okunuşa göre imla edilmiştir.

³⁰³ “Doğruyu en iyi Allah bilir”.

ve zālīm vezīr (13) müyesser kıılır ki Nişancı Pāşā gibi cihān hālkın dil-āzār, vāsī' cihānı maẓlūmān (14) gözlerine dar ider. Vaqt olur ki zıll-i Īzed hemçü sulṭān Bāyezīd Hān- (15) mişil bir ādil ve fāzıl emīre -eṭālallāhu 'umrehu zīde ẓadruhu- dil-peẓīre [88b] (1) ḥayder-dil ü Aḥmed-sünen³⁰⁴ Ġazanfer-fer-Tehemten, ya'nī ki Ḥazret-i (2) Muṣṭafā Pāşā -yesserallāhu lehu mā yeşā'- ḥulķı ahsen, re'yi müstaḥsen, (3) tīgzen-i şaf-şiken vezīr-i a'zamı, müşīr-i a'lemi müyesser kıılır ki (4) ḥukemāya ḥürmet, 'ulemāya 'izzet ve ümerāya himmet, maẓlūm gedāya şefkat, (5) sā'ile mürüvvat, idüp dīn ü diyānet, gözleyüp cānib-i āḥiret, (6) özleyüp ḥalk içinde ma'delet, ḥaḳ üzre ḥükümet itmek-ile (7) pādīşāhınun devām-ı devletinde ve şehinşāhınun eyyām-ı rifatında, (8) mülk-i Rūm ma'mūr u ābād ve her kend çün Semerkand ü Bağdād, yoḥsulları (9) ḥürrem ü şād ve her kişinun dādın istād, idüb işbu āyeti dilinde (10) zıkr u evrād kıılır ki: **Yā Dāvūd innā ce'alnāke ḥalīfetün fı'** (11) **l-arzı fa'ḥküm beyne'n-nāsi bi'l-ḥaḳķı.**³⁰⁵ Zīrā ki muṭlaḳ (12) pādīşāhlık ol celīl ü cebbāruñ ve şehinşāhlık ol kerim ü (13) muḥtāruñdur ki vezīre ve müşīre ve naşīre ve zāḥīre ihtiyācı yoḳdur. (14) **Lā ilāhe illallāhu vaḥdehu lā şerīke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-ḥamdü** (15) **yuhyī ve yümütü ve hüve ḥayyun lā yemütü bi-yedike'l-ḥayru ve hüve 'alā külli [89a] (1) şey'in ẓadīrun ve ileyhi'l-maşīr.**³⁰⁶

Ammā ki bākī eger ki enbiyādur -'aleyhim- (2) ü's-selām-, Ḥazret-i 'izzetden vezīr temennā iderler: **Ve'c-'al lī vezīran.**³⁰⁷ (3) Ve eger kim ümerādur, vezīr-i ekmel-ile memleketin ma'mūr ve zībā, mürde maẓlūmları (4) 'adl-ile iḥyā itdiler. Pes bu muḳaddimedden ma'lūm olındı ki, (5) server-i selātīn ve pādīşāh-ı rüy-i zemīne vezīr-i kāmīl, müşīr-i (6) 'ādil lāzımetdendir. 'Ale'l-ḥuşuş kim āşaf-ı şānī, (7) Büzürcmihr-i

³⁰⁴ Yazmada bu kelime "sünen" olması gerekirken "sünnetin" şeklinde yanlış imla edilmiştir. Ayrıca "sünen" kelimesinin doğru bir okuma tercihi olduğuna, bir sonraki sayfada aynı kelimenin bu şekilde geçmesi bir kanıt olabilir.

³⁰⁵ "Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ile hüküm ver." Sad 26. Ayrıca yazmada âyetin son kısmındaki "bi'l-hakki" ifadesi yanlışlıkla "bi'l-adli" şeklinde imla edilmiştir.

³⁰⁶ Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve ortağı yoktur. Mülk O'nundur ve hamd O'nadır. Diriltir ve öldürür. Kendisi ölümsüz hayat sahibidir. Hayır O'nun elindedir ve O her şeye muktedir. Dönüş de ancak O'nadır." Bk. Dipnot 8.

³⁰⁷ "Bana ailemden birini yardımcı yap." Tâhâ 29.

zamān, feylesof-ı devrān, ‘alāü’ d-dīn ve’ d-dünyā, (8) muẓaffer-i Ḥayder-dil ü Aḥmed-sünen Muşţafā Pāşā -eṭālallāhu ‘umrehu (9) zīde ẓadruhu ebbede devletehu-.

Nazım:

[fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün]

10 Nüh felek ıurduķça dāyim pāyidār olsun Pāşā

‘İzz ü baht ü devlet-ile nāmdār olsun Pāşā

11 Her ḥaṭardan ḥazretini ḥıfẓ idüp ḥuffāz-ı Ḥaḳḳ

Kām-baḥş ü kāmuran ü kāmkar olsun Pāşā

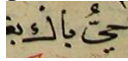
(12) Ba’dehu ‘uḳalādan maḥfī degüldür ki, Muşţafā Pāşā Ḥazretinde (13) - dāme ‘izzuhu- sekiz dürlü ḥāşşa vardır ki merḥūm Maḥmūd Pāşā (14) zamānından berü -raḥmetullāhi ‘aleyhi- ol ḥavāşşı hīç bir vezīrde, (15) müşīrde görmediler. Evvel ḥāşşa budur ki ḡāyet [89b] (1) mü’eddebdür. Şöyle ki: Dīvānında edeb[e] ri’āyet ider ki (2) mekteb-ḥān[e]de mu’allim nazarında şabī daḥı eyle edeb-ile (3) ıurmaz oturmaz. Zīrā ki edebden gökçek nesne yokdur. (4) Nitekim eydür: **Edebü’l-mer’i ḥayrun min zehebihi.**³⁰⁸ Ḥuşūşā ki edeb (5) imāndandır. Nitekim Ḥazret-i Risālet buyurur: **El-ḥayā’ü mine’l- (6) imān.**³⁰⁹ Ve ikinci ḥāşşası budur ki, her kişi Pāşā Ḥazreti ḥaḳḳında (7) yamanlık kılsa, anuñ bezbaḥtlığına baķmayup yaramazlığı muḳābelesinde (8) eylük iḥsān ider. Zīrā dimişlerdür ki: **Aḥsenü ile’l-müsī tesüddü.**³¹⁰ (9) Ve üçüncü ḥāşşası budur ki, ḥaḳḳı āzār idüp turş-rū şüret (10) göstermez, güler yüzölülük-ile ḥāş u ‘āmuñ ḥaṭırların ele getürüp (11) dil-ḥoş idüp kim dimişlerdür: **Beşāşetü’l-vechi ‘aṭiyyetün şābitetün.**³¹¹ (12) Ve dördüncü ḥāşşası oldur ki her ḥuşūşda ḥasūduñ ḥasedine (13) taḥammül, göñül gözin Ḥayy-pāke³¹² baḡlayup ol Ḥaḳḳ’a

³⁰⁸ “İnsanın edebi, altınından daha hayırlıdır”. Bu sözün Hz. Ali’ye ait olduğu söylenmektedir. Bk. Âdem Ceyhan, **Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri**, Öncü Kitap, Ankara 2006, s. 481.

³⁰⁹ “Haya, imandandır.” Aclûnî, **a.g.e.** C. 1., s. 443.

³¹⁰ “Kötülükte bulunanları ıslah etmeyi düşünüyorsan, onlara iyilik etmekten geri durma.” Hz. Ali’ye nispet edilen bir sözdür. Bk. Muallim Naci, **Emsâl-i Ali**, Haz. Âdem Ceyhan, Buhara Yayınları, İstanbul 2011, s. 75.

³¹¹ “İyilik sırasında güler yüz, ikinci bir iyiliktir.” Hz. Ali’ye ait olduğu rivayet edilen bir sözdür. Bk. Âdem Ceyhan, **a.g.e.** s. 483.

³¹² Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir.

tevekkül idicidir. (14) Nitekim eydür: **Tevekkel 'alāllāhi yekfike.**³¹³ Beşinci hāşşa budur ki, nefsi-i (15) emmāreye uyup akrānları gibi buhl ve 'ucub ve kibir ve kīn itmez; ne kadar [90a] (1) vezīr-i a'zam ise dahı. Kendüyi görüp, halka derhem ü verhem (2) kılp ekābir ü aşāğiri, hīçbir eşyāyı incitmez. Zīrā ki bu, (3) şıfatlu kişinüñ 'ömrine hālel, īmānına zeel getiricidir. (4) Nitekim eydinilmiştir: **Selāşü mühlükātın buhlün ve hevā ve 'ucbün.**³¹⁴ Altıncı hāşşa (5) budur ki, gāyet hālīmdür; eyle ki 'ömrinde kimseye gāzab ve ta'ab (6) kılmış degüldür. Zīrā kim bilür, kişiye hīlmi mu'āvindür. Nitekim eydinilmiştir: **Hilmü-** (7) **'l-mer'i 'avnühu.**³¹⁵ Ve hem hayā ehlidür, zīrā ki hayā ādemīnün perdesidir. (8) Nitekim eydür: **Hayā'ü'l-mer'i sitruhu.**³¹⁶ Yidinci hāşşası budur ki anuñ bigi (9) selīm kalbdür ki, bunca saltanat içre vezīr-i a'zam olmuş-iken, erkān-ı (10) devlet, a'yān-ı memleket hükmine maḥkūm olmuş-iken, kaṭ'ā bir gün kimsenün (11) hāṭırın yıkmış, hışm u gāzab idüp yohsulı incitmiş degüldür. Anuñ-içündür ki (12) öñinden soñı maḥmūd olur. Şekk degüldür ki, menzili 'ākibet Muḥammed Muşṭafā (13) konşılığında maḥām-ı maḥmūd olur; zīrā her ki hışm vaktinde gāzabın (14) def itse 'ākibeti maḥmūd olur. Nitekim dimişlerdür: **Düm 'alā kazmi-l** (15)³¹⁷ **'gayzi tuḥmed 'avākıbek.**³¹⁸ Sekizinci hāşşası budur ki egerçi pādīşāh [90b] (1) hazretinün sözün şımayup vezir-i a'zam olmuştur, lākin (2) müselmānların maşlahatı bitmek-içün vezāreti qabūl etmiştir. Yohsa (3) dünyā saltanatına gırre olmadı, devlet bahtına gurūr kılmadı. Nitekim (4) eydür: **Sürūruke bi'd-dünyā gurūr.**³¹⁹ Naql-i saḥīḥdür ki, bir gün (5) Pāşā Hazretinden su'āl itdiler kim: "Akrānuñdan niçeler hased iltüp (6) dilerler ki, hazretün vezāret mesnedinden redd olına; devletiñe hālel, (7) gırretine zeel irmesine meded olına. Siz niçün hasüduñ hasedi definde, (8) düşmānuñ zararı refinde tekāsül kılasız?"

³¹³ "Allah'a tevekkül et, O sana yeter." Hz. Ali'ye ait bir sözdür. **a.e.** s. 485.

³¹⁴ "Üç şey helak edicidir: cimrilik, nefsinin arzusuna düşkünlük ve kendini beğenmişlik." Bu söz Hz. Ali'ye atfedilir. **a.g.e.**, s. 485.

³¹⁵ "İnsanın yumuşak huyluluğu yardımcısıdır." Hz. Ali'ye atfedilen bir sözdür. **a.e.** s. 488.

³¹⁶ "Kişinin utanması perdesidir". Hz. Ali'nin sözlerinden olduğu rivayet edilir. **a.e.** s. 488.

³¹⁷ Bu söz yazmada "ke-'azmi" şeklinde yazılarak yanlış imla edilmiştir.

³¹⁸ Yazmada bu sözün son kelimesi "avākıbehu" şeklinde imla edilmiştir. Hz. Ali'ye ait olduğu rivayet edilen bu sözün anlamı şöyledir: "Öfkeni tutmaya devam et ki, sonun övülmüş olsun". **a.g.e.** s. 490.

³¹⁹ "Dünya (zinet ve nimetleri) ile sevinmen bir aldaniştan ibarettir". Hz. Ali'ye ait bir sözdür. **a.e.** s. 495.

Cevāb-ı şāfi virdi ki: (9) “Ḥased bir rencdür ki sāhibi[ni] cesed ölmeyince terk itmez. Eger ki anlara (10) naşihat eydem fāyide kılmaz ki yaramazlık ḥulḳ-ı vahşilikdur, andan kişi (11) ḥalāş olmaz. Nitekim eydür: **Sū’i’l-ḥulḳi vahşetü lā [ḥalāşa] minhā.**³²⁰ Efḍal (12) budur ki taḥammül kılam; tā ki ḥaşma zafer bulam. Cümlesinden Ḥaḳḳ te’ālāya (13) şığınmak evlādur kim, kişi şādık olsa şıdk berekātı-y-ıla cemī-i belādan (14) ḥalāş olur. Nitekim dimişlerdür: **Sıdku’l-mer’i necātühu.**³²¹ Naḳildür ki (15) Pāşā Ḥazretine su’āl itdüler ki: “Sebeb nedür kim ‘imāretiñe Naşārā ve Yahūd ve [91a] (1) Ermenī gelüp mihmān olup ḥonıñ yiyeler?” Cevāb-ı şāfi virdi ki: (2) “Ni’met Allāh'ındur. Ol Allāh'ın ki ḥaḳḳında müşrikler şirk getirür-iken (3) rızkını lütf ḥazīnesinden kesmez, her gün edā ider. Bundan ki (4) anları ‘imāretten yığavuz ki, her kişinüñ sırrını Allāh bilür. Vaḳit (5) ola ki içlerinde birisine Ḥaḳḳ te’ālā imān rūzi kıla, bizüm-içün (6) ḥayır du’ā kıla. Egerçi kim Ḥaḳḳ te’ālā rızkın anlardan men’ itmeyicek (7) ki her kişinüñ rızkına kefildür. Nitekim dimişlerdür: **Ẓamanallāhu rızkahu (8) külle eḥadin.**³²² Pes eyle olsa biz niçün ḥonumuz ḫartınalım. Naḳildür ki (9) Pāşā Ḥazret her kişinüñ ‘aḳıl yüzinden simāsına nazar itse aḥvāline (10) muḫḫalī’ olur. Henüz ol kişi ḫālını ‘arz itmeden Pāşā Ḥazret ḫaḫiyyesine (11) vāḳıf olup, cevāb virüp ḫatırın tesellī kılar. Anuñ sebebin su’āl (12) itdiler: “Bu, vilāyete ḫarīb kemāldür, her kişinüñ ḫālını muḫḫalī’ olursuz”. (13) Cevāb-ı şāfi virdi ki: “Her şahsuñ aḥvālī simāsından ma’lūm olur, (14) mubaşşır başiret-ile nazar kılıcaḳ bilür”. Nitekim dimişlerdür: **Ḳavlü’l-mer’i yuḫbiru (15) ‘ammā fi ḫalbihi.**³²³ Naḳildür ki Pāşā Ḥazretine su’āl itdiler ki: “Niçündür ki [91b] (1) niçe şirrīr ü zālīm ve müzevirīn ü zemīm dīvānuñda temerrüdlük idüp (2) dürrehāt söyler. Ḥāl budur ki anuñ gibilere ḫaḫımayup āsānlıḡ-ıla (3) cevāb virürsüz. Aḫrānuñuz anuñ bigilere verhem idüp let (4) ururlar. Cevāb virdi ki: “Ḡazabdan ḫilim evlādur, emir ḫod (5) yirine varsa gerek. Pes ḫalīm olduğuma sebep budur ki, kemāl-i ‘ilim (6) taḫḫīḳ-i ḫilimdedür. Nitekim dimişlerdür: **Kemālü’l-‘ilmi fi’l-ḫilm.**³²⁴ Ve benüm (7) maḫşūdum yumşak söz-ile

³²⁰ “Ahlak kötülüğü (öyle) bir vahşettir ki içinden çıkılmaz”. Muallim Naci, **a.g.e.**, s. 101.

³²¹ Kişinin doğruluğu, onun kurtuluşudur. Bk. Luvis Rızkullah b. Yusuf b. Abdülmehdî el-Yesui Şeyho, **Mecâni’l-Edeb fi Hadâiki’l-Arab**, C. 2, 3. bs. Beyrut: Matbaatü’l-Abai’l-Yesuiyyin, 1884, s. 68.

³²² “Her kişinin rızkına Allah kefildir”. Bu söz Hz. Ali’ye nispet edilir (bk. Muallim Naci, **a.g.e.**, s. 109.

³²³ “İnsanın sözü, kalbinde olanı haber verir.” Hz. Ali’ye ait bir sözdür. Bk. Mehmet Yılmaz, **Dört Halifeden Vecizeler Sözlüğü**, Şule Yay. İstanbul, 2003, s. 214.

³²⁴ İlimin kemâli hilim iledir. Hz. Ali’ye nispet edilen bir sözdür. M. Yaşar Kandemir, “Mesel”, **DİA**, C. 29, İstanbul, 2004, s. 297-299, s. 298.

göñül yapmakdur, göñül yıkmak degüldür. (8) Nitekim dimişlerdür: **Līnū'l-kelāmi kaydū'l-kulūb.**³²⁵ Naķildür Pāşā (9) Hāzretlerine su'āl itdiler ki: “Ne ‘acebdür ki bunca mesācid ü (10) medāris, ‘imāret ü hāngāh ki māl ü genc döküp yaparsın ḥasbeten l’illāh. (11) Niçündür ki, aķrānuñ vüzerā vü ümerā gibi ḥazīneye bağlamazsın? Zamāne (12) ḥālinüñ āḥirin fikr eylemezsin?” Cevāb-ı şāfī virdi ki: “Sa‘ādet (13) ehlinüñ ğamı ‘uķbādur, şeķāvet ehlinüñ kayġusu dünyādur. Nitekim dimişlerdür: (14) **Hemme’s-sa’idü āḥiratehu hemme’s-şakıyyü dünyāhu.**³²⁶

Naķildür ki Pāşā Hāzretinüñ (15) mübārek lafz-ı dürer-bārından şöyle geldi ki: “Ben beni bilelden berü **[92a]** (1) bir kimesne iki aķçalık cüz’i cerez getürse ben anuñ muķābelesinde (2) eger seb’a-ḥ’ān-ısa dörd aķçalık cüz’i alıvirmeyince ölmezem. (3) Eger nādān-ısa yāḥud cahil-ıse eķall-i mā yekūn yevmī iki aķçalık cihet alıvirmeyince ferāġat itmezem. Ve daḥı rişā almak da ‘ömrümde baña vāķı’ (5) olmamışdur, zīrā ki rişā oldur ki alup nā-ḥaķķ üzerine (6) ḥaķķı örtmek için ola. Velākin hedāyā getürseler bir ḥayr u meşālīḥ (7) için, eger ol kimsenüñ maķşūdı ḥayr-ısa getürdüġi hedāyāyı āḥar (8) yirde emānet ḳodurup tā anuñ maķşūdını edā itmeyince ve ḥalvetimde (9) kıġırdup getürdüġi hedāyādan ziyāde nesne virüp (10) tesellī kılmayınca ölmezem ve ḥarām mālī ḳabūl itmezem, zīrā ki cem’-i mālumı (11) ḥayra ḥarc iderem ve ḥaccū’l-ḥaremeyn geçерem. Pes rişāyı nite ḳabūl (12) iderem ki dergāh-ı Ḥaķķ’da ‘azābdan emīn olmaġ-ıçün ḥayr-ıla (13) kesb olmış mālumı daḥı ḥayra ḥarc iderem ki ḥelālüñ ḥisābın (14) virüp ḥarāmın ‘azābın çeksevüz gerekdür. Nitekim kelām-ı ḳadīmde buyurur: **Ḥalālühā (15) ḥisābün ve ḥarāmühā ‘azābün.**³²⁷ ‘Ale’l-ḥuşuş ki ben kendü nefsümi ve mālumı **[92b]** (1) ḥaķķ yolına sebīl itmişimdür ki dünyā metā’i elümde sebīldür ki ‘āriyetdür. (2) Ve ben dünyā sarāyında ibn-i sebīlem ve miḥmānem, ‘āriyetī nesne ḥod elden (3) gider ve miḥmān daḥı ‘āķibet evden gider. Nitekim dimişlerdür: **Ed-dünyā (4) ‘āriyetün ve naḥnü ezyāfün ve’l-‘āriyetü merdūdetün ve’z-żayfü mürtaḥilün.**³²⁸ (5) Naķildür ki

³²⁵ “Yumuşak söz, kalplerin baġıdır (Yumuşak konuşmak kalpleri cezbeder). Hz. Ali’ye nispet edilen bir sözdür. Bk. Âdem Ceyhan, a.g.e. s. 508.

³²⁶ “Bahtiyar adam âhireti için, bedbaht ise dünyası için gam çeker”. Hz. Ali’ye ait bir sözdür. Bk. Âdem Ceyhan, a.g.e. s. 512.

³²⁷ “Helalin hesabı, haramın da azabı vardır.” Aclünî, a.g.e., C. 1, s. 441.

³²⁸ “Dünya bir ödünçtür, biz ise bir misafiriz. Borç reddedilip atılmışken misafir de göçer.” Yazmada geçen bu sözün kime ait olduġu bulunamamıştır.

Pāşā hazretlerinin hakkında niçe müfsidler fesād itdiler, (6) Pāşā hazretleri anlarını yaramazlığına bakmayup haklarında eylükler (7) itdi. Su’āl itdiler ki: “Yaramazlık idene eylük revā sezāvār degüldür, (8) belk[i] siyāset ve cezā gerekdür”. Cevāb-ı şāfi virüp eyitdi ki: “Benüm (9) gönümde eylükden ğayrı nesne yokdur, eylük itmek gerek. Nitekim (10) dimişlerdür: **Küllü inā’in yeteraşşehu bimā fihî.**³²⁹

Naķildür ki ‘azîzlerden (11) birisi rivāyet ider ki, bugün Pāşā hazretinin dīvānına, edeb ü (12) erkānına, hüküm ü ‘adl ü fermānına göz urdum, dört hāşşa gördüm (13) ki akrānlarında görmedüm. Evvel bu ki meclisinde yidi kerre huffāzdan (14) ba’z[i] kimse gelüp Qur’ān okudılar. Her gāh ki Qur’ān'a başlanıldı, Pāşā (15) Hazreti sedirden yir üzerine inüp edeb-ile diz çöküp Qur’ān-ı ‘azīme [93a] (1) hürmet idüp diñledi. Tamām olup du’ā dilendikden soñra yine (2) şedrinde karar itdi. İkinci hāşşa budur ki, dīvānında kırk (3) elli nefer kimesne hāllerin ‘arz itdiler. Cemī’inün şikāyetlerin diñledi, (4) her birine bir cevāb-ı şāfi virüp hātırların tesellî eyledi. Üçinci (5) hāşşa bu ki ol kadar honı çokdı ki, ehl-i dīvāndan ve ehl-i vezāyifden (6) ğayrı civārında olan ğurabā vü fuķarādan kim var-ısa bakraçlar-ıla (7) aşların taşdılar. Dördinci hāşşa bu ki bunca hüküm-i hükümet arasında (8) kibr u kīnden ve buhl ü riyādan ve hışm u ğazabdan kendüde hiç eşer görmedüm. (9) Naķildür ki Pāşā hazretinden su’āl itdiler ki: “Dünyā-y-ıla āhîret degme (10) gez bir yirde cem’ olmaz. Hak te’ālānuñ sevdüĝi kulından ğayrıda (11) bu fazīlet bulunmaz. Pes bu merātibe yitişmege sebep ne oldu ki?” Evvel (12) haccü’l-haremeyn olasın, hacc ziyāretin Hak te’ālā saña naşīb itmiş ola. (13) İkinci bunca zamāndur ki Efrenc vilāyetine varup Baħr-i Maĝrib cezāre- (14) lerinde ğazālar itdün. Andan gelüp vezāret mesnedinde muķīm olup (15) bunca ‘imāret, mescid ü hāngāh yapup māl-ı vāfir harc itdün. Hasbeten lillāh [93b] (1) hem dünyāñı hem āhîretüñi ma’mūr u ābād eyledün? Cevāb virdi ki: (2) “Bu merātib baña Allāh te’ālā anuñ-içün naşīb itdi ki, beni bilelden (3) hevā-yı nefse uymadum, tama’dan ve hışımdan ferāĝ oldum. Zīrā eyledüm ki (4) bu üç nesne ādemi hakķdan girü ğor. Nitekim dimişlerdür: **İyyāküm (5) ve’ttib’a’l-hevā**

³²⁹ “Her kap, içinde olanı dışarı sızdırır” anlamındaki bu söz bir hadisin halk arasında geçen meşhur şeklidir. Hadisin aslı ise bir kelime farkla aynı anlama gelen “küllu inā’in bimā fihî yatfehu”dur. Bk. Aclûnî, C. 2, a.g.e. s. 175.

fe-kad eflah.³³⁰ Ve ikinci ‘âdetüm bu idi ki, devletüme ve (6) ‘izzetüme fahr itmekden ırağ oldum ki, topraktan yaratılmışa ne kaçan (7) gerek, çünkü ‘âkıbet toprak olur ve cismin mâr u mûr yir. Bugün diri (8) ise yarın ölüdür. Nitekim dimişlerdür: **Ve iyyāküm ve’l-faḥra mimḡa faḥr ḡuliḡa min (9) türāb.**³³¹ Üçüncü ‘âdetüm budur ki mazlûmlar du‘âsından korķaram ki zaḡmı (10) kılıç zaḡmından ziyādedür, anuñ-içün dāyim ‘adl ü dād iderem. Nitekim (11) dimişlerdür: **İtteḡū da’vete’l-mazlûm**³³² dur. Dördüncü ‘âdetüm bu idi kim (12) her işe şabr ve taḡammül ider-idüm, te’ennî ve ḡilm-ile dirlik kılar-ıdum. Zîrā cemî-i (13) işlerde şabır görklüdür. Nitekim dimişlerdür: **İşbirü fe-inne’l-‘amele küllehu (14) bi’ş-şabr.**³³³ Beşinci ‘âdetüm bu idi ki a’mâl-i şâliḡayı elden kıomadum, dāyim (15) şalāḡiyyet üzerine oldum. Zîrā ki şâliḡ kullar cennete girecegin bildüm. Nitekim [94a] (1) dimişlerdür: **Sārî’ü fî mā va’adekümullāhu min raḡmetihi.**³³⁴ Altıncı ‘âdetüm bu idi ki (2) her za’fî benüm kıatımda kıavî gördüm; tā anuñ ḡaḡkın yirine getürince- (3) ye dek ve her kıavî benüm [kıatımda] za’fî gördüm; tā andan ḡaḡķ alıncaya dek. (4) Andan soñra bildüm ki bunlaruñ kıavîsi kimdür, za’fî kimdür. Nitekim (5) dimişlerdür: **İn ekrameküm ‘indî ez-za’fî ḡattā u’ḡiyyeti’l-ḡaḡķu ve in eḡ’aneḡüm (6) ‘indî e’l-ḡaviyyü ḡattā üḡize minhü’l-ḡaḡķ.**³³⁵ Yidinci ‘âdetüm bu-y-ıdı kim her ne (7) söz kim söyledüm, yirinde vaḡti-y-ile söyledüm ki vaḡti-y-ile söylenen zāyî (8) olmaz. Nitekim dimişlerdür: **Lā tec’al me’a ‘alāniyyetike fe-yemrucü emreke.**³³⁶ (9) Sekizinci ‘âdetüm bu idi kim beni

³³⁰ “Size ne oluyor da arzu ve heveslerinize tâbî oluyorsunuz? Muhakkak ki kurtuluşa erdi.” Bu söz, Hz. Ebu Bekir’in hutbelerinde söylediḡi sözlerden alıntıdır. Metinde bu cümlemin eksik yazıldıḡı farkedilmiştir. Doğrusu şu şekildedir: “ve iyyāküm ve’l-faḡru, ve mā faḡra men ḡuliḡa min türāb.” Bk. Ebû’l-Kâsım Sıkatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâķir, **Tarihu Medineti Dımaşķ**, C. 30, Dımaşķ: Dârü’l-Fıkr, 1982, s. 335.

³³¹ “Övünmeyiniz. Hem topraktan yaratılmış, hem de topraḡa dönünce kendisini kırtların yiyeceḡi insanın övünmesi neye yarar!” Hz. Ebu Bekir’in hutbelerinde söylediḡi sözlerdendir. **a.e.**, C. 30, s. 335.

³³² Bu sözün anlamı: “Mazlumun bedduasından sakın” şeklindedir. Bir hadisten alınan bu kısmın devamı ise şöyledir: “çünkü onunla Allah arasında perde yoktur.” Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 39.

³³³ “Sabredin. Gerçekten amelin tamamı sabırladır” . Hz. Ebû Bekir’in hutbelerinde söylediḡi sözlerdendir. Bk. İbn Asâķir, **a.g.e.**, C. 30, s. 336.

³³⁴ “Allah’ın, rahmetinden size vaat ettiklerini elde etmek için çabalayın.” Hz. Ebu Bekir’in hutbelerinde söylediḡi sözlerdendir. **a.e.** C. 30, s. 336.

³³⁵ “Benim kıatımda en zayıfınız o kuvvetli kimsedir ki, ondan ḡakkı alıp sahibine verinceye kadar. En kuvvetliniz ise ona ḡakkı teslim edilinceye kadar zayıf olanlarıdır.” Bu söz Hz. Ebu Bekir’e aittir. Bk. Hikmet Özdemir, **Sad Kelime-i Hazret-i Ebu Bekir, Hz. Ebu Bekir’in 100 Veciz Sözü**, Çelik Yayınevi, İstanbul 2013, s. 117.

³³⁶ “Sırrını açığa vurma, sonra işlerin karışır.” Hz. Ebû Bekir’e ait bir sözdür. Bk. Hikmet Özdemir, **a.e.** s. 103.

bilüp hîn-i bülûgiyyetden (10) berü tã'at-i Hakk'dan ırağ olmadum. Zîrâ her kimse ki Allâh'[a] tã'at ider (11) ve Resûl'in hakk bilür, toğru yolu buldı ve her kim 'işyânı ehil oldı, (12) dâlâlet ve mehleke bahrine garğ oldı cehâletden. Nitekim dimişlerdür: (13) **Men yuṭi'illâhe ve resûlehu fe-ḳad raşede ve men ya'şimühâ fe-ḳad ğavâ ve ḳalle ḳalâlen** (14) **ba'iden**.³³⁷ Ve daḥı meşâyıḥ-ı kibârdan ve ehlullâh-ı ahyârdan tevâtür-ile şihhatine (15) yitmişdür, şulehâdan ḳuṭbü'l-aḳṭâba yakîn olanlar daḥı ḥazret-i [94b] (1) Pâşâ[yı] imtiḥân itmişdür üçinci esmâdadur(?) Eger kim Pâşâ ḥazretlerinin -ṭâle (2) beḳâhu- evşâf-ı ḥamîdesinüñ yüz biñde birisin şerḥ idüp bu risâleye (3) baş ider- isem söz ḥadden çıkar, ṭavîl olur. Efḍal budur ki müfîd (4) ve muḥtaşar söylendi, ba'dezân devâm-ı devletine du'â idevüz ki (5) şâmit olan peşimân olmadı. Ḳaḡı 'ârif dilin ṭutdı ki ma'rifet-ile (6) göñli ṭolmadı. Nitekim dimişlerdür: **Mâ nedime men sekete**.³³⁸

Nazım:

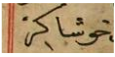
[mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]

- 7 Bi-ḥamdillâh ki Pâşâya o Ḳâdir
Virüp nusret ḥaşûdı itdi dâḥir
- 8 Vezâret mesnedinde ḳaldı bâḳî
Şükür ḳıldı ekâbir ḥalk eḥâzır
- 9 Kemâl-i fazlıdur fazl içre kâmil
Vüfûr-ı 'ilmidür ḥilm-ile vâfir
- 10 Ḳazâ takdîr-i re'yi-y-le muḳaddem
Ḳader tedbîr-i ḥükmi-y-le müdebber
- 11 Umûr-ı şer'adur 'adli müzeyyin

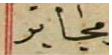
³³⁷ “Allah ve Resûlüne itaat eden doğru yoldadır; kim de O'na isyan ederse yoldan çıkar ve o derin bir sapıklığa düşmüş olur.” Bu söz, anlamca ve kelime olarak da burada geçen ifadelere benzer şekilde şu hadiste ifade edilir: “Allah'a ve Resûlüne itaat eden saadete ermiştir. Onlara isyan eden kimse ise sadece kendisine zarar verir, Allah'a zarar veremez.” Hadisin tamamı için bk. Ebu Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi**, C. 8, Haz: Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınevi İstanbul 1989, s. 232.

³³⁸ “Kim susarsa ona pişmanlık yoktur”. Bu sözün Hz. Ali'ye ait olduğu söylenir. Bk. Âdem Ceyhan. **a.g.e.** s. 508.

- Rumûz-ı gaybadur 'ilmi müfessir
- 12 O kilkinde fütüvvetdür hazāyin
O ʔab'ında kiyāsetdür zehāyir
- 13 Hiṭābı münhi-i eflāk-ı ğāyet
'İṭābı dā'i-i ācāl-ı kâhir
- 14 Virür zālamlere teşdîd ü tehdîd
Çeker zecri elinden merd-i fâcir
- 15 Kader taḳdîr-i ḳadrin bilmez anuñ
Muḳadder ḳaçan ide ye muḳaddir
- [95a] 1 Ḳalur ḫālât-ıla ārām nevāḫî
Dutar ta'cîl-ile emrin evāmir
- 2 Çü yārân vaşf-ı in'âmında 'âciz
Zebândur faẓl u şükri içre ḳāşir
- 3 'İmāret oldı 'adlinden zamāne
Refāhiyyet bulur 'ahdinde Fāṭır
- 4 Ne zātına bulındı mişl ü mānend
Ne cūdınuñ şebṭhi var çü zāhir
- 5 'Ulûm-ı ḫükm-ile maḫkûm şerāyi'
Fünûn-ı fikr-ile 'āmil ekābir
- 6 Cihân ḫalkı ḳamu emrine me'mûr
Emîru'l-mü'minîn andan çü şākir³³⁹
- 7 Musahḫar ḫükmüne erbāb-ı ḫacât
Mülâzım ḫıdmetine 'aḳl-ı 'āşir

³³⁹ Yazmada kelime şeklinde yazılarak yanlış imla edilmiştir.

- 8 Cenābı Ka'be-i rükn-i mücāvir
Rikābı maḳsad-ı ehl-i müsāfir
- 9 Ḳad[er] ḥükmi-y-ile oldı mü'eccel
Ḳazā fermānı-y-ile oldı hādir
- 10 'Uḳūl oldı ḳamu dehşetde vālih
Nüfūs oldı ḳamu heybetde dāḥir
- 11 Şeyāṭın nesli ḳorḳup oldı sācid
Melā'ik ins-ile rākī de zākir
- 12 Ṭapuñ a'zam Menūçıhr-i zamāne
Ḳapuñ ḥayru'l-mevā'zi'dür mecābir³⁴⁰
- 13 Saña ḥüccet yeter 'ilm-ile naḳlūñ
Ne tezvīr eyleye şırrır u ḥāsir
- 14 Du'ācıdur saña 'ubbād ü zühhād
Mülāzımdur saña erkān ekābir
- 15 Saña ḥalḳ-ı cihānuñ ḥālī ma'lūm
Saña māzī gibi rüşen zamāyir
- [95b] 1 O ḳahruñdur çü mühlik zehr-i ḳātil
Bu luṭfuñdur çü tiryāk-ı nevādir
- 2 Ve ger pervāneye himmet iderseñ
Şikār ide felekde nesr-i ṭāyir
- 3 Naẓar kılsañ gaẓabla kūh-ı Ḳāf'a

³⁴⁰ Yazmada kelime şeklinde imla edilmiştir. Bu kelime ya Firdevsî'nin Arapça "cebr" masdarından türettiği veya uydurduğu "mecābir" olmalıdır veya "mücāvir" kelimesini müstensih'in yanlış yazmış olma ihtimali vardır. Bu gibi durumlarda eserin başka bir nüshası olmadığından kesin bir şey söylemek zordur.

- Beriyye kavmi içre ola Tatar
- 4 Saña hemtâ güher virmeye ‘ummân
Eger biñ yıl döne bu çarḥ-ı dāyir
- 5 Aristō fikr-i te’vīlünde ‘āciz
Felāṭūn ebkem ü ‘ilmünde āşir
- 6 Getürmez sence ‘ādil çarḥ-ı gerdūn
Göremez sence fāzıl şems-i nāzır
- 7 Menūçih-r-i zamān Āşaf-ḳad(i)rsin
Ṭabuñdur Bū ‘Alī her fende māhir
- 8 Söyündürdi_āb-ı ‘adlūñ nār-ı zulmi
Nitekim mār-ı Mūsā siḥr-i sāḥir
- 9 Müdām oldukça bu erkān-ı ‘ālī
Hemīşe tā ki_ola gerdūn mü’eşşir
- 10 Felek ṭurdukça ‘ömrüñ ola ḳāyim
Çü gerdūn olmasun günüñde āḥir
- 11 Ḳazā ḥükmünde_ola sen vālī ḥākim
Ḳader esrār-ı ‘ilminde_ol çü ḳādir
- 12 Sa‘ādet maḥrem ü yār ola devlet
Hidāyet hem-nişīn ḥuffāz u nāşir
- 13 Ṭapuñ Ayās-ı Maḥmūd oldı maḥmūd
Ḳuluñ Firdevsī’dür Firdevsī zāhir
- 14 Du‘ācı dā’iyem maḳşūd du‘ādur
Degül şī’r-ile faḥrum şanma şā’ir
- 15 Şükür kim Ḥazret-i Pāşā kitābı
Receb ayı içinde oldı āḥir

- [96a] 1 Ȑokuz yüz [on sekizde]³⁴¹ irdi hicret
 Ėay t-n me tam m oldu def tir
- 2 Ta avvufda bunu  mişli ris le
 Begüm d   mi  degüldür ok  z hir
- 3  eh n olsun P       mr   cih nda
 Ėa ardan  a lasun Ėuff z u n  ir
- 4 Hediyyemi  ab l eyle kerem  ıl
 Ma  rifd r sözüm cümle    z hir
- 5 Kem l ehli bilür k mil s zin kim
 Ki v  ıfdur ma  n ye    Ė  ır
- 6 Tam m oldu kit b el- amd lill h
 Ki   yet buldı fikri-y-le z m yir

³⁴¹ Yazmada bitiş tarihinin verildiğı kısmın mürekkebi dağılmıştır. Bu tarihin 918 olabileceğı hakkında verdiğimiz bilgiler için tezimizin 58 ve 59.sayfalarına bakılabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAYÂT-NÂME-GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMIŞ METİN

4.1. Metnin Günümüz Türkçesine Aktarımında Takip Edilen Yöntemler

Eski Türk Edebiyatı alanında yapılan metin incelemelerinin günümüz Türkçesine aktarılması gerekliliğinden hareketle Firdevsî'nin *Hayât-nâme* adlı eserinde bu çalışmayı gerçekleştirmeye çalıştık. Bunu yaparken aşağıda sıraladığımız hususları göz önünde bulundurarak metnimizi oluşturduk:

1. Aktarılan metinde sadece sayfa numaralarını **[1b]** şeklinde olduğu gibi belirtip her satıra numara vermedik.
2. Cümlelerin söz dizimi özelliklerini büyük ölçüde korumaya gayret ettik.
3. Kaynak metinde yer alan manzumeleri -[3a] da yer alan dörtlükler hâricinde- nesir cümlelerine dönüştürerek aktardık.
4. Bugünkü Türkçeye aktarmamıza rağmen yine de tam anlaşılmayan ve kapalı kalan beyit ve cümlelerde her sayfanın altına açıklamalı dipnotlarla, bu ifedelerin biraz daha berraklaşmasına katkıda bulunmaya çalıştık. Kişiler, metinde geçen kavramlar vb. izahı gereken kelime ve kelime grupları için de dipnot vererek açıklamalar yaptık.
5. Yazmada okunamayan kısımları, çeviri yazılı metinde olduğu gibi üç nokta “(.....)” şeklinde belirttik: “Bilsin ki onlar dostturlar, (.....) etmezler, acıkmazlar..(4ab)”.
6. Okunmasına rağmen anlamlandırılmayan kelime veya ibarelerin hemen yanına “(?)” işareti koyduk: “..ne zaman aevlense gönlü(?) üzerine aevlenir” (43a).
7. “Küllî nefis, nefis-i nâtika“ gibi bazı kavramları aktarma metinde olduğu gibi koruyarak açıklamalarını dipnotta belirttik. Bazı kavramların ise genelde önce çevirisini, sonrasında ise kaynak metinde yer aldığı şekli parantez içerisinde vererek aktarmayı tercih ettik: “dört unsur (anâsır-ı erbaa) (35a); birleşik cisimler (ecsâm-ı mürekkebe) (12b).

8. Kelime ve kavramların anlamca karşılıkları olmasına rağmen yine de tam olarak anlaşılmayan cümlelerde elden geldiğince anladığımızı ifade ederek bu cümleyi tırnak içerisine aldık ve bu belirsizliği dipnotta da ifade ettik

9. Metni Türkçeye aktarırken müellifin cümlede kastettiği; fakat açıkça ifade etmediği kelime ve kavramları, cümledeki belirsizliği gidermek maksadıyla köşeli parantez “[]” içinde verdik: “[İnsan gibi] düşünmeye ihtiyacı yoktur ama fikir kabiliyetini verendir” (2a); Denizin [suyunun] artması nedir?” diye sorulunca “ırmakların suyunun [denize] dökülmesindendir” diye cevap verdi” (16a).

10. Kaynak metinde yer alan âyet, hadis vb. ifadeleri ve duâ cümlelerini bold/koyu biçimde belirterek kaynağını dipnotta verdik.

4.2. HAYÂT-NÂME (GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARIM)

[1b] Esirgeyen, Bağışlayan Allah'ın Adıyla

Sayırsız şükran o yüceler yücesine yaraşır ki, var olan her bir zerre ve varlık dairesinin içinde yer alan ne varsa O'nun varlığının gerekliliğine dair kesin delildir. Sınırsız övgü o ulular ulusuna saçılır ki, varlıkların dizilişi ve düzeni o ulular ulusunun zatının birliğine yüksek bir kanıttır. O öyle bir ilktir ki başlangıcı olmadığı gibi asla sonu da yoktur ve öyle apaçık görünür ki kimse ne olduğunu [tam anlamıyla] bilmez. Öyle gizli olup her sırdan haberdardır ki [buna rağmen] kimseden gizlenmez. Her yerde hazır olan öyle bir hayat sahibidir ki kendilerine hayat verilmiş varlıkların tamamı hayatı O'ndan alırlar. O, her şeyin varlığının kendisine bağlı olduğu sonsuz bir güç sahibidir ki bütün muhtaçlar ihtiyacını O'ndan isterler. Öyle bir hükümrân ve üstündür ki **onların boyunlarına demir halkalar geçirdik**¹ zinciriyle zorbaların boynunu bağlamıştır. **(Sonra da onun can damarını) mutlaka keserdik**² kılıcıyla kâhirlere can damarlarını kesip dağlamıştır. Öylesine her zaman ve her dilde yüceltilendir ki O'nun için milyonlarca cevherle, göze görünmeyen meleklerin kanatları yüce mertebelerde, yüksek [2a] duraklarda ve yüce semalara çıkılan basamaklarda, dalga dalga, grup grup durarak O'nu anma denizinde yüzen ve O'nu kutsama evreninde gezinen, sabah vakti içtikleri **biz Sana hamd ederek daima tesbih ediyoruz**³ olup, akşam vakti içtikleri ise **Seni takdis edip dururuz** olan öyle bir eşi benzeri olmayan tek ve yegâne varlıktır ki O'nu birlemek için karalardaki her bir zerre ve denizlerdeki her bir damla yaptıkları şeyler ve sözleriyle sürekli şakıyan bülbül olup **Allah'tan başka ilah yoktur. O birdir, ortağı yoktur, mülk O'na aittir, hamdler de O'na lâyıktır, her çeşit hayır O'nun elindedir. O her şeye kadirdir**⁴ derler.

¹ Yasin 8.

² Hakka 46.

³ Bakara 30.

⁴ İmam Mâlik'in *Muvatta* adlı hadis kitabında "Hac" başlığı altında geçen bu tesbih cümlesi, Hz. Peygamber'in hac, umre veya bir gazveden dönerken söylediği bir dua olarak nakledilir. Bk. Malik b. Enes, *Muvatta*, C. 2, çev: Ahmet M. Büyükcınar, Vecdi Akyüz vd., Beyan Yay. İstanbul 1994, s. 304, 305.

Her Şeyi Yaratıp Varlık Veren Allah'ı Birleme Üzerine-O'nun Ululuğu Yücedir-

O Allah ki yok olmayan tektir, eksikliklerden arınmış, sonsuz güç ve hayat sahibi ve başlangıcı olmayandır. Bağışlaması ve ihsanı çok olan, merhamet sahibi ve esirgeyen;

Kubbe şeklindeki [gökyüzünü] ayakta tutan, eşi benzeri olmayan, emsalsiz, kavisli gökyüzünün düzenleyicisi, görünmeyen ve görülen her şeyi bilen, ilminin nihayeti olmayandır.

O, bahar rüzgârı ile buhurdanlık dolaştıran ve bütün âlemleri yaratan; insanları besleyip ona verdiği simada ve ağızda herkese düşen payı en hakça bölüştüren,

Gökyüzünü parlak mavi ve kat kat yapan, yeryüzünü revaklı yeşil [bir yapı şeklinde bina edip], avlusunu da nimetlerle donatandır.

[Allah] böceği dokumacı yapar, [o da] sıkıca bağlanmış altın işlemeli atlası⁵ dokur. Arıyı mimar eder, [o da] altıgen şeklinde güzel bir saray inşa eder.

O, kendisine asla ölüm ve uyku yanaşmayan benzersiz ve kusursuz bir yüce Zat'tır. O, asla göçüp gitmeyen ve kendisine sıkıntı uğramayan vezirsiz bir âlemler sultanıdır.

O, yarattıklarının sesine benzemeksizin konuşan, insanın toprağına konuşma yeteneği verendir.

[İnsan gibi] düşünmeye ihtiyacı yoktur ama fikir kabiliyetini verendir.

Bahar rüzgârını İsa kılmıştır.⁶

Eğri külâhını giymiş mavi gök çarkına bir bak. Güneş ise harimde sarığını sarınıp sema eder.

⁵ “Atlas” ipekten ve sık dokunmuş olup, yüzü parlak, her zaman düz renkli, üzerinde motif olmayan, tüysüz, sertçe ve makbul bir kumaş çeşididir <http://lugatim.com/s/ATLAS> (15.1.19).

Bu kelime aynı zamanda “çarh-ı atlas” şeklinde de kullanılır ki, eski yıldız bilgisine göre seyyare ve sabitelerin yer aldığı feleklerden sonra geldiği ve bütün felekleri sardığı kabul edilen gök tabakasına denilirdi.

⁶ Nesim, baharda serin, tatlı ya da hafif esen rüzgârın ismidir. Bu bazen saba, bazen de nesim olur. O, Hz. İsa'nın diriltici nefesi gibi ölü tabiata can verir. Bk. Cemal Kurnaz, Bahar”, **DİA**, C. 4, s. 468-469, s. 468). Beyitte de bahar rüzgârının bu özelliğine gönderme yapılarak Hz. İsa'ya benzetilmiştir.

Ceylan, seher vakti dağda “yâ hû” diyerek O’nu anar. Çil kuşu, bağda temiz ve saf bir şekilde “hû hû” diyerek zikrini çeker.

[2b] Yüce Allah bu yaptığı işlerle kesin olan tekliğini ispatlar. Çünkü az ve çok [yaratılan ne varsa] O’nun birliğine şahittir.

Gönül bülbülü O’nu anarken korkudan tir tir titrer. Akıl şehbazı onun fikrinde derin idrak kanatlarını kırar.

Ne O’nun umman gibi sıfatlarına düşünceyle [anlayıp ifade edecek] bir karşılaştırma terimi ve sınır bulundu; ne de O her türlü eksiklikten arınmış ilminde şüphe.

O’nun ne hikmetine⁷ karşı gelecek, ne de sonsuz kudretine yardımcı olacak bir varlık yoktur.

Hem O’nun ululuğuna nihâyet yok, hem de bu kınanan mülk de O’nundur.⁸

Bu büyük ev [gibi olan kâinat] O’na aittir ve O nicelik ve nitelik [gibi varlığa has durumlardan] uzak ve beri olandır, lemmâ ve lem’den⁹ uzak olup, hükmüne **simsiyah kara toprak gibi boyun eğilendir.**¹⁰

O, padişahlığın kendisine lâayık olduğu bir Sultan’dır. Öyle ki bundan başka her söz boş ve anlamsızdır ve kurtuluş O’nun elindedir.

O öyle bir Evvel’dir ki şüphesiz bütün ebedleri de içine alır. O öyle bir Âhirdir ki ezel ve ebed O’nunla vardır, O’dur sonu gelmeyen.

⁷ Hikmet kelimesi Kur’an’da 10 yerde kitapla beraber, toplam 20 yerde anılır. Çok çeşitli biçimlerde yorumlanan kelime Allah için kullanıldığı zaman “eşyayı bilmek ve onu en sağlam ve eksiksiz şekilde yaratmak” anlamına gelirken insan için kullanıldığında “varlıkları bilip hayırlar işlemek” mânâlarına gelir. Ayrıca farklı bağlamlarda “söz ve fiilde isabet, eşyanın hakikatini bilme, peygamberlik, sünnet, kesin delillere istinat eden bilgi, Kur’an’ın doğru anlaşılıp yorumlanması, felsefe, aklı ilimler” gibi anlamlarda kullanılırken tasavvufta ise “ilham yoluyla bahşedilmiş bâtin bilgisi veya marifet” anlamlarına gelmektedir. İlhan Kutluer, “Hikmet”, **DiA**, C. 17, s. 503-511.

⁸ “Yok ‘izzetine hem fenâ bâkî anuñ mülk-i melîm” şeklinde olan beytin ikinci mısrasında altı çizili olan kelime metinde ilgisiz görünmektedir. Bu yüzden çeviriye dâhil edilmemiştir.

⁹ Arapçada “lem” bir muzari fiili cezm ederek anlamını maziye çevirir. “lemmâ” da “lem” gibi bir muzari fiili cezm eder, anlamını maziye çevirir. Yapılan işin o ana kadar (henüz) olmadığını bildirir. Bk. M. Meral Çörtü, **Arapça Dilbilgisi Nahiv**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı (İFAV), İstanbul, 1988, s. 299. İkisi de zaman bildiren bu edatların beyitte kullanımının amacı, Allah’ın zaman kaydından münezzehe olduğunu belirtmek olmalıdır.

¹⁰ Kalem 20.

Kitabın Yazarı Olan Firdevsî'nin Yakarışı Hakkında –Allah Onun Kıymetini Artırsın-

Ey İlahım! Ey Efendim! Ey Mevlâm! Sen şahlığına yokluk erişmeyen bir padişah ve mülkünde anlaşmazlık baş göstermeyen bir Sultansın. Her zerrenin sesi: **De ki: ‘ey mülkün sahibi olan Allah’ım**¹¹, her bir varlığın seslenişi: **O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır**¹² ve yüceliğinin nişanı: **Azamet benim örtümdür**¹³ ve nihâyetsiz güzelliğinin sıfatı: **Beni göğüm de, yerim de ihâta etmedi, (ancak mümin kulumun kalbi beni ihâta etti)**¹⁴ söyler. Ey Allah’ım! Her ne kadar iş yaparsan, o kadar da hiçbir şeye ihtiyacın yoktur ve her ne kadar hiçbir şeye ihtiyacın yoksa, yine o kadar iş yaparsın. İhtiyaçsızlığının kemâlinden [dolayı] her mümkün¹⁵ uzak ve berîsin ve kuşatıcı koruyuculuğundan [dolayı] her varlık ile berabersin. Ey İlâhım! Ben ne söyleyebilirim ki **[3a]** iş yapan ve güç sahibi olduğunu açığa çıkarmak için bu kadar sana boyun eğen ve isyan eden, bilen ve hükmeden yaratırsın ve bu gökyüzü ve yeryüzünün tamamını ve geçmiş ve geleceği hiçbir şeye ihtiyacın olmadığını ve yüceliğini anlatmak için Sen yok edersin. Yine hikmetinle yapılan bu viraneyi güzelleştirip iki ev bina eden adaletinin noksansızlığını göstermek için birine “cennet” dedin, hikmetinin ve sonsuz güzelliğinin göstergesi yaptın ve birine “cehennem” dedin, boyun eğdirici gücünün ve yüceliğinin aracı yaptın. Her kime hangi evi nasip ettinse takdir Sen’indir. Ve her kimi hangi bölükte kıldınsa tedbir Sen’indir. Çabalamakla hiçbir şey olmaz, inâyetin olmayınca, istemekle bulunmazsın Sen istemeyince.

Nazım:

Ey Allah’ım! Güçsüz benim, çünkü fakirim

Ki Sana ne boyun eğdim, ne de Sana [gelmek isteyen] davet ettim.

¹¹ Âl-i İmrân 26.

¹² Kasas 88.

¹³ Kudsî Hadis. Tam metni şöyledir: “Büyüklük benim ridam, ululuk ise izarımdır. Bunlardan birisi hakkında Benimle münakaşaya giren olursa onu cehenneme atarım”. Müslim, “Birr”, 136’dan naklen **Buhârî-Müslim-İbn Mâce-Ebu Dâvûd-Tirmizî-Nesaî-Muvatta Kudsî Hadisler**, C. 2, terc: Ahmet Varol, Madve Yay., İstanbul, 1991, s. 490.

¹⁴ Hadis olarak bilinen bu söz, uydurma sayılan hadislerdendir. Süyutî’den (**el-Dürerü’l-Müntesire**, s. 175) naklen Harun Ünal, **Uydurma Hadisler I**, Miraç Yay. İstanbul 2007, s. 100.

¹⁵ Mümkün, “varlığı da yokluğu da zâtının gereği olmayan ya da konu ile yüklem arasındaki ilişkisi zorunlu bulunmayan anlamında kelâm ve mantık terimidir”. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bk. İlyas Üzümlü, “Hüküm”, **DİA**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 468.

Yâ Rab! Benim yerimi cehennem etme
Yardım et ey yardım dileyenlere imdat eden!

Gerçi benim çok kabahatim vardır
Fakat Sen kerem sahibinden de ümidim vardır.
Bana merhamet et, beni koyma Cehennem'e
Yardım et ey yardım dileyenlere imdat eden!

Her ne kadar zengin de, yoksul da olsam Seninim
[Yine] her ne kadar şah da, kul da olsam Seninim
Her ne kadar reddedilsem de, kabul edilsem de Seninim
Yardım et ey yardım dileyenlere imdat eden!

Ey Allah'ım! Ben Sana bir köleyim
Seni anmakla her zaman diriylim
Yardım et, güçsüz ve düşkünüm
Yardım et ey yardım dileyenlere imdat eden!

**[3b] İki Âlemin Peygamberi, İnsanların ve Cinlerin Efendisi, İki Kiblenin
İmamı, Nebîlerin Sonuncusu, Günahkârlara Şefa'at Edecek Olan Muhammed
Mustafa'ya Övgü –Allah'ın Övgü ve Esenliği Onun Üzerine Olsun-**

Yüz milyon kere övgü ve duâ, hediye ve esenlik, arı duru ve seçilmiş övgüler
ve hediyeler, güzel kokulu ve kutsal Ravza'sının¹⁶ üzerine, temiz ve mübarek, nurlu,
kâinatın efendisi, varlıkların özü, Muhammed Mustafa –Allah'ın övgü ve esenliği
onun üzerine olsun- ki o **elif lâm mîm, işte bu kitab**¹⁷ âyetinin tatlı sözlü tuti kuşu ve
o **elif lâm mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Diridir,**

¹⁶ Kelime anlamı “çayır çimeni, ağacı, suyu bol yer, bahçe” demek olup özel anlamda Hz. Peygamber'in kabri için kullanılır. Bu adlandırma, Hz. Peygamber'in eviyle minberi arasının cennet bahçelerinden bir bahçe olduğunu ifade eden hadisine dayanır. Nebi Bozkurt, **DİA**, “Ravza-i Mutahhara”, C. 34, s. 475.

¹⁷ Bakara 1, 2.

Kayyum'dur¹⁸ âyetini okuyarak çemenliği süsleyen bülbülü, **elif lâm mîm sâd**¹⁹ âyetinde vurgulanan maddî ve manevî temizliğe sahip, **kef hâ yâ 'ayn sâd**²⁰ âyetini keşfeden ilim sahibi, **tâ hâ, (ey Muhammed!) Biz Kur'ân'ı sana meşakkat olsun diye indirmedik**²¹ âyetinin yazılı olduğu kubbenin tuti kuşu, **tâ sîn mîm**²² âyetinin tilsimını çözen, **yâ sîn, (ey Muhammed!) Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun**²³ âyetini indiren Sultan'ın sarayını döşeyen, **hâ mîm 'ayn sîn kâf**²⁴ âyetinde anlatılan muhabbetin ilancısı, **şâd. O şanlı, şerefli Kur'ân'a and olsun (ki o Allah sözüdür)**²⁵ âyetini doğrulayan gökteki Ay, **(ey Muhammed!) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin**²⁶ âyetinde işaret edilen meclisin kâtibi, **kuşluk vaktine and olsun**²⁷ sûresinde anlatılan ay yüzlü sevgili, **battığı zaman yıldız and olsun**²⁸ âyetinde geçen yıldız, **(Kur'ân'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti**²⁹ âyetinde ifade edilen, meleklerin bile edebi kendisinden öğrendiği, **sonra (O'na) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu**³⁰ âyetinde işaret edilen miraçta, oranın sakinlerine edebi öğreten çöl seyyahı, **iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu**³¹ âyetinde anlatılan kıymetli misafir, **biz (Kur'ân'ı) sana (meşakkat olsun diye) indirmedik**³² âyetini okuyan Firdevs cennetinin³³ bülbülü, o **Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle çağır**³⁴ âyetini şakıyan gerçeğin gül bahçesinin bülbülü, o **muhakkak ki biz seni gönderdik**³⁵ âyetini zikreden yücelik Kaf Dağı'nın simurgu³⁶, o **şüphesiz biz sana**

¹⁸ Âl-i İmrân 1, 2.

¹⁹ A'raf 1.

²⁰ Meryem 1.

²¹ Tâhâ 1, 2.

²² Kasa 1.

²³ Yâsîn 1, 2.

²⁴ Şûrâ 1, 2.

²⁵ Sad 1.

²⁶ Nun 1.

²⁷ Duhâ 1.

²⁸ Necm 1.

²⁹ Necm 5.

³⁰ Necm 8.

³¹ Necm 9.

³² Tâhâ 1, 2.

³³ Bk. Dipnot 320.

³⁴ Nahl 125.

³⁵ Ahzab 45; Fâtır 24.

³⁶ Kaf Dağı'nın ardında hayat sürdüğüne inanılan efsânevi kuş, ankâ [Her bir cins kuştan bir nişâne barındıran otuz kuş büyüklüğünde bir canlı olarak tasavvur edilmiştir] <http://lugatim.com/s/S%C3%8EMURG> (10.6.18).

(Kevser'i) verdik³⁷ âyetinde geçen kevserin³⁸ olduğu melekût âlemlerinin kubbesinin tuti kuşu, o **kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et**³⁹ âyetinin yıldız [gibi parlayan kimselerin olduğu] bir savaş meydanının savaşçısı, **[4a] Muhammed (s.a.v.) sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve nebilerin sonuncusudur**⁴⁰ âyetinde de anlatıldığı gibi varlıkların en mükemmeli, insanların en faziletlisi ve nebilerin sonuncusu, yaratılmışların en üstünü, ahlâk sahibi ve peygamberlerin imamı, **sen elbette yüce bir ahlâk üzerinesin**⁴¹ [denilerek övülmüştür]. O, din ve devletin başı ve insanlığa emredilen Allah'ın kanunlarının rehberi, saadet mührünün sahibi, efendilik sarayının sakini, peygamberlik dergâhının dolunayı, dünya ve âhiretin kutlu insanı, peygamberlik yüzüğünün sahibi olup son mührü basan, yiğitlik gerçekliğinin kapısı, peygamberliğin gül bahçesinin bahçıvanı, ululuk çemeninin servisi, safa sofasının reisi, vefa kubbesinin Ay'ı, mertebesi üstün, tertemiz ve seçilmiş bir rehberdir. Peygamberlerin önderi, Allah'ın sevgilisi, övülmüş ve övülmeye değer, herkesin istediği, Allah'ın peygamberi, övülmüş ve övgüye değer, varlıkların en şerefli, –övgü ve esenlik onun üzerine olsun-. Daha sonra yüz kere övgü ve yüz kere salavat o her iki âlemin hocasına ve Âdem peygamberin ailesine, arkadaşlarına, sevdiklerine ve ona uyan insanların üzerine olsun. Allah dedi ki: **Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.**⁴²

O, parmağıyla Ay'ı ikiye ayırmış olan, muhakkak en büyük peygamber olan Muhammed'dir (s.a.v.).⁴³

³⁷ Kevser 1.

³⁸ “Kevser” sözcüğünün lugatlerde sıfat olarak “çok, pek çok”, isim olarak da “hayır ve iyilik” anlamları vardır. Peygamber'e bahşedildiği ifade edilen kevserin ne olduğu hakkında geniş açıklamalar yapılmıştır. Hadislerde ise Allah'ın Hz. Peygamber'e vermeyi vaad ettiği cennette bir ırmak olarak geçer. İlyas Üzüm, “Kevser Suresi”, C. 25, **DİA**, s. 345.

³⁹ Tevbe 73.

⁴⁰ Ahzab 40.

⁴¹ Kalem 4.

⁴² Ahzab 56.

⁴³ Hz. Peygamber'in Ay'ı ikiye ayırması mucizesine gönderme vardır. Daha ayrıntılı bilgi için Bk. İlyas Çelebi, “İnşikâku'l-Kamer”, **DİA**, C. 22, s. 343-345.

Güzelliği gerçekte **ben gizli bir hazineydim**⁴⁴ sözünün sırrı, ayva tüyleri Furkan ve yüzü yazılı bir sayfadır.

Saçı sümbül gibi sımsıkı tutunulacak bir ip, yanağı ise adeta bir Firdevs cenneti ve ipek kozasıdır.

Ebû Leheb⁴⁵ onu inkâr etse ne olur? Onun peygamberliğine kertenkele, tibr kuşu ve saksığan gibi hayvanlar şahittir.

[4b] Nübüvvet onun şöhretiyle sona erdi, risaletin yüksekliği onun sayesinde parladı.

Allah bütün mükemmellikleri onda toplayıp herkesin tasdik ettiği bir peygamber yaptı.

Ahmed bu âlem memleketine ayak bastığı anda, Kısra'nın kemerinin tepesi ikiye yarıp yıkıldı.⁴⁶

O cevher için felekler⁴⁷ yedi hokkadır, sekiz cennet o padişahın şüphesiz tahtıdır.

⁴⁴ Tasavvuf literatüründe çok fazla kullanılan ve uydurma kabul edilen şu kudsî hadisin anlamına gönderme vardır: “Gizli bir hazine idim; bilinmek istedim de yaratılmışları yarattım”. Hadis kabul edilen bu söz için Bk. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve münzilü'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs**, C. I, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1932, s. 132. Daha fazla bilgi için Bk. İbrahim Hakkı Aydın, “Kenz-i Mahfî”, C. 25, **DİA**, 2002, s. 258-259; Muhittin Uysal, **Tasavvuf Kültüründe Hadis –Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler**, Yediveren Kitap, Konya, 2001, s. 268, 269). Sufiler bu hadisi varlığın oluş sebebi olarak zikredip keşfen belirlendiğini ileri sürerler. Mertol Tulum, **Yakarışlar Kitabı (Tazarru'nâme)**, TDV Yay., Ankara, 2011, s. 460. İbn Teymiyye, Zerkeşî, İbn Hacer ve Suyutî gibi ünlü hadis âlimleri bu sözü uydurma hadisler arasında gösterirler (Mehmet Yılmaz, **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 91).

⁴⁵ Hz. Peygamber'in amcası ve en azılı düşmanlarından biri (ö. 2/624). Bk. M. Ali Kapar, “Ebû Leheb”, **DİA**, C. 10, s. 178, 179.

⁴⁶ Tâk-ı Kısra: Farsça “tâk” (kemer) sözcüğü ile Arapların ilk kez Sasanî hükümdarı Hüsrev'e verdikleri “kısra” (padişahlar padişahı) lakabından meydana gelen bir tamlama olup “padişahın kemeri” anlamına gelir ve içinde bulunduğu saray da aynı isimle anılır. Binayı ilk yaptıran Sasanî Hükümdarı I. Şapur (ö. 272) olup, Enûşirvan lakabıyla bilinen I. Hüsrev (ö. 579) tarafından da genişletilmiştir. Hz. Peygamber'in dünyaya geldikleri gece çatlayıp yıkılmıştı. İhtişamı dolayısıyla edebiyatımıza girmiştir. Na'tlarda da bu özelliğine sıkça vurgu yapılarak anılır. Vildan S. Coşkun, “Tâk-ı Kısra”, C. 39, **DİA**, s. 450; A. Talat Onay, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, Haz. Cemal Kurnaz, Birleşik Yay., Ankara, 2007, s. 381.

⁴⁷ Kur'an'da gökyüzü yedi kat şeklinde anlatılır (Bk. Talak 12; Mülk 3). Burada da yedi kat göğün yücelik ve yüksekliğinin Hz. Peygamber'in büyüklüğü ve değerinin yanında ancak bir hokka hükmünde kalacağı ifade edilmiş oluyor. Ayrıca hokka benzetmesinde onun şekil bakımından dairevî oluşu ile feleklerin, yani gökyüzünün iç içe geçmiş bir çanak şeklinde yuvarlak tasavvur edilişi arasında ilgi bulunmaktadır.

Gündüz ona gölgelik yapan Cebrail'in kanatları, mağaraya ait perdedarı ise örümcek olmuştur⁴⁸.

Saçı **gece**⁴⁹ ve yüzü **kuşluk (güneşi)**⁵⁰ dir. Doğrusu kaşı **yâ sin**⁵¹ ve **tâ hâ** dır⁵².

Bir köle seni sana lâyük bir şekilde nasıl övebilir? Allah sana hürmet edip **le fi halkın**⁵³ dedi.

Onun ailesine binler hediyeler ve esenlikler olsun; çünkü o İslâm dinine parlaklık verdi.

Büyük Vezir ve Sadrazama Övgü, Cömertlik ve Kerem Kaynağı, Vefa ve Yiğitlik Madeni ve Huzur ve Saflık Kaynağı Mustafa Paşa Hazreti⁵⁴—Yüce Allah, istediği şeyde ona yardım etsin, onun ömrünü devam ettirsin, devletini sonsuz kılsın, toplanma ve ceza gününe kadar yüksekliğini artırsın-.

Âlim kimselerden gizli ve faziletli kişilerden saklı olmasın, bu hakikatler makalesinin ve bu anlaşılması güç konuların anlatıldığı kitapçığın Farsçadan Türkçeye tercüme olunduğuna sebep ve hikmet, Peygamber'in –Allah'ın övgü ve esenliği üzerine olsun- hicretinin dokuz yüz (.....) senesinin mübarek Rebiülevvel ayında

⁴⁸ Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında yol güzergâhında konakladığı Sevr mağarasında, müşriklerin görmemesi için bir örümceğin mağaranın girişini ağ örerek kapattığı rivayeti oldukça yaygın ve bilinen bir meseledir. Beyitte bu rivayete atıf söz konusudur.

⁴⁹ (Leyl 1). Hz. Peygamber'in saçları siyahlığından dolayı geceye (leyl) benzetilmiştir.

⁵⁰ (Duha 1). Sürenin başında yer alan “duhâ” kelimesi kuşluk vakti anlamındadır ve güneşin parlayıp yükselmeye başladığı zamana işaret eder. Bir yoruma göre o vakitte doğan Güneş, Hz. Peygamber'in yüzüne benzetilmiştir. Beyitte bu yoruma bir işaret söz konusudur. <http://www.kuranikerim.com/telmalili/duha.htm> (11.6.18).

⁵¹ Hz. Peygamber'in kaşları için hilyelerde yay şeklinde tasvirler vardır. Burada “kaşı yâsin” sözü “kaşı yâsin” da okunacak şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

⁵² Kaş klasik edebiyatta şekil ilgisi dolayısıyla nûn ve râ harflerine benzetilmiştir. Burada Hz. Peygamber'in kaşları beyitte anlatılan dinî muhtevayı tamamlayıcı bir unsur olarak “Tâ hâ” ile kastedilen mânâyâ benzetilmiş olabilir.

⁵³ Rad Suresi 5. âyette geçen “e izâ künnâ türâben e innâ le-fi halkın cedîd” ayetinin kısaltılmış hali olup “[Resûlüm! Kâfirlerin seni yalanlamalarına] şaşıyorsan] asıl şaşılabacak şey onların: “Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız?” demeleridir” anlamındadır.

⁵⁴ Koca Mustafa Paşa (ö. 918/1512): Osmanlı veziriâzamlarındandır. Çeşitli devlet kademelerinde görevler aldıktan sonra iki kez veziriâzamlık yaptı. İlkinin ne zamandan itibaren başladığı bilinmemekle birlikte 1506 sonbaharında görevden alındığı tarih kayıtlarında yer alır. İkinci kez aynı göreve getirilişi de 16 Şevval 917 (6 Ocak 1512) tarihindedir. II. Bâyezîd'in vefatından sonra kısa süre de olsa Yavuz Selim döneminde de veziriâzamlık vazifesine devam ettiyse de hakkında çıkan dedikodular ve ithamlar sebebiyle Yavuz tarafından ansızın idam edildi (14 Ramazan 918/23 Kasım 1512). Feridun Emecen, “Koca Mustafa Paşa”, **DİA**, C. 26, s. 131.

Kostantiniye [5a] şehrinde ululuk âleminin güneşi, uğurluluk yıldızı,⁵⁵ ihtiyaç sahiplerinin dayanağı, önemli işler yapan kimselerin merkezi olan, saltanat Cemşid'i⁵⁶ ve yükseklik göğü olan padişahın –devleti sonsuz olsun- emrine uyararak gözlerden uzak bir köşede yalnızlık makamında bir derviş gibi diz çöküp oturmuştum. Gönlün kabul edeceği büyük bir tarih eseri olan, *Süleyman-nâme-i Kebîr* [adlı eserin] seksen ikinci cildini bitirmiştım; fakat o cömertlik ve vefa madeni ve kaynağı olan Mustafa Paşa'nın –Allah ömrünü uzun etsin- şimdiki zamanda âlimlerin, fazilet sahibi insanların, olgun kimselerin, beylerin ve vezirlerin arasında Paşa'nın –yüceliği devam etsin- benzeri yoktur. O, kıyamete kadar devlet ile ve yücelikle devamlı olsun ki temiz inancı yüce, Allah'ı birleyen imanlı bir kimse ve seçilmiş bir insandır ve idareye ait görüşlerinde döneminin Âsaf'ı⁵⁷, işaret ettiği fikirlerde zamanının Menûçîhr'idir.⁵⁸ Çabuk kavramada ve anlayışlılıkta benzersiz, güzellik ve latiflikte eşsiz bir vezirdir. Lütuf ve kusursuz ifadede Sahban'ın bile kıskandığı kimsedir.⁵⁹ İyilik düşünen, iyilik madeni ve cömertlik ve ihsan kaynağıdır ve etkili söz söylemede ve konuşmada tamamen ustalık kazanmış bir bahtiyar idarecidir. Faziletle dünyanın her tarafını kaplamış ikinci Hâtem,⁶⁰ olgun bir bilgin ve irfan sahibi bir kimsedir –devamlılığı uzun olsun-.

Nazım:

[5b] Bütün ümmetin kendisinden memnun olduğu, kerem madeni Mustafa Paşa'dır.

O vezir (.....). O olgun vezir zamanının Menûçîhr'idir.

⁵⁵ Kadim zamanlarda bilinen yedi gezegenden Venüs'ün (Zühre, Çobanyıldızı, Kervankıran, vb.) sa'd-ı asgar yani küçük uğurlu, Jüpiterin (Müşteri, Bercis, Hürmüz vb) ise sa'd- ekber, yani büyük uğurlu gezegen olduklarına inanılırdı. Yavuz Unat, "Yıldız", C. 43, **DİA**, s. 534. Edebiyatımızda adalet, hikmet-i ilâhî derecesindedir. Eski metinlerde vezirler, hâkimler ve âlimler bu yıldızla benzetilmişlerdir. A. Talat Onay, **a.g.e.**, s. 288, 289.

⁵⁶ Cemşid, klasik Türk ve Fars edebiyatlarında sıklıkla adı geçen İran hükümdarlarından biri olan Cem'in bir diğer lakabıdır. Güzel yüzlü oluşundan dolayı Pehlevîce "nur ve ışıık" mânâsına gelen "şîd" lakabı verilerek "Cemşid" ismiyle de anılmıştır. Nureddin Albayrak, "Cem", **DİA**, C. 7, s. 279.

⁵⁷ Süleyman Peygamber'in veziri Âsaf b. Berahyâ'nın isminden gelir. Hikmet ve tedbiriyle bilinir. Osmanlılarda vezir ve bilhassa veziriâzamların nitelenmesinde sıkça kullanılmıştır. Mehmet İpşirli, "Âsaf", **DİA**, C. 3, s. 455.

⁵⁸ İran'ın Pişdadiyan sülalesi hükümdarlarından. Feridun'un torunu ve İrec'in de oğludur. Yüz yirmi sene padişahlık yaptığı söylenir. Doğruluğu, iyilikseverliği ve cömertliğiyle bilinir. Rivayete göre, Hz. Mûsâ onun devrinde ortaya çıkmıştır. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 585.

⁵⁹ Sahbân (ö. I. yy.sonları/VII. yy. başları): Vail kabilesinden olup hem câhiliye zamanında, hem de İslâmî dönemde hitabet, fesahat ve belagatıyla ün kazanmıştır. Bk. İsmail Durmuş, Mustafa Öz, "Sahban el-Vâilî, **DİA**, C. 35, s. 511-512.

⁶⁰ Hâtem-i Tâî (ö. 578?): Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairi. Bk. Süleyman Tülücü, "Hâtim et-Tâî", **DİA**, C. 16, s. 472, 473.

Hüner sahibi olgun kimseler ona teşekkür eder ve Allah'ı ananlar onun değerli şahsını överler.

Allah onun mutluluğunu artırsın ve o iyi huylu [vezirin makamını] kıyamete kadar devamlı kılsın.

Firdevsî ise bir duâcıdır ve ona duâ eder. Koruyucu olan Allah onu her türlü tehlikeden muhafaza etsin.

Nesir:

Bu değersiz Firdevsî'nin ve fakir duâcının büyük bir vezir ve itibar sahibi bir idareci olan [Mustafa Paşa'nın sıfatlarını sayabilecek] nasıl bir kıymeti olabilir. Gerçi onun yüce bir dağ gibi olan heybetinden konuşmaya dermanım ve durumumu ifade etmeye hâlim kalmadığı için onun bu zavallıya ettiği yüce himmeti ifade ve lütfunun güzelliğini tabir edemiyorum; ama gücüm yettiğince ona teşekkür edebilmek ve saadetinin devamına duâda bulunmak istedim. Ömrümün son demlerinde ona hizmet etmek ve devletli eşiğine bağlanıp devam etmek için vardığım ve ayağının toprağına yüz sürdüğüm zaman elim boş [olduğundan] utanıp şeyhlerin ilminden [istifade ederek] bu hikmetli ve ibretli kitapçığı yazdım. [İşte bu kitabı] bu büyük şeyhlerin kitapçıklarından İmam-ı Gazâlî⁶¹, Şeyh Muhyiddîn-i Arabî⁶² ve Şeyh Attâr'ın⁶³ sözlerinden seçerek Türkçeye [6a] tercüme ettim.

⁶¹ Gazzâlî (ö. 505/1111): Eş'arî mezhebi kelimcisi, Şafîî fakihi, mutasavvıf, filozoflara yaptığı tenkitlerle meşhur olan İslâm düşünürü. Horasan'ın Tus şehrinde dünyaya gelmiştir. Hüccetü'lislâm, Zeynüddîn gibi lakapları vardır. Din, tasavvuf, kelam, fıkıh, mantık, felsefe vb. pek çok alanda oldukça yekûn tutan eserleri bulunmaktadır. Bk. Mustafa Çağrı vd., "Gazzâlî", *DİA*, C. 13, s. 530-534.

⁶² Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240): Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde çok büyük tesirleri olan sufi yazar. 1165'te Endülüs'ün Mürsiye kasabasında dünyaya geldi. Onun görüşlerini takdir eden kimseler tasavvufta otorite oluşu dolayısıyla kendisine "Şeyh-i Ekber", dinî ilimlerdeki müceddidliğine nispeten de "Muhyiddîn" lakabını vermişlerdir. 500'den fazla eserinin olduğu söylenmesine rağmen, aslında bu sayı 200'ü geçmez. En meşhur eseri *Fütuhât-ı Mekkiyye*'dir. *Füsûs-ı Hikem* adlı eserini de Hz. Peygamber'in kendisine rüyada verdiği emirle yazdığını nakleder. Bk. Mahmut E. Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn", *DİA*, C. 20, s. 493-522.

⁶³ Feridüddin Attâr (ö. 618/1221): İranlı ünlü şair ve mutasavvıf. 1142-45 yılları arasında Nişabur'da doğdu. Eczacılık ve tıp ilimleriyle meşguliyetinden dolayı kendisine "Attâr" nisbesi verildi ve en çok da bu lakapla bilinir. *Divan*, *Mantıku't-Tayr*, *Esrar-nâme*, *Muhtarnâme*, *İlâhî-nâme*, *Musibet-nâme*, *Hüsrev-nâme* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ* isimli eserleri bulunmaktadır. Bk. M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Feridüddin", *DİA*, C. 4, s. 95-98.

Kitabın Başlangıcının İfadesi ve Bölümlerin Fihristi

Bir kitabın bitiş tarzı[nın nasıl olduğu] âlim kimselerden gizli değildir. Bazı kitapların bölümleri için fihrist gerektiği için bu kitap olgun kimselerin sorularında ve cevaplarında olan bilgilerin başı ve sonu bir ara ile belirlenip bölümlere ayırmak suretiyle süslensin ve okuyan kişi aradığı soru ve cevabı zahmetsizce bulabilsin diye tamamı otuz bölüm olarak kaleme alınıp yazıldı. Şöyle ki: Birinci bölüm Mevlânâ'nın⁶⁴ Tebrizli Şemsüddin⁶⁵ hazretine nefis hakkındaki sorusu ve onun verdiği cevabın ifadesidir. İkinci bölüm [Mevlânâ'nın Şems'i] imtihan ederek marifet bilgisinden konu açıp bütün eşyadan soru sorması ve onun (Şems) verdiği cevapları anlatır. Üçüncü bölüm küllî nefsin⁶⁶ küllî cisme⁶⁷ bağlı olmasının asıl sebebinin ne olduğunu anlatır. Dördüncü bölüm küllî nefsin nasıl yayıldığını/tesir ettiğini anlatır. Beşinci bölüm ölüme ve hayata kıymet vermeyi ifade eder. Altıncı bölüm ölümün, hayatın ve bedeninin niteliğini anlatır. Yedinci bölüm cüz'î işlerle (umûr-ı cüz'iyeye) kötülüğü emreden nefsi anlatır. **[6b]** Sekizinci bölüm ölümün hikmet olduğunu anlatır. Dokuzuncu bölüm ölümün tam olarak ne olduğunu anlamamanın yolunu anlatır. Onuncu bölüm ölümün hikmet olmasıyla insan tabakalarından hangi kişilere tam bir rahmet olur ve hangi kişilere de tamamen azap olur, onu anlatır. On birinci bölüm nefsin kuvve hâlinde fiil alanına çıkmasının niteliğinden bahseder. On ikinci bölüm siyasetin tam olarak ne demek olduğunu anlatır. On üçüncü bölüm bedeninin aynını ve misâlini⁶⁸ anlatır. On dördüncü bölüm nefsin hâllerinin ifade edilmesidir. On beşinci bölüm

⁶⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273): 604'te (1207) Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. "Celâleddîn" lakabıdır. "Efendimiz" anlamına gelen "Mevlânâ" unvanı onu yüceltmek amacıyla söylenmiştir. "Sultan" anlamındaki Farsça "hudâvendigâr" namı da kendisine babası tarafından konulmuştur. Ayrıca hayatını geçirdiği Anadolu'ya atfen "Rûmî, Mevlânâ-yı Rûm, Mevlânâ-yı Rûmî" ve müderrislik yaptığından dolayı "Molla Hünkâr, Molla-yı Rûm" unvanlarıyla da anılmaktadır. *Dîvân-ı Kebîr, Mesnevî, Fîhi Mâ Fîh, Mecâlis-i Seb'a, Mektûbât* isimli eserleri bulunmaktadır (Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", C. 29, **DİA**, s. 441-448).

⁶⁵ Şems-i Tebrîzî (ö. 645/1247?): Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Melikdâd Tebrîzî. Mevlânâ Celâleddîn'in sohbet şeyhidir. Bk. Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrîzî", **DİA**, C. 38, s. 511-516.

⁶⁶ Nefs-i küllî (kaplayıcı varlık ruhu): Dokuzuncu kat gök (felek-i a'zam). Göğün bu tabakası tüm gök katlarının üzerinde, onları kaplayıp kuşatan en yüksek yer olarak düşünülmüştür. Buna tüm varlığı kuşatan şey mânâsında "küllî mekân" da denilmiştir (Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 615). Bu nefis feleklerin nefsi olarak da anılır. Bu kavramı İbn-i Sina, feleklerin hareketlerinin nefis sahibi olmasını mecburi kıldığı gerekçesi üzerine temellendirilmiştir. Bk. Süleyman Uludağ, "Nefis", C. 32, **DİA**, s. 529.

⁶⁷ Metinde "küllî cisim çepeçevre gökyüzünden yeryüzünün merkezine varıncaya kadar âlemin tamamıdır" (18b/4, 5) şeklinde tarif edilmiştir.

⁶⁸ Bk. Dipnot 154.

hayvanların ölümü istememelerinin sebebinden bahseder. On altıncı bölüm lezzet, elem, rahat ve sıkıntı görmenin sebebini anlatır. On yedinci bölüm kötülüğü emreden nefisle cüz'î işlerden (umûr-ı cüz'iyye) bahseder. On sekizinci bölüm hâl ehlini⁶⁹ ve cehennem ehlini anlatır. On dokuzuncu bölüm küfür ile kâfir bahsidir. Yirminci bölüm Ay feleği⁷⁰ altında olan cehennemin ve orada olanların bahsidir. Yirmi birinci bölüm Allah'a yakın kimselerin sonsuz âleme istekli ve Allah'ı bilmeyenlerin de geçici dünyaya talip olmasını anlatır. Yirmi ikinci bölüm işler, iş yapmak, yaratılış ve görüş kavramlarının birbirinden farklı olmasından bahseder. [7a] [Fihristte yirmi üçüncü bölüm atlanılmış. Ruha ait lezzetler ve nefse ait elemelerden bahseder]. Yirmi dördüncü bölüm insanla melekler arasında olan ortak lezzetleri anlatır. Yirmi beşinci bölüm günah olan fiiller ve çirkin işlerden bahseder. Yirmi altıncı bölüm Allah'ı birleyenlerin ve taklit ehli kişilerin itimadını anlatır. Yirmi yedinci bölüm Allah'ın sanatı ve dünyanın işlerinin düzenini anlatır. Yirmi sekizinci bölüm nefsin lezzet ve sıkıntıdan kurtulduktan sonra ulaştığı şeyleri anlatır. Yirmi dokuzuncu bölüm vezirlerin ve eli kalem tutanların ve dergâh kapıcılarının sülûkünü⁷¹ anlatır. Otuzuncu bölüm ise Mustafa Paşa'nın –devamlılığı uzun olsun- yetkili ve adaletli bir kimse olması ve bilgeliğini anlatır.

Nazım:

Ey bahtiyar kişi! İşte [bu] kitapçığın esas otuz bölümün fihristindedir. Anla ve inan.

Eğer doğru bir bakış açısıyla baksan, her birinde kıymetli anlamlar görürsün.

⁶⁹ Ehl-i hâl (tasavvuf): Bir mânevî mertebenin tecellisini ve zevkini rûhunda duyan(lar), sözde kalmayıp mâneviyat lezzetini, ilâhî tecellileri ve vahdet sevincini bizzat yaşayan kimseler, vecd sâhipleri, hakikat ehli <http://lugatim.com/s/EH%C4%B0L%E2%80%9393EHL>. (5.5.18).

⁷⁰ “Batlamyus’tan gelen astronomi anlayışına göre dünya kâinatın merkezidir. Dünyayı dokuz felek kuşatır. Bunlar, tıpkı soğan zarı gibi içiçe geçmiş biçimde dünyayı sarmışlardır ve başlangıcı dünya göğünden olmak üzere yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekte Ay bulunur” (İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 136) ve altı, ay altı denilen oluş ve bozuluşların meydana geldiği yerdir ve üstü de ezeli ve ebedî varlıklardan oluşan bölgesidir. S. Hayri Bolay, “Âlem”, **DİA**, C. 2, s. 360, 361.

⁷¹ Tasavvuf yoluna girmeyi isteyen tâlibin, bir mürşit kontrolünde gerçekleştirdiği manevî yolculuk anlamına gelen tasavvuf terimi. Bk. Süleyman Uludağ, “Sülûk”, **DİA**, C. 38, s. 127, 128.

Kutsal bir ruh⁷² gibi bahsettiğinden dolayı Hazreti İsa [bile] iştirse takdir eder.

Ey gayretli kimse! Bu kitapçık bilgiyle doludur. [İçinde] ne kadar söz varsa hepsi hakikattir.

Kulak veren kimselerden isteği, Firdevsî'yi iyilikle anmasıdır.

O zavallı [Firdevsî] takvâ sahiplerini sever ve Allah'ın huzurunda elini tutmalarını ister.

[7b] İlk bölüm Mevlânâ'nın Tebrizli Şems hazretine nefis⁷³ hakkında soru sorması ve onun verdiği cevapları anlatır. Nitekim doğru bir söz ve açık bir anlatımda o eşsiz hakan, büyük Selçuk ailesinin şahidi, rahmetli, bağışlanmış, kutlu ve şehit sultan Alâaddin,⁷⁴ Allah korkusundan dolayı uyanık, âdil ve olgun bir padişahı. Onun yaşadığı dönemde ve padişahlık günlerinde Konya şehrinde Allah'a yakın kimseler gâyet çok olup her Cuma gecesi büyük şeyhleri davetlerdi ve çeşidi bol nimet pişirerek (ikram ederek) hayır duâlarını almak için [onlara] ziyafet verir ve hizmet ederdi.

Anlatırlar ki: Büyük şeyhlerden padişah huzurunda yetmiş iki nefer Allah'a yakın kimse vardı. Onlardan birisi Fakih Ahmed Sultan'dı⁷⁵ –Allah bol bol rahmet

⁷² Kur'an'da dört yerde geçen bir tabir olup (Bakara 87, 253, Mâide 110, Nahl 102) Cebrail (a.s.)'i nitelemek için kullanılmıştır. Metinde hem bir cins isim olarak "mukaddes, arınmış tertemiz ruh" anlamı kastedilmiş olabileceği gibi, Cebrail (a.s.)'a da gönderme yapılmış olabilir.

⁷³ "Benlik, can, ruh" gibi eş anlamlıları da olan Arapça bir sözcüktür. Bir şeyin nefsi o şeyin kendi zatı ve varlığıdır. Bazılarına göre dirlik içinde olmayı sağlayan ve merkezinde kalp olan "kan"dır veya bütün organların her noktasına erişen kan dolaşımının temin ettiği canlılık kuvvetidir. Kelâm ve felsefe ilimlerinin ele aldığı nefis konusuna mutasavvıflar farklı bir açıdan bakarak yorumlarlar. Onlara göre nefis denilince şer ve günahın menbaı olan, kötü huyların ve aşağılık arzuların bütünü anlamlarını içeren ve kötülüğü emreden nefis anlaşılmaktadır. Sufiler nefsi yedi tavir (=etvâr-ı seb'a) da denen yedi mertebeye taksim ederler: 1. Nefs-i emmâre: Sürekli kötülüğe eğilimli olan ve insanı o yöne sevk eden nefis. 2. Nefs-i levvâme: Kendini kınayan nefis. 3. Nefs-i mühlime: Allah tarafından iyiliklerin ilham edildiği nefis. 4. Nefs-i mutmainne: Bütün beşeri zaaf ve kötülüklerden sıyrılarak iyi huylar ve niteliklerle donanmış, imanda sürçmeye uğramayacak bir mertebeye ulaşmış nefis. 5. Nefs-i râziye: Allah'tan gelen her şeye razı olan, emirlerine itiraz göstermeyen nefis. 6. Nefs-i marziyye: Allah'ın kendisinden tam anlamıyla razı olacağı, O'nun hoşnutluğunu elde etmiş nefis. 7. Nefs-i zekiyye (nefs-i sâfiye): Tamamen arınmış, tertemiz hale erişmiş nefis. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 596; Süleyman Uludağ, "Nefis", **DİA**, C. 32, s. 526.

⁷⁴ Alâaddin Keykûbâd (ö. 634/1237): Anadolu Selçuklu Devleti (1075-1308) hükümdarlarından. Onun dönemi Anadolu Selçuklularının altın devridir. Onun ölümüyle de yükseliş devri nihayete ermiştir (Bk. Faruk Sümer, "Keykubad I", **DİA**, C. 25, s. 358, 359). *Hayât-nâme*'de onun döneminde Konya'da Allah dostlarından pek çok kimse olduğundan ve onları Cuma geceleri toplandığından huzurunda toplayıp, dualarını almak için ikramda bulunduğu bahsedilir (7b/3, 8).

⁷⁵ Anadolu'da, çoğu XIII. asırda yaşamış bazı sufi ve şairlerin taşıdıkları ortak isim ve mahlaştır. Var olan bilgileri karşılaştırarak Anadolu Selçukluları zamanında ve XIII. yüzyılda Konya'da Ahmed

etsin-. Bir Cuma gecesi padişahın huzurunda o kimseler toplanıp sohbet ederken hepsinin mumları sebepsiz yere söndü; fakat birden mutfağa giderek [mumlarını] yeniden yaktılar. Buna rağmen mumlarının sönmesine her birisi hayret ederek “bu neyin işaretidir?” deyip birbirlerinin yüzüne baktılar. Oysaki Hazreti Mevlânâ da o mecliste bulunmaktaydı, âlimlerin faziletlisi ve olgun kimselerin en mükemmeliydi; fakat henüz Tebrizli Şems’le bir araya gelip karşılaşmamış, **[8a]** velâyet⁷⁶ ayak basıp onunla tanışmamıştı. Hazreti Mevlânâ –Allah’ın rahmeti ve bağışlaması üzerine olsun- başını kaldırıp dedi ki: “Şehre bir gezici er gelmiş, kendini bildirmek için mumları söndürmüş. Bu, hepinizin velâyetinden onun velâyetinin fazla olduğuna işarettir” deyip şöyle emretti:

“Bakın bakalım dışarıda kimse var mı, yok mu?”. Böyle deyince onlardan birisi dışarı çıktı ve bir dervişin,⁷⁷ elinde küçük bir mumla durduğunu gördü. Davet edip içeri buyur ettiler. Kapıcı derviş padişahın karşısına getirdi. Derviş de erenlere selam verip içeri girerek taş eşikte oturdu. Erenler dervişe küçümseyerek baktılar ve ona itibar etmediler. Ondan sonra keçe kıyafetli derviş muma püf dedi [ve mum] söndü. [Hatta odanın] ortasında yanan mumlar bile söndü. Daha sonra fakih Ahmed Sultan velâyet kuvvetiyle o erin kim olduğunu bildi, yerinden kalkarak merhaba dedi. Ondan sonra bütün erenler onunla görüştüler; sadece Mevlânâ Hazreti görüşmedi. Gerçi Mevlânâ Hazreti ilim sahibiydi, fakat dervişlerin bidat ehli⁷⁸ olduğu[nu düşündüğü] için onları sevmez ve itibar etmezdi. Buna rağmen bu keçe kıyafetli dervişin görünen yüzünden böylesi bir velâyetle sahip olduğunu görünce onu ilmi ile imtihan ederek **[8b]**

Fakih isminde iki farklı kimsenin yaşamış olduğu hakkında ilk bilgileri veren Abdülhakî Gölpınarlı’dır (Osman F. Sertkaya, “Fakih Ahmed”, **DİA**, C. 2, s. 65-67’den naklen Abdülhakî Gölpınarlı, **Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik**, İnkılap Kit., İstanbul, 1953, s. 88). *Hayât-nâme*’de ismi geçen Fakih Ahmed hakkında Alâüddin Keykûbâd ve Mevlânâ’yı tanıdığı ve Konya’da bulunduğundan başka bir bilgi verilmemektedir.

⁷⁶ Velâyet, tasavvufta kulun Allah’a yakınlığı ve Allah’ın kulu, kulun Allah’ı dost edinmesi hâli, veli olma, ermişlik <http://lugatim.com/s/velayet> (11.6.18).

⁷⁷ Kelime Farsça olmakla beraber tüm müslüman milletlerin dillerine girmiştir. Terim olarak, tarikata bağlanıp bir şeyhe tâbi olan, onun yolunda giderek nefsinin ıslah eden, varlık iddiasından sıyrılıp Allah’ın birliğine tüm kâinatta şahit olarak kendini Hakk’a ve onun yarattıklarına hasreden kimse demektir. Bk. Tahsin Yazıcı, “Derviş”, **DİA**, C. 9, s. 188-190; <http://lugatim.com/s/DERV%C4%B0%C5%9E>, (11.6.18). Dervişlerin özelliklerinden biri de gezgin olmalarıdır. Eserde velâyet sahibi bir derviş olarak anlatılan Şems-i Tebrîzî’nin de gezgin bir derviş olduğu vurgulanır (8a/2).

⁷⁸ Saadet asrından sonra ortaya çıkmış, herhangi bir şer’î delile dayanmayan bazı inanç ve davranışları benimseyen kimseler ve gruplar anlamına gelen bir tabir. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Bid’at”, **DİA**, C. 10, s. 501).

kim olduğunu bilmek istedi. Oysa o derviş Tebrizli Şems hazretleriydi –Allah’ın rahmeti üzerine olsun- ve o efendi bir amaç için oraya gelmişti -ki Mevlânâ ile onun menkıbeleri kitaplarda saklıdır, dillerde de şöhret bulmuştur. Bu yüzden anlatmaya gerek yoktur-. Eğer [konu] ayrıntılarıyla açıklansa bu kitapçığın hacmi artar, istenen amaca ulaşamaz. Söz sınırı aşarak gereksiz yere uzar.

Nazım:

Ey olgunluk sahibi kişi! Eğer tamamı ayrıntılarıyla açıklansa, belki işte bu kitapçık haddinden fazla uzayacaktır.

Sözün az ve öz olması gerekir; ta ki dinleyenler gücenip darılsın.

Nesir:

Daha sonra Mevlânâ ona karşı gelip ilim kuvvetiyle Şems’i susturmak için önce soru sordu ve dedi ki:

“Derviş! Nereden gelirsin ve nereye gidersin?” Şems dedi ki:

“Sonsuzluk ülkesinden geçici dünyaya geldim. Buradan yine sonsuzluk ülkesine gideceğim”. Mevlânâ:

“Bu uzak yolculuk için azığın nedir? Yol arkadaşın kimdir? Bineğin nasıl bir şeydir ve yol göstericin kimdir?” deyince Şems şöyle cevap verdi:

“Azığım kanaat, yol arkadaşım aşk ve irade, bineğim nefis ve yol göstericim Kur’an’dır” Mevlânâ yine sordu:

“Bütün sorulara güzel cevaplar verdiğini görüyoruz; fakat bu nefsin nasıl bir şey olduğunu bilmekte yetersiziz. Hazreti Ali⁷⁹ –Allah ondan razı olsun- [9a] ise şöyle buyurmuştur: **Nefsini bilen Rabbini bildi**⁸⁰. İşte insanın nefsi nasıl bir niteliğe sahiptir ve nasıl bililir, buna cevap verirsene sevap kazanırsın. Bu ayak bastığın yer ilim sahiplerinin toplandığı bir mekân olduğu için bu şekilde faziletli kimselerin meclisine yaraşırsın.

⁷⁹ Hz. Ali (ö. 40/661): İlk müslümanlardan, Hz. Peygamber’in damadı ve raşid halifelerin dördüncüsü.

⁸⁰ Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ ve münzilü’l-ilbâs ammâ iştehere mine’l-ehâdis alâ elsineti’n-nâs**, C. 1, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1932, s. 361.

Nazım:

Bir toplantıda akıl sahibi ve faziletli kimseler toplanmışlar ve senin konuşmanı beklerler.

[Bu durumda] sakın anlamsız sözler söyleme; ta seni olgun kimseler kınamasın.

Söz öyle olmalı ki, dendiği zaman gönülde akıp gitmeli; dinleyeni onu o anda hemen takdir etmelidir.

İşte şimdi sen hakikate ait sözlerden bahset; çünkü [artık] irfan meclisine ayak bastın.

Nesir:

Mevlânâ Hüdavendigâr bu şekilde soru sorduğu zaman olgunluk sahibi keçe kıyafetli [derviş] ona bir muhakkike yakışır biçimde cevap verip dedi ki:

“Ey Mevlânâ Hazreti! Bil ki: Nefsini bilen irfan sahibi, olgun ve faziletli bir kimsedir. İlim sahipleri ve felsefeciler insan mahiyeti konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu görüşlerin tamamı [kaleme alınsa] üç makale yapar. [Bu kısım] bunu açıklamak için yazılmıştır. Bunların bazıları insanın etten, kandan, kemiklerden, damarlardan ve sinirlerden meydana gelmiş olduğunu; bazıları insanın bedene ait bir cesetten ve ruha ait bir nefisten ibaret olduğunu; bazıları da **[9b]** insanın bir nefis-i nâtika⁸¹ olup bedeninin ona bir gömlek mesafesinde olduğunu söylediler. Bu üç görüşü filozoflar (hükemâ)⁸² insanın mahiyeti hakkında söylemişlerdir. Nefis hakkında da üç

⁸¹ Nefs-i nâtika sözlükte “konuşan ruh, insan ruhu” anlamına gelir. Gazzâlî nefsi “Rabbânî ve ilâhî latife”, “manevi bir cevher”, “insandaki bilen ve algılayan latife”, “hakiki insan”, “insanın kendisi” şeklinde tarif eder; filozofların da “nefs-i nâtika” derken bu ilâhî latifeyi kastettiklerini düşünür. Sufiler nefsi, insandaki kötü sıfat ve huyların kaynağı olarak tarif etmişler ve buna “nefs-i nâtika” adını vermişlerdir. Bk. Süleyman Uludağ, “Nefis”, **DİA**, C. 32, 526-529.

⁸² Varlık, bilgi, dil ve değerlerle alâkalı problemleri akılcı ve eleştirel bir biçimde ele alarak temellendirme gayretinde olan düşünce insanı. Bu sözcük Arapça’ya geçerken feylesûf (çoğulu felâsife) olmuş, Osmanlı Türkçesi’nde de aynı şekilde kullanılmıştır. İslâmî literatürde bu kelimeyle beraber daha kapsamlı anlamları içeren “hakîm” kelimesi de sıklıkla kullanılmıştır. İbn-i Rüşd filozofları savunan görüşlere sahipken Gazzâlî ve ondan etkilenen bir kesim de küfürle ithama kadar gitmişlerdir (Hüseyin Aydın, “Filozof”, **DİA**, C. 13, 1996, s. 107-109). Metinde “hükemâ” kelimesiyle birlikte “Hakk’ın sırlarını algılayabilen, hakikat ilmine sahip” olan “hakîm” kimse anlamında olumlu bir bağlamda kullanıldığı (bk. 9b/3, 28b/9, 41a/2, 50a/5, 64b/1, 65a/15, 88b/4, 89a/7) görülmektedir. Bu konuda *Süleyman-nâme* 38. ciltte şöyle bir izah bulunmaktadır: “*Hükemâ bir tâifedür ki sözleri ‘aklîdür naklî degüldür ve dahî eflâk ‘ilminde mâhir dururlar cemî’ fenne kâdir dururlar ve hastaya edviye birle mu’âlece iderler, ecelden gayrıya dermân kılurlar ammâ hükemâ*

farklı görüşleri vardır: Birincisi, nefsin latif bir cisim olup gözle görülemeyeceğini, ikincisi nefsin ruha ait bir cevher olup duyu organlarıyla hissedilemeyeceğini ve öldükten sonra yok olmayacağını, üçüncüsü ise nefsin beden mizacından ve cesede ait bir karışımdan⁸³ [yani insanın sadece maddî yapısına ait bir karışımdan] meydana gelen bir araz⁸⁴ olup öldükten sonra yok olacağını söyleyen görüştür. [Üçüncü görüşe] sahip olan kimseler cisimle arazdan başka bir nesne bilmezler ve onların ruhaniyat, nur ve akla ait konularda bilgileri yoktur. Kişinin nefsini bilmesi şerefli bir ilimdir; çünkü bir kimsenin başka şeyleri bilip nefsini bilmemesi son derece çirkindir. Bu tıpkı, başkasını doyurup kendi aç kalmak, başkalarını giydirip kendi çıplak kalmak ve yine herkese yol gösterip kendi yolunu şaşırmak gibidir. İnsan nefsini bilmek ancak şu üç görüşü anlamakla bilinebilir. Bunların **[10a]** ilki insanın maddî bedenine bakmak, ikincisi sadece nefis[in niteliğine] bakmak ve üçüncüsü ise insan bedenini bir karışım olarak ele alıp bakmaktır.

Nazım:

Eğer kişi kendi nefsini bilirse o, nefis bilgisinde olgun bir kimse olur.

Nefsin bileni kişi Allah'ı da bilir, bilmeyen ise **işte bunlar hayvanlar gibi, hattâ daha da aşağıdadırlar**⁸⁵ âyetinde anlatıldığı gibi bir câhil olur.

İnsan Nefsin Tanımak Üzerine

Şimdi ey Mevlânâ! Herhangi bir kimse kendi varlığından haberdar olup nefsin bilmesi [bu mümkündür]; bununla beraber bir insan nefsin tanırsa bu marifetin⁸⁶ en

iki cinsdür biri haşre neşre kâ'ildürürler ve bazı kâ'il degüldür” şeklinde geçmektedir. Himmet Büke, “Fırdevs-i Rûmî, Süleymân-nâme (38. cilt), Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini”, Süleyman Demirel Üniv. SBE., Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2015, s. 202.

⁸³ Cesede ait bir karışım (ahlât): Bu karışım eski tıpta, insan vücudunu ve mizacını oluşturduğu ve insan sağlığının bunların dengesine bağlı olduğu kabul edilen unsurlar olan kan, balgam, safra ve sevdadır. <http://lugatim.com/s/AHL%C3%82T>. (11.6.18).

⁸⁴ Araz: Tat ve renk gibi kendiliğinden varlığı bulunmayıp görünmesi için bir cevhere ihtiyacı olan şey. <http://lugatim.com/s/ARAZ>. (11.6.18).

⁸⁵ A'raf 179.

⁸⁶ Bir tasavvuf terimi olan marifet, Allah ve O'nun sıfatları, isimleri, fiilleri ve tecellileri konusunda manevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi anlamındadır. İlk devirlerden itibaren mutasavvıflar, kendilerinden olmayan âlimlerin eriştikleri bilgilerden farklı ve kendilerine mahsus bir bilgiye sahip olduklarına inanmışlar ve marifetin başlangıcının ilim, ilim olmaksızın marifetin muhal, marifetsiz ilmin de ve bal olduğuna inanmışlar ve marifetin bir sırlar ilmi olduğunu ifade etmişlerdir. Sufiler yaşanarak öğrenilen bu ilmin, aklî istidlal yoluyla elde edilen bilgilerden daha üstün olduğuna inanırlar. Böyle bir bilgiyle Allah'ı tanımaya “marifetullah”, bu yolla Allah'ı tanıyan kimselere de “ârif, marifet ehli” gibi adlar verilmiştir. Âlem ve nefis hakkındaki marifet, Allah'ı bilmenin vasıtası

üst derecesidir. Biz, “insan bedeni etten, kandan, kemikten, damarlardan ve sinirlerden meydana gelmiş bir nesnedir. Bunların tamamı cisimdir ve bu konuda herhangi bir tereddüt yoktur” deriz; fakat nefis semavî bir cevherdir,⁸⁷ diridir, kendisi başlı başına bir âlemdir ve hareketlidir. Mademki varlık bir an bile hareketsiz hâlde kalamaz; Allah onu yarattığı günde bedeni onun üzerine yaratmıştır. İşte nefisle cesedin birleşmesinden meydana gelmiş olan bu insan, görülen, his sahibi ve [Allah’ın] kendisine hitap ettiği bir varlıktır, soru sorana cevap verir ve sanatlı yapılan şeylerin içinde bir sanatkârdır. Ne zaman ki insan ölür, bu nesneler ondan öldükten sonra yok olur; çünkü ölmek nefsin bedenden ayrılmasından başka bir şey olmayıp kişinin faziletlerinin tamamı [böylece] yok olur. Akıl sahiplerinin **[10b]** çoğu nefsin varlığını kabul eder; fakat nefsin cesede benzer bir yapıdan meydana geldiğini zannederler. Hâlbuki bu iş onların sandığı gibi değildir. Zira bir nesneden meydana gelen şey o nesnenin cevheridir. Cesed ise cisimden ibarettir, cismin ölmesinde herhangi bir şüphe yoktur. Nefis ise cisim değildir, cismin arazlarından da değildir. Bu söylediğimiz sözün doğruluğuna delil [şudur]: Cisim maddeden ibaret olduğu için ya sakın ya da hareketlidir, bu [iki özellikten] farklı bir şey olamaz. Hareket sahibi oluşu cisim olduğu için ise her cismin hareketli olması, sakın oluşu da bu şekilde ise her cismin sakın olması gerekir. Oysa bu mesele böyle değildir. Bil ki: Bazı cisimler -felekler ve yıldızlar gibi- her zaman hareketlidir. Bazısı da yer ve yerde bulunan nesneler gibi sakın olur. Bazısı da topluluk hâlinde bulunan varlıklar, su, hayvan ve bitki gibi bazen

olması bakımından değerlidir; yoksa amaç “marifetullah” denilen hususi bilgidir. Her ne olursa olsun Allah’ı bu şekilde bilmek de insanın kendisini tanımasıyla irtibatlıdır. Bk. Süleyman Uludağ, “Marifet”, **DİA**, C. 28, s. 54-56. Marifet kavramı *Hayât-nâme*’de farklı bağlamlarda pek çok yerde geçmektedir. Hatta eserinde marifet ilmini şerh ettiğini ifade eder:

Hişşe bu ki şerh olındı ma’rifet/Ehl-i dil okuya bula takviyet (86b/9).

Sonrasında da herhangi bir şeyin bilinmesi (21b/2, 24b/10 vb); marifetin zirvesinin insanın kendini bilmesi olduğu (10a/6); ruhu bedende terbiye etmenin meyvesinin Allah’a yakın olma marifeti olması (47b/3); ibadet anlamına gelmesi (67b/9) şeklinde anlamlara sahiptir.

Marifet akli, nazari ve şuhudî olmak üzere üç çeşittir ve en üstünü şuhudî marifettir (68a/11). Marifet nazarı havâssa mahsustur (69b/8, 73a/13); varlıkların dünyaya gelmesindeki amacın ise marifet olduğu ifade edilir (69b/11).

⁸⁷ Cevher arazın zıddı olup “başlıbaşına var olan, değişmeyen, var olması için herhagi bir şeye ihtiyacı olmayan varlık” anlamına gelir. Cisim ruha nispetle araz, ruh da kendi başına var olan, diğer bir ifadeyle var olması için başka bir şeye ihtiyaç duymayan bir varlık olması bakımından cevherdir. Sufilere göre asıl cevher Allah’tır (Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 511). *Hayât-nâme*’de nefsin ruhanî ve semavî bir cevher olduğu (9b/5; 10a/9; 49b/13); cüz’î nefsin şerefli bir cevher oluşu (31b/10); birşeyin mahiyeti ve özü (11a/14; 11b/5,6; 22a/2, 8; 40a/5; 44a/1, 5) nûrun bir cevher oluşu (12a/4), Firdevsî’nin kendi sözlerinin bir cevher gibi değerli oluşu ve araz olmayıp öz bilgiler oluşu (45b/2) gibi anlamlarlarda kullanıldığı görülür.

sakin bazen de hareketli olur. İşte bu örnekler bunları sakin ve hareketli yapan bunlardan başka bir nesne olduğuna işaret eder. O nesne ne cisim, ne de araz değildir; çünkü araz kendi kendine varlığını devam ettiremez, cisim olmazsa dağılır gider. Bir delil de şudur ki: Arazın **[11a]** fiili yoktur, çünkü varlığı ancak failiyle devam eder. Eğer araz kendi başına devamlılığını sağlayamıyorsa nasıl başka nesneler onunla varlığını sürdürebilir? İşte bu mesele arazın fiili olmadığını ifade eder; zira gerçekte fail, fiili almaya ve bırakmaya gücü yetene denir, fiili terk etmek ise yapmaktan daha kolaydır. Eğer arazın fiili olmuş olsaydı iş yapmaya gücü yettiği gibi onun terkine de gücü yetmesi gerekirdi. Nefs-i nâtikanın⁸⁸ basit⁸⁹ ve nuranî olduğunu zanneden kimseler vardır; [hâlbuki] her bir nesnenin sureti onda tasvir edilmiştir.

Nazım:

Söz budur ki ben onu açıkladım, hiç şüphesiz onun daha üstün olanını Allah bilir.

İnsanlık kendi nefsinin ne olduğunu bilmez, akıl sahipleri ise onu tam kavrayamaz, şaşkınlığa düşer.

Allah Teâlâ'nın Ahmed (s.a.v.)'e bildirmediği ruhu,⁹⁰ olgunluk sahibi bir kimse nasıl anlasın?

Ey yol yöntem sahibi! Kâinatın övüncü olan Hak peygamber Muhammed (s.a.v.) [bile] ruhu tam olarak bilmedi.

Allah'tan **Rabbimin emri** hitabı gelince o da [ruh için] **Rabbimin emri**⁹¹ diyerek cevap verdi.⁹²

⁸⁸ Bk. Dipnot 81.

⁸⁹ Sözlükte “açılmış ve yayılmış olan, sade olan” anlamına gelen kelime, *Hayât-nâme*'de “başka bir şeyle karışmayıp tek unsur halinde olan, birleşik olmayan” anlamında kullanılmaktadır.

⁹⁰ Eskiler ruhu iki şekilde değerlendirilmiştir. Biri tüm canlılar için canlılık maddesi, ya da özü olan hayvanî ruh'tur, bu bizim ‘can’ diye ifade ettiğimiz güçtür. Diğeri yalnızca insana özgü olan ve doğruyu, yanlış, iyiyi-kötüyü, faydalıyı-faydasızı farketirici ve hakikati buldurucu kuvvettir, buna da ‘yalın ruh’ denir. Bu da, insanın “ruh” sözcüğüyle karşıladığımız kuvvetidir ki başka bir ismi “akıl”, diğeri bir ismi de “gönül”dür. Bu güç, insana, Kur'an'da anlatıldığı üzere Allah tarafından, kendi ruhundan üfürülmüştür, yani insan ruhu ruhullah'tır. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 638.

⁹¹ İsrâ 85.

⁹² Hazreti Peygamber kendisine ruh hakkında sorulunca “Allah'ın bir işi” diyerek cevap vermiştir. İsrâ Sûresi'nin 85. âyeti buna işaret eder.

Ruhun mahiyetini [sadece] Allah bilir. Söyle! Allah'ın bildiğini Allah'tan başka bilen var mıdır?

İkinci bölüm Hazreti Mevlânâ'nın Tebrizli Şems'i imtihan etmesi, [11b] marifete ait bilgilerden söz açmasıyla ona sorduğu sorular ve cevaplarından bahseder. Ne zaman ki Hazreti Mevlânâ Tebrizli Şems'in nefsin bilinmesi konusunda sorulan sorulara böylesi cevap verdiğini duyduğunda onun mükemmelliğine ve kusursuz ifadesine hayran kalıp takdir etti. Ondan sonra mükemmel bir şekilde Şems'i imtihan edip bütün varlıklardan ve mâsivâdan⁹³ soru sordu. “Nefis nedir?” sorusuna “ruha ait birleşik olmayan tek bir unsurdan meydana gelmiş bir cevherdir, hareketlidir, faal aklın⁹⁴ görünümülerinden bir surettir” diye cevap verdi. “İrade nedir?” sorusuna “mümkün⁹⁵ bir işin yaratılmasına vehim ile işaret etmektir” şeklinde cevap verdi. Yine “akıl nedir?” sorusuna “insana özel olup hayvanlarda bulunmayan ayırdetme kabiliyetidir” diye cevap verdi. “Cins⁹⁶ nedir?” diye sorulunca “çeşitli görüntülerin kendisinde toplandığı bir sıfattır. Bunlar tamamından bir tek anlamla tabir olunan suretlerdir” şeklinde cevapladı. “Tür nedir?” diye sorulunca “farklı suretleri kendisinde toplayan bir sıfattır. Bu suret ise tek bir anlamın kendisinde toplandığı bir şeydir” dedi. “Şahıs nedir?” diye sorulunca “[sadece] bir şey'e işaret olunan bir bütündür, başkasına olunmaz ve başkasından fiiller ve suretlerle ayrılmaz” dedi. Yine bir soru sorarak [12a] “fâsıl nedir?” dedi. Bu soruya “cinsler ve türlerin arasını ayırır” diye cevap verdi. “Hassa nedir?” diye sorulunca “bir şeye mahsus olup başkasında bulunmayan bir niteliktir” diye cevap verdi. “Nur nedir?” diye sorulunca “bir cevherdir, temizdir ve başkasını da temizleyicidir” diye cevap verdi. “Zulmet nedir?” diye sorulunca “ışığın yokluğudur” diye cevap verdi. “Gündüz nedir?” diye sorulunca “Güneş'in ışığıdır ve gece yeryüzünün gölgesidir” diye cevap verdi. “Sıcaklık nedir?”

⁹³ Bir şeyin dışında kalan ve ondan başka olan her şey. Tasavvufta ise insanı Allah'tan uzaklaştıran her şey anlamına gelir <http://lugatim.com/s/M%C3%82S%C4%B0V%C3%82> (10.6.18).

⁹⁴ Aristo, faal akıllı kavranabilirlerin fiil halinde kendisinde bulunduğu akıl olarak tarif eder. Bu konuda farklı görüşler ve izahlar için Bk. Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *DİA*, C. 2, s. 246, 247.

⁹⁵ Bk. Dipnot 15.

⁹⁶ Burada sırayla İslâm mantık literatüründe “beş küllî” diye adlandırılan cins, nevi, şahıs, fâsıl ve hassa kavramlarından bahsedilmektedir. İsağucî olarak anılan tercüme ve şerh kitapları bu konuyu ele alır. Bk. Abdülkuddüs Bingöl, “İsağucî”, *DİA*, C. 22, s. 488, 489.

diye sorulunca “heyûlânın⁹⁷ sıcaklığının artmasıdır” diye cevap verdi. “Soğukluk nedir?” diye sorulunca “kaynayıp taşan sıcaklığı içinde gösteren bir aynadır” diye cevap verdi.⁹⁸ “Rutûbet nedir?” diye sorulunca “heyûlânın parçalarının akmasıdır” diye cevap verdi. “Kuruluk nedir?” diye sorulunca “parçaların birbirine tutunmasıdır” diye cevap verdi. “Renk nedir?” diye sorulunca “cisimlerin ışığının şimşegidir” diye cevap verdi. “Koku nedir?” diye sorulunca [12b] “maddenin bir hâli olan buhardır, birleşik cisimlerin (ecsâm-ı mürekkebe)⁹⁹ ayrışmasıyla oluşur” diye cevapladı. “Suret¹⁰⁰ nedir?” diye sorulunca “heyûlâ cisimlerinin çarpışmasından meydana gelir” diye cevap verdi. “Hareket nedir?” diye sorulunca, “altı çeşittir. Bunlar: kevn, fesad, ziyade, noksan, tağyir ve nukledir” dedi. “Bunların fiillerde hâlleri nedir?” diye sorulunca “kevn heyûlâ suretlerini kabul etmektir, fesad heyûlânın suretlerini reddetmektir, ziyade bir şeyin nihâyetinden uzaklaşmaktır, noksan sonun yaklaşmasıdır, değişme bir sıfatın başkalaşmasıdır, nukle ise bir mekândan diğerine çıkmaktır”¹⁰¹ dedi. “Mekân nedir?” sorusuna “bir yer kaplayan nesnenin yerleştiği her yerdir” diye cevap verdi. “Zaman nedir?” sorusuna “gök cisimlerinin hareketlerinin sayısıdır” diye cevap verdi. “Felek nedir?” sorusuna “bütün gök cisimlerini kaplayan şeffaf bir cisimdir” diye cevap verdi. “Âlem nedir?” sorusuna [13a] “Allah’tan başka var olan bütün varlıklardır” dedi. “Yıldızlar nedir?” sorusuna “sebatının

⁹⁷ Kelimenin sözlük anlamı ürkütücü hayalî şey ve ne olduğu anlaşılmayan, şekli belirsiz büyük şey demek olup felsefede kendisinden her şeyin var edildiği, kendisinde varlıkların suretleri zahir olan ilk prensip, ilk cevher ve ilk madde anlamındadır. Bununla beraber bu, şekillenmiş bir madde değil, kuvve (güç halinde olan) bir maddedir. Gözle görüldüğünde bir suret kazanır. İnsan, bitki, hayvan, taş, su vs.gibi her bir varlığın özü olarak kabul edilir. Tasavvufta “maddi varlık, benlik, beden” anlamında kullanılır. Mertol Tulum, *a.g.e.*, s. 548.

⁹⁸ “Bürüdet nedür?” Cevâb virdi ki: “Mir’ât ol gayelân iden harâretüñ hamûlidür” cümlesinde muhtemelen müstensihden kaynaklı bir yanlışlık dolayısıyla fazladan kelime eklenmiş (Mir’ât ol) ve unutulmuş kelime/kelimeler olabileceğinden “soğukluk nedir?” sorusunun cevabı tam olarak anlaşılamamaktadır.

⁹⁹ Birleşik cisimler (ecsâm-ı mürekkebe): iki ya da daha fazla maddenin karışıp birleşmesinden oluşan madde.

¹⁰⁰ Suret sözlükte “şekil, biçim, benzer ve örnek” anlamına gelir. Felsefe terimi olarak da bir şeyin mahiyeti, onu o şey yapan özüdür. Aristo varlığın ilkesini madde (heyûlâ) ve suret (form) şeklinde ikiye ayırır. Madde ve şekil olmadan bir varlık düşünülemeyeceğine göre bunlar varlığın özünü oluşturan iki cevherdir. Madde bir ilk kuvvet olup suret olmadan ortaya çıkamaz. Bk. Mahmut Kaya, “Suret”, *DİA*, C. 37. Ss. 339-340.

¹⁰¹ Hareketin anlaşılması hareket eden, hareket ettiren, hareketin başlangıç ve bitiş noktaları, hareketin içinde geçtiği yer ve zaman olarak altı öğeyi içerir. Bu altı öğeden hareket ettiren ve zaman hareketin vazgeçilmez öğeleridir; hareket eden, hareketin başlama ve bitiş noktaları ile iki nokta arasındaki mesafe ise hareketin kurucu unsurlarıdır. Her hareket edenin de mutlaka bir hareket ettiricisi vardır. Hareket ettirenle hareket eden arasındaki bu ilişki hareket ettiren açısından fiil, hareket eden yönüyle de infialdir. Bk. Ali Durusoy, “Hareket”, *DİA*, C. 16, s. 122.

devamlılığından [sanki] cansız gibi olan yuvarlak cisimdir” diye cevap verdi. “Cisim nedir?” sorusuna “uzunluğu, genişliği ve derinliği olan şeydir” diye cevap verdi. “Şeffaf cisim nedir?” sorusuna “görünmeyen perdelerin olmadığı cisimdir” diye cevap verdi. “Ateş nedir?” sorusuna “bir maddeyi parçalarına ayırıp basit parçalarına dönüştüren ışıklı bir cisimdir” diye cevap verdi. “Hava nedir?” sorusuna “latif ve hafif bir cisim olup akışkandır, şeffaftır ve hızlı hareket eder” diye cevap verdi. “Su nedir?” sorusuna “yeryüzünün çevresini kaplayan akışkan bir cisimdir” diye cevap verdi. “Yeryüzü nedir?” sorusuna “yoğun bir cisim olup âlemin merkezinde durur. Altı yönle belirgin hâle gelir. Mesela doğu Güneş’in doğduğu taraftır, batı Güneş’in battığı taraftır, kuzey oğlak burcunun yörüngesidir, güney Süheyl yıldızının¹⁰² yörüngesindedir [13b] ve ufkun alt tarafında yerin merkezinin aşağı tarafındadır” diye cevapladı. “Balçık nedir?” sorusuna “su ile topraktır” diye cevap verdi. “Köpük nedir?” sorusuna “su ve havadır” cevabını verdi. “Buhar nedir?” sorusuna “su ve ateştir” diye cevap verdi. “Duman nedir?” sorusuna “ateş ve topraktır” diye cevap verdi. “Şimşek nedir?” sorusuna “ateş ve havadır” diye cevap verdi. “Madenler nedir?” sorusuna “toprağa ait parçaları baskın gelendir” diye cevap verdi. “Hayvan nedir?” sorusuna “suya ait parçaları baskın gelendir” diye cevap verdi. “Bitki nedir?” sorusuna “hava unsuruna ait parçaları baskın gelendir” diye cevap verdi. “İnsan nedir?” sorusuna “ateş unsuruna ait parçaları baskın gelendir” diye cevap verdi. “Melekler nedir?” sorusuna “feleklerle ilgili yapısı baskın gelendir” diye cevap verdi. “Cin nedir?” sorusuna “ateş ve hava unsuruna ait parçaları baskın gelendir” diye cevap verdi. [14a] “Şeytan nedir?” sorusuna “toprak ve ateş unsuruna ait parçaları baskın gelendir” diye cevap verdi. “Yeller nedir?” sorusuna “dalgalanan havadır ve bir akıntıdır” diye cevap verdi. “Tabiat nedir?” sorusuna “felekî nefsin kuvvelerinden bir kuvvedir ve dört rükne (anâsır-ı erbaa)¹⁰³ sirayet etmiştir” diye cevap verdi. “Esir¹⁰⁴ nedir?” sorusuna “bir ateş havadır, Ay feleğinin¹⁰⁵ üst tarafındadır” diye cevap verdi. “Nesim nedir?” sorusuna “ılıman havadır, Yer’in üst tarafındadır” diye cevap verdi. “Zemherir nedir?” diye sorunca “hava kürenin üstündeki havadır” diye cevap verdi. “Şua nedir?” diye

¹⁰² Güney yarım kürede yer alan büyük ve parlak bir yıldız.

¹⁰³ Anâsır-ı Erbaa da denen bu dört rükün klasik felsefede toprak, hava, su ve ateşten ibarettir.

¹⁰⁴ Eskiden uzayı doldurduğu, yıldız ve felekleri oluşturduğu sanılan havadan hafif, saydam ve esnek madde. Daha geniş bilgi için bk. Mahmut Kaya, “Esir”, **DİA**, C. 11, s. 390.

¹⁰⁵ Bk. Dipnot 70.

sorulunca “Güneş’in ve Ay’ın ve yıldızların ışığıdır” diye cevap verdi. “Güneş’in yansıması nedir?” diye sorulunca “Güneş’in ışıklarının yeryüzünden havaya dönmesidir” diye cevap verdi. “Buhar nedir?” diye sorulunca “ışınların havaya dönmesiyle oluşan suya ait bir parçadır” diye cevap verdi. “Duhan nedir?” diye sorulunca “sıcaklıkla havaya yükselen yeryüzüne ait latif bir şeydir” diye cevap verdi. [14b] “Bulut nedir?” diye sorulunca “havada biriken suya ve yeryüzüne ait bir parçadır” diye cevap verdi. “Yağmur nedir?” diye sorulunca “su unsuruna ait bir parçadır, bunların bir kısmı birleşir ve bazısı da ağırlaşarak yerin merkezine doğru inerler” diye cevap verdi. “Şimşek nedir?” sorusuna “bulutun altında dumana ait parçaların sürtünmesinden alevlenen bir ateştir” diye cevap verdi. “Gök gürültüsü nedir?” diye sorulunca “rüzgârın sesidir, bulutun altında döner ve çakmak ister” diye cevap verdi. “Yıldırım nedir?” diye sorulunca “bulutun altında dönen rüzgârın aniden ve bir anda çakmasıyla oluşan bir surettir” diye cevap verdi. “Ses nedir?” diye sorulunca “cisimlerin birbirine çarpmasından meydana gelen bir parlamadır” diye cevap verdi. “Duman nedir?” diye sorulunca “yağmurdan sonra yeryüzünden havaya yükselen ıslak buhardır” diye cevap verdi. “Hâle nedir?” diye sorulunca “Ay’ın dış yüzeyinde Güneş’in yansımasından [15a] oluşan bir dairedir” diye cevap verdi. “Gökkuşağı nedir?” diye sorulunca “hava kürede meydana gelen yarım dairedir” şeklinde cevap verdi. “Kar nedir?” diye sorulunca “bulutun içerisinde donduktan sonra yavaşça yere inen ufacık damladır” diye cevap verdi. “Dolu nedir?” diye sorulunca “havada bulutun üst tabakasından çıktıktan sonra donan damlalardır” diye cevap verdi. “Sel nedir?” diye sorulunca “çok yağmur yağdığına derelerden akan sulardır” diye cevap verdi. “İrmakların başı nedir?” diye sorulunca “dağlardan çıkan pınarlardır ve artmasının sebebi sellerin fazlalaşmasıdır” diye cevap verdi. “Zelzele nedir?” diye sorulunca “yerin altında haps olunmuş rüzgârın hareketinden meydana gelir” diye cevap verdi. “Yere batmak nedir?” diye sorulunca “yerde haps olunmuş olan rüzgârın çıkmasıyla yerin aşağıya çökmesidir” diye cevap verdi. “Dağlar nedir?” diye sorulunca “yerin çivisidir¹⁰⁶ ve yeryüzünde esen rüzgârları, denizlere akıtır bir su benti gibidir”¹⁰⁷

¹⁰⁶ Burada “Biz dağları da birer kazık yapmadık mı?” (Nebe 7) âyetine gönderme vardır.

¹⁰⁷ Çeviriyle anlam tam olarak aydınlanmamakla birlikte cümleden “dağların rüzgârların yeryüzünde dağılmasını sağladığı ve ırmakların akmasını sağlayacak kanallar oluşturduğu” gibi bir anlam çıkarılabilir.

diye cevap verdi. “Cezâyir nedir?” diye sorulunca “deniz içindeki **[15b]** adalardır” diye cevap verdi. “Çöl nedir?” diye sorulunca “su olmayan ve ot bitmeyen yere denir” diye cevap verdi. “İcam ve bitâh¹⁰⁸ nedir?” diye sorulunca “su ve ot bulunan yere derler” diye cevap verdi. “Adran nedir?” diye sorulunca “suların çok olduğu yere denir” diye cevap verdi. “Dünya nedir?” diye sorulunca “havanın ortasında Allah’ın izniyle duran yuvarlak bir cisimdir” diye cevap verdi. “Hava nedir?” diye sorulunca “yeryüzünün bütün yönlerini kaplayan şeydir” diye cevap verdi. “Felek nedir?” diye sorulunca “havayı her taraftan kaplar” diye cevap verdi. “Yeryüzünün merkezi nedir?” diye sorulunca “yerin ortasında bir noktadır. Buradan yeryüzünün dış kısmına varınca muhitin yirmi iki kısmından üç kısmı ve o bir kısımdan yarısının miktarıdır” diye cevap verdi. “Bihâr nedir?” diye sorulunca “yeryüzündeki bataklıklardır, suyu sürekli toplar” diye cevap verdi. “Denizin [suyunun] artması nedir?” diye sorulunca **[16a]** “ırmakların suyunun [denize] dökülmesindendir” diye cevap verdi. “Fâris’in denizinin (Basra Körfezi) bir günde ve bir gecede artıp eksilmesinin sebebi nedir?” diye sorulunca “Ay doğduğu zaman suyu kaynayıp coşarak ona dökülen ırmakların suyunun geri çekilmesidir ve toplanması Ay’ın dolunay [hâlinde olduğu] zaman suyunun coşkunluğunun giderek tekrar normale dönmesidir” diye cevap verdi. “Ölü denizlerin sularının tuzlu ve yağmurların ve ırmakların tatlı olmasının sebebi nedir?” diye sorulunca “Allah, kudreti ile denizleri tuzlu, nehirleri tuzsuz ve tatlı yarattı. Nehirler tuzsuz sular[dan]dır ve tuzlu denizlerin gıdasıdır” diye cevap verdi. “Dört tabiat (tabâyi-i erbaa) nedir?” diye sorulunca “sıcaklık, soğukluk, nem ve kuruluktur” diye cevap verdi. “Dört rükün (erkân-ı erbaa)¹⁰⁹ nedir?” diye sorulunca “ateş, hava, su ve topraktır” diye cevap verdi. “Dört hılt (ahlât-ı erbaa)¹¹⁰ nedir?” diye sorulunca

¹⁰⁸ İcâm: “ücem” gibi sık ağaçlık, çalılık, kamışlık anlamına gelen “eceme” nin çoğuludur ki çoğunlukla aslan yatağı anlamında kullanılır. Bitâh ise “ebtah” kelimesinin çoğulu olup ufak taşlı, geniş ve büyük dere anlamına gelir.

¹⁰⁹ Kendilerine mahsus nitelikleriyle maddî varlıkların bileşiminde buluna dört temel unsur. Bu nitelikler eski tıpta ilaç yapımında ve hastalıkları iyileştirmede göz önünde bulundurulurdu. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 521.

¹¹⁰ Eski tıpta insan vücudunu ve mizacını meydana getirdiği ve insan sağlığının bunların dengesine bağlı bulunduğu kabul edilen unsurlara “ahlât-ı erbaa” denir. Bir üst dipnotta geçen dört temel özelliği eskiler insan tabiatını (mizaç) anlatmak için kullanmışlardır. Bunlar arasında mizacı oluşturan vücudun dört temel salgısının (kan, balgam, safra, sevda (=dalak)) farklı ve birbirine muhalif olan nitelikleridir. Meselâ, safranın tabiatı kuru ve sıcak, balgamın ise soğuk ve yaştır. Buna mukabil kanın tabiatı yaş ve sıcak, sevdanın (dalak) ise kuru ve soğuktur. İşte bu salgıların belli miktarlarda karışımı insan mizacını oluşturur, birbirlerine göre az veya çok oluşları da yine insanın mizacını tayin ederdi. **a.g.e.**, s. 521.

“safra, sevdâ, balgam ve kandır” diye cevap verdi. “Varlıklar ve kâinat nedir?” diye sorulunca “madenler, bitkiler ve hayvanlardır” diye cevap verdi. “Madenler nedir?” diye sorulunca **[16b]** “yerin derinliğinde olan cevherlerdir” diye cevap verdi. “Bitki nedir?” diye sorulunca “ottan ve ağaçtan filizlenip büyüyen nesnelerdir” diye cevap verdi. “Hayvan nedir?” diye sorulunca “hisleri olan hareketli bir cisimdir” diye cevap verdi. “İrade nedir?” diye sorulunca “bir nesnenin yaratılışındaki vehme işaret eder” dedi. Bu, bir şeyin olması ve olmamasının eşit olması durumuna işaret eder” dedi. “Kudret nedir?” diye sorulunca “bir şeyi isteyerek yapmaya gücü yetmektir” diye cevap verdi. “İhtiyar nedir?” diye sorulunca “Ehad [olan Allah’ın] emrini kabul etmektir” diye cevap verdi. “Kerahiyyet nedir?” sorusuna “mizacın bir şeyi yapmaktan nefret etmesidir” diye cevap verdi. “İlim nedir?” diye sorulunca “ilim sahibinin kendisinde var olan bilinenin suretidir” diye cevap verdi. “Câhillik nedir?” diye sorulunca “bir şeyi başka bir suretle nitelemektir” diye cevap verdi. “İtikat nedir?” diye sorulunca “kalbi bir şeye bağlamaktır” diye cevap verdi. “Vehim nedir?” diye sorulunca “bir şeyi hayal eden hayvanî nefsin kuvvelerinden bir kuvvedir” diye cevap verdi. “Fikir nedir?” diye sorulunca “bir şeyi diğerinden ayıran nefs-i nâtıkaya bağlı fiillerden biridir” diye cevapladı. “İman nedir?” diye sorulunca “haber verenin haber verdiği nesneyi onaylamaktır” diye cevap verdi. “İslâm nedir?” diye sorulunca “itiraz etmeden teslim olmaktır” diye cevap verdi. “Din nedir?” diye sorulunca “bir topluluğun bir reise itaat etmesidir” diye cevap verdi. “Küfür nedir?” diye sorulunca “örtmektir” diye cevap verdi. “Şirk nedir?” diye sorulunca “bir kişinin Allah’ın ortağı olduğunu söylemektir” diye cevap verdi. “Münkir nedir?” diye sorulunca “Allah’ı inkâr edenlerdir” diye cevap verdi. “Tâat nedir?” diye sorulunca “emreden kişinin emrine uyup yasaklayanın yasaklarına tâbi olmaktır” diye cevap verdi. “Meâd nedir?” diye sorulunca “cüz’î nefsin¹¹¹ küllî nefse dönmesidir” diye cevap verdi. “Sevap nedir?” diye sorulunca “nefsin haset etmekten vazgeçtiği zaman bulduğu rahattır” diye cevap verdi. “İkâp nedir?” diye sorulunca “nefsin bedenden ayrıldıktan sonra bulduğu elem ve hüzündür” diye cevap verdi. **[17b]** “Hayır nedir?” diye sorulunca “yerinde ve

¹¹¹ “Küçük, bir bütünün parçası halindeki nefis” anlamındadır ve “benlik, kendilik, bir kimseyi kendi yapan yan” karşılığında kullanılır. Tasavvufta nefs-i küll’ün görünmesinden başka bir şey değildir. Madde âleminin tamamı nefs-i küll’ün görünmesidir ve her bir şeyin maddî varlığı görünüş olarak o şeye ait olan nefs-i cüz’dür. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 596, 597.

zamanında işlenendir” dedi. “Marifet nedir?” diye sorulunca “sünnette bilinen ve şeriatta geçerli bir âdet olan bir şeyi yapmaktır” diye cevap verdi. “Ecrin ücreti nedir?” diye sorulunca “iş yapan kimsenin yaptığı işten dolayı hak ettiği şeydir” diye cevap verdi ve [ayrıca] şekil diye cisme ait surete, levn diye de ruha ait surete derler, bu ikisi her bir şeyde vardır” şeklinde cevapladı.

Nazım:

Hazreti Şems-i cihan böyle söyledikten sonra, Molla’nın çözülmesi gereken meselelerini hâledip anlattı.

Molla ise onu takdir etti ve iltifat ederek hürmet gösterdi.

Bil ki söz her kişinin süsüdür, bu dünyanın süsü de [yine] sözle olur.

Çünkü söz gökten yere rahmet olarak geldi, yerinde söylenen söz yeryüzünde rahmet sofrası [gibi] oldu.

Ey temiz kişi! Müşkül meseleleri hâleden sözden başka bir şey yoktur.

Üçüncü bölüm küllî nefsin küllî cisme bağlı olmasının sebebini anlatır. Tebrizli Şems hazreti mâsivâ âleminden bahsettiğinde Hazreti Mevlânâ takdir edip küllî nefsin küllî cisme bağlı **[18a]** olmasının sebebini sorunca Tebrizli Şems hazreti –Allah’ın rahmeti üzerine olsun- şöyle cevap verdi:

“Varlıkların bazısı bazısının altında mertebe mertebe yaratıldı ve bunların hepsi bir ilk nedene (illet-i ûlâ) dayandı, bu ilk neden Allah’ın –şanı yüce olsun- aded-i isneynden vâhîde müterettib olması gibidir.¹¹² Bir varlık yaratılıp faal akıl mertebesinde düşerek mutlak cisim mertebesine çıktığı ve o cisim şekillerden, suretlerden, nakışlardan ve hayat kayıtlarından sıyrılıp tabi olarak bu anlatılanları üzerinde gösterdiğinde ve [diğer yandan] nefis zatında diri olup kuvve hâlinde her şeyi bildiği ve tabi olarak hareket hâlinde olduğunda ilâhî hikmet ve Rabbânî inâyet nefsin -hikmetten bir çeşit- (.....) yöntemler meşgul olmayıp vazgeçmesini ve cismi tam bir

¹¹² Buradaki cümle anlaşılmamaktadır, çevrilemeyen kelime ve ibareler ise aynen korunmuştur. Anlam ise “varlığın Ahadiyet (henüz bir taayyün göstermemiş vücut) mertebesinde vahidiyet (kesretin toplu olarak bulunduğu mertebe) derecesine yükselmesi” şeklinde olmalıdır. Daha sonra ise varlığın ortaya çıkışı gelir. Bk. M. Erol Kılıç, “Muhyiddîn İbnü’l-Arabî”, C. 20, **DİA**, s. 420.

kabulle noksan bir hâlde bırakmasını istemediyse ve nefsin kendinden yüksek/üstün varlıklara hâkim olması mümkün olmadıysa nefisten yüksek olan faal akıldır. İlâhî hikmet hareketle, şekille, suretlerle, nakışlarla ve renklerle hükmetsin diye nefsin mutlak cisme tesir etmesini vacip kıldı; ta ki tüm bunlarla bu cisim tamamlansın ve nefis o kuvveden fiile çıktığı sanatlarla ve Allah'ın, hikmetine benzettiği fiillerle **[18b]** mükemmel olsun. Çünkü Allah aslında kâinatı yaratmadan önce biliyordu; fakat bununla yetinmeyerek yokluktan varlığa çıkardı; ta ki bütüne ve parçaya ait her şey ortaya çıksın ve hikmette ve tasavvurda olan nesneler var edilsin. İşte bundan dolayı küllî nefis küllî cisme bağlı oldu. Küllî cisim çepeçevre gökyüzünden yeryüzünün merkezine varıncaya kadar âlemin tamamıdır. Küllî nefis ise küllî cismin bütün feleklerine, yıldızlarına, bütün varlıklara ve rükünlerine Allah'ın izniyle tesir etmiştir.

Nazım:

Allah'ın her neyi yarattıysa şüphesiz onları yerli yerince düzenlediğini açıkça anla.

O Allah Teâlâ sanatının en mükemmel şekilde ortaya çıkması için, varlık âlemini yarattı.

Yaratıcının varlıklar içinde yüceliği çoktur, gök ve yerin içi kudretiyle doludur.

Yüceliğinin karar kıldığı yer mekânsızlıktır. **Ol der olur**¹¹³ [sözü] fermanının sürati[nin göstergesidir].

İşte akıl O'nun gerçeğini anlamada bilgisizdir, akıl ve idrak ona bir nefes[le bile olsun] erişemez.

Dördüncü bölüm küllî nefsin tesir etmesini anlatır. Hazreti Mevlânâ Tebrizli Şems'e soru sorarak dedi ki:

¹¹³ Bu söz Kur'an'da kün fe-yekûn" ("ol" der, hemen oluverir). (Bakara 117, Âl-i İmran 47- 59, En'âm 73, Nahl 40, Yasin 82, Mü'min 68) "O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir" ifadesiyle, geniş zaman (muzari) teklik 3. şahıs çekimi iledir. Edebiyatımızda çok sayıda örneği olan bu söz, şairlerimizce, Kur'an'daki geniş zaman çekimi geçmiş zamana dönüştürülerek metnimizde de geçtiği şekliyle kullanılmıştır. Mehmet Yılmaz, **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 98.

“Ey Tebrizli Şems! Küllî nefsin¹¹⁴ tesiri [19a] nasıl olur, bana anlat”. O da şöyle cevap verdi: “Ey Mevlânâ! Küllî nefis her şeyi kaplayan gökyüzünün yüksekliğinden feyiz alıp merkez âlemine doğru yönelip ilk önce feleklere, yıldızlara, dört unsura ve yerin merkezine varıncaya kadar tesir etse o irade Ay feleği¹¹⁵ altında olan fasit kâinatın var olmasına sebep olur. Ondan sonra vakit tamam olduğunda o zaman her şeyi kaplayan felekten (felek-i muhît) yana geri döner. İşte olgun insan nefsinin sebebi budur. Bu sözler birer özet mahiyetinde olup açıklanması ve ölümün hikmet olmasının ne demek olduğunun anlatılması gerekir. Ey Mevlânâ! Hayvanların tamamı [ölümü] hoş görmezler, hayatı severler; o nedenle akıl sahiplerinin çoğu ölüm gerçektir ve hikmettir derlerse de o hikmetin ne olduğunu tam olarak bilmezler. Allah’ın –şanı yüce olsun- **ölümü ve hayatı yaratandır**¹¹⁶ dediği sözü delil gösterirler. Allah’ın sözünün anlamını bilmeyenler bu nesnelere ikrar ederken hayatı severler, ölümü kötü görürler. Dirlikleri işe yaramadığı zaman ise hayatı kötülerler ve zorluk zamanında da ölümü arzularlar.

Nazım:

Sen Allah’ın tecelli yerisin, [bunun için] gözünü aç ve aklını başına derip kendine gel.

[19b] Cisim ve suretin yok olsa ne olur? “Yazık” diyerek gam çekme, [çünkü aslında] ölüm yoktur.

Bedene ait hayat sona erse, ruha ait [hayat] canlanarak kemâle ulaşır.

Bedene ait hayat mahvolursa da, bil ki ruha ait hayat onun yerine geçer.

Geçici olan tendir, ruh ölmez, sonsuzdur. Ruh nasıl ölebilir?

İşte ruh suretten sıyrılınca, ona özel bir giysi ile [giyinmiş olduğu hâlde] ruhanî nimetler [kapısı] açılır.

Eğer beden dumanından uzaklaşırsan, Güneş gibi baştan ayağa nurlanırsın.

¹¹⁴ Bk. Dipnot 66.

¹¹⁵ Bk. Dipnot 70.

¹¹⁶ Mülk 2.

Var da zerre [gibi] bir parlak Güneş olmayı iste, bir damla [gibi] bir okyanus olmayı iste.

Çünkü sen de onlardan faydalanılarak yapıldın. Ey dostum! Şimdi aslına yönel.

Yüce makamlara erişmek için çabala, niyet et de aşağılardan yüce makamlara eriş.

Makamın fark-ı eflak¹¹⁷ olmuşken, sakın su ve balçığın arkadaşı olma.

Ey insanlık! Sen var da melek huyuna tutun; ta ki dokuz felekten¹¹⁸ geçesin.

Beşinci bölüm mevte ve hayata değer vermenin ne demek olduğunu anlatır. Hazreti Mevlânâ yine soru sorarak:

“Ey Tebrizli Şems ve ey yüce Allah adamı! Ölüme ve hayata değer vermenin nasıl bir şey olduğunu bize anlat” deyince Şems Hazreti şöyle cevap verdi:

[20a] “Ey Mevlânâ! Akıl sahibi bir kimse ne zaman bu bedenın bileşimine baksa ve şüpheye yer bırakmayan hikmeti ve güçlü özelliklerini düşünse, -nitekim bunları birlikte düşünmenin zorluğu, [bedenin] bileşiminin şaşkınlık uyandıran yönleri, o kemikler üzerine yayılmış olan sinirlerin durumu ve etrafına yayılmış olan damarların detayları anatomi kitabında ve organların faydalarını anlatan kitaplarda anlatılmıştır- görür ki çocukluk zamanında artar; gençlik zamanında da artışta olup zirvededir ve yaşlılık vaktinde ise olgunlaşarak yükselir. O zaman bu bedenın bileşiminin oldukça mükemmel, hikmetli ve uygun olduğunu bilir. Daha sonra ne zaman ihtiyarlık günlerinde kuvvetinin gittiğini, güzelliğinin başkalaşp [onu terk ettiğini], kuvvetinin azaldığını ve [hatta] ölüp organlarının tamamının yok olduğunu ve öldükten sonra çürüyüp gittiğini düşünse ve bu olanların gerçek sebebini bilmesee şaşkınlığa düşer,

¹¹⁷ Fark tasavvufi bir kavram olup yaratılmış varlıklarda Hakk’ı değil, sadece mahlûkatı görme halidir <http://lugatim.com/s/FARK> (12.7.18). Bu beyitte yer alan “fark-ı eflâk” tabiri de bu anlamla ilintili tasavvufta ulaşılan bir makam olabilir.

¹¹⁸ Eskilere göre varlığın merkezi dünyadır, etrafında da gökler vardır. Bunlar iç içe surlar [burçlar] gibi birbirini kuşatır, sayıları dokuzdur. İlk yedi katta yedi gezegen [seb’a-i seyyâre] vardır. Burçların bulunduğu sekizinci kata burçlar feleği [felek-i bürûc] denilir. Dokuzuncu kat gökte ise bir şey yoktur, buna da atlas göğü ya da yalnızca atlas denir. Bu gökler Tanrı’nın yaratıcı kudretinin yansımaları olan akl-ı küll ve nefis-i küll’ün birleşmesinden meydana gelmiştir. Vehbî, **Sûr-nâme (Sultan Ahmet’in Düğün Kitabı)**, Çev: Mertol Tulum, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008, s. 758.

şüpheye düşüp doğru yoldan sapar. İşte ey Mevlânâ! Akıl sahibi bir kimse anne rahminin yaratılışını, ceninin nutfeden meydana gelmesini, o meydana geldiği mekânın niteliğini ve onda cenin için hazırlanan maddeleri düşündüğünde gâyet hikmetli ve sağlam bir sanat görür. Yine [o ceninin] **[20b]** rahimde nasıl hâlden hâle evrildiğini, o cenine tutunmuş olan rutûbetin nasıl gevşeyip o rutûbet ve kanın nasıl aktığını ve anneye o durumda oluşan sıkıntıyı ve çabalamayı düşünse akli hayretler içinde kalır; fakat cenin bu dünyanın genişliğini [bilse], rüzgârı ruhunda hissetse, bu dünyanın ışığı olan, Allah'ın ihsan ettiği bir nurla verilen nimetleri ve lezzetler[i idrak etse] ve [bu yüzden Allah'ın] o mekânın darlığından onu kurtardığını farketse [tüm bunlarda] nihâyetsiz hikmet ve uygunluk görür ve o mekândan çıkmanın onun faydasına olduğunu anlar. İşte ey Mevlânâ! Senin nefsinin ve bedeninin durumunun da o ceninin rahimdeki hâlini andırdığını bilmen gerekir. Cesedin ölümü nefsin doğumu gibidir.

Nazım:

Nasıl bir çocuk annesinden dünyaya gelirse, ruh da bedenden öyle doğar.

Gerçi ten ölür cansız kalır; fakat ruh ölmez, o yine canlıdır, bunu kesin bir şekilde anla.

Maddî cisminin değişmesine üzülme; çünkü Allah senin bedenini daha güzel bir şekilde yapacaktır.

Sana Firdevsî'nin sözü uzak gelsin, [çünkü bu konuda] **yeni bir yaratmadan**¹¹⁹ bahseden âyet vardır.

Ten dumanından azıcık uzaklaşırsan, ruhun mum gibi nura benzer.

Sen gündüzün onun ufacık bir zerresi olduğu bir Güneş'e,¹²⁰ okyanusun onun bir damlası olduğu bir denize aitsin.

¹¹⁹ Kaf 15.

¹²⁰ Güneş-zerre: Doğu edebiyatında birlikte anılagelen tabirlerdendir. Zerre, gözün görebildiği en küçük varlıktır; fakat farkedilebilmesi ancak güneş ışını sayesinde; yani bir anlamda zerrenin varlığı güneşle ortaya çıkar. Bu münasebet başka varlıklar arasında kurulan ilişki şekline uyarlanarak sıklıkla kullanılmıştır. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 539.

[21a] İşte bu gündüz, Ay, Güneş ve onun doğduğu yer, [bunların] tamamı Allah'ın tecelli yeri olmuştur.

Ey temiz kişi! İnsan ruhu Allah'ın tecellisi ile olur, o şüphesiz bütün sıfatların toplandığı yerdir.

O emin kişi gayb ve şehadet âleminde, Hak tarafından halife¹²¹ olarak seçilmiştir.

Şüphesiz sen de O'ndan alınmışsın, öyleyse sen de hemen kendi özüne dön.

O varılacak yere erişmek için çabala, geçici su ve balçığın içinde kalma.

Eğer nefsin meleğin huyuna tutunursa, varacağın yer İsa (a.s.) gibi gökyüzü olur.¹²²

Altıncı bölüm ölümün, hayatın ve cismin ne olduğu hakkındadır. Hazreti Mevlânâ yine:

“Ey Hazreti Şems! Bana ölümün, hayatın ve cismin ne olduğu hakkında bilgi ver” deyince o şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! Ölüm ve hayat bedene ve nefse aittir ve bedene ait hayat ve nefis onu kullanır. Ölüm ise bedenî nefsin kullanılmasının terk edilmesi demektir. Nitekim uyanıklık hislere ait nefsi kullanmaktır ve uyku hislerinin kullanılmasını terk etmektir. Bununla beraber nefsin hayatı kendine aittir; zira nefsin özü fiilen hayat sahibidir ve kuvve hâlinde [21b] bir işarettir; elbette ki cisimlerde şekiller, nakışlar ve suretler hareket hâlinde ve onun ölümü [bir anlamda] mahiyeti hakkında câhil olup marifetinden haberi olmamaktır. Nefis ise bedene ait şehvete batıp heyûlâ (madde)

¹²¹ Sözlük anlamı “arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek” anlamlarına gelen half kökünden türetilmiş olup “birinin yerine geçerek işini, görevini devam ettiren” şeklinde açıklanan halife kelimesi terim olarak biri siyasette, diğeri tasavvufta olmak üzere başlıca iki alanda kullanılmaktadır. Süleyman Uludağ, **DİA**, “Halife”, C. 15, s. 299. Din ve tasavvuf alanında ise, Allah'ın, ilmüne varis kılarak yeryüzünde hükmetmek üzere dünyaya gönderdiği Hz. Âdem peygamber ve insan-ı kâmillerden her biri anlamında olup, beyitte bu anlamıyla geçmektedir.

¹²² Kur'an'da adı zikredilen ve İncil'in kendisine verildiği bir peygamberdir (Bk. Ö. Faruk Harman, “İsa”, **DİA**, C. 22, s. 465-472). Hz. İsa yakalanıp öldürülmek için direğe bağlandığı zaman melekler Allah'ın emriyle inerek onu bedeniyile beraber yeryüzünden alarak yukarı kaldırmışlardır. Rivayetlere göre Hz. İsa göğün dördüncü katında bulunmaktadır. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 562. Firdevsî'nin Hz. İsa'yı meleklerle beraber zikredişi bu ilgi dolayısıyla olmalıdır.

denizine battığından bu hâle maruz olur. Pek çok insan nefislerinin özüne karşı bilgisiz ve sonsuz hayattan gafil olduklarından dolayı dünyadaki hayattan başka bir şey bilmezler ve bu yüzden dünyada sonsuza kadar kalıp ölümsüz olmayı arzu ederler. Nitekim Allah ezelî sözü [olan Kur’ân’da]: **Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Âhiret konusunda ise tamamen gaflettedirler¹²³ ve yine dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimselerle âyetlerimizden gâfil olanlar var ya; işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir¹²⁴ ve yine siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah âhireti (kazanmanızı) istiyor¹²⁵ ve yine oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir¹²⁶ ve yine âhiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi¹²⁷ buyurmaktadır. İşte bütün bütün dünyadaki hayatı talep edenlerin hakkında pek çok âyet vardır. Dünyaya ait hayat beden hayatıdır, [bu hayatı isteyenler] ruha ait hayattan habersizdirler. Âhiretteki hayat nefsin hayatıdır. Ey Mevlânâ! Bil ki: Beden ölüdür, hayat ise ona sonradan verilmiştir ve nefsin ona yakınlığıyla hayat sahibi olur. Nitekim hava karanlıktır, özü olan ışığına sebep, güneşin ve diğer yıldızların onu parlatmasıdır. Bedenin ölü bir cevher olduğuna delil ondan ruhun çıkmasından sonraki durumudur; zira nasıl başkalaşım bozulduğunu [gözünle] görürsün. [En sonunda ise] mahvolarak önceki hâli gibi toprağa döner.**

Nazım:

Bu tenin fanî olduğunda şüphe yoktur, bununla beraber ruhun ölümsüz olduğunu anla.

Ten bir kafestir, ruh kuşu oradan çıkmadıkça sonsuz ülkeden ona fetih [kapıları] açılmaz.

Çünkü bu âlemin özü ile su ve balçığın ruh sahibi cevheri Allah’a aittir.

Ey padişah! Bu geçici dünyayı terk et, [bunun neticesinde] o merhamet sahibi olan Allah sonsuz mülkünü sana versin.

¹²³ Rûm 7.

¹²⁴ Yunus 7.

¹²⁵ Enfal 67.

¹²⁶ A’lâ 17.

¹²⁷ Ankebut 64.

Yıldızlar ve burçlar senin için döner, dâhil ve huruç senin için devreder.

Dört rükün senin için bir dadıdır; Ay, Güneş ve şu dönüp duran gökyüzü senin için bir sermayedir.

Bunların hepsinin seninle bir bağı vardır, Allah'ın emri ile insana tutkundurlar.

Öyleyse şimdi sen de nefsine acıyıp merhamet et, her nefeste Allah'a yakışır şekilde ona boyun eğ.

Ey hüner sahibi! Gaflet uykusundan uyan, kendinden başlayarak yine kendine dikkatle bak.

Gerçek vatanını düşünerek aslına dön, “ne” ve “kim” i terk ederek tertemiz bir ruh ol.

[22b] Yedinci bölüm cüz'î nefis ile cüz'î cesedin birbiriyle irtibatlı olduğundan bahseder. Hazreti Mevlânâ da bu konu hakkında soru sorarak:

“Ey Şems! Bana cüz'î nefsin cüz'î cesetle irtibatı hangi açıdandır?” deyince [Şems] şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! Cüz'î nefsin cüz'î cisimle irtibatlı oluşu riyazetle¹²⁸ özünde var olan hikmet ve faziletlerin kuvveden fiile çıkması içindir, bu suretle cüz'î heyûlâ tamamlanır ve cüz' ve külle benzer. Cüz'î heyûlânın tamam olması, onun cüz'î nefislere idare (siyaset) ve yönetmeyi (tedbir) öğretmesiyle [o nefsin] güzel ahlâkla temizlenmesi demektir. Ne zaman insanın nefsi son mertebeye ulaşarak faziletler ortaya koyup olgunlaşsa cesedden ayrıldıktan sonra o et, kan ve dört hıltla tanışık olan bedenden daha şerefli bir hâle gelir. Nitekim Allah Teâlâ –ismi yüce olsun- ezeli sözü olan Kur'ân'da şöyle buyurur: **Sizi bilmediğiniz bir âlemde tekrar var edelim diye**¹²⁹ ve yine **sonra Allah (aynı şekilde) sonraki yaratmayı da yapacaktır.**¹³⁰ İşte ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki durumu cesedin rahimdeki hâliyle bu dünyaya

¹²⁸ Riyazet tasavvufta az yiyip içme, az uyuma, çok ibâdet etme, nefsin arzuladığı şeylerin aksini yapma, dünya lezzetlerinden sakınmak sûretiyle nefsi terbiye etme, ahlâkı güzelleştirme anlamlarına gelir <http://lugatim.com/s/R%C4%B0Y%C3%82ZET%E2%80%93R%C4%B0Y%C3%82ZAT>.

(21.5.18).

¹²⁹ Vâkıa 61.

¹³⁰ Ankebut 20.

[23a] geldiği hâli gibidir, nefis bunu cesetten ayrılmadıkça anlayamaz. Nitekim cenin bu dünyadaki durumu dünyaya gelmedikçe bilemez. Bu nedenle insanların ve cinlerin efendisi ve iki kıblenin¹³¹ imamı Resûl Hazreti –Allah’ın övgü ve esenliği üzerine olsun- şöyle buyurmuştur: **İnsanlar uykudadırlar; fakat öldükleri zaman uyanırlar.**¹³² Uykuda olmaları öldükten sonraki hâllerinden habersiz olmalarıdır. İşte ne zaman ölüm sarhoşluğu gelse -ki ölüm ruhun bedenden ayrılması demektir- o anda kendisine vaat edilen nesneleri görüp inceler. Nitekim Allah Teâlâ ezeli sözünde ve yüce Kur’ân’ında şöyle buyurur: **Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir**¹³³ ve yine Hazreti Muhammed’e[- Allah’ın övgü ve esenliği üzerine olsun- **Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et**¹³⁴ dedi. “Yakîn” denmesinden kasıt ölümdür, [çünkü Allah] ruhun cesetten ayrılmasını istedi. Ayrıca **her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz**¹³⁵ buyurdu. İşte ölüm hikmettir; çünkü ölüm olmazsa Allah’ın huzuruna dönüşümüz olamaz ve ruh Allah Teâlâ’nın vaat ettiği nesnelere cesetten ayrılmayınca erişemez. Nitekim [23b] Allah –ismi yüce olsun- **(Allah şöyle der:) Ey huzur içinde olan nefis! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!**¹³⁶ buyurmuştur. İşte [bu bölümde] ölümün Allah’ın hikmetlerinden her yönüyle hikmet olan bir şey olduğu anlaşıldı.

Nazım:

Ruh bedenden uzaklaşmadıkça Allah’a yaklaşmak için tutacak bir el bulamayacaktır.

Sen dünyanın süslerine aldanma, geçici mülkü sana sonsuz [olarak verilmiş] zannetme.

Akıl sahibiysen kendi nefisine bir bak ve sonludan sonsuza geçiş yap.

Bu menzile nereden geldiğini ve yücelerdeyken niye su ve balçık [âlemine] düştüğünü anla.

¹³¹ Kudüs’teki Beyt-i Mukaddes (Beyt-i Makdis) ile Mekke’deki Beyt-i Muazzam’a verilen isim.

¹³² Bu hadis için Bk. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî Ebû Nuaym İsfahânî, **Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiya**, C. 7, Kahire: Matbaatü’s-Saâde, 1979, s. 52.

¹³³ Kaf 22.

¹³⁴ Hicr 99.

¹³⁵ Ankebut 57.

¹³⁶ Fecr 27, 28.

Ruh niçin Allah’tan ayrı olsun. Nur ehlinin karanlığa düşmesi uygun mudur?

Bu kadar menzil katedip bunca yol gözettin, heyhat! Yücelerden aşağılara düştün.

İşte bu yolculuktan maksat ne imiş? Emirlerine uyup kendisine ibadet edilen ilahı bulmakmış.

Bazen karanlık, bazen ateş ve ışık gördün; bazen Allah’a yakın, bazen de uzak oldun.

Yolun bazen kolay, bazen de sıkıcı oldu; sen ise bazen yüce, bazen de hor hakir oldun.

Bazen duraksadın, bazen dönmeye başladın; bazen hakkından isteyerek vazgeçtin, bazen de eğlenceye daldın.

[Yol boyunca] bu kadar konak olmasının sebebi, Allah’ın lutfu ile O’na boyun eğmektir.

Buraya gelmeden önce neredeydin, bir düşün. Varılacak yere ulaşmak için emre uy ve şükür et.

Kalbini temiz tut ve her zaman oruçlu ol, Allah’ın emirlerine uyma yolunda devamlı ol.

[24a] Sekizinci bölüm ölümün hikmeti hakkındadır ve onun tamamen hikmet olduğunu anlatır. Yine Hazreti Mevlânâ soru sorarak:

“Ey Tebrizli Şems! Bana ‘ölüm tamamen hikmetlidir’ dediklerinin aslı nedir? Bundan bahset” deyince şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ hazreti! Bil ki: Her var edilen nesnenin kendisine eriştiği bir başlangıcı ve sonu vardır ve [yine buna benzer şekilde] ulaştığı bitişinin meyveleri vardır. Mesela nutfenin yaratılışı, yani var edilişi onun başlangıcıdır ve sonu doğumdur, onun doğumu tıpkı onun gibi yaratılmıştır, yani var edilmiştir. Ölüm [doğmuş olan] nutfenin sonu ve gayesidir, nitekim onun neticeleri doğumdan sonra meydana gelir; zira çocuktan alınacak netice ancak doğup öldükten sonra alındığı gibi,

ruh da aynen çocuk gibi sadece cesetten ayrıldıktan sonra gayesine ulaşır. İşte [bu durumda ona] ölüm denmez, tastamam hikmet denir. Ceninin ana rahminde dış görünüşü tamamen oluşup yaratılışı olgunluğa eriştiğinde, [dünya hayatına] doğduktan sonra dünya hayatını yaşamaya elverişli hâle gelir; onun gibi ruhun da cesette sureti tamam olsa, faziletler ve olgunluk ile fazilet ve olgunluk sahibi olsa cesetten çıktıktan sonra **[24b]** sonsuz hayatta yaşamaya uygun hâle gelir. İşte ölüm [böylece] hikmet oldu. Ey Mevlânâ! Ruhun beden içindeki durumu tıpkı mektepteki bir çocuk gibidir, ne zaman çocuk ilim öğrenerek edep sahibi olup beğenilen bir kimse olsa artık amaçlanan hedefe ulaşıldığından mektepten çıkar, geriye ceza ve ikramı almak kalır. İşte ruhun bedenle beraber olmasının asıl gayesi de buna benzer. Ne zaman ruh bedenle bir arada olmasındaki amaca erişir ve [başka bir âlemde yaşamak için] gücünü kazanırsa ondan ayrılır. Nitekim küçük çocuğun mektebe gitmesindeki amaç gerçekleşse; tahta, kalem ve mürekkebe ihtiyaç duymayacak bir seviyeye gelse kendisinde ilmin muhafaza olması için olgunluğa erişir ve okuyup yazacak hâle gelirdi. [O çocuk] ne zaman ilim ve yazı yazmayı tam olarak öğrense ve kendisinde [bu melekeler] yerleşse [ihtiyaç kalmadığı için] mektepten mezun olur. Ruh da hislerle beraber varlığı beş duyu ile algılanan ve düşünce yoluyla akılla bilinebilen şeyleri algılayarak tam bir olgunluğa kavuşsa, ondan sonra riyazetle gayba dair olan işlerin marifetine erişip hakkıyla bilse, daha önce bu yolda gitmiş olan kimselere bakarak kendi içinde bulunduğu durumunu gözden geçirirse gökyüzünün melekûtuna (gökler ötesi âlemlere)¹³⁷ ulaşip oraya yükselmek için iştiaak duyar. O âlemlere yükselmek bu ağırlığı olan bedenle imkânsız olup sadece onu terk etmek suretiyle bu mümkün olur. Onu terk etmek de sadece ölümle olur, eğer ölüm olmasa **[25a]** bu yükseliş imkânsız olurdu. İşte [bu yüzden] ölüm Allah tarafından ruh için rahmet ve nimet oldu.

Nazım:

Ruhunun olgunluğa erişmesi için bedenini terk et, böylece Allah’a yakınlıktan dolayı sana fetih kapıları açılsın.

¹³⁷ Tasavvufta melekler âlemi, zaman ve mekânla hududu bulunmayan, beş duyu ile algılanamayan ruhlar, ilâhî kuvvetler ve mücerret varlıklar âlemi [Âlemlerin sınıflandırılmasında âlem-i ceberut ile âlem-i nâsüt arasında yer alır; âlem-i gayb, âlem-i ulvî de denilir] <http://lugatim.com/s/melekut> 10.6.18.

Menzilin yüce arş olmuşken, meskeninin su ve balçık olmasının sebebi nedir?

Bu menzile niçin heves ettin, hangi sebeple bu su ve balçık [diyarına] düştün?

Nefsini su ve balçıktan temizle, [bunun sonucunda] Allah'ın yakınlığıyla hasların hası olasin.

Can ve akla erişmesi gereken en yüce amaç odur, Allah'tan korkmak için en yüce istek odur.

Salih amel yaparak “ne ve kim”den geç ki Hüda –aziz ve şanı yüce olsun- seni esirgeyip sana acısın.

Atomlardan oluşmuş bu âlem varoluş ve bozuluş dünyası olduğu için onun varlığına güvenilmez.

Çünkü onun işi her an başka başka şekillere girmektir, şüphesiz onun bir yerde karar kılması mümkün değildir.

Hızır olup ölümsüzlük suyundan da içsen, bu dünyada sonsuz bir ömür için bir sebat bulamazsın.

Akıl sahibi bir kimse geçiciye niçin baksın? Çünkü onda sebat ve sonsuzluk yoktur.

Bu âlemde sonsuz bir hayat olmadığı için, öyle bir yer iste ki onda sebat olsun.

İşte o dünyanın bahçesine sonbahar ulaşmaz, onun gülleri her zaman tazedir (solmaz).

Sana dünyadan daha üstün bir vatan varken, burada çaresizce sürekli kalmak istemek niye?

Ruh için nimetlerin gül bahçesi hazırlanmışken, bu külhanda durmaya çalışana yazıklar olsun!

[25b] Dokuzuncu bölüm ölümü hakikatiyle ve her yönüyle tanımanın nasıl olacağını anlatır. Yine Hazreti Mevlânâ soru sorarak:

“Ey Tebrizli Şems! Bana ölümün hikmet olduğunu bir insanın nasıl bileceğini anlat” deyince Şems –rahmet ve bağışlanma onun üzerine olsun- şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! Ölümde hikmet çoktur, onu ancak gönlü ve gözü uyanık olan kişiler anlayabilir. Ceset bir gemi gibidir ve ruh bir gemici gibidir ve salih ameller o gemide bulunan tacirlerin sermayesi gibidir ve dünya deniz gibidir ve hayatın günleri o denizde geçilecek konaklar gibidir, ölüm ise o denizin sahilidir ve âhiret yurdu [tüccarların] ticaret için vardıkları şehir gibidir ve cennet tâcirlerin ettikleri kâr gibidir ve Allah Teâlâ gerçekliği olmayan bu mülkten kurtarıp tacirlere denizden mallarla sağ salim kurtulmayı nasip etse gâyet hoştur; fakat gemiden çıkmadıkça ticaret şehrine girmek mümkün olmaz ve malların kazancı yitirilirdi. Ruhun cesetle misali tıpkı onun gibidir; zira [ruh] hayatın günlerini salih amelle geçirip düzgün bir karakterle yolculuğunu sürdürse ve güzel ahlâkla [26a] ahlâklansa, doğru bir düşünce üzere inancı sağlam olsa, madde âlemine ibret gözüyle nazar etse, hakikî marifetle onun gerçeklerini bilse, akılla bilinen şeylerin gerçeklerinden bahsetse ve [en sonunda] ömrünün sonuna ve cesedinin yaşlanmasına yetişse [fakat] ölüm olmasa göklerin ötesine yükselmek ve melekler zümresine katılıp cennete ulaşmak nasıl mümkün olurdu? Âhiret nimetleri zayi olur ve Allah’a kavuşmak mümkün olmazdı. İşte ölüp bu dünyadan ayrılmak nimetin ve rahmetin ta kendisidir; zira Allah’a kavuşmak ancak öldükten sonra olur. Nitekim Allah Teâlâ ezeli kelâmında: **Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz**¹³⁸ buyurur. Ey Mevlânâ! Bir hikâye de şöyledir: Bu dünya bir meydan gibidir ve ruhlar hayırda yarışan kimseler olup bunlar ata binip yarışanlar gibidir ve Allah mecazî bir melik derecesindedir. Nitekim o geçen atlı, melikin kapısına gelse atından iner, inmezse melikin huzuruna girmesi mümkün değildir. Hil’atler¹³⁹ ve kerametlere erişemez. İşte hayırda yarışan ruhların hükmü buna benzer. Nitekim Allah Teâlâ onları överek: **Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışır, (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize duâ ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi**¹⁴⁰ [26b] buyurur. İnsan ömrü geçici olduğundan ceset ihtiyarlasa da, genç olup olgunlaşsa da bedeni terk etmediği sürece

¹³⁸ Ankebut 57.

¹³⁹ Pâdişahlar ve vezirler tarafından birine iltifat veya mükâfat olarak giydirilen, kürklü veya işlemeli kıymetli kaftan <http://lugatim.com/s/H%C4%B0LAT> (12.6.18).

¹⁴⁰ Enbiya 90.

göklerin ötesine yükselmek ona mümkün olmaz; zira bu ağır ceset o yüce ve şerefli mekâna yakışmaz. İşte ölüm [bu yüzden] hikmet oldu.

Nazım:

Sen ölümü anlamsız zannetme, ondan ders al; çünkü onda Hakk'ın pek çok hikmeti vardır.

Kemikten [yapılmış] bir nefes[ten ibaret olan] bu can kuşu, uçmayınca konacak bir menzil bulamaz.

Senin ruhun Allah'ın nurundan alınmıştı; ten kafesi ise insanda onun perdesi olmuştu.

Cisim ve suret yok olmayınca, nurlar içindeki ruh amacına ulaşamaz.

Var olmak için varlığı terk et ve kutsal ruh ile dost ol.

Ölen tendir, sanma ki ruhun ölür; bil ki ten ölünce ruh ebediyen devam eder.

Çünkü suretinden geriye kalan [sadece] ruhtur ve o Allah'ın nurlarına ulaşır.

Çünkü ruhun Allah'ın tecelli ettiği bir yerdir; tenden çıksa kusurlarından arınır.

Ruh, cisim ve suret yok olmadığı müddetçe aslına dönemez.

Ey ruh! Eğer **vatan sevgisi**¹⁴¹ hatırında varsa, sen ona kanat çırpıp eriş.

Çünkü bu [ten] kafesi seni o [vatan]dan ayırandır, [öyleyse] onu terk ederek Allah'ın yakınlığına bir yardımcı bul.

[27a] Onuncu bölüm ölümün hikmet olmasıyla insan tabakalarından hangi mertebede olan kişilere sırf rahmet ve hangi mertebedeki kişilere de sırf azap olduğu konusunu anlatır. Hazreti Mevlânâ Tebrizli Şemse soru sorarak:

“Ey Tebrizli Şems! Bana ölüm hikmet olduğu hâlde inananlara ve Allah dostlarına rahmet midir, değil midir?” deyince Şems şöyle cevap verdi:

¹⁴¹ “Ḥubbü'l-vatan mine'l-îmân” (Vatan sevgisi imandandır) sözünün kısaltılmış şeklidir. Kimilerince hadis kabul edilmekle birlikte sahih hadis kitaplarında böyle bir hadis bulunmamaktadır. Mehmet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 70, 71.

“Ey Mevlânâ! Dünya bir tarla gibidir, yani kadınların rahimleri ekinlik gibidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: **Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın**¹⁴² ve nutfe o tarlanın tohumu gibidir ve evlat tarlanın ekini gibidir ve delikanlılık günleri [adeta] her yere dağılıp artmak gibidir ve orta yaşlılık olgunluk günleridir ve yaşlılık günleri ekin kurmak gibidir ve ölüm ekin biçmek gibidir ve âhiret kabından ayrılıp samanı hayvanlar için yem olan ekinin toplandığı bir harman gibidir ki âhirette de ümmetlerin tamamı orada toplanırlar, sırları ortaya çıkar, Allah Teâlâ kötü ve alçak kimseleri iyilerden ayırır, cennetin kullarını cehenneme salar, Allah’tan korkup sakınanları cennete koyar. İşte ölüm inananlara ve Allah dostlarına hikmet ve rahmettir. Bu yüzden Allah dostları ölümü arzularlar. Nitekim Allah Teâlâ sebepsiz yere kendilerini Allah dostlarından zannedenleri kınayıp der ki: **[27b] De ki: “Ey Yahudi akidesini benimseyenler! Bütün insanlar değil de yalnız kendinizin Allah’ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, (bunda da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!**¹⁴³ İşte bu âyet Allah dostu olmanın belirtisinin onların ölümü istemeleri olduğuna işaret eder. İşte ölüm [böylece] hikmet oldu.

Bir daha bil ki: Ruh zanaat ehli gibidir, ceset dükkân gibidir ve cesedin organları [zanaatkâr kimsenin] sanatı için [kullandığı] âletler gibidir. Sanatkârlar [yaptıkları] işte sıkıntı çekip kazanç elde etmek için uğraşırlar. Ne zaman zengin olsa dükkânı ve sanatlarının âletlerini terk eder, sıkıntılı işi bırakmış olur. Ruhun hükmü de işte buna benzer. Bedenle beraber olup istediğini elde ettikten sonra âhiret azığını tamamlasa artık bedene ihtiyacı kalmaz. Eğer ruhtan bedeni çekip almasalar gökler ötesine yükselip melekler zümresi içine giremez. İşte ölüm Allah Teâlâ’dan hikmet ve rahmet oldu. Özü sözü doğru Yûsuf (peygamber): **Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve âhirette sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat**¹⁴⁴ dedi. **Beni vefat ettir** sözüyle ölümü istediği anlamı kastedilmiştir; zira salih kulların sadece öldükten sonra Allah’a kavuştuğunu ve ölümün hikmet olduğunu bilir. İbrahim peygamber –övgü ve esenlik onun üzerine olsun-: **O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır. O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını**

¹⁴² Bakara 223.

¹⁴³ Cuma 6.

¹⁴⁴ Yûsuf 101.

umduğumdur. Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat. Beni Naim cennetinin varislerinden eyle.¹⁴⁵ İşte ölüm hikmettir; zira [insan] ölmedikçe cennet nimetini y[iy]emez. Bütün bu ikramların cesede değil, ruha olduğunu bilmelisin; zira ceset toprak içinde çürür, salihlerle birlikte olan şey ise ameldir.

Nazım:

Çürüyen bu bedendir, aşağılık [olarak] anılır; ruh ise yücelere aitken nasıl ölür?

Ruh Allah'ın nurudur, kusurdan arınmıştır; gayp âleminden¹⁴⁶ gelen bu sözü onayla ve dinle.

Ey temiz kişi! Bedenle beraber bu nitelikler senden alınmasa, ruh asla ortaya çıkmaz.

Olgun bir kimse isen ve aklın da başındaysa, kendi kendine kendini yok et.¹⁴⁷

Şehvet pasından nefsini temizlersen, en yüce bir ruh gibi parlak olursun.

Temiz olan kişi temizi bulur, varlık odur; Allah'a yarar kişi temiz olur, dostluk odur.

Mum yanmayınca hiç ışık verir mi? Aşk ateşine yan ve Allah'tan uzak olma.

Kendini yok et ki varlık bulasın; yok ol, ta ki sonsuz olasın.

Öyleyse nefsini terbiye etmelisin; Allah'a ulaşmak için bu [geçici âlemden] geçmelisin.

[28b] Olgun bir kimse isen aşağılığa gönül verme; akıl sahibi isen yüceler[e ulaşmak için] çabala.

¹⁴⁵ Şuarâ 81-83, 85.

¹⁴⁶ Tasavvufta madde âleminin ötesindeki gözle görülemeyen âlem <http://lugatim.com/s/GAYP%E2%80%9393GAYB> (12.6.18).

¹⁴⁷ Buradaki yok etme tasavvufi bir kavramdır ve kulun beşerî zaafırlardan kurtulup bütün iş ve davranışlarında Allah'ın küllî irâdesine teslim olması durumudur. Mahv-ı vücut yani varlığını yok etmek ise varlıktan, benlikten geçme, Allah'ta fânî olma halidir.

On birinci bölüm nefsin kuvveden fiile çıkmasının ne şekilde olduğunu anlatır. Hazreti Mevlânâ yine Tebrizli Şems hazretine soru sorarak:

“Ey Tebrizli Şems! Bana nefsin kuvveden fiile çıkmasının nasıl olduğunu anlat” deyince şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! Çocukların nefislerinin akılları kuvve hâlinedir ve erginliğe ermişlerin fiil hâlinedir ve akıl sahiplerinin nefsi kuvve hâlinde ilim sahibidir ve âlimlerin nefsi ise fiil hâlinde ilim sahibidir ve âlimlerin nefisleri kuvve hâlinde filozoftur ve filozofların nefisleri fiil hâlinde hükemâdır (filozoflar, bilgeler) ve onların hayırlıları kuvve hâlinde melekler[den]dir, ruhları bedenlerinden ayrılrsa bilfiil melek olurlar. İşte ölüm [böylece] hikmettir. Ey Mevlânâ! Dört rûknün (erkân-ı erbaa)¹⁴⁸ cisimleri bitki cismine dönüşür, hayvanın şereflişi insandır. Bitki şekli baş aşağı dönmüş bir yol [gibidir], hayvan nefsi onu aşarak kurtuldu ve hayvan sureti dosdoğru bir yoldur, cennet ile cehennem arasında [29a] bir çizgi gibi yerleştirilmiştir. Nefis hangisinden geçerse cehennemden kurtulur, cennete girer. Öyle bir cennet ki meleklerin suretidir ve eğer ondan kurtulmazsa esfel-i sâfilinde (aşağıların en aşağısında) kalır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: **Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Ancak, iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar için devamlı bir mükâfat vardır.**¹⁴⁹ Ey Mevlânâ! Sen bu bölümde anlatılanlara bakarak gayet tehlike içinde olduğunu anla; zira cennetin kapısına yakın oldun. Eğer nefsin bedeninden ayrılmadan önce salih amellerle azık edinecek olursan haviye¹⁵⁰ zindanından kurtulup cennete ulaşman, sıddıklar,¹⁵¹ peygamberler, salihler ve şehitlerle beraber olman ümit edilir. Onların yoldaşlığı gâyet güzel yoldaşlıktır, akıl sahibi olanın [bunun için] çabalaması gerekir.

Nazım:

Tende ruh olgunluğa erişip kemâl bulsa, bu ceset ona bir zindan ve ağırlık olur.

Bu kafes açılıp can çıkınca, Firdevs bahçesine süratle erişir.

¹⁴⁸ Bk. Dipnot 109.

¹⁴⁹ Tin 4-6.

¹⁵⁰ Cehennemden en şiddetli olan yedinci tabakası.

¹⁵¹ Özü sözü dosdoğru olan, asla yalan konuşmayan kimseler.

Bu bedende iken alçak yerlerde gezerken, [artık] ruhlar âleminde dolaşmaya başlar.

Firdevsî senin yüksek gül bahçeni istiyor, [öyleyken] bu heyûlâ külhanını¹⁵² nasıl sever?

[29b] Bu beden topraktan yaratılmış ağır bir cevherdir; [ayrıca] güçsüz, karanlık, hor ve hakirdir.

Balgam, safra, sevda ve kan; hem de et, kemikler ve onun parçaları [ile insan] zayıf bir varlıktır.

Ey Allah dostu! Nefis temiz ve latif olan bir cevherdir; diri, nurlu ve idraki kolaydır.

İdrak sahibidir marifetten anlar, aslı ruha aittir, sıfat ise onun nurudur.

Çünkü ruh parçalardan oluşmamıştır; buna rağmen değişime uğrayan bedenle birliktedir.

Akıl sahibi ol, bedeninin neden yapıldığını anla; onun yapılışını ruh gibi sanma.

Ruh bedeninin varlığını terk etmeyince, Allah'ın yakınlığını çabuk bir şekilde kazanamaz.

Ruh bedende gece ve gündüz Yaratıcı'nın emirlerine uymak için karar kıldı.

Ruh bedene onunla olgunluk derecesini kazanıp kâmil olmak için yaklaştı.

Çünkü [bu vesileyle] kemâli kazanıp olgunlaşacak, Allah'ın yakınlığına şüphesiz ulaşacaktır.

Öyleyse [artık] kutsal gül bahçesine yol bul ve sonunda tertemiz kimselerle Allah'ı bul.

On ikinci bölüm siyasetten maksadın ne olduğunu anlatır. Hazreti Mevlânâ yine şöyle bir soru sordu:

¹⁵² Dünya hayatı kastedilmektedir.

“Ey efendimiz Tebrizli Şems! Bana siyasetle amaçlanan ve istenilen şeyin ne olduğunu anlat” deyince şöyle cevap [30a] verdi:

“Ey Mevlânâ! Nefis bedeni idare edendir ve her kim bedenini idare etmek konusunda iyi olursa, yakın çevresine hizmete ve emri altındaki kimseleri idare etmeye lââyık olur. Bir kimse adaletle halkını yönetse kabilesini yönetmeye lââyık olur. Yine bir kimse bir şehir halkını yönetmeye lââyık olur, ilâhî namus¹⁵³ için idare etmeye lââyık olur. Her kim ilâhî namus için idareye lââyık olur, onun gökler âlemine yükselmesi mümkün olur; ta ki orada salih amelleri ile sevap bulsun. İşte ölüm hikmettir. Ey Mevlânâ! Eğer senin ilâhî namus siyasetine gücün yetmezse hiç olmazsa onun ehline hizmet et, böylece onun ehlinin şefaati ile cehennemden kurtul, onların yardımıyla gökler ötesine yüksel, Allah’ın rahmeti ile cennete gir ve gökler halkından ol.

Nazım:

Sen sonsuza kadar Allah’ın rahmetini istersen, hak ehlinin yol göstericisini reddetme.

Allah’ın rahmetine lââyık olmak için nefsinin istediğini değil, hakkı neyse onu ver.

Kötülüğü emreden nefsinin güçsüz bırakmak için oruç tut; [Allah’ın] emirlerine uy ki nefsin baş aşağı [bir hâle] gelsin.

Bir ejderhaya benzeyen nefis tamamen âciz olmasa akıl ve ruha kul ve köle olmak istemez.

[30b] Nefis bir kâfirdir, onu Müslüman ve riyazetle iman edenlerden et. [Böylece] o senin buraya nereden geldiğini ve duyduğun [sesin] sana ne emrettiğini anlasın.

Yücelerdeyken niçin aşağılara indin? Söyle niye bu su ve toprak[ın ibaret olan] yere geldin?

Sen bu göklere bile başını indirmeden iken, bu aşağılık toprağa nasıl düştün?

Akıl sahibiysen melek huyuna tutunup dokuz feleği geçerek en yüce arşta gezin.

¹⁵³ İlâhî namus: İslâm dini, şariat.

Câhilsen bu toprak arasında kaldın, temiz olmayanlar arasında yürüyen hiç temiz olur mu?

Allah'ın emirlerine uyarak nefsini bil, menziline varmak için [O'na] bel bağla.

On üçüncü bölüm bedenın aynını ve misalini¹⁵⁴ anlatır. Hazreti Mevlânâ Şems'e yine soru sorarak dedi ki:

“Ey Şems! Bana bedenın aynı ve misali nasıl bir şeydir, [anlat da] dinleyelim, mükemmel bir şekilde bedenimizi anlayalım” deyince Şems şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! Ne zaman nefis sıratından geçse ve onun belalarından kurtulsa ondan sonraki şeyler ona kolay olur, işte bu bedenın aynındandır ki nefis onun içinde kesif içinde hapsolmuş **[31a]** bir mahpus gibidir. Zira bu beden hakikatte maddeden ibarettir ve her pisliğin kaynağıdır. İdrar, gayta, burun akıntısı, tükürük, kan, iltihap ve kirin tamamının bu bedenden çıktığını görürsün ve o maddeden meydana gelen şeylerin tamamı bedende vardır. İşte bunun başlangıcı nutfedir ve sonu bir leş ve atık olmaktadır. Nefis ise bu iki durumun arasında kusurla doludur ve daima bedenın temizlenmesi, yıkanması, tenkiyesi¹⁵⁵ [işlerini yapar] ve kusurlarının örtülmesinde âfetlerden; sıcağdan, soğuktan, açlıktan ve susuzluktan korur. Bir açıdan nefsin bedenle benzerliği gece gündüz puta tapanlar gibidir; zira nefis ilim öğrenmeyi ve Allah Teâlâ'ya ibadet etmeyi terk etmiş ve yeme, içme, giysi, ev, binek ve buna benzer şeylerle meşgul olmuştur. Nitekim kâfirler puta tapanlar, bunların hakkında Allah Teâlâ: **Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü?**¹⁵⁶ buyurur. Bir diğer açıdan beden kendini kimin yarattığını ve kimin rızık verdiğini bilmeyen, Allah'tan gizlendiğini [zanneden] bir kâfirdir. Bir yönden beden **[31b]** kendi nefsinin isteklerine

¹⁵⁴ “Öz, gerçeklik” anlamına gelen ayn kelimesinin çoğulu a'yândır. Tasavvuf felsefesine göre a'yân Allah katında bilgi suretleri hâlinde varlıklardır. Bunlar değişmez oldukları için ‘a'yân-ı sâbite’ olarak isimlendirilir. Görünen âlemdaki varlıklara nispetle görünmez olmaları açısından (görünmeyen, yok) şeklinde nitelendirilirler. Allah bu varlıkları irade ve kudretiyle varlık âleminde görünür hale getirir. Misâl de ayn gibi varlıkların bilgi biçimlerini ifade eden bir kelimedir. Misallerin olduğu âlem Allah'ın tecelli mertebeleri bakımından üçüncü mertebesi olan vâhidiyet âlemidir ki buna âlem-i misal de denilmiştir. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 495, 587, 588.

¹⁵⁵ Su vererek kalın bağırsağın içini temizleme
<http://lugatim.com/s/TENKIYE%E2%80%93TENK%C4%B0YE>. (12.6.18).

¹⁵⁶ Furkan 45.

çağırır, her şeyin kendi arzusunca olmasını isteyen sâhib-i hâl¹⁵⁷ ve kötü huylu bir kadın [olduğu gibi] bir işin sonunu düşünmeyen, nefsin düşmanı olup dostmuş gibi davranan ve tehdit ateşini gizleyen bir câhil gibidir. Bir açıdan da beden bir şeytandır; zira çok vesvese verir. Diğer bir açıdan cenaze üzerinde yatan bir ölü gibidir, nefis onu çekip üzerine getirmiştir ve toprağa gömmedikçe kurtulamaz. Bir açıdan da güneşin ışığı ile insanların arasına giren bir bulut gibidir; zira bedenin unsurları karanlıktır, akıl onun üzerinde bir engel olur, görüşü engeller, yaramaz şeylere yöneltir ve ölümü unutturur. Bir yönden de bu cüz'î nefis bir kıymetli cevhere benzer ve bu bir gemi olan âlemde gariptir. [Ayrıca] tuhaf bir şehirde günahkâr, câhil ve ahlâkı yaramaz bir kadının aşkına düşmüş olan hikmet sahibi bir kimse gibidir ki o kişiden sürekli güzel yiyecekler, lezzetli içecekler, övünülecek giysiler, sahte süslerle süslenmiş mesken ve zahmet veren aşırı istekler ister, o kişi de onun muhabbetinin derdinden ve sohbetinin belasından bütün himmetini ve elindeki bütün imkânları [32a] onun emrine sarf eder; hatta kendi nefsinin ne hâlde olduğunu unutmuştur ve birlikte büyüdüğü dostlarından ayrılmıştır. Ey Mevlânâ! Nefsin cevheri nurdandır, âlemi ruha ait zevklerdir, kendiliğinden hayat sahibidir; bedenle ilgili olan yemeğe, içmeye, giysiye ve meskene muhtaç değildir ve insan her neye muhtaçsa o nesneler ten içindir, ruh ona muhtaç değildir. Mademki nefis bedenle varlığını sürdürür, bütün himmeti beden emrine tâbîdir, nefis bedenden ayrılmadıkça rahatlık bulunmaz. Nitekim o yüzü güzel, [fakat] ahlâkı kötü kadının aşkına tutulan kimse ondan ayrılmadığı müddetçe ve aşkını terk etmeyip muhabbetiyle avunmadığı sürece rahat yoktur. Öyleyse [tüm bunlar] nefis için sevgi, rahmet ve nimettir ve beden için helaktır. Nitekim Allah –münezzehe ve şanı yüce olsun- övülen kelimasında şöyle buyurur: **(Şöyle derler): Hamd, bizden hüznü gideren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir. O, lutfuyla bizi kalınacak yurda yerleştirendir. Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada bir usanç da gelmez. İnkâr edenler için ise cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler. Kendilerinden cehennem azabı da hafifletilmez. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız.**¹⁵⁸

¹⁵⁷ Kelime metinde geçtiği şekilde aktarılmıştır. “Kötü huylu” anlamını destekleyen bir bağlamda kullanılmış olmalıdır.

¹⁵⁸ Fâtır 34-36.

Nazım:

[32b] Özü sözü doğru olan Yûsuf¹⁵⁹ gibi Allah’a yönel, bu dünya Züleyha’sını¹⁶⁰ boşa.

Bu dünya ahlâkı çirkin olan bir kadına benzer, mert isen onun yüzüne bakma ve hemen dön.

İşte bu nefse ait istekleri terk et, gönlünü Allah’ın kulluğuna kuvvetlice bağla.

Sen dünyanın süsüne bakma, ta senin yanında toprak ile altın eşit olsun.

Nefsini dünyanın kirlerinden arıtarak temizle, kalbini ayna gibi parlat.

[Böylece o aynada] kendini apaçık görürsün, burasının devamlı kalınacak bir yer olmadığını bilirsin.

İlk olarak nefis bilgisini talep et, bunun Allah’ı bilmek için bir sebep olduğunu anla.

Kendi nefsini bilmeyen Allah’ı bilemez, hakkı bâtıldan ayırmayan doğruyu bilemez.

Kendi nefsini bilmeyen olgun değildir, irfan ehlinden olması da mümkün değildir.

Nefsini bilmeyen nasıl bir cevher olabilir? Onu yiğit zannetme, ahmak ve böndür.

Senin ilk vatanın kutsi bahçelerken, ten niçin ruha binek oldu?

Bil ki [Allah] seni yücelerden aşağılara getirdi, aşağılardan yücelere çıkaracak yine O’dur.

Buraya gelmekteki amacın nedir? Nereden geldin ve nasıl bir yere gidiyorsun? Anla.

Ey hâlden anlayan dostum! Hiç bilir misin amac[ın] nedir? [Amacın] olgunluğu elde etmektir.

¹⁵⁹ Hz. Yakub’un oğlu, İsrailoğullarına gönderilen bir peygamber.

¹⁶⁰ Yûsuf Peygamber’e ait kıssanın kadın kahramanı.

[Allah] seni gökten indirerek [bu dünyada] tutan, insanoğlunu rızıklandırıp hayat verendir.

[33a] Burada sen olgunluk kazanasın diye nefsin cisimle beraber oldu.

Kâmil olmak isteyen bir insan olgunluk mertebesine erişirse, söze gerek kalmaksızın ten kabuğundan çıkar.

Çünkü kuş yumurtada olgunlaşır, kanatlarını açarak ondan uçup çıkar.

Yeryüzünde her tarafta gezinir, kanat açıp tavus gibi dolaşır.

Ruh da ten içindeyken olgunluğa ulaşır, aşağılardan yücelere uçmak mümkün olur.

Ten kafesi kırılınca can kuşu uçar, kutsi bahçelere erişmek için heveslenir.

O kanatlar her tarafa kanat açar. Dokuz felekten yücelere geçer.

On dördüncü bölüm Mevlânâ'nın Tebrizli Şems'ten nefis ve nefsin hâlleri hakkında soru sorduğu bahistir. Ne zaman Mevlânâ Tebrizli Şems'in –Allah'ın geniş rahmeti üzerine olsun- böylece kemâlini bulup, mâsivâdan¹⁶¹ soru sorduğunda Şems'in dahi kolaylıkla cevap verdiğini görünce onun olgunluğa erişmiş ve Hızır gibi her mecliste hazır bulunup her soruyu cevaplandıran bir insan olduğunu tasdik ederek iyice kavradı. İşte Mevlânâ Şems'e, hâlin¹⁶² hakikatinden, tasavvuftan söz açıp “insan nefsi nedir ve kıymeti nedir **[33b]** ve bedeninin niteliği nedir ve nefisle bağlı olmadan önce neredeydi ve [nefsin] bedenle birlikte olmasından amaç neydi?” şeklinde soru sormak istedi. Öncelikle, ilimler çoktur ve hepsi değerlidir ve ilim bilmek yüceliktir ve onu istemek helâk olmaktan kurtuluştur. Nefsin hayatı ilimle olduğu için kıymetli bir ilim kalplere rahat ve ilim bilmek Allah'tan bir hidâyettir ve câhillik karanlığından kurtulmaya sebeptir ve din dünyada huzurdur ve bilen ve bilmeyen bir değildir. Zira Allah –münezzeh ve şanı yüce olsun- ezeli kelamında ve şerefli kitabında buyurur: **De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?**¹⁶³. İlim sahiplerinin faziletli din

¹⁶¹ Allah'tan başka herşey anlamına gelen bir tasavvuf terimi.

¹⁶² Tasavvufta kulun gayreti ve kastı olmaksızın ilâhî bir lütuf olarak kalbe gelen mânâ, feyiz, bunun dervişe geçici olarak verdiği coşkunluk ve cezbe. <http://lugatim.com/s/hal> (28.5.18).

¹⁶³ Zümer 9.

yolunda vera¹⁶⁴ ehli olan, âhiret işlerinde yakîn¹⁶⁵ ve basîret¹⁶⁶ üzerine olan, taklit¹⁶⁷ ve rivâyet üzerine olmayandır; zira âhiret ve onun marifeti ve sonsuzluk ilmi İblis’e ve onun nesline perdelidir, gözlere ve taklit ehline görünmez ve taklit ehli âhiret işlerini doğrulayanların hakikatini [34a] anlamaz ve yeniden diriliş, kıyamet, haşır, hesap, mizan, sırat, âhiret ve ondaki cezayı bilmez; zira bu ilim akılların özüdür ve Allah dostlarının sırrıdır. Onlar Allah’ın beğendikleridirler ve onlar hakkında: **Şüphesiz biz onları, âhiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâşlı kimseler kıldık**¹⁶⁸ buyrulur.

Nazım:

Allah’ın rahmetine yakın olmak istersen, sakın Allah dostlarından ayrı durma.

Ulû’l-emr (emir sahibi)¹⁶⁹ olan ve seni Allah’a yaraşır şekilde olgunlaştıracak olan Allah dostlarına uy.

Doğru bir mürşide tutunup ona uysan, o nefsin seni için mutmainne¹⁷⁰ eder.

Böylece melek tabiatlı bir kimse olursun ve kutsi gül bahçesine açılan bir yol bulursun.

Sözün kıyası, Allah’a yaraşır işler yapayım dersen, şimdi şeyhlerin nasihatlerini tut.

¹⁶⁴ Allah’tan korkarak haramdan, gûnahtan, kötülüklerden kaçınma, dînin emirlerini titizlikle uygulama, takvâ <http://lugatim.com/s/vera>. (28.5.18).

¹⁶⁵ Yakîn (kesin bilgi) sözlükte “üzerinde şüphe olmayan bilgi”, “bir şeyin hakikate tam anlamıyla uygun ve her hangi bir şüpheyile giderilemeyecek şekilde imkânsız olarak, her durumda o şey olduğuna inanmak” anlamına gelir. Kelimenin tasavvuftaki anlamı ise “bilginin kalp üzerinde bütünüyle üstünlük sağlaması, kalbin onun içinde batıp kaybolması halidir”. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 552.

¹⁶⁶ Basîret (doğru bakış açısı), kalp gözüyle görerek maddî ve manevî âlemlerdeki şeylerin gerçeğini idrak etme <http://lugatim.com/s/BAS%C3%80RET> (28.5.18).

¹⁶⁷ Taklit, “hâl ve makam sahibi kimselerin sözlerini nakletme, fakat huylarıyla huylanmayıp onlar gibi olgun olmamasına rağmen öyleymiş gibi gösterme” demektir <http://lugatim.com/s/TAKL%C4%B0T%E2%80%93TAKL%C4%B0D>. (28.5.18).

¹⁶⁸ Sad 46.

¹⁶⁹ Millet üzerinde söz hakkı bulunan, işlerini yürüten devlet başkanları, halifeler <http://lugatim.com/s/%C3%9CL%C3%9CLEMR%E2%80%93ULULEMR>. (12.6.18).

¹⁷⁰ Tasavvufta mutmainne nefis, nefsin yedi mertebesinden dördüncüsüdür. Bu mertebede Allah sevgisiyle basîret gözü açılmış olan insan, her zerrede O’nu görecektir ve imanda sürçmeyecek bir dereceye ulaşıp şüphe, korku gibi tüm insanî zaafılarından sıyrılarak gerçek anlamda gönül huzûruna kavuşur <http://lugatim.com/s/MUTMA%C4%B0NNE>. (28.5.18).

Kuş kılavuz olmaksızın uçup gidemez, hiç kimse tek başına olgunluğa erişemez.

Sözü çok uzattığıma şaşırma, çünkü ey Rabb'in lutfu! Bu sözleri söylemem gerekir.

Çabam kendini tanıman ve Allah'a yaraşır biçimde güzelce ibadet etmen içindir.

Çünkü sana [böylece] **bilen kişi**¹⁷¹ nin sırrı açılsın ve Allah'ı bulmakla kıymet kazanasın.

Her kim “kim ve ne”den geçerse emniyetli bir sığınak bulur; nefisini miskin¹⁷² eden mesken bulur.

On beşinci bölüm [34b] ve kısım hayvanların ölümü sevmemelerinin sebebini anlatır. Tebrizli Şems olgunluk ile soru sorup cevabını duyduğumuz bu bahsettiğimiz bilgileri kast etti. Ondan sonra Hazreti Mevlânâ ilk olarak şöyle soru sordu ve:

“Ey Tebrizli Şems! Ey yüce olgunluk sahibi! Bana hayvanların ölümü sevmeyip hayatı sevmelerinin sebebini ne olduğunu anlat” deyince şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! Hayvanların ölümü sevmeyip hayatı sevmelerinin iki sebebi vardır: Biri varlıkların hepsinin tabiatında olan sonsuzluğa muhabbet ve ölümden kaçınmak [duygusu]dur. İşte bu sebeple ölümü sevmezler. Hayvanların tabiatında sonsuzluğa muhabbet olup ölümü sevmemelerinin sebebi ise Allah'ın varlıkların ve bütün kâinatın yaratılmasına illet ve sebep olmasıdır. İşte Allah'ın varlığı sonsuz ve sonsuzluğu da devamlı olduğu için yarattıkları da sonsuzluğa muhabbet ederler ve ölümü sevmezler; ta ki o kendini sevme çoğalma ve neslini devam ettirmeyi istemesine bir sebep olsun. Nefis sonsuzluğu tamamlayan ve bu hedefe ulaştıran şeylere rağbet [35a] eder. İnsanların ölümü sevmemelerinin sebebi ise, öldükten sonra nereye

¹⁷¹ Bu söz bir hadisten alıntıdır. Hadisin tamamı şu şekildedir: “Men ‘arafe nefsehu fe-ğad ‘arafe Rabbehu”. Anlamı: “Kendini bilen, Rabbini bilir”. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 361. Beyitte de bu hadise işaret vardır.

¹⁷² Kelime tasavvufta ‘Allah karşısında aczini, yokluğunu idrak eden gönül eri, gerçek zenginin Allah olup kendisinin ise O’na karşı mutlak bir ihtiyaç içinde olduğunu bilen kimse’ anlamına gelir <http://lugatim.com/s/M%C4%B0SK%C4%B0N>. (28.5.18).

gideceklerini ve durumlarının nasıl olacağını bilmemeleridir. Bil ki: Varlıklar çeşit çeşit külliyyat ve cüz'iyattır, külliyyat yücelik mertebesinde başlar, sonrasında derecesi düşmeye başlar. Bu dokuz mertebedir, bunlar Ahad gibi evveli Allah Teâlâdır –aziz ve şanı yüce olsun-, daha sonra akıl, nefis, tabiat, heyûlâ, mutlak cisim, felek, dört unsur (anâsır-ı erbaa) ve üç çocuk (mevâlid-i selâse)¹⁷³ [gelir]. Bununla birlikte cüz'iyat daha noksan bir hâlden başlar, git gide tam ve mükemmel ve daha faziletli bir hâle varıncaya kadar yükselir. İşte bu girişten maksat, hayvanın nefisleri ölümü sevmeyip hayata muhabbet etmelerini anlatmaktır, bilginiz olsun.

Nazım:

Hayvana ait nefiste eylem olmasa, şüphesiz ona ölüm zor gelir.

Lâkin kerem sahibi olgun inanan bir kimse ise, ne ölür ne de dert ve sıkıntı görür.

İman sahibi bir kimse Allah'ın kudretini bulsa ölmez, [sadece] ten değiştirip o kıyafetini terk eder.

[35b] Gerçi ecel görünüşte kahrıdır; fakat neticesinde anlamı rahmettir.

Allah'ın kahr ve hışmına razı ol; ta ki o Hüdâ senden hoşnut olsun.

Allah emirlerine uyan kuluna lutf edip sevap verir; lâkin isyan edene kahr ve azap eder.

Ey hanif¹⁷⁴ olan kişi! Çünkü Nâfi,¹⁷⁵ Latîf¹⁷⁶ ve dahi Kakhâr¹⁷⁷ Allah'ın isimlerindendir.

Kahrının içinde Celâl¹⁷⁸ ismi olan Kâhir O'dur. Hem Latîf isminde çok şefkat ve güzellik bulunur.

¹⁷³ Üç çocuk (mevâlid-i selâse), feleklerin etkisiyle dört unsur olan toprak, hava, su ve ateşin birleşmesinden oluşan hayvan, bitki ve cemâd (cansız varlık, maden) anlamına gelmektedir. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 582.

¹⁷⁴ Allah'ın birliğine iman edip İslâm'a uyarak şirk ve dalâletten kurtulan kimse. <http://lugatim.com/s/HAN%C4%B0F>. (28.5.18).

¹⁷⁵ Hayır ve menfaat verici şeyler yaratan.

¹⁷⁶ Maddeyle değil ruhla ilgili, gözle görülebilecek maddî bir varlığı olmayan.

¹⁷⁷ Kendisine karşı çıkan kimseleri, Tanrılık iddia edenleri yok eden, kahreden <http://lugatim.com/s/KAHHAR> (15.1.19).

¹⁷⁸ Allah'ın, karedici sıfatıyla tecelli etmesi <http://lugatim.com/s/CEL%C3%82L> (15.1.19).

Kahr O'nun lutfu içinde saklıdır; şefkati ise kahrı içinde gizlidir.

Cezasını nimetinde gizlediği hâlde, onda nimeti açıkça görülmez şekilde yapmıştır.

Lütfundan, terk etmek suretiyle Rabbin lütfunu bulman için sana hışım ve öfke verdi.

Özünü, faydalı olan nesneleri kendine çekme ile nitelediği için sana şehveti verdi.

Eğer sende zararı defetmek için zarar ve menfaati çekme kabiliyeti olmasa asla huzurlu bir şekilde yaşayamazsın.

Hışım ve şehvet sana tuzak olacaktır; zarar ve menfaati çekme duygusu ise o tuzağa [yakalanman için] sürekli bir yemdir.

Nefis hırs yüzünden yemle avlanır; ondan sonra da Allah'a yaklaşmak için tutunacak bir dal bulamaz.

Şeytan döktüğü yemlerle ve hile yaparak kurduğu tuzaklarla sakın seni aldatmasın.

[Şeytanın] yemi açıkça görülürken tuzağı ise gizlidir; sakın ha bu can kuşu ona av olmasın.

Âlemi yoktan var eden dünyanın yaratıcısı, lütfunda kahrını ve kahrında da şefkatini koymuştur.

[36a] Her ne zaman olgun kişi bu sözün sırrını bilirse, cennetin kuşatıcılığı ona kısmet olur (Cennet onu kuşatır).

Firdevsî'nin sözü hayat suyudur, onu işiten ölümden kurtulur.

Fâilâtün fâilâtün fâilât; hayat suyunu içmek için çaba göster.

On altıncı bölüm lezzet, elem, ferah, tasa, sevinç, üzüntü, rahat ve meşakkat konularından bahseder. Tebrizli Şems Mevlânâ Hüdavendigar hazretlerine insanın ve hayvanın nefislerinin ölümü sevmeyip hayata muhabbet ettiklerini anlattığında Hazreti Mevlânâ ilmini takdir ederek beğendikten sonra yine bir soru daha sorarak dedi ki:

“Ey olgunluğa erişenlerin en mükemmeli ve ey akıl sahiplerinin en akıllısı! Bana lezzet, elem, ferah, tasa, sevinç, üzüntü, rahat ve meşakkat gibi birbirine zıt kavramların ne olduğunu temelinden açıkla ki ayan beyan anlaşılsın” deyince Şems, yani o yüce üstat–Allah’ın rahmet ve hoşnutluğu onun üzerine olsun- şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! Lezzet ve elem cisme ve ruha ait olmak üzere iki çeşittir, diğerleri de bu şekilde [ikiye ayrılır]. Cisme ait lezzet **[36b]** elem gittiği zaman hayvan nefsinin hissettiği rahatlaktır; elem ise hayvan nefsinin mizacının doğal dengesi bozulduğu zaman gördüğü sıkıntılardır ki sebebi bilinmez ve hikmetinden sual olunmaz. Bunların sebeplerinin çok olup sayısını Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğini de bilmek gerekir. Bununla birlikte elem ve lezzetin ne olduğunu ve niçin yaratıldıklarını anlamak için bunlardan bazısını izah edelim. Biz deriz ki: Hayvanların mide ve kursağının sıcaklığı fitille yanan ateş gibidir; ne zaman gıdası tükenirse midenin içindeki rutûbetle meşgul olur ve onu da tükettikten sonra sinirleri yakmaya başlar. Nitekim kandilin yağı tükenince ondaki ateş fitilini yakar, işte nefiste [buna benzer biçimde] elem meydana gelir ve bedeni gıda istemeye başlar; ta ki mideye karşılık gelip bedel olsun ve onda fanî olsun. Ne zaman gıda mideye ulaşsa sıcaklık onu yakıp pişirmekle meşgul olsa o midenin içindeki alev sönüp **[37a]** semiz hayvan o zaman rahat bulur, bunu lezzet diye adlandırırlar. Susuzluğun da ciğer sıcaklığı ile benzerliği vardır. İşte hayvan kendi doğasındaki ihtiyaçlarını tamamlayıncaya kadar yeme içme lezzetini aramaktan vazgeçmez; fakat ihtiyacından fazlasını tüketse lezzeti eleme döner. O zaman hayvan yeme içmeden tâ o yiyip içtiği şey bedende sindirilinceye kadar uzak durur; zira hayvanın bedeni sürekli taşkın hâldedir, bir an bile durmaz. Bizim şu söylediklerimizin doğruluğunu tıp ilmiyle meşgul olanlar bilir; çünkü hiçbir sır ehlinden gizlenmez. Bununla beraber o lezzeti hayvan çiftleşmede bulur, meni ise kanın özüdür, ne zaman hayvan bedeninde çoğalsa tabiatı ağırlaşır; bu mesaneye idrar ve bağırsaklara gayta toplandığında ağırlık oluşması gibi meni de böyledir. Allah hikmet ve inâyeti ile şehveti erkeklerin tabiatında sebepler bir araya gelerek doğum ve üreme **[37b]** meydana gelsin ve nesiller devam etsin diye yarattı; zira şahıslar sonsuza dek kalmaz, hatta sürekli bir yandan var olup öte yandan yok olurlar. Bu geçici âlemde Allah’tan başka her şey sonludur, hiç

birinin bekası yoktur. Her ne zaman [meni] bedeninden çok fazla çıksa tabiatındaki ağırlıktan kurtulur, hayvan o zaman rahat eder, buna çiftleşme derler; ayrıca hayvan hareket etmediği ve uyuduğu zaman da rahat bulur. Bunun sebebi ise bedeninin mizaçları sıcak olup sinirlerinin rutubeti kuruduğu zaman hareketi yavaşlar. Ne zaman hareketsiz kalıp bedeni soğusa ve o hareketsizlikten soğuma ve o soğumadan rutubet meydana gelse sinirleri o zaman gevşer, hareket etmesi kolay olur. Ağırlığını attığı zaman da hükmü aynen buna benzer; zira hareket ve ağırlık ifrat mizacı ısıtır ve dengesini bozar. Yine hayvanın sıcakta ve soğukta bulduğu bir lezzet vardır ki sıcaklık ne zaman artsa bedeninin mizacı sıcak olur ve [sonrasında ise] dengesi bozulur ve elem meydana gelir. Sıcaklığın zıttı olan soğukluk [talep eder], gölge ve soğuk yerler ister. **[38a]** Hareket etmediği zaman bundan dolayı bedenindeki soğukluk fazla olup dengesi bozulsun Güneş'ten ve ateşten soğukluğun zıddını ister. Şu hâlde anlattıklarımızdan hayvanın bazen sıcaklık ve bazen de soğuklukla ferah bularak istirahat ettiği anlaşıldı. Bedene ait lezzet ise mizacın dengesi bir artıp diğer yandan eksilerek, sıcaktan soğuğa veya soğuktan sığağa, durgunluktan harekete [veya hareketten durgunluğa], açlıktan tokluğa ya da tokluktan açlığa, susuzluktan kanmaya ve kanmaktan susuzluğa çıkmak [gibidir], cisme ait diğer lezzetler ve elemeler de bu örneklerle karşılaştırılabilir. Bunun izahı [şudur ki]; nefis o lezzeti varlıkların güzelliğine bakmakla veya nağmeleri işitmekle veya hoş kokuları koklamakla veya dokunmakla hissedilen şeylere temas etmekle bulur. Onun tamamı mizaca benzediği hissiyledir, yani her hissedilen varlığı fark eden bir itidalle reddeder, mizacı ve duyuları onunla lezzet alır ve onu sever, kendine çeker. Bu anlattıklarımızı etraflıca düşünsen hayvanlarda bedene ait elemelerin ve lezzetlerin, **[38b]** mizacın dengeden çıkıp tekrar dengeye kavuşmasıyla meydana geldiğini anlarsın; böylece o elemeler bedenini belalardan korur ve o lezzetler onu menfaatini kendine çekmek ve belaları def etmeye ikna eder. Zira cisimler ölümlere benzer; ne menfaati kendine çekebilir, ne belayı savuşturmaya, ne de tehlikeli şeylerden sakınmaya gücü yeter. Bu söylediklerimizin doğruluğuna ve nitelediğimiz konuların gerçekliğine bedeninin nefisten ayrıldığı zaman oluşan durumu işaret eder. O lezzet ve sevinci ise menfaatlerini ve sevdiğini bulduğu zaman bilir, onu şefkat ortaya çıkarır. Tasa ve üzüntü ise sevdiğinden ayrıldığı veya onu kaybettiği zaman meydana gelir. Bunların tamamı bedeni korumaya yönelik şeylerdir. Şehvî hisler ise tabiatına uygun olup mizacını ıslah edendir. Bunun izahı et yiyen hayvanlar mecbur olmazsa

böcek yemek istemezler, ot ve tane yiyen de et yemek istemez ve onu yemekten lezzet almaz; onun gibi insan da tabiatına ve mizacına uygun olan şeyleri yer veya gün ve vakitlerin geçmesiyle alışkın [39a] olduğu şeyleri yer. Bununla birlikte bir hastanın zararlı şeylere iştah duymasının sebepleri farklıdır, onun açıklaması uzundur. İşte [kısaca] açlık ve susuzluk, yeme içmeye ihtiyaç olduğu kadarmış ve lezzet doyuma ulaştığın kadarmış ve şehvet yani arzu, mizaca ve tabiata uygun olduğundan dolayımış.

Nazım:

Olgun bir insan olmak isteyen kişinin daima riyazet yaparak, oruç tutup Allah'ın emirlerine uyması gerekir.

Kötülüğü emreden nefsini beslememen gerektiğini bil. Riyazet yap, bu suretle Cebrail [gibi] olursun.

Hayvanî nefis yem yese de doymaz; çünkü bir yırtıcı havyan gibi senin canını hedef yapmak ister.

Çabala, onu melek huylu yap, kutsi bir ruh gibi buradan git.

Çabala da bir insanken melek ol; ta gezdiğin yerler arş ve gökyüzü olsun.

Geçiciyi terk et ki kargaşa ve fenalıkla dolu olan bu âlem bir var olup bir yok olur.

Çünkü bu dünyanın işi bütünüyle değişip başkalaşmadır, sabah ve akşam günde yüz bin renge girer.

Ey isteğine erişmiş kişi! Bu dünyanın sürekliliği olmadığı için bir hâl üzere karar kılmamıştır.

Bir mekân ki onda süreklilik yoktur, akıl sahibi ondan [beyhude yere] sonsuz hayat ister.

Ey hüner sahibi! Sonsuz bir rahatlık istersen, aşağılık olandan yüce mülke git.

Çünkü onun bahçesine sonbahar rüzgârı erişemez, gülleri [hep] tazedir ve oranın adı cennettir.

[39b] Yücelerde nimet diyarı hazırlanmışken, bu aşağılık külhanda niçin yerleşirsin?

Firdevsî'nin sözünü dinle de tartışmasız eşyanın sırrını anla.

Kalbinin içindeki bu korku artarak [bu suretle] sana şeksiz şüphesiz Hakk'ın sırları açılsın.

Allah'ın yüzü sana yakınlaşıp tecelli edince yakîn ilmi sana senden yakın görünecektir.

Daha sonra senden uyanıklık¹⁷⁹ hâli gidip [kendinden geç] ve her ne ettiysen onların hepsi senden yok olsun.

[Bunun neticesinde] arada ne “ne ve kim”lik, ne de sende Allah'tan başka varlık kalmasın.

Damla deryaya karışarak umman olur, zerre nura erişir parlak olur.

“Ne ve kim”den geç ki Allah'ı bulasın. Haktan başkasını unut ki has[lardan] olasın.

On yedinci bölüm kötülüğü emreden nefisle cüz'î umûr hakkındadır. Tebrizli Şems lezzet, elem, ferah ve gam konusunda bu şekilde cevap verdiğinde Mevlânâ onun nurlu ruhunu Allah'ın rahmeti [ile] takdir edip yine sordu ki:

“Bana hayvanî nefis cüz'î umûrun fenalığını def eder mi veya etmez mi? Cüz'î nefis bütünüyle istediği şekilde olgunluk mertebesine yetişir mi veya yetişmez mi?” deyince [Şems] şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! Hayvanî nefis cüz'î umûrla [meşgul] olduğunda **[40a]** cüz'î nefsin kemâl mertebesine ulaşması mümkün olmaz, bu ancak cüz'î cisme yakın olmasıyla mümkün olabilir. Cüz'î cisim hayatın kalıbıdır. Hâlbuki bedenler kemâl mertebeye ulaşmadan önce başına bela gelir. Şüphesiz [bedenin] kendisine fenalık eden şeyleri ortadan kaldırmaya gücü yetmez; zira cismin cevheri güçsüz, câhil, [adeta] ölü ve kusurlu bir hâldedir. Bununla beraber Allah hikmetiyle nefse bedenden dolayı elemeler ve ağırlar verdi; ta bu şekilde o elemeler fena olan nesneleri bertaraf etmek için nefsi kandırsın, başına gelen belalardan korusun ve sonunda beden

¹⁷⁹ Uyanıklık (sahv) hali, tasavvufta cezbe, vecd ve aşkla kendinden geçen sûfinin ayılarak his ve şuur âlemine dönmesini ifade eder. Bk. Abdullah Kartal, “Sokr”, **DİA**, C. 36, s. 334, 335.

olgunluğa erişsin. O beden [ruhla] birlikte olarak günlerini geçirsin. Ondan sonra nefis gerek istesin gerekse sakınıp kaçınsın, ona ölüm mutlaka gelir. Nitekim¹⁸⁰ doğum için kadında ağrı meydana gelir; zira bedenın ölümü nefsin doğumudur ve ölümün hikmet olduğu olgunluk sahibi kimselerin bildiği bir konudur. Eğer nefse bedenden dolayı elem isabet etmese nefis tembellik eder, helak edici şeylerden [bedeni] korumaz ve kemâle ulaş[a]madan helak olup olgunlaşamazdı. **[40b]** Bunun izahı şudur ki: İnsan nefsinin tamam olması ve olgunluğa erişmesi ancak hikmet eserleriyle dolu olan beden vasıtasıyla olacağı için bedenle irtibatlandı; zira insan nefsi [beden olmaksızın] beş duyu ile hissedilen şeylerin hakikatini bilemez, akılla ispatlanabilen şeylerin anlamını zihninde canlandıramaz, sanata ait işlere gücü yetmez ve [ayrıca] güzel ahlâkla ve salih amellerle ahlâklanması da ancak bu beden vasıtasıyla olur. Nitekim Allah Teâlâ –aziz ve şanı yüce olsun- ezeli kelâmında ve yüce kitabında: **Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumdayken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi**¹⁸¹ buyurur ve bir yerde daha **Mûsâ olgunluk çağına erişip gelişimini tamamlayınca, biz ona ilim ve hikmet verdik. Biz iyilik edenleri böyle mükâfatlandırırız**¹⁸² şeklinde buyurur.

Eğer nefse bedenden ve nefsinden olan şeylerden elem gelmese, mesela insan uykuya dalsa, daha sonra elini ayağını çekse, yanındaki oda soğuk olduğu hâlde yatsa ve onu uyandıracak kimse olmasa eli ayağı adeta donar, [sonra da] yürüyüp bir iş yapmak için gücü olmazdı; diğer hayvanların da nefislerini bu örnekle karşılaştır. Eğer onların da nefislerine bedenlerini mahveden şeylerden elem gelmese tembellik yapar, sıkıntı çekip onu beslemez ve bunların tamamı kemâle ulaşmadan **[41a]** helak olurdu, neslin kesilmesine sebep olurdu. Hâlbuki [sıkıntı ve elemeler] insanoğlunun ihtiyaçları için gereklidirler. Bazı hukemâya (ilim sahiplerine) “hangi çocuğun sevimlidir?” diye sorulduğu zaman “büyüyünceye kadar küçük olanı, sağlığına kavuşana kadar hasta olanı ve gelinceye dek kaybolanı” şeklinde cevap verdi. İşte Allah’ın hikmeti ve inâyeti bitkinin nefsine o bitkinin cismini mahvedici şeylerden meydana gelen elemi

¹⁸⁰ Bu kelimeden sonra yazmada “gerekse cenen dil-ile sevsün gerekse sevmesün” şeklinde bir ifade yer almaktadır; fakat tam olarak anlaşılamayıp bir sonraki cümleyle anlamsal bir bağ kurulamadığından dolayı bu ifadeyi dipnotta belirtmeyi uygun gördük.

¹⁸¹ Nahl 78.

¹⁸² Kasas 14.

ve zahmeti ekledi. Bu elem ve zahmet, bitkinin nebâtî nefsinin köküne ve dallarına [ihtiyacı olan] rutûbeti (nemi) çekmeye kandırır. Eğer o rutûbeti çekmese bitkinin cismi kurur, o kurumak bitkinin ölümüdür; fakat gıda olmazsa bitkinin nefsinde elem ortaya çıkmaz. Nitekim hayvanın gıdası olmazsa ona elem olurdu, bu sebepten [bitkiye] bir mekândan bir mekâna geçmek ve eziyet verici şeylerle onda elem ortaya çıkmaması için sakınmaya güç verilmedi; zira Allah'ın hikmeti ona elem çekmeyi ve elemden sakınmayı uygun görmedi.

Nazım:

Dünyaya gelen kişi elem çeker; gam hastalığını çekmedikçe mutlu olamaz.

[Ey] temiz kişi! İdris¹⁸³ gibi olmadıkça cennette sonsuz hayata kavuşamazsın.

[41b] Ey temiz kişi! Bu bedeninin aslının toprak olduğunu bil ve kendini tanı.

Ten senin ruhuna burada ancak bir ayak bağıdır, [oysa] ona ilk vatan kutsi bir gül bahçesiydi.

O gayretli kimse olgunluğa erişmek, türlü şeyleri kavramayı öğrenmek için buraya geldi.

Beden ve ruh birlikte olarak isteklerine kavuştu, insan söz ile gönülde ad edildi.

Ten kabuktur, ruh ise onun özüdür. İşte bu sırrın ne kadar güzel olduğunu anla.

Öz, en sonunda kabuğun içinde olgunlaşınca söze gerek kalmaksızın o kabuğa sığması gerekir.

Ta ki bu hâl insanoğluna kuvvet olup [onun kemâle ermesi için] bir yol olsun.

Bir bitki iken bitki cismi olur. Temiz sıfatlı hayvanî bir ruh olur.

Bedenle ruhun birlikte oluşu ten mülkünde olgunlaşmasını tamamlamak içindir.

Olgunlaşmasını tamamlayınca ten kabuğundan en sonunda çıkmak ister.

¹⁸³ Kur'an'da ismi geçen peygamberlerden biridir. 'Yüce bir makama yükseltildiği' (Meryem 56-57) anlatılır.

Çünkü meyve ağaçta büyüyerek olgunlaşır ve sonbahar rüzgârı ona ulaşmadan yere düşer.

Yavru yumurtada olgunluğa ulaşır. Yumurtanın içi ona şüphesiz yük/sıkıntı olur. [Daha sonra yavru] yumurtadan mutlaka çıkarak uçar; kanatlarını açarak gökyüzünde dolaşır. Can kuşu da tende olgunlaşınca, bir gün mutlaka bu kafesten çıkmak ister. Ruh kemikten olan bu [ten] kafesinden çıkınca, ruhlar âlemi ona mekân olur.

[42a] Ruh yüksek cennetin bahçelerini isterken, hiç bu heyûlâ külhanını sever mi?

Çünkü [o zaman] ruhun gezip dolaştığı yerler cennet ve ruhlar âlemi ol[acak]tır.

[O ruh] bu aşağılık mülkü nasıl mesken tutar? [Sen de] yüce âlemlere geçmek için çabala.

Eğer Allah’ın birliğine inanan bir kişi isen üzülme; çünkü ruha ne elem vardır, ne de o elem gör[ecektir].

Can kuşu bu ten kafesi kırılınca uçar ve o anda Allah’a yakınlaşma isteğine ulaşır.

On sekizinci bölüm hâl ehli ve cehennem ehli hakkındadır. Ne zaman Şems hayvanî nefisle cüz’î umûru anlattı, sonra Mevlânâ yine soru sorarak dedi ki:

“Ey cihanı aydınlatan Tebrizli Şems! Bana hâl ehli Allah’ın birliğine inanan imanlı bir kimse ile cehennem ehli nasıl ayırt edilir? [Cehennem ehli] de inanan bir kimse olduğunu iddia eder. Bundan bahset” deyince Şems şöyle cevap verdi:

“Cehennem ehli öfkeli ve kahredici; cennet ehli ise sabredip şükreden[lerden] olur. Yine cehennem ehli intikam alıcı ve hatır yıkıcı olur ve intikam almakla içinde sevinç olmayan bir lezzet alır. Bunun izahı öfke [adeta bir] ateş ve sıcaklıktır. Kalple meşgul olan o ateş intikamın şehvetidir, öfkenin eseridir. Eğer intikam [duygusu] ona gelse o hararet **[42b]** sakinleşir ve ateşi söner. Eğer intikam almaya gücü yetmezse öfke, üzüntü ve tasa olup musibet olur. Bunun misali bir kişinin akrabasından birisini öldürseler o katili kısas gereği öldürmeyi istemenin şehveti onu öfkelenendirir; ne zaman

katili öldürse o hararet sakinleşir. Eğer akrabasını ölüm ezip geçse o üzüntü musibet olur; zira ölümle kısas yapmak mümkün değildir. Diğer şehvetler de bu örnekle karşılaştırılabilir; zira diğer şehvetler de ateştir, bedenle meşgul olur, nefiste onun elemi bulunur. Bedenin her tarafında kuvve hâlinde ateş vardır; ne zaman ona bilfiil ateş ulaşsa [o zaman] ateş olur. Bu şeye delil her bir şeyin ateşle yanmasının mümkün olmasıdır, ateşe yakın olmayınca yanmaz. Yiyecekler ve giyeceklerin hepsi onun gibi sönmüş ateştir; ateş, hava, su ve topraktan yaratılmıştır, çok oldukları zaman geri onlara nüfuz eder. Bundan dolayı Resûl Hazreti –Allah’ın övgü ve esenliği üzerine olsun- şöyle buyurdu: **Ehlü’n-nâri mine’n-nâr (15) hâlakû ve mine’n-nâri ye’külün ve ‘ale’n-nâri yenkalibûn**, yani “cehennem ehli ateşten [43a] yaratıldılar ve tekrar ateşe döndürülürler” dedi. Bedenin de durumu böyledir; zira arkadaşı ve maddesi de tamamen sönmüş ateştir; ne zaman alevlense gönlü(?) üzerine alevlenir. Nitekim Allah Teâlâ –aziz ve şanı yüce olsun- ezeli kelimasında şöyle buyurdu: **O, Allah’ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir. Şüphesiz uzatılmış direkler arasında [bağlı oldukları hâlde] ateş onların üzerine kapatılacaktır,**¹⁸⁴ yani “uzatılmış direkler” uzun emeldir veya kısa eceldir, onun içinde kalıcı olacaklardır. **Orada ne bir serinlik ve ne de içecek bir şey tadacaklar**¹⁸⁵ **ve derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmalarını için onların derilerini yenileyeceğiz**¹⁸⁶ yani her defasında bedenler çürür, ikincisi âhirette tekrar yaratılır. Bil ki: Allah Teâlâ çoğu yerde iman sahiplerini övüp kâfirleri kötüledi; zira ikisi de Allah’ın yüceliğinin eseridir ve ikisinin arasında çok fazla uzaklık vardır: birisi iyiliklerin toplandığı ve insana ait faziletlerin tamamının onda bulunduğu imandır; diğeri de onun zıttı olan küfürdür ve ateşin kötülüğüdür.

Nazım:

İnanan kimselerden olmak için çabala; kâfir bir nefisken müslüman ol.

Nefsini mümin kılan Allah’ı bulur; mümin olan kimse doğruyu yanlıştan ayırt eder.

¹⁸⁴ Hümeze 6-9.

¹⁸⁵ Nebe 24.

¹⁸⁶ Nisa 56.

[43b] Hakk’a ilmü’l-yakîn¹⁸⁷ ile itaat etmenin nefsin kemâli olduğunu anla.

Nefis kâfirdir, hakikatte ejderhadır. Eger onu ortadan kaldırmazsan tehlike var, kurtuluş yoktur.

Allah’tan başkasında güç ve kudret yoktur¹⁸⁸ kılıcıyla onu harap ederek Allah’a yaklaşmak için doğru bir yol bul.

Faziletten yoksun kalmamak için nefsinle mücadele etmelisin; böylece nefis rezalet ehli olmaktan [kurtulur].

Faziletin çeşitlerinin ne olduğunu anla ve dinle. Bunlar: ilim, hilim¹⁸⁹ ve hikmettir.

Riyazet ise Allah’ın emirlerine uymakla olur. Bunların tamamı yaklaşık beş kadardır.

İlim ve hilimle iş yap ve onu davranışlarınla göster; [bu sayede] Hakk’a yakınlığa erişmen mümkün olsun.

Ruhânî varlıklarla dost olmak için Firdevsî’nin sözünü yürekten tut.

Öğüt verenin öğüdünü tutan gayretli ve olgun bir kimse, Firdevs cennetini kendine yer edinir.

On dokuzuncu bölüm küfür ile kâfir hakkındadır. Hazreti Mevlânâ Şems’e yine soru sorarak dedi ki:

“Ey Hazreti Şems! Bana küfür ve kâfir nedir? Anlat” deyince Şems –Allah’ın rahmeti üzerine olsun- cevap verip dedi ki:

“Ey Mevlânâ! Küfür diye Arapçada “örtü”ye derler. O nefiste haset(?) tarafından meydana gelen bir şeydir. Bunun izahı [şöyledir]: Nefis ne zaman câhilliğin [44a] içine batsa câhillik nefsin kendisinin yaptığı işi örter, cevherini bilmezler[den]

¹⁸⁷ Yakînin üç mertebesinden biridir (diğer ikisi aynü’l-yakîn ve hakku’l-yakîn). Aklın bir şeyi doğrulamak için kullandığı delil ve kıyas yollarıyla edinilen her çeşit bilgiyi ifade eder. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 553.

¹⁸⁸ “Lâ havle ve lâ kuvvete illa billâh” ifadesine telmih söz konusudur.

¹⁸⁹ Hilim, akıllı ve kültürlü olmakla elde edilebilen, insan ilişkilerinde toleranslı, bağışlayıcı ve medenî davranışlar ortaya koymayı temin eden ahlakî erdem. Mustafa Çağrıcı, “Hilim”, **DİA**, C. 18, s. 33.

olurlar. İlk önce ne olduğunu unutur ve âhiret işinden de hiçbir şey almaz; hatta câhilliği sebebiyle kendi varlığından başkasını bilmeyip varlığı vereni bilmez, dahası kendini bir cisim sanar. [Böyle bir kimse] genellikle “insan uzunluğu, eni ve boyu olan, et ve kandan oluşmuş bir cesettir” diye düşünür. Bu bedenle birlikte bir cevherin var edildiğini, bu bedenin hareketinin o cevher sayesinde olduğunu bilmez. İşte her kim cevherini bilmezse, ruha ait hiçbir şey bilmez. Heyûlâ (madde) denizine battığı için işitse de inkâr eder. Bu grup insanlar cehennemin özelliklerini işitseler de onu zihinlerinde canlandıramazlar. Cehennem bir geniş sandık [gibi]dir, ateşle doludur. O ateş alevlenip yanar. Allah Teâlâ –şanı, celali yüce olsun- meleklerle emreder ve kâfirleri o sandığa iterler. Her defasında bedenleri yanar, kül ve kömür hâline gelir. Onlara tekrar tekrar et ve kan verir. Kesintisiz önceki gibi yanar diye zanneder. Allah: **Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz**¹⁹⁰ dediği âyetle delil gösterirler. Onun sözlerinin anlamını ve kitabının yorumlarını bilmezler. Oysa Allah Teâlâ’nın çok mağfiret edip bağışlayan, âhirette kullarına çok bağışlayıcı olan, çok merhametli ve acıyan, kullarını hesapsız nimetlerle nimetlendiren, çok esirgeyen ve kullarını çok sevip onları ihsanına gark eden olduğunu bilseler ve güzel isimlerini işitseler ve o akıllar inkâr ettiği şeyleri düşünse [inanacakları yerde] sadece bedenlerine yönelik yaşadıklarından dolayı **[44b]** inanmazlar, hayrete düşerler. Peygamberlerin verdiği haberlerden şüphe ederler. Zira cehennemin özelliklerini, oraya girecek kimselerin azabını, onun kitaplarının yorumunu ve anlamının işaretlerini ve sırlarının hakikatlerini bilmezler ve onun gibi ne zaman cennetin özelliklerini ve oraya girecek kişilerin mutluluğunu işitseler, “onun içinde ağaçlar var ve o ağaçların meyveleri var, köşkler var ve onların arasında ırmaklar ve o köşkerlerin içinde huriler ve gılmanlar var” diye düşünürler. “Cennete girecek kimseler Rahmân civarındadır” diye işitseler [şüpheye düşerler]. Nitekim Allah Teâlâ: **Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler**¹⁹¹ dedi. Onlar âlemlerin Rabbini görürler, âlemlerin Rabbi de onları görür. Nitekim Allah: **O gün birtakım yüzler aydıdır, Rablerine bakarlar**¹⁹² dedi. Melekler onlara hediyeler ve armağanlarla gelirler. Nitekim Allah: **Melekler de her bir kapıdan (Adn**

¹⁹⁰ Nisa 56.

¹⁹¹ Kamer 55.

¹⁹² Kıyame 22,23.

Cennetleri) yanlarına girerler (ve şöyle derler): Sabretmenize karşılık selâm sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan Cennet) ne güzeldir!¹⁹³ Cennete girenler hayatlıdırlar, yaşlanmazlar, ölmezler, hasta olmazlar, acıkmaz ve susamazlar, yerler, içerler fakat bunları dışarı çıkarmazlar. Bunları düşünseler hayrete düşerler, cennete ait şeylerde ve peygamberlerin verdiği haberlerde şüpheyeye düşerler. İşte onun emirlerini bilmez, onlardan fevt oldukları için inkâr ederler. Kılıç korkusundan yalnız dilleriyle [45a] kabul ederler. Nitekim Allah Teâlâ: **Âhirete inanmayanların kalpleri bunu inkâr etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar**¹⁹⁴ dedi. İşte küfrün hakikati ve ne olduğu bu söylediklerimizdir. Allah Teâlâ'nın sözleriyle Hak Teâlâ bizi ve de sizi küfürden, nifaktan, fisk ve isyandan korusun. Âmin ey âlemlerin Rabbi!

Nazım:

Kalbinin aynası parlak olsun [istersen] küfür ve Allah'a ortak koştan nefsini temizle.

O tek olan Allah'ı bir bil. Buna emrinde olan kâinat şahittir.

Mülk O'nundur, şüphesiz mülkün sahibi de O'dur. Zan ile şüphelenen kâfir olur.

Göğü ve yeri dolduran, her yerde hazır olandır. Bunu kabul etmeyen kâfirdir.

Eşi ve benzeri olmayan İlk O'dur. Son da O'dur, hem yoktur sonu ve başlangıcı.

Her baktığında gördüğün [O'nun yarattığı] varlıklardır. Özetleyerek söylediğim sözlerimin hepsi bundan ibarettir.

Gözlerin her neyi gerçekten görürse, Allah onda apaçık görünür ve seni mutlaka görür.

[Hepimiz] oyuncağız, oyuncaklara bir bak, dönen/dolaşanları gör, Allah'tan başka her şey müşkil.

¹⁹³ Ra'd 23,24.

¹⁹⁴ Nahl 22.

Allah'ın bütün noksanlıklardan uzak olduğunu anla. Her şeyde görünen O'dur; lâkin bak[malısın].

Var olan ne varsa o, Allah'ın tecellisine mazhardır. Sanma ki O'ndan ayrı olan bir nesne vardır.

Bu eğlenme ve coşkunculuk nedir ve neredendir? Ya bu görünen çabalama yeri nedir?

[45b] Allah'a yakınlaşmaya vesile olacak bir el bulmak [istersen] Firdevsî'nin sözünü anla.

Onun sözünde asla kötü bir niyet yoktur. Sözlerinin araz¹⁹⁵ olduğunu sanma, hepsi bir cevherdir.

Yirminci bölüm Ay feleğinin¹⁹⁶ altında bulunan cehennem ve ehli hakkındadır. Hazreti Mevlânâ yine soru sorarak dedi ki:

“Ey Tebrizli Şems! Bana Ay feleğinin altındaki âlem nasıl bir yerdir ve [oradaki] cehennem nasıldır ve ehlinin kimler olduğundan bahset” deyince Şems – esirgenme ve bağışlanma onun üzerine olsun- şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! Cehennem Ay feleği altındaki var oluş ve bozulmuş âlemdir. Cennet ise o geniş gökyüzünde felekler âleminde ve cehennem ehli hayvanâtın bedeniyle ilgili nefislerdir. Bunlar elem ve ağrıyı hisseden nefislerdir. Cennet ehli ise meleklerin nefisleridir. Buna delil Allah'ın: **Üç kola ayrılmış gölgeye gidin**¹⁹⁷ dediği o cisimlerle birleşmiş olan nefislerine işaret etmesidir. Cismin uzunluğu, genişliği ve derinliği vardır. Bunun izahı [şöyledir]: O nefisler Âdem kıssası ile anlatılan cinâyeti işlediği zaman Kur'ân'da: **(Allah dedi ki): Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır**¹⁹⁸ denildi ve cehennem yedi tabaka olduğu söylendi; zira Ay feleği altında olan cisimler yedi türlüdür: [Bunların] dördü su, hava, toprak ve ateşten ibaret olan dört elementtir

¹⁹⁵ Araz: Tat ve renk gibi kendiliğinden varlığı bulunmayıp görünmesi için bir cevhere ihtiyacı olan şey. <http://lugatim.com/s/ARAZ>. (11.6.18).

¹⁹⁶ Bk. Dipnot 70.

¹⁹⁷ Mürselat 30.

¹⁹⁸ A'raf 24.

(ümmehat); üçü de hayvan, bitki ve madenlerden ibaret olan âlemlerdir (mevâlid). Nefisler cennetten çıkarıldığında yeryüzüne indi. Bu cisimlerin dibinde heyûlâ (madde) denizinde kaldı. Heyûlâ ki var oluş ve bozuluş âlemi onun kapısıdır ve bu canlıların bedeninde dolup kesilmiştir. Nitekim Allah: **Biz onları yeryüzünde parça parça topluluklara ayırdık**¹⁹⁹ ve **yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık**²⁰⁰ ve **onun yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır**²⁰¹ dedi ve onun gibi oluş ve bozuluş âleminde bu yedi gezegenin işaretiyle “on dokuz” dedi; zira yedi gezegenin delaleti oluş ve bozuluş âleminde değil, bu on iki burçlarda [yaptığı] hareketleriyle ortaya çıkar. İşte bunların tamamı on dokuz olur. Dünyanın [çeşitli] hâllerini gösteren o nesne ki o yedi gezegenin hükümleri gerektiği/gerektirdiği nesnelerin gereğidir ve o nesneler bu bedenlerin mevâlidine(?) yetişir; elem ve ağrı, hastalıklar, hüzn, fakirlik ve zenginlik gibi ve bu gibi zahmetli durumlar **[46b]** sayılmayacak kadar çoktur. Onun gibi madem nefis bu cisimle beraber olma hususunda adeta bir rehindir; öyleyse akıl sahibi kişi nefsin bu bedenle hayrette kalmasını ve ona verilmiş olan sıkıntı ve musibetleri ve ona musallat olan ağrı ve elemeleri ve o cennet ehli olan nefislerin hâllerini düşünsün. Bilsin ki onlar dostturlar, (.....) etmezler, acıkmazlar, susamazlar, yaşlanmazlar, yoksul olmazlar, komşularını kıskanmazlar, daima mutludurlar ve [bu hâllerinden] lezzet alırlar, güvendedirler, korku ve üzüntüleri yoktur. Nefis o makama varmak için istekli olur ve burada olan nimetlerden de uzak durur. Her defasında baş gözüyle bedenine bakar, kendi türünden olanlarla beraber azap görür. Allah'a sığınır, ondan kurtulmayı talep eder.

Nazım:

Akıl sahibiyse aşağılık mülke bakma. Yüce [âlem]lere bir kutsi gibi geç.

Kimseye ihtiyacı olmayan ve ülkesinde zulüm ve bidat vergisi ödenmeyen bir sultana hizmet et.

¹⁹⁹ A'raf 168.

²⁰⁰ En'am 38.

²⁰¹ Hicr 44.

Allah'ı birleyen imanlı bir kimse olursan ölmezsin. [Böylece] çerçöp içinde toz olmazsın.

Sanatlı yaratılanlara bakarak onları yaratana nazar et. Eğer bu gözle [bakarsan] yeryüzünde de pek çok sanatlı varlıklar görürsün.

Her türlü eksiklikten münezzeh, başlangıcı olmayan bir zat olan Allah'ı bir bil. İrfan sahibi bir kimse ol da sonradan yaratılmış olanların bahsini açıp durma.

Onu ondan yakın bil [ve zatını] düşünmeyi terk et. **[47a]** Böylece sana şükür ve zikir rızık olsun.

İşte ne zaman [akıl] vehim²⁰² ile O'nu düşünerek hayal etmeye kalksa [bu mümkün olmaz]. Çünkü Allah'ın [hakkıyla] anlaşılmasında aklın gücü yoktur.

İlim senin çalışarak elde ettiğin ve aşağılardan seni yücelere çıkarandır.

O maarif içinde akıllar hayrette kalmıştır. Sen onu riyazet çekerek bulmayı iste.

Riyazetle keşfi²⁰³[n ne demek olduğunu] bulursan, kıymet ve rahatlığın zevkinin ne olduğunu bilirsin.

O nimetler yurdu olan Firdevs cenneti varken, niçin bu külhanda yerleşirsin?

Yirmi birinci bölüm, Allah dostlarının sonsuzluğu isteyip câhil kimselerin ise bitip tükenecek şeylere rağbet etmeleri hakkındadır. Hazreti Mevlânâ yine soru sorarak dedi ki:

²⁰² Vehim, gerçekte var olmayan, fakat var olduğu zannedilen, varmış gibi zihinde planlanan düşünce ve zandır <http://lugatim.com/s/VEH%C4%B0M%E2%80%9393VEHM> (31.5.18). Türkçe'de 'kuruntu' sözcüğüyle karşılanan bu kelime "Kesin olarak bilme, üzerinde şüphe kiri olmayan kesin ve sağlam bilgi" anlamlarına gelen "yakîn"ın zıttıdır. Mertol Tulum, **a.g.e.**, s. 631, 632. Vehim, gerçekte var olmayan, fakat var olduğu zannedilen, varmış gibi zihinde planlanan düşünce ve zandır <http://lugatim.com/s/VEH%C4%B0M%E2%80%9393VEHM> (31.5.18).

²⁰³ Aklın ve duyuların yetersiz kaldığı ilahiyat konularında, doğrudan bilgi edinme anlamında bir tasavvuf terimi. Sözlükte "perdeyi ve örtüyü kaldırmak, kapalı olan bir şeyi açığa çıkarmak, var olan fakat niteliği bilinmeyen şey hakkında bilgi edinmek" gibi anlamlara gelir. İbn-i Haldun'a göre duyulardan oluşan perde riyazet, halvet ve zikirle yavaş yavaş açılır; böylece keşf hali gerçekleşir. Bk. Süleyman Uludağ, "Keşf", **DİA**, C. 25, s. 315-317. Firdevsî de beyitte bu fikri destekleyici ifadeler kullanmaktadır.

“Ey Tebrizli Şems! Bana Allah dostlarının sonsuzluğa ve câhillerinse geçici şeylere rağbet etmesinin hikmetinden haber ver” deyince Şems şöyle cevap vererek dedi ki:

“Ey Mevlânâ! [Bir kimse] her defasında felekler âleminde akıl gözüyle nefesine bakar, burada kendi cinsin[den olanları] görür ve onlara ulaşır kavuşmayı Rabbinden diler. Nitekim Yusuf peygamber ve İbrahim Halil –esenlik o ikisinin üzerine olsun- [bunu] istediler. İşte o zaman ona dünya zindan olur. Nitekim Resûl hazreti –Allah’ın övgü ve esenliği üzerine olsun-: **Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir**²⁰⁴ buyurdu. O zaman a’raf ehlinde olur.²⁰⁵ **[47b] A’raf ehli marifet ehli olanlardır. Nitekim Allah Teâlâ –şanı, celali yüce olsun- onları şöyle niteledi: İki (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A’raf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, “selâm olsun size!” diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir; ama bunu ummaktadırlar. Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman: “Ey Rabbimiz! Bizi zâlim toplumla beraber kılma” derler.**²⁰⁶ O[nlar] a’raf üzerindeki erenlerdir. Allah Teâlâ - şanı, celali yüce olsun-: **Allah’ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah’ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar...**²⁰⁷ diyerek övdüğü kişiler Allah dostlarıdır. Bunlar ölümü arzularlar; zira öldükten sonra mutlak varlık, hiç bitmeyen sonsuzluk, rahat ve bolluk içinde bir hayat[a sahip olurlar] ve [adeta] bir cehennem ve ateş olan elem ve acılardan kurtulurlar, ama daha önce anlattığımız ve Allah Teâlâ’nın kitabında nebî ve velîler üzerinden beyan ettiği şeyleri bilmeyen kimse ise sadece bütünüyle bedene ait olan elemeleri ve shevanî, cismanî lezzetlerden ibaret olan dünyayı bilir ve bu dünyada olmaya isteklidir. Sonsuzluk bu âlemde olsun ister. Nitekim Allah Teâlâ –şanı, celali yüce olsun- onları şöyle anlattı: **[48a] Onların her biri bin yıl yaşamak ister.**

²⁰⁴ Aclûnî, **a.g.e.**, C. I, s. 410.

²⁰⁵ Bu cümlede kendinden önceki cümlelerden anlamca kopukluk başlıyor. Çok büyük ihtimalle yazılmamış bir cümle veya cümleler olduğunu düşünebiliriz.

²⁰⁶ A’raf 46, 47.

²⁰⁷ Nur 37’den. Âyet tam olarak şöyledir: “Allah’ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah’ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah ve akşam O’nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar”.

Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.²⁰⁸ İşte onlar kâfirlerdir ve onlara gerçek bilgileri ve gizli sırları bilmek engellenmiştir. Bu sırların tamamı âhiret ve neşr-i sâniye (ikinci diriliş)²⁰⁹ ile ilgilidir.

İnsanın hiçbir zaman lezzet ve kederden uzak olmadığını bilmelisin. Bu lezzet ya ruh, ya da cisimle ilgilidir. Bu durumu şu örneklerle açıklayabiliriz: Aç bir kişi kokusu güzel olmayan yiyecekleri bulur ve yer. Bunu yaparken aç olduğu için lezzet aldığı gibi, kokusu çirkin olduğu için de rahatsızlık duyar. Aynı şekilde susuz bir insan tatsız bir su bulup içer ve susuz olduğundan dolayı bu tatsız sudan lezzet alabilir. Aynı zamanda kokusu kötü olduğu için de hoşlanmak bir yana, tiksinti duyar. Bir uzvunda hastalık olan bir kimsenin o uzvundaki ağrısı kaybolurken, başka bir zamanda başka bir uzvu ağrımaya başlar. [Böyle bir durumda] bu kişi aynı anda hem rahatlık hisseder, hem de acı çeker. Bir kişi güzel bir sevap ve bol mükâfat beklentisi içinde olduğu zahmetli bir iş yapar. Yaptığı iş çok zor olduğu için sıkıntı duyduğu gibi, sevap ve mükâfat umduğu için de lezzet ve mutluluk duyar. **[48b]** Cisme ait diğer sıkıntı ve lezzetlerin hikmeti de bu şekilde kıyas edilebilir. Bütün bu örneklerle bakarak bunların dışında olan elem ve lezzetlerin hikmeti anlaşılabilir. Nitekim bir şair sözü şöyledir: **Dünyanın âdetlerindendir ki, ahvalinin bir tarafı insanı sevindirirse, öbür tarafı mutlaka incitir.**²¹⁰

Aynı anda ruha ait lezzet ve elemeleri duymak da şu örnekler gibidir: Allah tarafından nimetlendirilen bir kimse mirasçısının öldüğünü işitir, akrabası öldüğü için acı duyarken, o kişinin mirasını yiyeceğini düşündüğü için de [buruk bir] mutluluk duyar. Bir kişi kendisinin hicvedildiği hoş ve güzel bir ses duyar; bu durumda aynı anda kalbi daralırken güzel bir ses işittiği için de zevk duyar. Bir başka kişi de çok

²⁰⁸ Bakara 96.

²⁰⁹ İkinci diriliş (neşr-i sâniye) “Meyyiti ihyâ eylemek mânâsınadır”. Mütercim Âsım Efendi, **Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi**, C. 3, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Yayına Haz: Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, İstanbul 2013, s. 87.

²¹⁰ Bu söz bir şair sözü olarak geçmekte, fakat hangi şaire ait olduğu konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca metinlerde anlam hemen hemen aynı olmakla beraber kelime farkları bulunmaktadır. Örneğin *Edebü’l-d-Dünyâ ve’l-d-Dîn*’de bu söz: “ve men âdeti’l eyyâmi enne hutübehâ, izâ serra minhâ cânibün sâ’e cânibü” şeklindedir. Bk. İmam Ebü’l-Hasan el-Mâverdî, **Edebü’l-d-Dünyâ ve’l-d-Dîn (İslâm’da Dünya ve Din Edebi)**, trc. Ali Akın, Temel Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1982, s. S.220.

sevip özlem duyduğu bir şeyi, hoşlanmadığı bir hâlde görür. Bu nesneyi gördüğü için mutluluk duyarken, arzu etmediği durumu için de üzülür. Nitekim bu konuda şair şunu demiştir: **Onun güzelliği ve eylemlerini ayırdım; güzellikle ihanetin birbirine uymadığını gördüm.**²¹¹

Bu örneklerle bakarak insanın hâllerine dikkat etsen elem, lezzet ve rahata takılıp kalmazsın; çünkü sıkıntı insana acı verir ve sıkıntı ortadan kalktığı gibi yerine rahatlama gelebilir. Dolayısıyla yukarıda ifade ettiğimiz üzere, aynı anda hem lezzet alabilir, hem de acı çekebilir. Bu bahsi yapmamızın sebebi ise [49a] nefis hakkında konuşanların ve aynı zamanda nefsin mahiyetini ve özelliklerini araştıranların çoğunlukla “şahısların nefisleri farklıdır ve çoktur” şeklindeki inançlarının yanlış olduğunu anlatmaktır. Dolayısıyla tüm bu örnekler bu konuyu izah etmek için verilmiştir.

Nazım:

Akıl sahibinin öğütlerine kulak veren kimse, nefsini şehvetin esiri olmaktan korur. Sonsuzluk ülkesi ve nimet yurdu var iken, bu yok olmaya mahkûm külhanda (büyük ocak) niçin oturup duruyorsun?

Bu kişinin geçici olan dünyayı terk etmesi gerekir; çünkü edep budur. Var sonsuzluk ülkesini talep edip onu inşa etmek için uğraş.

Eğer ona Allah'ın yardımıyla erişirsen, sonsuz olan mülkün nasıl olduğunu [böylece] görürsün.

Asıl mülk dert ve sıkıntının olmadığı ve kimsenin orada eziyet ve esaret görmediği yerdir.

Rahat ecelin asla erişemediği o yerdedir. Mutluluk asla zararın olmadığı o ülkededir.

Diyelim ki dünya içinde padişah oldun, sana ne faydası var ki bu kadar bağlanıyorsun.

²¹¹ Bir şiirden alıntı olan bu beyit Ebu Bekir ibnü's-Serrâcû'n-Nahvî (ö. 316/928-9) adlı bir şaire aittir. Bk. Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr**, C. 7, Ed: Fuat Sezgin, Thk. Abdülabbas Abdülcasim Ahmed- Ebûzabî [Abudabi]: el-Mecmaü's-Sekafi, 2003, s. 102.

Bir gün yok olup gideceğin kesin iken, bu dünyada sultan Bâyezîd²¹² olsan bunun sana ne faydası olur?

Tıpkı Süleyman gibi bin yıl süren bir saltanatın bile olsa, onu ara sıra andığına bile değmez.

[Ey bu satırları okuyan kişi!] Amacımız Allah'ın lütfuyla öğüt vermek olduğu için sözün biraz fazlaca uzun olduğuna şaşırma.

Sen kendinin kim olduğunu [bu sözleri] işiterek bil ve yaraştığı şekilde Hakk'a itaat et.

Güzel işlere ömrünü harcarsan [bunun neticesinde] **[49b] kendini bil**²¹³ sözünün sırrını idrak edersin.

Akıl sahibi isen yüce bir ülkeyi talep edersin. [Bununla beraber] bilgisiz [olmayı tercih] edersen aşağılık bir yurdun peşine takılıp gidersin.

İyi bir insan olayım istersen, Firdevsî'nin gerçek bir öğüt olan sözünü tut.

Yirmi ikinci bölüm fiiller, ameller, ahlâk ve fikirlerin birbirinden farklı olduğu hakkındadır. Hazreti Mevlânâ sualinde:

“Ey Tebrizli Şems! Bana fiiller, ameller, yaratılış ve fikirlerin birbirinden farklı olmasının sebebi nedir, anlat” deyince Şems cevap vererek dedi ki:

“Ey Mevlânâ! Şahısların nefisleri birbirinden farklıdır ve birbirine zıttır diyenlerin görüşlerini güçlendiren şey, nefsin gözle görünen fiilleri, yaratılışı, görüşleri ve amellerinin birbirine muhalif olup bazen lezzet alması ve bazen de elem duymasıdır. İşte insanların nefislerinin kısımlara ayrılıp, bunların da farklı farklı olduğu hükmüne varanlar, sanki “basit” kelimesinin anlamını tam olarak bilmiyorlarmış gibi “nefis basit bir cevherdir” diyerek bu görüşü iptal etmek istemişlerdir. Biz ise şöyle dedik: “Nefis birdir; bununla beraber cisme ait cinsler, türler ve şahıslara ait konularda ihtisaslaşmış olanlara göre [bu tek nefis] pek çok cinse ayrılır. Bu cinsler de kendi içinde türlere ve **[50a]** bu türler de şahıslara ayrılır. Cismanî

²¹² Fatih Sultan Mehmed'in büyük oğlu Osmanlı padişahı (ö. 1512).

²¹³ Bu hadis için Bk. Dipnot 171.

olan o şahıslar arasında sayıca fazla olup birbirinden farklıdırlar. O cismanî şahısların fiillerinin farklılığı cinsleri, çeşitleri ve şahısları çeşitli olan cinslerinin kullanılmasından dolayıdır. Bu herkes tarafından bilinen bir konudur.

Bilginler ve filozoflar bir insanın nefsinin fiillerinin çeşitli olmasına delil ve sebep olarak, âzâsının şekilleri ve eklemlerinin çeşitli olmasını gösterirler. İlim sahiplerinin çoğunluğu ise insanın biri şehevanî, biri gazabiyye ve biri de nâtika adı verilen üç nefsi olduğunu düşünürler. Biz nefse ait olan bu isimlerin verilişini insanın farklı farklı olan fiillerine bağladığımızı açıkladık. Bunu şu şekilde ifade edebiliriz:

Bir nefiste bulunan beslenme ve üreme kabiliyeti²¹⁴ nebatî nefsin, his ve [serbest] hareket etme hayvanî ve gazabî nefsin ve konuşma ve temyiz kabiliyeti de nefs-i nâtikanın²¹⁵ hususiyetidir. Nitekim bir tek şahsa hepsini en güzel bir şekilde yapabiliyorsa demirci, dülger ve inşaat ustası denebilir. İşte bu girişi böyle uzatmaktaki kastımız **[50b]** cisme ait lezzet ve sıkıntıların nasıl olduğunu anlatmaktır. Nefsin lezzeti kişinin mizacının dengede olduğu zaman bulduğu rahattır. Nefsin sıkıntısı ise beden mizacının dengesinin bozulduğu zaman oluşur. Bütün bunları, hayvanların ölümü istememelerinin asıl sebebini bilip hayvaniyete ait sıfatları terk etmek suretiyle olgun bir insan olman için anlattık. Böylece nefsini meleklerle yarışır davranışlarla donatarak güzel ahlâk sahibi yapmalı ve salih ameller işleyerek geçici yurttan sonsuzluğa ve aşağılardan yücelere kendi isteğiyle geçmek için çabalamalıdır.

Nazım:

Olgun bir kimse isen salih amel işle ki Allah –aziz ve şanı yüce olsun- sana rahmet etsin.

İmanlı bir kimse olursan dert ve sıkıntı görmez, öleceğin için dünyada gam çekmezsin.

Allah'ın **ölmeden önce ölünüz**²¹⁶ dediği sözü iyice anlarsan imanlı bir kişiye [gerçekte] ölüm olmadığını anlarsın.

²¹⁴ Bitkisel nefis (nefs-i nebatî) çoğalmayı, büyümeyi ve beslenmeyi sağlayan kuvvettir. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul, 2005, s. 275. Metinde geçen “ğidâ/ğadâ” kelimesi beslenme ve büyümeyi, “ğavâ” ise çoğalma kelimesini karşılıyor olmalıdır.

²¹⁵ Bk. Dipnot 81.

²¹⁶ Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 401.

Nefis bilgisinde olgunlaştığın zaman şüphesiz Allah’a yakınlaşmaya yol bulacaksın.

Kötülüğü emreden nefis bir aslan ve kaplandır. Onun arkasından giden öfke ve gazap ise bir bebr²¹⁷ ve timsahtır.

[Kötülüğü emreden] nefse kuvvet veren öfke ve gazap nedir? [O ikisi] kibir ve kinle isyan etmeye sebep oldular.

Öyleyse nefsini yenerek Allah’ı iste. Bu şekilde Allah’a yakınlaşmak için bir vesile bul.

[51a] Allah’ın ateşinin öfkesinin ne olduğunu gönlünde anla. O, vurduğu zaman gönlü ve canı yakan bir alevdir.

Gönlüne ve canına bir tehlike gelmesin istersen, sende kibir ve kinden eser kalmaması gerekir.

Kibir ve kin duygusuyla hareket eden yaptığı bütün ibadetleri yok eder. “Ne” ve “kim”den geçmeyen rahmet bulamaz.

Ey dikkatle bakan kişi! Göğün en yüksek noktasına çıkmak istersen, tükenip yok olmada çiy tanesi gibi ol.

Eğer hiddetlenerek bir sel gibi köpürürsen, özün hor ve zelil bir şekilde [adeta] tepetaklak olur.

Gönlünü mamur etmek istersen onu incinmiş hâlde tut. Allah’ın rahmetini bulmak için alçak gönüllü ol.

Herkesin gördüğü dışını kibir ve ikiyüzlülükten temizle. Gönlünü de ihlasla parlat.

Ruhunu kibir ve kıskançlıktan, imanını da kibir ve kinden temizle.

Gönlünü Allah’ı birlemekle nurlandır. Marifetle ruhunu bayındır hâle getir.

²¹⁷ Bebr, Hindistan ve Afrika’da yaşayan, kaplanı andıran, üstü benekli, derisi çok makbul olan, çok yırtıcı memeli bir hayvandır [Halk ağzında ‘böbür’ şeklinde kullanılır. ‘Bâbür’ ismi ve ‘böbürlenmek’ fiili de buradan gelir] <http://lugatim.com/s/BEBR%E2%80%93BEBER>. (31.5.18).

[Bunları yaparsan] Yaratan ve yücelik sahibi Allah sana rahmet eder. [Sen ise] asla onun rahmetinden ümidini kesme.

Yirmi üçüncü bölüm ruha ait lezzetler ve nefse ait sıkıntılar hakkındadır. Hazreti Mevlânâ Tebrizli Şems’e yine soru sorarak:

“Ey Tebrizli Şems! Bana ruha ait lezzetler ve nefse ait sıkıntıların ne olduğundan bahset” deyince Şems şu şekilde cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! Ruha ait lezzetler dört türlüdür: Birincisi tabîî [51b] şehvettir, ikincisi hayvaniyete ait hislerin verdiği lezzettir, üçüncüsü insana ait düşüncelerden meydana gelen lezzettir, dördüncüsü ise ruha ve meleklerle ait lezzetlerdir. Tabîî şehvî lezzetler nefsin yeme içme sırasında bulunduğu rahattır. Hayvanî lezzetler ise iki çeşittir: Biri çiftleşme sırasında alınan lezzet ve diğeri öfkelenildiği anda kişiye gelen ve düşmanından intikam aldığı anda duyduğu rahatlık hissidir. Düşünceye ait lezzetler nefsin öğrendiği bilginin anlamını zihninde canlandığı zaman aldığı lezzettir. Melekî ve ruha ait lezzetler ancak ruhun bedenden sıyrıldığı zaman bulunduğu rahattır. Buna göre tabîî şehvî lezzetler insan, hayvan ve bitkide ortak hislerdir. Hayvanî hisler insanla hayvan arasında ortaktır; bitkinin onda hazzı yoktur. Düşünme melekesi insanla meleğin ortak yanıdır; hayvanın onda hazzı yoktur. Melekî ve ruha ait lezzetler bedenden sıyrılıp [ruhanî hayat mertebesinde yaşayan] nefse hastırlar; bundan bitkisel nefis, içinde elem olmayan bir lezzet alır. Nitekim bundan önceki bölümde de meleklerin nefsinin lezzet hissi olup onlara elem olmadığını anlatmıştık. Bununla beraber onlarda korku ve şefkat duygusu bulunur. Nitekim Allah Teâlâ: **Onlar üzerlerinde hâkim ve üstün olan Rablerinden korkarlar²¹⁸ ve Rablerinin azametinden korkup titreyenler²¹⁹** diyerek bu gerçeği anlatır. Hayvan nefsinin hem lezzeti, hem elemin vardır; [52a] fakat aldığı lezzetin tamamı cismanîdir. İnsan nefsinin ise lezzet ve elemi cisme ait olsa da, ruha ait olan kısmı da vardır. Öyleyse hayvan ile insan arasında pek çok fark vardır. Kendi nefsinin bilen olgun bir insanın **nefsini bilen**

²¹⁸ Nahl 50.

²¹⁹ Mü’minûn 57.

Rabbini bilir²²⁰ sözünü davranışlarına yansıtarak fazilet ve akıl sahibi olgun bir kimse olması gerekir.

Nazım:

Bedene ait zevkleri terk ettiğinde ruha ait lezzetleri bulursun.

Sana dost olmayan geçici dünyaya gönül verme; çünkü felek gibi dönen dünya bir yerde sabit durmaz.

Diyelim ki Süleyman'ın ülkesine padişah oldun. Bedenini karınca ve yılan yiyecek olunca sana bunun ne faydası olur?

Diyelim ki bir iki günlüğüne bir ülkeye padişah olsan yine bir faydası olmaz; zira senin de bedeninin bir gün [o ülke gibi] harabeye dönecektir.

İşte bu geçici ülke sonsuz ve ebedî olmadığı için gönlünü bir güvence olan sonsuzluğa bağla.

Başı ve sonu tek bir nefes olan bu geçici dünyaya niçin heveslendin?

Bir gün sonu gelecek olan bu yeri bırakıp gideceksin. Ona niçin sıkıca tutundun, oysa kendini bile terk etmen gerek.

Bu dünya ülkesi sadece bir ekim yeridir, öyleyse henüz buradayken âhiret hazırlıklarını yap. [Bunun sonucunda] âhiret yurdunun sana genişlediğini görürsün. Öyleyse ölmenden önce ölüm hazırlıklarını yapmaya koyul.

Gaflete dalma; çünkü kıyamet günü aniden gelir. Henüz elinde fırsat varken işini gerektiği gibi yap.

Elin mektup tutup gözün de görür. Tüm bu yaptığın hayır ve kötülüklerden Allah hesap soracaktır.

[52b] Allah'ın huzuruna varacağın için kaygılan ve O'na yaraşır bir boyun eğişle amel et.

Sen kendi aşını kendi elinle pişir; yoksa son nefesinde kimse senin derdini çekmez.

²²⁰ Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 361.

Nimetini yiyip tepsine el uzatanlar, sen ölünce mezarına dönüp bakmazlar.

Senden sonra kimsenin seni anacağını ve sana bir gün merhamet edeceğini zannetme.

Malını iyi şeylere harca ve salih amel yap. Bundan dolayı Allah –aziz ve şanı yüce olsun- sana rahmetiyle muamele etsin.

Firdevsî'nin öğütleri hayat suyudur. Onları işiten ölmez ve sonsuz hayatı bulur.

Yirmi dördüncü bölüm insanla melek arasında ortak olan lezzetler hakkındadır. Hazreti Mevlânâ Tebrizli Şems'e yine soru sorarak insanla melek arasında ortak olan lezzetlerden bahsetmesini istedi. Şems ise şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! İnsan nefsinin lezzeti iki türdür. Bunlardan ilki bedenden soyutlandığı zaman bulduğu, diğeri ise beden vasıtasıyla bulduğu lezzettir. Bunlar da yedi türdür: Birincisi; günlerin, şekillerin, suretlerin ve renklerin güzelliğinden göz vasıtasıyla idrak edilendir. İkincisi, o suretlerden, ezgi, nağme ve övgülerden [53a] işitme yoluyla duyulandır. Üçüncüsü, insanın isteklerine uygun yiyeceklerden zevk yoluyla idrak olunandır. Dördüncüsü, dokunmakla hissedilen şeylerden idrak edilendir. Beşincisi, mizaca uygun kokuları algılamakla hissedilen lezzettir. Altıncısı, cinsel ilişkinin verdiği lezzettir. Yedincisi, düşmanına duyduğu intikamdan dolayı oluşan lezzettir. Nefis, bu saydığımız lezzetlerin tamamını beden vasıtasıyla ya bizzat yaşayıp hissederek veya konuşulduğu zaman algılar. Bunu şöyle izah edebiliriz: İnsan güzel bir yüz gördüğü zaman o anda bir lezzet alır ve mutlu olur. Ondan sonra o kişiyi görmese de o yüzün hayali zihinde kaybolmaz. Her ne zaman o yüzü düşünmek istese onun resmini zihninde hazır bulur. Diğer hisler de bu şekilde algılanabilir. Kişi onları ne zaman ansa bedeninde şenlik ve sevinç bulur. Onun zıttı elem olup hükmü de bu şekildedir. Bunu açıklarsak: İnsan çirkin bir kimseyi gördüğünde veya kötü bir ses işittiğinde kendisinde bir sıkıntı meydana gelir. O şey kaybolup gittikten sonra bile o çirkinliği düşündüğünde kendisinde ondan bir işaret bulur; zira nefis o şeyin kendisine baktığında gördüğü ve işittiği şeylerin [53b] resmini, adeta yüz ve kaşın şeklini muma basarak resmetmek gibi zihninde şekillenmiş bulur. Özetle, bu lezzet ve sıkıntılar nefse beden vasıtasıyla olur. Bununla beraber duyu organları vasıtasıyla algılanan varlıklar

kaybolduktan sonra da nefis onun resmini bilir. Öyleyse nefsin o lezzetleri beden gibi bir vasıta olmadan da hissedebildiği rahatça anlaşılır.

Nefsin bedenden soyutlandığı anda bulunduğu şey ise ruha ait lezzet kategorisindedir. Bu ise iki türlüdür: İlki bedenden ayrı olduğunda/beden olmaksızın bulur.²²¹ Bu da iki çeşittir: Biri daha önce de anlattığımız dışarıdan bir etkiyle meydana gelendir. Diğeri ise, nefsin kendi içinde bizzat yaşamasıyla oluşur. Bu da dört türlüdür: Biri beş duyu ile algılanan ve akılla bilinen şeylerin hakikatini zihninde canlandırdığında bulduğudur. İkincisi doğru görüş ve övülmeye lâyık bir yol ve mezhebe inandığı zaman bulur. Üçüncüsü yüksek ahlâkını ve güzel davranışlarını düşündüğü zaman bulur. Dördüncüsü akıllıca yaptığı fiiller ve faydalı işlerini düşünüp andığı zaman bulur. Bu lezzetler insanla melek arasında ortaktır. Bunların zıttı ise elemidir; bunda şeytanlarla insan arasında ortaklık söz konusudur. Akıl sahibi bir kişinin bu bahsettiğimiz bilgilerden haberdar olması için olgunluğa erişmiş olması gerekir, böylece nefsin bilgisizlik karanlığından kurtarıp Allah’a yaraşır şekilde amel yapılabilir.

Nazım:

[54a] Kendi nefsin bilerek **bilen kişi**²²² sözünü oku. Nefsin okuna nahiv²²³ ve sarf²²⁴ ilimleri hedef olamaz.

Aşağılık bir süs için gururlanmayı bırak. Yüce bir ülkeye ulaşmak için çabala.

Dünyanın zararı pek çok; fakat faydası azdır. Öyle ki Bel’am-ı Bâûr’u²²⁵ bile nefsi yoldan çıkarmıştır.

²²¹ Bu cümleden sonra ikinci çeşit ruhânî lezzetin ne olduğu gelmeli iken, muhtemelen yanlışlıkla bu cümle atlanarak diğer maddelere geçilmiştir.

²²² Bk. Dipnot 171.

²²³ Nahiv: Arapça gramerinin söz dizimi kuralları ile i’rab bölümünü kapsayan ilim dalıdır. Sözlükte “yönelmek, izini takip etmek” anlamına gelen nahv kelimesi isim olarak “yön, taraf, yol” mânasına gelir. İsmail Durmuş, “Nahiv”, **DİA**, C. 32, s. 300-306.

²²⁴ Sarf: Arapça gramerinin kelime yapısıyla ilgili dalı. Sözlük anlamı “çevirmek, döndürmek” olan kelime için Bk. Hulusi Kılıç, “Sarf”, **DİA**, C. 36, s. 136, 137.

²²⁵ Tevrat ve İslâmî kaynaklarda, daha önceden iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Mûsâ ve kavmi aleyhine hile tertiplediği için cezalandırıldığı rivayet edilen kişi. Ömer Faruk Harman, “Bel’am b. Bâûr”, **DİA**, C. 5, s. 389.

Dünyaya rağbet eden, bilgisiz bir kimsedir. Ölüm gelince bedeni de yerle bir eder.

Ölmeden ölen kişi hayat bulur ve Allah'ın yakınlığına erişerek birlik bulur.

Bedenin aslı toprak, su ve rüzgârdır. Öyleyse ateş onda nasıl durabilir?

Çünkü unsur kâinatın esası olmuştur. Felek ise babadır, unsurlar da analardır.²²⁶

Bu âlem zıtların bir araya gelmesiyle oluşmuştur ve geçici olduğu için elbette ona göre tertip olup düzenlenir.

Bunların dördü bir araya gelip dengeyi buldukları zaman varlıklar ortaya çıktı.

Lâkin aralarındaki itidal bozulunca, birbirinden ayrılarak bozulurlar.

Sonrasında bedenin bileşimi bozulur ve dağılır. Bunların yerinde sabit kalacağını zannetme.

İşte bu dört zıt unsur nasıl dengeyi bulur. Birbirlerinden ayrılmamaları mümkün mü?

Öyleyse bu dünya için niye hırs gösterip aç gözlülük yaparsın? Bunun bir faydası olabilir mi? Çünkü dünya[dakiler] çoksa bile ömrü azdır.

Bu dünya ülkesini bırakıp gidecek kişi ne diye mal biriktirip durur?

Bu biriktirme câhillik ve uzun isteklerden kaynaklanır. [Dünya ise] bir leştir, onu sadece gübre böceği toplar.

[54b] Mal biriktirsen bile onu iyi şeylere harca; yoksa da bırakıp gideceğin şeyi toplayıp durma.

²²⁶ Baba (Âbâ-ı ulviye), “ulu atalar, yüce babalar” anlamında olup felsefe ve astrolojide hava, su, toprak ve ateşten meydana gelen dört unsuru ve kaderi yönlendirdiğine inanılan yıldızlara verilen isimdir Süleyman Uludağ, **a.g.e.**, s. 18. Bu semavî küre Ay altındaki dört unsur katına etki eden küredir. Bu yüzden bu gök tabakasına “âbâ-i ulviyye” (yüksek babalar) küresi denir. Dört unsura ise, “ümmehât-ı süfliyye” (aşağı analar) denir. Âbâ-i ulviyye, ümmehâta tesir ederek “mevâlid-i selâse” (üç çocuk) denilen hayvanlar, bitkiler ve cansızları oluştururlar (Cevdet Kılıç, “Pythagorasçı ve Yeni Platoncu Felsefelerin Harran Okuluna Tesirleri”, **I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu**, Şanlıurfa 28-30 Nisan 2006, s. 172) https://issuu.com/selcuk7/docs/s_ryanilik_i._uluslararası_kat_1_b773f0d3c2da4a (1.6.18).

Dünyada âhiret için amel yap. Sakın bu düşüncende ve hazırlık yapmanda bir eksiklik olmasın.

Nefsinin ahlâkını güzelleştir. Rabbine talip ol ve yine O’nu iste.

Meleğin sınırlarına ulaşmak için nefsinle mücadele et. Böylece göğün en yüksek katında gezinirsin.

Allah, O’na olan ümidini doğru kılar, O’nun rahmetinden nasipsiz kalman mümkün müdür?

Yirmi beşinci bölüm insanın kötü amelleri ve çirkin fiilleri hakkındadır. Hazreti Mevlânâ yine Şems’e:

“İnsanın kötü amelleri ve çirkin fiilleri nelerdir? Bana anlat” deyince Şems şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ! İnsanın amelleri kötü ve fiilleri çirkin olsa nefsi sonsuza kadar Firavun olup ıstırapla sıkıntı çeker. Nitekim Allah Teâlâ –aziz ve şanı yüce olsun- ikiyüzlüler hakkında: **Her sayhayı (gürültüyü) kendi üzerlerine (aleyhlerine) sanırlar. Onlar düşmandırlar**²²⁷ buyurdu. Bir kimsenin amelleri salih ve işleri güzel olursa, nefsi sonsuza kadar huzurlu, rahat ve başkalarına yol gösterici olur. Bir kimsenin ahlâkı güzel ve yaptığı işler de düzgün olursa o kişi sonsuza kadar gönüllerde sevimli olup fakirleşmekten yana güvende olur. Ahlâkı kötü olup tabiatı yırtıcı hayvan gibi vahşi bir **[55a]** karaktere sahip olanlarla dost olanlar ise sonsuza dek zahmet çekerken o karakterdeki kişi de bela ve meşakkat çeker. İtikatta onun hükmü de aynı buna benzer; zira bazı insanlar kederli bir yapıya sahiptir ve şaşkınlığa düşüp şükürü bırakır. Buna delil: **Görmedin mi benim otuz yıldan beri maddî ve manevî elde ettiğim her zaman hüsrandır**²²⁸ dediği sözdür. İnancı kötü olanlar Rabbine “Yahudi veledi” diyerek inananlar ve imam karşı çıkmaktan dolayı korkup gizlendi diye inananlar, Allah’ın İblis ve onun askerlerini kendine düşman olsun diye yarattığına inananlar, Allah’ın kâfirlere ve isyancılara haset ettiğine inananlar, âlemin bir düzeni

²²⁷ Münâfikûn 4.

²²⁸ Ebu’s-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, **el-Vâfi bi’l-Vefeyât**, C. 14, Neşriyâtü’l-İslâmiyye: 14/6, Tahkik: Sven Dederling, 1982, s. 14.

yoktur diye inananlar ve onun düzenleyicisi bazı şeylerin kendi istediğinin tam tersi olması için âlemin işlerini yapmayı terk etti şeklinde inananlar gibidir.²²⁹ [55b] Bazı kimseler “insan öldüğü zaman nefsi de ölür” derler. Bazıları ‘cennet şu anda olmayıp gökler yıkıldıktan sonra yaratılacaktır’ derler. Bu örneklerle benzer inançlar insanı mutsuz eder. Bir de ‘âlem birdir ve onun her şeye gücü yeten, sonsuz cömert ve kerem sahibi bir inşa edeni vardır’ inancına sahip olanlar Allah’ın bu dünyanın işlerini olabilecek en mükemmel düzeni kurarak sağlamlaştırdığına, varlıkların idaresini düzenleyerek tüm bu işlerde bir tek eksiklik bırakmadığına ve hiçbir şeyin O’ndan gizli kalmadığına inanırlar. Allah’ın yarattıklarından hiçbirini diğerinden ayırmazlar. İşte böyle bir insanın nefsi sonsuza kadar doğruyu gösterir ve huzura ermiştir; sıkıntılardan, bozuk fikirlerden, acılardan, yanlış inançlardan ve bilgisizliğin karanlığından uzak olup içi rahattır. Böylece kendisi de, diğer insanlar da ondan yana rahattır. Bu kişi hiçbir kimse için kötülük istemez, kendisini başkasından üstün görmez, başkasından hiçbir şekilde hak talep etmez ve ondan hiç kimseye zarar gelmez. Bu ahlâkî özellikler hürmete lâyık kişilerin nitelikleridir. Sen de onlarla arkadaş olmak, onların yolunda gitmek ve onların ahlâkıyla ahlâklanmak istersen onların ilimlerine bakmalı, sözlerini bilmeli, toplantılarına katılıp sözlerini duymalı ve yazdıklarını okumalısın. Eğer böyle yaparsan nefsin gaflet uykusundan uyanır, bilgisizliğin [56a] karanlığından kurtulur, ileriye gören bir insan olur, Allah dostlarının hayatı gibi hayat sürer ve salih kullarla birlikte olursun. Ayrıca bazı inançların o inanca sahip olan kişiyi mutsuz ve bazısı da mutlu ettiğini bilmelisin. Nitekim bu konuyu aslı ile anlattık. Bununla beraber bu hakikat sözlerini can kulağıyla işitmek ve [bunları] öğüt tutup zamanını da en iyi şekilde değerlendirmek için olgun bir kılavuza ve yol göstericiye erişen bir âşık olmak gerekir.

Nazım:

Eğer istersen senin üzerinde Allah’ın rahmeti artar. Bunun için O’nu talep et ve bir mürşide bağlanan bir kimse (mürid) ol.

Âhirette Allah’a kavuşmak isteyen kimse O’na kavuşanlarla beraber olmalıdır.

²²⁹ Bu cümleden sonra yazma eserde bağlamla ilgisiz metne dâhil olan cümleler yer alır. Çeviri yazılı metinde burası aynen korunarak gerekli dipnot eklenmiştir. Burada ise bağlam kopukluğundan dolayı bahsi geçen cümlelerin günümüz Türkçesine çevirisi yapılmamıştır.

Allah'ı isteyen O'nu bulur, arayan O'na erişir. Allah'a tâlip olan kâmil insanı arar.

Eğer bir mürid olgun bir kılavuz bulmazsa Allah'a ulaşamaz.

Her kim iyilerle arkadaşlık ederse, elbette ki önde gelen bir kimse olur.

Denize ulaşan bir damla derya olurken, sadefin içinde de inci ve mercan olur.

Toprak gülle kısa bir süre sırdaş olsa, onu başında bir sevgili olarak taşır.

Güneşin ışığının göze indiğini farzetsen, hüner sahibi kimse o ışığı gözüne sürme yapar.

Çünkü karga insanla sırdaş olsa, tartışmasız insan gibi konuşmayı öğrenir.

Gökteki yıldız toprağa baksa, [56b] maden içinde çok kıymetli taşlar oluşur.

Bir çiy damlası güneşe ulaşsa gökyüzünde ışık olur. Çer çöp alasından uzak olur.

Mum kendini ateşe attığı için karanlığı gidip ışığa dönüşür.

Bir lokmayı insan yerse o vücutta kana dönüşür ve sonsuz hayat bularak diri olur.

Allah dostlarıyla her zaman beraber olup dost olursan, Allah'a yakınlaşmak için tutacak bir el bulmuş olursun.

Herşey (aslına) döner²³⁰ den haberdar ol ve öte âlemde bir olup özüne kavuş.

Allah dostlarıyla dost olursan doğruyu doğru olarak bilirsin. Öyleyse sakın bencil olma.

Ey gayretli kimse! Âdem'in ahlâkını rehber edersen, âhirette makam sahibi olursun.

Hayvanî huylar gibi kötü sıfatlar edinme. Çaba gösterip meleklerin bilgisine sahip ol.

²³⁰ “Herşey (aslına) döner”. Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, **Mirkâtü'l-Mefâtih Şerh-i Mişkâtî'l-Mesâbîh**, Dâru İhyâi't-Türâs, Kahire: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, [t.y.], C. 7, s. 2936. Bu söz hadis olarak bilinmektedir.

İlk insanın melek [tabiatlı] olduğunu bilersen dolaştığın yerler göğün en yüksek tabakası olacaktır.

Firdevsî'nin öğütlerini yürekten tut. Böylece ruhun bu inançla mutlu olsun.

Yirmi altıncı bölüm imanlı bir kimsenin inancı ve hakikat ehli kimseleri taklit eden mukallit bir kişinin itimadı hakkındadır. Hazreti Mevlânâ yine Tebrizli Şems'e bu iki sınıf kimseler hakkında bilgi vermesini istedi. O da şöyle cevap verdi:

“Ey Mevlânâ hazreti! Bazı inançlar o inanca sahip kimseye sıkıntılı bir ruh hâli yaşatırken, bazıları da mutlu eder. Bu konuyu daha önce de anlatmıştık; fakat bir hikâye [57a] daha anlatarak konuyu daha açık hâle getirelim: Eski zamanda ilim sahibi dindar bir kişinin içkiden vazgeçemeyen bir oğlu vardı. Babası ise onun bu durumundan hoşlanmazdı. Bir gün şöyle dedi: ‘Ey oğul! Bu zamana kadar birikmiş olan malımın yarısını sana vereyim ve hem de senin için bir ev yapayım. Daha sonra zengin bir kimsenin kızıyla evlendirip tüm ihtiyaçlarını karşılayayım. Sen de o evde eşinle nimet ve bolluk içinde yaşayarak ömür sür’. Oğlu bütün bunları yapmaktaki amacının ne olacağını sordu. Babası da ‘iyi bir şekilde geçinip mutlu ve sevinçli olmandır’ diye cevap verdi. Oğlu ise şöyle dedi: ‘içip sarhoş olduğum zaman sanki Kısra ülkesi²³¹ benimmiş gibi zannedip mutlu olur, kendimi de sanki fil yanımda bir serçe kadar küçük kalmış gibi büyük bilirim’. Babası: ‘Evet ama ayıldığında zannının ve hayalinin gerçek olmadığını bilirsin’ dedi. Oğlu da: ‘ikincisi, içip sarhoş olmamın sebebi hâlimi görebilmektir’ dedi. İşte bedenden ayrıldıktan sonra sonsuzluğunu düşünenlerin kıyası buna benzer. Zira dünyadaki hayattan amaç; lezzet, sevinç ve mutluluktur. Bu da onların nefislerinde [ancak] öldükten sonra meydana gelir. Nitekim Allah Teâlâ: **Üstelik siz Allah’tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz**²³² [57b] buyurmuştur. Öyleyse ölüm nefsin bedeninden ayrılmasından başka bir şey değildir. Bundan dolayı onların dünyada aldıkları lezzetlerinden hiçbir

²³¹ Arapların Sâsânî hükümdarlarını nitelemek için kullandıkları unvan. Ayrıca bk. Dipnot 46.

²³² Nisa 104.

şey eksilmez. Bunun yanında ‘nefis ölümlüdür’ görüşüne inanan **sait**²³³ veya **şakî**²³⁴ kimselerdendir. Eğer saitlerden iseler bu itikat, sahibini etkiler; zira her defasında ölüp yok olacağını düşünür, dirliği onun üzerine bir geçit olur ve nefis üzüntü duyar. Bundan dolayı dünyadan aldığı lezzet noksanlaşır; zira o lezzetin bitip yok olacağını bilir ve öyle inanırlar.²³⁵ Eğer bu şekilde inananlar şakî iseler yaşadıkları sürece sıkıntı ve tasa ile hayat geçirirler. En sonunda da hasret ve musibetle ölürlər. Bozuk fikirlerin ve bir düşünceyi reddeden itikatların o kişiyi etkileyip incittiğini bilmelisin. Böyle düşünceler ve itikatlar saymaya güç yetmeyecek kadar çoktur; ancak itikat kavramının ne demek olduğunu doğru bir şekilde anlattığımızı bilirsiniz. Öyleyse onlara sıkıca tutunup diğerlerinden de sakınmak gerekir. Zira iman eden ve muhakkik²³⁶ olan kimselerin özelliklerini, inandıkları şeyleri, ilimlerini ve nasıl bir hâlde olduklarını da ifade ettik.

Nazım:

Öğüt verenin öğüdünü tutan olgun bir kimse olur. İlmini davranışlarına yansıtan da fazilet sahibi bir kimse olur.

[58a] Kendi nefsinin bilerek **bilen kişi**²³⁷ sözünü oku. Ömrünü yok yere ziyan edip mahvetme.

Eğer bu sırlar sende görünür hâle gelirse gönlünün içinde Allah’ın ışığı apaçık olur.

Kendi nefsinin mahvetmekle sözünü tut. Eğer böyle yaparsan sende bedene ait yanların yok olur.

Sen kendi isteğinle nefsinin yok edersen, Allah’tan sonsuzluk bulursun.

Allah’a ulaşmak istersen, varlığını terk ederek temizlen.

²³³ İman edip iyi işler yaptığı için âhirette mutluluğa erişecek olan inanan <https://islamansiklopedisi.org.tr/said> 26.7.18.

²³⁴ İnkârcı olup kötü işler yaptığından dolayı âhirette bedbaht olup cehenneme girecek olan kâfir veya fâsik <https://islamansiklopedisi.org.tr/saki--said> 26.7.18.

²³⁵ ‘Said’ kelimesinin anlamı ile bu cümlelerde anlatılanlar arasında bir tezat söz konusudur. Sebebi anlaşılamamıştır.

²³⁶ Bir şeyin, bir olay veya durumun aslını, doğru olup olmadığını araştıran, gerçeği ortaya koyan kişi olup tasavvufta mârifet ve keşif yoluyla varlıkların, meselelerin gerçeğini bilme seviyesine erişen kimsedir. Karşıtı ise mukallittir. <http://lugatim.com/s/MUHAKK%C4%B0K> (1.6.18).

²³⁷ Bk. Dipnot 171.

Mum yok olmazsa ışık veremez. Çiy tanesi yok olarak göğe ulaşır.

Bir tohum tohum olmayı bırakmadığı sürece lale sümbül, az ve çok ne varsa hiçbirini meydana gelemez.

Tohum kabuğunu terk ederek meyve hâline gelir. Damla su olmaktan çıktığı zaman inci olur.

Nutfe de kendi kabuğunu terk ettiğinde yarattığı her varlığa şekil veren Allah'ın onu nasıl şekillendirdiğini görürsün.

Bunlarla Allah dostlarının işaret ettiklerini tamamen anlayıp bu dünyada şan ve şöhrat sahibi olursun.

Yirmi yedinci bölüm Allah'ın sanatı ve dünyanın işleri ve düzeni hakkındadır. Hazreti Mevlânâ Tebrizli Şems'e:

“Ey Tebrizli Şems ve ey ilim ve fazilet sahibi ulu kişi! Bana Allah'ın sanatı ve dünyanın iş ve düzeninin nasıl olduğundan bahset de duyalım, onunla şereflenerek gönlümüz hoş olsun” deyince Tebrizli Şems hazreti –Allah bol bol rahmet etsin- şöyle cevap verdi: **[58b]**

“Ey Mevlânâ! Akıl sahibi bir insan bu âlemin hikmet ve ilim sahibi, başlangıcı olmayan, çok merhamet eden, sonsuz cömertlik ve ikram sahibi bir sanatkârı olduğunu bilir. Âlemin işlerini sağlam bir düzen içinde tertip etmiştir ve bu işlerden hiçbirisi O'na gizli olmayıp hepsini bilir. Hepsini idare edendir. Tek tek her birisini lâıyk olduğu ölçü ile idare eder. Bütün varlıkların idaresi O'nun yanında bir tek insan ve hayvanı idare etmekten farksızdır. Meleklerinin kuvâsı²³⁸ gökyüzüne ve feleklere sirâyet ettiği gibidir diye inanır. Tüm bunları kısaca ifade ettik. Eğer bu konuyu bütün ayrıntılarıyla anlatsak öğrenciler ve yeni başlayanlar²³⁹ (mübtedi) için gereksiz uzun

²³⁸ Kuvâ, “kuvvet” kelimesinin çoğulu olup Kur'an'da 29 yerde kuvvet, bir yerde de kuvâ şeklinde geçmektedir ve Cebrail (A.S.)'e nispet edilerek kullanılmaktadır (Necm 5). Bu konu hakkında Bk. Kasım Turhan, “Kuvvet”, **DİA**, C. 26, s. 504-506.

²³⁹ İlme yeni başlayanlar (=mübtediler), ya genel anlamda ilme veya belirli bir meslekî eğitime yeni başlamış bir kimse olabilir veyahut ilmi bir mensubiyeti bulunmayan ancak hususî bir mevzuda ilim talep eden anlamında olmalıdır (İhsan Fazlıoğlu, **Nazarî Ufuk-İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi**, Papersense Yay., İstanbul, 2016, s. 220).

olacaktı. İlmî bir bakış açısına [sahip olmak için] öncelikle talep etmek ve fikirlerini konuya odaklamaları gerekir; zira bunların itibarı büyüktür. Nitekim diğer ilimleri de talep ederler; ondan sonra onun hakikati onlara görünür olur ve doğruluğu bilinir. Bir işe yeni başlayan bir kişinin amacının her zanaatin öncesinde o işi öğrenmeden önce taklitle onun aslını araştırmak olduğu bilinmelidir. Bu sebeple o zanaatin öğrenilmesi için onu bahis konusu yaparak **[59a]** ne olduğunu iyice anladıktan sonra bilinir. Araştıran kişiler her sanatta taklide razı olmazlar; zira onların amacı hakikatten bahsetmek ve kesin bir delille (bürhân-ı yakîn) hakikati keşfetmektir. Onun gibi peygamberlere inen kitapları tasdik edenlerin de küçük çocuklar ve kadınlar gibi taklide razı olmamaları gerekir. Belki ondan bahsetmek ve sırlarını keşfetmek onların üzerine vâciptir. Zira peygamberlerin ve onları gönderen Allah'ın, cennetin güzelliklerini tarif ederek ehlinin nimetlenmesini anlatmalarındaki amaç onun hakikatının bilinip zihinde canlandırılmasıdır; ta ki ona istek duyup talep etsinler. Zira nefis bilmediği şeyi talep etmez ve araştırıp gerçeğini anlamadığı şeye istek duymaz, bilinmeyen bir şey zihinde canlandırılmaz. Bu ancak uygun bir lisanla onu nitelemekle olur. Bundan dolayı Allah Teâlâ cennetlerin güzelliğini ve ehlinin nimetlenmesini Kur'ân içinde insanın algı sınırları içine giren maddî şeylerle anlattı ve niteledi. Nitekim Allah: **Onlar, karşılıklı yaslanmış vaziyette mücevheratla işlenmiş tahtlar üzerindedirler. Ebediyen genç kalan uşaklar, onların etrafında; [59b] içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları, cennet pınarından doldurulmuş sürahileri, ibrikleri ve kadehleri, beğendikleri meyveleri ve arzu ettikleri kuş etlerini dolaştırırlar. Onlar için saklı inciler gibi, iri gözlü huriler de vardır²⁴⁰ ve (Onlar), dikensiz sidir ağaçları ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altında, yayılmış sürekli bir gölgede, çağlayan bir su başında, tükenmeyen ve yasaklanmayan çok çeşitli meyveler içinde ve yüksek döşekler üzerindedirler²⁴¹** dedi ve bu âyetlere benzer pek çok âyet vardır. Bazen de ruha ait vasıflarla cenneti tasvir etti. Mesela: **Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler,²⁴² hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak,**

²⁴⁰ Vâkıa 15-23.

²⁴¹ Vâkıa 28-34.

²⁴² Kamer 55.

onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez,²⁴³ canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı herşey oradadır. Siz orada ebedî olarak kalacaksınız²⁴⁴ ve o gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar²⁴⁵ dediği gibi. Bazen de ruhanî ve maddî ortasında olan vasıflarla niteledi. Nitekim Allah’a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır²⁴⁶ dediğimiz karşılaştırma yoluyla o cennetin örneği²⁴⁷ dedi. Böylece onu zihinde canlandırmak akla yakınlaşsın. Zira onu bütün gerçekliğiyle anlatmak konusunda [60a] yapılan nitelemeler yetersizdir. Her insan topluluğu onu aklı yettiği kadar bilir. Zira peygamberlerin daveti hem ilim sahibi ileri gelenleri hem de sıradan insanları içine alır. Bu durum şöyledir: Mesih –esenlik onun üzerine olsun- cennet ve oraya girecek olanların nimetlerini maddî olmayan sıfatlarla niteledi, havarilerine vasiyet edip şöyle dedi: **Benim dediklerimi dinlerseniz, yarın göklerin melekûtunda benim babam ve sizin babanız katında benimle olursunuz ve melekler arşın çevresinde Allah Teâlâ’yı tesbih edip O’nu kutsarlar. Siz de baştanbaşa bütün lezzetlerle lezzetlenirsiniz.** Mesih bu konuyu sembollerle değil, açıkça anlattı; zira sembolik ifadelerle hitap, peygamberlerin kitapları ve filozofların eserleri ıslah ettiği kavimlerdir; o kavimler cenneti[n varlığını] kabul eden ve güzellikle ıslah olunmuş kimselerdi. Bununla birlikte Muhammed –övgü ve esenlik üzerine olsun- okuma yazma bilmeyen, çölde yaşayan, ilim sahibi olmakla seçkinlerden olmayan, yeniden dirilmeyi kabul etmeyen ve dünyada verilen nimetleri bilmeyen bir topluluğa gönderilmiştir. Fazilet sahibi kişiler semavat nimetlerini bilenlerdir ve âhiretin efendileri ve cennet ehli olan kimseler semâvât ehlidir. Bundan dolayı Kur’ân, insanların daha iyi anlaması, zihninde canlandırması ve gerçekten istemesi için cennet ehlinin sıfatlarını maddî nitelemelerle [60b] anlattı. Biz anlattığımız konuları çoğunlukla ilâhî kitapların sırlarından aldık ve risalemizin çoğunu peygamberin derin hakikatleri ümmetinin anlayabileceği şekilde anlatan ifadelerinin açıklanmasına

²⁴³ Secde 17.

²⁴⁴ Zuhruf 71.

²⁴⁵ Kıyâme 22-23.

²⁴⁶ Muhammed 15.

²⁴⁷ Ra’d 35; Muhammed 15.

ayırdık ve keşfimizin çoğunu namus konularının sembollerinde kıldık; zira hitabımız ve konuşmamız ilim sahiplerine ve hayırlı kimselerdir. Bunlar riyazet ve felsefî konuları öğrenmek suretiyle edep sahibi olmuşlardır ve semavî kitapların sırlarını kabullenmişlerdir. Eğer sen onlardan birisi olursan fazilet sahibi bir topluluğun sohbetine katıl. Bu kavim ilim sahibidir ve doğru sözlüdür. İlimleri felsefî, görüşleri peygamberî, ahlâkları melekî, lezzetleri ruhanî ve himmetleri ilâhîdir. Şeytanın dostlarıyla sohbet etmeyi terk et; zira onlar seni sadece kendi menfaatlerine çekmek için isterler. İnananlar ise birbirlerinin dostudurlar, iyiliği emrederler, kötülükten sakındırırlar. Allah bu kullarına **şüphesiz (gerçek) kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin olmayacaktır**²⁴⁸ dediği sözle işaret etti ve **o gün Allah’a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar**²⁴⁹ diyerek de övdü.

Nazım:

Olgun bir kimse Allah’ın emir ve yasaklarını gözleyen ve Allah’ı birleyenlerin izlerini takip edendir.

Nefsinin hilelerle yoldan çıkardığı taklit ehli kişilerin faydası gâyet azdır.

Ne bu dünya içinde bulunanlarla dost ol; ne de malına heveslen.

Çünkü bu dünyanın özü toprak ve havadır. Su ve ateş içinde ne inşa olur?

Gerçi unsur bu kâinatın esasıdır. Dokuz felek baba, unsurlar da analardır.²⁵⁰

Burada her ne varsa zıtların birleşmesiyle var olmuştur. Bunlar da dört unsurdan meydana gelmiştir.

Gerçi tüm bunlar dengeyi bularak varlıklarını devam ettirirler; bununla birlikte sonsuza kadar varlıklarını da devam ettiremezler.

Aralarındaki itidal bozulunca birleşmeyerek birbirlerinden ayrılırlar.

Ey yiğit kimse! Allah’a ulaşmak için bu geçici olan dünyayı terk ederek sonsuzluğu iste.

²⁴⁸ İsra 65.

²⁴⁹ Zuhuruf 67.

²⁵⁰ Beytin anlaşılması için Bk. Dipnot 226.

Ey can dostum! Sonsuz bir Firdevs cenneti varken, geçici bir ülkeye gönül verme.

Faydasız ve kısa olan bir ömür için bu dünyada niye bu kadar hırs ve aç gözlülük yaparsın?

Diyelim ki padişah sultan Bayezit oldun. Bir gün yok olup bu dünyadan gidecekken bunun sana ne faydası olur?

Yine varsayalım Muhammet Han Murat²⁵¹ oldun. Bu oluş ve bozuluş diyarı sonsuz olmadığı için bunun sana bir faydası olmaz.

Dünyada âhireti kazanmak için çalış, bunun sonucunda aziz ve şanı yüce olan Allah sana rahmet etsin.

Ey olgunluk sahibi kişi! Buradaki tüm mal ve mülk bırakılıp gidilirmiş. Öyleyse onu terk etmek gerekir.

Yirmi sekizinci bölüm nefsin lezzetden ve elemden kurtulduğunda **[61b]** bulduğu şeyler hakkındadır. Hazreti Mevlânâ yine şöyle bir soru sorarak:

“Ey Tebrizli Şems ve ey olgun, fazilet sahibi ve ulu kişi! Bana nefsin lezzetinden ve eleminden soyutlandığı zaman ne bulduğu hakkında bir şeyler söyle de dinleyelim, anlamını öğrenerek marifete dair bir şeyler anlayalım” deyince Tebrizli Şems Hazreti şöyle cevap verdi:

“Ey Hazreti Mevlânâ! Akıl sahibi bir kişi ilâhî kanunların emir ve yasaklarını, cennet ve cehennem azabı ile korkutmasını ve azarlarını işittiği hâlde onun tayin ettiği sınırlara göre amel etmese veya felsefe ilmini işitse fakat gerekliliklerini yerine getirmese, nefis yapması gereken şeyleri yapmasa, bedeni terk etmeden önce güzel işler yapmaktan kaçınsa, dikkatini çoğunlukla bu bedenin ıslah olmasına sarf etse, himmetini onun terbiyesine adayıp gece ve gündüz yemeğe, içmeye, giyinmeye, bineğe, eve ve mal toplamaya kendini adasa ve dünya süsleriyle meşgul olsa ve cismanî lezzetlere batıp bedene ait zevklere dalsa, dünyada ölümsüz olmayı temenni

²⁵¹ II. Murad'ın dördüncü oğlu Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet (salt. 1444-1446, 1451-1481).

etse ve bu âlemin sonsuz olduğunu düşünerek hareket etse, ölüm gelene kadar ömrünü bu şekilde geçirse ve en sonunda ona **[62a]** ölüm gelip çatsa o kimse cesed olmaksızın geride kalsa; bu durum bedeninin âzâları tamamen gitmiş, gözleri görmeyip kulakları işitmez, dili söylemez ve elleri kuruyup ayakları kesilip hor hakir dostları, arkadaşları ve kardeşleri onu terk etmiş, komşularından ayrılmış, düşmanları zafer bulmuş, onu kışkananlar sevinçten gürültü koparmış, cesedinde ruhundan başka bir şey kalmamış ve ruhu da ne diri olup hayatından zevk alan, ne de ölü olup azaptan emin olan kişinin çektiği azap gibi bir hâli yaşar. Nitekim Allah Teâlâ: **Orada ne ölür (kurtulur), ne de (rahat bir hayat) yaşar**²⁵² dedi. O zaman nefis geride bıraktığı şeylerden dolayı üzülür ve: **Ah keşke dünyaya döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak**²⁵³ diye hayıflanır ve yine: **Şimdi bizim için şefaathiler var mı ki bize şefaet etseler veya (dünyaya) döndürülsek de yaptıklarımızdan başkalarını yapsak**²⁵⁴ der. Allah Teâlâ der ki: **Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi.**²⁵⁵ O zaman hasret ve nedametle körlük ve câhillikte, Ay feleği²⁵⁶ altında ve heyûlâ bahrinde (madde âleminde) kalakalır, şeytanın dostlarından olur. Nitekim Allah Teâlâ: **Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) yoldaşına lanet eder**²⁵⁷ buyurur. Ondan sonra yeryüzündeki insanlara vesvese verirler, onları azdırıp **[62b]** doğru yoldan ayrılan ve o yoldan çıkaran kimselerden olurlar. Nitekim Allah Teâlâ: **Artık onlar ve o azgınlara ile İblis'in askerleri hepsi birden tepetaklak oraya atılırlar**²⁵⁸ dedi. İşte o nefislerin kuvve hâlinde şeytanlardan olduğunu bilmelisin. Cesedinden soyutlandığı anda [adeta] fiilen bir şeytan olur. Nitekim hayırlı nefisler de kuvve hâlinde bir melektir. Cesedinden sıyrıldığı zaman o da fiilen bir melek olur. Nitekim inanan kimselerin özelliklerini daha önce anlatıp Allah'ı birleyen iman sahibinin özelliklerini ve din taklitçisinin ahlâkını aslı ile açıkladık. Bir kuvve hâlinde olan şeytanî nefisler bu özelliklerini fiile çıkarmak isterler. Nitekim Allah Teâlâ: **İşte biz, böylece her peygambere insan ve cin**

²⁵² A'lâ 13.

²⁵³ En'am 27.

²⁵⁴ A'raf 53.

²⁵⁵ En'am 28.

²⁵⁶ Bk. Dipnot 70.

²⁵⁷ A'raf 38.

²⁵⁸ Şuarâ 94-95.

şeytanlarını düşman ettik; bazısı bazısına yaldızlı sözler söyleyerek aldatur²⁵⁹ buyurmuştur. İnsanî şeytanlar çok kötü kimseler olup bedene alışkın olan; cinnî şeytanlar ise bedenleri olmayan kötülük sahibi nefislerdir. Gözle görülmezler. İşte bedeni olmayan nefisle bedeni olan nefsi anlamak için; içkiye ve yemeğe iştahı kuvvetli olan fakat yediği şeyleri hazmetme özelliği zayıf olan ve bundan dolayı sindiremeyen bir kimseye bak. Bu kişi yemek istediği hâlde yiyemez; ancak yemek yiyenlere ve onu görenlere bakarsa yemeğe iştahı gelir. Yine bu kişi, âzâları işlemez olduğu hâlde **[63a]** sadece işleyenleri görmek suretiyle kuvvet bulan bir kimseye benzer. İşte bedenden soyutlanan nefsin hükmü de buna benzer; zira onun da uzuvları yoktur. Bundan dolayı bedene sahip olan hemcinslerinin ne hissettiğini anlaması mümkün değildir. İşte bu çok kötülük işleyen nefislerin hükmü de böyledir. O kişi kendi gibi olanları savaşa ve düşmanlığa teşvik etmek için vesvese verir. Buna Allah Teâlâ: **Gizlice vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine sığınırım**²⁶⁰ dediği sözle değindi. Âhiret işlerini bilmeyenlerin ve öldükten sonra olacak şeylerden gafil olanların hükmü de buna benzer. Nitekim Allah Teâlâ: **Ve onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır**²⁶¹ buyurdu. Daha önceki bölümlerde de kötülük yapan nefislerin cesetlerinden soyutlandıktan sonra yaşadığı sıkıntıları anlatmıştık. Bununla beraber ey Hazreti Mevlânâ! Hayırlı nefislerin bedenlerinden sıyrıldıktan sonra buldukları ruhanî zevkleri de **[63b]** anlatmak isteriz. Gerçi bu meselenin tam olarak hakikatini Allah bilir. Bizim ise Allah dostlarından duyduğumuz şudur: Ruha ait lezzeti hayırlı nefisler öldükten sonra bilir. Anlatan kimseler bile onu ifade etmekte aciz kalırlar ve onu bilmeye insanlığın akli yetişemez; zira sonsuz, ölümsüz ruhânîdir. Nitekim Allah Teâlâ: **Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez**²⁶² buyurmuştur. İşte bu yüzden onların bazısını mümkün olduğunca anlatmak ve ona işaret etmek isteriz. Ayrıca düşünenler akıllarına yaklaştırabilsinler diye bu örnekleri vermekteyiz. Şöyle bir hikâye anlatılır: Padişah oğullarından zarif ve güzel yüzlü bir yiğit vardı; görünüşü mükemmeldi, güzel ve

²⁵⁹ En'am 112.

²⁶⁰ Nas 4-5.

²⁶¹ Mü'minûn 100.

²⁶² Secde 17.

adaletli bir ahlâkı vardı. Bu yiğit bir padişahın kızına âşık oldu. Ona meleklerle yaraşır armağanlar ve başlıklar giyindirdi ve kızı isteyip aldı. Uzun zaman yücelik, saltanat ve lezzet içinde onunla yaşadı, zamanın hâdiselerine karşı emniyetlerdi. Bir süre sonra zaman ikisini birbirinden ayırdı ve yiğit karısını kaybederek tek başına kaldı. Üzerine düşman saldırdı. Onu yenerek ülkesinden çıkardılar. Daha sonra yiğit kişi garip **[64a]** yerlere düştü. Yoksul olup düşkün hâle geldi. Yaşlanıp hastalandı, bedeninin kuvveti gidip zayıfladı. Gözünün ışığı kayboldu, kulakları da artık duymuyordu. Aç ve çıplak bir hâldeydi. Artık ölmek istiyordu. Bir gün yıkılıp harabeye dönmüş bir yapıya yolu düştü. Çer çöpün olduğu bir yerde yattı ve orada uyudu. Düşünde önceki yiğit hâline geri döndüğünü, beylik ve saltanatla ülkesini idare ettiğini, ölen karısının da dirilip onu kucakladığını gördü. Önceki hâlindeki gibi ikisi bir taht üzerinde oturuyor ve rüzgâr o tahtı onlar nereye isterse götürüyor olarak gördü. Rüyasında gördüklerinden dolayı aldığı sevinç ve mutluluk, uyanınca ıstıraba dönüştü. Çünkü uyanınca bir baktı ki o harabedeki çer çöpün içinde ve köpekler de onu dört bir yandan sarmış yattığı yerde onu koklaşıyorlardı. O düşünde gördüğü durumla uyandıktan sonraki hâli arasında ne kadar fark varsa hayırlı nefislerin bedende olmasıyla bedenden sıyrıldıklarında hissettikleri arasında da o kadar fark vardır.

Nazım:

Aradaki fark bu ki [söz] aslı ile açıklandı. Sözün doğrusu söylendi ve yalanı kesilip atıldı.

[64b] Eğer Allah'ın bu sırrını iyice öğrendiysen, bu ilmin hakikati ile filozof oldun.

Hakk'ın sırrını dinlemek, varlığını tamamen terk etmek demektir.

Hakk'a ulaşmaya istekli kişi hiç vakit kaybetmeden varlığını o sonsuz âleme ulaşmak için telef etmelidir.

Kelebeğin muma kavuşması için kanatlarını terk etmesi gerekir.

Harabe olan cisim içinde can mamur olur. Mum ancak ateşte yanarsa teni ışıklar dolar.

“Ne” ve “kim”le senden sana ait sıfatlar gitmese, Allah'ın zatını gerçekten bilmek senin için apaçık olmaz.

Âşık varlığını sevgiliye feda etmezse ona asla kavuşamaz.

İddiayı bırak; çünkü tüm bu sözler için **Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz**²⁶³ âyeti delil olarak yeter.

“Ne” ve “kim”den geçerek Allah’ı bul. O’nun yakınlığına erişen has bir kul ol.

Yirmi dokuzuncu bölüm ruhun bedenle birlikteliği ve bunun faydaları hakkındadır. Bu bilgileri ilim, fazilet ve hüner sahibi, kıymetli bir şeyh olan kişi ifade etti. Gönlün kapıldığı bir inci değerinde olan, yeşil kıyafetler içindeki nur yüzlü bu aziz şeyh, dilinde duâ ve elinde de bir değnek bulunduğu hâlde içeri girerek selâm verdi. Manevî yokluk hâlini tarikat ehlinin yaptığı şekilde yerine getirdi ve Tebrizli Şems Hazretinin Hak nuru ile bakışı karşısında diz çöküp oturdu. Şems Hazretleri bu olgun **[65a]** ve faziletli kişiye “merhaba” diyerek selam verdikten sonra imâ yoluyla birbirlerinin hâlini ve hatırını sordular. Daha sonra ikisi de yerlerine oturdular. O [hüner sahibi olgun] kişi Mevlânâ Hazretlerine yüzünü dönerek,

“Soru sorup cevap istemekten vazgeçip şu anda mecliste bulunan bir sâkî olan Hızır’ın elinden, hayat suyu bilgilerini içmek istemez misin?” dedi. Bunun üzerine Mevlânâ ona saygı göstererek hürmet etti ve:

“Ey olgun, görmüş geçirmiş akıl sahibi şeyh! Ancak kendi nefsimizi bilip idrak ettiğimiz zaman boş sözlerden vazgeçebiliriz. **Kendini tanıyan, Rabbini de tanır**²⁶⁴ yolundan giderek Hakk’a yaraşır şekilde kulluk görevimizi yerine getirelim ve ona şükredelim. İşte tüm bunları yerine getirdikten sonra konuşalım; çünkü bilen ve bilmeyen kişi birbirine eşit değildir. Bu konu hakkında Yüce Allah yüksek bir hitap olan ve birliği anlatan Kitab’ında **De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?**²⁶⁵ buyurmuştur.

²⁶³ Âl-i İmran 92.

²⁶⁴ Bu hadis için Bk. Dipnot 171.

²⁶⁵ Zümer 9.

Nazım:

Ey olgunluk sahibi, ilim sahipleri ile câhillerin bir olmadığı ortaya çıktı. Bundan dolayı ben zavallı bu yüce kişiye bildiğim şeyleri soru olarak sordum.

Nesir:

Hazreti Mevlânâ -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- böyle deyince o kişi de:

“Ey Mevlânâ! Gerçi ilimler çok çeşitlidir ve nihâyetsizdir; fakat [65b] önce gelen ve onlardan sonra gelen filozoflar bu cisimler âlemine gözleriyle bakarak bu bedenin gözle görünen işlerini hisleriyle gözlemlediler, akıllarıyla onun hâlleri üzerine düşündüler. Tüm bunların neticesinde bütün şahıslarda var olan Allah'ın idare edişini gördüler. Faydalı ilim dallarına önem veren bu filozoflar yaratılmışlar içinde, cisimler âleminde bütün âzâlarıyla insandan daha mükemmel bir varlık bulamadılar. Bu [konuyu ele alan] ilim dalında çok çeşitli risaleler tertip edilip, çokça da bilgi aktarılmıştır. Fakat hepsinin gayesi, sır olarak değerlendirilebilecek olan bu anlamdır ki Hazreti Ali: –Allah ondan razı olsun- **Nefsini bilen Rabbini bilir**²⁶⁶ buyurmuştur. İşte kişinin kendini bilmesi üç şekilde olur: Birincisi, ilâhî tecellilerle coşup kendinden geçmekle cezbolunmuş olmak. İkincisi, doğru yolu gösteren bir rehberle bağlanıp, ona hizmet, itaat ve riyazet yaparak mücadele edip müşahede²⁶⁷ hâline erişmek. Üçüncüsü ise öğrendiği ilmi gerçek hayatta da uygulayarak Allah'ı kendi varlığında aramak ve bunun neticesinde doğru ve gerçek bilgiyi, olmayanından ayırt etmekle kendini bilmektir.

Nazım:

İlim vasıtasıyla gerçek ve hak olan bilgiyi, sahîh olmayandan ayırt eden insan, hiç şüphesiz Allah'a yaklaşır. Eğer kişi kendini bilmezse, gerçek olan bilgiyi de fark edemeyeceğini anla.

[66a] Nesir:

O yüce kişi bunları söylediğinde Hazreti Mevlânâ şöyle bir soru sordu:

²⁶⁶ Bu hadis için Bk. Dipnot 171.

²⁶⁷ Yaratana yaratılmışta, Hakk'ı halkta görme, her bir zerrede Allah'ın varlığına şahit olma hali <http://lugatim.com/s/m%C3%BC%C5%9Fahede> (1.6.18).

“Ey yüce kişi! Bir insana ilâhî feyiz erişmesini veya doğru yolu gösteren bir rehberle bağlanmak suretiyle riyazet yaparak Allah’ın yakınlığına kavuşmasını çok güzel bir şekilde ifade ettin; bununla beraber ilim vasıtasıyla bir kişinin kendini bilerek Rabbini bulmasını anlamak zordur. Bunun nasıl olacağını bize anlat” deyince o yüce kişi:

“Bir kimse ruhun bedenle alâkasının gerçek nedenini ilimle bilmezse kendi nefisini de tanıyamaz” dedi. Mevlânâ da:

“Kişi bu alâkanın gerçek nedenini nasıl bilebilir?” diye sorunca,

“Ey Mevlânâ! Ruh-beden alâkasının hikmetini öğrenmenin faydaları hakkında Allah şöyle buyurur: **Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım**²⁶⁸ ve Hz. Peygamber –Allah’ın övgü ve esenliği onun üzerine olsun- de: **Dünya âhiretin ekim yeridir**²⁶⁹ buyurur. Ey aziz kişi! Dünya zeminine, çeşit çeşit tohumlar toprağa ekilip beslenmek ve büyütülmek suretiyle bire yüz, hatta yedi yüz başak bitiren verimli bir tarla olma kabiliyeti ihsan edilmiştir. Nitekim bu konuyla ilgili Allah: **Mallarımı Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir**²⁷⁰ buyurmuştur. İşte dünyada işlenen salih ameller bir tohum gibi bu dünyada ekilir ve bu kabiliyetiyle **[66b]** dünya âhiretin tarlası olur. Kıyamet gününde bu salih amel tohumları bire on ve bazen de yedi yüze kadar meyve verir. **Bir hasene, ondan yedi yüz kat büyük hasene ile; bir seyyie (yani kötülük) ise, yalnız kendi misliyle karşılır.**²⁷¹ Bazen de bu sayı nihâyetsize ulaşır. Nitekim Allah: **Sabredenlere mükâfâtları elbette hesapsız olarak verilir**²⁷² buyurmuştur. Aynı kabiliyet insanın bedenine de verilmiştir. Allah ruhanîlik tohumunu insan bedenine: **İçine ruh üflediğim zaman**²⁷³ âyetinin ifade ettiği gibi adeta bir tohum gibi ekmiştir. İnsan da inâyet güneşi ve şeriat suyuyla bu tohumu beslerse, ondan hiçbir yaratılmışın akıl ve vehminin almayacağı, aynı zamanda kelimelerle ifade edilemeyecek kadar çok

²⁶⁸ Zâriyat 56.

²⁶⁹ Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 495.

²⁷⁰ Bakara 261.

²⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahih-i Buhârî ve Tercemesi**, C. 1, Trc. Mehmet Sofuoğlu, Ötüken Yay. İstanbul 1987, s. 193-194.

²⁷² Zümer 10.

²⁷³ Hicr 29.

yakınlık marifeti meyveleri verir. Bu hakikatin ifadesi [bir kudsî hadiste] şöyle ifade edilir: **Salih kullarıma, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve insanın gönlünden geçmeyen nimetler hazırladım.**²⁷⁴ Dünyevî tohumun meyve hâline gelmek suretiyle mükemmeliyete erişmesi için pek çok faktör ve âlet gerekir. Bunlar, tohumu saçmak için toprak, yağmuru yağdıracak gök, ısısıyla tohumu büyütecek güneş, güneşin ısınısını dengeleyecek soğuk tabiatlı havadır. **[67a]** Sonrasında ise; pamuk çekirdeği gibi bir tohum ve tarlayı sürmek için [saban] demiri, ip ve ağaç gibi maddelerle birlikte bu maddeleri üretecek demirci, kömürcü, iplikçi ve marangoz gibi meslek sahiplerine ihtiyaç olduğu gibi, bu meslek erbâbının işlerini tam olarak yapabilmeleri için fırıncı, kasap, bakkal, aşçı ve dokumacılara gereksinimleri vardır. Bu meslek gruplarının da işlerini gerektiği gibi yürütebilmeleri için değirmenci, celep (hayvan tüccarı) ve çobanlık gibi mesleklerle meşgul olan kişilere ihtiyaçları vardır. Bunun gibi başka meslek erbâbına ihtiyaç duyan pek çok grup vardır ki kendi işlerini hakkıyla yaparak bir mahsul ortaya koyabilsinler. Daha sonra halkını adaletle yöneten bir padişaha ihtiyaç vardır ki, kuvvetlisi zayıf olanını ezmesin ve idaresi altındaki halk da emniyet ve feragatle kendi işleriyle meşgul olabilsinler. Şöyle dikkatlice bir baksan dünyada gökler, yıldızlar, Ay ve Güneş, unsurlar, bitki, hayvan, melek, cin, insanlar, zanaatkârlar, tüccarlar, ilim sahipleri, idareciler ve onlara yardım eden yardımcılarının her birerlerinin, yapmaları gereken işleri tam anlamıyla yerine getirmeleri gerektiğini anlarsın ki dünyevî bir tohum ekilip yetiştirilsin ve ürün elde edilsin. **[67b]** Tıpkı bu örneklerle benzer şekilde insan bedenine, Allah'ın **ruhumdan** diye nitelediği has ambarından olan ruhaniyet tohumu ekilmiş **ve ruhumdan ona üfledim**²⁷⁵ sözünün ifade ettiği diriltici nefes adeta bir tohum hükmüne geçip o bedenine içine saçılmıştır. İşte bu tohumun terbiye edilmesiyle ilim, irfan ve yakınlık mahsulleri alınacaktır; fakat bu neticelerin oluşması için de pek çok araç ve sebepler gerekir.

Şimdi gerçekte bakacak olursan dünya ve âhiret, sekiz cennet ve yedi cehennem ve bunların arasında olan her şey bu ruhaniyet tohumunun terbiye olmasına hizmet etmek için vazife yaparlar; bunun amacı da insandan elde edilecek marifet

²⁷⁴ Tirmizli Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, **Sünen-i Tirmizî Tercümesi**, C. 5., Trc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yay. İstanbul, t.y. s. 315.

²⁷⁵ Hicr 29.

mahsulünün ulaşabileceği en yüksek seviyeye gelmesidir. Nitekim Allah: **Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım**²⁷⁶ buyurur. Burada geçen “ibadet” kelimesini marifetle tefsir edenler olmuştur.

Her ne kadar ruhun ruhlar âleminde Hak Teâlâ’ya yakın olması dolayısıyla aldığı bir zevki vardı ve o âleme yaraşır marifeti, görüş ufku ve keşfi vardı; ama onun varacağı en son nokta ve saadetinin en üst seviyesi bedenle bir arada olmasıyla ortaya çıkacaktır. Çünkü ruh ve bedene ait âletler görünür ve görünmez maddelerden yaratılmıştır ve marifet âleti olurlar. **[68a]** Bu maddeler ancak ruhun bedenle birlikte olduğu makamda bulunur. Mesela bunlara nefis, kalp, sır, hafî ve görünen beş duyu olan [görme, tatma, duyma, dokunma ve koklama] örnek olarak verilebilir. Şimdi ruhun kemâle ulaşması işte bu âletlerle olabilir. Gerçi ruhun gayb âlemindeyken o makama münasip bir nuru vardı ve bu nur sayesinde yüce âlemleri ve varlıkları onunla idrak ederdi; fakat ruh her iki âlemin büyük ve küçük bütün varlıklarını ancak bedenle birlikte olduğu bir âlemde tam olarak kavrayabilir. Ruhlar âleminde bulunmayan duyular ve âletler vasıtasıyla hakikat bilgisini, Allah’ın zatını ve sıfatlarını bilebilir. Nitekim Allah: **Bilinmekliğimi diledim**²⁷⁷ buyurmuştur. Marifet üç kısımdır: Biri akıl vasıtasıyla elde edilen aklî marifettir; ikincisi nazarî (teorik) marifet olup kalp vasıtasıyla ulaşılır; üçüncüsü ise şuhudî (gözle idrak edilen) marifettir²⁷⁸ ki dikkatli bir şekilde bakıp görmekle bu marifet elde edilir. Akılla ulaşılan marifet avam mertebesidir; çünkü kâfirler ve müslümanlar bu marifette beraberdirlere. Ayrıca Yahudiler ve zamanın mülhidleri de, bu marifete ulaşma noktasında beraberdirlere ve Allah’ın varlığı konusunda aynı fikre sahiptirler. **[68b]** İhtilaf yalnızca sıfatlarında ve zatındadır.

Nazım:

Bu dünyadaki bin bir çeşit topluluğun tamamı Allah’ın kusursuz olan Zatının varlığının hiçbir tarz ve şekilde başlangıcı olmadığını bilir ve bu inançta ittifak

²⁷⁶ Zâriyat 56.

²⁷⁷ Bk. Dipnot 44.

²⁷⁸ Tasavvufta ilâhî tecellilere şâhit olma, mânâ âlemini seyretme demektir <http://www.lugatim.com/s/%C5%9E%C3%9CHUT> (1.6.18).

etmişlerdir. Bununla beraber Zat ve sıfatlarını tam olarak bilmedikleri için farklı farklı izah etmişler ve bu konuyu kavga ve çekişme konusu yapmışlardır.

Nesir:

İslâm ehli arasında da aynı konuda görüş ayrılıkları olmakla beraber, bu sadece Allah'ın zatı hakkında olmayıp sıfatlardadır. Nitekim kâfirler hakkında Allah: **Andolsun, eğer onlara ‘gökleri ve yeri kim yarattı, Güneşi ve Ay’ı hizmetinize kim verdi?’ diye soracak olsan mutlaka ‘Allah’ diyeceklerdir**²⁷⁹ buyurmuştur. Putperestlerin ise Kur’ân’da şöyle dedikleri anlatılır: **‘Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz’ diyorlar.**²⁸⁰ Buraya kadar anlatılanlardan, müslüman ya da kâfir olsun bütün inanç sahiplerinin Allah'ı bilmekte fikir birliğine vardıkları ve O'nun varlığı hakkında şüphe duymadıkları açıkça anlaşılmaktadır; fakat böyle bir marifet kurtuluşa vesile olmaz. Sadece akıllarının iman nuru ile kuvvetlenmesiyle nübüvveti tasdik edip Allah'ın kanunlarına boyun eğen kimseler kurtuluşa erip üstün gelebilirler. Aklî marifette idrak gücünün dışta ve içte bulunan beş duyuya ve beşerî güçlere ihtiyacı vardır. Bunlardan dıştaki beş duyuyla duyular âlemini ve içteki beş duyuyla da akılla bilinen âlemleri görür ve fark eder. Bunun neticesinde **[69a]** akıl, sanatlı yapılmış her şeyin bir Sanatkâr'ı olması gerektiğine karar verir. İşte bu iki âleme dikkatle bakan bir kişi, var olan her şeyin Allah'ın idaresi altında olduğunu anlar ve tüm bu delillere bakarak bunca görünen işlerin her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, sonsuz ilim sahibi, her şeyi gören ve işiten ve konuşan bir Allah'a ait olduğu sonucuna varır. O hâlde kimin bakış açısı doğru, akli duru ve temiz olursa perde ve engeli az, riyazet ve fikri de fazla olur. Bu kişinin deliller vasıtasıyla yaratılmış varlıklardan onları yoktan var edene gitmesi daha kolay olur ve Allah'ın birliği üzerine kanıtları daha kesin olur. Ancak ruh bedene böylesi bir marifeti elde etmek için gönderilmemiştir; çünkü bu çeşit marifet delil ister, bunlar arasında da çok farklılıklar vardır. Örneğin, kâfirlere, mülhitlere²⁸¹ ve filozoflara bakılsa, her birinin küfürlerini kanıtlamak için ne kadar çok delil getirmeye çalıştıkları görülür. Ne zaman deliller arasında aykırılık oluşsa, bunlardan hangisi daha kuvvetliyse, gayesi ve

²⁷⁹ Ankebut 61.

²⁸⁰ Zümer 3.

²⁸¹ Allah'ı tanımayıp O'nu inkâr eden dinsiz ve imansız kişi <http://lugatim.com/s/m%C3%BClhit> (1.6.18).

neticesi sadece Allah'ı ispat etmek olduğu için, başkası değil o kabul edilmelidir. Ruh henüz bedenle birlikte değilken Allah'ın marifeti ile ilgili hesaba gelmez başka pek çok makamları vardı. **[69b]** Dünyada iken aklî deliller vasıtasıyla işittiklerini, ruhlar âleminde aracısız duyabilir, **Ben sizin Rabbiniz değil miyim?**²⁸² seslenişine cevaben evet derdi. **Öyleyse duymak, görmek gibi değildir.**²⁸³

Nazım:

Gerçi şüphesiz işitenin kulağı sayısız söz duyar; ancak maharet sahibi kişi bilir ki bunlar söylendiği gibi doğru çıkmayabilir, insan göz görünce inanır. Duyulan şey neyse ancak göz görünce belirli ve bilinir hâle gelir.

Nesir:

Eğer bu konuyu anladıysan şimdi marifet bakışının seçkin kişilere mahsus olması bahsine geldik. Ruh adeta bir tohum gibi insanlık zemininde ekilir ve bu tohum Allah'ın koyduğu kurallar ve tarikatın yetiştirmesiyle terbiye edilirse –ki bu konu ruhun tahliyesi (süslenmesi) bahsinde Allah'ın izniyle işlenecektir- adeta insana has bir ağaç meydana gelir ve o meyvede, tohumda var olan özellikler çok daha fazlasıyla açığa çıkmaya başlar ve tohumda görünmeyen şeyleri bile meydana getirir. Mesela zerdali tohumu ekildiği zaman bir ağaç olur ve yeşil yaprak, budak, çiçek, çağla ve zerdali oluşur. Tohumun esası tek bir maddedir; fakat toprağa ekildiğinde ona benzer şekilde **[70a]** binlerce tohum meydana gelir. Tohumda olmayan meyvenin tüylü kısmı veya kabuğu, yaprağı, dalları, ağacı ve köklerinin her birisinde, birbirlerinde olmayan farklı farklı özellikler bulunur. Örneğin meyvenin kabuğunda, gerçekte çekirdeğinde olmayan –ki tohumun esası çekirdektir- bir tat ve hususiyet vardır. Yine ağzın tohumdan aldığı bir tat olduğu gibi, ağaçtan ve meyveden de ona hoş gelen bir lezzeti vardır. Ağacın da meyve vermekten ve onun yeşilliğinden –kendine has bir- zevki bulunur ki bu: **Yeşil gözü güçlendirir**²⁸⁴ diye ifade edilir. Beyin, kokusu hoş geldiği için bir çiçeği koklamaktan, elin ağacın dalından değnek yapılabildiği için tutmaktan, ayağın da ağaçtan ayakkabı yapılması dolayısıyla oluşan bir lezzeti vardır. Daha bunun gibi görünüşte olmayıp, fakat saklı bir hâlde bulunan pek çok nitelikler, menfaatler ve

²⁸² A'raf 172.

²⁸³ Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 236.

²⁸⁴ Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 439. Zayıf hadis olduğu rivayet edilir.

faydalar tohumda bulunur. İşte bu örnekler gibi ruh tohumundan ten ağacı (insan bedeni) ortaya çıkmıştır. Bu ağaçtan dal gibi nefsin ve kalbin sıfatları, yaprak hükmünde dışta bulunan **[70b]** beş duyu meydana gelir ve içteki beş duygu ile de bu ağaç sağlam bir şekilde kök salar. Daha sonra insandaki sır²⁸⁵ melekesi bir çiçek gibi açılır, adeta bir hafi²⁸⁶ çağlası görünür hâle gelir ve marifet zerdalisi belirir. Bu şekilde ruhta [tohumda olduğu gibi] daha öncesinde görünmeyen, dış ve iç âlemleri idrak eden ve düşünen duyular gibi pek çok âlet ortaya çıkar. Mesela görmek, işitmek, tatmak, duymak ve koklamak dıştaki beş duyu olup mülk âlemi de dediğimiz görünen âlemlerin tamamı bu beş duyu ile algılanır ve o melekût âlemi²⁸⁷ de denilen gayb âlemini bu duyularla idrak etmek mümkün değildir. Ancak iç âlemleri idrak eden akıl, kalb, ruh, sır ve hafi diye adlandırılan duyularla anlamak mümkündür. Nitekim dıştaki beş duyunun her birisiyle o duyunun ilgili olduğu alan anlaşılır ve diğerlerinde tasarruf edemez. Örneğin, gözle ancak görülen şeyler idrak edilir, duymakla algılanan nesneleri gözle ve diğer duyularla fark edip **[71a]** anlamak imkânsızdır. Eğer bu konuyu anladıysan, tıpkı bu örneklerle benzer şekilde, içte bulunan beş duyunun herhangi birisiyle anlaşılabilir, başka duyularla anlaşılabilir. Mesela aklın, kalbin aynasında etkisi olmadığı gibi, kalbin de aklın kuşattığı sahaya müdahale etmesi söz konusu değildir. O hâlde aklın kavrayabildikleri ile kalbin aynasında seyahat edenlere, asla kalp, ruh, sır ve hafi gibi ilimleri anlamak mümkün olmaz; zira akıl bu duyulara ayak bağı olup zındıkları ve filozofları yetiştirir. Fakat talihli kişi **evlere kapılarından girin**²⁸⁸ emrine uyarak ruh tohumunu şeriat kanunuyla beslerse idrak yeteneği kemâl dereceye ulaşır. Üç yüz altmış âlemden mülk ve melekût âleminde ne varsa, zahiri ve batını idrak etme gücü onları anlayabilir. İşte esasen ruh gayb âlemindeyken yüce âlemleri ve varlıkları idrak ediyordu; bu maddi âlemde ise bu âleme ait varlıkları, cinsleri ve türleri de kavrar. Bu âlemde varlık sahasına çıkmış her bir zerre, Allah'ın bir sıfatına mazhurdur ve O'nun alâmeti zerrede yerleştirilmiştir. İşte o zerrelerin yüzünden örtüyü kaldırıncaya Allah'ın Cemâl âyeti o kişiye görünür hâle gelir. Nitekim

²⁸⁵ Sır kelimesi tasavvufatta “ruhun idrak mertebesi, kalp içine konmuş bir latife” anlamında kullanılmıştır. Necdet Tosun, “Sır”, **DİA**, C. 37, s. 115.

²⁸⁶ Nakşibendiyye tarikatında emir âlemine ait kalp, ruh, sır, hafi, ahfâ şeklinde sıralanan “letâif-i hamse”nin dördüncüsü. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hafi--letaif-i-hamse> (1.6.18).

²⁸⁷ Tasavvufatta melekler âlemi, zaman ve mekânla sınırlı olmayan, beş duyu ile algılanamayan ruhlar, ilâhî kuvvetler ve soyut varlıklar âlemi. <http://lugatim.com/s/MELEK%C3%9BT> (12.6.18).

²⁸⁸ Bakara 189.

şöyle [71b] denmiştir: **Her şeyde O'nun varlığını, birliğini gösteren bir alâmet vardır.**²⁸⁹ Bu, yakîn âlemi eşiğinin sınırıdır. Bununla ilgili Allah: **İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun**²⁹⁰ buyurmuştur. Bu makamda Allah'ın zatı, O'na has tekliğini gerçekten kavramakla bilinebilir ve Zat'ına ait vasıfları da ayne'l-yakîn (gözle görür gibi anlama) derecesine ulaşmakla kavranır. Bir aziz kişi bu makam hakkında: **Hiçbir şeye bakmadım ki onda Allah'ı görmemiş olayım**²⁹¹ demiştir. Gerçi bu mertebe yüksek ve şerefli olup seçkin bir makam olmakla beraber ruh [bu âleme] insanlık ağacının bir çiçeği hükmünde olan böyle bir marifet için gönderilmemiştir. Bilakis, insanlık ağacının üzerinde bir çiçek gibi olan, kabiliyet ve terbiye güzelliği ihsan edilen hasların hasları [tohumluktan kurtulup] ağacın meyvesi olma mertebesine çıkmışlardır ki; bu, şuhudî (gözle idrak edilen) marifettir. Bütün yaratılmışların var edilmesindeki asıl gaye de marifettir. Nitekim Allah [bir kudsî hadiste]: **İnsanları bilmek için yarattım**²⁹² buyurmuştur. Ancak bu gözle görünmeyen gelinin yüzündeki yücelik örtüsünü peygamberler ve velilerden başka kimse kaldırmamıştır. Allah ise, sonsuz güzelliğini ve noksansız mükemmelliğini gayret sarayında ve kıskançlık perdesinde, hiçbir yabancı O'nun sonsuz güzelliğine müptela olmasın ve ehil olmayan kimseler O'nu [72a] görmesin diye gizlemiştir ki: **Nazar haktır**²⁹³ denilmiştir.

Nazım:

O put kadar güzel olan sevgili gül yüzünü miskten bir örtüyle kapatır. Ey bahtiyar kişi! Olur olmaz her göz [o Sevgili'nin] nurlu yüzünü göremez. Eğer herkesin gözü o Sevgili'nin yüzünü görseydi, o ay gibi parlak Sevgili güneş gibi bu âlemde kıymetli olmazdı.

²⁸⁹ Ali Muhammed Muhammedü's-Sallâyî, **İmân-ı Billah Celle Celâlühü**, Dâr-ı İbn Kesîr-Suriye, C. 1, s. 9. Kitapta 'bir şair sözü' olduğu söylenmektedir.

²⁹⁰ En'am 75.

²⁹¹ İsmail Hakkı Bursevî, **Ruhu'l-Beyân –Kur'ân Meali ve Tefsiri-**, C. 4, Erkam Yay. İstanbul 2005, s. 455. Bu ifadenin adı geçen tefsirde şuhudî marifete sahip kişilerin söylediği bir söz olduğu belirtilir.

²⁹² Bk. Dipnot 44.

²⁹³ Aclûnî, C. 2, s. 99.

Nesir:

Ay, örtüsü olmaksızın temkinli bir şekilde yüzünü gösterdi, bundan dolayı her bir ehil olmayan kimse ona parmağıyla işaret etti. Güneş ise olanları farkedince çaba göstererek hızla dönmeye başladı. Hem de nurundan kılıç tedarik edip başına bağladı; ta ki eğer olgun olmayan bir kimse hırs göstererek onu gözleyecek olursa onun o bakışını bu nuranî kılıçlarla vurup, ondan kurtulsun. Ehil olmayan kişilerin kötü bakışından da bu şekilde emin olur. Şüphesiz Ay’a [bakış] âfetiyle noksanlık geldi ve Güneş ise [ışık] kılıçlarından dolayı [bakış] âfetinden korkmadı. Şimdi Güneş kılıçlarını gören göze karşı kullandı; kör ise görmediğinden ona kılıç gerekmez. Şimdi tarikat şeyhleri –Allah onların ruhlarını aziz ve mübarek eylesin- Sonsuz Güzelliğin bilgisi açığa çıkıp onu, değerini bilmeyecek olanların görmemesi için bu yol istikametinde güçleri yettiğince izzet (yücelik) peçesini göze görünmeyen temiz ve dokunulmamışların yüzüne tutup, **[72b]** gayret duvağını da sözün eline vermezlerdi. Bunu yapmalarının sebebi, yiğitliği ve hizmeti her insan topluluğunda görmemeleri ve buna sadece bazı haslarda şahit olmalarıydı. Nitekim bir rivâyette şöyle anlatılır: Hüseyin-i Mansur’un²⁹⁴ bu tarikat yolu içerisinde erlik iddiasında bulunan ve eşine ender rastlanan güzellikte bir kız kardeşi vardı. Bağdat şehri içinde gezerken yüzünün yarısını çarşafı kapatırken, yarısını da açıkta bırakırdı. Büyük zatlardan biri bu hareketinin sebebini sorunca ona “bana [bu tarikat yolu içinde] dosdoğru bir er kişi göster ki ben de yüzümün tamamını örteyim. Tüm Bağdat içinde sadece bir tek yarım bir kişi var, ona Hüseyin-i Mansur derler. Eğer o da olmasaydı yüzümün yarısını da kapamazdım” dedi.

Şimdi [ey] yüce kişi, eğer bugün marifet Ay’ı izzet (yücelik) ağılının dairesinden dışarı çıkacak olursa hiç kimse onu parmakla göstererek onda yara açmasın; çünkü onlar bir yandan Ay’a parmakla işaret ederken, onları da gösterenler oldu ve sonrasında şöhret belâsından kör olup görmez hâle geldiler. **[73a]** İşte bunun gibi eğer vahdet (birlik) güneşi peçesini yüzüne örtüp isneyniyet (ikilik)²⁹⁵ Kaf

²⁹⁴ Babasının mesleğinden dolayı “hallâc” lakabıyla anılan ve tasavvufun gelişmesinde çok mühim katkıları olan sûfî (ö. 309/922). İdam edilerek öldürülen Hallâc’ın sözleri ve menkıbeleri asırlar boyunca müslümanlar arasında geniş tesirler yapmış ve İslâm toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır. Bk. Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, **DİA**, C. 15, s. 377-381.

²⁹⁵ İsneyniyet (ikilik), tasavvufta Allah’ın sonsuz varlığı karşısında müstakil ikinci bir varlık kabul etme anlamına gelir <http://www.lugatim.com/s/ikilik> (1.6.18).

Dağı'nın ardından doğacak olursa artık korkulmaz; zira her biri zamanın Simurg'u olan o gözcüler bu gurbet Kaf'ının ardındaki **İslâm garip olarak başladı, tekrar başladığı gibi garip hâle dönecektir**²⁹⁶ hadisinde söylendiği gibi hem görünmezler ve hem gayb gelinlerinin yüzlerinden perdeleri kaldıracak olurlarsa düşmanın kınamasından emin olmuş olurlar; çünkü erlik meydanında söz söyleyen o itibarlı yüce kişiler şimdi şöhet a'râfında hapis kalmışlardır. Nitekim Allah şöyle buyurur: **A'râf üzerinde de birtakım adamlar vardır.**²⁹⁷ **Allah geçip gidenden ve bitip tükenenden münezzehtir.**

Nazım:

Ey âşık, eğer bugün âşık isen kelebekten söz açma. Sende kanat kalmaması için varlığını aşk ateşinde yak. Allah'ın dostu (İbrahim Peygamber) Hak huzurunda aşk ateşinde bedenini yakmıştır. Yoksa kavuşmaya âşık kişi Hâmân²⁹⁸ gibi bir dinden çıkmış görmemiştir.

Nesir:

Ne garip bir hâldir ki onlardan hiçbirisi şu anda yoktur. Bununla beraber şuhudî (gözle idrak edilen) marifet varlığın özü ve evrenin seçkinleri olan hasların haslarına özel bir makamdır. Dünya ve âhiret bu kişilerin varlıklarına bağlıdır. Gerçekte zamanın başlangıcı ve sonu **[73b]** bir daireye benzetilirse, onun tam ortasındaki nokta (merkez) onlardır. Ruhun bedenle birlikteliğinin bir faydası, bu marifet türünün bu âlemde görünmesidir; çünkü insanların ruhlarının melekler gibi Allah'ın Rablık (Rubûbiyet) sıfatından hissesi vardır. Ancak melekler bunu izzet perdesinin ardından binlerce nuranî örtüler vasıtasıyla algırlar. Bu perdelerden biri bile kalkacak olsa, "rûhulkudûs" olan Cebrail'in de içlerinde olduğu meleklerin tamamı: **Daha ileriye geçersen yanarım**²⁹⁹ diyerek feryat ederler. Yanmak, nurdan örtülerin ışığının

²⁹⁶ İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yay. Ankara 1995, C. 2, s. 322.

²⁹⁷ A'râf 46.

²⁹⁸ Kur'an'da altı yerde anılan ve Hz. Mûsâ zamanındaki Firavun sarayının bir yetkilisi olarak anılan şahıs. Firavun ve Karun'la beraber Hz. Mûsâ'yı 'çok yalancı bir sihirbaz' diyerek tebliğini kabul etmemiştir. Şaban Kuzgun, "Hâmân", **DİA**, C. 15, s. 436, 437. Beyitte de buna işareten 'mürted' olarak anılır.

²⁹⁹ Bu söz Cebrail (a.s.)'a aittir. Yaygın kanaate göre Hz. Muhammed miraç gecesi Sidretü'l-Münteha'ya vardığında Cebrail'i aslı hüviyetiyle görmüş, yolculuğa birlikte devam ederlerken oradan daha öteye geçemeyeceğini söyleyen Cebrail (a.s) Hz. Muhammed'e bu sözle karşılık vermiştir (Bk. Mustafa Uzun, "Sidretü'l-Münteha", C. 37, **DİA**, s. 152, s. 152, 153; Mehmet Yılmaz,

özelliğidir, ondaki ulûhiyet sıfatlarının tecellisi açığa çıkar ki şuhudî marifet bu açığa çıkmanın neticesidir. İşte bir kimse: **Hak geldi, bâtil yok oldu**³⁰⁰ âyetini okuyacak olursa bu marifetten nasiplenip onu yüklenebilir. Ruhun bunu taşıyamamasının sebebi, gâyet latif bir mahiyetinin olmasıdır. Ayrıca Allah'ın ulûhiyet sıfatlarının zuhurunun yansımaya dayanamaz; çünkü mahiyetinde kesafet (perde, bulanıklık) bulunmadığı için onu yansıtamaz. Meleklerle ve hayvanlara, Allah'ın sıfatlarının zuhurunun nurlarını kavramaya vesile olacak beş müdrik hissi olan akıl, kalp, ruh, sır ve hafî verilmemiştir. Şüphesiz **[74a]** Allah'ın nihâyetsiz hikmeti ve sonu olmayan kudretinin gereğince, Hz. Âdem'in yaratılış çamurunu kendi kudret eliyle yoğurduğu zaman, bir gayp hazinesi olan kalbi sırça bir şişeye benzer surette yarattı. Bu kalp hem bir et parçası, hem de sonsuz latif bir mahiyete sahipti. Daha sonra onu beden denilen cam bir fanus (lamba) içine yerleştirdi ve o kalp sırçasının ortasına da bir çerağ koydu. Nitekim bununla ilgili Allah: **Misbah (çerağ) bir cam fanus içinde**³⁰¹ buyurmuştur. Buradaki çerağdan kasıt, kalbin içinde olan [müdrik hislerinden olan] sırdır. Çerağın içine hafî denen bir fitil ve sonra da **ruhumdan**³⁰² dediği mübarek ağaçtan alınan bu kalp sırça şişesinin içine can yağını koydu. O mübarek ağaç ne doğuya ne de batıya aittir. Burada doğu ile melekût âlemi, batı ile de mülk âlemi kastedilir. Öyleyse bu ağaç ne mülk, ne de melekût âlemine aittir. Bu ruh yağı gâyet berrak ve nurluydu ve henüz yakılmamasına rağmen çerağı yakmak ve aydınlatmak istiyordu. Nitekim bununla ilgili Allah: **Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır**³⁰³ buyurur. Kalb sırçası, ruh yağının nurunun fazlalığından **[74b]** dolayı aydınlanmanın doruğuna ulaştı ki: **Fanus (kalb sırçası) sanki inci gibi parlayan bir yıldız** âyetindeki kusuru olmayan bir yıldıza benzetmenin sebebi budur. Oysaki Ay ve Güneş'in kusuru vardır. Bu nurun yansıması sırçaya benzeyen kalpten, beden içindeki havaya temas etti ve onu nurlandırdı. İşte akıl bu nurdan ibarettir. Sırça kalbin ışığını yansıtabilme kabiliyetine sahip olan beden içindeki havaya, insanın varlığını devam ettirmesinin sebebi olan beşerî kuvveler denir. Bunlardan

Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü, C. 2, Sütun Yay. İstanbul, 2008, s. 564).

³⁰⁰ İsrâ 81.

³⁰¹ Nur 35.

³⁰² Hicr 29.

³⁰³ Nur 35.

birincisi câzibe kuvvesidir. İkincisi hazmettirici kuvvedir ve gıdaları hazmettirip sindirilmesine yardımcı olur. Üçüncüsü ise tutucu kuvvedir ve bu üçünden başka kuvveler de insan bedeninde bulunmaktadır. Sırça kalpteki ışığın bedenın pencerelelerinden dışarı taşmasıyla görmek, işitmek, tatmak, dokunmak ve koklamak şeklinde adlandırılan beş his meydana gelmiştir. İşte bu kuvveler ve beş duyu gibi sebepler ve âletler bu şekilde kemâle erişmezse, o zaman asla **gizli bir hazineydim**³⁰⁴ sırrı açığa çıkmaz; yani bu çerağ Allah'ın nurunun adı geçen âlet ve sebeplerle ortaya çıkmasına vesile olur. Her ne kadar ilâhî ateş kâinatın tamamını kaplamışsa da **iyi bilin ki, O her şeyi kuşatandır**³⁰⁵ [75a] denmesine rağmen **gizli bir hazineydim**³⁰⁶ sırrı gizliydi. Şimdi buraya kadar anlatılanlarla konu anlaşıldıysa, âlem-i melekût olarak adlandırılan ruhlar âleminde saf ruhaniyet yağının, ateşin nurlanması için yeterli gelmediğini bilmelisin. Hayvanlar âleminde de fanus (mişkat) vardı ama çerağ, yağ ve fitil yoktu. Bu saf ruhaniyet yağı, iki âlemde de ateşi nurlandıramadı. Bununla beraber, bir mecmua olmayan insanın bedenini fanus, kalbini sırça bir şişe, sırrını çerağ, nefsinı fitil ve ruhunu yağ yaptı. İşte bu ilâhî nurun ateşi beden olup, onun içindeki sırta tecelli etti. Nitekim Hz. Peygamber: **Gerçekten Allah Âdem'i yarattı ve ona tecelli etti**³⁰⁷ buyurur. Bu mesele Kur'ân'da ise şu şekilde anlatılır: **Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fanus içinde. Fanus sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi [75b] nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir**³⁰⁸ yani çerağın³⁰⁹ ışığı Allah'ın nuruyla varlık bulmuştur. **Allah dilediği kimseyi nuruna iletir**³¹⁰ kelâmıyla Allah'ın, dilediği kişinin çerağını kendi nuruyla nurlandırdığı ifade edilir, yani mişkat (beden)

³⁰⁴ Bk. Dipnot 46.

³⁰⁵ Fussilet 54.

³⁰⁶ Bk. Dipnot 44.

³⁰⁷ Bu söz "Allah Âdem'i yarattı ve ona tecelli etti" anlamındadır. Hadis kitaplarında "Allah Âdem'i yarattı" ifadesi hadis olarak geçmekle birlikte devamında "...yarattıktan sonra onun belini sıvazladı..." (Hadisin tamamı için Bk. **Sünen-i Tirmizî Tercümesi**, C. 5, s. 188) şeklindedir. "Ve sonra ona tecelli etti" şeklinde metinde yer alan ifade hadis kitaplarında yer almamaktadır.

³⁰⁸ Nur 35.

³⁰⁹ Âyetin anlamının verildiği metinde "kandil" olarak geçmektedir.

³¹⁰ Nur 35.

ve çerağ (sır) bütün insanlarda var olmasına rağmen, Allah'ın nuru her çerağda bulunmaz. Ama her çerağ (sır) ruh yağının ışığıyla nurlanır ve her bir insanın sırça bir şişe hükmündeki kalbi o nurlardan ışığını alır ki buna “akıl” denir. O nurlar bedende yansır, onun içini ve dışını beşerî kuvveler ve beş duyu ile aydınlık kılmıştır. Her bir yaratılan şeyin [varlık hikmetinin] anlaşılmasını akla havale eden kişiler, çerağlarının da gizli bir nurla aydınlandığını zannederler. Bu kişiler hakiki bir varlığa sahip olmayan kendilerinde buldukları nurun o yağın (ruh) yansımından olduğunu bilmezler. Bunun açıklamasının olduğu âyet şöyledir: **Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak.**³¹¹ Bu ise “ruh yağı aydınlatmak ister; ama yapamaz” demektir. İşte bu kişilerin çerağı Allah'ın nurunun ateşiyle söner. Bunu[n söndüğünü] sadece daha önce **[76a]** kendi çerağı gizli bir nurla nurlanmış ve böylece onun zevkini tatmış kişiler anlar; yoksa kendi çerağlarının sönmüş olduğundan hiç haberleri olmaz. Allah, çerağları Allah'ın nuruyla nurlanan ve bu nurdan mahrum olan kişilerden şu âyette bahseder: **Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi mi olur?**³¹² İşte şuhudî marifetin izahı kelimelerle ancak bu kadar ifade edilebilir. **Onu bilen bildi, bilmeyen bilmedi**³¹³. **Bu nurla dirilen, Diri olanı korkutması için**³¹⁴ şeklinde âyette söylendiği gibi aklını başına toplar ve uyanık hâle gelir. Bu nurdan hissesi olmayan da **şüphesiz sen ölümlere duyuramazsın**³¹⁵ âyetinde belirtilen ölümlere benzer, onlara binlerce kez söz söylense de asla anlamazlar. İşte ruhun bedenle alakası bu anlatılanlara dayanır. Ruha bu aletler gayp ve şehadet âlemlerini **[76b]** onların vasıtasıyla kavramak için verilmiştir; yoksa ruhun marifetten bir hissesi olmazdı. Şüphesiz bu âletler ruhun, ulûhiyet sıfatlarının tecellisine uygun hâle gelmesini ve Allah'ın zatını ve sıfatlarını algılamada çerağ olma zevkini tatmasını sağlar. Yüz bin akıllı insanın bir araya gelip bu nur ve ateş konusundan bahsetmesi sadece mecaz olarak kalır, gerçek mahiyetini anlatmış olmazlar. Bu konu ancak kendi varlıklarını bu uğurda sarfedip, sonunda yok olan fitil ve yağın anlatılmasıyla gerçekten ifade edilmiş olur. Böylece şuhudî

³¹¹ Nur 35.

³¹² En'am 122.

³¹³ Bu söz için bk. İmam Gazalî, **İhyâu Ulûmi'd-din**, C. 2, Bedir Yayınevi, İstanbul 1973, s. 721.

³¹⁴ Yasin 70.

³¹⁵ Neml 80.

marifetin nurunun ve ateşinin zevkinden tat alınabilir. Nitekim bu konuda kelebek mumu ayıplayıp kınar ve şöyle der:

Ey mum! Ateşe yandığın için güvenip gururlanma, sen kalbimin nasıl coştüğünü gerçekten bilemediğin için (nasıl bilebilirsin) bana yaklaşma. Sen fitilini yakarak sevgiliye kavuş; çünkü canını veren sevgiliyi bulur, canını terk edince [hakiki] varlık açığa çıkar.

Nesir:

Ey görüşü kuvvetli kişi! Can yağının kendi varlığını feda etmesi için pek çok vasıta ve âletlerin çalışması gerektiği sırrı gâyet şaşırtıcıdır. Fitil ise arada ruhun mecazî varlığını gerçeği ile değiştirerek gizli olan gerçek ateşin varlığını açığa çıkarması için sadece bir bahanedir. **[77a]** Kendi mecazî varlığını gerçek varlığa çevirsin diye nasıl yağ ateşe âşıksa; onun gibi gizli hazineyi ortaya çıkarması için ateş de yağa âşıktır; Şimdi **Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever**³¹⁶ **ilâhî kelâmının sırrı** ve **bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım**³¹⁷ sözünün hakikati budur. Eğer ruh bedendeki bu âletleri ve sebepleri kullanmayıp, görünen ve görünmeyen müdrik hisleri elde etmeseydi asla Hakk'ın birliği ve bilinmesi makamına erişemezdi, Allah'ın vekilliğine ve halifeliğine lâayık olamazdı ve emanet yükünü kaldıramazdı. Neticede de hiç kimse **bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım**³¹⁸ gerçeğine ulaşamazdı.

Nazım:

Ne zaman ruh bedenle birlikte oldu, bedenin içinde ruhanî nimetlere kavuştu.

Eserde,³¹⁹ ona tesir edeninden bir işaret bulmak istersen bedenin içinde yer alan kalbe bak.

³¹⁶ Mâide 54.

³¹⁷ Bk. Dipnot 44.

³¹⁸ Bk. Dipnot 44.

³¹⁹ Beyitte “eser” kelimesi “hem gayret ve emek ürünü şey, hem de “işaret, nişan, iz” anlamında tevriyeli kullanılmış olup nesre çeviri de bu iki anlam göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

İlâhî yardıma erişmek için Rabbini bilmen gerekir; bunun için de işte beden, işte kalıp, işte ruh.

Allah’a şükür ki sende göz bulunur, öyleyse [yaratılmış] bu eserlere de bak ve düşün.

Allah’ın her bir varlığa tesir eden kudretini bil ve Yaratıcı’nın nasıl yarattığını anla.

[77b] Sen kendi nefsini bilmek suretiyle bu işaretlerin kaynağını anlayabilirsin.

Evrendeki eserleri gördüğün anda, varlığı gizli olan, fakat bunların üzerinde açık bir şekilde görünen bir tesir edici güç olduğunu bil.

Her ne kadar eser sonsuz sayıda olsa da, onlara tesir eden Allah birdir, tektir ve her şeyin O’na ihtiyacı olup kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayandır.

Bu evren için tek bir ilah gerekir, iki olamaz,³²⁰ birliğine de her yaratılan şey tanıktır.

Allah, her şeyde varlığı apaçık olan, var olmaması düşünülemeyen ve başlangıcı olmayandır. O lütuf ve ihsanı bol olan kerîm, tektir, eşi yoktur ve hiçbir şeye ihtiyacı da olmaz.

Allah’ı bilersen birliğine tüm varlıkların şahit olduğu tek Yaratıcı’yı idrak edersin.

Doğru olan şudur ki, Allah birdir ve kul O’na boyun eğmeye [her zaman] hazır olmalıdır.

Sözü fazla uzatmaya ne hacet! Esere bakarak onlar üzerinde düşün ve her şeye tesir eden Allah’a boyun eğmeye istekli ol.

O seni bir topraktan yaratan ve akıl ve ruh vererek konuşturandır.

O sana kendisine boyun eğmeyi emretti, bunu yap ve nefsini tanıyarak O’nu bil.

³²⁰ Beyitte “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka Tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti” (Enbiya 22) âyetine gönderme vardır.

Bu aşağılık (süflî) âleme takılma; çünkü [sadece] su ve topraktır/fanîdir,³²¹ toprakta kalıp [yüce âlemlere çıkamazsan] işin çok zordur.

Nimetler yurdu olan cennet dururken sen bir çer çöp içinde kaldın ve yerleştin.

Bu hayalden ibaret olan külhanı bırak ve Hakk'ın hizmetine belini sıkıca bağla.

Eğer bu hayalî külhanı terk edersen, yüce Firdevs³²² [cennetinin] gül bahçesini bulursun.

Şüphesiz insana ait sıfatlar bir sırdır. Senden kötülüklerin uzak olması için hayır ve iyilik yolunda çabala.

[78a] Alçak nefsinin isteklerini karşılama; çünkü o senin dostun değil, en büyük düşmanındır.

Sakın seni yoldan çıkaran nefse uyma, [oysaki] ona uymayan ne kadar azdır.

Nefis ejderha [karakterinde] olduğu için kötülüğü emreder. En güçlü yiğitlerin bile ondan kurtulduğu olmamıştır.

Nefsini besleme; çünkü o bir yılandır. Eğer onu beslersen bir ejderhaya dönüşerek seni yutar.

Olgunluğa ermiş bir insan isen nefsinin isteklerini yerine getirme ve onu güçsüz bırak ki hünerli ve melek tabiatlı olsun.

Eğer nefsini böyle hünerli ve melek tabiatlı hâle getirirsen, [adeta] Allah'ın yüce arşında gezersin.

Yeşil kıyafetli mürşit (pîr) böyle dedikten sonra bir süre sustu, [bunun neye işaret ettiğini] anlamaya çalış.

Ey güzel ahlâklı kişi! Şimdi sen biraz daha [anlatılacak] bilgileri dinle ve Mustafa'ya (s.a.v.) salât (salavat, duâ) ver.

³²¹ “Âb u gil” ifadesi gerçek anlamıyla su ve toprak demektir. Meczâî anlamı ise “Dünya, yeryüzü, fânî varlık, beden” kelimeleriyle karşılanmaktadır. Beyitte her iki anlam göz önünde bulundurularak çeviri yapılmıştır.

³²² Eserin müellifi Firdevsî, bu kelimeyle aynı zamanda kendisini de kastetmektedir. Firdevs cenneti ise, cennetin tamamı veya bir bölümü için kullanılan isimlerden biridir. Sözlükte ise “içinde her türlü ağacın, özellikle üzüm bağlarının bulunduğu büyük bahçe” anlamına gelmektedir. Bk. Sait Özervanlı, “Firdevs”, **DİA**, C. 13, s. 123-124.

Otuzuncu bölüm vezirlerin manevî yolculuklarından ve kalem sahibi zarif kişilerden bahseder. Yeşil kıyafetli şeyh gâyet mantıklı bir şekilde konuşup, marifete dair bilgilerden böylece konuştuktan sonra [onu dinleyenler şeyhin] dikildiği yerden birden kaybolduğunu gördüler. Hazreti Hüdavendigâr Mevlânâ, bütün ileri gelenler ve Sultan Alâaddin'in meclisinde o anda hazır bulunan yaşlı ve genç kimseler bu yeşil kıyafetli şeyhin Hızır³²³ olduğuna karar verdiler. Ondan sonra Hızır'ın mübarek yüzünü gördükleri, onunla sohbet ettikleri ve onlara ilâhî sırlara ait ilimlerden bahsettiği için çok sevinerek Allah'a **[78b]** hamd ve şükür ettiler. Böylece kesin bir bilgiyle Şems-i Tebrîzî'nin de ikinci bir Hızır [veya] onun bir yakını olduğuna inandılar. O anda yerlerinden kalkıp Şems Hazretlerinin mübarek elini öperek saygı ve hürmet göstermek istediler; fakat Tebrizli Şems de durduğu yerden kalkarak onlara şefkatle yaklaştı ve daha sonra Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in şerefli nuru üzerine yemin ederek kendisine iltifat etmeyip saygı ve hürmet göstermemelerini istedi. Bunun üzerine [Şems'in etrafındaki kişiler] sakın bir şekilde yerlerine geçip oturdular. Sonrasında iyilik düşünen, Hakk'ın hizmetini arzulayan Sultan Alâaddin'in veziri Sâhib³²⁴ ayağa kalkarak, Hak hizmetine yöneldi ve Allah'ın büyüklüğü üzerine yemin ederek:

“Mübarek ismin nedir ve doğum yerin neresidir?” diye sorunca [yeşil kıyafetli şeyh]:

“İsmimiz Şems'tir ve doğum yerimiz Tebriz'dedir” diye cevap verdi. Sâhib tekrar:

“Ey Tebrizli Şems! Ey kıymetli rehber ve ey saf ve temiz gönül! Bize bir iyilikte bulunup vezirlerin sülûkünden bahset de, biz de duyalım ve öğütlerine göre

³²³ Hz. Mûsâ zamanında yaşamış olan, kendisine ilâhî bilgi ve hikmet öğretilen kişidir. Bk. İlyas Çelebi, “Hızır”, **DİA**, C. 17, s. 411, 412.

³²⁴ Türkiye Selçuklu Devleti'nin en önemli hükümdarlarından biri olan I. Alâaddin Keykubat'ın, tarihi kaynaklarda geçen Sahib adlı veya ünvanlı herhangi bir veziri olmamakla beraber Anadolu Selçuklu vezirlerinin herşeyden önce “hâce” ve “sahib” ünvanlarını taşıdıkları bilinmektedir. Yazar burada eğer belirli bir veziri kastetmiş ise bu kişinin, Alâaddin Keykubat'ın en meşhur ve kabiliyetli vezirlerinden olan Ziyaeddin Karaaslan olması ihtimali de vardır. Bir diğer ihtimal ise Alâaddin Keykubat'ın veziri olmayan, fakat Türkiye Selçuklu Devleti'nde yetişmiş en büyük vezir olan Sahib Ata olarak da bilinen Fahreddin Ali (ö. 687/1288) olması da ihtimal dâhilindedir. Refik Turan, **Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan)**, MEB Yay. Düşünce Eserleri Dizisi: 9, Ankara, 1995, s. 42-46.

davranıp dünya padişahına yarayalım ve Allah'ın da hoşnut olduğu bir iş yapmış olalım” diyerek bir soru daha sordu. [79a] Buna karşılık Şems şöyle cevap verdi:

“Ey temiz bir dinin sahibi olan sultan Alâaddin'in veziri! Vezirlik saltanatla yol arkadaşıdır ve bir ülkenin de en büyük esasıdır. Bununla beraber padişaha da kendisine uygun, fikir (rey) sahibi, şefkatli, kâfi, ilmiyle amel eden ilim sahibi bir vezir de gereklidir. Gerçekte mutlak padişahlık hiçbir vezir ve yardımcıya ihtiyacı olmayan Allah'a aittir; çünkü onun eşi ve benzeri yoktur. Allah'ın peygamberleri ise –esenlik onların üzerine olsun- Yüce Allah'tan **bana ailemden birini yardımcı yap**³²⁵ âyetinde de ifade edildiği gibi kendilerine güçlü bir dayanak olması için vezir talep etmişlerdir. Hazreti Peygamber: –esenlik üzerine olsun- **Her peygamberin gök ehlerinden iki, yer ehlerinden iki veziri olur. Benim gök ehlerinden vezirlerim Cebrail ve Mikail, yer ehlerinden vezirlerim de Ebû Bekir ile Ömer'dir**³²⁶ buyurmuştur.

Bir memlekette ergin ve saygıdeğer bir vezir olmazsa, o yerin süsü ve neşesi olmaz. Padişahlık tıpkı bir çadır gibidir ve onun direkleri görüşüne başvurulabilen, fikri makbul vezirler (sahib-i rey), çadırın ipleri –[mertebeye] bazısı küçük, bazısı da büyük- beylerdir. Diğer görevliler de o çadırın etrafındaki halka şeklinde olan uzak ipleridir. Nâipler,³²⁷ [79b] âmiller³²⁸ ve kalan diğerleri de çadırın en tepesindeki iplere benzer. Gerçekte her ne kadar beyler, vezirler ve asker sayıca çok olsa da, çadırı asıl ayakta tutan çivileri, padişahın adaletle muamelesidir. Adaletten yoksun bir saltanat asla güçlü olamaz; nitekim çadırın direği ipleri ile tamamlanır; fakat çivileri olmadığı müddetçe orada devamlı tutunamaz. Çadırdaki bir çivinin eksikliği hemen kendini belli eder. Nitekim Hazreti Peygamber: **Mülk (saltanat) küfürle devam eder, zulümle**

³²⁵ Tâhâ 29.

³²⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, **el-Câmiü's-sahih=Sünenü't-Tirmizî**, C. 6, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebî, 1978/1398, s. 56.

³²⁷ Sözlük anlamı “birini temsil etmek, birine vekâlet etmek” anlamındaki “nevb (niyâbe)” masterından türeyen nâib “bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir zaman için yüklenen kimse” demektir. Osmanlı adlî teşkilâtında da kadı yardımcısı ve vekili idi. Bk. Casim Avcı, “Nâib”, **DİA**, C. 32, s. 311-312.

³²⁸ Âmil kelimesinin sözlük anlamı amel eden, işleyen, icra eden kimse demektir. Metinde ise bir meslek erbabı kastedilmekte olup 1. El emeğiyle bir şeyi yapan, imal eden kimse, 2. Eskiden bir inşaatı idare edip yürüten kimse, kalfa, 3. İslâm halifeleri, hükümdarları ve emîrleri tarafından vergi toplamakla, idâre işleriyle, vâililikle görevlendirilen kimselere verilen unvan gibi mesleki anlamları vardır. Burada üçüncü anlamı kastedilmiş olmalıdır. <http://lugatim.com/s/%C3%82M%C4%B0L>. (12.6.18).

devam etmez³²⁹ buyurmuştur. Vezir bir ülkede saltanat çadırının direği hükmünde olduğundan ne kadar yüce, büyük ve akli başında olursa o yer de manen süslü ve heybetli olur. Bununla beraber bir vezirin şu dört özelliğe sahip olması gerekir. Bunlar: Doğruluk, yücelik, verdiği sözden dönmeme ve aldığı sorumluluğu taşıyabilme kabiliyetidir. Nitekim bu sayılanlar bir direkte bulunduğu gibi, vezirde de olması gereken özelliklerdir. Bir vezirin üç hâli vardır: Bunlardan ilki, Allah ile kendi arasında, ikincisi padişahla kendi arasında, üçüncüsü de kendisi ile yönettiği halk arasındadır. Bu üç hâlin her birisinde de şu dört özelliği **[80a]** kullanarak, her bir duruma uygun anlamıyla onlarla iş görmelidir. Mesela ilk hâlde, yani Allah ile kendi arasında doğruluk üzere hareket etmektir. Allah'ın emirlerinde bunun anlamı “müstakim olmak”tır. Nitekim Allah: **Emrolunduğun gibi dosdoğru ol**³³⁰ diyerek sana doğruluğu emretmiştir; yani şeriat ve tarikatta doğru olmak, Allah'ın yolu tarafını tutmak ve her türlü eğriliğin başı olan, görünüşte insanlara düzgün davranıp Allah'ın tarafını ihmal etmekten çekinmektir. Bununla beraber Allah'la işi doğru olup insanlarla işleri eğri olsa buna asla üzülmemelidir, [zira] **kim Allah için olursa Allah da onun için olur**.³³¹ Bir diğer özelliği ise gayesinin yüksek olması olup dünyanın süslerine, makam ve malına aldanmaması ve bir leş hükmünde olan dünyaya başını eğmemesidir ki: **Dünya bir leştir ve ona talip olan ise köpektir**.³³²

Nazım:

Ey isteğine erişmiş kişi! Dünya bir leş misalidir, onu isteyense köpeklere benzer.

Leşi arzulayan akıl sahibi değildir; geçici [dünyaya] gönül veren de ergin (kâmil) değildir.

³²⁹ Yazmada bu sözün Hz. Peygamber tarafından söylendiği ifade edilir. Hadis kitaplarında bu kelimelerle veya bu anlamı ifade eden bir hadise rastlanmazken genel bir kanaat olarak “el-küfrü yedüm ve lâ zulmü lâ yedüm” yani “küfür devam eder, zulüm devam etmez” sözü Hz. Peygamber’e isnat edilmektedir. Yazmada geçtiği şekilde ise Mâverdi’nin *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn* kitabında geçmektedir. Bk. İmam Ebü’l-Hasan el-Mâverdi, **a.g.e.**, s. 211.

³³⁰ Hud 112.

³³¹ İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu’l-Beyân**, C. 10, Erkam Yay., İstanbul, (t.y.), s. 82. Bu ifadenin Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde geçtiği belirtilir.

³³² Hz. Ali’ye nispet edilen bir sözdür. Bk. Aclûnî, C. 1, **a.g.e.** s. 409.

Ona meftun olanın çaresiz kaldığı nefsine sakın uyma; çünkü nefsin kötülüğü emredicidir.

Nefis hayvanî özelliklere³³³ sahip olduğu için yem ister; veyahut yırtıcı bir hayvan gibi daima cana kastetmek ister.

Sen nefsini riyazet yaparak esir al ve onu bir yırtıcı hayvanken hor hakir et ve soyunu kes.

Eğer nefsini melek tabiatlı ve olgunluk sahibi yaparsan, devleti yok olmayan iyi bir hükümdar olursun.

Hükümdarlık da ne ki! Adeta bir melek oldun. Artık hünerle dolu bir melek hâline gelip dokuz felekten arşa yükselirsin.

Kişi, dünyanın makam ve emniyetini bir yol hazırlığı, belki de adeta bir yol azığı gibi görmeli ve ömür cevherinin süresini de hac ayları, eceli de Arafat vakfesi gibi bilmeli ve kendisinin de, amacı Allah'ın evi Kâbe'ye gitmek olan bir yolcu olduğuna inanmalıdır. [Dünya] yolcusu kendisine bu azığın nefis-i emmâre çölünü aşabilmesi için verildiğini kesinlikle bilmelidir. Hattâ ulaşmak istediği Kâbe ile arasındaki engel de işte bu nefis çölüdür. Kişi bu yol üzerindeyken tabiat Bağdad'ında istek Şat'ının³³⁴ (nehrinin) kenarında durup her gün develerinin ihtiyaçlarını görerek onları bağlar ve kendi yolculuk âletlerini düzenler. Sonra da şehvet içkisinden yudumlayarak sarhoş olup gaflete dalar. Tüm bunlar olurken hacılar hac yoluna çıksalar; fakat onun [böyle bir gaflet hâlinde olduğu için] bundan haberi olmasa, daha sonra hac mevsimi geldiğinde hacılar haclarını eda edip geri döndüğünde bu kişi de gaflet hâlinde birden ayılsa, elinde sadece bir harman yeli ve başında da utanç toprağı ve gözünde hasret gözyaşı ve gönlünde de pişmanlık ateşi kaldığını görür. Şimdi **[81a]** bu hikâyede geçen dünyanın mal ve makamı sonsuz mutluluğa vesile olacakken o kişi tüm bunları göz ardı edip boşa harcamış ve sonra nefsanî bir kışlak (kışın barınılan

³³³ Nefsin hayvanî özelliği (behimiyyet), beslenme, boşaltım, teneffüs, cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçların tatmini yönündeki davranışların esasıdır; bütün bu istekler şehvet kelimesiyle ifade edilir. Hayati Hökelekli, "Şahsiyet", **DİA**, C. 38, s. 297-298.

³³⁴ Bağdat, Dicle kenarında, Dicle ile Fırat'ın birbirine en yakın olduğu verimli topraklar üzerinde kurulmuştur. Bu yüzden şehir, Dicle veya Dicle ve Fırat'ın birleştiği yer olan Şatt'la birlikte anılır. Emine Yeniterzi, "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı**, Volume: 3, Issue: 15. Ss.301-334, s. 306.

yer) hükmünde olan dünya ile yetinip razı olmuştur. Yine bu verilenler sekiz cennetin derecelerine ve Allah'ın yakınlığına vesile olacakken –Allah'a sığınırız- onları nefsanî isteklerinin Hindistan'ına gitmek için yol azığı yapıp hayvanî şehvetlerini de [buraya varmak yolunda] bahane etmişlerdir. Şüphesiz bu kişiler hedeflediği yollarından ve gayelerinden uzak düşmüşlerdir ve asla Kâbe'ye ulaşamayacaklardır. Bunlar: **Onlar hayvanlar gibidirler; belki yolca onlardan daha şaşkındırlar**³³⁵ mertebesinde kalırlar. Onların nasipleri ise: **Bırak onları yesinler (içsinler), yararlısınlar; emelleri onları oyalayadursun. İleride (gerçeği) bilecekler**³³⁶ âyetinde anlatılanlardan başkası değildir.

Oysa kişi himmetini yüksek tutarsa [dünyanın] bu geçici süslerine [sahip olsa da] övünmez ve gözünü âhiretteki mertebelere ve oradaki yüksek makamlara diker ve dünyanın makam ve malını Allah'a yakınlık kazanmak için vesile yapar. Kişinin böyle bir karaktere sahip olduğunu din işlerinde dosdoğru bir bilgisi olması, verdiği sözden dönmemesi, yaptığı bir işi Allah için yapıp insanlar için yapmaması, **[81b]** insanlar kınasa da o işten vazgeçmemesi ve [son olarak da] kimseden korkmaması ispat eder. Tüm bunlar Allah'ın özel kullarının vasıflarıdır. Âyette ise buna şöyle işaret edilir: **Allah yolunda cihad ederler. Bu yolda (hiçbir) kınayıcının kınamasından da korkmazlar.**³³⁷

[Bir vezirin sahip olması gereken] hasletlerden biri de [yukarıda ifade edildiği üzere] tahammüldür. Bu, şariat yükümlülükleri olan emaneti bugün [dünyada iken] götürmeye katlanıp tahammül etmek demektir. Bu öyle bir emanettir ki, gök ehlinin onu götürmeye güçleri bulunmaz. Nitekim Kur'ân'da bu hususa: **Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir**³³⁸ âyetiyle işaret edilir. O hâlde insan sabredip kahramanlık gösterir, emanete hıyanet etmezse onun ayağı Allah yolunda yürümekte sağlam olur ve ona Kur'ândan şu hitap erişir: **Allah size, emanetleri mutlaka ehli olanlara vermenizi**

³³⁵ Furkan 44.

³³⁶ Hicr 3.

³³⁷ Maide 54.

³³⁸ Ahzab 72.

emrediyor.³³⁹ İşte o emaneti koruduğu için yüzü ak [olur] ve Allah'ın huzuruna çıkmak için yol bulup içeri girer.

Nazım:

Ey vezir! Emanet! Emanet[e dikkat et]. Ey müjde getiren kişi! Her şeyin doğrusunu gören, güvenilir bir kimse ol.

Âhret işlerinde kusur etme ve dünya işlerinde de insanlara yardımcı ol.

Vezirin ikinci hâli padişahla kendisi arasında olup, bir iş yaparken, daha önce de zikredilen dört özelliği kullanmalıdır: İlki doğruluktur ki **[82a]** bunun anlamı padişahın yanında içi dışı bir olmalı; içini ihanetten, düşmanlık ve kinden temizlemeli ve onun hizmetinde bulunurken ikiyüzlülük yapmamalıdır. Nitekim kendini onun yanındayken hoş gösterip yanında değilken de kendini öyle tutmalı ve padişahın dediği her iyi ve kötü şeyi “o doğru söyledi” diye yapıp onun mizacını saklamalıdır (?); ‘başkalarının yanında onu başkalarına dememeli yahut kimseye şikâyet etmemeli, bu suretle onu milletin diline düşürmemelidir. Açgözlülüğten dolayı kimseye zulmetmemeli, padişahı bahane ederek “o öyle emretti” dememeli ve kendisini günahsız göstermemelidir; çünkü bunlar ikiyüzlülük ve ihanet işaretidir. O hâlde doğruluk, ihlas, samimiyet ve güvenilirlik padişahın hayrına yarayan şeylerdir. Ayrıca doğru görüşlülük [şudur ki]: Padişahın huzurunda hoş ve güzel sözlerle ve saltanat adını sakladıktan(?) sonra fırsatını bulduğu vakit onu arz etmeli ve eğer padişah onun sözüne itiraz etse veya dediklerini kabul etse onu engellememeli ve padişahın hatasını bulup söylememelidir; zira padişahın mükemmel bir kavrayışı vardır. Nitekim **Padişahların sözleri, sözlerin padişahıdır [82b]** demişlerdir. İşte böylece onun sözüne razı olmalı ve sadece kendi sözlerini sevip onlara inanmamalıdır. Eğer padişahın sözlerinde hata olursa bunu ihtiyatla arzetmeli, şiddet ve kabalık göstererek reddetmemelidir. Bütün bunların sonucunda Hak kelimesini geçirtmemelidir. Sözünün kabul görmesi için padişahın vaktini ve fırsatını kollayıp bikkınlık vaktinde ve öfkeli olduğu bir zamanda konuşmayıp, doğruluk ve iyilik olan bir şeyi veya bir konuyu samimiyet ve doğruluk yolunda olmak için padişaha hoş hilelerle bildirip anlatmalıdır.

³³⁹ Nisa 58.

İkinci özellik yücelik olup padişahın huzurunda yüksek bir himmetle yaşaması, sözünün yumuşak olması, karakteri sebebiyle çirkin bir açgözlülük yapmaması, bütün ilgisini padişaha yönlendirmesi, çeşitli şekillerde kayırma yapmaması ve kendisini yüce ve kanaatkâr tutmasıdır. Böyle bir kişi olduğu zaman padişah üstün bir anlayışla bu ahlâkı onda gördüğünde onun gözünde kabul gören ve sevilen biri olur; hizmeti ve kerameti onun gözünde artar; iyi adı bütün âlemde yayılır; ondan maksut ne ise, en güzel bir şekilde **[83a]** meydana gelir ve şerefi her tarafa yayılır.

Nazım:

Ey isteğine kavuşmuş kişi! Bu vezirlik işi gayet çetindir. Padişah da, insanlar da senden hoşnut olmazlar.

İnsanların onu iyilikle anması için, ya döneminin Âsaf'ı³⁴⁰ olmak, ya da Menûçîhr'i³⁴¹ olmak gerekir.

(Bir vezirin sahip olması gereken) üçüncü özellik ise sebatır. [Bunun anlamı], vezirin padişah karşısında vefalı olup sözünde durması, kararında sebat göstermesidir. Eğer padişaha muhalefet eden ve inatlaşan kimseler padişahı türlü türlü sebeplerle [vezir hakkında] aldatmak isteseler ve [bundan dolayı veziri] padişahın huzurundan uzak düşürseler bile vezirin bunlara kanmaması [ve padişahı vazgeçmemesi] gerekir. Eğer ona çok mal ve makam teklif etseler hiç birine iltifat edip vefa ve sebat yolundan ayağı da kaymamalıdır.

Dördüncü özellik sorumluluk alma, sabırlı olma ve gayretli olma demek olan tahammüldür. Eğer padişah öfkeli ve hiddetli bir vaktinde ona ve başkasına bir şey yapsa ve söylese, onun huzurunda tam bir sükûnetle davranmalı, onun öfke ateşini söndürecek sözler konuşmalı ve gazabını artıracak sözler sarf etmekten de sakınmalıdır.

Vezir, padişahın başına bir şey gelmesi veya düşmanlar tarafından bir olay olması durumunda onun hemen savaşa başvurmaması için sabır, sükûnet, sulh ve

³⁴⁰ Bk. Dipnot 57.

³⁴¹ Bk. Dipnot 58.

tedbirle **[83b]** bu durumu def etmek mümkünse öyle yapmalıdır, çünkü **sulh (daima) hayırlıdır.**³⁴² Bununla beraber eğer savaştan başka çare kalmamışsa, vezir padişahı savaştan geri çekmemeli ve özellikle bu savaş kâfire karşı yapılacaksa, savaşmak için padişahı heveslendirmelidir. Eğer padişahta bir korku [sezse], onun korkusunu gönlünden çıkarmasına vesile olup, Allah’tan fetih ve yardım yetişmesi konusunda onu ümitlendirmelidir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de: **İyi bilin ki Allah’ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir**³⁴³ buyurulmaktadır. Askeri sayıca az olduğu durumlarda onun kalbine **Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir**³⁴⁴ âyetiyle güç vermelidir. Padişahın huzuruna dine, mülke ve halka yararlı olacak meseleleri getirmeli, hayırlı işlere kılavuzluk yapmalı ve bu hususta padişaha yardımcı olmalıdır ve **kendisine unuttuğu şeyi hatırlatır ve işlerinde yardımcı olur**³⁴⁵ hadisi onun imdadına yetişip rehber olmalıdır. İşte bir vezir bu edep ve ahlâkla süslenmiş olursa padişahın arkası onunla kuvvetlenir ve Allah’ın Mûsâ Peygamber’e iyilikte bulunarak: **[84a] Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size bir iktidar vereceğiz**³⁴⁶ buyurduğu gibi bir yardımcı olmuş olur.

Üçüncü hâli vezir ile haşem (hizmetçiler) ve halk arasında olup, vezirin [onlara muamelesinde] bu dört özelliği koruması ve riâyet etmesi gerekir. İlki halka ve hizmetçilerine davranışlarında doğruluktur. Bunun anlamı, onların [iyi kötü her] hâline karşı şefkatli olması ve her zaman rahat ve huzurlu olmaları için onların dertleriyle dertlenmesidir. Bunun yanında onların üzerine ağır sorumluluklar yüklememesidir. Eğer padişahta mal biriktirme hırsı açığa çıkarsa bunun neticesinde doğal olarak zulüm ve haksızlık ortaya çıkar; asker “yoldan çıkar”(?) ve böylece kuvvetten düşer; halk da perişan olur. Çünkü halk perişan olursa ülke de perişan olur. Eğer [bir ülkenin] askeri kuvvetsiz olursa o ülke daima zelzelelerle sarsılır; afetler, fitne ve çok büyük

³⁴² Nisa 128.

³⁴³ Mücadele 22.

³⁴⁴ Bakara 249.

³⁴⁵ Bu söz bir hadisten alınma olup, tamamı şu şekildedir “men veliye minküm ‘amelen fe-erādallāhü bihi hayran ce’ale lehu vezīran şālihan in nesiye zekkerahu ve in zekera e’ānehu”. Anlamı: Sizden biriniz iş başına geçer ve Allah onun hayrını dilerse Allah ona salih kimseyi vezir yapar (yardımcı kılar), kendisine unuttuğu şeyi hatırlatır ve işlerinde yardımcı olur”. Hafız Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar en-Neseî, **Sünenü’n-Neseî**, Mütercimler: A. Muhtar Büyükcınar, Ahmet Tekin vd., C. 7-8, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1981, s. 217.

³⁴⁶ Kasas 35.

problemler açığa çıkar ki, [bu sorunları çözmek için] yeryüzündeki bütün hazineler harcansa bile asla onu bertaraf etmek mümkün olmaz. O hâlde askere bir yardımcı kuvvet olması için [öncelikle] ülkenin ve halkın huzurunu düşünmek gerekir. Ne zaman askerin gücü yerine gelir ve gönlü hoş olur, padişahın gücü ve memleketin bereketi artar ve bütün cihan adeta bir hazine olur. Hem padişah hem vezir, ülkede **[84b]** bid'atlar³⁴⁷ ortaya çıkarmamalıdır ki bu dostluk değil, bilakis düşmanlık anlamına gelir. Yoksa padişah dünyada ve âhirette kötü bir kimse olarak anılır. Belki de vezirin asıl yapması gereken gücü yettikçe maaşların ve sadakaların ödenip artması için mücadele edip çabalamaktır ki bu suretle keremi imamlara, zahitlere, ibadet eden kimselere ve din ehline erişir. İşte bu nesneler saltanatı ayakta tutar ve âhirette yakınlığa ve mertebe kazanmasına vesile olur. Vezir kendi karakterinin bir özelliği olarak hayır yolunda çabalamalı, dergâhını ihtiyaç sahiplerine her zaman açık tutmalı, dar fikirli ve dar gönüllü olmayıp insanların karşısında büyükenmemeli, bunun yerine [güzel] ahlâkla, hoş bir lütufla ve mertlikle muamele etmelidir.

Vezirin diğer bir özelliği de yüceliktir. Bu ise, halk ve haşem (hizmetçiler) karşısında himmetini yüce tutmayı gerektirir. Şöyle ki: Onlardan hizmet ve rüşvet almaya tamah göstermemeli ve sürekli iyilik ve cömertlikle onlara el uzatmalıdır.

Nazım:

[Bir vezir] “ne ve kim”den geçerek bencil olmamalı; öfkelenerek kibirlenmemeli ve kin tutmamalıdır.

Hata ederek kabahat işleyeni affetmeli ki her kişinin suçuna takılıp kalmamalıdır.³⁴⁸

Üçüncü özelliği sebattır. Bu, hizmetçilere ve halka karşı sözünde durması demektir. Bir beyi veya bir çalışanı **[85a]** bir iş için tayin ettiğinde veya bir kişiyi bir makama getirdiğinde onu yerinden hemen değiştirmemeli ve tanıkları dinlemeden

³⁴⁷ Sonradan türeyen şey, yeni âdet <http://lugatim.com/s/B%C4%B0DAT>. (12.6.18).

³⁴⁸ Bu nazımın “Degme kişi suçına ol kalmaya” şeklindeki son mısrasına iki şekilde anlam verilebilir; zira “degme” kelimesi iki anlama gelmektedir: 1. Olur olmaz, rastgele, herhangi bir, sıradan 2. Beğenilmiş, seçilmiş, değerli (<http://lugatim.com/s/DE%C4%9EME>). Buna göre beyitte yukarıda geçen anlamla birlikte toplum önünde görünen seçkin kimselerin de kastedilmiş olduğu düşünülebilir.

kötü niyetli kişilerin sözlerini dinlememelidir. Nitekim Allah: **Ey iman edenler, size bir fasık haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın**³⁴⁹ buyurur. Aynı zamanda bir kişinin hainliği kesinleşirse, bu konuda hiç müsamaha göstermeden o kişiye hak ettiği cezayı vermekte ihmal göstermemeli ve her zaman gözü bu insanların üzerinde olmalıdır. Kimseyi rüşvet ve hizmet sebebiyle paradan men etmemelidir ki onlar hakkı örtücülerdir. Yine vezirin yapması gereken işlerden biri de, bir kişiyi bir işte görevlendirmek veyahut da bir makama tayin etmek istediğinde ona ihtiyatla yaklaşmalı ve onun liyakatine göre iş vermelidir; çünkü dinde ve dünya makamlarının bütününde meydana gelen bozukluk ve eksiklik, işleri ve makamları hak sahiplerine vermemekten ortaya çıkar. Bu vazife öyle bir kişiye verilmelidir ki; bu kimseler hizmet ve rüşvetle dergâhı elde etmeye çalışmadıklarından onların ehliyetine ve liyâkatına kimse dikkat etmez. İşte liyâkatı ve ehliyeti olan kimseler himmetlerinin yüceliğinden, izzetlerinden ve din gayretinden dolayı **[85b]** her beyin kapısına varıp (o kapının/beyin) etrafında dönmediler ve olur olmaz her adama hizmet etmediler. Şüphesiz hak yerini bulmazsa sorumluluk ve mazlumin alacağı hak padişahın ve vezirin üzerine olur. O hâlde padişahlar dinî rütbelerin ehliyetsiz kişilerin eline düşmemesi için her işte, o işin ehlini talep etmeli ve onun liyâkatına göre iş vermelidir. Öyle ki vezirlerin, hâciblerin³⁵⁰ ve nâiplerin bir kusurları ortaya çıksa onu teftiş edip soruşturmalı, fakirlerin ve din ehlinin tarafında olmalı, fakir olanlar da kıyıda köşede zayi olmamalıdır ki fesatçı bir açgözlülükle işleri ve makamları ehil olmayanlara buyurmasınlar.

Nazım:

Olgun kimseye kötülük yaparak onu perişan etme, câhile de makam vererek dostluk gösterme. Her kişinin rütbesine bakarak ona göre davran.

³⁴⁹ Hucurat 6.

³⁵⁰ Kelimenin anlamı sözlükte "araya girmek, mani olmak, birinin bir yere girmesini engellemek; örtmek, gizlemek" anlamlarına gelen "hacb" masdarından türetilmiş bir ism-i fail olup "bir kişinin bir yere girmesine engel olan kimse, kapıcı" demektir. Aydın Taneri, "Hâcib", **DİA**, C. 14, s. 508. Tarihte de Sadrazam, vezir, mâbeyinci vb. devlet büyüklerine verilen unvandır <http://lugatim.com/s/H%C3%82C%C4%B0B> (3.6.18).

Dördüncü özellik tahammüldür. Bir vezir çadır direği gibi olmalı ve bütün bir çadırın yükünü o çekmelidir. O hâlde o da halkın ve askerlerin ve memleketin yükünü şefkati ve himmeti arkasında çekip götürsün ve rahmet nazarıyla halka baksın. Eğer onlardan onun hakkında pek çok ehemmiyetsiz ve küçük hatalar meydana gelse derhâl affetme özelliğini öne almalı, yumuşaklık ve tahammül göstermelidir; [86a] fakat eğer mülkün tamamen yok olması veya bozulması gibi bir durum meydana gelirse işte onun tedariki ve cezası vaciptir. Ayrıca tabiatının usanç göstermesine müsaade etmemelidir ve bu yüzden yerli yerinde olmayan uygunsuz bir iş yaptığı zaman dost düşman onun hâlini gözetleyip sorarlar, sonra mahcup olurlar. Bazen diyanete ait, bazen de dünyevî bir güçlük ortaya çıktığında, böyle bir şey daha olmadan önce hazırlıklı olmalıdır; çünkü bir şey olduktan sonra ona karşı tedbir almak zordur. Bunun yanında herkesin niyetini de samimi kılmalıdır. Padişaha ve halka hizmeti Allah'ın rızasını kazanmak ve hazrete yakın olmak için yapmalıdır; ta bu rahatlığın inanan bir kimseyi de etkileyeceğine inanmalı veya bir zâlimin zulmünü engelleyeyim ve onunla Allah'a yakınlaşayım diye bunu yapmalıdır. Nitekim Hoca (s.a.v.): –Allah'ın esenliği üzerine olsun- **Zâlim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et! Birinin, 'Yâ Resûlallah! Mazlum olduğunda ona yardım edeyim; ancak zâlim ise nasıl yardım edebilirim?'** demesi üzerine şu cevabı vermiştir: **'Zulmetmesini engellersin, bu da ona bir yardım sayılır'**³⁵¹ buyurmuştur. İşte gösterdiği her çaba, tahammül, sabır, doğruluk, sebat, iyiliği emir ve kötülükten sakındırma, adaletle muamele, hizmet, tevazu, sıkıntı ve güçlük çekme, gelir ve gider işleri, dost ve düşmanla, ileri gelenlerle ve sıradan insanlarla konuşup onları dinlemesi gibi işleri ve ahlâkî kuralları hakkıyla yerine getirdiği zaman Allah'ın huzurunda makbul bir insan olur. **Allah temizdir, temiz olandan başkasını kabul etmez.**³⁵² İşte bunun gibi diğer çalışanlar, nâipler ve yazıyla uğraşan kişiler de kendi işlerini diyanet ve emanetle yerine getirerek Allah'ın tarafını gözetmeler ve bu suretle halk rahat etse her biri Allah'ın huzurunda yakınlık kazanır ve mertebeleri yükselir.

Vezirin geceleyin kalkmak ve sabah, ikindi ve akşam vakitlerinde zikirle meşgul olmak gibi bazı vakitleri ve belirli zamanlarda düzenli bir şekilde okuduğu

³⁵¹ Aclûnî, a.g.e., C. I, s. 242.

³⁵² Aclûnî, a.g.e. C. 1, s. 260.

duâları olmalıdır. Allah bu kimseleri şöyle över: **Sabah-akşam Rab’lerine O’nun rızasını dileyerek duâ edenlerle (birlikte ol).**³⁵³ Eğer gündüzün tamamında, gelirken, giderken, ayakta ve oturduğu zaman **lâ ilâhe illallâh** zikriyle meşgul olabilirse bütünüyle devletli³⁵⁴ sıfatına lâîk olur. **Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. (Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde) düşünürler**³⁵⁵ âyetinde anlatılanlara göre davranıp amel ettiğinde [o vezir] dünya meliki katında yer edinip en yüksek rütbede kâmil vezirliğe kabiliyetli olur ve hem Allah’ın kapısında marifet ve adaletle Allah’ın yakınlığına ulaşır.

Nazım:

Allah’a yakınlaşmak için bir vesile istersen, marifet ilmini bilmeye heves et.

Yakınlık istersen her zaman marifet [ilminin peşine düş] **[87a]** ve zulümden uzak dur; çünkü [marifet isteyene] bu özellik yakışmaz.

Adaletle marifeti kendinde göster. Eğer âkibetini düşünüyorsan câhilliği terk et.

Hak ilmi ile gönlünü süsle. Adaletle ruhunu nurlandır.

Tebrizli Şems böyle söyledikten sonra bir süre sustu ve daha sonra yerinden kalktı.

Sonra oracıkta sohbeti bitirdi. Gece bitti, vakit sabaha erişti.

Tebrizli Şems müsaade istedi ve hemen gitti, sohbetin bittiğini gören halk da dağıldı.

Daha sonra Molla Hazreti’nin (Mevlânâ) yanına geldi ve yiğitliğini ona gösterdi.

Vezir onların kıssasının şöhretini kimse bir şey söylemeden anlar.

Bu risaleyi sadece bir kıssa zannetme, [zaten] kıssadan da maksat ders çıkarmaktır.

³⁵³ En’am 52; Kehf 28.

³⁵⁴ Osmanlı Devleti’nde vezir, müşir gibi büyük rütbe sâhiplerine verilen unvan <http://lugatim.com/s/DEVLETL%C4%B0> (3.6.18).

³⁵⁵ Âl-i İmran, 191.

[İşte] bu ders marifetin açıklanmasıdır. Gönül ehli ise onu okuyarak kuvvet bulsun, hayırla Firdevsî'yi ansınlar ve Fatiha okuyarak ruhunu şâd etsinler.

Mazi Kıssalarının Nüktelerinin Beyanıdır

Bir hikâye var, onu sana anlatayım; sen de menekşe gibi kulağını açarak beni dinle.

Mesela Konya şehri bu âlemdedir, o âlemin özü olan bir bedene benzer. Ey kardeş! Şah Alâaddin ise [o tenin] ruhu, ona tâbi olanlar ise o ruhun duyuları (kuvâsı) olur. Şüphesiz Hazreti Şems ise aklıdır. **[87a]** Gönül ehli olan temiz kimseler ona uyar.

Molla Hazretleri [o bedende] nefsi temsil eder. Akıl ise onu terbiye etmeye çalışır.

Eğer aklınız nefsi terbiye ederse düşmanlık ve kinden arındırıp temizler.

Ey olgunluk sahibi! Bu hikâyeden daha üstün bir hikâye daha vardır, onu anlatayım da anla.

Ey gayretli kimse! İnsan nefsi bedende, o beden şehrinin tam bir valisi hükmündedir. Aklın ona vezir, düşünce kuvveti de ona yol gösterici olur.

Her kimde bu cevherler ve duyular (kuvâ) varsa hepsi insanın tebası ve ona bağlı meslek erbâbıdır.

Şehvet de onlar gibi bir hizmetkârdır; [fakat] onun istediğini vermek ise şehvete hizmet etmektir.

Öfke de [beden] kapısında bir yardımcıdır, [buna rağmen] işi daima halka zulüm ve kahrı çektirmektir.

İkisi de o vezire düşman olur ve tendeki huy da insana zarar erişirmek ister.

Akıl ve fikir kuvveti validir ve eğer padişah onların öğüdünü tutarsa öfke ve şehvete haddini bildirir ve ahlâkını güzelleştirir.

Eğer o padişah nasihat edenin öğüdünü tutarsa, şüphesiz Allah ona merhamet eder.

İşte [o padişah] bu geçici memleketi geride bırakırsa, daha üstün bir padişahlık ona verilir. [Bunu yaparsa] o kutsal mülkün içinde kalıcı olacak ve rahatlık ve nimetlerle dolu bir Cennet bulacaktır.

Eğer şehvet aklını ve fikrini güçsüz bırakırsa **[88a]** hem [beden] şehri harap olur, hem de insan aklını kaybeder.

Birçok insan [bundan dolayı] belki daha sapıtmış bir hayvan olup dünyada ve âhirette kaybedenlerden olur.

[Böylece] mülkü harap, kendi de aldanmışlardan olacaktır. Nefis üstün gelince akıl da şaşkına dönecektir.

O Allah’a erişeyim dersen, çabala ve aklını bu şehvete mahkûm etme.

O’nu bulmak için gönlünü Allah’a bağla. O’nunla olmak için ondan ayrılma.

Firdevsî’nin sözlerini tamamen tut ve Mustafa’ya hem salât, hem selâm ver.

Doğruyu en iyi Allah bilir.

Kitabın Sonu ve Padişah Hazretlerine –Allah onun yardımcılarını yüce kılsın- Duâ

Benzersiz şükür o âlemlerin yaratıcısına ve sonsuz övgü o insanoğluna rızık verene ki hayır ve mutluluğun anahtarı iradesinin sağ elinin avucundadır. **Hayır Sen’in elindedir: Âlemin her köşesi kudret elinde ezilmiş ve tasarrufunun zincirinde birer memurdurlar. Şüphesiz Sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.**

Kimi zaman merhum, affedilmiş şehit sultan Gazi Muhammed Han gibi olgun bir padişaha Nişancı Paşa³⁵⁶ gibi fitne çıkaran, zâlim bir veziri nasip eder ki o, bütün

³⁵⁶ Burada kastedilen Nişancı Paşa, Fatih dönemi veziriâzamlarından, uzun süre nişancılık görevinde kaldığından dolayı daha çok Nişancı Paşa unvanıyla bilinen Karamanî Mehmed Paşa’dır (ö. 1481). Firdevsî’nin, halk tarafından sevilmeyen zâlim ve fesatçı bir vezir olarak nitelediği Paşa hakkında dönemin önemli tarihçilerinden Âşıkpaşa-zâde de eserinde bu ifadeleri doğrulayan yerici ifadeler kullanır (Bk. **Âşıkpaşazade Tarihi [Osmanlı Tarihi 1285-1502]**, Haz: Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 298, 299). Tevârih-i Âl-i Osman’da ise İbn-i Kemal "*Şehriyar-ı cihanın 'inân-ı ihtiyarı onun elinde olmağın çok bid'at vazetmişti*" (İbn Kemâl, **Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkitli Transkripsiyon)**, Haz: Şerafettin Turan, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1957, s. 531-532) demesi de bu sözleri destekleyici mahiyettedir. Tarihçi Ziya Nur Aksun’un yorumu ise şu şekildedir: "...Görülüyor ki Âşıkpaşazâde ona (Nişancı Paşa) çok kızmakta, ahaliyi ve fukarayı dilgir ettiğini, hatta meşru olmayan işler yaptığını söylemektedir. Bunlardan açıkça anlaşıldığına göre

halkın gönlünü incitmiş, geniş dünyayı zulme uğrayanların gözlerine dar etmiştir. Kimi zaman da Allah'ın yeryüzündeki gölgesi Sultan Bâyezîd Han gibi adaletli, fazilet sahibi bir Emire –Allah onun ömrünü uzatsın, kıymetini artırsın- ve gönlü geniş birisine **[88b]** Hazreti Ali gibi aslan yürekli ve Hz. Peygamber'in yolundan giden, Gazanfer³⁵⁷ güçlü bir Tehemten,³⁵⁸ yani Hazreti Mustafa Paşa gibi–Allah onun için dilediği şeyleri kolaylaştırsın- ahlâkı güzel, fikirleri kabul gören, düşman saflarını kılıcıyla yaran bir büyük veziri, bilgili bir müşiri nasip eder ki filozoflara saygı [gösteren], ilim sahiplerine ikram ve emirlere himmet [eden], zulme uğramış fakire şefkat, dilenciye cömertlik gösterip din ve diyanet eden, âhiret tarafını gözleyip insanların içinde adaleti özleyen, doğruluk üzerine idare etmekle padişahının devletinin devamında, padişahlar padişahının makamının yüksek olduğu günlerde, Anadolu mülkü bayındır ve Semerkant ve Bağdat gibi her bir kentin yoksulları güler yüzlü ve mutlu olup her kişinin hakkını veren [bir vezirdir]. O, şu âyeti sürekli dilinde tekrar eder: **Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. O hâlde insanlar arasında hak ile hüküm ver.**³⁵⁹ Çünkü mutlak surette padişahlık Ulular Ulusu ve dilediğini dilediğince yapan Allah'a aittir ve padişahlar padişahı da o dilediğini yapan sonsuz cömerttir ki vezire, müşire, yardımcıya ve arka çıkana ihtiyacı yoktur. **Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve ortağı yoktur. Mülk O'nundur ve hamd O'nadır. Diriltir ve öldürür. Kendisi ölümsüz hayat sahibidir. Hayır O'nun elindedir ve [89a] O her şeye muktedir. Dönüş de ancak O'nadır.**³⁶⁰

Bununla beraber peygamberler ise yücelik sahibi Allah'tan: **Bana ailemden birini yardımcı yap**³⁶¹ âyetinde anlatıldığı üzere vezir isterler. Eğer [bu kişi] bir emirse ülkeyi olgun bir vezirle bayındır edip güzelleştirir, ölmüş mazlumlara adaleti ile diriltir. İşte bu girişten sultanların başı ve yeryüzünün padişahına olgun bir vezir ve

veziriâzam hazineyi fazlaştırmak için aldığı tedbirler dolayısıyla çok nefret kazanmış ve bu sebeple felakete uğramıştır. Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 175, 176.

³⁵⁷ Gazanfer kelimesi aslan anlamında olup mecazen kahraman ve cesur kimse demektir <http://lugatim.com/s/GAZANFER> (3.6.18).

³⁵⁸ İran milli destanının en güçlü kahramanı olan Rüstem-i Zal'in bir lakabıdır ve Rüstem'le aynı anlamda olup “iri yapılı, güçlü” demektir (Bk. Nimet Yıldırım, “Rüstem-i Zal”, **DİA**, c. 35, s. 294,295.

³⁵⁹ Sad 26.

³⁶⁰ Bk. Dipnot 4.

³⁶¹ Tâhâ 29.

adil bir müşirin gerekli olduğu anlaşılmalıdır. Özellikle de ikinci bir Âsaf³⁶² olan zamanın Büzürce-mihr'i,³⁶³ döneminin filozofu, din ve dünyanın şerefi, gönlü Hazreti Ali gibi bir cesarete sahip zafer kazanmış bir kahraman ve Hz. Peygamber'in yolundan giden Mustafa Paşa –Allah onun ömrünü uzatsın, kıymetini artırsın- gibi.

Nazım:

Paşa dokuz felek durduğu müddetçe her zaman var olsun. Yücelik, baht ve mutlulukla meşhur olsun.

Doğruları muhafaza eden Allah onu her tehlikeden koruyup, ona mutluluk bahşetsin ve bahtiyar olsun.

Mustafa Paşa'da –Allah yüceliğini devamlı kılsın- merhum Mahmûd Paşa³⁶⁴ zamanından beri –Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- hiçbir vezirde görülmeyen sekiz özellik olduğu akıl sahiplerinin bildiği bir şeydir. Birincisi gâyet **[89b]** edep sahibi olmasıdır. Şöyle ki: Meclisinde öylesine edepli davranır ki mektephanede³⁶⁵ hoca karşısında bir çocuk bile öyle edeple durup oturmaz. Çünkü edepten güzel bir nesne yoktur. Nitekim şöyle demişlerdir: **Kişinin edebi altınından hayırlıdır.**³⁶⁶ Özellikle edep imandandır. Nitekim Hazreti Peygamber: **Hayâ imandandır**³⁶⁷ buyurmuştur. İkinci özelliği, bir kimse Paşa hakkında kötülük yapsa, onun talihsizliğine bakmayıp o kimsenin kötülüğüne karşı iyilik yapmasıdır. Zira şöyle denmiştir: **Kötülükte bulunanları ıslah etmeyi düşünüyorsan, onlara iyilik etmekten geri durma.**³⁶⁸ Üçüncü özelliği şudur: İnsanları azarlayıp suratını ekşitmez,

³⁶² Bk. Dipnot 60.

³⁶³ İran'ın Sasaniler dönemi hükümdarlarından adaleti ile ünlü padişahı Nuşirevan'ın veziri. Akıllı ve hikmetli sözler söylemesi ile ünlüdür. Gencay Zavotçu, **Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler-Hayvanlar-Bitkiler-Tabiat Güçleri-Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar)**, Kesit Yay. İstanbul, 2013, s. 145.

³⁶⁴ Fatih Sultan Mehmed dönemi veziriâzamı (ö. 1474). Halk tarafından çok sevilen, “veli” olarak nitelenip sanatçıları ve ilim erbabını himaye eden bir vezirdi. Tezkire yazarlarına göre güçlü bir şair olan Paşa şiirlerinde “Adnî” mahlasını kullanmıştır. Bk. Şehabettin Tekindağ, “Mahmud Paşa”, **DİA**, C. 27, s. 376-378.

³⁶⁵ Mekteb-hâne: Osmanlılarda geleneksel bir ilköğretim kurumu olan Sıbyan Mektebi'nin bir diğer adıdır. Buralarda özellikle küçük çocuklara Kur'an öğretilirdi. Bk. Mustafa Çağrıcı, “Kur'an Kursu”, **DİA**, C. 26, s. 423-425.

³⁶⁶ Bu sözün Hz. Ali'ye ait olduğu söylenmektedir. Bk. Âdem Ceyhan, **Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri**, Öncü Kitap, Ankara 2006, s. 481.

³⁶⁷ Aclûnî, **a.g.e.** C. 1., s. 443.

³⁶⁸ Hz. Ali'ye nispet edilen bir sözdür. Bk. Muallim Naci, **Emsâl-i Ali**, Haz. Âdem Ceyhan, Buhara Yayınları, İstanbul 2011, s. 75.

ister halktan ister ileri gelenlerden olsun, herkesin hatırlarını gözetip gönüllerini hoş eder. Nitekim: **İyilik sırasında güler yüz, ikinci bir iyiliktir**³⁶⁹ buyurulmuştur. Dördüncü özelliği her konuda haset edenin hasedine tahammül edip gönül gözünü Allah’a bağlayıp O’na güvenir. Nitekim şöyle denilmiştir: **Allah’a tevekkül et, O sana yeter.**³⁷⁰ Beşinci özelliği büyük vezir olmasına rağmen nefs-i emmâreye³⁷¹ uyup yakınları gibi cimrilik yapmaz, kendini beğenip herkesten üstün görmez, kimseye kin duymaz. **[90a]** Sadece kendini görüp, insanları incitip kötü söz sarfederek küçük olsun büyük olsun kimseyi incitmez. Zira böyle bir vasıf kişinin ömrüne zarar verir, imanını da lekeler. Nitekim şöyle denmiştir: **Üç şey helak edicidir: cimrilik, nefsin hevâsına uymak ve kişinin kendini beğenmesi.**³⁷² Altıncı özelliği gâyet yumuşak huylu olmasıdır. Öyle ki hayatında hiç kimseye öfkelenip zahmet çektirmemiştir. Zira o, kişiye yumuşak huyluluğun bir yardımcı olduğunu bilir. Nitekim şöyle denilmiştir: **Kişinin yumuşak huyluluğu ona yardımcıdır.**³⁷³ Ayrıca hayâ ehlidir; zira hayâ insanoğlunun perdesidir. Nitekim şöyle denmiştir: **Kişinin utanması, onun perdesidir.**³⁷⁴ Yedinci özelliği temiz ve saf bir kalbe sahip olmasıdır. Öyle ki böylesi bir saltanatta büyük bir vezir olmuşken kesinlikle bir gün bile kimseyi gücendirmemiş, öfkelenip yoksulu incitmemiştir. Bu sebeple öncesinde ve sonrasında övgüye lâyıktır. Neticede varacağı yerin ise Muhammed Mustafa’nın (s.a.v.) komşuluğunda “makâm-ı mahmûd”³⁷⁵ olacağında şüphe yoktur; zira bir kimse öfkelenildiği zaman onu savuştursa en sonunda övgüye lâyık olur. Nitekim demişlerdir: **Öfkeni tutmaya devam et ki, sonun övülmüş olsun.**³⁷⁶ Sekizinci özelliği şudur ki: Sırf padişahı **[90b]** kırmamak için onun sözünü dinleyip veziriâzam olmuştur; fakat vezirliği kabul etmesindeki [asıl] sebep Müslümanların maslahatını gözetmektir. Yoksa dünya saltanatına aldanmamış,

³⁶⁹ Hz. Ali’ye ait olduğu rivayet edilen bir sözdür. Bk. Âdem Ceyhan, **a.g.e.**, s. 483.

³⁷⁰ Hz. Ali’ye ait bir sözdür. Bk. **a.e.** s. 485.

³⁷¹ Emredici nefis anlamında Arapça bir tamlama. Yusuf Suresinin 53.âyetinde bu nefse işaret edilmektedir: “Ben nefsimi temize çıkarmıyorum, zira nefis ısrarla kötülüğü emreder”. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Dipnot 73.

³⁷² Bu söz Hz. Ali’ye atfedilir. **a.e.** s. 485.

³⁷³ Hz. Ali’ye atfedilen bir sözdür. **a.e.** s. 488.

³⁷⁴ Hz. Ali’nin sözlerinden olduğu rivayet edilir. **a.e.** s. 488.

³⁷⁵ Bu tabir Hz. Peygamber’in kıyamet gününde sahip olacağı manevî konumu ifade eder. Sözlükte “övgüye lâyık yer, yüksek dereceli manevî makam” anlamına gelen makâm-ı mahmûd, kıyamet günü sorgulama öncesinde uzun bekleyişten dolayı bütün insanların sıkıntıda olduğu bir sırada Hz. Peygamber’e ilâhî rahmetin tecellî etmesi yolunda niyazda bulunması izin ve yetkisini ifade etmektedir. Bk. İlyas Üzümlü, “Makâm-ı Mahmûd”, **DİA**, C. 27, 2003, s. 413-414.

³⁷⁶ Ceyhan, **a.g.e.** s. 490.

devlet bahtına [erdiğinden dolayı da] gururlanmamıştır. Nitekim şöyle denilmiştir: **Dünya (zinetleri ve nimetleri) ile sevinmen bir aldanıştan ibarettir.**³⁷⁷ Doğru bir rivâyette şöyle anlatılır: Bir gün Paşa hazretine “yakınlarından pek çok kimse kıskançlıklarından ötürü senin vezirlik makamından geri çevrilmeni isterler. Ayrıca makamına zarar gelmesini, gururunun zedelenmesini dilerler. Oysa siz niçin kıskançların kıskançlıklarını gidermekte ve düşmanın zararını ortadan kaldırmakta gevşek davranırsınız?” diye sordular. O ise şöyle cevap verdi: “Kıskançlık öyle bir sıkıntıdır ki kişi ölmeden bu huy onu terk etmez. Ben onlara nasihatle bulunsam da bu onlara fayda etmez; çünkü kötü huyluluk yaratılıştan gelen bir vahşiliktir, bu yüzden o kişi o huydan vazgeçemez. Nitekim şöyle denilmiştir: “**Ahlak kötülüğü (öyle) bir vahşettir ki içinden çıkılmaz.**”³⁷⁸ Sonunda düşmanımı yenip zafer kazanacağım için tahammül göstermek daha faziletli bir davranıştır. Bunların hepsinden Yüce Allah’a sığınmak daha uygun bir davranıştır; çünkü kişi eğer doğru olursa doğruluk bereketiyle belâların tamamından kurtulur. Nitekim şöyle demişlerdir: **Kişinin doğruluğu, onun kurtuluşudur.**³⁷⁹ Paşa hazretine [yine] şöyle bir soru sordular: “İmaretine³⁸⁰ Hristiyan, Yahudi [91a] ve Ermeni gelip misafir olur ve yemeğini yerler. Bunun sebebi nedir?” Şöyle cevap verdi: “Nimet Allah’ındır. O Allah ki kendisi hakkında müşrikler O’nun ortağı olduğunu iddia ederken [yine de] cömertlik hazinesinden onların rızkını kesmez, her gün verir. Bundan dolayı onları imârette toplarız. Çünkü her kişinin sırrını Allah bilir. Öyle bir zaman gelir ki içlerinde birisine Yüce Allah iman nasip eder ve o da bize hayır duâda bulunur. Yüce Allah herkesin rızkına kefil olduğundan onlara rızık vermeyi kesmez. Nitekim: **Her kişinin rızkına Allah kefildir**”³⁸¹ denilmiştir. Eğer öyleyse biz niye soframızı onlardan esirgeyelim?

Nakledilir ki Paşa her bir kişinin aklıyla birlikte yüzüne bakarak karakterinin nasıl olduğunu anlar. Henüz o kişi durumunu ifade etmeden onun ne anlatacağını bilip ihtiyacını karşılar ve gönlünü hoş eder.

³⁷⁷ Hz. Ali’ye ait bir sözdür. a.e. s. 495.

³⁷⁸ Muallim Naci, **Emsâl-i Ali**, Haz. Âdem Ceyhan, Buhara Yayınları, İstanbul 2011, s. 101.

³⁷⁹ Luvis Rızkullah b. Yusuf b. Abdülmesih el-Yesui Şeyho, **Mecâni’l-Edeb fî Hadâiki’l-Arab**, C. 2, 3. bs. Beyrut: Matbaatü’l-Abai’l-Yesuiyyin, 1884, s. 68.

³⁸⁰ Osmanlı’da fakirlere ve medrese öğrencilerine sıcak yemek dağıtmak gayesiyle kurulmuş hayır müessesesi (daha fazla bilgi için Bk. Zeynep Tarım Ertuğ, “İmaret”, **DİA**, C. 22, s. 219, 220).

³⁸¹ Bu söz Hz. Ali’ye nispet edilir. Bk. Muallim Naci, a.g.e., s. 109.

“Her bir kişinin durumundan haberdar olmak, velâyete yakın bir kemâldir” deyip bunun sebebini sorunca paşa şöyle cevap verdi:

“Her kişinin durumu yüzünden belli olur, bakan kişi basiretle bakarsa [o kişinin durumunu] anlar”. Nitekim: **İnsanın sözü, kalbinde olanı haber verir.**³⁸²

Nakledilir ki Paşa’ya:

“Niçin **[91b]** pek çok fena niyetli, zâlim ve kötü söz taşıyıcılar meclisinde sana kafa tutarak boş sözler söylerler. Böyle kimselere öfkelenmeyip kolaylıkla cevap verirsiniz. Sizinle aynı konumda olanlar bunlara kötü ve kaba sözler söyleyip döverler?”. O şöyle cevap verdi: “Yumuşak huyluluk öfkelenmekten daha iyidir, o iş yerine mutlaka ulaşacaktır. Böylesine yumuşak olmama sebep, ilmin kemâli hilmin hakikatini anlayıp bilmek olduğu içindir. Nitekim: **İlmin kemâli hilim iledir**³⁸³ denmiştir. Benim amacım ise yumuşak sözle gönül yapmaktır, yıkmak değil. Yine bu konuda: **Yumuşak söz, kalplerin bağıdır**³⁸⁴ denilmiştir.

Nakledilir ki, Paşaya:

“Yalnız Allah rızası için malını ve hazineni harcayarak bu kadar mescitler, medreseler, imâret ve hangâh³⁸⁵ yaparsın. Bu harcamalarını senin gibi olan vezirler ve emirler gibi hazineye bağlamaman ve sonunu düşünmemen şaşılacak bir durumdur?” Şöyle cevap verdi:

“Saadetli kişilerin derdi âhirettir, kötü yaratılışlı kimselerin kaygısı ise dünyadır. Nitekim bu konuda: **Bahtiyar adam âhireti için, bedbaht ise dünyası için gam çeker**³⁸⁶ denilmiştir.

Paşa hazretlerinin inci gibi söz söyleyen kutlu ağzından şöyle sözler söylediği nakledilir:

³⁸² Hz. Ali’ye ait bir sözdür. Bk. Mehmet Yılmaz, **Dört Halifeden Vecizeler Sözlüğü**, Şule Yay. İstanbul, 2003, s. 214.

³⁸³ Hz. Ali’ye nispet edilen bir sözdür. M. Yaşar Kandemir, “Mesel”, C. 29, **DİA**, s. 298.

³⁸⁴ Hz. Ali’ye nispet edilen bir sözdür. Ceyhan, **a.g.e.** s. 508.

³⁸⁵ Bir tarikatın merkez durumunda olan tekkesi <http://lugatim.com/s/HANG%C3%82H%E2%80%93H%C3%82NEG%C3%82H%E2%80%93H%C3%82N%C4%B0G%C3%82H> (3.6.18).

³⁸⁶ Hz. Ali’ye ait bir sözdür. Ceyhan, **a.e.** s. 512.

“Ben kendimi bildiğimden beri **[92a]** bir kimse iki akçe³⁸⁷ değerinde biraz çerez getirse, ona karşılık eğer seb’a-han³⁸⁸ ise dörd akçelik cüzhanlık³⁸⁹ almadığım sürece rahat bulmam. Eğer kaba veya câhil biriye olabileceğinin en azı günlük iki akçe değerinde cihet³⁹⁰ almazsam gönlüm rahata ermez. Rüşvet almak da hayatımda hiç yapmadığım bir şeydir; çünkü rüşvet, [kişinin] hakkı olmayanı alıp hakkı örtmek için kullanmasıdır. Bununla beraber bir iyilik ve fayda umarak hediye getirseler, eğer o kimsenin amacı hayır ise getirdiği hediyeyi başka bir yerde emanet olarak saklayıp, onun istediğini yapmadıkça ve yanıma çağırıp getirdiği hediyeden daha fazla bir şeyler verip onu teselli etmedikçe rahat edemem. Malımın tamamını hayırlı işlere harcadığımdan haram malı da asla kabul etmem ve [malı hayırlı işlerde kullanmayı] iki haramı (Mekke ve Medine) haccetmek gibi kabul edip varsayırım. Hâl böyleyken rüşveti nasıl kabul ederim? Allah’ın huzurunda azaba uğramamak için hayırla kazanılmış malımı hayır yoluna harcarım ki helâlin hesabını verip haramın azabını çekeceğimizi bilirim. Nitekim eski bir sözde: **Helâlin hesabı, haramın da azabı vardır**³⁹¹ denilmiştir. Bilhassa ben kendi nefsimi ve malımı **[92b]** Allah yoluna adanmışım, dünya malı ise elimde bedavaya dağıtılacak bir nesne gibidir; çünkü ödünç olarak verilmiştir ve ben dünya sarayında bir yolcuyum ve misafirim. Neticede ise emanet nesne elden gider ve misafir dahi evden gider. Nitekim demişlerdir: **Dünya bir ödünçtür, biz ise bir misafiriz. Borç reddedilip atılmışken misafir de göçer.**³⁹²

Nakledilir ki Paşa hazretlerinin hakkında pek çok bozguncu fitne çıkardıkları hâlde Paşa hazretleri onların fenalığına bakmayıp haklarında iyilikler etti. [Bunun üzerine] ona sordular:

³⁸⁷ Selçuklular ve Osmanlılar’da para birimi olarak kullanılan gümüş sikke <http://lugatim.com/s/AK%C3%87E%E2%80%93AK%C3%87A> (3.6.18).

³⁸⁸ “Seb’a-hân” kelimesini sözlüklerden bulamadık; fakat Kur’ân-ı Kerîm okumaktan bahsedilen bir paragraf olduğu için “seb’a” kelimesinin anlamının “7” olmasından hareketle bu kelimenin Kur’ân’ın lafızlarıyla ilgili yedi vecih veya lehçe anlamına gelen ve hadislerde de anılan “yedi harf (lugat, lehçe)” ile ilgili bir kavram olduğu ve bunu icra eden kimselerden bahsettiği düşünülebilir. Bu hadislerden birisi “Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir” şeklindedir. Bu hadis için Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahih-i Buhârî ve Tercemesi**, "Feza'ü'l-Kur'an", C. 1, Trc. Mehmet Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1988, s. 5088, 5089.

³⁸⁹ Bir vakfiyedeki şartlara göre belirli mekân ve zamanlarda cüz okuyan kişi <http://lugatim.com/s/C%C3%9CZHAN> (3.6.18).

³⁹⁰ Cihet kelimesi burada, bir vakıf veya kuruluşun, maksadını gerçekleştirmek için yapılan hizmet ve görev anlamındadır <http://lugatim.com/s/C%C4%B0HET> (3.6.18).

³⁹¹ Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 441.

³⁹² Yazmada geçen bu sözün kime ait olduğu bulunamamıştır.

“Fenalığa karşı iyilik yapmak uygun değildir, [bunun yerine] siyaset³⁹³ ve ceza vermek gerekir”. Paşa ise şöyle cevap verdi:

“Benim kalbimde iyilikten başka bir şey yoktur, iyilik yapmak gerekir. Nitekim şöyle demişlerdir: **Her kap, içinde olanı dışarı sızdırır.**³⁹⁴

Yüce kişilerden birisi şöyle anlatır: “Bugün Paşa hazretinin huzuruna, uyguladığı kurallara, hükümlerine, adaletine ve emirlerine baktım, onun gibi olanlarda görmediğim dört özellik gördüm: İlki, hâfızlardan bazı kimseler meclisinde yedi kere gelip Kur’ân okudular. Her ne zaman Kur’ân okumaya başlandı, Paşa hazreti sedirden yere inip edeple diz çökerek **[93a]** saygıyla dinledi. Okuma bitip duâ edildikten sonra sedirine oturdu. İkincisi, huzurunda kırk elli kadar kişi durumunu anlattı. Hepsinin şikâyetlerini dinledi, her birisine güzel bir şekilde cevap vererek gönüllerini teselli etti. Üçüncüsü, o kadar çok yemek verirdi ki, divanda olanlar ve görevlilerden başka, etrafında bulunan garipler ve fakirlerden kim varsa bakraçlarla birlikte yemeklerini taşırlardı. Dördüncü özelliği ise bu kadar idari işlerin arasında kendisinde kibir ve kinden, cimrilik ve gösterişten, öfke ve kızgınlıktan hiçbir eser görmedim”.

Nakledilir ki Paşa hazretine sordular:

“Dünya ile âhiret her zaman bir yerde beraber bulunmaz (ikisi birden elde edilemez). Bu fazilet Allah’ın sevdiği kulundan başkasında olmaz. Bu mertebeye erişmenize sebep nedir?” “Birincisi Mekke ve Medine’ye giderek hacı olmalısın, Allah’ın hac ziyaretini sana nasip etmiş olması gerekir”. İkincisi³⁹⁵....

“Bunca zamandır Frenk ülkelerine gidip Bahrü’l-Mağrib (Akdeniz) adalarında savaşlar yaptın. Oradan döndükten sonra vezirlik vazifesini üstlendin ve çok masraf ederek birçok imâret, mescit ve hangâh yaptın. Sadece Allah rızası için **[93b]** hem dünyanı hem de âhiretini mamur ve bayındır ettin”. Paşa şöyle cevap verdi:

“Allah bu mertebeleri bana ben kendimi bildiğimden beri nefsimin isteklerine uymadığımdan, açgözlülük ve öfkeden uzak kaldığımdan dolayı nasip etti; zira bu üç

³⁹³ Ceza, özellikle idam cezası, işkence.

³⁹⁴ Bu söz bir hadisin halk arasında geçen meşhur şeklidir. Hadisin aslı ise bir kelime farkla aynı anlama gelen “külli inâ’in bimâ fihi yatfehu”dur. Bk. Aclûnî, C. 2, **a.g.e.**, s. 175.

³⁹⁵ Bu ifadeden sonra sorunun devamı gelmesi gerekirken, muhtemelen müstensih hatası kaynaklı olarak, gelecek cevap atlanmıştır.

şey insanı Allah'tan uzaklaştırır. Nitekim: **Size ne oluyor da arzu ve heveslerinize tâbî oluyorsunuz? Muhakkak ki kurtuluşa erdi.**³⁹⁶ İkinci alışkanlığım, makamımla ve itibarımla hiçbir zaman övünmedim; çünkü en sonunda her şey toprak olur ve bedenini yılan ve karınca yer. Bugün diri ise de yarın ölüdür. Nitekim demişlerdir: **Övünmeyiniz. Hem topraktan yaratılmış, hem de toprağa dönünce kendisini kurtların yiyeceği insanın övünmesi neye yarar!**³⁹⁷ Üçüncü alışkanlığım, mazlumların bedduâsından korkarım; çünkü açtığı yara kılıç yarasından daha ağırdır. Bu yüzden adaletli davranırım. Nitekim: **Mazlumun bedduâsından sakın**³⁹⁸ buyurulmuştur. Dördüncü alışkanlığım, her işte sabır ve tahammül göstermek ve düşünceli hareket ederek yumuşaklıkla davranmaktır. Çünkü bütün işlerde sabırlı olmak iyidir. Nitekim: **Sabredin. Gerçekten amelin tamamı sabırladır**³⁹⁹ denilmiştir. Beşinci alışkanlığım, âhirete yarar hayırlı işler yapmayı bırakmadım, her zaman hayır ve iyilik üzerinde oldum. Çünkü salih kulların cennete gireceğine iman ettim. Nitekim: **[94a] Allah'ın, rahmetinden size vaat ettiklerini elde etmek için çabalayın**⁴⁰⁰ denilmiştir. Altıncı alışkanlığım, hakkını yerine getirinceye dek her zayıf yanımda güçlü gördüm; ondan hak alıncaya dek her güçlüyü yanımda zayıf gördüm. İşte ondan sonra kimin güçlü, kimin de zayıf olduğunu anladım. Nitekim şöyle denilmiştir: **Benim katımda en güçlünüz hakkını ona verinceye kadar zayıf olanınız, en zayıfınız da başkasının hakkı ondan alınıncaya kadar güçlü gözükmenizdir.**⁴⁰¹ Yedinci alışkanlığım, ne söylediysem yerinde ve zamanında söyledim; çünkü vaktinde söylenen söz boşa gitmez. Nitekim: **Sırrını açığa vurma, sonra işlerin karışır**⁴⁰² denilmiştir. Sekizinci alışkanlığım, erginlik çağına erdiğim zamandan bu yana Allah'ın emirlerine uydum; çünkü her kim Allah'ın emirlerine uyar, Resûlünün doğruluğuna inanırsa doğru yolu bulur ve her kim de câhilliğinden dolayı başkaldırırsa, sapıklık ve ölüm denizine batar. Nitekim şöyle denilmiştir: **Allah ve**

³⁹⁶ Hz. Ebu Bekir'in hutbelerinde söylediği sözlerdendir. Bk. Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, **Tarihu Medineti Dımaşk**, C. 30, Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1982, s. 335.

³⁹⁷ Hz. Ebu Bekir'in hutbelerinde söylediği sözlerdendir. **a.e.**, C. 30, s. 335.

³⁹⁸ Bir hadisten alınan bu kısmın devamı ise şöyledir: "Çünkü onunla Allah arasında perde yoktur". Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 39.

³⁹⁹ Hz. Ebû Bekir'in hutbelerinde söylediği sözlerdendir. Bk. İbn Asâkir, **a.g.e.**, C. 30, s. 336.

⁴⁰⁰ Hz. Ebû Bekir'in hutbelerinde söylediği sözlerdendir. **a.e.**, C. 30, s. 336.

⁴⁰¹ Bu söz Hz. Ebû Bekir'e aittir. Bk. Hikmet Özdemir, **Sad Kelime-i Hazret-i Ebû Bekir, Hz. Ebû Bekir'in 100 Veciz Sözü**, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 117.

⁴⁰² Hz. Ebu Bekir'e ait bir sözdür. **a.e.** s. 103.

Resûlüne itaat eden doğru yoldadır; kim de O'na isyan ederse yoldan çıkar ve o derin bir sapıklığa düşmüş olur.⁴⁰³ Bu hadisin doğruluğu büyük şeyhlerden ve fazilet sahibi veli kullardan tevatürle⁴⁰⁴ kabul edilmiştir. Salih kimselerden kutbü'l-aktâba⁴⁰⁵ yakın olanlar da Paşa hazretlerini [94b] imtihan etmişlerdir.⁴⁰⁶ Eğer Paşa hazretlerinin –devamlılığı uzun olsun- övülmeye lâyık sıfatlarının yüz binde birisini bu risalede ayrıntılarıyla anlatmaya çalışsam söz haddinden fazla uzar. En güzeli [bir sözün] faydalı ve özlü bir şekilde ifade edilmesidir. Bundan sonra [artık sözü bitirip] devletin devamına duâ ederiz; çünkü susan pişman olmaz. Hangi irfan sahibi kimse dilini tutsun da pişman olsun? Nitekim denilmiştir: **Kim susarsa ona pişmanlık yoktur.**⁴⁰⁷

Nazım:

Allah'a şükür olsun ki o sonsuz kudret sahibi Allah, Paşaya yardım etti. O da düşman ordusunu yendi.

Vezirlik makamındaki devamlılığına ileri gelenler, halk ve hazır bulunanlar şükrettiler.

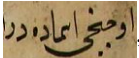
Onda fazilet ve olgunluğun [bir arada olması] faziletinin kemâlindendir. Çok yumuşak huylu olması ilminin çok oluşundandır.

Kazâ⁴⁰⁸ onun görüşünün takdiriyle öne geçer, kader onun verdiği kararın yönetmesi ile idare olunur.

⁴⁰³ Bu söz, anlamca ve kelime olarak da burada geçen ifadelere benzer şekilde şu hadiste ifade edilir: “Allah'a ve Resûlüne itaat eden saadete ermiştir. Onlara isyan eden kimse ise sadece kendisine zarar verir, Allah'a zarar veremez”. Hadisin tamamı için Bk. Ebu Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, **Sünen-i Ebû Davud Terceme ve Şerhi**, C. 8, Haz: Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 232.

⁴⁰⁴ Bir haberin ağızdan ağza geçerek yayılması, söylenti.

⁴⁰⁵ Kutub, mânevî derecelerin en yüksekinde olan kişi; zâhir ve bâtın âlemlerinin idârecisi, âlemin kalbi, âlemde Allah'ın halîfesi durumundaki insân-ı kâmil (Her devirde bir tane olduğu kabul edilir). Kutbü'l-aktâb ise kutbun büyüklüğünü belirtmek için kullanılan “kutupların kutbu” mânâsına gelen saygı sözüdür <http://lugatim.com/s/KUTUP%E2%80%9393KUTB> (3.6.18).

⁴⁰⁶ Yazmada hemen bu kelimedenden sonra ”üçüncü esmâdadur” ifadesi yer alır. Türkçeye çeviride anlamca önceki ve sonraki cümleyle hiçbir şekilde bağlantılı bir ifade olmadığı için çevrilmeyerek çıkartılmıştır.

⁴⁰⁷ Bu sözün Hz. Ali'ye ait olduğu söylenir. Ceyhan, **a.g.e.**, s. 508.

⁴⁰⁸ Kaderin, Allah tarafından ezelde nasıl belirlenip tespit edildiyse o şekilde ve zamanda vukû bulması <http://lugatim.com/s/KAZ%C3%82> (3.6.18).

Onun adaleti şeriatın işlerini süsleyicidir. İlmi gaybî işaretleri açıklar.

Gençlik onun kaleminde bir hazinedir. Anlayışlılık ise yaratılışında temel bir ihtiyaçtır.

Hitabı en uzak feleklere haber götürür. Onun kızması kahredici ecel davetçisidir.

Zâlimlere karşı şiddetli ve tehditkârdır. Kötü işler yapan bir kimse onun elinden eziyet çeker.

Kader onun kıymetini takdir edemezken, değer biçen veya kendisi üzerinde kaderin takdiri olan bir kimse onun kıymetini nasıl bilsin?

[95a] Köşe bucaklar hâller ile rahat kalır. İdareciler aceleyle emrini tutar.

Dostlar onun ihsanını anlatmada âciz, dil ona teşekkür etmede yetersiz kalır.

İçinde yaşanan dönem onun adaletinden dolayı bayındır oldu. Yaratıcı(?) onun zamanında [adeta] rahata kavuştu.

Belli ki onun ne eşi ve dengi bulunur, ne de cömertliğinin benzeri vardır.

Şeriatın hükümleri hükmünün ilmiyle hükümlüdür. İleri gelen kimseler onun fikrinin fenleriyle iş yaparlar.

Bütün halk onun emirleri altında bir memur, müminlerin emiri ona teşekkür eder.

İhtiyaç sahipleri onun hükümlerine boyun eğmiş, onuncu akıl⁴⁰⁹ onun hizmetinde çalışandır.

Huzuru mücavirlerin⁴¹⁰ [adeta] Kâbesi ve misafirlerin maksadıdır.

Kader onun hükmüyle ertelendi, kazâ onun fermanıyla geçersiz oldu.

⁴⁰⁹ Onuncu akıl: Kaynağını Yeni Eflatunculuk'tan alan bir teoriye göre Allah'tan feyiz ve sudûr yoluyla oluşan ilk varlık "ilk akıl" olup bu bakımdan zorunlu bir varlıktır. Bundan sırasıyla dokuz akıl meydana gelmiştir. Onuncu akla ise faal akıl denilir. Bu felsefî düşüncüyü tasavvufla birleştiren mutasavvıflara göre bu akıl Hz. Cebrail'e karşılık gelir. Bu akıl her zaman aktif olup yerküreyi idare eder (Daha ayrıntılı bilgi için Bk. Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", **DİA**, C. 2, s. 238-242.

⁴¹⁰ Hz. Peygamber'e daha yakın olma fikri ve isteğiyle yerini yurdunu terkedip Mekke veya Medine'ye yerleşen kişi. Komşu <http://lugatim.com/s/M%C3%9C%C3%82V%C4%B0R> (3.6.18).

Bütün akıllar [onun karşısında] dehşet ve şaşkınlığa düştü, nefisler onun korkusundan değerini yitirdi.

Şeytanlar ondan korkarak secde eder oldular, insanlar ve melekler rükûda onu andılar.

Makamın zamanın Menuçîhr'lerine çok yücedir. Kapın zorbalar için en hayırlı mekândır.

Kötüler ve ziyana uğramış kimseler seni nasıl yalanlar? İlmin ile anlattıkların sana delil olarak yeter.

İbadet edenler ve zahit kimseler sana duâcıdır. İleri gelen kimseler senin kapında bir hizmetkârdır.

Sana bütün halkın durumu malumdur. İşte saklı şeyler de sana geçmiş zaman gibi apaçıktır.

[95b] Kahrın helak eden öldürücü bir zehirdir. Lutfun (ihsanın) ender görülen bir ilaçtır.

Eğer kelebeğe himmet edersen, gökyüzünde nesr-i tâir'i⁴¹¹ [bile] avlar.

Bir kez Kaf dağına öfkeyle baksan, çölde yaşayanlar Moğol kavmine (Tatar)⁴¹² dönüşür.

Bu devreden felek bin yıl dönse de, deniz sana benzer bir inci meydana getiremez.

⁴¹¹ Astronomide kartal burcunun en parlak yıldızı. Alpha aquila (http://lugatim.com/s/NESR_3.6.18). Nesr-i Tâir hakkında yine müellifin kendi eseri olan *Davet-nâme*'de şu ifadeler yer alır: "...biri dahi Ukâbdur. Buna Nesr-i Tâir dahi dirler. Kanadın açmış uçar kerkese beñzer. Dâhil-i sûretde olan kevâkibi tokuzdur ve hâric-i sûretinde olan altıdır. Kanadı üstinde bir kevkeb-i neyyir vardır, aña dahi Nesr-i Tâir dirler. İki tarafında olan kevkebler gûyâ kanadlarıdır. Pes kanadların açmış tayrânde gibidür", yani "bu "Nesr-i Tâir" de denen bu takımyıldız uçan bir akbabayı andırır. İç kısmında dokuz, dış kısmında ise altı yıldızı vardır. Kanadı üzerindeki parlak yıldız da "Nesr-i Tâir" denilir. İki tarafında olan yıldızlar sanki bir kuşun kanatlarına benzer". Fatma Büyükkarcı Yılmaz, **Firdevsî-i Tâvil ve Davetnamesi (İnceleme-Metin-Dizinler)**, Boğaziçi Üniv., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 237.

⁴¹² Eski Anadolu Türkçesinde Tatar adı "Moğol" yerine kullanılmaktaydı. Semih Tezcan, **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s. 223, 342.

Aristo⁴¹³ senin düşüncelerini yorumlamada yeteneksiz ve Felâtun⁴¹⁴ ise dilsizdir. Kendi bildikleri ise senin ilminin yanında küstahlıktır.

Felek senin gibi âdil birisini getiremez. Sana bakan Güneş senin gibi faziletli birini göremez.

Zamanın Menûçîhr'isin⁴¹⁵ ve Âsaf⁴¹⁶ kadar kıymetlisin. Her ilimde hünerli İbn-i Sina⁴¹⁷ sana hizmet eder.

Mûsâ (a.s.) nın yılanı sihirbazların sihrini nasıl bozduysa,⁴¹⁸ adaletinin suyu zulüm ateşini söndürdü.

Bu yüksek rükünler devam ettiği müddetçe, feleğin her zaman tesiri devam eder.

Felek (Dünya) durdukça ömrün devam etsin ve senin olduğun zamanda dünyanın sonu gelmesin.

Vali ve hâkimsin, kazâ [bile] senin hükmündedir. Kader ilmin sırlarına [erişmekte] sende dolayı kudretlidir.

Mutluluk makam sahibi sırdaşın ve dostun, doğru yol koruyucu ve sana yardımcı en yakın arkadaşın olsun.

⁴¹³ Aristo (m.ö. 384-322): İslâm felsefesi üzerinde derin etkileri bulunan İlkçağ Yunan filozofu. (Mahmut Kaya, "Aristo", **DİA**, C. 3, s. 375-378). Düşünceleri ve sözleri İslâm felsefesine de yön vermesi ve doğu kültüründe de benimsenmiş olmasıyla Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Aristo engin bilgi sahibi bir kişi olarak kabul edilir. Bu bakımdan akıl ve bilginin sembolü haline gelen Aristo (A.Atilla Şentürk, **a.g.e.**, s. 348) klasik Türk edebiyatı metinlerinde özellikle kasidelerde övülen kişinin akıl ve olgunluğunu öne çıkarmak ve üstün göstermek için bir kıyas unsuru olarak kullanılır. Metnimizde de bu amaçla kullanıldığı görülmektedir.

⁴¹⁴ Felâtun (M.Ö. 427-347): İslâm felsefesi üzerinde önemli tesirleri bulunan İlkçağ Yunan filozofu. Fahrettin Olguner, "Eflâtun", **DİA**, C. 10, s. 469-476. Metnimizde yer alma sebebi bir önceki dipnotta söylenmiş olanlarla örtüşmektedir.

⁴¹⁵ Bk. Dipnot 58.

⁴¹⁶ Bk. Dipnot 57.

⁴¹⁷ İbn-i Sina (ö. 428/1037): İslâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci düşünürü ve Ortaçağ tıp biliminin en önemli ismi (Ömer Mahir Alper, "İbn-i Sina", **DİA**, C. 20, s. 353-358). Metnimizde İbn-i Sina sahip olduğu ilmiyle öne çıkarılmış ve Mustafa Paşa'nın övülmesi maksadıyla bu açıdan ondan üstün olduğu söylenmiştir.

⁴¹⁸ Hz. Mûsâ'nın yaşadığı dönemde sihir son derece ilerlemişti. Firavun Tanrı olduğunu iddia ediyordu. Hz. Mûsâ onu dine davet ettiği zaman mucize olarak âsâsını yere bıraktı. Âsâ bir yılan dönüşüp yürümeye başlayınca Firavun bunun bir sihir olduğunu iddia etti ve ülkenin bütün sihirbazlarını topladı. Sihirbazlar büyüleri ipler ve sopalar attılar. Hepsini hareket etmeye başlayınca Hz. Mûsâ âsâsını yere bıraktı ve büyük bir yılan olup bütün yılanları yuttu. Bunun bir sihir olmadığını anlayan sihirbazlar Hz. Mûsâ'ya iman ettiler. Gencay Zavotçu, **Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü**, Kesit Yay. İstanbul 2013. s. 519.

Makamın Gazneli Mahmûd'un Ayas'ının⁴¹⁹ makamı gibi övgüye değer. Firdevsî de apaçık senin [kapında] bir köledir.

Ben bir duâcıyım, amacım duâ etmektir; [yoksa] şiirle övündüğüm yok, beni şair sanma.

Şükürler olsun ki Paşa hazretlerinin kitabı Recep ayında tamamlandı.

[96a] Hicretin dokuz yüz [on sekiz]⁴²⁰ senesinde *Hayât-nâme* defterleri tamamlandı.

Ey efendim! Tasavvufta buna benzer bir risale görülmüş değildir, mutlaka oku.

Ey paşa! Ömrün dünyada uzun olsun. Yardım eden ve her şeyi muhafaza eden Allah seni tehlikeden korusun.

Hediyemi kabul et, lütufla muamelede bulun; çünkü sözüm tamamen bilgidir ibarettir.

Olgunluğa erişenlerin sözünü yine olgunluk sahibi kimseler anlar; çünkü onların kalpleri mânâyâ dair sözleri çok iyi anlar.

Allah'a şükür ki kitap bitti ve fikriyle gönüller tamam oldu.

⁴¹⁹ Bu beyitte geçen “Mahmud”, Gazneli Devleti'nin kurucusu ve hükümdarı Gazneli Mahmud'dur (ö. 421/1030). Döneminde şiire ve şairlere büyük saygı göstermiştir. Bir rivayete göre İranlı şair Firdevsî (ö. 411/1020?) *Şeh-nâme*'yi Gazne'ye giderek bizzat ona sunmuştur. Bk. Erdoğan Merçil, *DİA*, “Mahmûd-ı Gaznevî, C. 27, s. 362-365. Sultan Mahmud divan şiir ve nesrinde cömertliği, şairleri koruması ve kölesi Ayaz ile birlikte çok anılır. Ayaz ise Gazneli Mahmud'un has kölelerindendir. Akıl, bilgi, feraset ve sadakatte eşsiz olduğundan dolayı padişah kendisini çok sever ve itimat ederdi. Gencay Zavotçu, *a.g.e.*, s. 89.

⁴²⁰ Buradaki tarih tahmini hakkında verilen bilgiler için tezimizin 59 ve 60.sayfalarına bakılabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, XV. yüzyılın son yarısı ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış ve genellikle mesnevî tarzında tercüme ve telif pek çok eser kaleme almış olan Uzun Firdevsî'nin son eseri olan *Hayât-nâme*'nin tenkitli metninin neşri, tahlili ve günümüz Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle girişte Firdevsî'den bahseden tarihî kaynakların kısaca tenkidi yapılmaya çalışılmış ve elde mevcut bu kaynakların Firdevsî hakkında çok da detaylı bilgi vermedikleri, daha önceden verilen bilgileri tekrarladıkları ve tezkirelerin bazıları itibariyle de görmezden geldikleri saptanmıştır. Tarihî kaynaklar içerisinde *Süleymân-nâme Muhtasarları* dediğimiz ve farklı farklı kişiler tarafından Firdevsî'nin daha sağlığında yapılmaya başlanan kısaltmaların yazar hakkında çeşitli bilgiler ihtiva ettikleri ve Firdevsî'nin *Süleymân-nâme*'siyle de karıştırılabilen eserin farklı kişiler tarafından yapılan henüz tespit edilmemiş olan kısaltmalarının olabileceği farkedilmiş ve bunların belirlenmesiyle yazar hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşma imkânımızın olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmamızın Firdevsî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliğine ayrılan ilk bölümünde hayatıyla ilgili, tenkidi yapılan kaynaklardan hareketle elden geldiğince kronolojik sıra takip edilerek ayrıntılı bir biyografi ortaya konmaya çalışılmıştır. Genellikle mahlasıyla bilinen Firdevsî'nin kaynaklarda geçen ve sürekli tekrarlanan İlyas bin Hızır, Şerefeddîn Mûsâ ve Orhan bin Genek isimleri tek tek araştırılarak incelenmiş, kendi eserlerinde asıl isminin Orhan bin Genek olduğu tam olarak tespit edilmiştir. İlyas bin Hızır'ın, Firdevsî ile aynı mahlası kullanan ve muhtemelen XVI. yüzyılda yaşamış bir şair/müellif, Şerefeddîn Mûsâ'nın da Firdevsî'den başka biri olduğu kaynaklarıyla belirlenmiştir. Yazarın *Hayât-nâme* dışındaki eserleri "Firdevsî'ye Ait Olduğu Kesin Olan Eserler", "Firdevsî'ye İsnat Edilip Ona Ait Olmayan Eserler" ve "Firdevsî'nin Nüshası Tespit Edilemeyen Eserleri" şeklinde bir sınıflandırmayla bazı eserleri itibariyle daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve bunlar hakkında sürekli tekrarlanan çelişkili bilgiler elden geldiğince netleştirilmeye çalışılmıştır. Kütüphane kayıtlarında farklı farklı isimlerle kaydedilmesinden, Firdevsî'nin, bahsi geçen eserlerden daha farklı eserlerinin olabileceği farkedilmiştir. Nitekim Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunan Firdevsî'ye ait olduğu bilinen bazı

yazmaların müellif kaydında Firdevsî-i Tûsî yazması konuya bir örnek teşkil edebilir. Müellifin eserleri ve nüshaları araştırılırken bu hususa dikkat edilmesi gerekmektedir.

Edebî şahsiyeti başlığı altında ise, tezkireler ve Tanzimat sonrasında yazılmış yakın dönem kaynaklarının Firdevsî'nin edebî alandaki yetkinliği hakkında ne gibi değerlendirmeler yaptıkları ortaya konmuştur. Buna göre tezkireler ittifakla çok çeşitli ilim dallarında ve özellikle tarih ve muhazarata ait ilimlerde çok bilgili olmasıyla överlerken, şairliğini ise beğenmemişlerdir. Tanzimat sonrasında yapılan değerlendirmeler ise önceye göre nispeten daha olumlu ve takdirkâr olup özellikle nesir alanında çok sade yazmasıyla *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki üslûba yaklaştığı ifade edilmektedir.

Hayât-nâme incelemesine ayırdığımız ikinci bölümde yazma nüshanın başlangıç ve bitiş tarihlerinin yazmada silik olmasından dolayı ipuçlarından hareketle tarih tahmini yapılarak, II. Bâyezîd'in sağlığında fakat son dönemlerinde başlanıp Yavuz Selim'in saltanatının başlarında da bitirilmiş olduğu tespit edilmiştir. Biçim olarak hemen hemen tüm yazdıklarında mesnevî nazım biçimini kullanan Firdevsî, *Hayât-nâme*'de de aynı usûlü takip etmiştir. Eser ağırlıklı olarak nesirdir ve geri kalan 1/3'lik kısım ise 565 beyitten oluşan manzumelerden ibarettir. Müellif bu bölümde başka diğer kalıpları az da olsa kullanmakla birlikte, çoğunlukla aruzun hece veznini andıran “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbını kullanmıştır. *Kutb-nâme* eserinde olduğu gibi *Hayât-nâme*'de de halk kesimine hitap ettiği için bilinçli bir şekilde aruz ve kafiye kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalmadan yazarak dîvân şiirini halk edebiyatına yaklaştırmakla özgünlüğü yakalamış olabileceği iddiası bir kenara not edilmelidir. Gerçekten de Firdevsî, hitap ettiği kesimin yadırgamayacağını da bilmenin referansıya, kuralları çok da dikkate almayarak anlamı öncelemiş olabilir. Bu mevzuda genel bir neticeye varmak şimdilik erken gözükse de bizim yaptığımız sadece, dîvân şiiri geleneğini çok iyi bilen ve bu geleneğin de etkisiyle eserlerinde manzum bölümlere yer veren Firdevsî'nin sadece şairlik yeteneğinden mahrum olduğunu yineleyerek başka ihtimalleri gözden kaçırmamak gerektiğini ifade etmekten ibarettir.

Ardından gelen *Hayât-nâme*'nin üslup incelemesini yaptığımız bölümde Firdevsî'nin eserlerine yansıyan genel üslup özellikleri tespit edilmiştir. Müellifin

nesirde metnin başından sonuna kadar süregiden bir anlatım üslûbu takip etmediği, anlatılan konuya göre kullanılan kelimelerin sadeleştiği veya ağırlaştığı görülmüştür. Özellikle tevhit, münâcât, na‘t, methiye ve duâ kısımlarında dönemin temayülüne de uygun olarak secili ve Arapça-Farsça kelime ve tamlamalardan oluşan bir anlatım tarzı tercih edilmiştir. Bu açıdan eserin ilgili bölümlerinde “orta nesir” olarak isimlendirilen üslûp özelliklerinin görüldüğünü söyleyebiliriz. Eserin tamamına hâkim olmayan bu üslûp, konu anlatımına geçilen ilk fasıldan itibaren yerini sade bir anlatıma bırakmaktadır. *Süleymân-nâme* gibi eserlerinde Türkçe kelimelerle seci yaparak Dede Korkut üslûbuna yaklaştığı ittifakla kabul edilen Firdevsî’nin, *Hayât-nâme*’de eserin türü ve konusu gereği secili ifadelerde ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kelimeleri kullandığı tespit edilmiştir. Mensur bölümlerin aralarında gelen manzumelere baktığımızda ise, ilk olarak bunların metinde hangi fonksiyonda yer aldıkları belirlenmiştir. Eserin 1/3’ini oluşturan bu manzumelerde az da olsa rastlanan sanatlı beyitlerde çok başarılı ve orijinal örneklerin bulunmadığı, aruz açısından kusur içermeyen beyitlerin de şiiriyet yönünden zayıf olduğu görülmüştür. Buradan da Firdevsî’nin, hitap ettiği kesimi de göz önünde bulundurarak sanatlı bir eser ortaya koymak amacı olmayıp önceliği anlama verdiği, tüm bunları yaparken de gelenekte var olan mensur metinlerde manzum bölümlere yer verme geleneğine tabi olarak söylemek istediklerinde halkın zevkine hitap eden ve onların kulağını tırmalamayacak bir âhengi sağlamış olduğu yorumunu yapmamız mümkündür. Tezkire yazarı Latîfi de, Firdevsî’yi halk kesimini muhatap alarak eser yazdığı ve sanatlı bir dil kullanmadığı için eleştirmektedir. Öyleyse Firdevsî’nin üslûbunun genel anlamda sade ve açık olduğu tespitini yapabiliriz.

Firdevsî *Hayât-nâme*’yi Gazâlî, Muhyiddîn-i Arabî ve Ferîdüddîn Attâr’ın çeşitli makalelerinden seçerek Farsçadan Türkçeye çevirdiğini söylemektedir. Bu tercümenin niteliğini belirlemek üzere ismi geçen üç mutasavvıfın eserleri incelenmiş; *Hayât-nâme*’yle lafız olarak birebir veya yakın ifadelerle de olsa örtüşmenin olduğu bir esere şu ana kadar rastlanmamıştır; bununla birlikte kaynak belirtmeden genel bir ifadeyle “meşâyıh-ı kibâr risâlelerinden” sözleriyle başka eserlere işaret edebileceği düşünülmüş ve metnin bağlantılı olduğu farklı metinler tespit edilmiştir. Örneğin, Ahmedî’nin *İskender-nâme* ve Necmeddîn-i Râzî’nin *Mirsâdü’l-İbâd* eserleri ile

Hayât-nâme arasında yer yer benzerlikler tespit edilmiştir. Firdevsî bunu, model metinden bazen birkaç kelimeyi değiştirerek, bazen farklı manzume eklemeleri yaparak, bazen de neredeyse ibarenin aynısını alıp dâhil ederek kendi metni içerisinde kaynaştırmıştır. Zaman zaman kendi eserleri arasında da tekrarlara düşmüş, yer yer de nasihat etmenin gereği olarak bu tekrarları faydalı görmüştür. Nitekim belli bir geleneğe ve ortak konulara sahip bu edebiyatta şair ve yazarların kendileri için üstat kabul ettikleri kimselerin eserlerini örnek alarak yazmaları ilk defa görülmemektedir. Bu tür bir inceleme tezimizin amacı olmadığından konu hakkında kesin yorum ve değerlendirmeler yapılmamış; sadece ilgili kısımlar tablolar eşliğinde tespit edilmiş ve bundan sonra yapılacak bu türden çalışmalar için malzeme sunulmuştur.

DİZİN

METİNDE AÇIKLANAN KAVRAMLAR ve KELİMELER DİZİNİ

A

‘Adrān: (15b/5, 6)

Ahlāṭ-ı erba‘a: (16a/13)

‘Aql: (11b/9)

‘Ālem: (13a/1)

Ālem-i ervāḥ: (75a/3, 4)

Ālem-i ṣḥādet (70b/7)

Arz (13a/13, 14-15b/7)

B

Balçuk: (13b/2)

Berq: (13b/6-14b/5, 6)

Berriye: (15b/2)

Biḥār: (15b/14, 15)

Buḥār: (13b/4-14a/13, 14)

Bulut: (14b/1, 2)

Bürüdet: (12a/10)

C

Cehil: (16b/12).

Cenūb: (13a/15, 13b/1)

Cezāyir: (15a/15-15b/1)

Cibāl:(15a/13, 14)

Kevākib: (13a/3)

Kevn: (12b/7)

Ḳudret: (16b/7)

Küfür: (17a/7)

Levn: (12a/14, 15-17b/6)

M-N

Ma‘rūf: (17b/3)

Me‘ād: (17a/11, 12)

Me‘ādin: (13b/8-16b/1)

Mekān: (12b/12)

Melā’ike: (13b/13, 14)

Merkez-i arz: (15b/11-13)

Mevālidāt ve kāyināt: (16a/14,

15).

Mevt: (23a/7, 8)

Münkir: (17a/9)

Nār: (13a/7, 8)

Nebāt: (13b/11-16b/1, 2)

Nefis: (11b/5, 6)

Nehār: (12a/7)

Nesīm: (14a/7, 8)

Nev’: (11b/12, 13)

Cin: (13b/15)

Cins: (11b/11, 12)

Cisim (13a/4, 5)

Cism-i şeffaf: (13a/6)

D-E

Dīn: (17a/6).

Duḥān: (13b/4-14a/15)

Ecrūn ücreti: (17b/5).

Erkân-ı erba'a: (16a/12)

Eṣīr: (14a/6)

F-G

Felek: (12b/14, 15-15b/10)

Faṣıl: (12a/1, 2)

Fesād: (12b/8)

Fikir: (17a/1, 2)

Garb (13a/14, 15)

H

Hāle (14b/15-15a/1)

Hevā (13a/9, 10-15b/8, 9)

Ḥasf: (15a/12)

Ḥāṣṣa: (12a/3)

Ḥarāret: (12a/8, 9)

Ḥavāṣṣ-ı ḥamse: (74b/10)

Ḥayır (17b/1, 2)

Nokṣān: (12b/9)

Nukle: (12b/10)

Nūr: (12a/4, 5)

R

Ra'id: (14b/7)

Rāyiḥa: (12b/1, 2)

Riyāḥ (yiller): (14a/3)

Ruṭūbet: (12a/12)

S-Ş

Şā'ika: (14b/9, 10)

Şavt: (14b/11, 12)

Şevāb: (17a/13, 14)

Seyl: (15a/6)

Şu: (13a/11, 12)

Şūret: (12b/3)

Şahıs: (11b/14, 15)

Şark: (13a/14)

Şekil: (17b/5).

Şeyṭān: (14a/2)

Şimāl: (13a/15)

Şirk: (17a/8).

Şu'a': (14a/10)

T

Ṭā'at: (17a/10)

Ḥayvān: (13b/9-16b/3).

Hevā (13a/9, 10-15b/8, 9)

İ

İcām ve biṭāḥ: (15b/4)

İḥtiyār: (16b/8).

‘İkāb: (17a/15).

‘İlim: (16b/11).

Īmān: (17a/3).

Īn‘ikās-ı şems: (14a/12)

İnsān: (13b/12)

İrādet: (11b/7, 8-16b/5, 6)

İslām: (17a/4, 5).

İ‘tikād: (16b/13, 14)

K-L

Ḳar: (15a/3, 4)

Ḳavs-i ḳuzah: (15a/1)

Kerāhiyyet: (16b/9, 10)

Ṭabāyi‘-i erba‘a: (16a/10, 11)

Ṭabr‘at: (14a/5)

Ṭaḡyīr: (12b/10)

Ṭamān: (14b/13, 14)

Ṭolu: (15a/5, 6)

V-Y

Vehim: (16b/15)

Yaḡmur: (14b/3, 4)

Yübüset: (12a/13)

Z

Zamān: (12b/13)

Zebed: (13b/3)

Zelzele: (15a/10, 11)

Zemherīr: (14a/9)

Ziyāde: (12b/8, 9)

Ṭulmet: (12a/6)

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm (Çevrimiçi),

<http://www.kuranmeali.com>

Buharî-Müslim-İbnMace-Ebu Davud-Tirmizî-Nesaî-Muvatta Kudsi Hadisler, C.2, terc: Ahmet Varol, Madve Yay., İstanbul, 1991.

TDV İslâm Ansiklopedisi (Çevrimiçi)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/>

<http://www.islamansiklopedisi.info/>

“Şeyh Yahya Efendi ve Dergahı”, (Çevrimiçi)

<http://www.ktsv.com.tr/41-seyh-yahya-efendi-ve-dergahi> (7.2.18)

Lexiqamus Osmanlıca Kelime Çözücü (Çevrimiçi)

<https://www.lexiqamus.com/tr>

Abul, Yasemin:

“Süleymân-nâme-i Kebîr’in 47. Cildi Üzerinde Metin ve İnceleme”, (Yayımlanmamış YL Tezi), Celal Bayar Üniv. SBE., Manisa, 2004.

Afyoncu, Erhan:

“Zeâmet”, C. 44, **DİA**, s. 162-164.

Ahmed Âşıkpaşazade

Âşıkpaşazade Tarihi [Osmanlı Tarihi 1285-1502], Haz: Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013.

Ahmedî:

İskender-nâme, Haz. Yaşar Akdoğan, T.C. Kültür ve Turizm Bak. Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri. (Çevrimiçi),
https://media.turuz.com/.../1556-Ahmedi-Iskendername-Yashar_Aghdoghan-505s.pdf (erişim tar. 11.11.18).

- Akay, Asuman: “Firdevsî-i Rûmî’nin Süleymân-nâme’sinde İnkilemler”, **The Journal of Turkish Cultural Studies**, 2014.
- Akay, Asuman: “Firdevsî-i Rûmî’nin Süleymân-nâme-i Kebîr’indeki Deyimler”, **Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 9, S. 9, [Ahmet Topaloğlu Armağanı Türk Dili ve Edebiyatı Sayısı] , Ankara, 2014, s. 103-122.
- Akay, Asuman: “Süleymân-nâme Nesrinde Ahengi Sağlayan Ses ve Söz Unsurları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, 1999, S. 118, s. 217-228.
- Akay, Asuman: “Süleymân-nâme’deki Olağanüstü Unsurların Sistemik Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı** (1-2 Aralık, İstanbul, 2010).
- Akay, Asuman: “Firdevsî: Süleymân-nâme (44. Cilt) Metin ve Fiiller Üzerine Bir İnceleme”, (Yayımlanmamış D.T.), İstanbul Üniv. SBE, İstanbul, 1990.
- Akkaya, Hüseyin: “Şemseddin Sivasî’nin Süleymânîyye’si”, Marmara Üniv. SBE., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988.
- Akkaya, Hüseyin: “Süleymân”, C. 38, **DİA**, 2010, s.61.
- Aksan, Doğan: **Yunus Emre Şiirinin Gücü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- Aksoy, Mustafa: “Destanlarda ve Tarihî Kaynaklarda Alp Er Tunga (Efrâsiyâb)”, **Türkler**, C. 3, Ankara, 2002, s.554-568.
- Aksoy, Mustafa: “Uzun Firdevsî’nin Hayatına İlişkin Yeni Bilgiler”, **II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu**, Balıkesir, 31 Mayıs-2 Haziran, 2000, s.

- Aksoy, Mustafa: Uzun Firdevsî'nin Süleymân-nâmesi'nde Destan Unsurları (2 Cilt), Ege Ün. SBE, (Yayımlanmamış D.T.), İzmir, 2000.
- Aksoyak, İ. Hakkı: “Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler”, **Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V**, Turkuaz Yay., İstanbul, 2010.
- Aksu, Rabia: “Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr (10.cilt) İnceleme-Metin-Dizin”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Ün. SBE., Erzurum, 2016.
- Aksun, Ziya Nur: **Osmanlı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.
- Aktepe, Münir: “Çandarlı İbrahim Paşa”, C. 8, **DİA**, 1993, s.214.
- Albayrak, Nureddin: “Cem”, C.7, **DİA**, s.279.
- Ali Muhammed Muhammedü's-Sallâyî: **İmân-ı Billah Celle Celâlühü**, Dâr-ı İbn Kesîr-Suriye, C.1.
- Alper, Ömer Mahir: “İbn-i Sina”, C. 20, **DİA**, s.353-358.
- Ambros, Edith Gülçin: “Şaire Özgünlük Hakkı Tanımak: Firdevsî-i Rûmî'nin Kutbnâme'si ve Latifî'nin Elitist Eleştirisi”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD], C. 1, S. 1, Ağustos 2018, s. 50-74.
- Araç, Güllü: “Uzun Firdevsî ve Hakâyık-nâme'si”, Hacettepe Ün. SBE., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.
- Âşık Çelebi: **Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme-Metin**, C.3, (Haz: Filiz Kılıç), İstanbul Arşt. Enst., İstanbul, 2010.

- Avcı, İsmail: **Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014.
- Aydın, Hüseyin: "Filozof", C. 13, **DİA**, 1996, s.107-109.
- Aydın, İbrahim Hakkı: "Kenz-i Mahfî", C. 25, **DİA**, 2002, s.258-259.
- Ayverdi, Z. İlhan: **Kubbealtı Lugati**, red. Etimoloji Ahmet Topaloğlu (Çevrimiçi)
<http://lugatim.com/>
- Babinger, Franz: **DieGeschichtsschreiber der Osmanenundihrewerke**, Leipzig: Otto Harrasowitz, 1927.
- Babinger, Franz: **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bak. T.T.K.Basımevi, Ankara, 1982.
- Babür, Yusuf: "Süleymân-nâme-i Kebîr (6-7.ciltler, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)", Erzincan Üniv. SBE., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2013.
- Beyânî Mustafa Bin Cârullah: **Tezkiretü's-Şuarâ**, Haz.İbrahim Kutluk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu,T.T.K.Yay., Ankara, 1997.
- Bicari, Hasan: "Süleymân-nâme'nin Budapeşte'deki Yazma Nüshası", Türk Dil Kurumu Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler, (I.: Ankara, 27-29.09.1972), Ankara, 1975, s. 97-104.
- Bıçer, Bekir: **Firdevs-i Rûmî ve Tarihçiliği**, Tablet Yay., Konya, 2006.
- Bingöl, Abdülkuddüs: "İsagucî", C. 22, **DİA**, s. 488, 489.
- Bolay, S. Hayri: "Âlem", C. 2, **DİA**, s. 360, 361.

- Bolay, S. Hayri: “Akıl”, C. 2, **DİA**, s. 246, 247.
- Bozkurt, Nebi: “Ravza-i Mutahhara”, C. 34, **DİA**, s.475.
- Briquet, Charles-Moise: **Les Filigranes: Dictionnaire Historiques des Marques du Papier dis leur apperition vers 1282 jusqu’en 1600. C. 4 –P-Z**, 1907 (Second Edition Leipzig, 1923).
- Bursalı Mehmed Tâhir: **Osmanlı Müellifleri**, (Haz. A. Fikri yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, 1972.
- Bursevî, İsmail Hakkı: **Ruhu’l-Beyân –Kur’ân Meali ve Tefsiri-**, Erkam Yay., İstanbul, 2005.
- Büke, Himmet: “Firdevsî-i Rumî’nin Kayıp Eseri: Tâli’-i Mevlûd veya Tâli’-i Mevlûd-i Kebir (Bir Yıldıznâme ve 12 Hayvanlı Türk Takvimi)”, **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, 2016, S. 8, s. 66-74.
- Büke, Himmet: “Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (38.cilt), Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniv. SBE, Isparta, 2015.
- Canan, İbrahim: **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yay. Ankara, 1995.
- Cengiz, Halil Erdoğan: “Divan Şiirinde Musammatlar”, **Türk Dili Dergisi: Divan Şiiri Özel Sayısı**, 1986, s. 415-416-417.
- Ceyhan, Âdem: **Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri**, Öncü Kitap, Ankara, 2006.
- Ceyhan, Semih: “Şems-i Tebrîzî”, C. 38, **DİA**, s.511-516.
- Coşkun, Vildan S.: “Tâk-ı Kısra”, C. 39, **DİA**, s. 450.
- Çağrııcı, Mustafa vd.: “Gazzâlî”, C. 13, **DİA**, s.530-534.
- Çağrııcı, Mustafa: “Hilim”, C. 18, **DİA**, s.33.

- Çağrııcı, Mustafa: “Kur’ân Kursu, C. 26, **DİA**, s.423-425.
- Çatıkkaş, M. Ata: **Firdevsî-i Rûmî Şatranç-nâme-i Kebîr (İnceleme-Metin-Dizin)**, TDK Yay. Ankara, 2015.
- Çatıkkaş, M. Ata: **Süleymân-nâme-i Kebîr**, TDK Yay. Ankara, 2009 (72.cilt)
- Çatıkkaş, M. Ata: “Firdevsî-i Rûmî’nin Şatranç-nâme-i Kebîr’i”, VI. Türkoloji Kongresi (Tebliğ), İstanbul 1984; ayrı basım: **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 37, İstanbul, 1985, s. 186-198.
- Çatıkkaş, M. Ata: “Türk Firdevsî’si ve Süleymân-nâme-i Kebîr”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ağustos, 1983, s.169-178.
- Çelebi, İlyas: “İnşikâku’l-Kamer”, C. 22, **DİA**, s. 343-345.
- Çelebi, İlyas: “Hızır”, C. 17, **DİA**, s.411, 412.
- Çelebioğlu, Âmil: **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV.yy’a kadar)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 1999.
- Çelik, Zeynep: “Firdevsî-i Rûmî’nin Süleymân-nâme Yazmasının (81.cilt 82b-123b yk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri”, (Yayımlanmamış YL Tezi), MSGSÜ. TDE. Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili Programı, İstanbul, 2010.
- Çetin, Nihat M.: “Aruz (Türk Edebiyatında Aruz)”, C.3, **DİA**, 1991, s.424-437.
- Çörtü, M. Meral: **Arapça Dilbilgisi Nahiv**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı (İFAV), İstanbul, 1988.
- Dilçin, Cem: **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay. Ankara, 2016.

- Duran, Hamiye, Dursun Gümüšoğlu: **Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velayet-nâmesi**, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Araştırma Dizisi, Ankara, 2010.
- Durmuş, İsmail, Mustafa Öz: “Sahban el-Vâilî, C. 35, **DİA**, s. 511-512.
- Durmuş, İsmail: “Nahiv”, C.32, **DİA**, s. 300-306.
- Durusoy, Ali: “Hareket”, C. 16, **DİA**, s.122.
- E. Blochet: **Catalogue des Manuscrits Turcs De La Bibliotheque Nationale**, C.2, Paris, 1932-33.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buharî: **Sahih-i Buharî ve Tercemesi**, (Trc. Mehmet Sofuoğlu), ÖtükenYay., İstanbul, 1987.
- Ebu Davud Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî: **Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi**, C.8, Haz. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî: **el-Câmiü’s-sahih=Sünenü’t-Tirmizî**, Mustafa el-Babi el-Halebî, Kahire, 1978.
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym İsfahani: **Hilyetü’l-Evliya ve Tabakatü’l-Asfiya**, C.7, Matbaatü’s-Saade, Kahire, 1979.
- Ebu’l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî: **Mesâlikü’l-Ebsâr fî Memâliki’l-Emsâr**, C.7, (Ed: Fuat Sezgin, Thk. Abdülabbas Abdülcasim Ahmed- Ebûzabî [Abudabi]: el-Mecmaü’s-Sekafi), 2003.

- Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî: **el-Vâfîbî'l-Vefeyât**, C.14, Neşriyâtü'l-İslâmiyye: 14/6, Tahkik: SvenDedering, 1982.
- Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî: **el-Vâfîbî'l-Vefeyât**, C.14, Neşriyâtü'l-İslâmiyye: 14/6, Tahkik: Sven Dedering, 1982.
- Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed Aclunî: **Keşfü'l-Hafâ ve münzilü'l-ilbâs ammâ işteheremine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs**, C. 1-2, Dârulhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1932.
- Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî: **Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerh-i Mişkâtî'l-Mesâbîh**, Dârulhyâi't-Türâs, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, C.7.,Kahire, [t.y.]
- Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî: **Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerh-i Mişkâtî'l-Mesâbîh**, Dârulhyâi't-Türâs, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, C.7, Kahire, [t.y.].
- Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir: **Tarihu Medineti Dımaşk**, C.30, Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1982.
- Emecen, Feridun: "Koca Mustafa Paşa", C. 26, **DİA**, 2002, s.131-133.
- Erdem, Mehmet Dursun: "Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhisselâm ve Söz Dizimi Çalışması Özellikleri", **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, 2005, s.1-8.
- Erdem, Mehmet Dursun: "Kitâb-ı Kıssa-nâme-i SüleymânAleyhisselâm Üzerine Söz Dizimi Çalışması Süleymân-nâme 74. Cilt", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), On Dokuz Mayıs Üniv.,SBE., Samsun, 2005.
- Ertaylan, İsmail Hikmet: **İlâhî Dîvânı**, İstanbul Edebiyat Fak. Basımevi, 1960.
- Ertuğ, Zeynep Tarım: "İmaret", C. 22, **DİA**, s.219, 220).

- Erünsal, İsmail E.: “The Life and Works of Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, With Critical Edition of His Divan (Edinburgh University), 1977. .
- Erünsal, İsmail E.: **The Life And Works Of Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, With A Crirical Edition Of His Dîvân**, Edb. Fak. Basımevi, İstanbul, 1983.
- Erünsal, İsmail E.: “II. Bayezid Devrine Ait Bir İn’amat Defteri”, **İst. Üniv. Edb. Fak. Tarih Enst. Dergisi**, Edb. Fak. Matbaası, 1981, S. 10-11, s. 303-342.
- Erünsal, İsmail E.: “Arşiv Belgelerine Göre On Altıncı Asır Şairleri”, **Edebiyat Tarihi Yazıları-Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler**, Haz. Hatice Aynur, Dergâh Yay., İstanbul, 2016, s.206.
- Erünsal, İsmail E.: “Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, Hayatı ve Eserleri”, **Edebiyat Tarihi Yazıları-Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler**, Dergâh Yay., İstanbul, 2016.
- Fazlıoğlu, İhsan: **Nazarî Ufuk-İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi**, Papersense Yay., İstanbul, 2016.
- Firdevsî İstanbul Süleymaniye Küt. Hacı Mahmut Efendi 4863.
- Firdevsî (Rûmî) **Süleymân-nâme** (C. 81), İstanbul Fatih Millet Genel Ktp., AEm Manzum 317.
- Firdevsî (Rûmî) **Süleymân-nâme** (C. 81), İstanbul Fatih Millet Genel Ktp., Ali Emirî Trh. 316.
- Firdevsî (Rûmî) **Süleymân-nâme Muhtasarı**, İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktp., TY. 715.
- Firdevsî (Rûmî) **Süleymân-nâme**, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp. Nr. 43Ze689/1.

- Firdevsî (Rûmî) **Süleymân-nâme**, Bibliothèque nationale de France, Katalog no: supplementturd 1293.
- Firdevsî: **İskender-nâme**, Haz. Nimet Yıldırım, Kabalcı Yay., İstanbul, 2013.
- Gacek, Adam: **Arapça Elyazmaları İçin Rehber**, tercüme: Ali Benli, Cüneyt Kaya, Klasik Yay., İstanbul, 2017.
- Firdevsî-i Rûmî: **Silahşor-nâme**, Haz. Bekir Biçer, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011.
- Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi: **Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım**, Haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Sayı: 93, Tezkireler Dizisi- Sayı: 2, Ankara, 1994.
- Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi: **Kühü'l-Ahbâr**, IV. Rükün, C. 1 (Tıpkıbasım), Osmanlı Tarihi, T.T.K. Yay., Ankara, 2009.
- Genç, Gülnaz: “Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (25 ve 26. Ciltler) Giriş-Metin-Sözlük, (Yayımlanmamış D.T.), Marmara Üniv. SBE, İstanbul, 1995.
- Gök, Âdem: “Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'sinde Kuşlar” (C. 37), **Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi= The Journal of Turk&Islam World Social Studies**, C. 3, S. 7, s. 197-219.
- Gökyay, Orhan Ş.: “İmale”, C. 22, **DİA**, 2000, s. 177, 178.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, **Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-nâme”**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958.
- Güleç, Hamdi: “Süleymân-nâme’de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar, Dil-Üslûp ve Motifler”, **Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara, 2006, S. 36, s. 243-260.

- Güleç, Hamdi: “Firdevsî-i Rûmî’nin Süleymân-nâme’si-42. Cilt, Dâsîtân-ı Ceng-i Âheng-i Efrâsiyâb-ı Türk- Üzerinde Bir Metin İncelemesi, (Yayımlanmamış D.T.), Ege Üniv. SBE, İzmir, 1994.
- Hafız Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar en-Neseî: **Sünenü’n-Neseî**, Mütercimler: A. Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin vd., C.7-8, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1981.
- Harman, Ömer Faruk: “İsa”, C. 22, **DİA**, s. 465-472.
- Harman, Ömer Faruk: “Bel’am b. Bâûra”, C. 5, **DİA**, s.389.
- Harman, Ömer Faruk: “Süleymân”, C. 38, **DİA**, 2010, s. 56-60.
- İbn Kemâl: **Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkitli Transkripsiyon)**, Haz: Şerafettin Turan, TTK Basımevi, Ankara, 1957.
- İmam Ebü’l-Hasan el-Mâverdî: **Edebü’-d-Dünyâ ve’-d-Dîn (İslam’da Dünya ve Din Edebi)**,trc. Ali Akın, Temel Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1982.
- İmam Gazalî: **İhyâulûmi’-d-din**, C.2, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1973.
- İnalcık, Halil: **Şair ve Patron-Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2016.
- İpekten, Haluk: **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergâh Yay., İstanbul, 2005.
- İpşirli, Mehmet: “Âsaf”, C.3, **DİA**, s. 455.
- İsmail Belig: **Güldeste-i Riyâz-ı İrfân-Matbu Nüsha**, Hüdavendigar Matbaası, 1287.

- Jafarova, İlhama: “Firdevsî-i Rûmî’nin Süleymân-nâme Yazmasının (81. Cilt, 28 yk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Ünv. SBE., İstanbul, 2003.
- Jafarova, İlhama: “Firdevsî-i Rûmî’nin Süleymân-nâme-i Kebîri (63.cilt) İnceleme-Metin-Dizin”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Ünv. TDE Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul, 2010.
- Kaçar, Mücahit, Ahmet Akdağ: **Tasavvuf-nâme**, Büyüyenay Yay. İstanbul, 2015.
- Kandemir, M. Yaşar: “Mesel”, C. 29, **DİA**, 2004, s.297-299.
- Kapar, M. Ali: “Ebu Leheb”, C. 10, **DİA**, s. 178, 179.
- Kara, Mustafa, Hamit Algar: “Abdullâh-ı İlâhî”, C. 1, **DİA**, 2004, s.110-112.
- Kara, Mustafa: “Molla İlâhî’ye Dair”, **Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)**, VII-VIII, İstanbul, 1988, s. 366-368.
- Kartal, Abdullah: “Sokr”, C. 36, **DİA**, s.334, 335.
- Kartal, Ahmet: **Doğunun Uzun Hikâyesi- Türk Edebiyatında Mesnevi**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013.
- Kasım b. MahmudKarahisarî: İrşâdü’l-Mürîdİle’l-Murâd Fî TercemetiMirsâdü’l-İbâd (İnceleme-Metin-Dizin), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haz. Ahmet Çal, Fırat Ünv. SBE., Elazığ, 2008.
- Kâtip Çelebi: **Keşfü’z-zünûn An Esâmi’l-Kütübive’l-Fünûn**, (Arapçadan tercüme eden: Rüştü Balcı), İstanbul, 2007.

- Kaya, Mahmut: “Suret”, C. 37, **DİA**, s. 339-340.
- Kaya, Mahmut: “Aristo”, C. 3, **DİA**, s.375-378).
- Kaya, Mahmut: “Esir”, C. 11, **DİA**, s.390.
- Kılıç, Atabey: “Aruz İmlası Üzerine Notlar”, **Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: Prof. Dr. İsmail Ünver Adına**, C. 3, S.6, s.471-478.
- Kılıç, Cevdet: “Pythagorasçı ve Yeni Platoncu Felsefelerin Harran Okuluna Tesirleri”, **I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu**, (Çevrimiçi)
https://issuu.com/selcuk7/docs/s_ryanilik_i._uluslararas_s_kat_1_b773f0d3c2da4a, (1.6.18). Şanlıurfa, 28-30 Nisan, 2006, s.164-175.
- Kılıç, Hulusi: “Sarf”, C.36, **DİA**, s.136, 137.
- Kılıç, Mahmut E.: “İbnü’l-Arabî, Muhyiddîn”, C. 20, **DİA**, s.493-522.
- Kınalı-zâde Ali Çelebi: **Ahlâk-ı Alâî Kınalızâde’nin Ahlak Kitabı (İnceleme-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım)**, Haz. Mustafa Koç, Türkiye Y.E.K. Bşk. Yay. İstanbul, 2014.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi: **Tezkiretü’ş-Şuarâ**, C. 2, Haz. İbrahim Kutluk, T.T.K. Yay. Ankara, 2014.
- Kocatürk, Vasfi Mahir: **Büyük Türk Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tahlili ve Tenkidi)**, T.C. İstanbul Kültür Ünv. İKÜ Yayınevi, İstanbul, 2016 (3. Baskı).
- Kocatürk, Vasfi Mahir: “Süleymân-nâme’de Efrasiyab-ı Türk Hikâyesi”, **Türk Yurdu**, Ankara, 1954, S. 236, s.200-208.
- Köksal, M. Fatih: “Hacı Bektaş-ı Velî’nin Ölüm Tarihi Hakkında”, **“Muşkara’dan Nevşehir’e” II. Uluslararası Nevşehir**

Tarih ve Kùltür Sempozyumu (2-3-4 Mayıs 2016)

Bildiri Metinleri, Ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bùlbùl, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ùnv. Yay., Nevşehir, 2016, s.951-979.

- Köprölü, Fuat: “Firdevsi”, C. 4, **İA**, 1956, s.649-651.
- Köprölü, Fuat: “Aruz (Türk)”, C. 1, **İA**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, t.y., s.645, 646.
- Köprölü, Orhan F.: “Firdevsî, Uzun”, C. 13, **DİA**, 1996, s.127-129.
- Köz, İbrahim: “Firdevsî-i Rûmî’nin Süleymân-nâme Yazmasının (81. Cilt 7a- 54 b yk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Ùnv. SBE, İstanbul, 2004.
- Kraft, Albrecht: **Di Arabischen, Persischen und Turkischen Handschriften der Konstantinoples**. Viyana 1842.
- Kufralı, Kasım: “Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiye Muhiti”, **İstanbul Ùnv. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. III, 1949, s.132-135.
- Kurnaz, Cemal: “Bahar”, C. 4, **DİA**, s. 468-469.
- Kut, Günay: **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- Kutluer, İlhan: “Hikmet”, C. 17, **DİA**, s.503-511.
- Kutluk, İbrahim: “Kenek Oğlu Orhan ve Teşhisü’l İnsan”, **Türk Dili Belleten**, Ocak 1950, Seri III, S. 14-15, s.29.
- Kuzgun, Şaban: “Hâmân”, C. 15, **DİA**, s.436, 437.
- Küçük, Sabahattin: “Melîhî”, C.29, **DİA**, 2004, s.50.
- Lâmiî: **Nefehâtü’l-Üns Tercümesi**, Yay: Bugün Gazetesi-Bedir Yayınevi, İstanbul, 1971.

- Latîfî: **Tezkiretü’ş-Şuarâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ**, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, 2000.
- Luvis Rızkullah b. Yusuf **Mecâni’l-Edeb fî Hadâiki’l-Arab**, C.2, 3. bs. Beyrut: b. Abdülmesih el-Yesui Matbaatü'l-Abai'l-Yesuiyyin, 1884.
- Şeyho:
- Malik b. Enes: **Muvatta’**, C. 2, çev: Ahmet M. Büyükçınar, Vecdi Akyüz vd., Beyan Yay. İstanbul, 1994.
- Merçil, Erdoğan: **DİA**, C. 27, “Mahmûd-ı Gaznevî, s.362-365.
- Mes’ud b. Ahmed: **Süheyl ü Nev-bahâr: İnceleme-Metin-Sözlük**, Haz. Cem Dilçin, A.K.M. Başkanlığı, Ankara, 2016.
- Muallim Naci: **Emsâl-i Ali**, Haz. Âdem Ceyhan, Buhara Yayınları, İstanbul, 2011.
- Mütercim Âsım Efendi: **Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi**, C.3, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013, Yayına Haz: Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi.
- Nihânî **Yozgatlı Nihânî Velâyet-nâme-i Hacı Bektâş-ı Velî**, Haz: Dr. Orhan Kurtoğlu, Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi 24, Ankara, 2015.
- Noyan, Bedri: **Firdevsi-i Rumi Hacı Bektaş Veli Manzum Vilayet-nâmesi**, 2. Baskı, Can Yay., İstanbul, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar: “Hacı Bektâş-ı Velî”, C. 14, **DİA**, s. 455-458.
- Okuyucu, Cihan, Ahmet Kartal vd.: **Klâsik Dönem Osmanlı Nesri**, Kriter Yay., İstanbul, 2009.
- Olgun, İbrahim, İsmet Parmaksızozğlu: **Firdevsî-i Rumî Kutb-nâme**, TTK Basımevi, Ankara, 2011.

- Olguner, Fahrettin: “Eflâtun”, C. 10, **DİA**, s.469-476.
- Onay, A. Talat: **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, Haz. Cemal Kurnaz, Birleşik Yay., Ankara, 2007.
- Öğüt, Salim: “Harim”, C. 16, **DİA**, s.188.
- Öngören, Reşat: “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, C. 29, **DİA**, s. 441-448.
- Özdemir, Hikmet: **Sad Kelime-i Hazret-i Ebu Bekir, Hz. Ebu Bekir’in 100 Veciz Sözü**, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Özervanlı, Sait: “Firdevs”, C. 13, **DİA**, s.123-124.
- Pala, İskender: **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yay., İstanbul, 1999.
- Reindl-Kiel: Hedda, “Mesih Paşa”, C. 29, **DİA**, s.309.
- Saraç, Ahmet Emin: “Fuzûlî’nin Farsça ve Türkçe Gazellerinin Aruz ve Kafiye Bakımından İncelenmesi”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Medeniyet Üniv. SBE., İstanbul 2018.
- Saraç, Yekta: **Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Sertkaya, Osman F.: “Fakih Ahmed”, C. 2, **DİA**, s.65-67
- Şahinoğlu, M. Nazif: “Attâr, Ferîdüddin”, C. 4, **DİA**, s.95-98.
- Şakar, Sezer Özyaşamış: **Firdevsî-i Rûmî Terceme-i Câme-şûy-nâme**, Simurg Yay. İstanbul, 2009.
- Şakar, Sezer Özyaşamış: “Firdevsî-i Rûmî Terceme-i Câme-şûy-nâme”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 2/4 Fall, 2007, s.723-230.

- Şakar, Sezer Özyaşamış: “Firdevsî-i Rûmî’nin Süleymân-nâme Yazmasının (81. Cilt, 28 yk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Ünv. SBE., İstanbul, 2003.
- Şamil, Kürşat: “Ahmed Feyzi’nin Şatranç-nâme i Rüşdiyesi Firdevsî-i Rûmî’nin Şatranç-nâme i Kebîr’inden İntihal mi, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9(47), (Yayın No: 2986444), 2016, s. 157-168.
- Şemseddin Sami: **Kâmûsu’l-Âlam**, C. 5, Mihran Matbaası, İstanbul, 1314.
- Şenödeyici, Özer, Halil Sercan Koşık: **Osmanlı’nın Gizemli İlimleri I: Kuran Falları ve Uzun Firdevsî’ye Ait Bir Örnek**, Kesit Yay., Ankara, 2017.
- Şentürk, A. Atilla: **Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1 (Âb-Azrail)**, OSEDAM Osmanlı Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2016.
- Şentürk, A. Atilla: **XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2002.
- Şimşek, Yaşar: “Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (76.cilt) Giriş-Ses Bilgisi-Tenkitli Metin-Sözlük”, On Dokuz Mayıs Ünv. SBE. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2013.
- Tanyıldız, Ahmet: “Uzun Firdevsî ve Münâzara-i Seyf ü Kalem’i”, **TÜBAR-XXII-/2007-Güz**, s. 163-188.
- Tanyıldız, Ahmet: “Firdevsî-i Tavîl-Münâzara-i Seyf ü Kalem [İnceleme-Metin-Sözlük]”, Hacettepe Ünv. SBE., Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005.

- Tarlan, Ali Nihat: “Bir İmla Hususiyeti”, **İstanbul Ün. Türkiyat Mecmuası**, S. 3., s.229-232.
- Tekindağ, Şehabettin: “Mahmud Paşa”, C. 27, **DİA**, s.376-378.
- Tezcan, Semih: **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.
- Timurtaş, Faruk Kadri: **Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl**, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1977.
- Tirmizli Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre: **Sünen-i Tirmizî Tercümesi**, C.5.,Trc.: Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yay. İstanbul, [t.y].
- Tosun, Necdet: “Üveysilik”, C.42, **DİA**, 2012, s.400, 401.
- Tosun, Necdet: “Sır”, C. 37, **DİA**, s.115.
- Tulum, Mertol: “Osmanlı Nesrinin Dili”, **Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler**, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V, Turkuaz Yay., İstanbul, 2010.
- Tulum, Mertol: **Yakarışlar Kitabı (Tazarru’nâme)**, TDV Yay., Ankara, 2011.
- Tuman, Mehmet Nâil: **Tuhfe-i Nâilî**, Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yay., Ankara, 2001.
- Tunalı, Ayde: “İstanbul Ün. Kütüphanesi’ndeki Türk Minyatürleri”, Yayımlanmamış Lisans Tezi, İstanbul Ün.,İstanbul, 1961.
- Turan, Refik: **Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan)**,M.E.B. Yay. Düşünce Eserleri Dizisi: 9, Ankara, 1995.
- Turhan, Kasım: “Kuvvet”, **DİA**, c.26, s.504-506.

- Tölücü, Süleyman: “Hâtım et-Tâî”, C.16, **DİA**, s.472, 473.
- Türkmen, Fikret: “Fırdevsî-i Rumi’nin Süleymân-nâme İsimli Eserinin Yazılışı ve Nüshaları”, **Edebiyat ve Dil Yazıları: Mustafa İsen’e Armağan**, Ed.: Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker, Ankara, 2007, s. 591-598.
- Uludağ, Süleyman: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul, 2005.
- Uludağ, Süleyman: “Sülûk”, C. 38, **DİA**, s.127, 128.
- Uludağ, Süleyman: “Halife”, C. 15, **DİA**, s.299.
- Uludağ, Süleyman: “Nefis”, C. 32, **DİA**, 526-529.
- Uludağ, Süleyman: “Marifet”, C. 28, **DİA**, s.54-56.
- Uludağ, Süleyman: “Keşf”, C. 25, **DİA**, s.315-317.
- Uludağ, Süleyman: “Hallâc-ı Mansûr”, C. 15, **DİA**, s.377-381.
- Uluyüz, Buğra Oğuzhan: “Fırdevsî-i Rûmî’nin Şatranç-nâmesi, Metin-Dil İncelemesi-Dizin”, Yayınlanmamış YÜKSEK LİSANSTEzi, Anadolu Üniv. SBE., Eskişehir, 2014.
- Unat, Yavuz: “Yıldız”, C.43, **DİA**, s. 534.
- Usta, Halil İbrahim: “Fırdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (43-44-45.ciltler), İnceleme-Metin-Sözlük”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv. SBE., Ankara, 1995.
- Usta, Halil İbrahim: “Fırdevsî-i Rumî’nin Bir Münazarası” **Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi** 49, 2009, S. 1, s. 61-93.
- Uysal, Muhittin: **Tasavvuf Kültüründe Hadis –Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler**, Yediveren Kitap, Konya, 2001.

- Uzun Firdevsî **Uzun Firdevsî Manzum Vilâyet-nâme(Vilâyet-nâme-i Hâcî Bektaş Velî-i Horasanî (Tenkitli Metin)**, Haz. M. Fatif Köksal, Alevilik Araştırmaları Dergisi Yay., 1. Baskı, Ankara, 2018, s. 951-984.
- Uzun, Mustafa: “Câize”, C.7, **DİA**, 1993, s.28, 29.
- Uzun, Mustafa: “Fal-nâme”, C. 12, **DİA**, 1995, s. 141-145.
- Uzun, Mustafa: “Sidretü’l-Münteha”, C. 37,**DİA**,s.152, 153.
- Ünal, Harun: **Uydurma Hadisler I**, Miraç Yay. İstanbul, 2007.
- Ünver, İsmail: **Ahmedî İskender-nâme İnceleme-Tıpkıbasım**, TDK. Yay., Ankara, 1983.
- Ünver, İsmail: “Mesnevi”, **Türk Dili: Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, C.52, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986): S: 415-416-417, s. 432.
- Ünver, İsmail: “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, **Türkoloji Dergisi**, C. 11, Ankara, 1993, S. 1, s. 51-89.
- Üzüm, İlyas: “Hüküm”, C.18, **DİA**, 1998, s. 468.
- Üzüm, İlyas: “Kevser Suresi”, C. 25, **DİA**, s.345.
- V. Minorsky: **Chester Beatty Library Catalogue Of The Turkish Manuscripts And Miniatures**, Dublin, 1958.
- Vanlı, Murat: “Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (8.ve 9.ciltler) İnceleme-Metin”, (Yayımlanmamış YL Tezi), Erzincan Üniv.SBE., Erzincan, 2012.
- Vehbî: **Sûrnâme (Sultan Ahmet’in Düğün Kitabı)**,Çev: Mertol Tulum, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Fahreddin er-Razî”, C. 12, **DİA**, 1995, s.89-95.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Ehl-i Bid‘at”, C. 10,**DİA**, s.501.

- Yazar, Sadık: **Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu**, Kesit Yay. İstanbul, 2015.
- Yazıcı, Tahsin: “Derviş”, C. 9, **DİA**, s.188-190.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi: **Kur’ân-ı Kerim Tefsiri (Çevrimiçi)**
<http://www.kuranikerim.com/telmalili/duha.htm>
(11.6.18)
- Yeniterzi, Emine: “Klâsik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı**, S. 3, Issue: 15. s.301-334.
- Yıldırım, Nimet: “Rüstem-i Zal”, C. 35, **DİA**, s. 294,295.
- Yıldız, Ayşe: “Türkçe Mesnevilerde Kıt’a ve Nazım Kullanımı”, **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI, Mesnevi: Hikâyenin Şiiri**, Haz. Hatice Aynur, Müjgan Çakır vd., Turkuaz Yay. İstanbul, 2011, s.243-260.
- Yılmaz, Fatma Büyükkarcı: **Firdevsî-i Tavîl ve Da’vetnâme’si: İnceleme, Transkripsiyon, İndeks, Faksimile ve Mikrofiş**. Cambridge, Mass.: Harvard Üniv..Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995.
- Yılmaz, Fatma Büyükkarcı: **Firdevsî-i Tavîl’in Da’vet-nâme’sinde Ruhlar Âlemi Büyülü Kitap**, P Sanat Kültür Antika: Büyü ve Sanat, (2003).
- Yılmaz, Fatma Büyükkarcı: **Firdevsî-i Tavîl ve Da’vet-nâme’si.**, Boğaziçi Üniv., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.
- Yılmaz, Mehmet: **Dört Halifeden Vecizeler Sözlüğü**, Şule Yay. İstanbul, 2003.

- Yılmaz, Mehmet: **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Yılmaz, Mehmet: **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, C.2, Sütun Yay. İstanbul, 2008.
- Zavotçu, Gencay: **Klâsik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler-Hayvanlar-Bitkiler-Tabiat Güçleri-Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar)**, Kesit Yay. İstanbul, 2013.

EKLER

TARİHÎ KAYNAKLARDA UZUN FİRDEVSÎ

Latîfî, **Tezkiretü’ş-Şuarâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ**, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara 2000, s.424-427.

Firdevsî-i Rûmî: Burûsevîdür. Erbâb-ı terâvîh beyninde Uzun Firdevsî demekle meşhûrdur. Ve tevârihe müte’allık ebyâtı ve ol fende te’lifâtı elsine-i hâkiyânda merkûm u mezkûrdur. E’imme-i tevârihün eşahh aqvâlin ve kıssaş-ı mülûkûñ naql-i şahîhin cem’ itmişdür. Tevârih ‘ilminde mütebahhîr ve cemî’-i cihâtı muhîr¹ ü müstahzır kimesne idi. Sulţân Bâyezîd Hân emriyle nâm-ı şerîflerine Süleymân-nâme’yi nazm ü neşr üzre cem’ idüp kütüb-i münzelede ve şuhûf-ı semâviyyede ne kadar kıssaş u ahbâr ve ‘âlemde ne kadar tevârih ü eşmâr u âşâr var-ısa ‘ilm-i hikmet ü hendese ve ‘ilm-i nücum ve tabâyi’ anda derç ve ‘ilm-i evvelîn ü âhîrîni anda harc idüp üçyüz altmış cild kitâb itmişdi. ‘Aded-i eyyâm-ı sene-i kâmile bu vechile biñ sekiz yüz otuz altı meclis kıssa ve biñ yediyüz yetmiş yedi tevhiid ü na’t u kaşidedür. Ammâ ne nazmında nezâket ü lezzet ve ne neşrinde leţâfet ü halâvet var. Suhan-gûylar eşnâsında pür-gûy ıtlâkı aña şâdık u şahîhdür. Meğer ki ‘avâmü’n-nâsdan ezhan-ı kâşıra efsâne-i kıssaşı için ve hikâyât-hânlar ve kıssa-güzârlar kıssa cühelesi sözün nîk u bedin ne fehm idebilür.

Nazm: Didi ehl-i tevârih u hikâyât
Muzahrafdur kevâzibdür rivâyât
Şahîhin ister isen Hâk kelâmı
Ehâdisden Rasûlüllâh peyâmı

Bâyezîd Hân-ı vâcibü’l-gufrân bu kadar mücelledât u mufaşşalâtıdan murâdları tettebbu’-ı ahbâr-ı selâtîn-i sâlîfe idüp anlaruñ siyer ü sinnin bilmek ve kıssadan hisse almak ve alup icrâ-yı umûr-ı saltanatda anlaruñ âşârına gitmek için menâkıb-ı mülûk-ı

¹ Kelime Latîfî Tezkiresinin neşrinde “meşbit” olarak okunmuştur; fakat lügatlerde böyle bir kelimeye rastlanmamış olduğundan yazma eser kontrollerimiz neticesinde bu kelimenin “muhîr” olduğu farkedilmiş ve ilgili kısımda düzeltme yapılarak tezimize dâhil edilmiştir.

māziyye müṭāla‘asına rāğıblar ve me’ser-i pādişāhān-ı pīşin esmārına ṭālibler idi. Tā ki vūzerāsiyla nice zindegānī ve ḳavm-i re’āyā ile nice itdiler mūcib-i ‘adl ü sitem nedür bileler ve taḥrīb-i esās-ı memleket ve taḳvīm-i ḳavā’id-i saltanat nedür anı ma’lūm ḳılalar ve fütūr-ı fiten neden peydā olur ve bi’l-cümle ḳışşadan ḥişşe almak ve anlarıñ siyer ü sinnin düstūr-ı ‘amel ḳılmak idi. Yoḥsa maḳşad u me’āl ne efsāne fesānedür.

Nazm: Cihān ki pūr-tevārīḥ ü ḳaşaşdur
Netice ‘āḳıle andan ḥışaşdur
Ki kimlerden ḳalupdur mülk-i ‘ālem
Ḳanı İskender ü Dārā ḳanı Cem
Ḳanı ol ḳal’alar bünyād idenler
Şehirler mülkler ābād idenler
Ecel cāmın ki bunlar itdiler nūş
Cihān ḡavgāsın itdiler ferāmūş
Gelen gitdi birisinden eşer yok
Giden gelmez ne ḥāl oldu ḥaber yok
Gelenler hep cihāndan oldılar dūr
‘Aceb budur niceler şimdi maḡrūr
Şorarsañ çāre maḡrūr olmamaḳdur
Kenār-ı ḥayrdan dūr olmamaḳdur

Rivāyet olunur ki Ḥazret-i Sulṭān Bāyezīd-i Bāyezīd-meşreb ve İbrāhīm-millet zıkr olan üç yüz altmış cild kitābuñ āyin-i dīn-i islāma muvāfiḳ ve şe’āyir-i şer‘-i şerīfe muṭābıḳ olup kizb ü mübālaḡadan ‘ārī fehmi olınanlardan besān ‘aded-i esmā’ül-ḥüsnā ṭokşān ṭokuz cildin ihtiyār u intihāb idüp ma’dāsın iḥrāk ḳılduḳda mü’ellif-i mezḳūr begāyet müte’ellim olup bu daḥi Firdevsī-i Tūsī gibi pādişāh ḥaḳḳında bir ḳaç ebyāt-ı nā-şāyeste ve nā-sezā diyüp vilāyet-i Rūmdan firār ve diyār-ı ‘Acemde ḳarār itdi. Bu bir nice ebyāt anuñ te’lifātından ve sūkūn-ı insān içün fevā’id beyān idüp vech-i ‘arzuñ

menāzil için maḥall-i nāfi' ve merābi'-i rub'-meskūnuñ āb u hevā cihetinden menāfi' u maṭlūbın ta'yīn itmişlerdür.

Nazm: Gel ey vāzı' işit ḫavlin ḫakīmūñ
Eger kim var ise ṭab'-ı selīmūñ
Dilerseñ vāz' idesūñ bir 'imāret
Eger kūy u eger şehir ü vilāyet
Bulasūñ bir yeri kim ola 'ālī
Şimālinden yaña ola cibālī
Açuk ola velī ğarbī hevāsı
Öñi sahrā vü tağ ola verāsı
Düşe bir ulu şu ğarbī yanına
Yürüye anda şandalla sefine
Yüzinden her kaçan baḫrūñ ese rīḥ
Vire enfāsı ol ārāya tervīḥ
İñende şovuk olmaya şitāsı
Pek ıssı olmaya yazın hevāsı
Daḫī tīz irişür ola nebātı
Dönüp tīz geçemeye hem hażravātı
Mesāfīler ola yaylamak için
Meşātīler ola kıslamak için
Bulıcaḫ işbu vaşf ile mevāzi'
Revādur yapsañ anda ḫasr u cāmi'
Bu şu yerde yapsañ menzil ü dār
Ḳapusı şarka ola didi mi'mār
Binānuñ kim ola ḫapusı şarkī

Güneş toğsa düşer içine şevki
Buḥār-ı ‘arżdan olan küdüret
Görse gider niteki zülmet
Şu yire kim güneş kılmaz sirāyet
Zarardur eyleme anda ikāmet

*

Beyāni Mustafa Bin Carullah, **Tezkiretü’ş-Şuarâ**, Haz.İbrahim Kutluk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu T.T.K. Yay., Ankara 1997, s. 203.

Firdevsî: Maḥrûse-i Burûsa’dandur. Sultān Bāyezîd Hân’a *Şeh-nāme* diyü üç yüz seksen cild bir kitāb diyüp pâdişāh-ı ālî-cenāb seksen cild intihāb itdirdüğinden ḥayli ıztırāb çeküp Firdevsî-i Tūsî tarīḳına sālîk olup pâdişāh-ı dīn-penāh ḥaḳḳında nā-şāyeste nazm idüp diyār-ı ‘Acem’e firār itmiş-idi. İrād olıcaḳ kadar şi’ri yokdur.

*

Kınalı-zāde Hasan Çelebi, **Tezkiretü’ş-Şuarâ**, C. 2, Haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 2014, s. 745.

Firdevsî: Hevā-i ḥürrem ve bîşe-zār-ı ferāḥ ve dıraḥtān-ı bār-āver ve sebz-i şāḥ ile ḥadāik-ı firdevs-i berīne mübārātda güstāh olan şehir-i Burûsa’dandur. Uzun Firdevsî dimek-ile meşhûrdur. Tevārīḥ ve muḥāzarātta ḥayli istihzārı ve hıızāne-i derūnına bu maḳûle nuḳûdı nā-ma’dūduñ istihşāl ve istikşārı var idi.merḥûm Sultān Bāyezîd Hân nāmına Süleymān-nāme adlu üç yüz seksān cild kitāb te’lîf itmişdür. Ol şāh-ı ālî-cenāb bu cümleden seksān cildin intihāb idüp mā-‘adāsın iḥrāk itmek-ile mezbûruñ āteş-i ḡazabı iltihāb üzre olduḳda mānend-i Firdevsî-i Tūsî ol pâdişāh-ı sûtûde-şifāt ḥaḳḳında nā-şāyeste ebyāt didükde ol bûm-ı şoma bu merzûbumda maḥall-i ḳarār olmayıcaḳ nā-çār diyār-ı ‘Acem’e firār itmiş-idi. Kelimāt-ı nā-ḳabûlî ṭab’-ı gülî gibi murabbā ve muşaffā olmuş eş’-ār-ı bî-şafāsı hemānā kelām-ı mevzûn ve muḳaffā maḳûlesidir.

*

Mustafa Âlî, **Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım**, Haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., S. 93, Tezkireler Dizisi-Sayı: 2, Ankara 1994, s.160, 161.

Firdevsî: Burusevîdür. 'Aşrında bir miqdâr tevârîh qarışdırmış nazm u neşri şîr ü sükker-vâr alırdırmış hattâ ba'z-ı akrânıyla semend-i tab'ını meydân-ı imtihâna çıkarup yarışdurmış kimse imiş. Menkûldür ki Sultân Bâyezîd Hân emri ile *Süleymân-nâme*yi nazm u neşr üzere üç yüz altmış cild kitâb itmiş ve zu'munca ekser-i 'ulûmı muştalahâtı ile edâ eyleyüp cüll-i himmet-i bî-hisâb itmiş. Mezbûruñ nezâket-i tab'ı üç yüz altmış cild kitâbından ma'lûmdur ki **el-'ilmu noqtatün keşseruhâ bi'l-câhilün**² kelâmına tamâm ma-şadak düşmüş. Kütüb-i tevârîhde birer faşilla edâ olınan kıssayı kelimât-ı müzahrefesi ile ikşâr idüp okınmağdan ve yazılmağdan alıkomış **Ke-meşeli'l-hımâri yahmilü esfâran**³ mantûkına kendüyi mazhar düşürmüş. Ğarâbet bundadır ki işğâya kâbil bir kıt'ası dañi yokdur. Cihât-ı sittî temâmen tettebbu' kılsalar bir rübâ'isine dest-res bulmuş dañi yokdur. Vaktâ ki pâdişâh-ı mesfûra tazîyî-i evkâtla ol üç yüz altmış cildi manzûr olmuş. İclâ-i bedîhiyyâtdan olan haşviyâtını giderüp seksen cilde intihâb ve mâ'adâsını ilkâ-i âteş-i pür-tâb itdükde monlâ-i bed-güy aña ke-ennhû incinmiş. Hâkîm Firdevsîye taklîden birkaç nâ-sezâ ebyât söyleyüp diyâr-ı 'Aceme gitmiş. Hâlâ ki muşannefâtı muşannif nüshasında bile kalmamış. Şoñra didügi ebyâtı hiçbir kâtib-i serî' u'l-kalem ve bedî' u'r-rağam yazmağa tenezzül itmemiş. Bu ıarîk ile nesyen mensiyyen kalmış. Bi'l-âhare bu ebyâtı ol *Süleymân-nâmedendür* diyü Monlâ Latîfî irâd u işbat itmişdür.

Nazm: Gel ey vâ'ız işit sözün hâkîmüñ
 Eger kim var ise tab'-ı selîmüñ
 Dilerseñ vaz' idesüñ bir 'imâret
 Eger kûy u eger şehr ü vilâyet
 Gerek seyr eylesün yir yüzinde
 Yürüyesin yücesinde düzinde

² İlim bir noktadır onu câhiller arttırdı.

³ Kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir (Cum'a-5)

Bulasın bir yeri kim ola ‘ālī
Şimālinden yaña ola cibālī
Açuk ola velī ğarbī hevāsı
Öñi sahrā vü tağ ola verāsı
İñende şovuk olmaya şitāsı
Pek ıssı olmaya yazın hevāsı
Bu resme yirde yapsañ menzil ü dār
Kapusı şarka ola didi mi’mārı

Dermend Firdevsī-i Tūsīnūñ rûhı mezbûr ile iştirāk-ı maḥlaşdan āzürde ve bunuñ eş’arı okınan vilāyetden esen yıl tokandukça mezārınuñ giyāhi bile pejmürde iken tekrār bir taqlīd daḥi hicv semtindeki tereddüdinden peydā olmışdur. Bu kerre ḥakīm-i zī-şānuñ rûhı hayāt bulmaḥdan bile me’yūs idügi hüveydā olmışdur. N’olaydı her şā’ir liyākatına göre maḥlaş ihtiyār ideydi. Bu bābda sulṭānu’ş-şu’arā fermānına muḥālefet cā’iz olmayup ta’yīn-i maḥlaş-ı eḥaşş anlardan ruḥşat ile zuhūra geleydi.

*

Kâtip Çelebi, **Keşfü’z-zünûn An Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn**, C. 3, (Arapçadan tercüme eden: Rüştü Balcı), İstanbul 2007, s.822.

Şâhnâme (Padişah Kitabı): 1. Yazan Firdevsî er-Tavîl’dir,⁴ Anadolu şairlerindendir, bu eseri Türkçe ile üç yüz otuz cilt olarak yazdı, bu eseri Sultân Bâyezîd Han’a arz ettiḡi zaman bunun seksen cildinin seçilmesini ve diğerklerinin yakılmasını emretti, yazar buna üzöldü, Anadolu ülkesini terk etti ve Horasan’a gitti, Tezkiretü’ş-Şuarâ’da böyle anlatılmıştır.

*

⁴ “Müellif burada sehvetmiştir. Çünkü Uzun Firdevsî’nin eseri (*Şâhnâme*) değil, (*Süleymānnâme*)’dir” şeklinde not düşülmüştür.

Şemseddin Sami, **Kamûsü'l-A'lâm**, C. 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3388.

Firdevsî: 10. kurn-ı hicrîde Osmanlı şuarâsından iki zâtın mahlasıdır. Birincisi (Uzun Firdevsî) ve (Firdevsî-i Tavîl) demekle şehîr olup Bursalıdır. Tevârih ve muhazaratında yed-i tûlâsı olup, Sultan Bâyezîd-i Sâni namına *Şâh-nâme* unvanıyla 380 cüz üzerine büyük bir manzume nazm ederek pâdişâh-ı müşârün ileyhe takdîm itduğünde en güzîdelerinin intihâbıyla 80 cüz'e tenzîlini emr etmiş olduklarından, şair bundan gücenip Firdevsî-i Tûsî'ye taklîden bir hicviye söyledükden sonra Horasan tarafına kaçmış ve orada vefat etmişti. Eş'ârına dest-res olunamadı. İkincisi Mora'daki "Mezistire" kasabasından olup tarîk-i kazâya sâlik idi. Şu beyit onundur:

Başı nideyim virmez isem yoluna anı

Boynumda nice bir götürem bâr-ı girânı

*

Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, C. 2, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, s.105, 106.

FİRDEVSÎ "UZUN FİRDEVSÎ - FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ": İrticâlen kelâm nazmına muktedir kemâl sâhibi bir şâir olup Bursa'lıdır. Usûlüne göre tahsil yaptıktan sonra târîh ve muhâdarât ile meşgul olarak bu arada felsefe, hendese [Nücum-Astroloji] ile de uğraştı. İstanbul'a geldiğinde zamanın pâdişâhı olan Sultan İkinci Bâyezîd'in emri ile Süleyman Aleyhisselâm'ın hayat ve menkıbelerinden bahseden çoğu manzum olarak yazmaya başladığı "*Süleyman-nâme*"sini tamamlayarak takdim etmişse de "her devirde eksik olmayan rakiplerinin kötölemesi ile" umduğu kadar kabûle mazhar olamayıp mürekkep olduğu 366 cüzden ancak seksen cüzü seçtiğine müteessir oldu. Ve şikâyet dolu bir manzûme yazarak İran'a gitti. Bir müddet sonra orada vefat etti. Mesnevîlerinin ekserisi mânidar ve ruh okşayıcıdır. Eserleri:

1- Süleyman-nâme: 366 cüzden ve 399 meclisten [bâbdan] mürekkep büyük bir eser olup bazı cüzleri İstanbul kütüphanelerinde vardır.

Beyitlerinden:

Hamd idelim cân ü dilden ol Mecîd'e bîhîsâb

Mihr-i derse bil Süleyman tahtına merkeb olur.

Buldu hilkat ‘‘k  n’’ demekle   arh u m  h      f  t  b

Kahr iderse kavm-i N  h’u garka verir bahr-i   b

2- Silahşor-n  me: M  ste  riklerden Baron      hta Oktar tarafından Viyana’da basıldığı gibi bir kısmı da bil  hara Roma’da basılmıştır.

3-   atran  -n  me-i Keb  r: Bir nüshası N  r-i Osm  niyye kütüphanesinde mevcut olan bu eserini 909 tarihinde Balıkesir’de yazdığını ve kırk kadar başka eseri oldu  ğunda bey  n etmektedir.

4- Kutup-n  me – Kıssa-i Midilli: Venedik ve Fransız’ların Midilli adasına hücumlarını bey  n eden t  arih   ve manz  m bir eser olup bir nüshası Galata Mevlev  h  nesi K  t  ph  nesinde vardır.

5- Hayat ve Memat: Ahl  k ve tasavvufdan bahseden Farscadan terceme mens  r bir eser olup bir nüshası Beşiktaş’da Yahy   Efendi Kütüphanesinde vardır.

Bu eserin ba   taraflarında bir münasebet getirerek ‘‘Süleyman-n  me-i Keb  r’’inin 82 inci c  z’  n   tamamladı  ğını yazmaktadır.

6- Pend-n  me-i Efl  tun: Sağlık bilgisine dair ufak çapta terceme bir eserdir.

  sl  m’ın güzel san’atlarından hüsn-i hatta da v  k  f oldu  ğuna kendi el yazısı ile yazma olup nüshası ‘‘Osmanlı Müzesi’’ k  t  ph  nesinde mevcut olan ‘‘G  list  n’’     hittir. Sonundaki ketebesinde ‘‘yazarın belirtildiğı ibarede’’ ismini: ‘‘  lyas   bn-i Hızır El-m  tahall  s bi’l Firdevs  ’’ diye yazmaktadır. Mesken [yerleşme yeri] seçme hususunda [Lat  fi Tezkiresi]nde yazılı [mesnev  si]nden:

Gel ey v  z   işit sözün hak  min

Eğer kim v  r ise tab’-ı sel  min

Dilersen vaz’edesin bir im  ret

Eğer k  y    e  er   ehr    vil  yet

Gerek seyreyleyesin yeryüzünde

Y  r  yesin yücesinde d  z  nde

Bulasın bir yeri kim ola   l  

  im  linden yana olan cib  l  

Açık ola vel   garb   havası

  n   sahr   ve da   ola ver  s  

D     bir ulu su garb   yanına

Yürüye anda sandalla se  fine

Yüzünden her kaçan bahrin ese rîh

Vire enfâsı ol âraya tervih.

7- Terceme-i Câmeşûy-nâme: Eserin aslı Farsca olmak üzere dokuz bâba ayrılmış olup esasen Nasîr-i Tûsî tarafından yazıldığı ve bir bâb ilâvesi ile terceme olunduğu eserin başında açıklanmıştır. Muhtelif kumaşlar ve sâireye ârız olan lekelerin giderilmesinden bahseden bu eser sanâyi târîhi noktasından ehemmiyetlidir. 914 târîhinde terceme edildiği sonundaki manzûmeden anlaşılmaktadır.

8- Dâvet-nâme: 893’de Balıkesir’de meydana getirildiği mukaddimesinde yazılıdır.

Garib ilimlere vâkıf kimseler arasında önemli sayılan [“Dâvetiye”lerin cin çağırmaya ait] çeşitlerinden bahseder olup sekiz bâb üzerine tertiplenmiştir.

9- Münâzara-i Seyf ü Kalem: Bir nüshası Millet Kütüphanesinde vardır. 980 târîhinde Balıkesir’de hazırladığını yazmaktadır.

10- Ferâset-nâme: Böyle bir eseri olduğunu “Münâzara-i Seyf ve Kalem” mukaddimesinde zikretmiştir.

11- Hadîkatü’l-hakaaik: Bu da yukarıdaki gibidir.

12- Tecnisat: Aynı şekildedir.

13- Tâli’-i Mevlûd-i Kebîr: Aynı şekildedir.

14- Hadîs-i Ahsen: Aynı şekildedir.

*

Mehmet Nâil Tuman, **Tuhfe-i Nâilî**, Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yay., Ankara 2001, s. 762.

Firdevsî: İlyâs Çelebi, Hızır nâmında birinüñ oğlıdur, Uzun Firdevsî ve Firdevsî-i Rûmî nâmlarıyla meşhûrdur. Burûsalı, *Süleymân-nâme* mü’ellifi, H. 909 M. 1503 târîhinde hayâtta idi. Me’âzlerde Firdevsî’nün İrân’da vefât itdiği yazmağda ise de *Süleymân-nâme*’yi Fâtih Sultân Mehmed-i şânî emri-y-ile Balıkesir’de te’lîfe başladığı ve 81.inci cildüñ 401-405’inci meclislerini Sultân Selîm-i evvel zamânında ikmâl itdiğini ve o târîhde İstanbul’da bulunduğunu eşerinde zıkr itmekdedir.

Gel ey vâzı’ işit kavlin hakîmüñ

Eger kim var ise tab‘-ı selīmūñ
Dilerseñ vaż‘ idesūñ bir ‘imāret
Eger kūy u eger şehr ü vilayet
Gerek seyr eylesesūñ yer yüzinde
Yürüyesūñ yücesinde düzinde
Bulasūñ bir yeri kim ola ‘ālī
Şimālinden yaña ola cibālī
Açuk ola velī ğarbī hevāsı
Öñi sahrā vü tağ ola verāsı
Düşe bir ulu şu ğarbī yānına
Yüriye anda şandalla sefine
Yüzinden her kaçan bahrūñ ese rīh
Vire enfāsı ol araya tervīh
İñende sovuk olmaya şitāsı
Pek ıssı olmaya yazın hevāsı
Daḡī tīz irişür ola nebātı
Dönüp tīz geçmeye hem ḡazravātı
Mesāfīler ola yaylamak için
Meşātīler ola kışlamak için
Bulıcaḡ işbu vaşf ile mevāzi’
Revādur yapsañ anda ḡasr u cāmī’
Bu şu yerde yapsañ menzil ü dār
Ḳapusı şarkā ola didi mi’mār
Binānuñ kim ola ḡapusı şarkī
Güneş toğsa düşer içine şevki

Buḥār-ı ‘arżdan olan küdüret
Güneş görse gider niteki zulmet
Şu yire kim güneş kılmaz sirāyet
Zarardur eyleme anda ikāmet

*

Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bak. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s.35-37.

İLYÂS B. HIZIR (UZUN FİRDEVSÎ): Bursalıdır. Asıl adı İlyâs b. Hızır’dır. Fakat daha çok Uzun Firdevsî ve Firdevsî-i Rûmî diye tanınmıştır. Hayatı hakkında yalnız II. Bâyezîd zamanında yaşadığı ve sonra İstanbul’dan veya ikâmetgâhının bulunduğu Balıkesir’den⁵ İran’a gittiği ve orada ölmüş olduğu söylenebilir. Ölüm tarihi (1508’den sonra) belli değildir.

Firdevsî II. Bâyezîd’in istek ve uygun bulması ile pek uzun bir eser olan Süleymânnâme’yi yazmıştır, kendisine “Uzun” lakabının verilmesi de eserinin uzunluğundan kinaye olduğu söylenegelmiştir. Eserin aslı, zamanının bilgilerini içinde toplayan 366 cüz’den ibaret imiş. Tarih ve Genealogya’ya da bu eserde yer verilmiştir. 366 cüz 499 meclise taksim edilmiştir; Sultan kendisine sunulan bütün eserden 80 cüzü beğenip ötekinin yok edilmesini emretmiş imiş. Bu, yazarın onuruna dokunduğu için hücumlarıyla öç almış ve kaçıp uzaklara gitmiştir. Başkaca ebcet hesabıyla tarih düşürmekle de tanınmış olan Firdevsî Fransızlarla Venediklilerin Midilli Adası için yaptıkları mücadeleyi *Kutbnâme* adlı bir eserinde manzum olarak tasvir etmiştir. Bundan başka *Silahşûr-nâme* ve *Satranç-nâme* adlı iki eserin de yazarıdır; birincisinin Almancasını O.M.v. Schlechta-Wssehrd, ZDMG, XVI, 1. V.dd, de ve Türkçesini de M. Wickerhauser (Viyana. senesi yok. 21 S. 8⁰) ve L. Bonelli (Roma 1892, Rendiconti dell’ Academie dei Lincei, Seri, V, 1.cilt, s.435-454) yayınlamışlardır. İkinci eser için

⁵ Burada dipnotta “Eserlerinin bazılarında bunların Balıkesir’de yazıldıkları açıkça gösterildiğinden bir zaman Balıkesir’de oturmuş olduğu anlaşılıyor; 893/1488 ve 914/1508 yıllarında orada oturmuş olmalıdır; bk. OM, II, 358. Bu kitabın 359.sayfasında 908/1502 yerine 980/1572 yazılmış olması bir basılış yanlışlığıdır. 904’te Manisa’da *Süleymânnâme*’nin 281. cüzünü yazmakla meşguldü. Bk. A. Krafft, Katal.der Kons.-Ak., 151, Nu. CCCLXXXVIII.” şeklinde bir not bulunmaktadır.

bk. A. V. D. linde, Quellenstudien zur Geschichte des Schachspiels (Berli 1881), 398 v.dd. iki türlü bulunana *Satranç-nâme*'nin yazmaları Berlin (or. 8° 1631), Münih (Nu. 250) ve İstanbul'da (Nur-ı Osmaniyye) bulunmaktadır.

*

Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, C. 2, (İstanbul, 1311 [1893-94]), s.537.

Firdevsî Çelebi (Uzun): Bursalıdır. I. Süleyman (Kanunî) devri (1520-1566) şairlerindendir. İran'a gidip orada vefat etmiştir. *Süleyman-nâme* unvanıyla 380 cilt bir kitap yapıp 80'i seçilerek gerisi yakıldı.

*

Fuat Köprülü, Firdevsi, **İA**, C. 4, Ankara 1956, s.649-651.

Firdevsî (1453-?): Firdavsî-i Rûmî yahut Firdavsî-i Tavîl (Uzun Firdevsî), XV. asrın son yarısında, bilhassa Bayezid II. adına yazdığı *Süleyman-nâme* adlı eser ile, tanınmış Osmanlı muharrir ve şâiridir. İstanbul arkeoloji müzesi kütüphanesinde mevcut bir *Gülîstan* nüshasının sonunda “İlyâs b. Hızır al-mutaḥallis bi'l-Firdavsî” imzasının bulunması dolayısı ile Bursalı Tâhir Bey, şairimizin ismini İlyâs olarak gösterir. Biraz aşağıda görüleceği vecihle, onun dedeleri arasında bu ismi taşıyanlar varsa da, E. Blochet'nin, Paris Millî Kütüphanesinde bulunan *Süleyman-nâme* nüshasındaki müellif ifadesine dayanarak, Firdavsî'nin adını Şerefeddin Mûsâ olarak göstermesi, bu *Gülîstan* nüshasının başka bir Firdavsî tarafından yazıldığını anlatabilir. Th. Menzel *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı Firdavsî maddesinde, onun düşürdüğü manzum tarihler ile şöhret kazandığını söylerse de, bu hususta başlıca kaynağı olan *Lâtîfî Tezkiresi*'nde böyle bir kayıt olmadığına göre, Lâtîfî'deki “tevârihe ait te'lifâtı elsine-i âlemiyânda mezkûrdur” cümlesini yanlış anladığına hükümlenabilir. Hakikaten, biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Lâtîfî'nin bu ifadesi tamamiyle doğrudur.

Lâtîfî'ye göre Bursalı olan Firdavsî, Bayezid II. nin emri ile, *Süleyman-nâme* adlı büyük bir eser yazarak, bu husustaki bütün dinî rivayetleri, hikâyeleri bir araya

toplamiş ve ayrıca felsefe, hendese, nücûm ile tıbbâ ait bir yığın bilgileri de ilave ederek, eserine ansiklopedik bir mahiyet vermiştir. Orta çağ İslâm dünyasında Süleyman peygambere ait hikâyelerin, yalnız münevver muhitlerde değil, halk arasında da çok yayılmış olduğu düşünülürse, hükümdarın bu mevzuu yazdırmasına sâik olan âmiller kolayca anlaşılır. Nesir ve nazım karışık olarak yazılan bu eserin 360 cild (cüz') olduğunu, lâkin hükümdarın bunlardan 80'ini seçip diğerlerini yaktırdığını Lâtîfî söyler. Kütüphanemdeki yazma bir Lâtîfî Tezkiresi nüshasında bu hususta daha tafsilat verilerek, eserin 1836 meclise ayrıldığı, yani her mecliste bir kıssa nakledildiği ve 720 tevhîd ve kasideyi ihtiva ettiği kaydolunur. Bu hususta Lâtîfî'nin mâlûmâtını tekrarlayan Hasan Çelebi ise, eserin 380 cild (cüz') olduğunu söyler. Kâtip Çelebi, *Kaşf al-ẓunûn*'da *Şehnâme* maddesinde bu eseri zikrederek, 330 cild olduğunu bildirir (Bulak basması; yeni İstanbul basması, II, 1026). Bursalı Tâhir Bey'in bütün bunlara aykırı olarak, eseri 366 cüz göstermesi ve 499 meclis ihtiva ettiğini söylemesi, herhâlde bir yanlışlık eseri olacaktır. Bu eserin sonradan, müellif tarafından ihtisar edildiği mevcut nüshalardan anlaşılıyor. Paris'teki nüsha, eserin ilk 75 cüz'ünün ihtisarından vücûda gelmiştir ki, müellif bunun muhtelif yerlerinde asıl eserin 371., 373., 375. meclislerini zikretmektedir. Bu bakımdan, Lâtîfî yazmasındaki kayıtların doğruluğuna hükümlenabilir.

Süleyman-nâme'nin baştan 20 cüz'ünü ihtiva eden ve Süleyman'ı bütün maiyeti ile birlikte, kuşlar ve devler de dâhil, gösteren iki sahifelik büyük bir minyatür ile de süslenmiş bulunan bir nüsha, bundan 20 yıl kadar evvel İstanbul kitapçılarından birinin elinde bulunuyordu. Burada iki sahifelik Arapça bir hutbeden sonra gelen uzunca bir mukaddime Firdavsî'nin hayatı ve eserleri hakkında mühim mâlûmâtı ihtiva etmekte idi. Buna göre, şairimizin ceddi Gâzî Genek Bey, Alâeddin Selçukî bendelerindendir; Osman Gazi Bilecik'i zapt ettiği zaman ona mansıp vermiştir ve Sultan-Öyüğü'nde cami ve hamamı vardır. Orhan devrinde ölen bu zatın oğlu, Gelibolu sancak beyi olan İlyâs Bey'dir. Onun oğlu Hızır Bey, Murad I. devrinde Sultan-Öyüğü'ne sancak beyi olmuştur. Oğlu Bazarlı Bey, Timur cenginde Yıldırım Bayezid'in maiyetinde kahramanlıklar göstermiş ve onun oğlu Hacı Genek Bey de İstanbul fethinde bulunarak, hizmetine mükâfâten, Aydıncık kendisine zeâmet verilmiştir. İşte Firdavsî bunun oğludur ve annesi Aydıncık civarındaki Kasr-ı

Süleyman harabelerini gezerken, Belkıs-Pınarı civarında 857’de doğurmuştur. 17 yaşında iken, devrin meşhur şairi Melîhî’den aruz okuyarak şiire heves ettiğini söylemesine göre, tahsilini Bursa’da yaptığı anlaşılıyor ve Lâtîfî’nin onu Bursalı göstermesinin sebebi meydana çıkıyor. Sonradan, tanınmış Türk sûfisi Simavlı Şeyh İlâhî’den el almak sureti ile, tarikate de intisap eylemiştir. 886’da Bayezid II tahta geçtiği sırada Balıkesir’de bulunduğunu söyleyen ve evvelce Farsçadan, *Da’avât-nâma* isimli bir kitap tercüme etmiş olduğu gibi, *Firâsat-nâma* isimli bir risale dahi tasnif eylediğini bildiren şairimizin, epeyce bir zaman Balıkesir’de yaşadığı anlaşılıyor.

Daha gençliğinden beri, çocukluğunu geçirdiği Aydıncık muhitinin de tesiri ile, zihni Süleyman hikayeleri ile meşbû olan Firdevsî, kendi verdiği isimle *Süleyman-nâme-i Kebîr*’ini Bayezid II nin cülûsundan sonra yazmıştır. Yine bu mukaddimede verdiği mâlûmâta göre, Murad II. bir *Süleyman-nâme* yazmalarını Ahmedî, Şeyhî, Şeyhoğlu ve Ahmed Dâî gibi, büyük şairlere teklif etmiş, hepsi âciz kalmışlar. Yalnız o mecliste hazır bulunan Sirozlu Sa’dî 3500 beyitlik bir *Süleyman-nâme* yazabilmiş ki, bu müellifimizin tabiri ile, kendi eseriyânında denizden bir katre hükmünde imiş. Ahmedî’nin manzum *Süleyman-nâme*’sini Kâtib Çelebi’nin görmüş olmasına bakılırsa, Firdevsî’nin bu rivayetini ihtiyatla karşılamak icap eder (...mamafih Kâtib Çelebi’nin bu hususta yanılmış olması ihtimali de büs-bütün yok değildir). Demek oluyor ki, şairimiz bu eseri görmemiş; fakat Sirozlu Sa’dî’nin *Süleyman-nâme*’sini herhâlde okumuştur.

Firdevsî’nin, büyük *Süleyman-nâme*’sini yazarken, onu istinsah ettirmek için padişahın emri ile kâtipler getirttiği ve eserin her meclisinde, bir vesile bularak, kendisini medh ettiği, muâsırı olan meşhur şair Lâmi’î’nin dîvânında mevcut bir kıt’adan anlaşılıyor. Ancak hükümdar bu kadar büyük bir eserden herhâlde hoşlanmamış olacak ki, Firdevsî sonradan bunu kısaltmak mecburiyetinde kalmıştır; eldeki bir takım nüshalar bunu açıkça göstermektedir.

Oldukça geniş ansiklopedik mâlûmât sahibi olan Firdevsî’nin gayretli bir müellif olduğu ve gerek *Süleyman-nâme*’den evvel gerek ondan sonra muhtelif mevzûlarda manzum ve mensur eserler yazdığı, hatta *Süleyman-nâme-i Kebîr*’i yazmak için, çalışırken bile küçük risaleler yazmaktan geri durmadığı anlaşılıyor. Bu eserler şunlardır:

1. Da'avât-nâma: Bursalı Tâhir Bey'in *Da'vat-nâma* şeklinde kaydettiği bu eser, ulûm-i garîbe eshâbı arasında ehemmiyetle telakki edilen davetiyelerin envândan bâhis olup, 8 bâbdan mürekkeptir. Tâhir Bey 893'te Balıkesir'de telif edildiğini söylese de, yukarıda gösterdiğimiz vecihle, Bayezid II.'in cülûsundan evvel Balıkesir'de Farsçadan tercüme edilmiştir (Tâhir bey bu eseri görmüştür).

2. Firâsat-nâma: *Süleyman-nâme* ve *Münâzara-i Sayf u Kalam* adlı eserlerindeki kayıtlara göre, Bayezid II. nin cülûsundan evvel, Balıkesir'de yazılmıştır. Nüshası mâlûm değildir.

3. Münâzara-i Sayf u Kalam: Bir nüshası Millet kütüphanesi'nde mevcut olan bu eserin 980'de Balıkesir'de yazıldığını Tâhir Bey söylüyorsa da, bu tarihin bir tab yanlışlığı olduğu ve eserin 890'da yazıldığı söylenebilir. Bunun mukaddimesinde, aşağıdaki 4, 5, 6 ve 7 numaralı eserlerin, bundan evvel, Balıkesir'de telif edilmiş olduğu zikredilir.

4. Hadîkat al-hakâyık 5. Tecnîsât, 6. Tâli'-i Mevlûd-i Kebîr, 7. Hadîs-i Ahsen, 8. Hayât ve Memât: Ahlâk ve tasavvuftan bâhis ve Farsçadan tercüme olunmuş mensur bir eserdir. Bir nüshası Yahya Efendi kütüphanesindedir. Müellif, bu eserin başlarında, *Süleyman-nâme-i Kebîr*'inin 82.cüzünü tamamladığını söyler. 9. Pand-nâma-i Eflâtûn: Hıfzıssıhaya ait küçük bir tercümedir. Tâhir Bey görmüştür. 10. Silahşor-nâma: Schlehta Wssehrd tarafından Almancaya tercüme olunmuş ve Türkçesi Wickerhauser tarafından neşredildiği gibi, daha sonra Bonelli tarafından da neşredilmiştir. 11. Satranc-nâma-i Kebîr: Berlin ve Münih nüshalarından başka, bir nüshası da Nuruosmaniye kütüphanesinde bulunan bu eseri 909'da Balıkesir'de telif ettiğini ve daha kırk kadar eseri olduğunu müellif söyler. 12. Kutb-nâma: Kıssa-i Cazîra-i Midilli ismi ile de meşhur olan bu eser, Venedikliler ile Fransızların Midilli'ye hücumlarından bâhis bir mesnevîdir ki, bir nüshası Galata Mevlevihanesi kütüphanesindedir. 13. Tarcama-i Câma-şûy-nâma: Aslı Farsça olup, Nasir al-Dîn al-Tûsî'ye isnad edilen ve 9 bâbdan ibaret olan bu kitabı Firdevsî bir bâb ilavesi ile tercüme etmiştir. Muhtelif kumaşlara ârız olan lekelerin temizlenmesi usûllerinden bahseder. Sonundaki bir manzumeden, eserin 914'te tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

Muhtelif mevzûlara ait manzum ve mensur, telif ve tercüme 40'tan fazla eserinden ancak 14'ünü bildiğimiz Firdevsî'nin çok velûd bir muharrir olduğu anlaşılıyor. Şairlik kabiliyetinden tamamen mahrum olan ve şair sıfatı ile, gerek muâsırları ve gerek sonraki tezkireciler tarafından kendisine hiçbir kıymet verilmeyen Uzun Firdevsî'nin âkıbeti hakkındaki mâlûmât çok mühimdir. *Süleyman-nâme*'sinin beğenilmemesinden dolayı, hükümdar aleyhine hicviyeler yazarak Horasan'a kaçtığı ve orada öldüğü hakkında Lâtifi'nin verdiği mâlûmât, herhalde bir efsaneye benzemektedir. 909'da Balıkesir'de *Şatranç-nâme*'sini yazması ve 914'te de *Câmeşûy-nâme*'yi tercüme etmiş bulunması, Bayezid II.'in son saltanat yıllarına kadar Türkiye'de bulunduğunu göstermek sureti ile Lâtifi'nin rivayetini reddedecek mahiyettedir. Mamafih belki bu tarihlerden sonra Balıkesir'den ayrılarak şark memleketlerine gittiği ve oralarda öldüğü tahmin olunabilir. Şair olarak değil, fakat müellif ve mütercim sıfatı ile XV. asrın son yarısında Osmanlı kültürüne hizmet etmiş bir muharrirdir.

TARANAN KATALOGLAR

Abuladze, Ts, M. İluridze: Gürcistan Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü Türkçe Yazmalar Kataloğu, Tiflis, 2004.

Akkuş, Metin; Selami Ece: “Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Kitaplığı Manzum-Mensur Türkçe Yazma Eserler Kataloğu” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 15, Erzurum 2000, s. 265-275.

Altınzencir, Hasan, İbrahim Kaya: Kültür Bakanlığı Hafız Ali Efendi İlmi Eserler Kütüphanesi Kataloğu, Kahramanmaraş 2000.

Molnar, Jan, **Orientalne Trace**, Bratislava, 1980.

Aro, Jussi, Die Arabischen-Persischen und Türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Helsinki, Helsinki, 1959.

Askerî Müze Yazma Eserler Kataloğu, İstanbul, 1995.

Atsız, Hüseyin Nihal, **Ali Bibliyografyası**, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1968.

Atsız, Hüseyin Nihal, **İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası**, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1966.

Aydemir, Yaşar; Abdülkadir Hayber, **Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu**, TİKA Yayınları, Ankara, 2007.

Aydın, Şadi, **İran Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

Bakar, İsmail, Sadberg Hanım Müzesi Kütüphanesi Hüseyin Kocabaş Yazmaları Katalogu, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2001.

Balic, Smail, **Katalog Der Türkischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek**, Neuerwerbungen 1864-1994 (Avusturya Milli Ktp.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Bayraktar, Nail, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eser Koleksiyonları, Onbaşı Ofset Matbaası, İstanbul 1993.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları**, Cevdet Paşa Yazmaları ve Kur'ân-ı Kerimler Alfabetik Kataloğu, İstanbul, 1997.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Belediye, Cevdet Paşa Yazmaları ve Kur'ân-ı Kerimler Alfabetik Kataloğu – II.** İstanbul, 1997.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları Alfabetik Kataloğu**, İstanbul, 1998.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu – I.** İstanbul, 1993.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu – II.**, İstanbul, 1995.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu – III.**, İstanbul, 2001.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu – IV.**, İstanbul, 2003.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığına Yeni Bağışlanan Yazma Kitapların Alfabetik Kataloğu, C. I.**, İstanbul, 1994.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığına Yeni Bağışlanan Yazma Kitapların Alfabetik Kataloğu, C. II.**, İstanbul, 1994.

Bayram, Ali, Lütfi Bayraktutan, **Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Kataloğu**, Atatürk Üniv. Kütüphanesi Yayınları No: 4, c.I. Erzurum 1973.

Bayram, Ali, Sadi Çöğenli, **Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Kataloğu**, Atatürk Üniv. Kütüphanesi Yayınları No: 4, c.I. Erzurum 1978.

Bayram, Ali, Sadi Çöğenli, **Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Kataloğu**, Atatürk Üniv. Kütüphanesi Yayınları No: 4, c.II. Erzurum 1978.

Bayram, Ali, Sadi Çöğenli, **Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Kataloğu**, Atatürk Üniv. Kütüphanesi Yayınları No: 4, c.III. Erzurum 1980.

Bayram, Ali, Sadi Çöğenli, **Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Kataloğu**, Atatürk Üniv. Kütüphanesi Yayınları No: 4, c.IV. Erzurum 1980.

Beeston, A. F. L., **Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library**, Oxford, 1954.

Berberoğlu, Ali, **Karaman Yazmaları Kataloğu**.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Eser Adı Kataloğu 1 (A-L), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1990.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Eser Adı Kataloğu 2 (M-Z), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1990.

Blaskovic Jozef; Vesely, Rudolf; Petroček Karel, **Arabische Türkische und Persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava = Arabske, Turecke a Perzske Rukopisy Univerzity v Bratislave**, Bratislava, 1961.

Bloch, E., **Catalogue des Manuscrits Turcs**, 2 cilt, Paris, 1932-33.

Boskov, Vanko, **Katalog Turkish Rukopisa**, Sarajevo, 1998.

Brockelmann, C., **Die Arabischen, Persischen, Türkischen Handschriften**, Hamburg 1908.

Brockelmann, C., **Katalog Der Orientalischen Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek zu Hamburg**, Hamburg 1969.

Ceyhan, Abdullah, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Elyazması Eserler Kataloğu I-II**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Cunbur, Müjgan; Dursun Kaya vd, **Türk Dil Kurumu Yazma Eserler Kataloğu**, TDK Yayınları, Ankara, 1999.

Cunbur, Müjgan ve ötekileri, **Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu I-V**, Ankara, 1987-1997.

Dağlı, Yücel; Bilgin, Orhan, **Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Defter-i Hüsameddin Efendi Kütüphanesi, Mahmud Bey Matbaası 1939.

Divan Edebiyatı Müzesi Yazma Eserler Eser Adı Kataloğu, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansikl. Genel Müd. İstanbul 1990.

Dobraca, Kasım, **Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukapisa**, C. I, Gazi Hüsrev-Begova Biblioteka, Sarajevo, 1963.

Dobraca, Kasım, **Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukapisa**, C. II, Gazi Hüsrev-Begova Biblioteka, Sarajevo, 1979.

Eminoğlu, Mehmet, **Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, Konya, 1997.

Erdem, Cemal, “İstanbul Belediye Kütüphanesi Türkçe Mesnevî Yazmaları Katalogu”, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1976.

Erkal, Abdülkadir, “Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Kitaplığında Bulunan “nâme” ve “iye” isimli Yazma Eserler”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 15, 2000, s. 213-275.

Ethe, Hermann, **Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu manuscripts in the Bodleian Library**, Oxford, 1930.

Fajic, Zejnil, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome III, Sarajevo 1991.

Fajic, Zejnil, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome III, Sarajevo 1991.

Fajic, Zejnil, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XI, London-Sarajevo 2003.

Fajic, Zejnil, **Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih, Bosanskih Rukopisa, Gazi Husrev Begova Biblioteka u Sarajevo**, London-Sarajevo 1999.

Flemming, Beschrieben von Barbara, **Türkische Handschriften I**, Wiesbaden, 1968.

Flügel, Gustav Leberecht, **Die Arabischen Persischen Türkischen Handschriften der Kaiserlichen und Königlichen Hofbibliothek zu Wien**, 3 cilt, Wiemar, 1977.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlânâ Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu, C. I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu, C. II**, MEB, Yayınları, Ankara, 1971. Burada bir lemeat nüsh v

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu, C. III**, MEB, Yayınları, Ankara, 1972.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu, C. IV**, TTK, Ankara, 1994.

Götz, Beschrieben von Manfred, **Türkische Handschriften II**, Wiesbaden, 1968.

Götz, Beschrieben von Manfred, **Türkische Handschriften IV**, Wiesbaden, 1979.

Götz, Manfred, **İslamische Handschriften Teil 1**, Nordrhein-Westfalen, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1999.

Hasandedic, Hıvziya, Katalog Arabskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa, Svezak I, Mostar 1977.

Hasandedic, Hıvziya, Katalog Arabskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa Svezak II, Mostar 1977.

İbnül Emin Koleksiyonu Türkçe ve Arapça Eserler Kataloğu I (A-L), İstanbul 1987.

İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Müellif Kataloğu I (A-İ).

İstanbul Galata Mevlevihanesi İbrahim Müteferrika İhtisas Kütüphanesi Yazma Eserlere Ait Tescil Fişleri, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Müdürlüğü, Galata Mevlevihanesi Şefliği, İstanbul 1971.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. İslâm Araştırmaları Merkezi Yazma Eserler Kataloğu, İstanbul 1994.

Jahic, Mustafa, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome VI, London Sarajevo 1999

Jahic, Mustafa, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome VIII, London Sarajevo 2000.

Jahic, Mustafa, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XII, London Sarajevo 2002.

Karabulut, Ali Rıza, **el-Mahtûtâtü'l-Mevcûde fî Mektebâtî İstanbul ve Anadolu = İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi I-III**, Kayseri, 2005.

Karabulut, Ali Rıza, **Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça Arapça Yazmalar I-II**, Mektebe Yayınları, Kayseri, 1995.

Karatay, Fehmi Edhem, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, 2 cilt, İstanbul, 1961.

Kılıç, Atabey, **Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazmaları Alfabetik Kataloğu I**, Kayseri, 2001.s

Komisyon, **Arnavutluk Devlet Arşivleri Osmanlı Yazmaları Kataloğu**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

Komisyon, **Hâfız Ali Efendi Yazma Eserler Kataloğu**, (editör: Cemal Ergün), Özkan Matbaası, Kahramanmaraş, 2007.

Konya Akşehir İlçe Halk Kütüphanesi Yazmalar Listesi

Konya bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Kitap Kataloğu, Arı Basımevi, Konya 1986.

“Kosova’da Bulunan Oryantal El Yazmaları”, Gazi Üni. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Yaz/ Summer 2005/34, Ankara 2005.

Krafft, Albrecht, **Die Arabischen-Persischen und Türkischen handschriften der K.K. Orientalischen Akademie zu Wien**, Wien, 1842.

Kungl Bibliotekets Handlingar, Bilagor 3, Uppsala 1923.

Kut, Günay, **Supplementary Catalogue of Turkish Manuscripts in the Bodleian Library with Reprint of the 1930 Catalogue by the Ethe**, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Kut, Günay, **Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989.

Kut, Günay; Aynur, Hatice; Üçer, Cumhure; Büyükkarcı Yılmaz, Fatma, **Kandilli Rasathanesi El Yazmaları I: Türkçe Yazmalar**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2007.

Kut, Günay; Zehra Toska vd., **İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu**, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay. C.I, II, III, İstanbul 2014.

Lavic, Osman, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome X, London Sarajevo 2002.

Lavic, Osman, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XIV, London Sarajevo 2005.

Lavic, Osman, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XV, London Sarajevo 2006.

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Eser Adları Kataloğu I, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1990.

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Eser Adları Kataloğu II, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1990.

Milli Kütüphane Yazmaları Kataloğu I, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1987.

Milli Kütüphane Yazmaları Kataloğu II, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1988.

Milli Kütüphane Yazmaları Kataloğu III, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1992.

Milli Kütüphane Yazmaları Kataloğu IV, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994.

Milli Kütüphane Yazmaları Kataloğu V, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1997.

Nametak, Fehim, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome IV, London Sarajevo 1999.

Nametak, Fehim; Trako, Salih, **Catalogue of Arabic, Persian, Turkish and Bosnian Manuscripts in the Collection of the Bosnians' Institute I**, Zürich 1997.

Okuyucu, Cihan, "Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sy. 7-8 İstanbul, Kasım 2000, s.135-170.

Örs, Derya; Kemal Tuzcu; Muhammed Hekimoğlu, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu I**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 2006.

Örs, Derya; Kemal Tuzcu; Muhammed Hekimoğlu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu II/1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 2008.

Özege, Seyfettin, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, Fatih Matbaası, İstanbul, 1971-1979.

Özen, Mine Esiner, **Dr. Emel Esin Kütüphanesi Katalogu (Yazma Eserler)**, İstanbul, 1995.

Parlatır, İsmail; Hazai, György, **Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'deki Türkçe El Yazmaları Katalogu**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007.

Pertsch, Vilhelm, **Die Türkischen Handschriften der Königl. Bibliothek zu Berlin**, Berlin, 1889.

Popara, Haso, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome IX, LondonSarajevo 2001

Popara, Haso, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XIII, LondonSarajevo 2004.

Popara, Haso, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XVI, LondonSarajevo 2008.

Popara, Haso; Fajic, Zejnil, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome VII, London-Sarajevo 2000.

Proverbio, Delio V, **Turcica Vaticana Citta Del Vaticano**, Biblioteca Apostolica Vaticana, 2010.

Prvi, Svezak, **Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa Gazi Husrev Begova Biblioteka U Sarajevu**, Sarajevo 1963.

Ragıp Paşa Kütüphanesi Yazma Eserler Eser Adı Kataloğu, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1990.

Rieu, Charles, **Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum**, Londra, 1888.

Rossi, Ettore, **Elencodei manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana : Vaticani, Barberiniani**, Borgiani, Roma, 1953.

Schmidt, Jan, **Catalogue of Turkish Manuscripts in the John Rylands University Library at Manchester**, Leiden-Boston 2011.

Schmidt, Jan, **Catalogue of Turkish Manuscripts Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands Minor Collections**, Leiden-Boston 2012.

Schmidt, Jan, **Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands: Comprising the**

Acquisitions of Turkish Manuscripts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, I (2000)-II(2002)-III (2006), Leiden.

Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Kataloğu, Atatürk Üniv. Kütüphanesi Yayınları No: 4, c.VI. Erzurum 1989.

Sivas Müzesi İhtisas Kitaplığı Yazma ve Basma Eserler Listesi, Mart 1994.

Smirnow, W.D., **Manuscripts Turcs De L'institut Des Langues Orientales**, VIII, Amsterdam/ Celibus N.V. 1971.

Sohrweide, Beschrieben von Hanna, **Türkische Handschriften V**, Wiesbaden, 1981.

Sohrweide, Beschrieben von Hanna, **Türkische Handschriften: Und einige den Handschriften Enthaltene und Arabische Werke**, Wiesbaden, 1974.

Sohrweide, Hanna, **Türkische Handschriften und Einige In Den Handschriften Enthaltene Persische und Arabische Werke**, Wiesbaden 1974.

Strelcyna, Stefana, **Katalog Rekopisow Orientalnych Ze Zbiorow Polskich**, Warszawa 1967.

Süleymaniye Kütüphanesi Nuri Arlasez Koleksiyonu Yazmalar İndeks Kataloğu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1991.

Süleymaniye Kütüphanesi Türkçe Yazmalar İndeks Kataloğu, Ankara 1975.

Şahin, Bekir; Faruk Ağartan vd. **Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, İstanbul İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı; Yıldız Yayıncılık Reklamcılık, 2013.

Tornberg, C.J, **Codices Arabici Persici Et Turcici Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis**, Biblio Verlag, Osnabrück 1988.

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma, Mikrofilm ve Fotokopi Eserler Listesi, İstanbul 1994.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu (Eser Adına Göre Alfabetik), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu (Yazar Adına Göre Alfabetik), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994.

Türk Tarih Kurumu Tercüme Eserler Kataloğu, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994.

TÜYATOK 1: Antalya (Proje Yürüt: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Edebiyat Fak. Basımevi İstanbul 1982.

TÜYATOK 13: Süleymaniye Ktp. Amcazade Hüseyin Paşa ve Hekimbaşı Mustafa Nazif Efendi, (editör: İsmet Parmaksızoğlu; Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987.

TÜYATOK 2: Adana İl Halk Kütüph. ve Müzesi, (Proje Yürüt: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1986.

TÜYATOK 2: Antalya (Proje Yürüt: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Elmas Acar ve ötekiler), Edebiyat Fak. Basımevi İstanbul 1982.

TÜYATOK 2: İstanbul Başbakanlık Basımevi, (Proje Yürüt: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Elmas Acar ve ötekiler), Ankara 1984.

TÜYATOK 21: Balıkesir İli Yazmaları Kataloğu (Balıkesir İl Halk Ktp., Dursunbey İlçe Halk Ktp., Edremit İlçe Halk Ktp.), (editör: Servet Bayoğlu), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997.

TÜYATOK 22: Çankırı İl Halk Ktp. Yazmaları Kataloğu, (editör: Servet Bayoğlu), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

TÜYATOK 23: Burdur I, (editör: Dursun Kaya), (hazırlayanlar: Dursun Kaya ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000.

TÜYATOK 24: Burdur II, (editör: Dursun Kaya), (hazırlayanlar: Dursun Kaya ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000.

TÜYATOK 25: Isparta (Halil Hamit Paşa İl Halk Ktp., Uluborlu Alâaddin Keykubat İlçe Halk Ktp. Yalvaç Ali Rıza Efendi İlçe Halk Ktp., Şarkikaraağaç İlçe Halk Ktp., Senirkent İlçe Halk Ktp., Aydoğmuş İlçe Halk Ktp.), (editör: Dursun Kaya), (hazırlayanlar: Dursun Kaya ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000.

TÜYATOK 26: Eskişehir İl Halk Ktp. Yazmaları Kataloğu, (editör: Servet Bayoğlu; E. Selma Kutlu), (hazırlayanlar: Dursun Kaya ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002.

TÜYATOK 3: Afyon İli Yazmaları Kataloğu (Gedik Ahmed Paşa İl Halk Kütüphanesi, İl Müzesi ve Dinar İlçe Halk Kütüphanesi), (Proje Yürüt: Altınay Sernikli), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Yay. Kataloglar Dizisi 7, Ankara 1996.

TÜYATOK 3: İstanbul Süleymaniye Küt. Amcazâde Hüseyin Paşa ve Hekimbaşı Musa Nazif Efendi Koleksiyonu, (Proje Yürüt: İsmet Parmaksızoglu-Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1987.

TÜYATOK 4: İstanbul Süleymaniye Küt. Mustafa Âşir Efendi Koleksiyonu, (Proje Yürüt: Altınay Sernikli), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Milli Kütüphane Basımevi Ankara 1994.

TÜYATOK 4: Antalya: Antalya İl Müzesi, Alanya İlçe Müzesi, Akseki Mehmed Yeğen Paşa Ktp., Elmalı İlçe Halk Kütüphaneleri., (editör: İsmet Parmaksızoglu), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982.

TÜYATOK 5: Antalya Tekelioğlu (Proje Yürüt: İsmet Parmaksızoglu), (hazırlayanlar: Selahattin Alpay ve ötekiler), Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1984.

TÜYATOK 8: Antalya: Tekelioğlu Ktp., (editör: İsmet Parmaksızozoğlu), (hazırlayanlar: Selahattin Alpay ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1984.

TÜYATOK 9: Bayezid Devlet Ktp. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Ktp., (editör: İsmet Parmaksızozoğlu; Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Elmas Acar ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1984.

TÜYATOK I. Adana İl Halk Kütüphanesi ve Müzesi, 01, (Proje Yürüt: İsmet Parmaksızozoğlu), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1985).

TÜYATOK I. İstanbul Süleymaniye Yazmalar Merkezi, Ali Nihat Tarlan Dermesi, (Proje Yürüt: İsmet Parmaksızozoğlu), (hazırlayanlar: Hasip Barış ve ötekiler), İstanbul 34, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1981.

Verzeichniss Der Turkischen Handschriften Der Koniglichen Bibliothek, Berlin 1,2,3,4.

Weir, T. H., **The Persian and Turkish Manuscripts In The Hunterian Library Of The University Of Glasgow**. (t.y.).

Yardım, Ali, **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, C. I, II, III, IV, İzmir, 1997.

Yıldırım, Ali İhsan, **Necip Paşa Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu I**, Tire, 2003.

Zeren, Mehmet; Güleç, İsmail, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, İstanbul, 2009.

Zettersteen, K.V., **Die Arabischen-Persischen und Türkischen handschriften der Universitäts bibliothek zu Uppsala**, 2 cilt, Uppsala, 1930.

IRCICA Bilim Literatürü Tarihi Serileri

Şeşen, Ramazan, Cevat İzgi vd: **Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu c.I, II, III**, İslâm Tarih D Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1986.

Şeşen, Ramazan, Mustafa Haşim Altan vd., **Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu**, İSAR İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul 1995.

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Bekâr, M. Serdar; Gündüz, Gülcan; Bulut, Veysel, **Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Zeyilleri**, cilt 2, İstanbul, 2011

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Bekâr, M. Serdar; Gündüz, Gülcan; Bulut, Veysel, **Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi, C.1**, İstanbul, 2006.

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Bekâr, M. Serdar; Gündüz, Gülcan; Bulut, Veysel, **Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi, C.2**, İstanbul, 2006.

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Bekâr, M. Serdar; Gündüz, Gülcan; Bulut, Veysel, **Osmanlı Astroloji Literatürü Tarihi ve Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi Zeyli**, C. I, İstanbul, 2011.

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; İzgi, Cevat; Akpınar, Cemil; Fazlıoğlu, İhsan, **Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi**, C.2, İstanbul, 1997.

HAYÂT-NÂME-TIPKIBASIMDAN ÖRNEK VARAKLAR

(İstanbul Süleymaniye Küt. Hacı Mahmut Efendi 4863)

بمدرستنا بانه انما كان در دانش خود علم خبر حضرت ابراهيم رحمة الله
عليه و اولاد چون قصه كند كه مولانا له آنكه منافقاني كه با او
مطهر و در دل او در حق منور بود و كزي حاجت و كذا كه تفصيله ذكر
اين سر بر سر با هر غلبه فصول اول و حاصل و اول او است و سر خود
چون كلام در حق اطمینان و اول
شرح اول سر به جلدی صاحب كمال بلکه حدیث جعفر بن رسال
سوز که او را از حق مختصراً و كلیتاً چكیده تا انفعال
نشدن مولانا باش قلدری به علم و نباشی ملزم فلان سخن
از آن سوال فلوب بتدی كه در پیش فاندن كلوسین و فندك كرسین
ابتدی بقا ملكندن فضا ملكه كلام یتفنا ملكندن بقا ملكه كرام
مولانا ابتدی بولاد از سفر از غناك ندر و جرك كیادر و و كیك
ندند در در و شداد و كی كدر جواب در بد كه از علم فاعت
و عزم غلق و ارات و در كیم نفس و در فندم قرآن در در كك
بدن و لا نا صوری كه جعفر بن جواب بر درك معلوم و در و كك
بوفس دستند بر ملكان عجم و اول و در حق فلی حضرت رفی الله ع

بن بر مدرستنا بانه انما كان در دانش خود علم خبر حضرت ابراهيم رحمة الله
عليه و اولاد چون قصه كند كه مولانا له آنكه منافقاني كه با او
مطهر و در دل او در حق منور بود و كزي حاجت و كذا كه تفصيله ذكر
اين سر بر سر با هر غلبه فصول اول و حاصل و اول او است و سر خود
چون كلام در حق اطمینان و اول
شرح اول سر به جلدی صاحب كمال بلکه حدیث جعفر بن رسال
سوز که او را از حق مختصراً و كلیتاً چكیده تا انفعال
نشدن مولانا باش قلدری به علم و نباشی ملزم فلان سخن
از آن سوال فلوب بتدی كه در پیش فاندن كلوسین و فندك كرسین
ابتدی بقا ملكندن فضا ملكه كلام یتفنا ملكندن بقا ملكه كرام
مولانا ابتدی بولاد از سفر از غناك ندر و جرك كیادر و و كیك
ندند در در و شداد و كی كدر جواب در بد كه از علم فاعت
و عزم غلق و ارات و در كیم نفس و در فندم قرآن در در كك
بدن و لا نا صوری كه جعفر بن جواب بر درك معلوم و در و كك
بوفس دستند بر ملكان عجم و اول و در حق فلی حضرت رفی الله ع

یوسف صفت و شرافت باقی
خالق هر کس غیر منبر که رهان
شعور نانی مرادی ایستاد
زینت دنیا بدین نظر
تصفیه نفس کن پاک نال
کنند و کذا تا کس آشکار
نفس را بسوی نال اول طلب
کنند نفس بلیان بله حقی
کنند و نفس بلیان کار و کار
بلیان نسبی نه گوهر و زر
قدس و اعیان سکا اول وطن
علوین بکم نگر دی سفلیه
برین گلگون ندر آلوده
بج بله من ندر ای بار حال
سبی که کائنات اندر بقیان

جسد آنکون اندرینست انتقال
 کسب ارباب اول و سر مقام
 مرغ خور که میضرب بود کمال
 بر این نذر که میسازد
 روح را فی نذر چون کمال
 مرغ خان از مرغی چون تنص
 شش جسته در بوی اول با
 کد آلیس این نذر سب کمال
 نذر نذر چه کار بی کلام
 جعفر اندر و عیاض بر کمال
 بر این طایر و شمع از نذر
 میفکند عاقبت و عیاض از نذر
 نذر باغی که نذر نذر
 نذر نذر نذر نذر نذر

الفصل الرابع والعشرون

الفصل الرابع عشر
حضرت شمس تبریزی حضرت نایب القضاة احوالین سوال
اندوز کی بابت اندوز نے فرمایا کہ مولانا حضرت شمس تبریزی علی
رحمتہ واسعہ بود و جد کا لینی باب ماسوائے سوال قلوب
شک و فی جوابہ قادریا و اوردن عن بلک تصدیق قلوب
تحقیق الدیکبر بر کامل و چون در حضرت کی ہر مجلس حاضر
ہو سوائے اہل جوابہ قادریا ہوا حضرت و لای کہ حقیقت
حالین تصدیق نہ سوائے جواب نفسانی اندوز و متذکر

طبعی در وبری حیوانیه حسیه در وبری انسانیه فکر در وبری
ملکیه روحانیه در اما لذت شهوانیه طبیعی نفس طعانه و شراب
تلاوه اندوکی وقت بولذنی راحت در و اما لذت حیوانیه اکی در و
بری شول جماع و فتنه بولذنی لذت در وبری شول خفته انتقام اندوکی
وقت بولذنی راحت در و اول بری شهوت در و کوعیف و فتنه هیچ ادر
ولذت فکر بری شول نفس معلوم ملک معاشی تصور اندوکی و ف بولذنی
لذت در و لذت روحانیه ملکیه شول اجداد معارف اندوکی و فتنه
بولذنی راحت در بر لذت شهوانیه انسانیه حیوان و نبات او را سنده
مشرکش حیوان حسیه انسانیه حیوان او را سنده مشرک در و نبات اندو
حق بولذنی و فکر بر انسانیه ملکیه او را سنده مشرک در حیوان ملک حق
بولذنی و ملکیه روحانیه حسد در معارف ابلین انفسه مخفی در و نفس
بنابیه ملک لذتدن حقی و اردر که اکا ابو بولذنی تا که بولذنی اندوکی
فصله بیان ابلدک و ملائکه نفسند و حقی لذتی و ارا لم یولع فی
و شغف و ارا تا که باری تعالی بخواند **و بهم من توأم** ددی و حقی **و هم**
من شغف و بهم مشتوق ددی و صوان نفسند هم لذتی و هم ای و اردر

لیکن لذاتک کسکی جو امید **اما** کہ انسان تنفس لذاتی و آلاچی جیہانی
و ارسہ دخی روحانی دخی وارد و پایلہ اولسہ حیوانیہ انسان آروشدہ
فوق چوہد رکشد و نفس بایش کامل کہ کدر کہ **من عرف نفسه فقد عرف**
ربه بترہ عامل اولب کامل و فاضل و عاقل و **انظ** **م**

لذتی جسمانی ترک است که سن
فانی ملکه در مه دل که انهر میسر
دوت سیلیمان ملکه اولدک شاهر
برای کن دو نمکه اولدک ملکه شاه
جون فضا ملکی دکل بافی اید
اشیو فانی ملکه نه اندک هوس
جون فضا ملکی قبول کتک کرک
جون رزاعت بر در ملکی جهان
تا که ساکاکیش اولاند کور
غافل اوله کور فو بر روز حشر
نامه الیک طوبی کنز کور سر

وغيرت تقني بيان الت و بر فردي تا كه عرفان جمال عيان
اولب آني هر اهل نا اهل كور به بودند اوتر وادر لردی
كه مردانه كی و خدمتی هر طایفه كور فرادی اما بعض خوا
مشاهده فلور لردی تا كه خبره كه شد **حسین منصور**
بر فرزنداش وادی شیشه كه بو طریقی طریقت اجنه ارك
دعویسن ایددی و هو بکدیع الجمالادی بغداد اجنه كز كن
یوزنك یاروسنی جاره اورب و یاروسن شیشه ابق قوردی
بس غزیز لردن ری سوال ایدكی كه بخون یوزنك تمام اورتمس
آخذن اولایندكی بكا اوتام ار كوستر کی بنده یوزوس
تمام اورتم تمام بغداد اجنه بزیاریم كشی واردم كا حسین
منصور در لركول دك شیشه یوزمك یاروسنی دخی اوتمم
ددی امدی غزیزمن اكر بكن معرفتی غزتی اعلیك داب
سندن طشم كك اولسه هیچ بر مغله كوستر جی كا زخم
اورمكار زیبا آلم كه بر مغله كوستر لردی هر آناری حنی
بر مغله كوستر ملو اولك ندن شهرت باغندن كور اولوب كور

و الخلین اكر وحدت كشی تقنی صلوب انیست كوه قافك
آردندن طلوع اوجك اولورسه هیچ بلكه بو قدر زرا اول
كور جیلر كه هر بری سیمغ و قفكی شدی بو غزیت فافك
آردنده كه **بداء الاسلام غریباو سید محمد كابدلم** در هر غایت
المشرد و اكر هو عیب كندلی یوز لوندن بده لرن كوتو جك
اولور رسه اغیار ملا مستندن امین اولمش اولار زرا اول غز
اهل غزیز لركه رجولیت میدانند لاف طوبی اور لردی شدی
شهرت ارفنده مجوس قلمشرد درنت كور سور **وعلى الامير**
رجال سبحان الله مضوا وانفضوا نط

عاشق اكرن عشق من پروانه دن آله	عشق اودینه یق وجودك قومه سده
عشق اودینه تن بقدر حق قنده اولن	بخش هاهان شام بدك و میر علی صالح

شعر عجب حالدر كه هیچ بری فالدی آنلورن شیشه دوكند
اما معرفت شهودی كه اخص حواصه مخصوصد امدی انا
موجودك حالصه سیدر و كایناك كزیده سدر و دنیا
و آخرت آنلرك وجودنه باعدر بلكه حقیقتد ازل ابد

تابع در اهل دلربا ک دین
عقلانی نایب ادر هر حال
غل غشیدن پاک کی تهنیت
تعالی ادر بن کمال صاحب کمال
اول بدن شهر نره والدر تمام
قوی فکریه اولور اکامشیر
هب عتیدر اکامیشه کار
دیکن ویر ملک اکامشیر
خالقه طاهر و قهر و لورانی
استرا کون ضرب اولنده خو
انلرک دورسه اکون کامیر
کند و اخلاق شه تهنیت ادر
شک دکل رحمت قاورا کاله
دخی کون بادشاهتی ویرله
بولس در روح رحمان نعیم

حضرت ملا اولر نشه بدیل
نفس کرمی عقل کون تادیت
بودن افضل دخی وارد بر
نفس انسانی بدیده ایهمام
فی المثال عقلک در اکا وزیر
بوجو ارج بوقو اهر ناکه وار
کو اکا خدمت قان شهوت در
بو غصه بد قان سنده برعوان
اکسیده اول وزیر اور عدد
والیه که اول وزیر اون
اول غصه شهوت تادیت ادر
ناصحت بعضی دورسه لیس
اشیون فانی نمکدن که ایر له
ملک قدس اکون اولرک معیم
تعالی کون شهوت ایدر سه بون

شهر ویران اوله هم کون
دینه و عقید اکا خیر ان اوله
نفس غالب عقل مقون اولسر
عقل کون تر بون نوشه
آدن ایر و اوله انکه اوله
ویر صلیق مصطفای هم سلام
والله اعلم بالصواب

بجه انسان بال اصل حیوان اوله
ملک ویران کند و مقون اولسر
جهل ایدر ایدر دیر سک اولر خونه
حقه بغله کوکاک آفی بوله سن
نصیح فرمود سک و تعال تمام
اندر کون کون فیما بین
بکشا ایدر الله انصاف

و شکری قیاس اول خلاه عالمه
آدمه کو مفتاح خیر و سعادت
بیدک البحر و نواحی کایات
نصیر فیه ما مورد انک علی شی قدر
شهید سلطان محمد خان غازی
میسر قور که شایخ باشاک جهان خلق
کون زنده طار ادر وقت اولور که
مثل بر عادل افضل امیر مال الله

افشرد جو ملک زهر فانی
و کز پروانه همت در سبک
نظر فلک غصه کوه قافه
سکاهند کمر و مریه عثمان
ارسطو کز ناولیکه عاجز
کنوز سر سبجه عادل خر کردن
منوچهر زمان اصف قد رسن
سیندر داب عدلک ناطلی
مدام اولدخه بورکان عالی
فلک طردتجه عرک اولد قایم
قدرا سر ارمانده اولد قایم
سعادت عمر و دیالو له دولت
طیک یاس محمود اولد حسن
دعای دایم مقصود عمار
شکر حضرت باشا کمانه

بولطفکدر چو تریاک بود
شکاراده فلکده نسر طایر
بریه قوی اوج اولد تاتر
اکریک بیل دویه بوج
فلاطون اکو و عیله آش
کولر سر سبجه فاضل شاطر
طیکد روی فرقه ماهر
تا که ماروی سحر ساخر
همیشه تا که اولد کردن مؤثر
جو کردن اولسون و کله آخر
قدرا سر ارمانده اولد قایم
هدایت منشن حفظ فاضل
قواک زد و بی دم فرد و بی ظاهر
دکل شریکله شرف ضامن
رجبایی احمد اولد آخر

طهورت
تقریر
جهان اولسون با شاعرک جهانده
هدیه قبولیله کرم فضل
کمال اهل بلور کامل سوزن کرم
تمام اولد کتاب الحمد لله

حیاتیله تمام اولد دواتر
بکود و شکر دکل راوی ظاهر
خطر دین صقلسون حفظ ظاهر
معاد و قد رسون جمله جواهر
که واقف در معانیه جواهر
که غایت اولد فکر دله صفا

نیت

بسم الله اے انی توکل علی الله و لا حول و لا قوت
الا بالله اللهم انی اشهدک و اشهد حکمت
عمریک و ملائکتک و جمیع خلقک انت الله لا اله
انت وحدک لا شریک لک و انت محمد
عبدک و رسولک

نیت

و اما بعد این کتاب را در تافه و تافه و تافه و تافه
و اما بعد این کتاب را در تافه و تافه و تافه و تافه
و اما بعد این کتاب را در تافه و تافه و تافه و تافه
و اما بعد این کتاب را در تافه و تافه و تافه و تافه

ÖZGEÇMİŞ

EĞİTİM BİLGİLERİ

2018 Ph.D. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı/Eski Türk Edebiyatı

2013 M.A. 2010-2013 Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı/Eski Türk Edebiyatı

2010 B.A. Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı

Yüksek Lisans Tezi: “17. Yüzyıl Divanlarında İsmi Geçen Şairler, Eserler ve Beyitlere Yansımaları”

Makaleler ve Bildiriler

Kapal, N., (2014). "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Tıp Eserleri", **Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu**, Gümüşhane/TÜRKİYE.

Kapal, N., (2014). "17. Yüzyıl Divanlarında İsmi En Sık Geçen Arap Şairi Hassân b. Sâbit ve Fars Şairi Örfî-i Şîrâzî'nin Bu Yüzyıl Divanlarına Yansıma Biçimleri ve Mukayeseleri", **IX. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Hasibe Mazioğlu Anısına)**, Kayseri /TÜRKİYE.

Kapal, N., (Mart 2014). “17. Yüzyıl Divanlarında Nef’î Etkisi”, **Celal Bayar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, Sayı: 1 Beşeri Bilimler Sayısı, p. 234-243.

Kapal, N., (2013). “Zâti Divanı’nda Kozmik Unsurlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research**, Cilt: 6 Sayı: 24 Volume: 6 Issue: 24.

Kapal, N., (2012). “Nef’î Divanı’nda Gönül”, **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish**, Volume 7/3, Summer 2012, p. 1605-1618.

Ulusal Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildiriler

Kapal, N., (2007). “Yahya Kemal’in Şiirlerinde Osmanlı Coğrafyası”, Marmara Üniversitesi Öğrenci Sempozyumu.

Kapal, N., (2008). “Ali Şir Nevai’nin Ferhâd u Şîrîn Mesnevisinin Şahıs Kadrosunun Modern Roman Teknikleriyle Tahlili”, Marmara Üniversitesi Öğrenci Sempozyumu.

Kapal, N., (2008). “Bir Batılı Gözüyle Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğuna Bakış”, Fatih Üniversitesi Öğrenci Sempozyumu.

